

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/326400363>

Historia magistra vitae. Noi teme pe agenda de cercetare. Lucrările Conferinței Naționale Cluj–Napoca, 8–9 aprilie 2016

Book · July 2018

CITATIONS

0

READS

254

1 author:

Groza Mihai-Octavian

Babeș-Bolyai University

39 PUBLICATIONS 27 CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Local History [View project](#)

Cultural History of the First World War [View project](#)

**HISTORIA MAGISTRA VITAE
NOI TEME PE AGENDA DE CERCETARE**

Volum realizat în colaborare cu

Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca
Editura Argonaut Cluj-Napoca
Editura Mega Cluj-Napoca
Despărțământul ASTRA „Vasile Moga” Sebeș

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. Alexandru Avram (Universitatea din București)
Prof. univ. dr. Cornel Tatai-Baltă (Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba-Iulia)
Prof. univ. dr. Ioana Bican (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca)
Prof. univ. dr. Ioan Bolovan (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca)
Prof. univ. dr. Ioan-Marius Bucur (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca)
Prof. univ. dr. Alin Ciupală (Universitatea din București)
Prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași)
Lect. univ. dr. Marian Coman (Universitatea din București)
Lect. univ. dr. Matei Gheboianu (Universitatea din București)
Prof. univ. dr. Ovidiu Ghitta (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca)
C. S. III Mihaela Gligor (Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca)
Prof. univ. dr. Rudolf Grăf (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca)
Prof. univ. dr. Sorin Mitu (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca)
Prof. univ. dr. Gabriel Moisa (Universitatea din Oradea)
Prof. univ. dr. Alexandru Moraru (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca)
Lect. univ. dr. Christian Năsulea (Universitatea din București)
Conf. univ. dr. Ionuț Nistor (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași)
Asist. univ. dr. Cristina Preutu (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași)
Prof. univ. dr. Ilie Rad (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca)
Prof. univ. dr. Doru Radosav (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca)
Prof. univ. dr. Nicolae Sabău (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca)
Prof. univ. dr. Marcela Sălăgean (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca)
Prof. univ. dr. Teofil Tia (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca)
Conf. univ. dr. Arthur Viorel Tuluș (Universitatea „Dunărea de Jos” Galați)
Prof. univ. dr. Virgiliu Leon Țârău (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca)
Prof. univ. dr. Dan Vătâman (Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava)
Prof. univ. dr. Petronel Zahariuc (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași)

HISTORIA MAGISTRA VITAE

NOI TEME PE AGENDA DE CERCETARE

Lucrările Conferinței Naționale

Historia magistra vitae. Noi teme pe agenda de cercetare

Cluj-Napoca, 8-9 aprilie 2016

COORDONATORI:

**MIHAI-OCTAVIAN GROZA
GABRIELA-MARGARETA NISIPEANU
ANDREI PĂVĂLEAN
DIANA-MARIA DĂIAN
DANIELA-MARIA STANCIU**

**ARGONAUT/MEGA
Cluj-Napoca, 2017**

Seria:

●ISTORIE●DOCUMENTE●MĂRTURII●

HISTORIA Magistra Vitae. Noi teme pe agenda de cercetare /
coordonatori Diana–Maria Dăian, Mihai-Octavian Groza, Gabriela-
Margareta Nisipeanu, Andrei Păvălean, Daniela-Maria Stanciu. –
Cluj-Napoca: Argonaut; 2017. – 453 p. ; 24 cm.

ISBN 978-973-109-758-9 (Argonaut)

ISBN (Mega)

I. DĂIAN, Diana-Maria (coord.)

II. GROZA, Mihai-Octavian (coord.)

III. NISIPEANU, Gabriela-Margareta (coord.)

IV. PĂVĂLEAN, Andrei (coord.)

V. STANCIU, Daniela-Maria (coord.)

008(498.4)''1848/1948''

Coperta I: Sala de studiu a Bibliotecii Universitare, *Fondul de Fotografii*,
Biblioteca Central Universitară „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca

© Coordonatorii volumului. Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul coordonatorilor, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Despărțământul ASTRA „Vasile Moga” Sebeș, strada Crângului, număr 14, Sebeș, 515800, județ Alba, România, telefon: 0747-920019; e-mail: grozamihai@ymail.com.

Editura Argonaut, strada Ciucaș, număr 5/15, Cluj-Napoca, 400545, județ Cluj, România, telefon: 0741-377968; e-mail: edituraargonaut@yahoo.ro.

„Istoria este cea dintâi carte a unei nații. Într-însa ea își vede trecutul, prezentul și viitorul” (Nicolae Bălcescu)

CUPRINS

Prefață.....	11
Argument.....	13

ISTORIE ANTICĂ ȘI MEDIEVALĂ

Teodora-Daniela MOȚ

Insula Rhodos în relațiile comerciale ale lumii elenistice	17
--	----

David-Linus-Emanuel NEAGU

Împărații bizantini și imaginea monarhului ideal în cronica lui Matei de Edessa....	25
---	----

Marian SUCIU

Scurte repere în istoria premodernă a populației Thai	41
---	----

ISTORIE MODERNĂ

George-Paul MOLDOVAN

Fenomenul fugii iobagilor de pe domeniile nobiliare din comitatul Satu Mare în primele trei decenii ale secolului al XVIII-lea.....	53
---	----

Silvia-Iuliana AMĂNĂLĂCHIOAIE

Câteva aspecte mai puțin cunoscute din viața și activitatea unui boier moldovean de la începutul veacului al XVIII-lea: Ioan Sturdza	71
--	----

Vasile-Lucian GOLDAN

Ierarhul Iosif Naniescu. Reperele vieții (1818-1875)	81
--	----

Andrei Sabin FAUR

Personalitatea și regimul lui Napoleon Bonaparte reflectate în cultura românească din Transilvania în secolul al XIX-lea	89
--	----

Nicolae DUMBRĂVESCU

Pagini de „memorialistică mărunță” despre Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania. Însemnările culese de Virgil Șotropa de la tatăl său Alexandru Șotropa și unchiul Florian Porcius..... 103

Silviu Marcel COSTIN

Organizarea cursurilor la Seminarul „Veniamin Costachi” din Iași în perioada 1851-1861. Elevii și programa școlară..... 113

Ionel MUNTEANU

Philippe de Flandra, între dorința românilor și interesele Marilor Puteri 129

Gabriela DRISTARU

Relațiile româno-ruse în contextul Conferinței de la Paris (martie-iunie 1866) și a venirii principelui Carol în Principate. O analiză istoriografică..... 141

Iustin-Eusebiu GHERMAN

Legea Jandarmeriei Rurale (1893). Nevoia de ordine sau necesitate politică? 159

Oana-Maria MITU

Regina Elisabeta a României și modelul feminin în Belle Époque 173

Iuliu-Marius MORARIU

Presa din zona Năsăudului în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima parte a secolului al XX-lea. Tranziția de la presa specializată la „publicistica de loisir” 189

Ionel MOLDOVAN

Biserica și războiul. Conferințele Pastorale din Arhiepiscopia Iașilor în 1915.....201

Ionel SIGARTEU

Proiectul francez de constituire a unei legiuni transilvănene în 1918. Transportarea voluntarilor români din Rusia în Franța215

Tudor ȘTEFĂNESCU

Noi reflecții asupra masacrului de la Beliș, din noiembrie 1918225

Mihai-Octavian GROZA

Acțiunea politică a social-democraților transilvăneni din toamna și iarna anului 1918 reflectată în istoriografia românească (1919-2016).....233

ISTORIE CONTEMPORANĂ

Răzvan CIOBANU

Garda Conștiinței Naționale și „socialismul național-creștin”251

Tereza POP

Caricatura politică în Clujul interbelic263

Elena CAZACU (COJOCARIU)

Campania militară din anul 1941 și implicațiile sale pentru Bucovina.....281

Ionuț-Alexandru MARANDA

După Rebeliune... Legionari în detenție. Studiu de caz: Penitenciarul Aiud 1941-1944295

Daniel-Vasile CHIRIAC

Partidul Comunist Român și pregătirea alegerilor din 19 noiembrie 1946. Studiu de caz: județul Iași311

Ionuț Mircea MARCU

De la „eliberarea națională a României” la „revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă”. Reinterpretări discursive ale zilei de 23 August în timpul regimului comunist (1945-1989)323

Adrian Constantin ROTAR

Problema cadrelor și propaganda în timpul colectivizării în Regiunea Suceava (1949-1962).....339

Ioana-Zoia SANDU (URSU)

Investigarea arhivelor Securității prin analiza de discurs. Asociația „subversivă” *Rugul Aprins*351

Silvia-Cristina BAUMGARTEN

Primele trei ediții ale Festivalului „Cerbul de Aur”. Între artă și propaganda.....361

Cristian CULICIU

Fuga din țară: calea aerului. Un caz de deturnare reușită la Oradea (1971)369

Ana-Maria Cristina STOIA

Dimensiunea simbolică a Revoluției clujene de la 1989. Imaginea soldaților în rândurile manifestanților379

Marius MUREȘAN

Observatorii străini la alegerile prezidențiale din 20 mai 1990391

Carmen ȚĂGȘOREAN

Imaginea comunității evreiești în viziunea lui Marius Mircu.....401

Beatrice Nicolle CREȚU

De la victorie la declin: independența nu a salvat Sudanul de Sud.....413

Anuța IUGA

Raportul dintre istorie și literatură în memoria orală427

Dorin-Gabriel POP

Prolegomene la o teorie a memoriei postevenimențiale435

Lista autorilor451

PREFAȚĂ

De regulă, scopul unei cărți este simplu: să reflecte dorința autorului de a împărtăși din experiențele proprii cu ceilalți. Cartea de față este rezultatul unei conferințe naționale studențești desfășurată anul trecut la Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, în organizarea unui colectiv entuziast și deplin devotat muzei Clio.

Înainte de toate, acest volum hibrid oarecum, fiindcă sunt articole care acoperă un segment cronologic foarte larg, de la antichitate până la realitățile recente, dar și abordări metodologice diferite, reprezintă un suport, un sprijin pentru toți cei care și-au dorit o înțelegere mai profundă a trecutului și au avut curajul unei „înfuntări” colocviale în arena istoriografică în spiritul unor valori creatoare, autentice. Fără nicio îndoială, prezentul volum reflectă necesitatea resimțită de mai tinerii noștri colegi (studenți, masteranzi și doctoranzi) veniți din multe centre universitare de a păstra un echilibru între abordările clasice și tendințele modernizatoare din istoriografia universală și românească, de a consolida tendințe care s-au validat deja în scrisul istoric contemporan, dar și de a deschide noi șantieri de lucru pe baza unor surse noi, ori prin apelul la metodologii ce vin dinspre alte științe umaniste și sociale.

Un observator atent al producției științifice autohtone, de multe ori foarte consistentă cantitativ, ar putea ridica întrebarea dacă un nou volum de istorie mai este necesar. Răspunsul nu poate fi decât unul afirmativ. Da, era nevoie și de acest volum al tinerilor istorici. Asemenea demersuri sunt necesare și eficiente pentru toți începătorii și pentru toate tendințele istoriografice ilustrate în volum de cei 34 de autori, fiind un model de bune practici, dar și un punct de pornire pentru viitoarele publicații ale istoricilor de mâine.

*Prof. univ. dr. Ioan Bolovan
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca*

ARGUMENT

Istoricul Nicolae Bălcescu aprecia că „*istoria este cea dintâi carte a unei nații. Într-însa ea își vede trecutul, prezentul și viitorul*”; noi mergem mai departe și spunem că istoria reprezintă mai mult decât o înșiruire de date, personaje și artefacte, istoria este acel domeniu al cunoașterii prin intermediul căruia oamenii pot învăța despre strămoșii lor, despre defectele lor, despre speranțele, chiar și despre visele lor. Acest lucru este dovedit, cu prisosință, de cercetările publicate de-a lungul ultimilor ani în seria volumelor, rezultate în urma conferințelor desfășurate la Cluj-Napoca, în cadrul Facultății de Istorie și Filosofie, din inițiativa colegelor Anamaria Macavei și Roxana Dorina Pop, de la care am preluat acest proiect.¹

Volumele de studii, la care am făcut referire mai sus, s-au născut din dorința tinerilor studenți, masteranzi și doctoranzi, provenind din diferitele centre universitare ale țării, de a-și comunica (prin intermediul conferinței) și valorifica (prin intermediul volumelor rezultate în urma conferinței) rezultatele cercetărilor întreprinse.

Cuprinsul volumului de față, al șaselea ca număr, ne prezintă o paletă largă de tematici, grupate pe perioade istorice (epoca antică și medievală, epoca modernă și epoca contemporană), demersuri care vin să completeze cercetări mai vechi sau să deschidă noi șantiere de cercetare. O serie de studii sunt dedicate descoperirii unor pasaje din biografia unor mari personalități ale vieții ecleziastice și politice, altele unor aspecte de natură politico-militară, altele recuperării unor surse istorice de o mare importanță pentru analizarea unor evenimente sau personalități, altele unor aspecte de viață cotidiană și loisir. Demn de menționat este și faptul că, în contextul comemorării centenarului izbucnirii Primului Război Mondial și al

¹ Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop, Crucița-Loredana Baci (coordonatori), „*De la lume adunate...*”. *Lucrările Conferinței Naționale „Viață cotidiană, familie, alimentație și populație în secolele XVIII-XXI”*, Cluj-Napoca, 18-19 martie 2011, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2011, 443 p.; Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop (coordonatori), „*Scrieri pe alete...*”. *Lucrările Conferinței Naționale „O filă de istorie-om, societate, cultură în secolele XVII-XXI”*, Cluj-Napoca, 23-24 martie 2012, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, 604 p.; Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop (coordonatori), *Imagina în istorie: tipologii în societatea de ieri și de azi: lucrările Conferinței Naționale*, Cluj-Napoca, 19-20 aprilie 2013, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014, 620 p.; Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop (coordonatori), *Consemnări despre trecut: societate și imagine de-a lungul timpului: lucrările Conferinței Naționale*, Cluj-Napoca, 4-5 aprilie 2014, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2015, 447 p.; Anamaria Macavei, Diana-Maria Dăian (coordonatori), *Fragmente din trecut: lucrările Conferinței Naționale*, Cluj-Napoca, 27-29 martie 2015, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2015, 387 p.

celebrării centenarului Marii Uniri, o parte a studiilor sunt dedicate acestor evenimente.

La sfârșitul acestui scurt excurs introductiv, aducem mulțumiri tuturor celor care ne-au încurajat să ducem la bun sfârșit acest demers editorial, ne-au stat alături și ne-au sprijinit.

În primul rând, aducem calde mulțumiri domnului prorector profesor universitar doctor Ioan Bolovan pentru sprijinul acordat atât în organizarea conferinței, cât și în procesul de definitivare al prezentului volum. De asemenea, îi mulțumim pentru frumoasele cuvinte adresate atât colectivului editorial, cât și autorilor, în cuvântul introductiv.

Domnului decan profesor universitar doctor Ovidiu Augustin Ghitta îi mulțumim pentru încurajările oferite, pentru sprijinul acordat în organizarea conferinței și găzduirea lucrărilor în clădirile Facultății de Istorie și Filosofie din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.

În aceeași măsură, calde mulțumiri și sentimente de profundă recunoștință adresăm colegilor noștri, studenți, masteranzi și doctoranzi din diferitele centre universitare ale țării (Cluj-Napoca, București, Iași, Oradea, Alba-Iulia, Suceava, Galați), autori ai studiilor publicate în cuprinsul acestui volum, precum și distinșilor profesori îndrumători, referenți științifici, pentru sfaturile și sugestiile oferite.

Nu în ultimul rând, mulțumirile noastre se cuvin editurilor Argonaut și Mega, Cluj-Napoca, pentru disponibilitatea și profesionalismul de care au dat dovadă în definitivarea acestui proiect editorial.

Înainte de a încheia, în calitate de coordonatori, nu putem decât să ne dorim ca acest volum să fie cât mai citit și cât mai utilizat. Excelsior!

Coordonatorii

ISTORIE ANTICĂ ȘI MEDIEVALĂ

INSULA RHODOS ÎN RELAȚIILE COMERCIALE ALE LUMII ELENISTICE

Teodora-Daniela Moț
Universitatea din București

Rhodos este cea mai mare și mai estică insulă din arhipelagul Dodekanez, care cuprinde un număr de 12 insule, și a patra ca mărime din Grecia, situată la granița dintre Orient și Occident, la o distanță de 350 kilometri de Atena și 18 kilometri de Turcia. De-a lungul istoriei, Rhodos-ul a profitat din plin de poziționarea sa geografică din sud-estul Mării Egee, punctul în care se întâlneau itinerariile maritime din Alexandria, Fenicia, Siria de Nord, Cipru, precum și zona Mării Negre și vestul Mediteranei.¹

Mitologia spune că atunci când Zeus a împărțit pământul copiilor săi a uitat de Helios, zeul Soarelui, acesta a descoperit o bucată de pământ acoperită de ape în partea estică a Mării Egee aproape de coastele Asiei Mici și i-a cerut tatălui său să o scoată din adâncuri. Pe când încălzea insula cu razele sale, Helios a zărit-o pe preafrumoasa nimfă Rhodon (trandafir), fiica lui Poseidon și a Afroditei, pe care a luat-o de soție și în onoarea căreia și-a botezat insula Rhodos.²

Orașul-stat Rhodos a luat ființă în anul 408 î. Hr., prin unirea (synoecism-ul) a trei așezări mai mici, Ialysos, Kamiros și Lindos, pe o insulă ce fusese locuită încă din perioada arhaică (800-480 î. Hr.) de dorienii. Noul centru a început să se facă cunoscut în întreaga lume greacă, datorită activităților comerciale care se desfășurau în marile sale porturi și datorită fortificațiilor sale inexpugnabile. La începuturi rhodienii s-au confruntat cu perioade dificile, datorate lipsei de unitate și dominației persane, însă după eliberarea acestora de către Alexandru au început să caute tot mai mult conlucrarea în vederea asigurării progresului, prosperității și afirmării insulei, fiind preocupați în primul rând de chestiunile comerciale și încercând pe cât posibil evitarea oricăror conflicte.³ Ulterior, Rhodos-ul a încorporat mai multe insule din vecinătate, precum: Carpathos, Casos, Chalce, Syme, Telos, Nisyros, Alinnia, sau Megiste.⁴ Părți din Licia și Caria au fost primite,

¹ Olivier Picard, „Échanges Méditerranéens”, în *Royaumes et cités hellénistiques des années 323-55 av. J.-C.*, Paris, Ed. Sedes, 2003, p. 100.

² Pierre Grimal, *The Dictionary of Classical Mythology*, Oxford, Blackwell Publishing, 1996, pp. 404-405.

³ Olivier Picard, „Échanges Méditerranéens”, p. 102.

⁴ Ioannes Papachristodoulou, *Hoi archaioi Rodiakoi demoi: historikē episkopē-be Ialysia*, Atena, Athēnais Archaïologikē Hetaireia, 1989, pp. 45-48.

de asemenea, dar după victoria împotriva lui Antiochos al III-lea în 189 î. Hr.⁵ Controlul exercitat asupra acestora a fost totodată o premisă și o necesitate a asigurării și dezvoltării puterii sale maritime, de unele având nevoie pentru a asigura simpla ancorare a flotei rhodiene în porturile acestora.⁶ Ca un fenomen comun de interacțiune în zona egeeană, o interrelaționare și conexiune rezistentă puteau fi posibile numai în condițiile în care cea mai puternică dintre insule era unificată politic într-o singură entitate.⁷ În anul 330 î. Hr., deși Alexandru și armata sa s-au aflat foarte aproape, rhodienii s-au dovedit îndeajuns de convingători și diplomați încât să mențină statutul de putere comercială dobândit de Rhodos.⁸

După cuceririle lui Alexandru, Rhodos a devenit punctul de intersecție a celor două căi comerciale principale ale vremii: cea de est-vest care lega Grecia și Macedonia de noile regate răsăritene și mai departe de India și cea de nord-sud, care făcea legătura între Egipt și bazinul Mării Negre, în mod incontestabil erijându-se în principalul beneficiar al noii rețele comerciale. Acestea au pus bazele prosperității insulei, care a devenit cel mai mare centru de schimb al lumii elenistice. Nu foarte bogată în resurse proprii, principalele produse fiind uleiul și vinul, importând grâu și lemn pentru construirea de corăbii, insula oferea mărfurile cele mai variate din toate colțurile lumii.⁹

Comercianții rhodieni au reușit încă de timpuriu să dobândească „ateleia”, privilegiu economic în diferite porturi din Marea Mediterană, ca Syracusa sau în Asia Seleucidă.¹⁰ Ca „emporion” al comerțului cu Egiptul, notorietatea Rhodos-ului a fost recunoscută nu la mult timp după fondarea Alexandriei, de însuși guvernatorul lui Alexandru în Egipt. Totodată, se pare că Rhodos-ul se baza pe grâul din Egipt, fapt evidențiat de Diodor, care folosea la rândul său însemnările lui Hieronymus din Cardia, relatând că încă din 312 î. Hr., deși Rhodos-ul păstra neutralitatea față de toți diadohii, exista o preferință pentru Ptolemei care asigurau aprovizionarea orașului cu bunurile necesare, în special grâu,¹¹ sprijin care în mod plauzibil a continuat să existe pe durata întregii epoci elenistice. Rhodos-ul oferea ca plată egiptenilor miere rhodiană, smochine uscate rhodiene, amfore goale rhodiene, sau mărfuri grecești din Thasos, Pont, sau Chios,¹² de care egiptenii erau privați.

⁵ *Ibidem*, pp. 38-39.

⁶ Vincent Gabrielsen, „Naval Aristocracy of Hellenistic Rhodes”, în *Studies in Hellenistic Civilization*, număr 6, 1997, pp. 41-42.

⁷ Christy Constantakopoulou, *The Dance of the Islands: Insularity, Networks, the Athenian Empire and the Aegean World*, Oxford, Oxford University Press, 2010, p. 195.

⁸ Richard Bertholod, *Rhodes in the Hellenistic Age*, Londra, Cornell University Press, 1984, pp. 21-27.

⁹ Ligia Ruscu, *Manual pentru istoria epocii elenistice*, Cluj-Napoca Editura Argonaut, 2009, pp. 63-64.

¹⁰ Peter Marshall Fraser, George Ewart Bean, *The Rhodian Peraea and islands*, Londra, Oxford University Press, 1954, pp. 34-39.

¹¹ Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica*, XX, translated by Russel M. Geer, Harvard, Harvard University Press, 1947, 81.4.

¹² Claude Orrieux, *Les Papyrus de Zenon*, 59.012, Paris, Macula, 1983, p. 150.

Papyrii însă evidențiază faptul că importurile rhodiene din Alexandria nu erau așa însemnate calitativ ca cele din alte regiuni, precum bazinul Mării Negre. Comerțul dintre Marea Neagră și Egipt cu siguranță s-a realizat în ambele sensuri, din nou Rhodos-ul servind pe post de intermediar.¹³ Importurile pontice se presupune că erau considerabile, deși mai mult decât probabil nu includeau cantități însemnate de grâne, principalul produs de export al regiunii, al cărui comerț se pare că era unul ocazional și instabil. Papyrii au înregistrat printre mărfuri: nuci pontice și leguminoase din Byzantion, pește uscat și sărat, vite, sclavi, miere, sau ceară, toate exportate spre Egipt. În schimb, zonele pontice la rândul lor importau ulei, vin dar și vase egiptene.¹⁴

Deși foarte diferite ca mod de organizare și regimuri politice adoptate, Rhodos-ul și Alexandria s-au aflat într-o relație de oarecare complementaritate, menținându-și reciproc statutul și prosperitatea, mai cu seamă către secolul al III-lea î. Hr. Încă din 312 î. Hr. apar dovezi ale acestor relații cordiale întrețesute între cele două importante centre, în alianța Rhodos-ului cu Antigonos Monophthalmos stabilindu-se o clauză de neagresiune cu Egiptul.¹⁵ Astfel, conform lui Diodor, pe când Antigonos se pregătea să îl atace pe Ptolemeu Soter în Cipru, în 306 î. Hr., a încercat să-i detașeze pe rhodieni din Egipt, hotărârea sa de a interzice și opri navele comerciale care porneau din Rhodos și se îndreptau către Egipt ducând la îndelungul asediu al Rhodosului, ca o încercare de a-i determina pe cei din urmă să abandoneze neutralitatea și strânsa relație cu lagizii.¹⁶

Demetrios Poliorketes se temea că rhodienii vor furniza nave egiptenilor și totodată a văzut în Rhodos o posibilă bază pentru lansarea atacurilor împotriva Egiptului. Determinat de constanta teamă a lui Demetrios față de importanta republică mercantilă a Rhodos-ului, asediul a fost perceput în întreaga lume elenistică drept un atac de piraterie, majoritatea cetăților sprijinind cauza Rhodos-ului. Beneficiind de o flotă de 200 de nave de război principale, încă vreo 150 auxiliare, 1000 vase private care urmau flota de război în anticiparea jafului pe care victoria asupra rhodienilor o implica, precum și de ajutorul pirăților, Demetrios a asediat insula Rhodos timp de aproape un an (305-304 î. Hr.), după aceasta fiind numit „*Poliorketes*” (asediatorul de cetăți).¹⁷ Dar orașul nu a reușit niciodată să-l

¹³ Erich Leider, *Der Handel von Alexandria*, Hamburg, 1934, pp. 27-28.

¹⁴ Édouard Will, *Histoire politique du monde hellénistique, 323-30 av. J.-C.*, volum 1, Paris, Editions du Seuil, 2003, pp. 189-191.

¹⁵ *Klio. Beiträge zur Alten Geschichte*, ed. by Manfred Clauss, Peter Funke, Hans-Joachim Gehrke, Hartwin Brandt, Martin Jehne, volum 30, Berlin, 1937, pp. 70-76.

¹⁶ Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica*, XX, 20.91.2-8.

¹⁷ Hans-Ulrich Wiemer, *Krieg, Handel Und Piraterie: Untersuchungen Zur Geschichte Des Hellenistischen Rhodos*, Berlin, Akademie Verlag, 2002, pp. 75-84.

cucerească și nici să primească 100 de ostatici provenind din înalta aristocrație și nici accesul liber și gratuit în porturi, după cum ceruse.¹⁸

În timpul asediului ajutorul Ptolemaic a jucat un rol esențial în asigurarea rezistenței. Când a fost semnat tratatul de pace în 304 î. Hr., rhodienii s-au asigurat din nou de existența unei clauze speciale, prin care erau protejați de participarea la orice acțiune întreprinsă contra Egiptului.¹⁹ Ca mulțumire pentru ajutorul primit din partea lui Ptolemaios I în timpul asediului, locuitorii Rhodos-ului au dorit să-l onoreze pe acesta într-un mod cu totul special, așa că au trimis o ambasadă la oracolul lui Zeus-Ammon din Libia pentru a-l consulta în privința acordării de onoruri divine suveranului lagid. La răspunsul afirmativ al oracolului, rhodienii au construit un nou templu în oraș pe care l-au numit „*Ptolemaeion*”. De asemenea, i-au acordat și supranumele de „*Soter*” („*Salvatorul*”), la scurt timp după aceasta însuși Ptolemeu I asumându-și titlul regal.²⁰

După îndelungul asediu, antagonizii au abandonat echipamentul militar pe insulă, lăsând în urmă o bogăție imensă. Pentru a marca rezistența, locuitorii orașului Rhodos au vândut echipamentul și au folosit banii pentru înălțarea unei uriașe statui a zeului soare Helios. Construcția a durat 12 ani și a fost terminată în anul 282 î. Hr. Timp de ani de zile statuia a stat la intrarea în port, până când un puternic cutremur a lovit insula în 227 î. Hr. Orașul a fost grav distrus, iar colosul s-a rupt în cele mai slabe puncte, care erau genunchii. Locuitorii au primit imediat o ofertă de la Ptolemeu al III-lea al Egiptului prin care se acopereau costurile de restaurare ale uriașei statui. Rhodienii au consultat un oracol, care le-a interzis însă reconstruirea Colosului, oferta lui Ptolemeu fiind așadar respinsă.²¹

În ceea ce privește politica externă, atât Rhodos-ul, cât și Egiptul lagid au urmat în linii mari aceleași direcții, izvorâte de cele mai multe ori din interese mercantile, intervenind adeseori împreună în conflicte și împiedicând răspândirea ostilităților, precum în timpul primului război macedonean (215-205 î. Hr.). Cel de-al II-lea secol î. Hr. marchează aplicarea unor măsuri în defavoarea Rhodos-ului de către romani, cu deosebire cele din 167 î. Hr., care au dăunat grav politicii și prestigiului mercantilist rhodian.²² Declararea Delos-ului ca port liber a fost în dezavantajul Rhodos-ului ca centru de tranzit al mărfurilor, care a pierdut sume mari provenite din taxele portuare.²³ Pe de altă parte, noul statut acordat Delos-ului a condus la dezvoltarea comerțului Alexandriei cu zona egeeană. În acest mod, Rhodos-ului, chiar dacă pierduse veniturile provenite din taxele portuare, i s-a dat

¹⁸ Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica*, XX, 20.81.4.

¹⁹ *Ibidem*, 20.8.9, 20.96.1, 20.98.1, 20.99.3.

²⁰ Walter M. Ellis, *Ptolemy of Egypt*, Londra/New York, Routledge, 1994, p. 46.

²¹ Herbert Maryon, „The Colossus of Rhodes”, în *The Journal of Hellenic Studies*, număr 6, 1956, pp. 68-86.

²² Polybios, *Histories*, XXX, translated by W. R. Paton, Harvard, Harvard University Press, 1978, 5,6.

²³ William Allison Laidlaw, *A History of Delos*, Oxford, Blackwell, 1933, pp. 132-138.

oazia să își sporească exporturile, pentru perioada 200-140 î. Hr., fiind descoperite în Alexandria mai multe amfore ștampilate rhodiene ca oricând, prin contrast cu Atena unde numărul acestora pentru aceeași perioadă a înregistrat o vizibilă scădere.²⁴

Sprijinită de o redutabilă flotă comercială și militară și de fortificații care au rezistat cu succes chiar asediului unui general ca Demetrios Poliorketes (305-304 î. Hr.), prosperitatea Rhodos-ului se baza pe un regim politic în principiu democratic, puterea fiind concentrată în mâinile unei oligarhii de comercianți extrem de bogați, dar care făceau și păturile de jos ale societății părtașe la belșugul general, astfel încât insula era scutită de cutremurele sociale care zguduiau periodic majoritatea statelor grecești. Astfel, în timp ce Alexandria întruchipa modelul regal prin excelență al lumii elenistice, Rhodos a fost reprezentantul cel mai elocvent al supraviețuirii și trăinicieii democrației.²⁵

Insula Rhodos a ajuns să fie cunoscută drept principalul centru comercial și bancar din estul Mediteranei. Negustorii și finanțatorii rhodieni erau răspândiți în toate porturile mediteraneene. După cutremurul din 227 î. Hr., care a distrus și faimosul Colos din Rhodos, considerat a fi una din cele șapte minuni ale lumii antice, care îl înfățișa pe Helios, simbol al bogăției și prosperității insulei, monarhii din întreaga lume elenistică au ajutat Rhodos-ul să-și redreseze economia. Aceasta demonstrează că rolul rhodienilor ca negustori și bancheri devenise atât de indispensabil, încât un dezastru precum acel cutremur a avut un mare impact asupra întregii rețele comerciale mediteraneene.²⁶

Date fiind sursele prosperității sale, Rhodos a fost apărătorul cel mai constant al libertății orașelor grecești, a combătut cu îndârjire pirateria, precum și tentativele unor monarhi elenistici de a își subordona orașe libere.²⁷ Rhodos-ului i-a revenit rolul de a prelua efortul legislativ întreprins de Atena în secolul al IV-lea î. Hr., cu privire la rezolvarea litigiilor maritime. Printre acestea, tribunalele rhodiene reglementau: asigurarea despăgubirilor în caz de naufragiu sau acordarea drepturilor căpitanului de vas de a devia traseul stabilit în port al ambarcațiunilor, precum și de a arunca peste bord o parte sau întreaga încărcătură în caz de furtuni.²⁸ Astfel, când în jurul anului 220 î. Hr. orașul Byzantion a încercat să impună o taxă pentru trecerea prin strâmtori, Rhodos-ul s-a opus cu înverșunare și în alianță cu regele Bithyniei Prusias I, a pornit un război din care orașul Byzantion

²⁴ Peter Marshall Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, volum I, Oxford, Oxford University Press, 1972, pp. 155-156, 164.

²⁵ Ioannis Papachristodoulou, „The Rhodian Demes within the Framework of the Function of the Rhodian State”, în *Hellenistic Rhodes: Politics, Culture and Society*, ed. by Vincent Gabrielsen et al., Aarhus, Aarhus University Press, 1999, pp. 27-43.

²⁶ Christy Constantakopoulou, *The Dance of the Islands*, pp. 188-193.

²⁷ Hans-Ulrich Wiemer, *Krieg, Handel Und Piraterie*, pp. 111-117.

²⁸ Cecil Torr, *Rhodes in Ancient Times*, Cambridge, Cambridge University Press, 1885, pp. 37-40.

a ieșit înfrânt și nevoit să renunțe la taxă. Tot cam la acea vreme, regele Pontului a încercat să cucerească orașul Sinope, iar Rhodos-ul a acordat orașului un ajutor substanțial.²⁹

Insula Rhodos a deținut un rol esențial în comerțul dintre Marea Neagră și Egiptul ptolemaic, partenerul său în chestiunile comerciale, mai cu seamă către secolul III î. Hr., emițându-se ipoteza că rhodienii dețineau chiar un monopol virtual asupra grânelor. Ba mai mult, finanțatorii rhodieni, au găsit chiar modalități de a profita de pe urma înțelegerilor și negocierilor care priveau mărfuri ce nu tranzitau prin acest port, intermediind comerțul cu grâne dintre Peninsula Crimeea și zonele egeene.³⁰

În afară de grâu, Rhodos furniza, de asemenea, mărfuri de lux, sclavi din est, precum și propriul vin și ulei. Cu o economie servind drept coloană vertebrală, cu diplomați care contribuiau la răspândirea renumelui și faimei Rhodos-ului în întreaga lume elenistică, cu o flotă care puna în mișcare neconținut acest motor neobosit, în secolul al III-lea î. Hr. rhodienii ajunseseră recunoscuți drept locuitorii celui mai bogat stat din estul lumii elenistice, după antigonizi, seleucizi și Ptolemei. Mărfuri în valoare de peste 50 milioane de drahme treceau prin porturile Rhodos-ului anual pe la începutul secolului al II-lea î. Hr.³¹ Chiar și după măsurile luate de romani împotriva acestuia și după declararea Delos-ului ca port liber în 167 î. Hr., Rhodos-ul a continuat să fie principalul centru pentru reîmbarcarea mărfurilor, în triumful format de acesta cu Alexandria, porturile siriene și palestinene. Pe lângă relațiile directe de import-export, mărfurile exportate din Alexandria au continuat să treacă sau să fie transferate pe alte ambarcațiuni în Rhodos, centrul lagid fiind unul dintre cei mai importanți clienți ai rhodienilor. În secolul al III-lea î. Hr., când teritoriile siriene se aflau sub stăpânire lagidă, Rhodos-ul funcționa ca nucleu de tranzit și de reîmbarcare al mărfurilor și al sclavilor către capitala lagidă.³² Odată cu recucerirea Siriei de către seleucizi la finalul secolului al III-lea î. Hr., rolul Rhodos-ului ca centru de tranzitare al bunurilor către Alexandria Egiptului s-a diminuat, însă a continuat să-și păstreze poziția de partener comercial direct al capitalei lagide până către secolul I î. Hr.³³

Un exemplu apreciabil al faimei de care se bucura Rhodos în comerțul lumii elenistice îl reprezintă toartele de amfore rhodiene ștamplate descoperite în

²⁹ Peter Funke, „Peraia: Einige Überlegungen zum Festlandbesitz griechischer Inselstaaten”, în *Hellenistic Rhodes: Politics, Culture and Society*, ed. by Vincent Gabrielsen et al., Aarhus, Aarhus University Press, 1999, pp. 58-71.

³⁰ J. P. Mahaffy, *A History of Egypt, volum IV, Ptolemaic Dynasty*, Londra, Methuen&Co., 1899, pp. 43-44.

³¹ Vincent Gabrielsen, „Naval Aristocracy of Hellenistic Rhodes”, pp. 164-167.

³² Michael Rostovtzeff, *A large estate in Egypt in the third century BC. A study in economic history*, Madison, University of Wisconsin Studies, 1922, p. 34.

³³ Claire Préaux, *Les Grecs en Egypte d'après les archives de Zenon*, Bruxelles, Office de publicité, 1947, pp. 73-77.

întreaga lume elenistică. După cum a fost menționat anterior, unul dintre cele mai importante exporturi originare din Rhodos era vinul rhodian, comercializat în amfore rhodiene marcate. Acest comerț se pare că a atins apogeul către 225-150 î. Hr., perioadă în care se apreciază că vinul din Rhodos a avut mare succes, deținând o poziție importantă în topul importurilor în Atena, Delos, Roma sau Alexandria. În lumina descoperirilor arheologice, după 150 î. Hr., acesta a fost întrecut la Atena și Delos de vinul din Knidos, dar nu și în Alexandria, unde toarte de amfore rhodiene descoperite nu au concurență până către secolul I î. Hr.³⁴

Au existat numeroase dezbateri și controverse în rândul cercetătorilor de-a lungul timpului în privința toartelor de amfore rhodiene, considerându-se puțin probabil însă să fi conținut vin rhodian, acesta fiind produs și în Egipt în cantități apreciabile, viticultura fiind încurajată pe scară largă de către lagizi.³⁵ Singurele mențiuni asupra unor importuri de vin în Egipt fac referire la cantități mici provenite din Cnidos, Lesbos sau Chios.³⁶ S-a ajuns în cele din urmă la ipoteza conform căreia toarte rhodiene descoperite în Egipt ar proveni de la amfore importate goale, cu scopul furnizării de recipiente pentru stocarea diferitelor alimente.³⁷ Aceasta pentru că Egiptul nu dispunea de un lut de calitate potrivită producerii de amfore corespunzătoare,³⁸ cât și pentru a plăti importurile egiptene de cereale. Astfel, se explică și descoperirea unui număr mare de toarte de amfore rhodiene la Atena, în sudul Italiei, Campania, chiar Beirut, în condițiile în care aceste centre dispuneau de propriile tradiții privind fabricarea vinului.³⁹ Prin urmare, importarea unei cantități de vin rhodian direct proporțională cu numărul de toarte de amfore descoperite nu se dovedește plauzibilă.⁴⁰ În secolul al II-lea î. Hr., chiar și după pierderea autonomiei în fața Romei, care devenise mult mai puternică decât regatele elenistice, Rhodos-ul și-a menținut poziția de partener comercial al Egiptului, negustorii rhodieni reorientându-și viziunile, după declararea Delos-ului ca port liber.

³⁴ Virginia R. Grace, „Notes on the Amphoras from the Koroni Peninsula”, în *Hesperia*, număr 32, 1963, pp. 321-326.

³⁵ Henry Frederick Lutz, *Viticulture and Brewing in the Ancient Orient*, Massachusetts/Bedford, Applewood Books, 1922, pp. 2-3.

³⁶ PSI 4 413=Sel. Pap. 1 170, în John Lee White, *Light from ancient letters*, Philadelphia, Fortress Press, 1986, p. 8.

³⁷ Virginia R. Grace, „The Eponyms Named on Rhodian Amphora Stamps”, în *Hesperia*, număr 22/2, 1953, pp. 116-128.

³⁸ *Ibidem*, p. 138.

³⁹ Nicholas K. Rauh, „Rhodes, Rome, and the Eastern Mediterranean Wine Trade, 166-88 BC”, în *Hellenistic Rhodes: Politics, Culture, and Society*, ed. by Vincent Gabrielsen, Aarhus, Aarhus University Press, 2000, pp. 162-186.

⁴⁰ Virginia R. Grace, „Standard Pottery Containers of the Ancient Greek World”, în *Commemorative Studies in Honor of Theodore Leslie Shear*, *Hesperia* Supplement 8, 1949, pp. 175-189.

Din cele prezentate, reiese că Rhodos-ul a reprezentat un exemplu atipic al perioadei elenistice, în ciuda dimensiunilor sale reduse, fiind unul dintre cele mai de succes orașe-state, punct de legătură crucial dintre principalele căi comerciale ale acelor vremuri, indispensabil lumii elenistice pentru aproape două secole.

Rhodes and the Commercial Exchanges of the Hellenistic World

(Abstract)

This paper proposes an examination of the role played by the island of Rhodes in the commercial activities of the Hellenistic world, in particular with regard to the request for trade between Egypt and the Greek colonies of the Black Sea. Rhodes is the largest and easternmost island in the Dodecanese archipelago. Along the history it took advantage of its geographical placement in the southeastern Aegean, the point where the maritime itineraries from Alexandria, Phoenicia, northern Syria, Cyprus, and the Black Sea area and Western Mediterranean intersected. The city-state of Rhodes was founded in the year 408 BC through the „*synoecism*” of three smaller settlements, subsequently occupying several islands in the vicinity. After the conquests of Alexander, Rhodes became the nodal point of the two main trade routes of the time: the East-West trail, connecting Greece and Macedonia to the new Eastern Kingdoms and ahead to India, and the North-South directon, connecting Egypt and the Black Sea region. Rhodes came to be known as the main banking and trading hellenistic center in the Eastern Mediterranean. It has been the most constant defender of the freedom of the Greek cities, it fought persistently against piracy, and against the attempts of some of the hellenistic monarchs to subordinate free cities. Rhodes played an essential part in the trade between Black Sea and Ptolemaic Egypt, his partner in commercial matters, especially during the 3rd century BC. Pontic imports towards Egypt were quite considerable, consisting in nuts and peas, dried and salty fish, cattle, slaves, honey, wax, and less significant amounts of cereal. Pontic Greek cities in turn imported oil, wine, but also Egyptian recipients. Rhodes represented an atypical example of the Hellenistic period, despite of its diminished size, being one of the most successful city-states, crucial point of connection of the main trade routes of the time.

Keywords: Hellenistic world, trade, Rhodes, Egypt, Black Sea, imports, exports.

ÎMPĂRAȚII BIZANTINI ȘI IMAGINEA MONARHULUI IDEAL ÎN CRONICA LUI MATEI DE EDESSA

David-Linus-Emanuel Neagu
Universitatea din București

În anul armean 577 (1128-1129),¹ în Edessa, Matei, un cronicar armean, scria ultimul paragraf din lucrarea pentru care muncise 15 ani, în timp ce orașul era asediat de emirul de Alep, al-Bursuki. El a murit în timpul asediului, iar lucrarea acestuia avea să fie continuată de Grigore, un preot din orașul Kaysun, care a prezentat evenimentele ce au avut loc în perioada cuprinsă între anii armeni 585 (1136-1137) și 611 (1162-1163).² Unii istorici au considerat că nu se pot baza pe această cronică. Astfel, Steven Runciman a spus că „*Matei a fost un om naiv care îi ura pe greci și nu avea dragoste prea mare față de compatrioții săi de religie ortodoxă. Mare parte din informația despre cruciade trebuie să fi fost preluată de la vreun ostaș francez ignorant, însă despre evenimentele din orașul său natal și din împrejurimi a fost pe deplin informat*”.³ Însă, Matei și cronica sa au fost reabilitați de către Tara L. Andrews, care a adus argumente solide pentru a susține complexitatea acestei lucrări, precum și obiectivitatea, destul de mare, a autorului.⁴

¹ Timothy Greenwood susține ideea conform căreia ultima intervenție a autorului în cronică este cea din anul 1128/9, având în vedere că cea din 1136/7 apare cu 8 ani mai târziu și se concentrează pe evenimente din orașul Kaysun, al cărei lord era Balduin. Cel mai probabil, ultimul paragraf din cartea a-III-a a cronicii îi aparține lui Grigore Preotul, continuatorul lucrării lui Matei de Edessa care, având în vedere că era legat de Kaysun, mai degrabă decât de Edessa, în continuarea cronicii, relatează și un discurs funebru rostit cu ocazia morții lui Balduin. Cf. T. W. Greenwood, „Armenian sources”, în Mary Whitby (ed.), *Byzantines and Crusaders in Non-Greek Sources*, Oxford, Oxford University Press, 2006, p. 234.

² Christopher MacEvitt consideră că Matei ar fi terminat lucrarea în 1136/7, automat acesta susține și ideea că la un moment dat, cronicarul s-a mutat la Kaysun, având în vedere că în ultimul paragraf al cronicii, acesta prezintă un atac al turcilor asupra orașului și vorbește despre acest eveniment la persoana I. Cf. Christopher MacEvitt, „The Chronicle of Matthew of Edessa: Apocalypse, the First Crusade, and the Armenian Diaspora”, în *Dumbarton Oaks Papers*, volum 61, 2007, p. 161; Am adoptat varianta lui Timothy Greenwood, deoarece după pasajul în care apar informațiile din anul armean 577 (1128-1129), poate fi observat faptul că nu mai este urmată aceeași schemă și retorică pe care Matei le-a utilizat pentru a scrie cronică.

³ Steven Runciman, *Istoria cruciadelor. Cruciada I și întemeierea Regatului Ierusalimului*, volum I, București, Editura Nemira, 2014, p. 365.

⁴ Tara L. Andrews, *Prolegomena to a Critical Edition of the Chronicle of Matthew of Edessa, with Discussion of Computer-Aided Methods Used to Edit the Text* (teză de doctorat, University of Oxford, 2009).

Evoluția istoriei armenilor din secolul al X-lea și până în momentul în care a scris Matei din Edessa s-a desfășurat, conform relatărilor din cronică, pe parcursul a trei perioade: prima, de glorie și prosperitate,⁵ urmată de una de decădere,⁶ pentru ca în final, ultimul împărat roman să restaureze echilibrul ce fusese pierdut în urma dezlegării lui Satan.⁷ În viziunea cronicarului, monarhii au fost responsabili pentru bunăstarea sau falimentul armenilor. Prin urmare, instituția regală a ocupat un loc important în lucrarea lui Matei. Există și considerente practice care l-au determinat pe autorul cronicii să se concentreze pe regalitate, și anume faptul că lucrarea sa a prezentat istoria armenilor și a vecinilor acestora din 952-953 până în 1128-1129. Astfel, ar fi fost foarte greu să discute de armeni sau bizantini în general, așa că a luat drept reper monarhii care au guvernat popoarele ce apar în cronică.

Întreaga lucrare s-a bazat pe o profeție escatologică,⁸ înregistrată în anul 1036-1037, conform căreia pentru întreaga lume creștină urma o perioadă de decădere, marcată de abandonarea valorilor creștine și de invazia selgiucizilor, urmând ca la final, frâncii să elibereze Ierusalimul, iar ultimul împărat roman să reinstaureze ordinea, astfel că lumea va fi așa cum a fost înainte de potop.⁹ Profeția a împărțit istoria în patru etape: perioada pre-invaziei (marcată de prosperitate), cei 60 de ani ai cuceririi selgiucide, cei 50 de ani de dominare persană și, la final, sosirea împăratului care urma să salveze lumea creștină. Matei a reușit să trateze primele două perioade și o parte din a treia.¹⁰ Prima carte a cronicii a prezentat perioada pre-invaziei și începutul cuceririi selgiucide, cartea a doua a tratat problema expansiunii turcești în Asia Mică și istoria Bizanțului până în 1096, iar ultima carte a prezentat perioada în care Matei a scris, o epocă în care cruciații au cucerit Ierusalimul și s-au stabilit în Orient.¹¹ De-a lungul cronicii, autorul a emis diferite judecăți de valoare referitoare la caracterul monarhilor și la domniile lor, care, în general, nu țin cont de perioada istorică în care domnesc aceștia.¹² Astfel, avem împărați buni, precum Vasile al II-lea, care a devenit asemenea unui tată

⁵ De la începutul cronicii până la moartea împăratului bizantin Vasile al II-lea (1025). Constantin al VIII-lea nu a fost un monarh războinic, motiv pentru care nu a făcut parte din categoria împăraților războinici, care au guvernat într-o perioadă de prosperitate.

⁶ În general, aici este vorba de invazia selgiucizilor. În viziunea lui Matei, cruciații restabilesc pacea, dar nu în mod deplin. Conform celei de-a doua profeții a lui Kozern, după venirea frâncilor, turcii vor devasta din nou teritoriile creștine, dar totul se va încheia în momentul în care împotriva necreștinilor va porni ultimul împărat al lumii. Cf. Matei din Edessa, *The Chronicle of Matthew of Edessa*, Lanham, University Press of America, 1993, pp. 56-60; pentru detalii referitoare la profețiile lui Kozern, vezi Tara L. Andrews, *Prolegomena to a Critical Edition of the Chronicle of Matthew of Edessa*, pp. 82-97.

⁷ Matei aștepta ca acest ultim împărat să apară și să restabilească pacea.

⁸ Tara L. Andrews, *Prolegomena to a Critical Edition of the Chronicle of Matthew of Edessa*, p. 82.

⁹ Matei din Edessa, *The Chronicle of Matthew of Edessa*, pp. 56-60.

¹⁰ Tara L. Andrews, *Prolegomena to a Critical Edition of the Chronicle of Matthew of Edessa*, p. 90.

¹¹ *Ibidem*, pp. 91-96.

¹² Nu a contat dacă monarhul a domnit înainte de cea de-a doua profeție a lui Kozern sau nu. Pentru Matei a fost important ca acesta să prezinte câteva calități pentru a beneficia de un portret favorabil.

adoptiv,¹³ dar și răi, cum a fost cazul lui Roman al III-lea, despre care cronicarul a spus că este un blasfemator al credinței ortodoxe¹⁴ și chiar sultani care au fost părinți ai tuturor, după cum a spus Matei referitor la Malik Şah I.¹⁵ Pentru a înțelege gândirea lui Matei și motivele care l-au determinat să îi considere pe unii monarhi buni sau răi, trebuie să căutăm imaginea monarhului ideal, deoarece acesta reprezintă pilonul cronicii. Practic, autorul i-a judecat pe ceilalți monarhi în funcție de calitățile sau defectele acestuia.

Pentru a putea realiza această analiză, vom parcurge câteva etape. În primul rând, vom discuta despre regalitatea armeană în secolele IX-XI, pentru a observa dacă Matei a fost influențat de unele elemente ce țin de istoria poporului său și pentru a înțelege tradiția monarhiei armene, care a fost transmisă, într-un fel sau altul, până în perioada cronicarului. După aceea, vom căuta în lucrarea autorului armean elemente ale regalității veterotestamentare, precum și referiri la Vechiul Testament, pentru a înțelege care erau modelele monarhice pe care le-a adoptat cronicarul și dacă printre sursele din care acesta s-a inspirat în momentul în care a scris cronica se numără și cele biblice. În ultima parte a studiului vom analiza portretele regilor/împăraților/sultanilor din lucrarea lui Matei și vom căuta anumite valori sau calități pe care autorul le consideră a fi esențiale unui monarh.

Începuturile regalității armene și abbasizii

Din secolul al V-lea și până în secolul al IX-lea, nu a mai existat o monarhie armeană.¹⁶ În anul 885, Așot Bagratuni, a fost încoronat rege cu o coroană trimisă de către califul al-Mut'amid. Prin urmare, monarhia bagratidă, cel puțin în perioada de început,¹⁷ a fost legitimată de abbasizi. Dar legăturile dintre califi abbasizi și prinții armeni nu erau o noutate în secolul al IX-lea. Lynn Jones a discutat despre relațiile dintre nobilii armeni și conducătorii musulmani și a demonstrat că în secolul al IX-lea unii comandanți militari sau demnitari din spațiul caucazian obișnuiau să primească daruri din partea califilor abbasizi.¹⁸ Această practică a dat roade în cazul unor revolte din aceeași perioadă, cadourile din partea califilor reușind să îi determine pe liderii acestor mișcări să nu mai conteste

¹³ Matei din Edessa, *The Chronicle of Matthew of Edessa*, p. 46.

¹⁴ *Ibidem*, p. 51.

¹⁵ *Ibidem*, p. 158.

¹⁶ În 428 a fost distrus Regatul Arsacid.

¹⁷ În secolul al X-lea, puterea abbasizilor a intrat în declin, iar influența lor asupra teritoriilor armene nu a mai fost atât de puternică.

¹⁸ Lynn Jones, „Abbasid Suzerainty in the Medieval Caucasus: Appropriation and Adaptation of Iconography and Ideology”, în *Gesta: International Center of Medieval Art*, volum XLIII, număr II, 2004, pp. 143-144.

autoritatea musulmană din spațiul caucazian.¹⁹ Astfel, încoronarea lui Așot cu o coroană primită din partea liderului abbasid nu a reprezentat decât o expresie a relațiilor dintre califi și nobilii armeni. Lynn Jones a evidențiat faptul că în cazul primului rege bagratid, au avut loc două ceremonii. Una abbasidă, în cadrul căreia a primit coroana din partea califului, și una religioasă, catolicosul încoronându-l pe Așot ca rege. Prima a reglementat statutul monarhului armean în cadrul sferei de influență abbaside, iar cea de-a doua a evidențiat spiritualitatea acestuia.²⁰ Și următorii regi armeni au fost încoronați în cadrul acestor două ceremonii.

Abbasizii și-au arătat, în unele momente, sprijinul față de membrii dinastiei Bagratuni. În spațiul armean, începutul secolului al X-lea a fost marcată de o criză, în contextul în care titlul de „*Rege al Armeniei*” era disputat între regele bagratid Așot al II-lea, Așot, un uzurpator, și Gagik Artsruni. Guvernatorul arab al Armeniei i-a trimis lui Așot al II-lea, în 918, daruri, iar pentru a face față uzurpatorilor, în sprijinul său au sosit și trupe din cavaleria musulmană.²¹

Lynn Jones consideră că o dovadă a influenței arabe o reprezintă și monumentele construite de regii armeni în secolele X-XI. Pe fațada estică a Bisericii Sourb Nshan din Haghbat, apar doi dintre fii lui Așot al III-lea: Gurgen și Smbat. Cel dintâi poartă un coif primit din partea califului, dovadă a faptului că era vasal al liderului abbasid și că se afla la dispoziția acestuia, iar cel din urmă apare îmbrăcat cu un turban și o haină ce ilustrează faptul că a ocupat poziția de rege. Statuia regelui Gagik I Bagratuni reprezintă o altă dovadă a acestor influențe abbaside, în contextul în care și el poartă pe cap un turban, iar hainele sunt asemănătoare cu cele ale celor doi frați de mai sus. Astfel, turbanul este un element specific regalității armene aflată sub influența musulmană.²² Gurben, Smbat și Gagik au primit coiful, respectiv, turbanele, din partea califilor în cadrul unei ceremonii abbaside. Dar cei doi din urmă se diferențiază de cel dintâi prin faptul că au avut parte de o ceremonie religioasă. Practic încoronarea de către catolicos, a conferit monarhiei bagratide o notă de armenitate, în contextul în care legitimitatea a fost dată de recunoașterea abbasidă. Important este faptul că după jumătatea secolului al X-lea, ceremonia abbasidă a dispărut, fiind practică doar încoronarea de către catolicos.²³

Importanța prezenței ceremonialului religios poate fi observată în cazul regelui Gagik I Artsruni, care a fost încoronat de către guvernatorul arab al

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, p. 145.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, pp. 146-147.

²³ Idem, *Between Islam and Byzantium: Aght'amar and the Visual Construction of Medieval Armenian Rulership*, Aldershot, Ashgate, 2007, p. 19, *apud* Dickran Kouymjian, „An Interpretation of Bagratid and Artsruni Art and Ceremony. A Review Essay of Lynn Jones, *Between Islam and Byzantium*”, în *Journal of the Society for Armenian Studies*, volum XVIII, număr I, 2009, p. 113.

Armeniei și nu de catolicosul armean, fapt remarcat și de cronicari, astfel ceremonialul a fost lipsit de elementul creștin.²⁴ Pentru a încerca să îl legitimeze din punct de vedere religios, continuatorul *Istoriei* scrisă de Tovma Artsruni a afirmat că, în realitate, ungerea lui Gagik a avut loc, dar în mod invizibil, și chiar dacă nu a fost realizată de catolicos, autorul acesteia a fost însuși Duhul Sfânt.²⁵

Putem observa că latura religioasă a ceremonialului de încoronare a fost mai importantă decât cea legată de legitimitatea politică și juridică. Practic, regalitatea armeană s-a bazat pe această religiozitate, în contextul în care armenii s-au considerat urmașii poporului evreu, Noul Israel, iar regele Gagik I Artsruni s-a asemănat cu Iosua.²⁶

Matei din Edessa și-a scris cronica în primele trei decenii ale secolului al XII-lea. Cu toate că monarhia bagratidă a dispărut în 1045, odată cu anexarea Regatului din Ani de către Constantin al IX-lea Monomahul, cronicarul a oferit informații importante legate de ceremonialul de încoronare și de regalitatea armeană. Încoronarea lui Gagik I a avut loc în prezența catolicosului Anania.²⁷ Așot al IV-lea, fiul regelui Gagik I a fost încoronat de către catolicosul Petru și alți nobili armeni.²⁸ Gagik al II-lea, fiul lui Așot al IV-lea a fost uns rege tot de către catolicosul Petru.²⁹ Astfel, putem observa cum elementul religios al încoronării, și implicit al regalității, a fost prezent și în secolul al XI-lea.

Dar cum a știut Matei toate aceste detalii legate de monarhia bagratidă, în contextul în care aceasta s-a stins în 1045? Cel mai probabil, prin intermediul principilor armeni din zona Munților Taurus, Antitaurus sau din spațiul sirian. După înfrângerea bizantinilor la Manzikert, în 1071, în nordul Siriei a apărut un principat condus de Philaretos Brachamios. Acesta a dorit insistent ca scaunul catolicosului să fie mutat în teritoriile pe care el le guverna și chiar a reușit. Grigore, liderul religios al armenilor din acea perioadă, l-a trimis pe Sargis, nepotul lui Petru I Getadarz, să ocupe poziția de catolicos în provinciile ce se aflau sub autoritatea lui Philaretos.³⁰ Este foarte probabil ca nevoia unei legitimități să îl fi determinat să se prezinte drept un protector al catolicosului, situație în care ar fi putut fi uns de către liderul religios. Un alt principe, Vasile Kogh, s-a prezentat ca un succesor al

²⁴ Lynn Jones, „Abbasid Suzerainty in the Medieval Caucasus: Appropriation and Adaptation of Iconography and Ideology”, p. 145.

²⁵ A. E. Readgate Liturgy, „Law and self-representation: Christian kingship in England and Armenia from the late-ninth to the mid-eleventh century”, prețat în cadrul 21st *International Congress of Historical Sciences-Religion and poversession*, miercuri 25 august 2010, articol disponibil la www.academia.edu.

²⁶ *Ibidem*, p. 25.

²⁷ Matei din Edessa, *The Chronicle of Matthew of Edessa*, p. 20.

²⁸ *Ibidem*, p. 23.

²⁹ *Ibidem*, p. 67.

³⁰ *Ibidem*, pp. 139-140.

regilor bagratizi și ca un protector al patriarhilor din familia Pahlavuni.³¹ Acesta a fost contemporan cu Matei, astfel este posibil ca autorul cronicii armene să fi aflat de diferitele caracteristici ale monarhiei bagratide de la principi care încercau să se prezinte ca succesori ai regilor armeni.

Modelul vetero-testamentar în cronica lui Matei din Edessa

De-a lungul istoriei, monarhii medievale, dar nu numai, s-au identificat mai mult sau mai puțin cu diverși regi veterotestamentari. Constantin cel Mare s-a prezentat a fi asemenea lui Solomon; Iustinian, în momentul dedicării Catedralei Sfânta Sofia, s-a lăudat că, în acest context, l-a depășit pe Solomon; Carol cel Mare s-a prezentat ca un nou David care avea să pună bazele unei monarhii europene unite.³² În spațiul caucazian, în secolul al XI-lea, un cronicar georgian, Sumbat Davitis-Dze, a pus bazele unei legende, conform căreia dinastia georgiană Bagrationi își avea rădăcinile în persoana regelui David.³³ Astfel, putem observa că în perioada medievală era destul de comun ca monarhii să se prezinte ca reflecții ale omologilor lor din Vechiul Testament.

În Vechiul Testament s-au remarcat doi regi: David și Solomon. În timpul acestora, evreii și-au câștigat independența și au ajuns la o situație de prosperitate nemaîntâlnită până în acel moment în istoria lor.³⁴ David este cunoscut pentru curajul său,³⁵ dar și pioșenia sa,³⁶ iar Solomon a devenit celebru pentru înțelepciunea și dreptatea sa.³⁷ În acest context, putem căuta anumite caracteristici ale monarhului veterotestamentar prezente în cronica lui Matei din Edess. Ele există, dar, după cum am spus mai sus, într-o formă voalată și se rezumă la următoarele: caracter războinic, pioșenie, dreptate și apropierea față de supuși. Autorul cronicii a amintit de caracterul războinic al sultanului selgiucid Alp Arslan, un număr mare de creștini din Albania³⁸ și Georgia.³⁹ Matei a evidențiat caracterul

³¹ Christopher MacEvitt, *The Crusades and the Christian World of the East: Rough Tolerance*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2008, pp. 84-87.

³² Israel Finkelstein, Neil Asher Silberman, *David and Solomon: in search of the Bible's sacred kings and the roots of the western tradition*, New York, Free Press, 2006, pp. 8-11.

³³ http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Bagrationi_dynasty, accesat în data de 19.II.2016.

³⁴ Israel Finkelstein, Neil Asher Silberman, *David and Solomon*, p. 6.

³⁵ David a avut curajul de a se lupta cu Goliat. Cf. 1 Regi 17: 48-54.

³⁶ Majoritatea psalmilor au fost compuși de David.

³⁷ Episodul în care Solomon a judecat două femei, în contextul în care fiecare a pretins că este mama unui copil pe care-l aduseseră înaintea monarhului. Cf. 3 Regi 3: 16-28.

³⁸ Albania a fost un stat din perioada antică și medievală care a fost localizat în spațiul caucazian. Cf. M. L. Chaumont, „Albania”, în *Encyclopaedia Iranica*, volum I, fascicol VIII, pp. 806-810, disponibil online la <http://www.iranicaonline.org/articles/albania-iranian-aran-arm>, accesat în data de 16.III.2016.

³⁹ Matei din Edessa, *The Chronicle of Matthew of Edessa*, p. 101.

pios al unor monarhi, cum este cazul lui Nicephor al II-lea Phocas,⁴⁰ sau dreptatea de care au dat dovadă unii monarhi, precum Vasile al II-lea,⁴¹ sau apropierea față de suptși, caz întâlnit tot în timpul guvernării Bulgaroctonului.⁴²

În acest context, putem afirma că Matei din Edessa i-a analizat pe diverșii regi, împărați, sau sultani prin prisma calităților prezente la regii veterotestamentari. Astfel, dacă analizăm portretele și domniile monarhilor din cronica lui Matei, observăm că doar câțiva pot fi asemănați cu omologii lor din Vechiul Testament, și anume Nicephor al II-lea Phocas, Vasile al II-lea, Alexios I Comnenul, Ioan al II-lea Comnenul, Gagik al II-lea și Malik Șah I.

Monarhul ideal: un deziderat sau o realitate?

Oare există vreun monarh ideal în cronica lui Matei din Edessa? La această întrebare vom răspunde în paginile următoare. Dintre toți monarhii din cronică, cei de mai sus prezintă anumite calități care seamănă cu cele ale monarhilor veterotestamentari. Dar pentru Matei a contat foarte mult caracterul războinic. Conform celei de-a doua profeții a lui Kozern, care a reprezentat și baza pe care a fost structurată cronica, după cum am văzut mai sus, eliberarea creștinilor de sub stăpânirea musulmană urma să fie realizată de un monarh războinic, care îi va învinge pe inamicii săi.⁴³ Această idee a dominat viziunea cronicarului asupra istoriei, motiv pentru care apogeul Bizanțului a fost atins atunci când imperiul a fost guvernat de basilei războinici. În viziunea lui Matei, pentru ca un rege, împărat sau sultan să ocupe poziția monarhului ideal, trebuie, în primul rând, să fie un războinic, după care, să fie legitim, adică să nu uzurpe tronul.⁴⁴

Nicephor II Phocas apare descris astfel: „*El era bun, sfânt, și un om pios, plin de orice virtute și integritate, victorios și curajos în toate bătăliile, milos față de toți credincioșii creștini, un oaspete al văduvelor și prizonierilor, și un protector al orfanilor și al oamenilor săraci*”.⁴⁵ Atitudinea favorabilă a lui Matei față de Nicephor II poate fi explicată. În cadrul armatei din timpul său, majoritatea trupelor de cavalerie au fost asigurate de armeni, „care erau de departe soldați mult mai buni decât mulți bizantini inactivi cantonați în

⁴⁰ În momentul în care a fost asasinat, Nicephor Phocas citea din Sfintele Scripturi. Cf. Matei din Edessa, *The Chronicle of Matthew of Edessa*, pp. 21-22.

⁴¹ Momentul în care Vasile al II-lea i-a pedepsit pe cei care l-au asasinat pe principele georgian David al III-lea de Tao. Cf. *Ibidem*, p. 39.

⁴² Este vorba de episodul în care Vasile al II-lea i-a convocat pe teologii bizantini și pe cei armeni pentru a rezolva o controversă de ordin religios. Important pentru Matei din Edessa a fost că basileul i-a susținut pe armeni și a considerat că ei au avut dreptate, în detrimentul grecilor. Cf. *Ibidem*, pp. 41-43.

⁴³ *Ibidem*, p. 60.

⁴⁴ Așa cum a făcut Ioan I Tzimisces, asasinându-l pe Nicephor al II-lea Phocas. De fapt, pe Matei l-a deranjat, în mod special, regicidul.

⁴⁵ Matei din Edessa, *The Chronicle of Matthew of Edessa*, p. 21.

themele din Anatolia centrală și de vest”.⁴⁶ De asemenea, și în cadrul trupelor de infanterie din themele din vestul Armeniei, care fuseseră cucerite de Nicephor al II-lea, armenii au format majoritatea ostașilor.⁴⁷ Însă, Nicephor nu avea cum să fie monarhul ideal, cu toate că, pe lângă calitățile militare el este și pios (apare citind din Sfintele Scripturi),⁴⁸ datorită faptului că nu și-a dovedit caracterul drept și apropierea față de supuși. Într-adevăr, în caracterizarea lui, putem observa că a fost un basileu care i-a protejat pe orfani, dar nu avem o dovadă practică a acestui fapt. După cum vedea mai jos, monarhul ideal și-a demonstrat caracterul drept și apropierea față de oameni prin acțiuni. Datorită faptului că nu este monarhul ideal, domnia lui Nicephor al II-lea Phocas, ocupă în cadrul cronicii un spațiu destul de mic, și anume două paragrafe,⁴⁹ în comparație cu alți lideri care ar putea ocupa poziția de monarh ideal în viziunea cronicarului armean.

Cel care ar putea ocupa poziția de conducător ideal este Vasile al II-lea. Dar având în vedere că pe lângă el mai sunt și alți lideri care prezintă caracteristicile regilor veterotestamentari și că argumentația care susține această ipoteză este destul de mare, astfel că ar afecta prezentarea celorlalți monarhi din cronică, o să mă ocup întâi de ei, și după aceea de liderul bizantin. Alexios I Comnenul este descris, inițial, de Matei astfel: „*poporul din Constantinopol a așezat coroana pe capul unui anume magnat numit Alexios, care era nepotul împăratului Comnenul [Isaac] și care era un om binevoitor și pios și curajos în luptă. Într-un final, pacea a fost restabilită în imperiul grec*”.⁵⁰ Foarte importantă este propoziția în care Matei a subliniat faptul că Imperiul Bizantin a fost restabilit de către Alexios. După cum știm, după moartea lui Vasile al II-lea, imperiul a trecut printr-o criză manifestată pe mai multe planuri. Faptul că în viziunea lui Matei un împărat militar a reușit să reabiliteze Bizanțul reprezintă o dovadă că pentru cronicar, caracterul războinic al monarhului a contat cel mai mult. Într-un alt pasaj, Alexios este înfățișat ca un împărat pios: „*el și toți credincioșii creștini s-au rugat timp de 8 zile*”,⁵¹ idee care apare în cronică în contextul atacului peceneg asupra Constantinopolului din 1090-1091. Astfel de episoade, în care monarhul se roagă sau participă la ceremonii religioase alături de popor, apar și în Vechiul Testament: David a cântat și a dansat pe tot parcursul procesiunii în care chivotul Domnului era transportat din casa unui israelit (Abeddara) până în cetatea lui David;⁵² Solomon a condus procesiunea în cadrul căreia chivotul Domnului a fost așezat în templul construit de același rege, a binecuvântat poporul lui Israel și a

⁴⁶ Warren Treadgold, *Bizanțul și armata sa: 284-1081*, Iași, Editura Speculum, 2012, p. 295.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 60.

⁴⁸ Matei din Edessa, *The Chronicle of Matthew of Edessa*, p. 21.

⁴⁹ Conform împărțirii textului de către Ara Edmond Dousturian. Cf. *Ibidem*, pp. 21-22.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 143.

⁵¹ *Ibidem*, p. 155.

⁵² 2 Regi 6:12-19.

adus jertfe în numele lui Dumnezeu.⁵³ Alexios s-a remarcat și pe plan militar. După cum apare în cronică, el a reușit să respingă atacul peceneg din 1090-1091 și să anihileze întreaga armată inamică, reușind să obțină o cantitate mare de pradă și un număr mare de prizonieri.⁵⁴ Alte episoade în care să fie evidențiate victoriile militare ale lui Alexios nu mai apar în cronică. Dar oricum, noi știm că împăratul bizantin a reputat câteva victorii importante: acesta a reușit să oprească invazia normanzilor din Balcani, iar odată cu moartea lui Robert Guiscard, în 1085, a dispărut, pentru o vreme, amenințarea normandă;⁵⁵ împăratul a profitat de puterea militară a cruciaților și a recucerit nu doar Niceea, ci și câteva orașe importante din sud-vestul Asiei Mici, cum ar fi Smirna, Efes și Hierapolis;⁵⁶ iar în 1111, Alexios a organizat o incursiune în centrul Asiei Mici prin care a reușit să obțină supunerea selgiucizilor.⁵⁷ Lipsa acestor informații din cronică lui Matei de Edessa poate fi explicată de faptul că pe măsură ce Imperiul Bizantin a început să piardă controlul asupra fostelor regate armene, iar acestea din urmă au intrat sub influența califatului abbasid, Bizanțul dispărea ca entitate din lucrare.⁵⁸ Oricum, chiar dacă apare ca un împărat pios și războinic, Alexios nu avea cum să ocupe poziția de monarh ideal, iar explicația ne-o oferă chiar Matei. Cronicarul l-a acuzat de „nelegiuirea lui Iuda”,⁵⁹ deoarece Alexios a ordonat ca toate teritoriile dinaintea cruciaților să fie arse și ca aceștia din urmă să fie conduși prin teritorii părăsite, astfel că latinii ar fi rămas fără provizii, fiind forțați să își mănânce caii.⁶⁰ La moartea lui Alexios, autorul lucrării a spus că acesta purta o ură mare împotriva armenilor și a ordonat să fie impus un al doilea botez asupra armenilor, discreditând canoanele Conciliului de la Niceea și aderând la Conciliul de la Calcedon.⁶¹ În acest context, merită amintit ceea ce a spus Ara Edmond Doustourian, editorul cronicii lui Matei de Edessa, despre autorul acesteia: „El e foarte critic cu cei pe care îi consideră că ar fi acționat împotriva intereselor atât ale poporului său și ale celorlalți creștini ce locuiau în zonă”.⁶² Această idee este valabilă când vine vorba de Alexios I Comnenul. Pentru Matei, el nu a fost bun pentru că a acționat împotriva armenilor. De asemenea, prezența influenței latine în cronică poate fi observată foarte clar în ceea ce privește portretul lui Alexios.⁶³

⁵³ 3 Regi 8:1-66.

⁵⁴ Matei din Edessa, *The Chronicle of Matthew of Edessa*, p. 155.

⁵⁵ Peter Charanis, „The Byzantine Empire in the Eleventh Century”, în Ed. Kenneth, M. Setton, *A History of the Crusades*, volum I, Madison, University of Wisconsin Press, 1969, p. 215.

⁵⁶ Thomas Asbridge, *The First Crusade*, Londra, Simon&Schuster, 2005, p. 227.

⁵⁷ Timothy E. Gregory, *O istorie a Bizanțului*, Iași, Editura Polirom, 2013, p. 271.

⁵⁸ Tara L. Andrews, *Prolegomena to a Critical Edition of the Chronicle of Matthew of Edessa*, p. 133.

⁵⁹ Matei de Edessa, *The Chronicle of Matthew of Edessa*, p. 185.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, p. 224.

⁶² *Ibidem*, p. 6.

⁶³ Tara L. Andrews, *Prolegomena to a Critical Edition of the Chronicle of Matthew of Edessa*, p. 161.

Urmașul lui Alexios I Comnenul, Ioan al II-lea Comnenul, beneficiază de un portret favorabil în cadrul cronicii: „*Ioan era un om viteaz și un războinic și avea o natură umilă și bună*”.⁶⁴ De asemenea, el a abolit regula rebotezării, care fusese instituită de tatăl său și chiar Matei spune că era înțeleghător față de armeni.⁶⁵ Însă, după cum spune Tara Andrews, „*datarea greșită a morții lui Alexios și ascensiunea lui Ioan Comnenul reprezintă ultima menționare care privește Bizanțul, sau acțiunile împăraților bizantini, în cadrul textului*”.⁶⁶ Ioan al II-lea Comnenul nu avea cum să fie monarhul ideal în contextul în care Matei beneficiază de cunoștințe puternice despre acesta. Conform lui Timothy W. Greenwood, cronicarul armean ar fi murit în 1128-1129,⁶⁷ chiar în momentul în care împăratul bizantin a început să își concentreze acțiunile militare împotriva Ciliciei și Paflagoniei.⁶⁸ Prin urmare, Matei nu ar fi avut timpul necesar ca să adune mai multe informații despre Ioan și să analizeze dacă acesta ar fi putut ocupa poziția de monarh ideal în cadrul lucrării sale.

În continuare, un alt personaj care la prima vedere pare că ar putea fi monarhul ideal este Gagik al II-lea, ultimul rege bagratid din Ani. Dar dacă analizăm modul în care Matei l-a prezentat, vom observa că el se înscrie într-o categorie diferită, și anume cea a suveranilor filozofi. În cronică, el a fost caracterizat ca un conducător înțelept, pios și religios,⁶⁹ dar și ca un comandant militar „*supunându-i pe toți rebelii și respingându-i cu înverșunare pe inamicii săi*”.⁷⁰ Pe lângă aceste trăsături de caracter, Gagik s-a remarcat și ca un filosof, fiind „*genial în dezbaterea filosofice și invincibil în ceea ce privește răspunsurile oferite întrebărilor care i se puneau*”.⁷¹ Primele două descrieri îl prezintă pe acesta în perioada în care era rege, iar ultima, în vremea în care își pierduse regatul, având autoritate asupra unor domenii primite de la Constantin al IX-lea în schimbul regatului, și anume Peghat și Pizu.⁷² (aceste orașe erau localizate în Cappadocia; se pare că Gagik ar fi primit din partea împăratului themele Charsianon și Lycandron).⁷³ În momentul morții lui Așot al IV-lea, Matei a afirmat că arta militară armeană a fost nesocotită.⁷⁴ În acest context, descrierea lui Gagik al II-lea ca un rege războinic pare că are rolul de a-l prezenta pe acesta drept ultimul bastion al artei militare armene. Dar cu toate acestea, din cele trei caracterizări ale sale, cea care iese cea mai mult în evidență este ultima. Este adevărat, Gagik a luptat, dar oponenții săi sunt descriși într-un mod

⁶⁴ *Ibidem*, p. 225.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 161.

⁶⁷ T. W. Greenwood, „Armenian sources”, p. 234.

⁶⁸ John W. Birkenmeier, *The Development of the Komnenian Army 1081-1180*, Leiden, Brill, 2002, p. 91.

⁶⁹ Matei de Edessa, *The Chronicle of Matthew of Edessa*, p. 67.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 68.

⁷¹ *Ibidem*, p. 110.

⁷² *Ibidem*, p. 72.

⁷³ *Ibidem*, nota 4, p. 304.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 63.

foarte general, drept „*toți cei rebeli [...] inamicii săi*”,⁷⁵ astfel că nu știm împotriva cui a luptat mai exact, iar când vine vorba de o confruntare împotriva unor dușmani care sunt precizați în text, turcii selgiucizi,⁷⁶ din relatarea cronicarului reiese că nu Gagik s-a luptat cu ei, ci un membru al familiei Pahlavuni, Grigore,⁷⁷ astfel că regele armean a condus teoretic armata în luptă, dar nu și în mod practic. În cronică apar câțiva lideri politici care au condus ei însuși armata: Alexios I Comnenul a comandat trupele bizantine în timpul atacului împotriva pecenegilor din 1090-1091, iar Matei a spus că „*Alexios a anihilat toate trupele lui [ale liderului peceneg] și i-a măcelărit toți fiii și soțiile lor*”;⁷⁸ în contextul atacului bizantin asupra bulgarilor din anul 1011-1012, Matei a menționat clar că Vasile a condus campania și a luptat împotriva acestora: „*împăratul Vasile a strâns trupe și a pornit împotriva țării bulgarilor. El le-a cucerit regatul și a devastat cu înverșunare multe regiuni cu spada*”.⁷⁹ Dacă pe plan militar Gagik nu s-a implicat neapărat în mod personal în conflicte, acest lucru nu este valabil când vine vorba de dispute filosofice și teologice. Cea mai bună dovadă o reprezintă episodul în care Gagik a apărut credința armeană în fața împăratului Constantin al X-lea Ducas. Suveranul bizantin reușise să îl determine pe un teolog armean, Iacob, să unească Biserica Armeană cu cea Bizantină, însă apariția fostului rege armean a împiedicat finalizarea acestui proiect. Gagik a prezentat o mărturie de credință în fața împăratului și a patriarhului, dar și a retorilor și doctorilor din Constantinopol⁸⁰ și la finalul căreia, nici unul dintre cei prezenți nu a putut să îi reproșeze ceva lui Gagik sau să atace în vreun fel mărturisirea sa de credință. Marele merit al lui Gagik a fost acela că a reușit să apere credința armeană, cu toate că nu mai era rege. Dar el nu a fost monarhul ideal, deoarece nu și-a dovedit dreptatea și apropierea față de supuși.

De o imagine foarte bună în cadrul cronicii beneficiază sultanul selgiucid Malik Șah I. El a fost un om bun și milos, binevoitor față de creștini, iar „*domnia lui a fost favorizată de Dumnezeu; cârmuirea lui s-a extins asupra tuturor teritoriilor și a adus pace asupra Armeniei*”.⁸¹ Cu toate că i-a pus în evidență latura militară, după cum reiese din sintagma „*sultanul Malik Șah cuceritorul*”,⁸² Matei de Edessa l-a prezentat și ca un lider care s-a comportat cu supușii săi asemenea unui părinte, de altfel cheia politicii sale, deoarece în acest fel „*a cucerit multe orașe și regiuni fără să întâmpine*

⁷⁵ *Ibidem*, p. 68.

⁷⁶ În paragraful respectiv, Matei utilizează denumirea „*națiunea din sud*”. Cf. *Ibidem*, p. 68. Ara Edmond Dousturian clarifică această sintagmă și afirmă că era vorba de turcii selgiucizi. Cf. *Ibidem*, nota 1, paragraful 78, p. 302.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 68.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 155.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 44.

⁸⁰ *Ibidem*, pp. 120-121; este vorba de paragrafele care apar în varianta editată de Ara Edmond Dousturian. Cf. *Ibidem*, pp. 111-120.

⁸¹ *Ibidem*, p. 137.

⁸² *Ibidem*, p. 152.

rezistență”.⁸³ Surprinzător este faptul că viziunea lui Matei față de Malik Şah este favorabilă, în contextul în care acesta din urmă a fost unul din sultanii selgiucizi, ori, conform profețiilor lui Kozern, dar și acțiunilor întreprinse de turcomani, acești nomazi erau considerați „copii răi și îngrozitori ai lui Ham”,⁸⁴ instrumente ale mâniei lui Dumnezeu, care s-a revărsat asupra armenilor.⁸⁵ Chiar și terminologia cuvântului „turci” avea o conotație negativă, în contextul în care Matei a făcut referire la un grup de războinici care i-au atacat pe creștini.⁸⁶ Autorul cronicii a consemnat episoade în care selgiucizii au distrus orașe întregi: cazul orașelor Akhalk’alak⁸⁷ și Ani.⁸⁸ Portretul lui Malik Şah diferă complet față de cel al lui Alp Arslan, despre care Matei a spus că este „ca o bestie înnebunită de natura ei nesătulă de sânge”,⁸⁹ cel dintâi fiind prezentat drept un sultan binevoitor față de supușii săi, a cărui domnie a fost încuviințată și susținută de Dumnezeu și care a adus pace în ținuturile armenie. Care să fie motivul din spatele acestei portretizări a lui Malik Şah?

În spatele guvernării lui Malik Şah s-a aflat vizirul Nizam al-Mulk, care a încercat să pună bazele unei monarhii de tip sasanid, care avea grijă de supuși și era, la rândul ei susținută de aceștia.⁹⁰ Este greu de crezut că Matei avea cunoștințe referitoare la teoria politică a sasanizilor sau a selgiucizilor, dar este probabil ca aceste idei să se fi reflectat în guvernarea propriu-zisă a sultanului. Autorul cronicii spune că printre sursele pe care le-a folosit, se numără și informațiile pe care le-a strâns în urma discuțiilor cu cei vârstnici, pe care le-a cercetat și le-a adăugat în cronică sa.⁹¹ Prin urmare, se poate ca apropierea dintre suveranul selgiucid și supuși să fi fost observată de diverși armeni, iar după ce Matei a cules informații de la ei, a putut compara epoca lui Malik Şah cu cea a predecesorului său, Alp Arslan, considerând că cel dintâi s-a comportat cu mai multă bunăvoință față de armeni decât cel din urmă. Dar indiferent de calitățile lui Malik Şah I, acesta nu avea cum să fie monarhul ideal. În cadrul profețiilor, rolul turcilor a fost foarte clar stabilit: ei aveau să aducă distrugerea asupra Armeniei; ei erau instrumentul prin care Dumnezeu își revărsa mânia asupra poporului armean. De asemenea, un monarh ideal trebuia să îi conducă pe creștini în cer, ori Malik Şah nu putea face acest lucru, având în vedere că era musulman.

⁸³ *Ibidem*, p. 153.

⁸⁴ Matei din Edessa, *The Chronicle of Matthew of Edessa*, p. 49.

⁸⁵ Tara L. Andrews, *Prolegomena to a Critical Edition of the Chronicle of Matthew of Edessa*, p. 176.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 177.

⁸⁷ Matei din Edessa, *The Chronicle of Matthew of Edessa*, pp. 101-102.

⁸⁸ *Ibidem*, pp. 102-104.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 101.

⁹⁰ Anthony Block, *The History of Islamic Political Thought*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2011, p. 92.

⁹¹ Matei din Edessa, *The Chronicle of Matthew of Edessa*, p. 183.

Vasile al II-lea este monarhul ideal în cronica lui Matei din Edessa. De remarcat faptul că autorul cronicii l-a trecut pe basileu printr-un proces de armenizare. Vasile prezintă toate caracteristicile monarhului veterotestamentar, dar cel mai important este faptul că, la un moment dat, el a devenit armean, după cum a consemnat Matei.

Matei de Edessa a afirmat că Vasile al II-lea a fost trimis de Ioan I Tzimiskes într-o regiune din Armenia pentru a fi protejat de mama sa, dar Leo Diaconul spune că în realitate, Vasile s-a aflat alături de Ioan I, cei doi complotând împotriva lui Nicephor I Phocas, și a primit titlul de *parakoimomenos*.⁹² Mai mult, patriarhul de Constantinopol, Polyeuct, i-a cerut lui Ioan să o îndepărteze pe Teophano și să îi pedepsească pe asasinii lui Nicephor al II-lea Phocas, ceea ce Tzimiskes a și făcut.⁹³ După cum spune Tara Andrews, se pare că Matei de Edessa s-a inspirat, direct sau indirect, din cronica lui Leo Diaconul.⁹⁴ Dar, după cum se poate observa din informațiile pe care le oferă Matei în legătură cu poziția lui Vasile la începutul domniei lui Ioan I Tzimiskes, acestea sunt diferite față de cele oferite de Leo Diaconul. Consider că autorul cronicii armenie a ales să îl lege pe Vasile al II-lea de mediul armean într-o manieră cât mai strânsă cu putință. Și Malik Șah a avut o afecțiune paternă față de supușii săi,⁹⁵ dar el nu și-a petrecut o anumită parte din viață într-un ținut armean, fiind crescut de o femeie armeană. Vasile s-a născut în 958, astfel că în momentul în care Ioan I Tzimiskes a venit pe tron, adică în 969, avea 11 ani. După cum apare în cronică, Vasile a stat în Armenia până la finalul domniei lui Ioan, adică până în 976,⁹⁶ când cel dintâi avea vârsta de 18 ani. Prin urmare, Vasile și-a petrecut adolescența (adică perioada în care se formează caracterul unui om) în spațiul armean. Astfel, educația primită acolo, urma să aibă o influență hotărâtoare asupra viitorului împărat bizantin, fapt reflectat și în cronica armeană. De asemenea, Matei nu a dorit ca imaginea lui Vasile al II-lea să fie asociată cu domnia lui Ioan I Tzimiskes, care, indiferent de realizările sale, era un uzurpator. Absența acestui episod din toate celelalte surse sugerează că Matei a inventat toată această poveste pentru a-l lega pe Vasile de armeni de la începutul vieții sale.

⁹² Leo Diaconul, *Istoria*, Washington D. C., DumbartonOaks, 2005, pp. 143-144. Funcția de *parakoimomenos* a fost cel mai înalt post care putea fi deținut de către un eunuc, a cărui datorie era aceea de a păzi camerele împăratului. Rolul acestei funcții a devenit din ce în ce mai important în secolul al X-lea, iar din secolul al XII-lea, importanța acesteia a început să scadă din ce în ce mai mult. Cf. Alexander P. Kazhdan, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, volum III, Oxford, Oxford University Press, 1991, p. 1584.

⁹³ Warren Treadgold, *A History of Byzantine State and Society*, Stanford, Stanford University Press, 1997, p. 506.

⁹⁴ Tara L. Andrews, *Prolegomena to a Critical Edition of the Chronicle of Matthew of Edessa*, pp. 138-139.

⁹⁵ Matei de Edessa, *The Chronicle of Matthew of Edessa*, p. 153.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 34.

Efectele educației armenе aveau să fie vizibile în perioada în care acesta avea să guverneze imperiul. În anul 988-989, împăratul bizantin a pornit împotriva bulgarilor, devastând teritoriile locuite de aceștia. Conducătorul bulgar și-a adunat armata și i-a respins de bizantini. Dar după doi ani, Vasile al II-lea și-a strâns trupele și a înfruntat trupele bulgare, pe care le-a înfrânt.⁹⁷ În anul 993-994, o armată bizantină a devastat teritoriile armenе și a ajuns să se confrunte cu o armată armeană, dar cea dintâi oaste a fost înfrântă, retrăgându-se către provinciile imperiului.⁹⁸ Ambele paragrafe prezintă câte o acțiune militară a Imperiului Bizantin, dar între ele este o mare diferență: prima este, de fapt, o referire la atacul lui Vasile al II-lea asupra bulgarilor, care a avut loc în 986, precedând răscoala lui Bardas Phocas, pe când a doua nu apare în nici o altă cronică. După înăbușirea revoltei din 986-989, împăratul i-a cerut lui David al III-lea de Tao, care îl susține pe Phocas, să îl recunoască pe împărat drept moștenitor al său,⁹⁹ însă nu apare nicaieri că bizantinii ar fi invadat teritoriile georgiene sau armenе. Prin urmare, aveam din nou de-a face cu un episod inventat de Matei, pentru a demonstra că basileul nu a întreprins acțiuni împotriva armenilor.

Câteva paragrafe mai jos apare o situație în care Vasile și-a manifestat apropierea față de armeni, în detrimentul bizantinilor. În anul 1006-1007, împăratul bizantin și-a adunat trupele și a pornit împotriva bulgarilor: „*El a petrecut mult timp în acea țară, purtând un război lung*”.¹⁰⁰ Între timp, în Constantinopol, teologii bizantini au stabilit greșit data Paștelui, abolind principiile Scripturii și aderând la calendarul lui Irion.¹⁰¹ Astfel, grecii „*au acționat împotriva tuturor națiunilor [creștine] și în special a lui Hristos, deoarece această națiune a filosofilor s-a războit împotriva Dubului Sfânt*”.¹⁰² Mai mult, greșeala teologilor din Constantinopol s-a extins și la Ierusalim, iar datorită acesteia, luminile din Sfântul Mormânt nu s-au mai aprins. În acest context, musulmanii din Ierusalim i-au atacat pe creștinii din Biserica Sfântului Mormânt, fiind ucise 10.000 de persoane.¹⁰³ Când s-a întors din expediție, Vasile i-a chemat

⁹⁷ *Ibidem*, p. 40.

⁹⁸ *Ibidem*, pp. 40-41.

⁹⁹ Ioan Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, pp. 321-322, nota 112.

¹⁰⁰ Matei din Edessa, *The Chronicle of Matthew of Edessa*, p. 41.

¹⁰¹ Irion a fost un preot, membru al curții lui Iustinian I, care a încercat să adauge o corecție minoră la calendarul lui Andrei al Bizanțului. Acest calendar a fost dezvoltat de Biserica din Alexandria. Cf. *Ibidem*, p. 294.

¹⁰² *Ibidem*, p. 42.

¹⁰³ Jay Rubenstein amintește într-o lucrare de acest episod. El afirmă că distrugerea Bisericii Sfântului Mormânt, în anul 1009, s-a datorat fie simplului fapt că liderul fatimid s-ar fi mâniat în momentul în care ar fi văzut numărul mare de creștini care soseau la Ierusalim, fie faptului că unul din consilierii lui i-a spus că, în realitate, nu exista un miracol al Luminii Sfinte, ci totul se datora unei combinații de diferite tipuri de ulei. Cf. Jay Rubenstein, *Armies of Heaven: The First Crusade and the Quest for Apocalypse*, New York, Basic Books, p. 19.

pe teologii armeni și greci, iar după ce a auzit argumentele fiecăruia, a hotărât că armenii aveau dreptate.¹⁰⁴ Practic, Matei a vrut să nu îl lege pe basileu de această eroare teologică și să îl prezinte ca un monarh ce i-a favorizat pe armeni. Dar Vasile nu putea fi de acord cu ideile armenilor. Monofizismul fusese condamnat ca erezie în cadrul celui de-al patrulea Sinod Ecumenic de la Calcedon, în 451, iar în cadrul celui de-al șaselea Sinod Ecumenic de la Constantinopol, în 680-681, au fost condamnate și monothelismul și monoenergismul.¹⁰⁵ Prin urmare, o astfel de atitudine din partea lui Vasile al II-lea nu ar fi fost acceptată de societatea bizantină.

În 1018-1019, Senek'erim din Vaspurakan i-a predat lui Vasile al II-lea regatul pe care îl guverna. Acest episod a fost urmat de cel în care regele din Ani, Iovhannes Smbat al III-lea, i-a predat împăratului, în anul 1021-1022, teritoriile pe care le stăpânea. În acest moment a avut loc încheierea procesului de armenizare al basileului. După o confruntare cu georgienii¹⁰⁶ s-a dus în secret la Muntele Negru și a fost botezat de liderul spiritual al mănăstirii Paghakzdiak, devenind un părinte adoptiv al poporului armean.¹⁰⁷ Aceasta este cheia în care trebuie să interpretăm domnia lui Vasile, dar și problema monarhului ideal. Pentru Matei, cel mai mult a contat faptul că Vasile a acceptat să se boteze în rit armean, acțiune în urma căreia a devenit asemenea unui tată adoptiv al armenilor.

Cineva ar putea spune că marea greșală a lui Vasile al II-lea a fost aceea că nu s-a ocupat de problema succesiunii. De exemplu, Catherine Holmes susține că revolta celor doi generali bizantini, Nicephor Phocas și Nicephor Xiphias a izbucnit datorită problemelor legate de succesiune la tron, în contextul în care Vasile al II-lea avea, în 1022, 66 ani, fratele lui, Constantin, avea 63 ani, iar nepoatele împăratului erau nemăritate și aveau deja 40 de ani.¹⁰⁸ Dar din cronica lui Matei nu reiese faptul că ar fi existat o astfel de problemă. Cronicarul armean spune că Vasile i-a pus lui Constantin coroana pe cap și s-a prosternat înaintea acestuia, încredințându-i fratelui său imperiul, precum și Armenia, rugându-l să aibă grijă de poporul armean ca un părinte.¹⁰⁹ Astfel, după cum apare în cronica

¹⁰⁴ Matei de Edessa, *The Chronicle of Matthew of Edessa*, pp. 42-43.

¹⁰⁵ Două forme prin care s-a încercat împăcarea calcedonienilor cu monofiziții.

¹⁰⁶ Vasile al II-lea s-a aflat în conflict cu georgienii din anul 1000. David al III-lea din Tao, principe georgian care a guvernat regiunea omonimă, a primit anumite privilegii din partea acestui împărat, deoarece l-a susținut împotriva lui Bardas Scleros. Însă, în timpul războaielor lui Bardas Phocas, nu a mai fost de partea autorității imperiale, ci i-a susținut pe rebeli. După ce situația s-a liniștit, iar Phocas a murit, Vasile i-a oferit dreptul să guverneze în continuare principatul Tao, cu condiția ca după moartea sa, împăratul să îi moștenească teritoriile. David a acceptat, însă urmașii săi, nu au dorit să se supună Bizanțului, astfel că a început un conflict ce a durat până în 1022, când George I a fost învins.

¹⁰⁷ Matei din Edessa, *The Chronicle of Matthew of Edessa*, p. 46.

¹⁰⁸ Catherine Holmes, *Basil II and the Governance of the Empire*, Oxford, Oxford University Press, 2005, pp. 515-520.

¹⁰⁹ Matei de Edessa, *The Chronicle of Matthew of Edessa*, p. 49.

armeană, succesiunea lui Vasile este asigurată și prin lipsa menționării vârstei lui Constantin (este greu de determinat dacă acesta era bătrân sau nu).

În concluzie, în cronica lui Matei de Edessa, monarhul ideal este reprezentat de Vasile al II-lea. Pe lângă faptul că prezintă caracteristicile unui rege veterotestamentar, acesta este părinte al armenilor, dispus să treacă la credința armeană, care își asumă responsabilitatea pentru securitatea și bunăstarea armenilor. Perioada cuprinsă între domnia lui Nicephor al II-lea Phocas și cea a lui Vasile al II-lea a reprezentat o perioadă de prosperitate și armonie între greci și armeni,¹¹⁰ iar apogeul, atât pentru bizantini, cât și pentru armeni, a fost atins în timpul guvernării celui din urmă.

The Byzantine Emperors and the Image of the Ideal Monarch in the Chronicle of Matthew of Edessa

(Abstract)

The present paper presents the problem of the ideal monarch in the chronicle of Matthew of Edessa. The chronicler judged the kings, emperors, or sultans by his work after a certain system of virtues. Thus, we can read about good or bad rulers. Matthew adopted some values of the Old Testament's kings, and these are the warrior characters, the holiness (or piously), the righteousness and the close relationship between the monarch and their subjects. The chronicler managed to use these values in order to create the image of the ideal monarch. There are emperors or sultans which, at the first sight, seem to have occupied this position, but they lacked one of these virtues. There is only one emperor who possessed all these values: Basil II, who accepted to become an Armenian.

Keywords: image, Armenia, Middle Ages, Caucasus, Basil II.

¹¹⁰ *Ibidem*, pp. 141-142.

SCURTE REPERE ÎN ISTORIA PREMODERNĂ A POPULAȚIEI THAI

Marian Suci
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

În prezent, Thailanda este una dintre cele mai importante state în spațiul sud-est asiatic atât din punct de vedere cultural, cât și economic și politic. În Evul Mediu triburile thai au întemeiat regate puternice care au creat scurte perioade de stabilitate regională, „*pax thai*”, și au oferit creații artistice și arhitecturale impresionante. Însă, în spațiul occidental, în general, și în cel românesc, în mod particular, se cunoaște foarte puțin despre evoluția istorică și artistică a statelor thai, iar acest studiu, bazat pe istorii ale statului thailandez scrise de cercetători asiatici și pe importante studii și articole din reviste istorice, va scoate în evidență atât evoluția statelor thai ca regate pacifatoare, cât și importanța lor ca producători de obiecte artistice.

Originea triburilor thai care au invadat Peninsula Indochina este incertă, existând mai multe posibile variante ale originii lor. Pe de o parte, cercetătorii, precum Khun Vichitmatra, afirmă că aceste triburi ar fi locuit în apropierea munților Altai, unde de altfel își au originea și triburile mongole, iar în urmă cu 6000 de ani ar fi început migrația spre sud, spre Râul Galben; pe de altă parte, cercetătorii, precum profesorul Herald Wiens, afirmă, pe baza unei tradiții orale, că triburile din rasa t'ai s-au dezvoltat la intersecția dintre provinciile Hunan, Hubei și Anhui, iar mai apoi s-au extins spre munții Chialung.¹ De asemenea, există unele mențiuni istorice chineze conform cărora această comunitate, numită marele trib Mung de către chinezi, era localizată în vestul provinciei Sichuan în jurul anului 2000 î. e. n., variantă care se regăsește și în manualele thailandeze de istorie.² Între mențiunile pe care se bazează această afirmație se află și documente chineze din secolul al VII-lea î. e. n. care descriu începerea procesului de alungare a triburilor din rasa t'ai din statul Lo de către chinezi.³

Din nefericire, datorită ripostei chineze împotriva noilor locuitori și datorită invaziilor mongole de mai târziu, triburile thai se văd nevoite să emigreze în sud din nou.⁴ În secolul al VIII-lea, majoritatea triburilor thai se regăsesc între

¹ Syamananda Rong, *A History of Thailand*, Bangkok, Thai Watana Panich Co., 1988, p. 6.

² *Ibidem*, pp. 6-7.

³ *Ibidem*, p. 6.

⁴ *Ibidem*, pp. 8-13.

Yunnan și Nan-Tchao⁵ și uneori chiar mai la sud, pentru ca, în final, în secolul al XII-lea să se așeze definitiv în Peninsula Indochina pe valea Menamului, între cele „două mari civilizații asiatice ale epocii, Angkorul și Paganul”⁶ aflate deja în perioada lor de decadență.

Odată ajunși pe valea Menamului, thailandezii au întemeiat mici regate-cetăți, precum Chieng Saen, Ngoeyang, Payao, Rad și Bangyang.⁷ Din nefericire, datorită faptului că aceste mici regate-cetăți ale triburilor thai erau lipsite de unitate, Marele Regat Khmer le-a subjugat cu ușurință într-o relație de vasalitate, dar care a fost contestată începând cu secolul al XII-lea de lideri curajoși precum regii: Prohm din Chieng Saen, Khun Bang Klang Tao din Bangyang și Khun Pa Muang din Rad.⁸

Scurtă introducere în istoria regatelor Sukhothai și Lannathai

Khun Bang Klang Tao din Bangyang și Khun Pa Muang din Rad și-au unit forțele la începutul secolului al XIII-lea pentru a răsturna dominația khmeră ce ținea teritoriile guvernate de aceștia într-o relație de vasalitate și supunere.⁹ Astfel, cei doi refuză să plătească tributul de apă, determinându-i pe khmeri să intre în război cu regii răzvrătiți. Acest război, datorită lipsei de oameni și bani din Marele Regat Khmer, atât de necesare dotării unei armate eficiente, a fost pierdut în 1238 de către khmeri în bătălia de la Sukhothai, care era, de altfel, centrul administrativ al regiunilor nordice ale Marelui Regat. În urma înfrângerii khmerilor, cei doi lideri au obțin independența teritoriilor conduse de ei și au transformat regiunea într-un prosper regat thailandez.¹⁰

Datorită faptului că Khun Pa Muang era rudă prin alianță cu regele khmer, Khun Bang Klang Tao este proclamat rege al noului regat sub numele de Sri Indraditya, nume sub care va domni între 1238 și 1270.¹¹ De asemenea, noul regat independent al thailandezilor primește numele de Sukhothai, adică „apogeul fericirii”.¹²

În perioada domniei lui Sri Indraditya regatul thailandez a fost consolidat și a prosperat. Pe de o parte, numeroși soldați din regatul Nannchao, înfrânt de mongoli în 1253, au emigrat în Sukhothai oferindu-și serviciile noului regat

⁵ Lan Ts'ing Vat, *Angkor, Birmania, Thailanda*, traducere de Constantin Ionescu-Boeru, București, Editura Prietenii Cărții, 2000, p. 231.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Syamananda Rong, *A History of Thailand*, pp. 18-19.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 20.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Patit Paban Mishra, *The History of Thailand*, Santa Barbara, ABC-CLIO, 2010, p. 36.

¹² *Ibidem*.

adoptiv; pe de altă parte, noul regat a fost format pe râul Mae Nam Yom, un important afluent al fluviului Chao Praya, astfel că a beneficiat de pe urma recoltelor bogate dezvoltate pe malurile acestui râu,¹³ recolte care au asigurat un nivel de trai ridicat, pe măsura numelui acestui regat.

Sri Indraditya a fost urmat la conducere de către cel de-al doilea fiu, Pho Khun Ba Muang (1270-1277), care a contribuit la extinderea regatului până la marginea râurilor Ping și Nan, pentru ca mai apoi Rama Khamheng (1277-1298) să obțină, prin diplomație și război, extinderea regatului până la Luang Prabang în nord și Nakhorn Sri Thammarat în sud.¹⁴

Rama Khamheng, sau Rama cel Mare, nu a fost doar un simplu conducător, după cum și numele îi sugerează, ci și un fin diplomat, știind să evite conflictele cu țări mai puternice. Astfel, în 1282 refuză să ajute Regatul Birmanez să se apere de atacurile marelui Imperiu Chinez și preferă să stabilească relații de prietenie cu Imperiul Chinez prin intermediul mijlocirii făcute de Ho Tzu Chih și prin trimiterea unor misiuni în capitala imperiului în „1292, 1294, 1297, 1300, 1314, 1319, 1321 și 1323”.¹⁵ Însă, prietenia cu China nu va aduce doar stabilitatea regatului, ci și o nouă industrie prin intermediul emisarilor care aduc la întoarcerea în regat „*artizani chinezi care să ajute la îmbunătățirea producției de vase*”,¹⁶ artizani ce vor ajuta la înființarea unei importante industrii de manufacturat vase ceramice atât pentru regatul Sukhothai, cât și pentru statele învecinate. Aceste vase au ajuns până în „*Filipine, Java, Sumatra, Pegu și India*”.¹⁷

Tot lui Rama cel Mare i se atribuie crearea alfabetului thailandez, el fiind cel care a „*stilizat alfabetul khmer și a adaptat acest alfabet la sunetele existente în cuvintele thailandeze*”,¹⁸ iar în 1292 lasă prima inscripție thailandeză în acest alfabet ca mărturie a modului de trai în regatul Sukhothai.¹⁹ Din această mărturie inscripționată pe o stelă aflăm despre prosperitatea locuitorilor din Sukhothai, care puteau face comerț fără să fie supuși taxelor.²⁰ De asemenea, tot această stelă menționează că locuitorii regatului așteptau cu nerăbdare sărbătoarea budistă a iluminărilor, deoarece erau budiști practicanți.²¹ Nu în ultimul rând, pe stelă se menționează că la ușa palatului s-ar fi aflat un clopoțel la care oricine ar fi putut suna pentru a cere judecata imparțială a regelui.²²

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Syamananda Rong, *A History of Thailand*, p. 27.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Patit Paban Mishra, *The History of Thailand*, p. 38.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Lan Ts'ing Vat, *Angkor, Birmania, Thailanda*, p. 237.

²¹ *Ibidem*, p. 236.

²² *Ibidem*, pp. 237-238.

Din nefericire, după moartea lui Rama cel Mare, regatul Sukhothai începe să se destrame, deoarece fii săi sunt mai preocupați de viața religioasă decât de conducerea regatului. Astfel, în timpul lui Lo Thai (1298-1346) majoritatea vasalilor se despart de regatul Sukhothai declarându-și independența, iar alte teritorii sunt cucerite de regatul Lan Na.²³ După domnia lui Lo Thai urmează o scurtă domnie a lui Pho Khu Nguanamthom în anul 1346, care este urmată, în același an, de urcarea pe tron a celui de-al treilea fiu al lui Lao Thai, care își va lua numele de Mahathammarach I (1346-1368) și se va concentra asupra dezvoltării cultului budist Theravada pe micul teritoriu al regatului Sukhothai.²⁴

Situația nu se va îmbunătăți nici după moartea lui Mahathammarach I (1346-1368), căci urmașii lui (Mahathammarach al II-lea și Mahathammarach al III-lea) se vor chinui zadarnic să facă față noului regat Ayutthya, prin urmare devenind doar „*administratori ai regiunii Sukhothai*”²⁵ începând cu Mahathammarach al IV-lea (1419-1438).

Regatul Lannathai a fost fondat de Mangrai (1259-1317) în nordul Thailandeii contemporane prin unificarea triburilor din împrejurul cetății Chiang Saen, cetate aflată în administrația familiei sale. Datorită succesului său de unificare, odată cu mărirea teritoriului administrat, Mangrai a fost obligat să întemeieze cetatea Chiang Rai în 1262 pentru a fi în centrul noului regat thailandez.²⁶

Asemenea lui Rama cel Mare, Mangrai era un bun strateg și diplomat, preferând alianța cu Sukhothai și cu micul regat thai Phayo în detrimentul unui război costisitor și obositor. Această alianță i-a adus și sprijinul necesar reprimării atacurilor mongole.²⁷ Din fericire, spre deosebire de regatul Sukhothai, regatul Lannathai va prospera o vreme sub conducerea succesorilor lui Mangrai care vor muta capitala la Chiang Mai.²⁸ Din nefericire, începând cu sfârșitul secolului al XIV-lea va începe un proces lent de declin, datorită învecinării cu puternicul regat thailandez Ayutthaya, iar mai apoi datorită agresiunilor birmaneze, pentru că în 1780 să cadă definitiv în mâinile regatului Birmania, urmând ca mai apoi să reinvie ca regat vasal al regatului Siam, cu capitala la Chiang Mai, pentru ca mai târziu, în 1939, să revină în componența regatului Siam.²⁹

Printre cele mai impresionante clădiri ridicate în Sukhothai se regăsesc monumentele religioase și palatele regale, care, în ciuda faptului că „*relevă influențe*

²³ Patit Paban Mishra, *The History of Thailand*, p. 38.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 39.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 40.

²⁸ George Coedes, *The Making of South East Asia*, Berkeley, University of California Press, 1983, pp. 148-149.

²⁹ Hans Penth, *A Brief History of Lanna: Northern Thailand from Past to Present*, Chiang Mai, Silkworm Books, 2014, p. II.

multiple: *khmeră, mons sau chiar birmană*”,³⁰ par să ofere o notă de originalitate prin adăugarea unor mici improvizații locale.³¹ Monumentele religioase din Sukhothai pot fi de două feluri, iar cele mai importante monumente sunt „înăuntrul cetății și fiind numite *nagara-wasi wat* [...] Aceste clădiri fiind de fapt un complex de monumente religioase și clădiri, precum stupele [numite *chedi în thai*] și *vihara* care se găseau înconjurată de ziduri și șanțuri. Asemenea construcțiilor *khmere* [...] cetatea era marcată în mijlocul cetății de o stupă sacră (*phra mabad hatu sau relicvă a lui Budha*). Acestea sunt centrul universului [...] unde aveau loc ritualurile regale”.³² În Sukhothai stupele „sunt deseori edificate pe un soclu înconjurat de elefanți, ceea ce este o replică a stupelor cinghaleze [...] Alături de acest gen de stupă, relicvele sunt deseori adăpostite în turnuri-relicvare cilindrico-conice în stil *khmer*”.³³ Însă, pe lângă *chediuri* și *vihara*, un monument budist conține și „o sală pentru intrarea în ordin a călugărilor și un *mandapa*, un fel de pavilion care adăpostește imaginea lui *Buddha* sau amprenta picioarelor maștrilor”.³⁴ Originalitatea artiștilor budiști din Sukhothai constă în reprezentarea sculpturală și picturală a lui *Budha* în cele patru ipostaze: „șezând, stând în picioare, stând într-o parte și mergând. Portretizarea lui *Budha* mergând este extrem de rară în altă parte”.³⁵ Specialiștii din domeniul artei susțin că aceste statui budiste de la Sukhothai „sunt foarte interesante întrucât relevă o reacție sistematică, prin fluiditatea liniilor și suplețea mișcărilor, împotriva hieratismului statuarului *khmer*”.³⁶ Din nefericire, după dispariția regatului Sukhothai următoarele regate nu au reușit să ofere sculpturi budiste deosebite, acestea fiind deseori doar copii ale sculpturilor *khmere*.³⁷

Un al doilea tip de monument budist construit în perioada regatului Sukhothai este *wat*, adică mănăstirea construită în afara cetății,³⁸ cele mai importante fiind „*Wat Mahathat și Wat Si Chum*”.³⁹ Primul *wat* este localizat în apropierea cetății Sukhothai care, fiind „înconjurat de o incintă de cărămidă, de 190 metri pe 197 metri, este sanctuarul palatului regal. *Chediul*, foarte înalt, cărămidă acoperită cu stuc, combină o stupă alipită unor prasaturi inspirate din arhitectura *khmeră*”.⁴⁰

Însă nu doar Sukhothai este remarcabilă din punct de vedere artistic în cel mai vechi regat thailandez, ci și Sajianalaya. Această cetate este principalul loc de

³⁰ Lan Ts'ing Vat, *Angkor, Birmania, Thailanda*, p. 241.

³¹ Fiona Kerlogue, *Arts of Southeast Asia*, London, Thames&Hudson, 2004, p. 115.

³² Srisakra Vallibhotama, „The Ancient Settlements of Sukhothai”, în volumul T. J. Hudak, Patcharin Peyasatiwong (ed.), *Conference on Thai Studies in Honor of William J. Gedney*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1986, p. 233.

³³ Lan Ts'ing Vat, *Angkor, Birmania, Thailanda*, p. 242.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Fiona Kerlogue, *Arts of Southeast Asia*, pp. 117-118.

³⁶ Lan Ts'ing Vat, *Angkor, Birmania, Thailanda*, p. 246.

³⁷ Sawitree Wisetchat, „Visualizing the Evolution of the Sukhothai Buddha”, în *Southeast Asian Studies*, număr 2, 2013, p. 564.

³⁸ Srisakra Vallibhotama, *The Ancient Settlements of Sukhothai*, p. 233.

³⁹ Lan Ts'ing Vat, *Angkor, Birmania, Thailanda*, p. 242.

⁴⁰ *Ibidem*.

proveniență a ceramicii thailandeze în perioada regatului Sukhothai, de aici fiind exportate în Asia de Est și în special în Asia de Sud-Est „obiecte de uz cotidian [...] statuete, săgeți de chedi, vase, ex-voto-uri”⁴¹

Asemenea majorității regatelor medievale din Asia de Sud-Est și regatul Lannathai și micul regat Phayo au fost influențate de expansiunea budismului,⁴² arta acestor state fiind dictată de influența acestei religii. Pe de o parte, micul regat Phayo se remarcă prin faimosul complex budist Wat Sikhom Kham,⁴³ iar regatul Lannathai iese în evidență prin complexul budist Wat Doi Chang de lângă Chang Mai.⁴⁴ De asemenea, regatul Lannathai se remarcă prin banalizarea imaginii lui Buddha ce devine un simbol de protecție împotriva celui rău, care trebuie să apară în orice loc unde locuiesc oamenii.⁴⁵

Scurtă introducere în istoria regatului Ayutthaya și repere în istoria regatului Siam

Cu toate că Ayutthaya a fost până în 1350 doar un mic avanpost khmer, înspre această cetate se îndreptau foarte mulți comercianți datorită faptului că aici veneau foarte mulți pelerini să viziteze „faimoasa statuie al lui Budha, Paumchong, care a apărut la mănăstirea, sau wat-ul, cu același nume începând cu anul 1324”⁴⁶

Întemeietorul regatului Ayutthaya, Ramatibodi I (1350-1369), și-a început cariera de conducător prin accederea la tronul unui mic regat thailandez, cu capitala în cetatea Utong, prin căsătoria cu fiica conducătorului inițial al cetății. Acest regat includea părți din regatul Sukhothai și din fostul imperiu khmer. Din nefericire, capitala era așezată într-o zonă secetoasă care era străbătută doar de un mic afluent al râului Chorakhesampun, ceea ce îl determină pe Ramatibodi I să mute capitala la Ayutthaya și astfel să pună bazele unui regat puternic, care se va remarca prin forța sa militară și frumusețea-i arhitecturală.

În 1353 Ramatibodi I conduce „prima expediție siameză împotriva Angkorului. El se întoarce cu o pradă formidabilă, numeroși prizonieri printre care și întregul corp de balet regal al khmerilor”⁴⁷ Astfel, întemeietorul regatului Ayutthaya inaugurează „o politică

⁴¹ *Ibidem*, p. 247.

⁴² Élie Faure, *Istoria Artei: arta medievală*, traducere de Irina Mavrodin, București, Editura Meridiane, 1988, pp. 38-39.

⁴³ Patit Paban Mishra, *The History of Thailand*, p. 40.

⁴⁴ Irene Stengs, „Sacred Singularities: Crafting Royal Images in Present-day Thailand”, în *The Journal of Modern Craft*, număr 1, 2012, p. 58.

⁴⁵ Pathom Hongsuwan, „The Buddha Images: Faith of Lanna, Intellectual Power of the Beliefs and Relationship with the Northern Communities”, în *Journal of the Royal Institute of Thailand*, volum 3, 2011, pp. 95-96.

⁴⁶ Syamananda Rong, *A History of Thailand*, p. 32.

⁴⁷ Lan Ts'ing Vat, *Angkor, Birmania, Thailanda*, p. 248.

de expansiune thai spre nord și spre est, politică pe care succesorii săi o vor urma până la mijlocul secolului al XVI-lea”.⁴⁸

Însă Ramatibodi nu a fost doar un cuceritor, el a fost și un bun administrator, împărțind puterea cu un guvern alcătuit din patru miniștri, deoarece știa că nu putea să rezolve problemele locale din palatul regal și să se afle în expediții militare de expansiune în același timp. Acest guvern conținea: ministerul problemelor locale, ministerul curții regale, ministerul de finanțe și ministerul agriculturii.⁴⁹ Acești patru miniștri au guvernat regatul thailandez conform unor serii de legi pe care regele Ramatibodi le-a promulgat de-a lungul anilor. Cele mai importante legi sunt considerate a fi: Legea evidențelor (1350), Legea ofenselor împotriva statului (1351), Legea soțului și soției (1351), Legea răpirilor (1356), Legea ofenselor împotriva oamenilor (1357), Legea cu privire la hoții (1350) și Legea despre lucruri diverse (1359).⁵⁰

După o scurtă domnie a lui Ramesuan (1369-1370), fiul lui Ramatibodi, unchiul său preia puterea după ce îl forțează pe Ramesuan să abdice. Noul rege, Boromaraja I (1370-1388), conduce o campanie agresivă împotriva regatului Sukhothai, care este blocat la Jakugrao în 1372 datorită sprijinului primit de Sukhothai din partea regatului Lannathai. Din nefericire, în 1378 regatul Sukhothai nu mai poate face față atacurilor marelui rege Boromaraja I (Pa'ngo) și devine stat vasal, iar statul Lannathai se confruntă cu o nemiloasă expediție de pedepsire pentru alierea cu statul Sukhothai. Din fericire, pentru statul Lannathai, Boromaraja I moare din cauza unei boli în 1388, iar campania de pedepsire este oprită.⁵¹

După moartea lui Boromaraja I, fiul de numai 15 ani al acestuia preia puterea pentru doar câteva zile, deoarece Ramesuan, guvernator al Lop Buri, revine la tron pentru 7 ani, printr-un complot bine pus la punct. În această perioadă se continuă politica de pedepsire a statului Lannathai, dar regele va trebui să facă față și numeroaselor expediții cambodgiene, care vor viza teritoriul regatului Ayutthaya.⁵²

Ramesuan va fi urmat de: Ramaraja (1395-1409), Intaraja (1409-1424), Boromaraja II (1424-1448), Boromtrailokanat/Trailok (1448-1488), Boromaraja III (1488-1491), Ramatibodi II (1491-1529) și Boromaraja IV (1529-1533). Acești regi au avut parte de o domnie liniștită în care infrecventele revolte ale statelor vasale și incursiunile regatelor învecinate vor fi oprite cu succes.⁵³ Dintre acești regi se remarcă Trailok, care a restructurat administrația civilă și militară. Astfel,

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Syamananda Rong, *A History of Thailand*, p. 33.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 33-34.

⁵¹ *Ibidem*, pp. 34-35.

⁵² *Ibidem*, p. 35.

⁵³ *Ibidem*, pp. 36-44.

administrația militară a regatului a fost pusă sub conducerea unui prim-ministru cu atribuții militare, care avea sub conducere conducătorii diverselor departamente ale armatei, iar două corpuri armate au fost desemnate să fie active în Ayutthaya pentru a acționa în caz de război sub conducerea prim-ministrului militar sau a regelui, dacă acesta avea să conducă bătălia.⁵⁴ De asemenea, conducerea civilă a fost încredințată unui alt prim-ministru care conducea un cabinet asemănător cu cel înființat de Ramatibodi.⁵⁵ Nu în ultimul rând, Trailok „împarte orașele în patru categorii [...] Și pune la conducerea lor funcționari oficiali militari și civili pe posturi similare cu cele din capitală, dar cu ranguri ierarhice mult mai mici”⁵⁶ pentru a putea controla mult mai bine teritoriul deținut.

După o perioadă de relativă liniște, unificarea regatului Birmaniei sub Tabegshweti sau Tabishwehti (1531-1550) transformă regatul Ayutthaya dintr-un regat liniștit în unul aflat într-un continuu război de apărare. În primul război, regele Prajairaja (1534-1546) împreună cu armata Ayutthayei și 120 mercenari portughezi reușește să respingă atacurile birmanezilor. De asemenea, regele Prajairaja lansează o expediție de pedepsire a statului Lannathai care dorea să se alieze cu noul stat birmanez.⁵⁷

La moartea lui Prajairaja conducerea regatului Ayutthaya este aruncată în haos, deoarece fiecare membru al familiei lui Prajairaja a încercat să accedă la tron, pentru ca, în cele din urmă, prințul Tienraja să părăsească mănăstirea și să devină regele Mahachakrapat (1549-1569).⁵⁸ Tabishwehti încearcă din nou să cucerească regatul Ayutthaya, dar eșuează. Doar fratele lui Tabishwehti, Burengnong/Bayinnaung (1550-?), reușește să creeze un adevărat imperiu, cucerind într-un foarte scurt timp state precum „Taungu, Prome și Pegu”,⁵⁹ iar în 1563 „devastează Ayuthya, îl ia prizonier pe regele thai și ocupă militar întreaga țară”.⁶⁰ Însă, regele birmanez uită să se ocupe de administrarea țării, fapt care permite izbucnirea unor revolte și reconstruirea statului Ayutthaya sub Naresuen (1590-1605).⁶¹

Ekatotsarot (1605-1610), succesorul lui Naresuan a fost un fin diplomat, trimițând o misiune diplomatică la Haga în 1608, la prințul Maurice de Orange Nassau, urmând ca în 1617 să se semneze un tratat comercial de către regatul siamez (Ayutthaya) și imperiul olandez.⁶² Însă, Ekatotsarot nu are o relație strânsă

⁵⁴ *Ibidem*, p. 37.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, pp. 45-46.

⁵⁸ Syamananda Rong, *A History of Thailand*, p. 48.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 49.

⁶⁰ Lan Ts'ing Vat, *Angkor, Birmania, Thailanda*, p. 249.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² Syamananda Rong, *A History of Thailand*, pp. 62-63.

doar cu olandezii, ci menține și o relație amicală cu portughezii, care trimit în regatul Siam numeroși misionari, dar și cu alte state, precum Japonia.⁶³

Spre deosebire de tatăl său, Songtam (1610-1628) preferă cooperarea cu Imperiul Britanic, în detrimentul colaborărilor anterioare cu olandezii, care dețineau monopolul comercial în regatul Siam, dar care nu va aduce multe beneficii, deoarece fabricile întemeiate de englezi în Ayutthaya și Pattani nu au avut un profit foarte mare.⁶⁴

Mai târziu, Narai cel Mare (1656-1688) dorește eliminarea monopolului olandez printr-o alianță cu imperiul colonial francez, prin care regele siamez „*acordă numeroase avantaje religioase, comerciale și militare francezilor pentru a nimici ambițiile olandeze*”.⁶⁵ Din nefericire, Narai cel Mare moare în 1688 după o boală grea.

Petraja (1688-1703), vărul regelui Narai cel Mare preia puterea la moartea acestuia, deoarece frații regelui și alți pretendenți la tron au fost judecați și uciși de reacționari împotriva alianței cu Franța înainte de moartea marelui rege. Petraja îl execută pe grecul Constantin Phaulkon, care în timpul predecesorului său a fost consilierul principal care a îndemnat spre alierea cu Franța. De asemenea, noul rege „*îi alungă pe cei două sute de soldați francezi care locuiau în țară cu acordul lui Phra Narai*”.⁶⁶

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, după o scurtă perioadă de prosperitate sub Mahadhammaraja (1733-1758), în 1767 regatul Siam înfruntă din nou regatul birmanez, reunificat de regele Alaungpaya. Din fericire, generalul Phya Tak, fiul adoptiv al prim-ministrului care a slujit sub regele Ekatat (1758-1767), „*organizează rezistența și reușește, la capătul a câțiva ani, să-l alunge pe invadator*”.⁶⁷ Însă, din cauza unei revolte interne, generalul Chakri preia puterea și este încoronat rege sub numele de Rama I (1782-1809), astfel punându-se bazele dinastiei Chakri,⁶⁸ care va dăinui mai puțin de două secole, până în 1932 când regimul monarhic este înlocuit, prin lovitură de stat, de unul constituțional, moment considerat începutul perioadei moderne de dezvoltare a unui stat thailandez nou și unificat.⁶⁹

În ceea ce privește arta dezvoltată în regatul Ayutthaya, aceasta s-a „*mulțumit să reproducă, mai mult sau mai puțin fidel, modele străine*”,⁷⁰ spre deosebire de arta dezvoltată în regatele Sukhothai și Lannathai. În acest regat se remarcă doar ansamblul budist Wat Yai Chai Mongkol, început de Ramatibodi I și finalizat în 1592 de regele Naresuen care „*dispune ridicarea pe acest edificiu de cârmămidă a unui foarte*

⁶³ *Ibidem*, p. 64.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Lan Ts'ing Vat, *Angkor, Birmania, Thailanda*, p. 250.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 251.

⁶⁸ Syamananda Rong, *A History of Thailand*, pp. 94-100.

⁶⁹ Lan Ts'ing Vat, *Angkor, Birmania, Thailanda*, p. 252.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 254.

*înalt chedi, vizibil de departe*⁷¹ și sanctuarul Sri Sarvajna „format din trei chedi construite de Ramadhipati al II-lea [...] De formă emisferică, chediurile central sunt înconjurate de numeroase chediuri de aceeași formă și de construcție mai târzie”.⁷² De asemenea, sanctuarul Sri Sarvajna se remarcă prin capitelurile care iau forma unor flori de lotus.⁷³

După reîntemeierea regatului thai în secolul al XVIII-lea, acesta nu se mai remarcă artistic, arta regatului Siam îndreptându-se spre decorativitate, iar „stilul ei [...] [putând] fi definit ca un stil național, bazat pe tradițiile clasice”.⁷⁴

În concluzie, putem afirma că cele patru regate întemeiate de triburile thai au avut un rol important în istoria Asiei de Sud-Est, deoarece au contribuit la menținerea unei stabilități politice și economice în regiune în perioada lor de glorie, la constituirea unui patrimoniu cultural și mai ales artistic al populației thai, dar și la îmbogățirea patrimoniului artistic al statelor din această zonă prin importul de obiecte ceramice din regatul Sukhothai.

Brief Highlights in the Premodern History of the Thai Population

(Abstract)

The majority of Western history researchers have been more preoccupied with analysing the history and particularities in the evolution of big Western and Eastern empires, while paying very little attention to the evolution of small kingdoms that developed in various areas of the world. Unfortunately, their perspective is short-sighted because the small kingdoms also contributed to the regional stability and local artistic development. Among these lesser depicted kingdoms are the kingdoms founded by the Thai tribes, which developed into strong and flourishing states, which maintained a climate of security in their vicinity. The current paper discusses the main moments in the development of the kingdoms founded by the Thai and describes their flourishing times of economical and artistic development. While the development of kingdoms like Sukhothai, Ayutthaya and Siam is described in detail, the less influential kingdoms, such as Lannathai and Phayo, are merely mentioned. Moreover, the paper also points out the most important artistic achievements.

Keywords: South-East Asia, Sukhothai, Ayutthaya, Lannathai, Phayo, Siam Kingdom.

⁷¹ *Ibidem*, p. 253.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, pp. 253-254.

⁷⁴ Michal Sobeski, *Arta exotică*, volum I, traducere de Anca Irina Ionescu, București, Editura Meridiane, 1975, pp. 218-219.

ISTORIE MODERNĂ

FENOMENUL FUGII IOBAGILOR DE PE DOMENIILE NOBILIARE DIN COMITATUL SATU MARE ÎN PRIMELE TREI DECENII ALE SECOLULUI AL XVIII-LEA*

George-Paul Moldovan
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Prima jumătate a secolului al XVIII-lea atât pentru Transilvania, cât și pentru *Partium*, debutează cu o serie de probleme de ordin politico-militar, calamități naturale și epidemii, cum a fost cea de ciumă, care a lovit frecvent cele două regiuni. Situația complexă din punct de vedere politic și militar a fost creată de izbucnirea războiului curuților și de năvălirea tătarilor.

În ceea ce privește primul eveniment care a creat deranj în zonă răstimp de aproape un deceniu (1703-1711), războiul curuților, acesta a fost condus de către Francisc Rákóczi al II-lea, având semnificația unui război de apărare a independenței Ungariei în fața noii dominații habsburgice instalate în zonă.¹ Al doilea eveniment, care s-a desfășurat într-un interval mai scurt de timp, dar care a provocat pagube însemnate celor două regiuni, a fost invazia tătară (1717-1718).² Aceasta a survenit pe fondul războiului austro-turc (1716-1718),³ când sultanul Ahmed al III-lea, le-a cerut tătarilor să năvălească în Principatul Transilvaniei și în Ungaria pentru a provoca instabilitate, menită să pregătească revenirea lui Francisc Rákóczi al II-lea în Transilvania.⁴ Deși invadatorii au fost anihilați, în urma lor au

* Prezentul studiu a fost realizat cu sprijinul financiar al burselor de performanță științifică acordate de Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca în anul universitar 2015-2016.

¹ Pentru mai multe detalii a se vedea Jean Bérenger, *Istoria Imperiului Habsburgilor 1273-1918*, traducere de Nicolae Baltă, București, Editura Universitas, 2000, pp. 291-294; Mihai Bărbulescu *et alii*, *Istoria României*, ediție revăzută și adăugită, București, Editura Corint, 2004, p. 237; Magyar András, „Războiul curuților și Pacea de la Satu Mare”, în *Istoria Transilvaniei, volum II (de la 1541 până la 1711)*, coordonat de Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyar András, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2007, p. 395 și urm.

² Vezi pe larg la Fogarassy Zoltán, „Az utolsó tatárjárás Magyarországon (1717)” [Ultima invazie tătară din Ungaria], în *Szabolcs-Szatmár-Bereg szemle: társadalom, tudomány, művészet*.42. [Revista Szabolcs-Szatmár-Bereg: societate, știință, artă], număr 3, 2007, pp. 304-319.

³ Erich Zöllner, *Istoria Austriei. De la începuturi până în prezent*, ediția a VIII-a, traducere de Adolf Armbruster, București, Editura Enciclopedică, 1997, pp. 326-329.

⁴ Fogarassy Zoltán, „Az utolsó tatárjárás Magyarországon (1717)”, p. 304.

rămas multe pagube, localități arse integral sau parțial, recolte distruse, populație luată ostatică, sate depopulate.⁵

Un alt factor major care a cauzat mari probleme populațiilor din zonă, pe toată durata primei jumătăți a secolului al XVIII-lea, a fost reprezentat de calamitățile naturale care au condus în majoritatea cazurilor la distrugerii de recolte, din care populația își procura hrana. Trebuie ținut cont de faptul că recoltele din această perioadă erau puține având în vedere inventarul agricol rudimentar, care nu permitea exploatarea terenurilor la capacitatea maximă.

Printre calamitățile naturale care au provocat probleme populației mai reținem: iernile îndelungate și grele care țineau din octombrie până în aprilie, ploile torențiale urmate de inundații, furtunile puternice cu grindină, seceta care favoriza lipsa hranei, incendiile și, nu în ultimul rând, invaziile de insecte și rozătoare.⁶

Epidemiile de ciumă care au izbucnit de mai multe ori pe durata primei jumătăți a secolului al XVIII-lea, favorizate de către cele două categorii de situații prezentate mai sus (politico-militare și calamități naturale), au reprezentat fenomene care au condus la o scădere demografică drastică în Transilvania și *Partium*. Campaniile militare sau invaziile de pradă aduceau cu ele microbul care dezvolta ciuma, iar mediul prielnic de răspândire era întreținut de mizeria și lipsurile lăsate în urma armatelor și a invadatorilor.⁷ Pe lângă problemele de ordin militar, calamitățile naturale au reprezentat și ele un mediu prielnic de dezvoltare a epidemiei de ciumă. Seceta, ploile căzute în cantități mari, iernile grele și îndelungate determinau lipsa hranei, populația nemaiaivând cu ce să se hrănească, apărând inevitabil foametea, care crea un mediu favorabil în care microbul se putea dezvolta.⁸ Patru astfel de epidemii de ciumă au fost semnalate în decursul primei jumătăți a secolului al XVIII-lea (1708-1713, 1717-1720, 1737-1739 și 1740-1745).⁹

Părăsirea domeniilor nobiliare nu este un fenomen pe care îl întâlnim doar în secolul al XVIII-lea. Motivele principale pentru care iobagii recurgeau la fuga în masă de pe domenii pentru a-și căuta un loc mai prielnic în comitatele vecine sau chiar peste graniță au fost: permanentele războaie și invazii care, după cum am putut observa, tulburau liniștea populației, încartiruirile armatelor care reprezentau

⁵ Szirmai Szirmay Antal, *Szathmár vármegye. Fekvése, története, és polgári esmérte* [Situația geografică, istoria și prezentarea comitatului Satu Mare], volum I, Buda, Nyomtatott a' Kir. Magyar Universitas Betűivel, 1809, pp. 64-65; Fogarassy Zoltán, „Az utolsó tatárjárás Magyarországon (1717)”, pp. 317-318.

⁶ Toader Nicoară, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească la începuturile timpurilor moderne 1600-1830*, volum I, Cluj-Napoca, Editura Accent/Presă Universitară Clujeană, 2002, pp. 28-31; Livia Magina, *Instituția judelei sătesc în Principatul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2014, p. 13.

⁷ Toader Nicoară, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească*, volum I, pp. 112-113.

⁸ Barbu Ștefănescu, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea)*, volum I, Oradea, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, 1995, p. 84.

⁹ Detalii pe larg la Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului. Calamități naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, Silex-Casă de editură, presă și impresariat S. R. L., 1993, p. 131, 142-144, 150-151; Toader Nicoară, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească*, volum I, pp. 119-124.

o povară pentru populație, calamitățile naturale însoțite de foamete, epidemiile de ciumă, care conduceau la o scădere drastică în rândul populației, provocând totodată un sentiment puternic de insecuritate. Acestor cauze li se adăugau și cele existente deja: sarcinile iobăgești față de nobil care erau într-o continuă creștere, starea permanentă de sărăcie și lipsuri, pământurile slab fertile și puține, motivele de ordin religios ș.a.¹⁰

Cantonându-ne în subiectul propriu-zis al acestui studiu, vom avea în vedere, în primul rând, motivele fugii iobagilor de pe domeniile nobiliare din comitatul Satu Mare în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, urmărind să surprindem cauzele și amploarea fenomenului și nu situațiile particulare care s-au produs dezorganizat și fără consecințe majore asupra demografiei zonei.

Comitatul Satu Mare a fost puternic bransat la evenimentele care s-au produs de-a lungul primei jumătăți a secolului al XVIII-lea în Transilvania și *Partium*. În cele două monografii dedicate comitatului, scrise de către istoricii Szirmai Antal și Borovszky Samu sunt prezentate evenimentele care au afectat Sătmarul: războiul curuților, ultima invazie tătară, calamitățile naturale, cât și desele epidemii de ciumă.¹¹ Toate aceste evenimente care s-au abătut asupra comitatului au influențat mișcările în număr mare ale iobagilor de pe domeniile nobiliare.

Încă din primii ani ai secolului al XVIII-lea, în contextul izbucnirii războiului de contestare a noii conduceri de la Viena (1703-1711), pe domeniul comitatului au fost mari mișcări de trupe atât din partea curuților, cât și a susținătorilor noii stăpâniri habsburgice. În anul 1703, când războiul își are debutul, comitele suprem al Sătmarului (Iobonții), în persoana lui Károlyi Alexander, a fost însărcinat de împăratul Leopold I să strângă armată împreună cu ceilalți nobili pentru combaterea curuților. Luptele purtate în perimetrul comitatului s-au extins până la Dolha în Maramureș, unde armata curută a fost înfrântă.¹² Situația creată de ostilitățile din interiorul comitatului Satu Mare au condus la mișcări de populație care prin fugă căutau un loc mai sigur în comitatele vecine. Din conscripția rezumativă realizată în anul 1722 care are în vedere populația aservită (iobagi și jeleri) care s-a pus în mișcare de pe domeniile nobiliare din toate cele patru cercuri

¹⁰ David Prodan, *Iobăgia în Transilvania 1700-1848*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, pp. 9-11; Liviu Borcea, „O conscriere privind fuga iobagilor de pe domeniile sătmarene la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea”, în *Crisia*, număr X, 1980, p. 453. Pentru situații similare din Principatul Transilvania a se vedea studiile lui Ion Bureacă, „Aspecte ale bejeniei în veacul al XVIII-lea din județul Bistrița-Năsăud”, în *File de istorie. Culegere de studii, articole și comunicări*, număr 1, 1971, pp. 149-150; Idem, „Contribuții privind unele aspecte ale bejeniei locuitorilor de pe Valea Bârgăului pe versantul estic al Carpaților în veacurile XVII-XVIII”, în *File de istorie. Culegere de studii, articole și comunicări*, 2, 1972, pp. 130-131.

¹¹ Szirmai Szirmay Antal, *Szatmár vármegye*, volum I-II, Buda, 1809-1810; Borovszky Samu, *Szatmár vármegye* [Comitatul Satu Mare], Budapesta, Országos monográfia társaság, 1910.

¹² Borovszky Samu, *Szatmár vármegye*, pp. 485-486.

ale comitatului Sătmar,¹³ pe o perioadă de aproape două decenii (1703-1722), putem observa care a fost numărul celor fugiți la începutul războiului de contestare a Curții de la Viena. În anul 1703 documentul reține faptul că un număr de 73 de capi de familie și-au părăsit satele și s-au îndreptat înspre comitatele vecine. Printre cei fugiți întâlnim și cazuri, ce-i drept izolate, care au ales să fugă în zone mult mai îndepărtate, precum Polonia sau Principatele Române.¹⁴ Situația s-a schimbat într-o oarecare măsură după anul 1703 pentru comitatul Satu Mare, când însuși comitele Károlyi a trecut de partea armatelor lui Francisc Rákóczi. Însăși cetatea de la Satu Mare a fost asediată de armata curută, asediu care va dura până în anul 1705, când s-a predat curuților care chiar o vor distruge, pentru a nu mai fi preluată din nou de către Habsburgi.¹⁵

Din cercetările fondului arhivistic al Prefecturii Satu Mare care se păstrează la Arhivele Naționale din Cluj-Napoca, constatăm că în intervalul 1703-1708 au fost realizate puține conscripții, dintre care niciuna nu relevă situația iobagilor fugiți din comitat. Sunt doar câteva conscripții care indică producția de cereale a localităților conscrise și numărul mic de locuitori care mai rezidau în acele localități, lucru pe care îl punem pe seama anarhiei care era în acea perioadă. În schimb, din monografia realizată de Borovsky Samu, reiese faptul că Francisc Rákóczi a comandat mai multe conscrieri ale localităților care țineau de comitatul Satu Mare, pentru a cunoaște cât mai precis situația primilor ani de război (1703-1705). Din datele respectivelor conscrieri rezultă situația critică a comitatului, foarte multe sate devastate, zone întregi depopulate, animale părăsite și recolte distruse. În memoriile lăsate de Francisc Rákóczi este descris până la nivel de amănunt asediul cetății Sătmar, perioada lungă în care curuții au atacat cetatea, situație pusă pe seama slabei aprovizionări a armatei cu hrană, luptătorii recurgând des la expediții de pradă și distrugând tot ce le ieșea în cale.¹⁶

¹³ Pentru mai multe detalii referitoare la împărțirea comitatului Satu Mare în cele patru cercuri Baia Mare (Nagy-Bányensi), Crasna (Krasznaköz), Nyr (Nyer) și Someș (Számosköz) și în localitățile aferente fiecărui cerc a se vedea *Lexicon locorum Regni Hungariae populosorum anno 1773 officiose confectum*, Budapestini, Typographia V. Hornyánszky, 1920, pp. 230-239.

¹⁴ Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, *Fond Prefectura Județului Satu Mare. Acta Publico-Politica*, cutia 73/1722, f. 1-104v (în continuare S. J. C. A. N., *Fond PJSJ, APP*). Trebuie menționat faptul că o parte din acest document a fost folosită și de către Hotca Ovidiu Mihai în lucrarea, *Filă din istoria Țării Oașului. Structuri sociale în Țara Oașului în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, Baia Mare, Editura Maris, 2006, pp. 34-35. Autorul suține, pe baza documentului, faptul că din cele 11 localități din zona Oașului, care țineau de cercul Baia Mare, în anul 1703 au fugit un număr de 240 de iobagi. Hotca face însă o eroare de interpretare a documentului, susținând că toată populația din cele 11 localități a fugit în anul 1703 și nu pe parcursul celor aproape două decenii așa cum este trecut în document.

¹⁵ Hotca Ovidiu Mihai, *Filă din istoria Țării Oașului*, p. 486; Szirmai Szirmay Antal, *Szatmár vármegye*, volum I, p. 61.

¹⁶ Borovsky Samu, *Szatmár vármegye*, pp. 486-489; Hotca Ovidiu Mihai, *Filă din istoria Țării Oașului*, pp. 26-27.

Spre finele primului deceniu al secolului al XVIII-lea situația localităților din comitat nu se îmbunătățește prea mult; continuă fenomenul fugii în masă a iobagilor de pe domeniile nobiliare, cei care însă nu au luat calea fugii s-au înrolat în armatele curute. Din conscripția realizată în anul 1709 pe domeniile nobilului Ioannes Lakosi care face referire la cele 75 de localități ce țineau de cercul Baia Mare putem observa un număr mare de iobagi, 679 la număr, care pe parcursul respectivului an și-au părăsit satele. Există cazuri de localități în care mai bine de jumătate din populația conșcrisă a părăsit satele, așa cum reiese din tabelul alăturat. Au existat și cazuri de localități, două la număr, care erau *totaliter deserta*, precum: Cucu (Kak) și Oșvarău (Vasvári).

Numele localității	Iobagi fugiți	Iobagi rămași
Seini (Szinérváralja)	51	24
Odoreu (Szatmárvári)	44	12
Iojib (Józsefháza)	32	10
Tăuții-Măgherauș (Miszmgoyorós)	29	23
Medieșu Aurit (Aranyosmeggyes)	21	17
Adrian (Adorján)	21	12
Satu Nou de Jos (Also Újfalu)	20	4
Băbășești (Szamosberence)	19	12
Racșa (Ráksa)	16	14
Cicârlau și Bârgău (Nagysikarló/Kissikarló)	16	13
Prilog (Rózsapallag)	9	2
Ilba (Iloba)	8	4

În unele localități, în cazul cărora conscriptorul a avut mai multe detalii despre cei fugiți, apar consemnate zonele sau chiar satele spre care s-au îndreptat aceștia. Cei 14 iobagi fugiți din satul Surdești (Sürgyefalu) s-au îndreptat spre depresiunea Lăpușului; din Satul Nou de Jos 5 iobagi s-au dus în Ardeal, iar 4 în comitatul Maramureș; din Satu Nou de Sus (Felsőújfalu) 2 iobagi s-au îndreptat spre comitatul Maramureș, alți 2 în Sălaj și 1 în localitatea Necopoi (Ivácskó); din cei 29 de iobagi fugiți din localitatea Tăuții-Măgherauș (Miszmgoyorós), doar la câțiva dintre fugiți conscriptorul a trecut și locurile spre care s-au îndreptat. Astfel, 7 iobagi au fugit în Ardeal, 4 în Polonia, 2 în Baia Sprie și Vama iar unul singur în comitatul Ugocea; din Firiza (Felsőfernezely) toți cei 12 iobagi au fugit în Polonia.¹⁷ Din aceste date rezultă faptul că un număr însemnat de iobagi care au fugit din cercul Baia Mare

¹⁷ S. J. C. A. N., *Fond PJS M, APP*, cutia 58/1709, f. 4r-41v.

au ales să se stabilească în comitatele din Ardeal. Este legitim să chestionăm motivele care pot fi făcute responsabile de această alegere. O posibilă explicație se poate pune pe seama schimbărilor de natură politică de la acea vreme din Principatul Transilvania. Mai exact, este vorba despre decizia Dietei de la Târgu-Mureș din anul 1707, care a impus tuturor iobagilor care au luptat în armata curută să se întoarcă pe pământurile nobiliare. Această hotărâre a dezamăgit profund populația aservită căreia i s-a promis ieșirea din robire când a acceptat să lupte contra Habsburgilor. Readucerea iobagilor pe pământurile nobiliare a condus, evident, la slăbirea luptelor din comitatele intracarpatică, rămânând active doar cele din *Partium*. Această situație relativ pacifiantă din interiorul Transilvaniei i-a făcut pe iobagii fugiți din cercul Baia Mare la 1709 să se îndrepte spre această zonă pentru siguranța lor și a bunurilor mobile.¹⁸

Pe lângă problemele de ordin politico-militar iscate de războiul curuților care era în plină desfășurare pe teritoriul comitatului Sătmar, spre finele primului deceniu mai apare o problemă importantă care afectează comitatul. Este vorba despre epidemia de ciumă. Apariția epidemiei a fost influențată și de ostilitățile care au cuprins comitatul. Distrugerile, mizeria, lipsa hranei au fost alți factori care au condus la răspândirea microbului.¹⁹ Imaginea dezastruoasă a satelor și a târgurilor din comitatul Satu Mare, cu precădere în zona cercului Baia Mare, este supinsă de către franciscanul Samuel Kelemen Didak. El menționează faptul că în anul 1710 zona cercului Baia Mare arăta astfel: „*ruine, sate distruse, incendiate, cu populație puțină sau chiar depopulate, o mișerie de nedescris, animale abandonate și o epidemie de ciumă mcnindă care va deveni puternică și va produce multe victime*”.²⁰ Și Baia Sprie (Felsőbánya) a fost grav afectată de supliciul microbului care s-a transmis cu o repeziciune incredibilă răpunând numai în anul 1710 un număr de 580 de persoane.²¹

În anul 1711, problemele iscate în tabăra armatelor curute, epidemia de ciumă care se afla la apogeu în Ungaria și Transilvania, dar și sprijinul pe care Francisc Rákóczi nu îl mai avea din partea Franței, au condus la victoria Curții vieneze și la anihilarea răsculaților. Pacea a fost oficializată prin semnarea unui tratat la Satu Mare, la data de 1 mai 1711, când ultimele regimente curute au capitulat.²²

După semnarea tratatului de la Satu Mare asistăm la un interes sporit din partea administrației comitatului pentru a afla situația localităților deținute de nobilime după încheierea războiului. Spre finele anului 1711 sunt realizate patru conscripții, dintre care trei de natură fiscală, care aveau în vedere domeniile

¹⁸ A se vedea detalii despre situația războiului în Ardeal după Dieta de la Târgu-Mureș din 1707 la Magyari András, „Războiul curuților și Pacea de la Satu Mare”, p. 399.

¹⁹ Toader Nicoară, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească*, volum I, pp. 111-113.

²⁰ Apud *Ibidem*, volum I, p. 120.

²¹ Borovsky Samu, *Szatmár vármegye*, p. 233.

²² Magyari András, „Războiul curuților și Pacea de la Satu Mare”, pp. 400-401; Jean Béranger, *Istoria Imperiului Habsburgilor 1273-1918*, pp. 293-294.

nobililor Georgy Mikolay,²³ Stephanus Csabay,²⁴ Petri Kerekes.²⁵ Documentele cercetate oferă detalii referitoare la localitățile deținute de respectivii nobili, la populația care se afla pe proprietățile lor, la cei care au fugit sau la casele lăsate pustii, la jelerii care s-au relocat, la inventarul gospodăresc pe care l-au luat cu ei, existând cazuri în care conscriptorul, atunci când a dispus de suficiente informații, a menționat și zonele înspre care s-au îndreptat cei fugiți. Al patrulea document, *Extractus conscriptionis Incliti Comitatus Szatmariensis* este, așa cum îi spune și numele, un extras, care pe lângă informațiile referitoare la cei trei nobili pomeniți mai sus, conține date și despre un al patrulea reprezentant al elitei sociale din regiune, anume Francisci Kölcsey. Acest din urmă document aduce o serie de completări datelor din cele trei conscripții fiscale, ca de pildă este menționată populația care a fost răpusă de ciumă pe domeniile nobilului Csabay; populația care mai locuia pe domeniile nobilului Kölcsey, numărul de case părăsite și populația care a murit în urma ciumei.²⁶

Conscripția realizată la data de 29 octombrie pe cele 73 de localități din cercul Baia Mare (Nagy-Banyensi) aflate în posesiunea nobilului Georgy Mikolay oferă date despre: populația existentă în fiecare localitate și categoriile sociale existente (iobagi, jeleri, zilieri, armaliști etc.), inventarul gospodăresc și producția agricolă, precum și numărul caselor goale și numărul populației răpuse de ciumă. Din sumarul conscripției aflăm faptul că numărul total al supușilor iobagi se ridica la 608, cel al jelerilor și al „noilor veniți” era de 142, al caselor părăsite de doi ani 408.²⁷ Există și cazuri în care numărul de case părăsite este mult mai mare decât cel al iobagilor care au ales să rămână în localitățile recensate. De exemplu: în localitatea Negrești-Oaș (Avasfelsőfalu) numărul caselor părăsite este de 60, iar numărul iobagilor care au rămas în localitate este de 27; în Orașu Nou (Avasújváros) sunt 32 de case părăsite, iar numărul iobagilor rezidenți este de 18; în satul Racșa (Ráksa) 30 de case sunt părăsite rămânând 13 iobagi; în satul Cicârlău (Nagysikárló) sunt 25 de case părăsite, iar numărul de iobagi rămași este 7; în localitatea Țăuții de Sus (Giródtótfalu), 24 de case sunt părăsite, iar numărul iobagilor care se mai aflau în localitate era 7. Printre posesiunile nobilului Mikolay întâlnim cazuri de localități care au fost complet depopulate. În dreptul unor sate

²³ S. J. C. A. N., *Fond PJSZ, APP*, cutia 59/1710-1711, f. 154r-181r. O parte din documentul care face referire la cele 11 localități din zona Oaș a fost publicat de Hotca Ovidiu Mihai, *Filă din istoria Țării Oașului*, pp. 22-23.

²⁴ S. J. C. A. N., *Fond PJSZ, APP*, cutia 60/1711-1712, f. 330r-380r.

²⁵ *Ibidem*, f. 427r-v.

²⁶ *Ibidem*, f. 425r.

²⁷ Numărul caselor părăsite este mai mare decât cel pe care conscriptorul îl trece la finalul documentului. Din calculele întreprinse de noi asupra tuturor localităților a rezultat un număr de 531 de case părăsite din cele 73 de localități unde nobilul Georgy Mikolay avea posesiuni.

ca Ioşib (Józsefháza), Mărtineşti (Szentmárton), Ilba şi Săbişa (Sebespatok) conscriptorul menţionează „*desert[us] tot[us] pagus*”.

Totuşi, la polul opus existau şi localităţi de pe domeniul nobilului în care conscriptorul nu menţionează să existe case părăsite. Însă, în cazul acestor sate, numărul celor morţi de ciumă este unul foarte ridicat. În Medieşu-Aurit (Aranyosmeggyes) numărul total al celor care au murit de ciumă se ridica la 592, localitatea Bixad (Bikszád) este înscrisă cu un număr de 407 morţi, din Livada Mică (Sárközüjlak) au murit un număr de 331 de oameni, iar în satul Cămârzana numărul celor morţi se ridica la 229. La finalul documentului conscriptorul realizează un bilanţ, prin însumarea numărului capilor de familie cu cel al bărbaţilor, femeilor şi al copiilor de pe toate cele 73 de posesiuni ale nobilului Mikolay, rezultând un total de 10.164 de victime răpuse de ciumă. Numărul celor care au murit de ciumă în această perioadă este unul surprinzător de mare, mai ales dacă îl raportăm la totalul populaţiei de la începutul secolului al XVIII-lea. Cert este că populaţia de pe domeniile nobilului Mikolay a fost grav afectată de epidemie.²⁸ Rămâne, însă, de cercetat dacă numărul celor morţi de ciumă a fost crescut intenţionat de conscriptor pentru ca nobilul să primească despăgubiri sau numărul celor morţi a fost atât de mare precum afirmă sursa. În schimb, epidemia de ciumă care a lovit Transilvania în perioada 1709-1711 a făcut în jur de 100.000 de victime în doi ani de zile; după alte surse numărul celor morţi în urma ciumei ar fi fost chiar dublu.²⁹

Situaţia cercului Crasna (Krasznaköz) de la sfârşitul anului 1711 este prezentată de către cele două documente care conscriu posesiunile lui Stephanus Csabay şi Petri Kerekes, documente care se completează întrucât cei doi nobili deţineau părţi din aceleaşi sate.³⁰ Am optat într-o primă fază să prezentăm situaţia posesiunilor fiecărui nobil şi să vedem care dintre satele deţinute de aceştia au fost cel mai grav afectate de fuga iobagilor. La finalul prezentării posesiunilor fiecărui nobil ne vom apleca şi asupra satelor în care fiecare dintre ei deţinea câte o parte şi astfel vom putea observa care localităţi au fost depopulate în urma fugii iobagilor.

În urma realizării conscripţiei fiscale de pe domeniul lui Csabay au rezultat un număr de 68 de localităţi conscrise. Conscriptorul a urmărit să înscrie în satele

²⁸ S. J. C. A. N., *Fond PJSMB, APP*, cutia 59/1710-1711, f. 163v-164r; 166r; 167v; 168r-169v; 174r-v; 177r; 178r. Referitor la afirmaţia legată de ciumă, autorul Ovidiu Mihai Hotca susţine şi el acest lucru într-o oarecare măsură; a se vedea: Hotca Ovidiu Mihai, *Fiilă din istoria Ţării Oaşului*, p. 23. Însă Hotca are în vedere doar 10 localităţi din zona Oaşului de pe domeniul nobilului Mikolay. În tabelul pe care l-a realizat la pagina amintită, din cele 10 localităţi la 4 dintre ele datele sunt eronate. Conscriptorul are în vedere în document două categorii de morţi de ciumă, capi de familie şi ceilalţi locuitori care au murit în urma ciumei. Cele două categorii au fost ulterior adunate, de unde a rezultat suma colosală de 10.164 morţi de ciumă.

²⁹ Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului*, p. 133; Toader Nicoară, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească*, volum I, pp. 119-120.

³⁰ Pentru mai multe detalii referitoare la localităţile cercului Crasna a se vedea nota 16.

deținute de nobil următoarele date: numărul populației aservite (iobagi și jeleri); numărul iobagilor fugiți și al jelerilor relocați în alte sate; inventarul gospodăresc atât al populației rămase, cât și al celei fugite, în dreptul celor fugiți conscriptorul notând și localitățile spre care aceștia s-au îndreptat (unele date au fost exemplificate în tabelul de mai jos). După calculele noastre, rezultă faptul că nobilul Csabay mai deținea pe cele 68 de posesiuni un total de 604 iobagi, iar numărul iobagilor fugiți se ridica la 613. Simpla comparație a acestor date ne indică faptul că mai bine de jumătate din numărul total al iobagilor deținuți de nobil au ales să părăsească posesiunile acestuia.

Numele localității	Numărul de iobagi existenți	Numărul de iobagi fugiți	Locul spre care s-au îndreptat
Tămaia (Tomány)	15	17	Sârbi (Szilagy Tótfalu) Pribești (Pribekfalva) Fărcașa (Farkasaszó)
Fărcașa (Farkasaszó)	8	27	Pișcolt (Piskolt) Mintszent (BH?) Pribești Chilia (Páczafalu)
Aciua (Balotafalu)	3	11	Cig (Csógh) Santău (Szántó) Băița (Lápos-Bánya)
Bicău (Papbikó)	4	18	Vășad (Vasad BH) Vezendiu (Vezénd) Doba (Dob) Cig Pomi (Remetemező) Rușeni (Oroszfalu)
Borhid (Vale Vinului)	4	23	Cig Satu Mic (Kisfalva) Sărăuad (Szarvad) Băbășesti (Berence)
Sâi (Szénfalva)	5	27	Cig Gerăușa (Gyűrűs) Lucăcești (Lukácsfalva) Valea Vinului Cărășeu (Krassó) Sărăuad
Solduba (Száldobágy)	4	11	Băsești (Illyésfalva) Tămășești (Egerbegy) Tătărăști (Réztelek) Asuaju de Sus

			(Felsőszivágy) Giungi (Gyöngy)
Tătăraști (Réztelek)	14	27	Portița (Portelek) Corod Cig Lipău (Lippo) Căpleni (Kaplony)
Boghiș (Bagos)	17	25	Sălacea (Szalacs) Tokaj Dobra Băbășesti Baia Sprie (Felsőbánya)

Pe domeniile nobilului Csabay au existat și posesiuni total depopulate, precum: Craidorolț (Királydaróc), Giungi (Gyöngy), Oar (Óvár), Stâna (Felsőboldád). În acest document nu sunt menționați cei care au murit de ciumă, dar în extrasul realizat pe domeniul celor patru nobili aflăm că din satele lui Csabay au fost răpuși de această boală 5122 de oameni.³¹

Posesiunile lui Petri Kerekes se întind pe 54 de localități din cercul Crasna. Conscriptorul urmărește în aceste localități mai multe date referitoare la satele lui Kerekes, cum ar fi: numărul iobagilor rezidenți în fiecare sat, casele părăsite și numărul celor care au murit de ciumă. În momentul realizării conscripției numărul iobagilor nobilului Kerekes se ridica la 478 iar numărul caselor goale, părăsite la 556. Și în cazul posesiunilor deținute de acest nobil putem observa un număr mai mare de case goale decât al iobagilor rămăși, existând și în acest caz sate complet depopulate.

Numele localităților	Numărul de iobagi existenți	Casele goale
Boghiș (Bagos)	5	20
Doba (Dob)	12	14
Erdődszada (Ardusat)	6	42
Nyírbélték (Beltek)	4	40
Pomi (Remetemező)	14	19
Porcsalma	4	40
Rătești (Szakasz)	1	8
Rușeni (Oroszfalu)	4	13
Tătăraști (Réztelek)	6	26
Țicău (Cikó)	7	20
Vetiș (Vetes)	13	25

³¹ S. J. C. A. N., *Fond PJSN, APP*, cutia 60/1711-1712, f. 334v-335r, 337v-338r, 340v, 343r-v, 344v-347r, 349v, 351r-352r, 356v-358r, 361v-362r, 369v-370r, 372r, 423r.

După cum am putut vedea situația nu a fost tocmai bună din punct de vedere a numărului mare de case goale însă, pe lângă acest fapt, a mai existat și o altă problemă, anume ciurma care a făcut numeroase victime pe posesiunile deținute de nobilul Kerekes. Un număr mare de victime s-au înregistrat în localitățile: Tyúkod, cu 308 decese; Szamossálazi (Sályi) 214, Mădăras (Madarász) 145, Rápolt și Boghiș 100.³²

Am putut observa mai sus care a fost situația satelor deținute de cei doi nobili având în vedere datele furnizate de conscripțiile fiscale. Merită să sondăm și situația localităților în care cei doi nobili își împărțeau posesiunile, având în vedere faptul că cele două documente se completează reciproc și astfel se poate obține tabloul complet al numărului de iobagi fugiți. 46 au fost satele în care nobilii Csabay și Kerekes dețineau fiecare câte o parte din respectivele localități. Analiza datelor cuprinse în documente ne conduce la constatarea că și în cazul acestor localități numărul de iobagi, respectiv de case părăsite a fost cu mult mai mare decât a celor care au rămas. Din tabelul alăturat putem să ne dăm seama cât de afectate, dacă nu chiar depopulate au fost satele în urma mișcărilor de populație.³³

Numele localității	Iobagi rezidenți		Iobagi fugiți/case părăsite	
	Stephanus Csabay	Petri Kerekes	Stephanus Csabay	Petri Kerekés
Porcsalma	4	15	40	19
Óvári (Oar)	3	0	21	43
Erdődszada (Ardusat)	6	23	42	12
Réztelek (Tătărăști)	6	14	26	27
Bagos (Boghiș)	5	17	20	25
Farkasaszó (Fărcașa)	5	8	14	27
Béltek (Nyírbéltek-HU)	4	4	40	0
Borhid (Valea Vinului)	11	4	14	23
Tomány (Tâmaia)	11	15	18	17

Am putut observa care a fost situația iobagilor fugiți de pe pământurile fiecărui nobil atât în cercul Baia Mare, cât și în cercul Crasna. La cel din urmă cerc chiar am putut compara care a fost situația numărului de iobagi fugiți din localitățile în care cei doi nobili își împărțeau posesiunile. Acesta a fost un caz fericit deoarece am avut date mult mai concrete ale populației fugare și am putut

³² *Ibidem*, f. 427r-v.

³³ *Ibidem*, f. 334r-335v, 337v-338r, 343v-347r, 353r-354v, 358v-359r, 361v-362r, 369v-370r, 373r-374r, 372r-v, 427r-v.

compara acest lucru din cele două documente care fac referire la localitățile divizate între cei doi nobili. Cazul acesta nu este singular în comitatul Satu Mare. Împărțirea satelor între mai mulți nobili a fost o realitate valabilă încă din secolele precedente și o întâlnim pe tot parcursul secolului al XVIII-lea.³⁴

Documentul intitulat *Extractus conscriptionis Incliti Comitatus Szatmariensis* ne oferă informații sumative referitoare la posesiunile lui Francisci Kölcei. Din acest extras nu putem ști care au fost satele în care nobilul deținea posesiuni și în care cerc administrativ erau situate acestea. Putem să menționăm din extrasul referitor la nobilul Kölcei faptul că acesta deținea posesiuni în 39 de sate în care trăiau 767 de iobagi, erau 333 de case părăsite iar numărul total de morți de ciumă de pe posesiunile lui se ridica la 2124 de oameni.

Din datele expuse mai sus referitor la sfârșitul anului 1711, am putut observa cum situația demografică a fost influențată de problemele care s-au abătut asupra comitatului. Numărului mare de victime provocate de moartea neagră i se adaugă populația aservită care a ales să se salveze prin fugă. Numai de pe cele patru domenii nobiliare numărul celor fugiți a fost de 2033. Dacă adăugăm și numărul celor morți de ciumă (aici menționăm că pe lângă capii de familie erau contabilizați și bărbații, femeile și copiii) ajungem la 19.267 persoane care au murit în urma molimei.³⁵ Practic, numai în anul 1711, pe posesiunile celor patru nobili s-a produs o scădere a numărului populației cu peste 20.000 de oameni. Suma poate să fi fost mult mai mare, având în vedere faptul că în comitat mai existau și alți nobili care aveau posesiuni.

Și în anul 1712 tendința de descreștere numerică a populației comitatului se menține. Populația a fost influențată în acest an de mai multe evenimente. Ploile căzute din abundență în primăvară anului au condus la viituri puternice, inundând o bună parte din comitat. Apoi, zona s-a mai confruntat cu o secetă nemiloasă care a distrus recoltele, conducând la o foamete greu de suportat. Din cauza acestor motive asistăm la un nou val de populație care pentru a se salva din calea calamităților și mai ales pentru a-și procura hrana necesară, alege să fugă în comitatele vecine unde nu erau atâtea probleme. Fuga iobagilor în masă va conduce la depopularea unui număr important de sate din comitat. Fapt care se poate observa din scrisorile pe care soția comitelui Károlyi i le scria soțului.³⁶ Spre

³⁴ David Prodan, „Judele satului iobăgesc în Transilvania în secolele XVII-XVIII”, în *David Prodan (1902-1992). Scrieri istorice*, ediție îngrijită de Nicolae Edroiu, București, Editura Academiei Române, 2012, pp. 303-305; Hotca Ovidiu Mihai, *Filă din istoria Țării Oașului*, p. 38; Livia Magina, *Instituția judelei sătesc*, p. 128; trebuie precizat și faptul că fondul comitatului Satu Mare care se află la Arhivele din Cluj-Napoca păstrează o mică parte din conscripțiile fiscale realizate pe domeniile nobiliare. Poate cu ocazia pătrunderii în arhivele din Ungaria datele noastre să se îmbogățească și astfel să putem face mai multe comparații referitoare la numărul celor fugiți din fiecare sat și de pe domeniul fiecărui nobil.

³⁵ S. J. C. A. N., *Fond PJSM, APP*, cutia 60/1711-1712, f. 425r.

³⁶ Hotca Ovidiu Mihai, *Filă din istoria Țării Oașului*, p. 31.

finele anului în Câmpia Someșului apare invazia de lăcuste care va produce și ea numeroase pagube.³⁷ Însă, merită reținut faptul că 1712 reprezintă anul în care în zonă debutează o politică sistematică de colonizare a unor populații aduse din regiunea Suabiei. Rostul acestor colonizatori a fost nu numai acela de a umple un gol demografic produs ca urmare a emigrărilor masive din zonă, ci și de instalare a unor comunități germane de confesiune catolică, fidele noii stăpâniri. Reacțiile la această politică de instalare în zonă a unor elemente fidele Curții de la Viena nu au întârziat să apară. Sursele epocii surprind de această dată punerea în mișcare cu precădere a elementelor etno-lingvistice maghiare, nemulțumite de poziția periferică din punct de vedere social, economic și confesional în care au fost plasate în raport cu noii veniți.³⁸

Un alt val de evenimente care a afectat atât Principatul Transilvania, cât și *Partium*-ul s-a produs începând din anul 1715 și a durat până spre finele celui de-al treilea deceniu. În acest răstimp comitatul Satu Mare s-a confruntat cu trei evenimente care au avut influență și asupra demografiei zonei. Și în anul 1715 continuă seria calamităților din perioada precedentă. Sunt înregistrate chiar în acel an ploi căzute din abundență care au cauzat inundații, culturile fiind distruse în proporție foarte mare. Este menționat faptul că orașul Satu Mare a avut mult de suferit, aproximativ 70% din recoltele orașului fiind compromise. Ploile au continuat și în anul următor provocând din nou inundații și distrugând recoltele.³⁹ Dislocarea populației aservite de pe domeniile nobiliare în perioada celor doi ani de inundații succesive care au provocat distrugerea culturilor și a resurselor de hrană se poate observa din conscripția rezumativă realizată în anul 1722 care face referire la toate cele patru cercuri ale comitatului Sătmăr. Din document reiese situația celor care au fugit în decursul celor doi ani de inundații. Dacă în anul 1715 numărul celor fugiți din cele patru cercuri se ridică la 80 (21 din cercul Crasna, 32 din cercul Baia Mare, 6 din cercul Nir și 21 din cercul Someș),⁴⁰ se pare că anul 1716 a fost și mai dezastruos. Din cele patru cercuri conscrise reiese faptul că numărul celor fugiți în acest an se ridică la 248: din cercul Crasna 97, din Baia Mare

³⁷ Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului*, p. 131, 136; Toader Nicoară, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească*, volum I, p. 48.

³⁸ Victor V. Dragoș, „Voievozi locali în ținuturile sătmărene în secolul al XVIII-lea”, în *Satu Mare. Studii și comunicări*, număr VII-VIII, 1986-1987, pp. 239-240; Hotca Ovidiu Mihai, *Filă din istoria Țării Oașului*, pp. 32-33.

³⁹ Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului*, p. 136; Toader Nicoară, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească*, volum I, p. 48.

⁴⁰ Poate suma relevantă de document pentru anul 1715 o să ni se pară mică, dar trebuie să avem în vedere și faptul că documentul la care facem referire are în vedere numărul de iobagi fugiți din anul 1703 și până în 1722. În consecință, conscripția fiscală din 1722 ne redă o mică frântură a dislocării populației aservite pe parcursul anilor conscriși. Poate o eventuală cercetare confruntând și documentele din arhivele din Ungaria ne va releva o imagine mai fidelă a numărului iobagilor fugiți în decursul anului.

112, Nir 19, iar din cercul Someș 20.⁴¹ De departe Baia Mare și Crasna au fost mult mai afectate în urma calamităților naturale decât celelalte două cercuri, însă rămâne de văzut dacă lucrurile au stat întocmai așa. Poate viitoarele cercetări bazate și pe sursele documentare de peste graniță vor mări numărul celor fugiți.

De departe episodul care a produs cele mai semnificative pagube, sub raport socio-economic și demografic în comitatul Sătmar, a fost invazia tătară care s-a desfășurat între anii 1717-1718. Debutul invaziei s-a produs la data de 20 august 1717, când tătarii au intrat în Principatul Transilvaniei prin districtul Bistrița. După o incursiune de pradă, distrugeri și luarea populației în robie, tătarii s-au îndreptat spre comitatele din *Partium* și Ungaria. Tătarii au intrat în comitatul Sătmar în data de 25 august, despărțindu-se în mai multe grupuri.⁴² Deși am tinde să credem că năvălirea i-a luat prin surprindere pe autoritățile comitatului Sătmar, având în vedere faptul că în decurs de mai puțin de o săptămână au pricinuit mari distrugeri în tot comitatul, acest lucru nu se poate certifica. Încă din anul 1716 comitele suprem al Sătmarului, Alexander Károlyi a fost informat de către spionii trimiși în Polonia și în Principatele Române, de un eventual atac din partea tătarilor. Károlyi l-a însărcinat pe vicecomitele Bagossy să strângă nobili și să se deplaseze la trecătorile din Maramureș pentru a le întări și apăra de un eventual atac.⁴³ Din data de 25 august 1717 și până în 27 situația a fost atât de dramatică pentru comitatul Sătmar încât însuși comitele suprem a cerut populației să fugă din calea invadatorilor, el însuși alegând să se retragă în Tokaj pentru a nu cădea pradă tătarilor. Pe data de 29 august tătarii au ieșit din comitatul Sătmar, îndreptându-se spre Ugocea unde în decurs de o zi au distrus mai multe sate. Tot aici și-au stabilit și tabăra, iar noul atac a debutat în 30 august asupra comitatul Bereg, unde au devastat alte câteva localități. După incursiunile din comitatele amintite, tătarii s-au retras începând cu 1 septembrie spre comitatul Maramureș. Până în data de 5 septembrie armatele antitătărăști angrenate pe teritoriul comitatului Maramureș au reușit să poarte mai multe succese.⁴⁴ Situația comitatului Satu Mare după terminarea raidurilor invadatoare a fost de-a dreptul dramatică. Multe sate au fost parțial sau chiar complet distruse în urma incendiilor de către tătari, au existat cazuri în care tătarii au incendiat și bisericile, populația din multe sate fiind luată în robie, iar o altă parte a reușit să fugă. Din datele pe care sursele de epocă ni le oferă s-a constatat că numărul de persoane luate în robie de pe întreg comitatul Satu

⁴¹ S. J. C. A. N., *Fond PJSM, APP*, cutia 73/1722, f. 1-104v.

⁴² Pentru datele referitoare la ultima invazia tătară am hotărât să folosim studiul: Fogarassy Zoltán, „Az utolsó tatárjárás Magyarországon (1717)”, pp. 307-308. Date referitoare la invazia tătarilor între 1717-1718 se găsesc și la Toader Nicoară, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească la începuturile timpurilor moderne 1600-1830*, volum II, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2005, pp. 339-341, însă datele furnizate de autor sunt ambigue și mai ales se contrazică. A se vedea în acest sens paginile 328-334 și 339-341.

⁴³ Fogarassy Zoltán, „Az utolsó tatárjárás Magyarországon (1717)”, p. 305.

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 309-311.

Mare s-a ridicat la 2075, din care 382 aveau statut nobiliar, iar restul de 1693 fiind iobagi. Numărul celor care au fost recuperați din robie de la tătari a fost la rândul lui semnificativ, anume 260 nobili și 1024 iobagi. Astfel, au mai rămas în robie la tătari 122 de nobili și 669 de iobagi.⁴⁵ În cazul celor luați în robie s-au depus eforturi din partea locuitorilor comitatului, a Bisericii și a administrației comitatense pentru răscumpărarea lor. În acest sens, s-au realizat o serie de colecte, iar administrația comitatului, în ședințele dintre anii 1717-1719, a realizat mai multe recensăminte; tot în această perioadă s-a hotărât ca cei care au fugit pe parcursul invaziei din satele lor să se întoarcă în cel mai scurt timp.⁴⁶

Aproape concomitent cu invazia tătară s-a mai ivit o problemă care a contribuit și ea la scăderea demografică a populației atât în Principatul Transilvaniei, cât și în comitatele din *Partium*. Timp de trei ani de zile, până în anul 1720, ciuma a făcut nenumărate victime. Cauza izbucnirii ciumei în cele două regiuni a fost pusă pe seama secetei și a lipsei de hrană dintre anii 1717-1718.⁴⁷ Nu ar trebui să pierdem din vedere faptul că și dezastrele lăsate în urma invadatorilor au avut o contribuție, câtuși de mică, la răspândirea molimei.

Referitor la populația aservită care s-a dislocat între anii 1717-1720 din toate cele patru cercuri ale comitatului Satu Mare, constatăm că numărul acesteia s-a ridicat la 628. În anul 1717 au fugit 100 de capi de familie, în 1718 alți 192, în anul următor 122, iar în 1720 numărul celor fugiți a fost de 134.⁴⁸ Bineînțeles că numărul celor fugiți în fiecare an trebuie să fi fost cu mult mai mare, dar din lipsa documentelor referitoare la fiecare an din fondul Prefecturii Satu Mare, trebuie să ne mulțumim doar cu datele rezumative pe care conscripția din 1722 le conține.

Deceniul al treilea al veacului al XVIII-lea nu este scutit de problema calamităților naturale. Și în această răstimp asistăm la fenomene meteorologice anormale pentru comitatele din *Partium*. Printre problemele de acest fel pot fi reținute: precipitații căzute din abundență care au provocat inundații, ani în care seceta a distrus recoltele, conducând la instalarea foametei în rândul locuitorilor. Inundațiile care s-au produs din cauza ploilor bogate în precipitații sunt semnalate în anii 1720, 1729 și 1730. Anii secetoși au fost îndeosebi 1726 și 1728; se menționează faptul că atât de puternică a fost seceta încât fântânile și râurile au

⁴⁵ *Ibidem*, tabelul de la pp. 317-318.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 315. Liste cu cei rămași în robie din comitatul Satu Mare se află și în fondul Prefecturii Județului Satu Mare de la Arhivele Naționale din Cluj. A se vedea S. J. C. A. N., *Fond PJSJ, APP*, cutia 67/1719, f. 3r-17v.

⁴⁷ Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului*, pp. 141-145; Barbu Ștefănescu, *Tehnică agricolă și ritm de muncă*, volum I, p. 88; Toader Nicoară, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească*, volum I, pp. 121-122.

⁴⁸ S. J. C. A. N., *Fond PJSJ, APP*, cutia 73/1722, f.1r-104v.

secat, producția de cereale și zarzavaturi fiind slabă, foametea apărând în aproape toate comitatele.⁴⁹

Pentru deceniul trei sursele referitoare la numărul populației dislocate de pe domeniile nobilimii sunt sărace în informații. Acest lucru îl constatăm din lipsa documentelor cu referire la numărul aserviților fugiți din satele lor.⁵⁰ Ne-am fi așteptat ca astfel de documente să fie din abundență, având în vedere faptul că în anul 1724 în Ungaria s-a înființat Consiliul Locumtenențial, printre ale cărui atribuții se numărau: respectarea legilor, funcționarea aparatului fiscal și plata dărilor, stoparea emigrației iobagilor, aducerea celor fugiți înapoi, întocmirea de liste cu cei fugiți, lupta împotriva vagabondajului etc.⁵¹ Este discutabil dacă această instituție și-a îndeplinit cu succes atribuția de a limita sau chiar stopa fuga iobagilor. Cert este că în anul 1730 au fost realizate ample conscripții fiscale asupra cercurilor din Satu Mare. Conscripțiile fiscale sunt mult mai bine realizate în comparație cu cele pe care le-am făcut cunoscute până acum. În aceste documente apar și o serie de iobagi care sunt menționați ca fiind *pro fugi* sau „*futottak*”.⁵² Numărul persoanelor

⁴⁹ Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului*, pp. 141-145; Barbu Ștefănescu, *Tehnică agricolă și ritm de muncă în gospodăria țărănească din Crișana (secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea)*, volum II, Oradea, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, 1995, p. 179; Toader Nicoară, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească*, volum I, pp. 54-55.

⁵⁰ Am constatat faptul că în perioada 1720-1729 în fondul Prefecturii județului Satu Mare la cutia 73 se află doar două conscripții fiscale care ne detaliază numărul de iobagi fugiți, aceste documente rezumative prezintă numărul de iobagi fugiți din perioada 1703-1722. Iar numărul celor fugiți reflectă doar într-o mică măsură situația celor care s-au dislocat din localitățile lor. Documentele de fapt pot fi o completare la cele existente între anii 1703 și 1722, referitoare la numărul de iobagi fugiți. Scopul realizării acestor documente a fost de a scădea fiscalitatea localităților și de a nu împovăra și mai mult plata dărilor către stat, având în vedere că în localități nu a mai existat acea populație de mult timp, iar cei rămași plăteau după cei plecați. Am putut observa faptul că 1722 a reprezentat din partea statului, cât și a nobililor deținători de feude în comitatul Satu Mare anul în care s-au realizat mai multe documente cu referire la numărul de iobagi fugiți. În fondul Prefecturii județului Satu Mare descoperim două conscripții cu referire la numărul iobagilor fugiți din cele patru cercuri, documentele având la un loc peste 140 de file. Tot în acel an (1722) comitele județului Satu Mare, Károlyi, își conscrie posesiunile deținute în comitat pentru a vedea care este numărul iobagilor fugiți. Documentul a fost publicat de către: Liviu Borcea, „O conscriere privind fuga iobagilor”, pp. 453-482. Documente cu fuga iobagilor de pe domeniile lui Károlyi din comitatul Sătmar sunt întocmite și în anul 1724, documentele fiind descoperite și publicate de Victor V. Dragoș, „Voievozi locali în ținuturile sâtmărene în secolul al XVIII-lea”, p. 240.

⁵¹ David Prodan, *Problema iobăgiei în Transilvania 1700-1848*, p. 16.

⁵² Conscripțiile fiscale realizate în acest an, asupra cercurilor din comitatul Satu Mare, sunt mai bine realizate din mai multe puncte de vedere. În primul rând, conscripțiile sunt realizate pe cercuri și nu pe posesiunile unui nobil, astfel se poate observa cu o mai bună claritate imaginea fiecărei localități. Susținem acest lucru deoarece este trecută toată populația existentă în acel sat indiferent de rangul social pe care îl purta (iobagi, jeleri, văduve, meșteșugari, nobilimea armalistă, juzi locali, juzi domeniali, haiduci, mercenari, voievozi etc.). În al doilea rând, în dreptul populației aservite este trecut și nobilul de care aparține, astfel știm cu exactitate numărul de nobili care deținea posesiuni și iobagi în acea localitate. În al treilea rând, se poate întocmi situația demografică a fiecărei localități.

aservite care s-au pus în mișcare în cele patru cercuri s-a ridicat la 482. Se poate observa faptul că din punct de vedere demografic cel mai puțin afectate prin relocări au fost cercurile Somenș și Nir. În cercul Someș s-a înregistrat un număr de 6 iobagi fugiți,⁵³ iar din cercul Nir numărul populației care a fugit a fost de 34.⁵⁴ Cercurile Baia Mare, respectiv Crasna, au fost mult mai afectate în urma mișcărilor de populație aservită. Din cercul Crasna numărul de populație aservită care a ales calea fugii în acest an a fost de 173.⁵⁵ Numărul cel mai mare de populație care s-a pus în mișcare în acest an se constată în cercul Baia Mare, care a fost părăsit de un număr de 269 de persoane.⁵⁶ Numărul celor fugiți din cele patru cercuri nu a influențat într-atât de mult demografia comitatului, întrucât documentele referitoare la anul 1730 indică faptul că exista un număr consistent de populație care rezida în localitățile celor patru cercuri. Am mai putut observa un număr însemnat de populație care a venit să repopuleze multe localități din comitat, bineînțeles nou veniții erau scutiți de plata anumitor taxe pentru o perioadă de timp.

După anul 1730 și până spre finele primei jumătăți a veacului al XVIII-lea arhiva Prefecturii județului Satu Mare nu mai păstrează urme documentare referitoare la fenomenul fugii iobagilor de pe domeniile nobiliare. Acest fenomen nu a fost stopat odată cu înființarea Consiliului Locumtenențial, lucru sesizabil din analiza conscripțiilor realizate în anul 1730, când au fost înregistrate alte relocări ale populației aservite din comitat, fenomen influențat, indubitabil, de fenomenele naturale neprielnice petrecute în anii precedenți. Chiar și așa, putem reține faptul că acest fenomen, cauzat, după cum am văzut, de un cumul de factori de natură politică, socială, economică, stimulat de evoluția fenomenelor naturale în fața cărora comunitățile umane se dovedeau neputincioase (secetă, inundații etc.) și de episoadele de epizootii care adesea le acompaniau, a reușit să producă transformări esențiale în demografia zonei și să reconfigureze aspectul habitatului uman pe parcursul acestor trei decenii ale veacului al XVIII-lea. Cazul comitatului este elocvent în acest sens.

⁵³ S. J. C. A. N., *Fond PJSM. APP*, fasc. 7, doc. nr. 235/1730, f. 296r-333r.

⁵⁴ *Ibidem*, fasc. 7, doc. nr. 233/1730, f. 158r-193r.

⁵⁵ *Ibidem*, fasc. 7, doc. nr. 236/1730, f. 334r-387v. La finalul documentului conscriptorul menționează faptul că un număr de 10 localități erau *ab antiquo desertus*.

⁵⁶ Datele care fac referire la acest cerc sunt consemnate în două documente. Din documentul aflat la S. J. C. A. N., *Fond PJSM. APP*, fasc. 7, doc. nr. 233/1730, f. 194r-201v rezultă un număr de 56 iobagi fugiți, iar din al doilea document: S. J. C. A. N., *Fond PJSM. APP*, fasc. 7, doc. nr. 234/1730, f. 231r-295r, din această conscripție rezultă un număr total de 213. Este de menționat faptul că au fost riguros verificate documentele, pentru a se evita suspiciunea că datele ar fi reluate de primul document și astfel numărul celor fugiți să se repete în cel de-al doilea document.

The Serfs Escape Phenomenon from the Noble Areas of the Satu Mare County in the First Three Decades of the Eighteenth Century

(Abstract)

At the beginning of the 18th Century, the Habsburg Transylvania was part of a chaotic conflict involving political, military, economic and social aspects. In this period, the Court of Vienna attempts to influence the Southeastern region of the European continent and to transform this area into its own political power. But this wasn't a simple task for the Habsburgs, especially in Hungary and Transylvania. The Movement led by Francis II Rákóczi had a strong appeal to new political power, just as building a new institutional architecture within a strong constitutional heritage medieval Transylvania, was not a very easy operation in the new context. Given this new political landscape from the Southeastern European view, we succeeded to capture how ordinary people of the time, serfs, responded to these major transformations they lived, analyzing a common phenomenon at the time: escape from the noble areas. Our attention was channel on Satu Mare County, an area that was in turn caught in the pace and extent of these changes. We have analyzed multiple factors, which have been responsible in the first three decades of the eighteenth century, by triggering repeated phenomenon's of the serfs escaping, then, observing quantitative manifestations on major areas of nobility in the county of Satu Mare, using data gathered from archives.

Keywords: Satu Mare County, serfs, escapes, noble areas, conscriptions.

CÂTEVA ASPECTE MAI PUȚIN CUNOSCUTE DIN VIAȚA ȘI ACTIVITATEA UNUI BOIER MOLDOVEAN DE LA ÎNCEPUTUL VEACULUI AL XVIII-LEA: IOAN STURDZA

Silvia-Iuliana Amănălăchioaie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași

„Strînsare mare pentru bani făcea tuturilor, și boierilor, și neguțătorilor, și a totă țara, muncindu-i și căsnindu-i pre toți în tote chipurile, pre unii cu închisori pedepsindu-i, pre alții cu munca, și bătăi cu busduganul până la morte ucigîndu-i [...] nu cruța nici boierii, nici seracu, nici țeranu, nici femei. Dintru carii și anume se-i pomenimu: pre Toader Paladie vel-vornic de țera de Susu, Tudosie Dubău vel-spătar, Chiriac Sturza biv-vel spataru, și alți mazili, erau toți închiși la Seimeni”,¹ iar dintre aceștia „fugit-au atunci Dubău vel-spătar și Gavril Neniul vel-stolnicu, Ilie Moțoc vel-Medelnicer, Ilie Drăgușescu vel-Armaș, Necolai Murguleț fitori Logofet, pe urmă și Savin biv-vel-Medelnicer, și frate-sau Sberea”.² Nu toți boierii au fugit din Moldova pentru că au mai rămas alți boieri, asemenea lui Chiriac Sturdza sau al lui Conteș stolnicul sau Iorga Cărcăș, boieri ce au murit de o boală grea numită „Duca”. Toate acestea s-au petrecut în cea de-a treia și ultima domnie a lui Gheorghe Duca, undeva în intervalul cronologic 1678-1684, atunci când, după cum o spune și cronicarul, nevoia de bani a lui Duca, dar poate și alte rațiuni, l-au făcut să-și reverse mânia asupra țării. Doar nevoia de bani a lui Gheorghe Duca îl face să-i pedepsească pe boieri sau și alte considerente, poate de ordin politic, au stat la baza deciziei acestuia. Unul dintre boierii amintiți de Nicolae Costin ne-a atras atenția și cu alte ocazii, fiind vorba despre Chiriac Sturdza, tatăl celui despre care ne vom ocupa mai jos.

Documentele posterioare anului 1682 ni-l arată atât pe Chiriac Sturdza, cât și pe fratele său Ilie Sturdza, ca fiind răposați, fapt ce ne-a făcut să ne punem mai multe semne de întrebare. Este adevărat că, pe la 1680, cei doi frați aveau în jur de 60 de ani, dar dispariția amândurora cam în același interval și coroborarea acestui fapt cu altele ne determină să credem că dispariția lor nu este deloc întâmplătoare. Asemenea altor boieri, Chiriac Sturdza a murit de o boală grea ce se numea „Duca”.³

¹ Nicolae Costin, *Leatopisețul Țerei Moldovei de la Stefanu sin Vasile-Vodă, de unde este părăsitu de Miron Costin logofetul de pre isvodele lui Vasile Damianu ce au fostu treti logofet, alui Tudosie Dubău*, f. l., f. a., p. 19.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 27.

La 1672, Duca este mazilit, iar turcii le oferă boierilor posibilitatea de a-și alege domnul. Gândurile acestora se opresc asupra lui Ilie Sturdza, care refuză domnia, amenințându-i că le va tăia capetele, fiind o „dovadă că din când în când se înva și în țările române câte un om cu cap cu minte, care avea înțelepciunea a respinge ceea ce alții vîneau cu atîta înverșunare, domnia cea atît de primejdios atrăgătoare”.⁴ Reîntoarcerea lui Duca-Vodă pe tronul Moldovei a făcut ca situația să nu fie favorabilă nici pentru Ilie, dar nici pentru familie. Alexandru A. C. Sturdza spune că Sturdzeștii erau „l'ennemie acharnée des Grecs et de Georges Douca”,⁵ iar despre Ilie spune că „émigra en Transylvanie pendant le troisième règne de Douca et servit à la cour de Michel Apafy”⁶ de la care primește și o diplomă de înnobilare, însoțită de un blazon, fie recunoscut, fie conferit acum.⁷ Protejat de această diplomă, el s-a putut întoarce în Moldova, dar nu știm dacă frații Sturdza au fost sau nu ocoliți de mânia lui Duca. În niciuna dintre domniile lui Gheorghe Duca nu găsim pe niciun membru al familiei Sturdza în sfaturile domnești.⁸

Aceștia sunt tatăl, respectiv unchiul lui Ioan Sturdza, marele vornic al Țării de Sus. La 1682, familia Sturdza era una dintre cele mai importante din Moldova. Îa acest veac putem număra trei generații de Sturdzești: la 1615 hatmanul Gavril Sturdza și fratele său, Ursu Bărboi, sunt omorâți de către Ștefan Tomșa. Fiul său, Matei Sturdza, va ocupa mai multe dregătorii în sfatul domnesc, dar odată cu feciorii și ficele lui, putem spune că familia cunoaște o ascensiune. Feciorii lui Matiaș vor ajunge mari dregători, iar ficele sale ajung jupânesele unor boieri importanți sau chiar doamne. Ilie Sturdza este marele vornic al Țării de Jos, se căsătorește cu sora lui Ștefan Petriceicu, Toderășcu își urmează sora și cumnatul în Țara Românească unde a ocupat dregătoria de stolnic, Maria Sturdza se căsătorește cu Grigore Ghica ajuns domn al Țării Românești, Safta măritată cu Grigore Hăbășescu mare vornic, Alexandra căsătorită cu Gavril Palade mare sulger.

L-am lăsat la urmă pe Chiriac Sturdza, tatăl lui Ioan Sturdza. Prima lui soție a fost Alexandra, fiica lui Lupu Prăjescu, cu care l-a avut pe Ioan, personajul nostru, și pe Sandu Sturdza. Alexandra amintită mai sus făcea parte din cunoscuta

⁴ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană. Istoria modernă (de la Matei Basarab și Vasile Lupu până la fanarioți, 1633-1821)*, IV, text stabilit de Maria Simionescu și Nicolae Stoicescu, note, comentarii, indice, ilustrații și postfață de Nicolae Stoicescu, notă asupra ediției de Maria Simionescu, București, 1993, p. 244.

⁵ Alexandru A. C. Sturdza, *Règne de Michael Sturdza. Prince regnant de Moldavie (1834-1849)*, Paris, 1907, p. 126.

⁶ *Ibidem*, p. 168.

⁷ Sorin Ifțimi, *Heraldica Palatului Sturdza de la Miclăușeni*, Iași, 2014, p. 103.

⁸ Nicolae Stoicescu, „Legăturile de rudenie dintre domni și marea boierime și importanța lor pentru istoria politică a Țării Românești și Moldova (secolul al XV-lea-secolul al XVIII-lea)”, în *Danubius*, număr V, 1971, p. 135.

familie a Prăjeștilor. Aceștia s-au înrudit cu tot „clanul Movileștilor”, tatăl lui Ieremia și a lui Simion Movilă fiind cumnatul lui Ion Prăjescu, străbunicul Alexandrei.⁹

Am insistat asupra acestor aspecte pentru a putea înțelege care sunt înaintașii lui Ioan Sturdza și pentru a ne folosi de aceste înrudiri, alături de calitățile personajului nostru, dar și de averea neamului din care făcea parte ca premise pentru începutul activității lui. Cu alte cuvinte, prestigiul familiei va reprezenta un punct de plecare esențial și precizăm că fiecare generație de Sturdzești a căutat să-și mențină statutul, să-și mărească averea sau să contracteze căsătorii dintre cele mai strălucite. În acest context, ni se pare adecvată afirmația pe care o făcea I. C. Filitti, în 1927, care spunea că dintre familiile ridicate în secolul al XVI-lea „singurele care s-au menținut în situația lor până la sfârșitul epocii privilegiilor au fost, pe câte știu, familiile Sturdza și Balș”.¹⁰

Primele documente în care îl găsim pe Ioan Sturdza (și pe fratele său Sandu) sunt cele legate de neînțelegerile avute cu mama lor vitregă, Anița. Neculce ne povestește că în timpul celei de-a doua domnii a lui Dumitrașcu Cantacuzino, au avut pricină „ficioarii lui Chiriac Sturzii, Ion și Sandul [...], pe o „maștebă” a lor la Dumitrașco-vodă, zicându cum că ar fi rămas mulți bani de la tatăl lor Chiriac Sturzea, și lor nu va mașteba lor să le facă parte. Dumitrașcu-vodă, cu meșteșugul lui, au aflat unde erau banii și au trimis și i-au luat toți, și nemică nu li-au mai dat acestor boiari, nici lor, nici maștibăi lor”.¹¹ Un document din 6 noiembrie 1682 confirmă relatarea cronicarului. La acea dată Ion și Sandu, fiii răposatului Chiriac Sturdza spătar și ai Alexandrei, fiica Prăjescului, mărturisesc că s-au înțeles cu mama lor vitregă, Anița, ca din banii rămași de la tatăl lor, ei să ia 600 de lei, lăsându-i ei și fraților mai mici restul, deoarece acestora nu li s-a dat niciun „odor sau baine” cum li s-a dat fetelor mai mari ca zestre.¹² Urma ca Anița să se ocupe de „comândările și sărindarele” ce trebuiau date la Sfântul Munte pentru tatăl lor, dar și de datoriile acestuia, iar cele de la unchiul lor Ilie să le împartă frățeste, iar cine va strica tocmeala să dea 100 de galbeni gloabă.¹³ Documentul nu precizează dacă Dumitrașcu-Vodă ar fi luat banii paharnicului Chiriac Sturdza, nu ne rămâne decât să-l credem pe Neculce. În cazul din față, niciunul dintre frații Sturdza nu este amintit cu vreo dregătorie.

Ioan s-a căsătorit cu Irina Bucium, cu care a avut o fiică ce s-a călugărit sub numele de Anatolia și care, foarte probabil, purta numele bunicii paterne,

⁹ I. C. Prăjescu-Miclescu, „Obârșia unei familii din Moldova”, în *Revista istorică română*, număr X, 1940, pp. 193-194.

¹⁰ I. C. Filitti, „Evoluția claselor sociale în trecutul principatelor române (II)”, în *Arhiva pentru știință și reforma socială*, an VI, număr 3-4, 1927, p. 333.

¹¹ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție de Gabriel Ștrempel, București, 1973, p. 90.

¹² *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului, redactori: Regleanu Mihai, Duca-Tinculescu Doina, Vasilescu Veronica, Negulescu Constanța* (în continuare C. D. M.), București, 1970, p. 180, document 699.

¹³ *Ibidem*.

Alexandra. Fratele ei, Bârboi, îi vinde doi vecini cu copiii lor.¹⁴ Tot pe aceasta o scutește Mihail Racoviță de contribuția la plata datoriilor de familie, care revin fraților ei, întrucât aceștia au avut parte mai mare decât ea din moștenirea părintească.¹⁵ Acestea sunt cele câteva știri pe care le avem referitoare la această copilă a lui Ion și a Irinei. Nici despre Bârboi, botezat probabil după numele fratelui hatmanului Gavril Sturdza, străbunicul lui Ioan. Știm doar că îi vinde surorii sale doi vecini cu copiii lor și mai avem o informație lacunară în ceea ce-l privește. La 7 decembrie 1733, un preot din Gănești declară că a semnat pe un act de la Bârboi Sturdza pe care nu l-a citit pentru că „*l-a cerut îndărăt și a câpătat răspuns că-l va rupe Sturdza chiar, găsindu-l*”.¹⁶ Nu avem idee ce conținea respectivul document, dar credem că este vorba despre unul dintre fiii lui Ioan Sturdza, pentru că nu mai există vreun alt Bârboi în această generație. Despre acesta nu am reușit să aflăm prea multe informații, poate pentru că a murit de tânăr.

Despre Mihalache, căsătorit cu Anița, și despre Sandu cel care a „*șinut-o*” pe Safta Palade cunoaștem mai multe informații. Ca și tatăl lor, cei doi frați au deținut dregătorii importante și au jucat un rol însemnat în viața politică tumultuoasă din Moldova secolului al XVIII-lea. Nicolae Stoicescu ne mai oferă numele unei fete a lui Ioan Sturdza, și anume Maria, căsătorită cu Iordache Roseti Cilibiul, fiul lui Lascarache,¹⁷ informație confirmată și de Radu Rosetti.¹⁸

Asemenea tatălui și unchilor săi, și Ioan Sturdza a urcat pe cele mai înalte trepte ale dregătoriilor fiind, pe rând, postelnic, sluger al doilea, mare jicnicer, serdar, mare stolnic, mare paharnic și mare vornic al Țării de Sus.¹⁹

Prima dregătorie pe care o ocupă din 1683, până spre 1691, este cea de postelnic. Din câteva documente din 1683 aflăm că Ioan și Sandu Sturdza ajung la o înțelegere cu verișoara lor, Maria Prăjescu cu privire la seliștea Miclăușenilor. În aceste prime documente, Ioan este postelnic, ca și în cel de trei ani mai târziu, când cei doi frați moștenesc Miclăușenii după moartea Mariei.²⁰

Din 1693, ocupă dregătoria de al doilea sluger, așa cum este menționat într-o serie de documente legate de sora, Safta, și cumnatul său, Matei Filipescu,

¹⁴ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, volum II, Moldova*, ediție de Vasile Mihordea, Ioana Constantinescu, Corneliu Istrati, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1966, p. 135, document 58.

¹⁵ Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, volum IV, Iași, 2001, p. 10, document 16.

¹⁶ Nicolae Iorga, *Studii și documente*, volum VI/2, București, 1904, p. 137, document 129.

¹⁷ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova: secolele XIV-XVII*, București, Editura Enciclopedică, 1971, p. 446.

¹⁸ Radu Rosetti, *Familia Rosetti, I. Coborâtorii moldoveni a lui Lascaris Rousaitoas*, București, 1938, pp. 51-52.

¹⁹ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 446; Mihai-Bogdan Atanasiu, „Un „stâlp al Țării” în prima jumătate a veacului al XVIII-lea: Marele logofăt Sandu Sturdza”, în Mircea Ciubotaru, Lucian Valeriu Lefter (ed.), *Mihai Dim. Sturdza la 80 de ani-omagi*, Iași, 2014, p. 43.

²⁰ C. D. M., volum IV, p. 231, document 1018; *Ibidem*, p. 234, document 1032; *Ibidem*, p. 238, document 1051.

câruiua îi dă zestrea ce i se cuvenea,²¹ dregătorie pe care o păstrează până spre 1699. La 1701, deja nu mai deținea această dregătorie, fiind fost mare jicnicer,²² căci ne povestește Neculce că în timpul celei de-a doua domnii a lui Constantin Duca, „atuncea Iordache Rusăt vistiernicul, încuscrindu-să cu Vasilie vornicul Gavriluță, faci șfat la nunta fiilor lor, ce vor faci să să poată mîntui de acest domn, că nu mai pot rădic nevoile”²³ și „Iordachi, din Iași, iar pe taină au îndemnat pe alții boiarii, ș-au fugit în Țara Ungurească, anume Ilie Cantacuzîno și Balșe și Ursachi și Ioan Sturdza și alții. Și pe alții îndemnă de fugiră în Țara Leșască”.²⁴ Pentru o perioadă, Ioan nu se mai găsește în Moldova, fiind plecat în Transilvania. Atitudinea ostilă față de cei doi domni Duca pare a fi o constantă în cazul familiei Sturdza.

În a doua domnie a lui Antioh Cantemir, Ioan mai urcă o treaptă în ierarhia dregătoriilor, devenind stolnic.

Chiar dacă moștenise o avere însemnată, Ioan Sturdza va fi preocupat să-și mărească patrimoniul. La 29 aprilie 1706, acesta cumpără de la Toader Stîrce jumătate din a patra parte din satul Drulești, „cu loc de prisacă, fânaț și alt loc de prisacă”.²⁵ De la Aftănăsie, de la vărul său, Mirăuță și de la sora sa Mărie, Ioan Sturdza cumpără partea lor de moșie din satul Drulești, jumătate din a patra parte din sat, din partea Popeștior, „cu loc de prisacă, vad de mori și fânae, cu 15 lei bătuți”.²⁶ La 1 septembrie, în același an, Ioan Sturdza cumpără de la vărul său Ștefan Hăbășescu, o parte de ocină din satul Fedeleşeni, din ținutul Romanului, și anume a treia parte din a patra parte de sat, cu 20 de lei bătuți.²⁷ În cazul de față, observăm aplicarea principiul de *protimisis*, apelându-se, în primul rând, la o rudă mai avută, pentru ca proprietatea să rămână în cadrul familiei. În virtutea acestui drept, Ioan Sturdza își va dori să cumpere satul Cristești, pentru care se va judeca fiul său, Sandu.

Își păstrează dregătoria de stolnic până în 1708, iar din 1708 este paharnic.²⁸ Alături de fratele său, la 1708, Ioan Sturdza este împuternicit de domn să-l împiedice pe Mihuleț, fost mare căpitan, să vândă moșiile lui Matei Sturdza, fost mare cămăraș, până la venirea lui Paraschiv neguțătorul, când se va judeca

²¹ *Ibidem*, p. 361, document 1622, document 1623.

²² *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale, volum V: 1701-1720, întocmit de Veronica Vasilescu, Doina Duca-Tinculescu, București, 1975, p. 16, document 57.*

²³ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 162.

²⁴ *Ibidem*, p. 163.

²⁵ *C. D. M.*, V, p. 139, document 532.

²⁶ *Ibidem*, document 533.

²⁷ *Ibidem*, p. 154, document 595.

²⁸ *Ibidem*, p. 180, document 699; p. 181, document 701; p. 183, document 711; p. 185, document 716; p. 191, document 733; p. 235, document 880; p. 238, document 890; Ioan Antonovici, *Documente bărlădene*, volum III, Bărlad, 1915, p. 25, document XV; *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, volum II, p. 121, document 40; Ioan Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, volum III, Iași, 2000, p. 276, document 301.

pricina.²⁹ Ioan Sturdza era văr cu acest Matei, care era fiul lui Toderașcu Sturdza, unchiul lui Ioan. Nu știm cu cine l-a avut pe acest fiu, Nicolae Stoicescu amintește de faptul că s-ar fi căsătorit la Istanbul, unde se și afla în 1663.³⁰

La 16 martie 1709, Ioan Sturdza paharnicul mai cumpără de la Dumitrașco Drăgușecul două locuri de casă în Iași.³¹ În același an, a fost răsplătit de către domn pentru slujbă credincioasă cu o bucată de pământ din hotarul locului domnesc al târgului Baia.³²

Ioan își începe activitatea prin a ocupa dregătoria mărunte, căci avea nevoie să-și facă ucenicia și să învețe, poate o reminiscență a ceea ce povestea Dimitrie Cantemir, că „*tinerii, chiar și cei născuți dintr-un neam foarte nobil, nu puteau ajunge la dregătoria publică decât dacă dădeau dovezi de credință în slujbe mai mici și dacă se supuneau la o lungă practică și experiență a lucrurilor*”.³³ În prima domnie a lui Nicolae Mavrocordat, când „*a trie dăzii după ce au sosit în Iași, au boiarit după obicei. Pus-au pe Ion Bubuș vel-logofăt, pe Neculaiu Costin vel-vornic de Țara de Gios, pe Ion Sturdzea vel vornic de Țara de Sus, pe Antiohi Jora hatman*”,³⁴ iar domnul „*gătie pe Sturdzea vornicul să-l triumfă sol în Țara Muntenească. Iar după ce au trecut șapte zile după ce i-au boiarit, au și mazilit pe Sturdzea vornic mare pe Ioan Balș*”.³⁵ Motivele înlăturării celor doi boieri nu ne sunt cunoscute, cert este că pe aceștia domnul „*i-au închis la săimeni, de i-au pus în heră; și nu lăsa pe nimeni să margă la dînșii. Și i-au ținut vor doo, trei săptămâni închisi și i-au făcut de au dat unul câte patru pungi de bani și apoi i-au slobozit. Și nu să știe adevărul pentru ce au fostu acea închisoare a lor. Dăzice unii că i-ar hii pîrît Savin banul Zmucilă, iar alții dăzice că i-ar hii voroît niște voroane proaste de Neculaiu-vodă, când au audzît că vine domnu. Iară unei dăzice că i-au pîrît mazîlii, că, când au pus banii steagului i-ar hii încărcat pe unii cu năpaste*”.³⁶ Așa înțelegem de ce, pentru o perioadă, numele lui Ioan Sturdza nu mai este scris pe documente sau consemnat de către cronicari. Să fi complotat acesta cu Ion Balș împotriva domnului? Sau avea doar niște neînțelegeri cu mazilii? Se pare că nici pentru contemporanii acestora motivele nu erau foarte clare. Dar dacă au reușit să-și răscumpere libertatea cu bani, cel mai probabil avuseseră unele probleme cu mazilii, deoarece pentru „*biclenie*” nu ar fi reușit să-și răscumpere așa ușor vina.

Primul deceniu al veacului al XVIII-lea îl găsește pe Ioan Sturdza în dregătoria de mare vornic. Ion Neculce povestește că și-a chemat Dumitrașco-vodă boierii săi „*cîtă mai rămăsese lîngă dînsul, numai asea, sprinteni, anume pre Nicolai*

²⁹ *Ibidem*, p. 193, document 737.

³⁰ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 444.

³¹ C. D. M., volum V, p. 228, document 854.

³² *Ibidem*, pp. 235-236, document 881.

³³ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, București, 1973, p. 285.

³⁴ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 204.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, p. 204.

*Costin vel-logofăt, pe Ioan Sturdzea vornicul și pre Iordachi Rusăt vornicul și pre Ilie Catargiul vel-vistiernic și le-au spus precum au chiebat pre moscali, și au venit de trec Prutul*³⁷ și auzind boierii una ca aceasta s-au bucurat „și au răspuns cu bucurie cătră vodă și au dzis: bine ai făcut, mării tă, că noi ne temen că te-i duce la turci”³⁸. Dar campania lui Petru cel Mare avea să se sfârșească cu înfrângerea de la Stănilești pe Prut, iar o parte a boierilor moldoveni l-au urmat pe domn în Rusia. Însă, personajul nostru avea să rămână în Moldova, doar fratele său, Sandu Sturdza, îl va urma pe domn, „iară au venit Luca vistiernicul veniseră mai urmă, în Țara Leșască, după noi la Chiov, și cu Sandul Sturdzea stolnicul”³⁹. Vreme de trei ani, Ioan Sturdza nu va mai ocupa nicio dregătorie, abia în 1714 apare din nou în documente tot ca mare vornic al Țării de Sus.⁴⁰ În timpul celei de-a treia domnii a lui Mihai Racoviță îl găsim, din nou, printre boierii de sfat, fiind mare vornic al Țării de Sus.⁴¹

Va fi mare vornic al Țării de Sus până în 1721/1723, când Mihai Racoviță dă carte de împuternicire egumenului de la Bistrița să scoată de pe moșia mănăstirii pe niște oameni ai vornicului Sturdza, care au intrat cu sila și se împotrivescu să dea dijmă din produse.⁴²

După anii 1721/1723, nu-l mai găsim pe Ioan Sturdza în documente. După aproximativ 40 de ani în care l-am surprins în izvoare, Ioan trebuie să fi ajuns la 60 de ani. Cel mai probabil în deceniul al doilea sau al treilea al secolului al XVIII-lea, vornicul trebuie să se fi dus spre cele veșnice. Cea de-a cincea generație a familiei Sturdza începea, deja, să ocupe locul lăsat de înaintașii lor.

În cei 60 de ani de viață și aproximativ 40 cât timp a deținut dregătoria, Ioan Sturdza a fost martorul mai multor evenimente ce au marcat istoria Moldovei. Războaiele ruso-turce au afectat țara, iar domniile erau din ce în ce mai scurte și mai multe. Putem spune că boierul analizat aici a slujit opt domni. Își începe lunga cariera la 1683, când pe tron era pentru ultima dată Gheorghe Duca, din 1684 domn pentru a doua oară va fi Dumitrașcu Cantacuzino, urmând Constantin Cantemir cu o domnie mai lungă apoi Constantin Duca, Antioh Cantemir, Constantin Duca a doua oară, Mihai Racoviță, Antioh Cantemir a doua oară, Mihai Racoviță a doua oară, Neculai Mavrocordat, Dimitrie Cantemir, Nicolae Mavrocordat a doua oară și Mihai Racoviță a treia oară⁴³ și și-o sfârșea undeva la 1720-1730. În aceste vremuri agitate, când domnii veneau și plecau, putem spune că acești boieri erau „stâlpii țării”.

³⁷ *Ibidem*, p. 229.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ C. D. M., volum V, p. 342, document 1251.

⁴¹ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 295.

⁴² *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, volum II, p. 144, document 71.

⁴³ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor. De la moartea lui Mihai Viteazul până la sfârșitul epocii fanariote (1601-1821)*, volum III/2, București, 1944, pp. 139-156, 207-224.

În urma sa, Ioan Sturdza a lăsat o avere mare, mai jos vom enumera proprietățile dobândite de acesta, dar de la acest calcul am exclus pe cele moștenite de la tatăl său. Astfel, avem următoarele proprietăți: un sat Badiuți în ținutul Dorohoiului; un sat Novocăuți, Hârlău; un sat Voicăuți, Dorohoi; jumătate de Băiseni, Dorohoi; o pătrime din Budești, Iași; o parte din Liveni; două părți din Silișteni, Soroca; un sat Șândreni, Hotin; a patra parte din Nilipăuți, Hotin; a șasea parte din Nilipăuți, Hotin; o parte din Doljești, cu loc de țarină, vad de moară în Albăi, loc de prisacă, fânețe, poiana Rotunda, poiana Vadului, a patra parte din heleșteul de pe Lăscoia; două locuri de casă în Iași; o bucată de pământ în Baia; a patra parte din jumătate din satul Drulești, Roman, un sfert din a patra parte din Fedeleșeni, ținutul Roman. Acestea sunt proprietățile dobândite de către vornic și putem observa că ținuturile în care avea cele mai multe proprietăți erau: Dorohoi (unde avea patru moșii), Hârlău (o proprietate), Iași (case în capitala Moldovei și bucăți dintr-un sat din acest ținut), Roman (trei sate), Hotin (o moșie aici), Soroca (o moșie). De la tatăl său moștenește următoarele sate: satul Rânghilești și jumătate din satul Clipiceni (Hlipiceni), ținutul Hârlău; jumătate din Șișcăuți, ținutul Hotinului, părți din satele Sămășcani, Ghetlova, ținutul Orhei și o parte din Dragoteni, ținutul Roman. Putem spune următoarele: în Hârlău avea trei sate, în Dorohoi patru, în Roman tot patru, în Hotin două, în Soroca o proprietate, în Orhei două, iar în Iași avea case și un sat. Cele mai multe din aceste sate/părți de sate le avea în ținuturile vecine cu ținutul Iașilor, iar această realitate se poate explica foarte ușor. Reședința acestui ținut era capitala Moldovei, iar pentru un boier angrenat în viața politică a țării mai multe decenii în șir, prezența în capitală și în apropierea curții domnești era o necesitate.⁴⁴ Din acest punct de vedere, ar fi utilă și interesantă o analiză aparte a structurii domeniului boieresc a acestui boier, poate prin comparație cu cea a tatălui său. Un asemenea demers ne-ar ajuta să observăm cum erau repartizate proprietățile acestora și ce se modifică de la o generație la alta.

Ioan Sturdza nu lasă în urma sa doar o avere mare, dar și niște urmași din care va continua familia în deceniile următoare. Dintre aceștia, doar din Sandu Sturdzeștilor, fapt ce a determinat o mai bună conservare a patrimoniului. Însă, așa cum mai aminteam, „*rare sunt [...] în amândouă Principatele, familiile care se pot menține în primul rang timp de mai multe generații*”.⁴⁵ Poate că în cazul acestei familii, chibzuința în drămuirea ocinelor părințești a făcut să nu sărăcească sau poate doar hazardul a făcut în așa fel încât pentru mai bine de două secole Sturdzeștii să joace un rol important în viața politică, culturală a Moldovei și mai târziu a României.

⁴⁴ Maria Magdalena Székely, „Structura domeniului boieresc: Nestor Ureche și proprietățile lui”, extras din *Revista istorică*, serie nouă, număr 3-4, 1998, p. 162.

⁴⁵ I. C. Filitti, „Evoluția claselor sociale”, p. 337.

Less Known Aspects of the Life and Activity of a Moldavian Boayar at the Beginning of the 18th Century: Ioan Sturdza

(Abstract)

The son of Chiriac Sturdza (High Steward) and of Alexandra Prăjescu (belonging to the Prăjescu family, which was related to the entire „*clan of the Movilești family*”), Ioan Sturdza seemed to have had all premises necessary to become one of the „*pillars of the country*”. Married to Irina Bucium, he had three boys with her: Sandu, Mihalache and Bârboi, as well as two daughters: Alexandra (who later became a nun and took the name of Anatolia) and Maria. At the beginning of his career, he had exercised minor administrative functions (he was, among others, a court marshal, a general army quartermaster, an administrator of the granaries of Romanian voivodes and a *sirdar*). He finally became great *vornic* of the Upper Country. Because he was one of the greatest boyars in the country, involved in the Moldavian political life in late 17th century and early 18th century, Ioan made efforts to consolidate his position, to increase his wealth. After around 60 years of life and 40 years of activity, he left descendants who were ready to perpetuate the family „*politics*”.

Keywords: Moldavia, Ioan Sturdza, boyar, politics, wealth.

IERARHUL IOSIF NANIESCU. REPERELE VIEȚII (1818-1875)

Vasile-Lucian Goldan
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași

Din punct de vedere creștin religios, a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în Moldova, este pregnant marcată de personalitatea lui Ioan Mihalache, cunoscut după intrarea în viața monahală sub numele de Iosif, iar în conștiința religios-cultural românească a rămas cunoscut ca mitropolitul Iosif Naniescu.

Plecând de la cuvintele profesorului P. I. David, „*Iosif Naniescu, milostivul, lesne iertătorul și ctitorul ierarh*”,¹ voi încerca să creionez în linii mari și succinte, viața și activitatea „*omului Bisericii, Iosif*” până în momentul în care acesta este numit mitropolit al Moldovei, mai exact, până în anul 1875. Lucrarea de față se dorește a fi o expunere sistematică și concisă a reperelor vieții viitorului mitropolit Iosif Naniescu, a pregătirii sale profesionale și a impactului său asupra revigorării culturii și a vieții bisericești atât în Moldova, cât și în Țara Românească. În elaborarea lucrării am folosit cu precădere metoda de lucru calitativă, prin cercetarea și interpretarea fondului de documente al Mitropoliei Moldovei și Sucevei, de la Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale, unde am putut consulta corespondența înaltului cărturar, numeroasele sale hotărâri și lucrări, multe dintre ele încă în manuscris, cât și cea cantitativă, prin analiza datelor statistice cu privire la activitatea misionar-filantropică și culturală în Mitropolia Moldovei și Sucevei în timpul arhipăstoriei sale.

Cu toate că se abordează o temă preponderent istorică, nu trebuie uitat, însă, faptul că personajul ce face obiectul studiului de față a avut o viață dedicată întru totul slujirii Bisericii lui Hristos, dar nu în ultimul rând și o activitate multidisciplinară cu accent atât pe probleme teologice, cât și sociale, politico-economice și chiar juridice. Datorită acestui fapt, bibliografia este una bogată, astfel încât pe lângă documentele redactate de chiar însuși mitropolitul Iosif, nenumărate pastorale, scrisori trimise cu diferite ocazii, lucrări apologetice, muzicale și multe scrieri cu caracter juridic, am consultat atât părerea istoricilor, scrieri ale contemporanilor săi și nu numai: Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei* și *Istoria Seminarului Veniamin din Monastirea Socola, fondat la 1804-precedat de o scurtă privire asupra învățământului religios din Moldova de la timpurile Domnului Vasile*

¹ Vasile Vasilache, „Iosif Naniescu strălucit mitropolit al Moldovei”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, număr 1-3, 1990, p. 142.

Lupu, Gheorghe Ghibănescu, *Centenarul Socolei*, cât și părerea teologilor ortodocși cu privire la viața și activitatea ierarhului moldovean: Vasile Vasilache, „Iosif Naniescu, strălucit mitropolit al Moldovei”, respectiv Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe*, volumul al III-lea.

Ioan, cum se va numi după botez viitorul mitropolit, s-a născut în familia preotului Anania Mihalache și a Teodosiei, fiica preotului Vasile Florea, în comuna Răzălăi, județul Bălți, astăzi situată în Republica Moldova. Anul nașterii sale a fost subiectul unor largi discuții în epocă, de aceea mitropolitul s-a văzut nevoit să trimită Ministerului Cultelor următoarea notă explicativă: „*întrucât în bibliografiile anterioare s-au strecurat unele date eronate, pentru mine [...] de aceea m-am hotărât a da onorabilului Minister eu singur notițe biografice pozitive și sigure [...] Cu onoare dar, vă alăturăm pe lângă acestea domnule ministru, cerutele notițe biografice pentru mine de la nașterea mea, anul 1820, până astăzi, anul 1893, luna noiembrie*”².

Astfel, după nota biografică lăsată de către chiar însuși mitropolitul Iosif, acesta s-a născut în 1820. În acest caz se crede că vârsta la care acesta a trecut la cele veșnice era de 82 de ani. Cu toate acestea, la sfârșitul perioadei interbelice, mai exact în anul 1939, în a șasea zi a lunii martie, preotul Dumitru Zupu din parohia Pepeni (comuna satului Răzălăi), județul Bălți, îi trimite patriarhului Nicodim Munteanu un raport întocmit de dânsul și o copie după certificatul de naștere al mitropolitului Iosif, certificatul de cununie al părinților săi și încă un certificat ce atestă moartea tatălui său în luna ianuarie a anului 1820. În acest sens preotul Zupu menționează: „*astfel sub un morman de reviste rusești, am dat de o parte registru mitrical al satului Răzălăi, de la anul 1808 și până la anul 1834, restul filelor lipsind. În acest registru am găsit și actul de naștere a mitropolitului, unde se vede că sfântul Moldovei este născut în anul 1818, iulie, 15 și nu în anul 1820, cum greșit s-a publicat în cartea jubileu de 25 de ani și cum s-a săpat pe piatra de pe mormânt. Actul din registru este autentic și apoi mai este întărit și de „scrisul de vidomoste” din anul 1824, unde mitropolitul cu numele Ioan, fiul pretesei Teodosia, figurează în vârstă de 6 ani, iar fratele său Irimia, figurează în vârstă de 4 ani*”³.

Interesant de urmărit este și textul biografic ce se regăsește pe a treia pagină a lucrării *Jubileu I. P. S. Mitropolit Moldovei și Sucevei D. D. Iosif II Naniescu*, 6 iulie 1900, de unde rezultă că mitropolitul s-a născut la data de 27 iulie 1820, în satul Răzălăi, în apropierea marelui sat Popeni,⁴ probabil același sat „Pepeni” ca în scrisoarea preotului Dumitru Zupu. Tot aceeași dată este menționată în lucrarea publicată la Atena, Αγογς, în limba greacă, în anul 1895.⁵

² Alexandru Bardieru, „Precizări privind biografia mitropolitului Iosif Naniescu”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, număr 3-4, 1972, p. 233.

³ Vasile Vasilache, *Iosif Naniescu, strălucit mitropolit al Moldovei*, Târgu-Neamț, Tiparul Sfintei Mănăstirii Neamțu, 1940, p. 13.

⁴ *Jubileu I. P. S. Mitropolit Moldovei și Sucevei D. D. Iosif II Naniescu*, 6 iulie 1900, Iași, Tipografia „Dacia” P. Iliescu&D. Grossu, 1901, p. 3.

⁵ Iosif Naniescu, Αγογς, Atena, Tipografia Sakelariou, 1895, p. 5.

Neconcordanța datelor ridică numeroase întrebări, mai ales că două din notele biografice au fost scrise în timpul vieții mitropolitului, iar una dintre ele, prima prezentată în lucrare, a fost semnată chiar de însuși Iosif Naniescu. Cu toate acestea trebuie luată în considerare și veridicitatea informațiilor din registrul documentelor de arhivă din satul Râzălăi.

Toată această situație confuză asupra datei sale de naștere a ridicat numeroase semne de întrebare. Cei mai mulți teologi și istorici, printre care D. Furtună, mitropolitul Irineu al Moldovei, Constantin Nonea, Ioan Vârtosu, Mircea Păcurariu, Nicu Moldoveanu și alții, înclină spre anul 1818. Cu toate acestea se ridică o nouă întrebare: Ce motiv ar fi avut atât mitropolitul, cât și cei din angrenajul său să modifice anul nașterii? Un posibil răspuns este încercat de arhimandritul Sebastian Barbu Bucur, care într-un articol din revista „Teologie și Viață”, afirmă că Ioan s-a născut la numai 6 ani de la anexarea Basarabiei (1812) și că în anul 1831, anul plecării împreună cu unchiul Teofilact în Moldova, acesta avea 13 ani. Declararea unei vârste mai mici (11 ani) ar fi „fost mai adecvată trecerii Prutului și tutelării lui”⁶ (tânărului Ioan). Un alt aspect ce trebuie menționat este cel al numelui marelui ierarh. Astfel, numele său de botez alături de cel de familie este „Ioan Mihalache”. Un moment clar care să autentifice schimbarea numelui de familie, exceptând pe cel de botez, schimbat odată cu intrarea în monahism, nu există. Numele de „Naniescu” provine cel mai probabil de la numele de botez al tatălui său „Anania”, care în urma unei afereze s-a transformat în „Nane”, nume consemnat în scris chiar de tânărul Ioan când se semnează în anul 1833, atât pe o lucrare intitulată *Scară de muzichie bisericească*, cât și pe un manuscris copiat în același an, cu numele de „Ioan Nane”, respectiv „Ioan fiul lui Nane”. Ambele manuscrise au aparținut mitropolitului Iosif, fiind donate de el însuși Bibliotecii Academiei Române, unde se păstrează și astăzi.⁷

Ioan rămâne orfan de tată la vârsta de 2 ani; există o copie a certificatului de deces al tatălui său, din care reiese că acesta a murit la 22 ianuarie 1820,⁸ dacă luăm valabilă această dată și faptul că în toate biografiile se amintește că a rămas orfan de tată la o vârstă fragedă, rezultă că anul nașterii sale este 1818 și nu iulie 1820 deoarece tatăl său nu mai era în viață la acea dată. Câțiva ani mai târziu, mama sa se călugărește, lăsându-l pe copilul Ioan în grija unchiului său, ieromonahul Teofilact. Acesta este momentul când Ioan începe o nouă viață pe care o va închina în totalitate Bisericii Ortodoxe.

Începutul vieții monahale îl găsește în Basarabia, la mănăstirea Frumoasa sau Frumușica, unde locuiește în rândul viețuitorilor monahali. Plecarea din Basarabia s-a produs numai după un an, astfel în 1831 tânărul Ioan, alături de

⁶ Sebastian Barbu Bucur, „Anul nașterii Mitropolitului Iosif Naniescu-argumente canonice și muzicale”, în *Teologie și Viață*, număr 3-4, 2002, p. 188.

⁷ *Ibidem*, p. 187.

⁸ Vasile Vasilache, *Iosif Naniescu*, anexa III, p. 202.

tutorele său ajunge la mănăstirea Sfântul Spiridon din Iași, unde egumen era atunci arhiereul Varlaam Cuza Sardeon.⁹ În legătură cu șederea sa încă din fragedă vârstă la Iași, trebuie menționat că Ioan a reușit să fie prezent la punerea pietrei de temelie a noii catedrale mitropolitane din Iași. Evenimentul petrecut în data de 3 iulie 1833, va fi reamintit de către viitorul mitropolit Iosif în momentul sfințirii bisericii, la predica de după Sfânta Liturghie, la care era prezent și Carol I.¹⁰

Deoarece ierodiaconul Teofilact a fost rânduit, în anul 1834, îngrijitor la mănăstirea Sfântul Prooroc Samuel din Focșani, filie (metoc) a mănăstirii Sfântul Spiridon din Iași, a luat cu sine și pe tânărul Ioan. Odată ajuns la Focșani intră la studii în școala reorganizată de mitropolitul Chesarie al Buzăului, „*Seminarul lui Chesarie*”. Tot mitropolitul Chesarie este cel care-l tunde în monahism (călugărește) la data de 23 noiembrie 1835, cu numele de Iosif: „*Ți-am dat numele de Iosif, numele starețului meu, de-i fi om de treabă să ajungi ca el*”.¹¹ Trebuie menționat că de la numele episcopului de Argeș, Iosif I, s-a inspirat mitropolitul Chesarie când a dat numele de monah, tânărului Ioan și că odată cu accederea în treapta superioară a ierarhiei bisericești, Iosif se va semna mereu „*al II-lea*”, din respect pentru mentorul celui ce l-a ajutat.

Relația apropiată cu mitropolitul Chesarie al Buzăului l-a ajutat în viitoarea carieră și pregătire profesională. Astfel, la înființarea seminarului de la Buzău, din 1836, monahul Iosif a primit un loc printre cursanți.¹² Acesta este momentul când Iosif se întâlnește cu viitorul mare pictor, Gheorghe Tattărăscu, cu care va lega o strânsă prietenie. Tot atunci, la deschiderea Seminarului de la Buzău, în 1836, au fost cântate la Sfânta Liturghie „*Răspunsurile (aghioasele)*” glasului al VIII-lea, ale elevului Iosif, scrise probabil încă din 1835. Cu toate că au trecut 180 de ani de la scrierea lor, ele apar în cărțile muzicale de cult ale bisericii, cântându-se și astăzi. Aceste răspunsuri au fost pentru prima dată tipărite de Anton Pann în *Liturghierul* său.¹³

Rezultatele obținute în cadrul seminarului, cât și sprijinul oferit de Chesarie, l-au ajutat pe Iosif să se înscrie la cursurile Colegiului „Sfântul Sava” din București, unde a studiat între 1840 și 1847¹⁴ și unde l-a avut coleg pe viitorul ministru al cultelor din perioada regalității, pe Vasile Boerescu.

Revoluția din 1848 îl găsește pe Iosif tot într-o filie a mănăstirii „Sfântul Spiridon”, la mănăstirea „Șerbăneștii Morânglavului” aflată în județul Vâlcea. Un an mai târziu este numit stareț al mănăstirii, ca mai apoi să fie hirotonit preot de

⁹ *Jubileu I. P. S. Mitropolit Moldovei și Sucevei D. D. Iosif II Naniescu*, p. 4.

¹⁰ Carol I al României, *Jurnal, volum I, 1881-1887*, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 497.

¹¹ Ion Vicovan, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, volum II, Iași, Editura Trinitas, 2002, p. 208.

¹² D. D. Iosif Naniescu, *Istoricul pe scurt al începuturilor seminarilor în România*, București, Tipografia Cărilor, 1893, p. 1.

¹³ Sebastian Barbu Bucur, „Anul nașterii Mitropolitului Iosif Naniescu”, p. 189.

¹⁴ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, volum III, Iași, Editura Trinitas, 2008, p. 142.

către mitropolitul Nifon al Ungrovlahiei (1850-1875). Interesantă este corespondența sa, din această perioadă cu episcopul Filotei al Buzăului,¹⁵ o parte dintre scrisori se pot consulta la Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale, din care rezultă că Iosif era interesat de tipărirea unor manuscrise rămase de la ieromonahul Macarie (profesor de muzică psaltică, adus de către Chesarie al Buzăului din Transilvania, pentru seminarul din Buzău).¹⁶ Această retipărire va avea loc odată cu ajungerea în scaunul mitropoliei Moldovei.

Iosif este apoi, rând pe rând, egumen al mănăstirii Găiseni (județul Dâmbovița), președinte la Eforia (consiliu de administrație) Spitalelor Civile din București, pentru că în anul 1860 să fie numit arhimandrit. A fost, de asemenea, un susținător convins al unirii celor două principate, dovadă stând manuscrisele ce au aparținut altor autori, dar care au fost și în posesia mitropolitului Iosif, unele reliefând atitudinea sa civică.¹⁷

În perioada stăreției sale la mănăstirea Găiseni, arhimandritul Iosif Naniescu a publicat în „Revista Carpaților” un studiu intitulat „Despre mormântul lui Stroe Buzescu”. Articolul scris în 1861¹⁸ scoate în evidență pasiunea viitorului mitropolit pentru cercetarea izvoarelor istorice. Astfel, din spusele lui reiese că în cei opt ani petrecuți la mănăstirea sus-menționată a vizitat și cercetat de nenumărate ori schitul Stănești. Tot Naniescu este cel ce face o descriere amănunțită a acestui mic așezământ monahal, zidit la mijlocul secolului al XVI-lea, mai exact în 1537, și scoate în evidență faptul că era închinat la Locurile Sfinte din Orient și că monahii greci care încasau veniturile lui l-au lăsat în paragină.

După Legea Secularizării Averilor Mănăstirești din 1863, ieromonahul Iosif începe să predea pe la unele școli din București. Astfel, în 1864 este numit profesor de religie la Gimnaziul „Gheoghe Lazăr”, iar doi ani mai târziu este mutat la Liceul „Matei Basarab”, unde a predat până în 1873. În același interval de timp, mai exact din 1867, a fost încadrat profesor de religie la Școala Normală din București, înființată de însuși principele Carol I.¹⁹ Anul 1870 a coincis cu numirea lui Iosif în fruntea Seminarului Central din București, funcție din care a demisionat un an mai târziu.

Este hirotonit episcop de către omul care l-a hirotonit preot și l-a numit director al seminarului, mitropolitul Nifon, cu care leagă o strânsă și sinceră relație

¹⁵ Gabriel Cicoară, „Documente pentru biografia Mitropolitului Iosif Naniescu”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, număr 1-2, 1960, pp. 94-99.

¹⁶ Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale (în continuare S. J. I. A. N.), *Fond Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. dosar 31/1873, nepaginat.

¹⁷ Vasile Vasile, „Iosif Naniescu-reprezentant de seamă al muzicii psaltice (II)”, în *Muzica*, număr 1, 1994, p. 99.

¹⁸ Constantin C. Angelescu, „Contribuții la biografia Mitropolitului Iosif Naniescu”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, număr 1-2, 1982, p. 53.

¹⁹ *Jubilen I. P. S. Mitropolit Moldovei și Sucevei D. D. Iosif II Naniescu*, p. 6.

de prietenie. În 1873 este numit episcop la Argeșului, fiind instalat tot de către Nifon, pentru ca doi ani mai târziu să ajungă în scaunul mitropolitan din Iași.

Situația din punct de vedere administrativ bisericesc se prezenta astfel în Moldova: după conflictul avut de mitropolitul Sofronie Miclescu (unchiul viitorului mitropolit Calinic Miclescu) cu domnitorul Alexandru Ioan Cuza, cel dintâi a fost suspendat din funcție și trimis spre răcorire la mănăstirea Slatina, unde un an mai târziu, în 1861, și-a dat sfârșitul obștesc. Scaunul rămas vacant a fost ocupat de trei arhieri titulari, ca locuitori, Meletie Racoviță Sardeon (1860), Chesarie Răsmeriță Sinadon (1860-1863) și Calinic Miclescu Hariopoleos (nepot de frate de a lui Sofronie Miclescu). Acesta din urmă a fost implicat în mișcarea anti-unionistă de la Iași, drept pentru care a fost suspendat două luni din scaun. Cu toate acestea a reușit să ajungă mitropolit primat al României.²⁰ Scaunul rămas vacant a fost ocupat de noul mitropolit Iosif, acesta revenind în Iași după 30 de ani.

După împlinirea a doi ani de la alegerea lui Iosif Naniescu ca episcop al Argeșului, mitropolitul primat al României, Î. P. S. Nifon încetează din viață într-o zi de luni, 5 mai, la ora 17:30.²¹ Acest moment marchează viața tânărului episcop de Argeș, pentru că după alegerea unui nou locuitor pe scaunul de București, cea a lui Calinic Miclescu, ierarhul Iosif succede acestuia pe scaunul mitropolitan al Moldovei și Sucevei.

După numirea sa de către „Colegiul electoral pentru alegerea mitropolitului Moldovei și Sucevei, compus din membrii Sfântului Sinod, ai Senatului și ai Camerei, sub președenția Î. P. S. Mitropolit Primat Calinic, întrunit la 10 iunie 1875 (din cei 181 de votanți, 140 au votat pentru episcopul Argeșului)”²² a urmat și recunoașterea alegerii sale de către domnitorul Carol, printr-un decret, semnat la 12 iunie 1875 și publicat în „Monitorul Oficial” trei zile mai târziu: „Carol I, prin grația lui Dumnezeu și voința națională, domn al Românilor, la toți de față și viitori sănătate. Asupra raportului ministrului nostru secretar de stat la departamentul cultelor și instrucțiunii publice, sub nr. 4886; văzând jurnalul consiliului nostru de miniștri, încheiat în ședința sa din 10 iunie curent; în virtutea articolului 6 din legea pentru alegerea mitropoliților și episcopilor eparhioși cum și a constituirii Sfântului Sinod al Sfintei Biserici autocefale Ortodoxe Române, am decretat și decretăm ce urmează: Prea Sfinția Sa Iosif, episcopul eparhiei Argeș, este întărit în scaunul de Arhiepiscop și Mitropolit al Moldovei și Sucevei și exarh al plaiurilor, cu majoritate de 146 de voturi din 181 votanți. Dat în București, la 12 iunie 1875. Carol”²³

Iosif Naniescu a primit din timpul vieții apelativul „cel Sfânt”. Astăzi pe ordinea de zi a Sinodului Sfintei Biserici Ortodoxe Române (a cărei formă administrativ ierarhică se bazează și astăzi pe principiile fixate în lucrarea *Ierarhia și*

²⁰ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, p. 142.

²¹ „Focea intereselor generale”, în *Curierul*, număr 36, 11 mai 1875.

²² Vasile Vasilache, *Iosif Naniescu*, pp. 64-65.

²³ *Monitorul Oficial*, număr 127, vineri 13 iunie 1875.

Instituțiunea Sinodală în Biserica Ortodoxă Română în special, la care a adus o importantă contribuție), se află propunerea pentru canorizarea acestui mare ierarh.

Lucrarea de față se prezintă ca o incursiune în timpul istoric, în cel al etapelor premergătoare hirotoniei într-un mitropolit, de formare ale tânărului Ioan, apoi ale monahului Iosif, pentru ca în cele din urmă să vorbim despre episcopul Iosif al II-lea. Personalitatea acestui mare ierarh suscită multe discuții, dar totuși este regretabil faptul că nu există astăzi o lucrare bine sistematizată a operei și activității mitropolitului Iosif. Singura lucrare care încearcă să acopere această lacună este cea editată în timpul patriarhului Nicodim, în semn de recunoștință pentru predecesorul, mentorul și părintele lui duhovnicesc, la începutul anului 1940. Astfel, după mai bine de 70 de ani de la această lucrare, despre personalitatea mitropolitului Iosif s-a amintit doar în unele studii și reviste teologice, de obicei cu prilejul vreunui eveniment ce comemora o perioadă de timp de la sfințirea catedralei sau de la moartea mitropolitului, și ocazional în unele reviste de specialitate din domeniul muzicii, care tratează opera vastă lăsată de ierarhul Iosif. În încheiere doresc să citez o scurtă și succintă caracterizare făcută de către Constantin Erbiceanu ierarhului Iosif, cel cu care timp de 26 de ani a fost într-un raport zilnic de colaborare și sfătuire. Astfel, Constantin Erbiceanu spunea următoarele: „*Iosif Naniescu avea calități mari, aș putea zice apostolice, pentru că zilnic cugeta numai la îndeplinirea datoriilor pastorale, grija casei Domnului. Credința sa era tare în Hristos Domnul, ea îl întărea în luptele vieții, ea îi forma convingerile, ea îl îndemna la săvârșirea faptelor sale mari și virtuozose [...] totdeauna l-am găsit citind în Sfânta Scriptură și-mi spunea: de aici eu învăț toate, tocmai ca și marele ascet Antonie, care n-avea altă carte decât cerul și pământul contemplându-le*”.²⁴

The Hierarch Joseph Naniescu. The Highlights of his Life (1818-1875)

(Abstract)

From Christian religious point of view, the second half of the nineteenth century in Moldavia is strongly marked by the personality of John Mihalache, known after entering the monastic life as Joseph and in the Romanian religious cultural knowledge remained known as Metropolitan Joseph Naniescu. The personality of this great hierarch raises many discussions, but still it is unfortunate that today does not exist a well-systematized paper of the Metropolitan Joseph activity and work. The only work that tries to cover this loophole is published during the Patriarch Nicodim Munteanu, as a sign of gratitude for his predecessor, mentor and spiritual father, at the beginning of 1940. There by after more than 70 years from this paper, it was reminded about the personality of Metropolitan Joseph only in some theological studies and magazines, usually on the occasion of an event which commemorates a period of time from the cathedral's sanctification or from the death of the Metropolitan, and occasionally in some scientific journals from the music field, which cover the extensive work left by the bishop Joseph. This paper is intended to be a

²⁴ Vasile, Vasilache, *Iosif Naniescu*, pp. 151-152.

concise and systematic exposition of the future Metropolitan Joseph Naniescu's life, of his professional tuition and his impact on the culture's revival and on the church's life from Țara Românească. Thus the work is presented as an incursion into the historical time, into the preliminary stages of the ordination in order to become a bishop, of young John's formation, then of the monk Joseph, and finally we get to talk about the bishop and the Metropolitan Joseph the IInd.

Keywords: church's hierarchy, religious culture, the middle of the nineteenth century, mission.

PERSONALITATEA ȘI REGIMUL LUI NAPOLEON BONAPARTE REFLECTATE ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ DIN TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Andrei Sabin Faur
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Personalitatea lui Napoleon Bonaparte (1769-1821) a marcat cultura europeană încă din timpul vieții sale, prin faptele de arme și marile reforme în plan juridic și administrativ, iar după moarte a rămas o personalitate controversată, care a provocat și încă mai poate naște dezbateri aprinse.¹ În prezentul studiu ne propunem să aducem o serie de contribuții la cercetările care deja au fost întreprinse în istoriografia română asupra temei de față, punând accentul pe reflectarea aspectelor politico-ideologice ale regimului napoleonian, dar și prin utilizarea unor izvoare din presa de epocă rămase încă nevalorificate științific.

Din punct de vedere ideologic, regimul politic instaurat de Bonaparte atât în timpul Consulatului, cât și al Imperiului, a fost strâns legat de schimbările ideologice aduse de Revoluția Franceză. Baza acestui regim a fost suveranitatea națională, care s-a exprimat în două plebiscite, în anii 1802 și 1804, în care votul a fost cenzitar. Regimul s-a mai caracterizat printr-o preeminență a puterii executive, față de care legislativul nu mai juca aproape nici un rol, aceste schimbări fiind justificate prin nevoia de restaurare a autorității în scopul asigurării siguranței cetățenești și funcționării statului.²

Primele informații asupra Revoluției Franceze și implicit a lui Napoleon Bonaparte au pătruns pentru prima dată la românii ardeleni prin propaganda antifranceză desfășurată de Imperiul Habsburgic la finalul secolului al XVIII-lea și începutul secolului următor, al cărei scop principal era consolidarea loialismului dinastic în vederea războaielor pe care monarhia le purta cu Franța.³ Broșurile tipărite cu această ocazie au constituit deja subiectul analizei specialiștilor. Un prim

¹ Pentru multitudinea de interpretări asupra personalității lui Napoleon Bonaparte, a se vedea: Pieter Geyl, *Napoleon pro și contra*, București, Editura Științifică, 1968 și Roger Dufraisse, *Napoleon*, București, Editura Corint, 2003, pp. 142-144.

² Serge Bernstein, Michel Winock (dir.), *Histoire de la France politique: l'invention de la démocratie (1789-1914)*, Paris, Éditions du Seuil, 2008, pp. 88-93.

³ Ladislau Gyémánt, „Ecouri ale Revoluției franceze în Transilvania”, în *Crisia*, număr 18, 1988, pp. 175-177; Sorin Mitu, „Franța și țărani ardeleni: propagandă oficială și mentalitate populară”, în Idem, *Transilvania mea*, Iași, Editura Polirom, 2006, pp. 338-342.

volum consacrat lui Napoleon a fost *Întâmplările războiului francezilor și întoarcerea lor de la Moscova*, o traducere semnată Alexie Lazaru, care ar fi putut fi Gheorghe Lazăr, Zaharia Carcalechi sau, cel mai probabil, Dimitrie Țichindeal, întrucât lucrarea se încheie cu un apel pentru un ziar în limba română, problemă care știm că l-a preocupat și pe cel din urmă cărturar.⁴ Această broșură cuprinde un manifest anti-francez, construit prin prezentarea exceselor armatei franceze, dar și numeroase date despre Napoleon, care este considerat cel mai mare vinovat atât pentru acele abuzuri, cât și pentru toate războaiele europene. O altă critică la adresa suveranului francez poate fi găsită în *Scurtă arătare despre luarea Parisului*, o mică culegere de proclamații și acte oficiale, printre care găsim și actul de abdicare al împăratului. Din nou s-a folosit un discurs care să nu-l încredințeze pe francezi ci doar pe împăratul lor, căruia i s-a reproșat și originea umilă. În anul 1815 a apărut și broșura *Napoleon Bonaparte, ce au fost și ce iaste*, în care suveranul francez a fost prezentat ca educat strict în spiritul războiului, pe care l-a cultivat din pură pasiune.

Tot în sfera acestei propagande antinapoleoniene putem încadra și oda *Contra lui Bonaparte*, aparținând cărturarului Moise Nicoară (1784-1861), care a amestecat motive din propaganda antirevoluționară cu propaganda contra lui Napoleon, ceea ce în alte lucrări nu s-a mai constatat. Acest text se adresa țăranilor, în încercarea de a evita adeziunea lor la mesajul revoluționar și prin urmare a căutat să accentueze caracterul antireligios al Revoluției Franceze. Elaborarea acestui pamflet se leagă de funcția de comisar pe care Nicoară a avut-o în anul 1809, calitatea în care trebuia să organizeze un corp de voluntari români din comitatele Arad, Bichiș și Cenad. Putem considera că atitudinea sa este ambiguă, întrucât în anii 1805 și 1807 autorul mai trimisese memorii către Talleyrand și ambasadorul Franței de la Viena, prin care cerea intervenția lui Napoleon în favoarea românilor.⁵

Lucrările lui Nicolae Stoica de Hațeg, protopopul Mehădiei, oferă o imagine nefavorabilă a suveranului francez, specifică mediului grăniceresc și ecleziastic în care autorul s-a format, chiar dacă putem identifica și momente de admirație față de geniul militar al lui Napoleon.⁶ O foarte interesantă judecată a împăratului Franței a fost realizată, în mod simbolic, în povestirea *D-zeii cu dzinele pre muntele Olîmf în Thesalia, la sobor 1814, adunați*, în care zeii Olimpului s-au constituit în judecători și au pus în balanță faptele bune și cele rele ale lui Napoleon, din care, firește, cele rele au ajuns să predomine. După cum s-a remarcat, această judecată conține și o recunoaștere a principiului suveranității naționale, așa cum a fost promovat de Revoluția Franceză: „Acuma nu mai trebuiesc zeii mai mult ca să îplinească patimile muritorilor, nu ni de lipsa a trimite pe Nemesis spre

⁴ Nicolae Bocșan, Mihai Duma, Petru Bona, *Franța și Banatul*, Reșița, Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin, 1994, p. 46.

⁵ *Ibidem*, pp. 47-52.

⁶ *Ibidem*, p. 53.

urgisirea de unelte a puterilor. Noroadele sale vor fi Nemesisa lor, celui de demult să apropie cu înșălăciune, ascunzând urâciunea a acelu norod, îngâmfarea cu pornirea și voia către deschilinite mutări și schimbări le dăm acelu trufăș mândru. De mai este vreo pedeapsă, carea așa să o simtă, decât că l-au năpustit credincioși(i) lui și tot norodul”⁷.

În ciuda faptului că autoritățile au căutat să răspândească informații nefavorabile cu privire la Napoleon, se pare că acesta nu a fost în totalitate valorizat negativ, așa cum atestă acțiunile unor fruntași ai românilor. În afară de acțiunile pomenite mai sus ale lui Moise Nicoară, care a căutat în mai multe rânduri sprijinul Franței napoleoniene, cercetările au mai scos la iveală acțiuni ale unor fruntași români, care ne indică un anumit grad de simpatie față de împărat. În acest sens a existat un memoriu către Napoleon din anul 1807 care a fost inițial atribuit lui Ștefan Crișan-Kőrössi, însă istoricul literar Mircea Popa a demonstrat pertinent că sunt puține șanse ca acesta să fi fost autorul, pledând pentru atribuirea paternității memoriului lui Ioan Piuriu Molnar sau chiar lui Ioan Budai Deleanu. Cel din urmă autor se pare că avea chiar un bust sau un portret al lui Napoleon în odaia sa de lucru.⁸ Din corespondența lui Gheorghe Șincai cu canonicul orădean Ioan Corneli avem informații despre o poezie împotriva francezilor, pe care însă istoricul Iacob Radu se îndoia că a scris-o el, întrucât în anul 1804 Șincai scria că a trimis ambasadorului francez o odă scrisă în onoarea lui Napoleon, în limba latină: *Poema de Bonaparte ego expederim Legato Gallico*.⁹ Aceste simpatii, formate în contra propagandei oficiale la unii cărturari bine conectați la debaterile intelectuale din epocă, nu ar trebui să ne mire întrucât cunoaștem că mai mulți gânditori importanți ai Europei, precum Goethe sau Hegel, au apreciat pentru scurtă vreme acțiunile împăratului, de la care așteptau reforme sociale.¹⁰

Intrarea lui Napoleon Bonaparte în folclorul românesc constituie o dovadă pentru puternica influență a personalității sale. În anul 1798, diplomatul rus Wengerski nota că Ioan Piuriu Molnar i-a povestit de un cântec care se cânta în Transilvania în legătură cu Napoleon și care începea prin „*Bonaparte nu-i departe/Vin degrabă, fă dreptate*”.¹¹ Cercetătorii au ajuns la concluzia că acesta este un cântec popular, iar diferite versiuni ale acestuia au fost identificate în șaptesprezece surse, printre care un manuscris din anul 1831 aflat la Preparandia din Arad, în culegerile de folclor ale lui Gheorghe Alexici (1899) și Iosif Popovici (1909) sau în diferite

⁷ *Ibidem*, p. 54. Textul original poate fi consultat la Nicolae Stoica de Hațeg, *Scrieri*, ediție de Costin Feneșan și Damaschin Mioc, Timișoara, Editura Facla, 1984, p. 143.

⁸ Mircea Popa, *Aspecte și interferențe iluministe*, Timișoara, Editura de Vest, 1997, pp. 33-35, Lucia Protopopescu, *Noi contribuții la biografia lui Ion Budai-Deleanu: documente inedite*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967, pp. 189-190.

⁹ Iacob Radu, *Manuscrisele din biblioteca Episcopiei Unite din Oradea-Mare*, București, Cultura Națională, 1923, p. 20, 282.

¹⁰ Roger Dufraisse, *Napoleon*, p. 116.

¹¹ D. Pop, I Niculiță, „Napoléon Bonaparte dans le folklore roumain”, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Philologia*, an XIV, număr 2, 1969, p. 38.

publicații de epocă, unde au apărut prin grija unor publiciști. Sunt cuprinse, astfel, aspecte biografice din viața lui Napoleon Bonaparte, regretele sale pentru pierderea libertății și a familiei, fiind prezente, într-un număr variat în funcție de fiecare versiune, unele elemente sau formule specifice poeziilor populare.¹² Aceste cântece, care degajă un sentiment de compătimire față de împăratul învins și forțat să-și părăsească apropiatii pentru a lua calea exilului, se constituie în dovezi concludente privind importanța pe care figura lui Napoleon a avut-o printre românii ardeleni, unde a ajuns prin soldații din regimamentele grănicerești care au luptat contra armatelor sale sau prin prizonierii care au fost cantonați în diferite localități din Transilvania și Banat.¹³

De-a lungul secolului al XIX-lea, interesul românilor pentru personalitatea renumitului suveran s-a dezvoltat, așa cum de astfel se va întâmpla în întreaga Europă, sub influența romantismului. Pasiunea pentru marile figuri ale istoriei s-a manifestat și la cărturarii români din Transilvania, ceea ce se reflectă și în scrierile lor personale sau în traduceri pe care le-au pus în circulație. Marele general francez s-a bucurat de o mare popularitate așa cum am arătat, mai ales datorită propagandei desfășurate de autorități cu ajutorul celor două biserici românești. Așa se explică bunăoară ceea ce amintea George Barițiu în legătură cu faptul că părinții săi nu au putut să creadă, în anul 1822, că Napoleon murise.¹⁴ Vom prezenta acum, în ordine cronologică, o serie de referiri pe care acești cărturari le-au făcut față de Napoleon Bonaparte în scrierile lor.

O interesantă operă, rămasă nepublicată în timpul vieții autorului, este epitalamul pe care Timotei Cipariu l-a scris în anul 1823, la finalul studiilor sale blăjene, în onoarea lui Napoleon Bonaparte. Ambiguitatea acestui text rezidă în primul rând în subiectul său, respectiv căsătoria dintre împăratul francez și fiica împăratului Francisc I al Austriei, Maria Luisa, despre care Cipariu a scris la doi ani de la moartea în exil a suveranului francez, într-un moment de întărire a puterii monarhiilor absolutiste. Această poezie, intitulată *Conjugum et Victoria dependet a Deo* (*Căsătoria și victoria ți-e dată de Dumnezeu*), este un chonosticon, ceea ce înseamnă că, prin atribuirea de valori numerice literelor scrise cu majuscule, se va obține un anumit număr, care în cazul nostru este 1810, anul căsătoriei dintre cei doi.¹⁵ Mesajul pe care îl transmite Cipariu în versurile sale este unul ciudat pentru momentul istoric în care acestea au fost scrise: el speră că se va încheia războiul dintre Austria și Franța odată cu această căsătorie, că se va instaura o epocă de belșug și pace, în care oamenii să fie virtuoși și să se poarte bine, judecata să fie

¹² *Ibidem*, pp. 41-47.

¹³ A se vedea pentru această problemă Nicolae Bocșan, Mihai Duma, Petru Bona, *Franța și Banatul*, pp. 57-64.

¹⁴ Gheorghe Lascu, *Imaginea Franței la românii din Transilvania până în anul 1918*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2000, p. 115.

¹⁵ Mircea Popa, *Timotei Cipariu: ipostazele enciclopedistului*, București, Editura Minerva, 1993, p. 94.

mereu dreaptă, tinerii din clasele inferioare să fie promovați în administrație, statul să se transforme într-un instrument de ajutorare a supușilor și nu de oprimare.¹⁶ Este, în esență, o ilustrare a principiilor iluministe care, după cum știm foarte bine astăzi, au constituit ghidul intelectualității românești până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.¹⁷

Acest text este o concludentă dovadă că personalitatea lui Napoleon era cunoscută la Blaj în rândul elevilor și al profesorilor din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Se pare că nu doar faptele suveranului francez erau cunoscute elevilor, ci și chipul acestuia. În anul 1867, Ștefan Moldovan (1813-1900), protopopul de Mediaș, i-a amintit fostului său coleg George Barițiu că în timpul studiilor sale de la Blaj, viitorul jurnalist era comparat, „în liniamentele feței”, cu Napoleon,¹⁸ ceea ce implică faptul că tinerii îi cunoșteau trăsăturile. O altă referire la împăratul francez o găsim într-o scrisoare a lui Timotei Cipariu către Barițiu, din anul 1847, când Napoleon a fost comparat cu papa Pius al IX-lea, spre a arăta importanța celui din urmă: „*Pius IX e al doilea om mare în veacul XIX, mai mare ca Napoleon*”.¹⁹ Chiar dacă în final marele cărturar blăjean îl aprecia mai mult pe suveranul pontif, faptul că l-a plasat pe marele general francez pe același plan al unei celebrități lumești poate indica un anumit nivel de apreciere. Și profesorul Simion Mihali-Mihăescu (1825-1881), într-o scrisoare din anul 1870 către Ioan Micu Moldovan, îl plasa pe Napoleon într-o serie de personaje cu rol providențial, de care românii încă nu au avut parte: „*Cogălniceanu... brânză bună în fole de c....-Unu omu sricatu bunu p[ent]ru una epocă stricată, ca a noastră de acuma-Ghica, omu fără energie. Încă nu s-a născut pentru noi unu Mesia, Napoleon, Washington etc Cavour*”.²⁰

¹⁶ *Ibidem*, pp. 95-96.

¹⁷ Keith Hitchins, „Intelectualii români în Transilvania: conștiința națională și cea apuseană”, în Idem, *Conștiința națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700-1868)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987, p. 96.

¹⁸ Ștefan Pascu (coord.), *George Bariț și contemporanii săi*, volum VI, București, Editura Minerva, 1983, p. 208.

¹⁹ Ștefan Pascu, Iosif Pervain (coord.), *George Bariț și contemporanii săi*, volum IV, București Editura Minerva, 1978, p. 285.

²⁰ Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, *Fond Personal Ioan Micu Moldovan*, cota 12.926, f. 2v. Această scrisoare nu a fost inclusă în corespondența dintre Ioan Micu Moldovan și Simion Mihali-Mihăescu, publicată de Maria Roșca-Rozen și Ioana Botezan. A se vedea Maria Roșca-Rozen, Ioana Botezan, „Correspondența dintre Ioan Micu Moldovan și Simion Mihali”, în *Marisia. Studii și materiale de arheologie, istorie, etnografie*, număr 8, 1978, pp. 201-226, număr 9, 1979, pp. 303-318. Scrisoarea a fost însă menționată în Ștefan Pascu, Iosif Pervain (coord.), *George Bariț*, IV, p. 42. Fie cenzura comunistă a acționat diferit în cazul celor două lucrări, eliminând doar din revista *Marisia* scrisoarea în care apăreau numele lui Washington, precum și critici acide la adresa lui Ion Ghica și Mihail Kogălniceanu; fie autoarele nu au inclus din alte motive scrisoarea respectivă în articolul lor. Scriitorul și fostul redactor al Editurii Minerva, Iordan Datcu, afirma că seria de volume *George Bariț și contemporanii săi* nu a fost controlată de cenzura comunistă întrucât numele lui Ștefan Pascu reprezenta o garanție suficientă (a se vedea <http://revistacultura.ro/nou/2014/10/ion-buzasi-si-blajul/>, accesat în data de 25.05.2016, la ora

Informații mai detaliate asupra lui Napoleon Bonaparte au început să se răspândească în rândul românilor ardeleni odată cu apariția presei românești în Transilvania.²¹ În data de 1 ianuarie 1838 a apărut la Brașov revista „Foaia literară”, înlocuind „Foaia duminicii” a lui Ioan Barac, fapt pentru care nu a avut nevoie de aprobare din partea autorităților. Această revistă a avut 26 de numere, care au tratat aspecte literare, devenind după data de 12 martie un supliment literar al „Gazetei de Transilvania”. Revista a păstrat acest nume până în data de 2 iulie 1838, când a fost schimbată denumirea, devenind binecunoscuta „Foaie pentru minte, inimă și literatură”.²² În șase numere ale „Foi literare” (8-13) a fost publicată o extinsă biografie a lui Napoleon, în traducerea tânărului redactor George Barițiu sau a profesorului blăjean Ioan Rusu.²³ Acest text îl prezintă pe suveranul francez ca pe un personaj fascinant, care a uimit și înspăimântat Europa vremii sale.²⁴ Ca trăsături personale, Napoleon este prezentat încă din perioada tinereții sale ca fiind foarte legat de popor, vrând să-și dobândească gloria doar prin acesta („*Eu voi ca să se înceapă nobilitatea mea numai dela mine și drepturile mele să le am singur dela poporul franțozesc*”),²⁵ care însă avea „*un duh închis*”, obișnuit „*a brâni dușmanie și ură în inima sa*”.²⁶ Cu toate acestea, a fost descris ca un om care iubea cinstea tot așa cum iubea și viața militară.²⁷ Identitatea lui de corsican și primele sale acțiuni pentru emanciparea insulei sale natale au fost scoase în evidență și în acea biografie și chiar s-a pus problema momentului în care Napoleon s-a identificat cu destinul francezilor. Textul din 1838 a arătat că „*trecerea lui Paoli în partea englezilor carii vrea să cuprindă Corsica, făcu pe înfocatul Bonaparte de cel mai nedumerit vrășmaș a [l] poporului englezesc și de cel mai hotărât franțoz [sublinierea noastră]*”.²⁸

Textul a cuprins prezentarea într-o manieră neutră a tuturor faptelor sale militare. Regimul său a beneficiat de mai puțină atenție în acest text, în conformitate cu gustul epocii, centrat pe aventurile militare. Cu toate acestea, există și câteva referiri la modul în care Napoleon a condus Franța. Acesta a fost de mai

22:28). Noi păstrăm o rezervă în legătură cu această afirmație, în așteptarea unor studii asupra editurilor în perioada comunistă.

²¹ O listă a articolelor din presa românească dedicate lui Napoleon poate fi găsită în lucrarea istoricului literar Andrei Radu, *Cultura franceză la românii din Transilvania până la Unire*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982, pp. 214-217.

²² Marian Petcu (coord.), *Istoria jurnalismului din România în date: enciclopedie cronologică*, Iași, Editura Polirom, 2012, p. 24.

²³ Această atribuire a aparținut profesorului George Em. Marica. Istoricul literar Andrei Radu l-a atribuit lui Ioan Rusu. A se vedea Andrei Radu, *Cultura franceză*, p. 213.

²⁴ *Foaie literară*, număr 8, 19 februarie 1838, p. 60.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, număr 9, 26 februarie 1838, p. 67. A se vedea, pentru reconstrucția istorică a evenimentelor, Roger Dufraisse, *Napoleon*, pp. 15-16.

multe ori prezentat ca fiind un om condus de o mare sete de putere, care a stat la baza tuturor faptelor sale. Începuturile sale politice au fost legate de Robespierre și de acțiunile lui,²⁹ care au fost însă condamnate. Napoleon a fost prezentat ca adversar al vechilor monarhii, care în timpul campaniei sale din Italia „*pretutindeni cerca să înstrăineze pe supuși de câtră prinți și constituția sa, ațâțând revoluții sub steamătul republicanismului*”.³⁰ Ca prim-consul, textul a arătat că el avea o foarte mare putere, chiar comparativ cu Vechiul Regim (ceea ce nu este conform cu adevărul istoric) și cu ceilalți doi consuli: „*Bonaparte fu numit de consul primariu cu o putere pricum nici însuș craiul nu avusă; cei doi consuli sta lângă dânsul mai numa ca niște persoane mute*”.³¹ La apogeul imperiului său, guvernarea suveranului a fost considerată despotică, fiind sesizată și blocada economică pe care acesta a declanșat-o împotriva englezilor, începând cu anul 1806:³² „*Până unde ajunge acum puterea lui Napoleon, era oprită și nădușită tot felul de negustorie, vorbire și scriere slobodă. Decreturile sale, vătămătoare de legile neamurilor, mai ales din pricina englezilor date, pricinuea unele ca acestea*”.³³ Lipsesc din prezentarea vieții lui Napoleon toate reformele sale juridice și administrative, de unde putem concluziona că acesta este un text antinapoleonian, care însă dovedește faptul că viața suveranului dispărut cu aproape două decenii în urmă stârnea interesul cărturarilor români.

Tot în același an, profesorul blăjean Ioan Rusu, care predă cronologia, geografia și istoria universală în orașul de pe Târnave, a publicat în „Foaia pentru minte, inimă și literatură” traducerea unei călătorii pe Insula Sfânta Elena, la mormântul lui Napoleon.³⁴ Acesta este un text foarte apreciativ la adresa suveranului francez, considerat nemuritor și comparat cu alți militari de geniu precum Alexandru Macedon, Iulius Caesar sau Carol cel Mare.³⁵

Un an mai târziu, medicul și publicistul Pavel Vasici a publicat în „Foaia pentru minte, inimă și literatură” un articol intitulat „Momente din viacza lui Napoleon”, reprezentând o cronologie a vieții sale, fără comentarii asupra episoadelor evocate.³⁶ Deja în anul 1840 redactorii „Foi pentru minte, inimă și literatură” îl consideră pe Napoleon un personaj captivant și cunoscut românilor, fapt dovedit de o reclamă la o traducere a unei biografii intitulate chiar *Istoria unui erou al veacurilor noastre, a lui Napoleon Bonaparte*. Redacția revistei brașovene

²⁹ *Foae literară*, număr 9, 26 februarie 1838, p. 68.

³⁰ *Ibidem*, p. 69.

³¹ *Ibidem*, număr 11, 13 martie 1838, p. 82.

³² Roger Dufraisse, *Napoleon*, p. 93.

³³ *Foae literară*, număr 12, 19 martie 1838, p. 90.

³⁴ Asupra legăturilor lui Ioan Rusu cu Franța și cultura franceză, a se vedea Iacob Mârza, Coralia Telea, „Imaginea Franței în scrierile profesorului blăjean Ioan Rusu (1811-1843)”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, număr 15/1, 2011, pp. 287-296. Textul a fost reprodus și în Ioan Rusu, *Scrieri*, ediție de Ioan Chindriș și Niculina Iacob, Târgu-Lăpuș, Editura Galaxia Gutenberg, 2010, pp. 51-54.

³⁵ *Ibidem*, p. 53.

³⁶ *Foae pentru minte, inimă și literatură*, număr 27, 2 iulie 1839, p. 211.

considera că „această carte, prin care literatura noastră s-au mai îmbogățit, va afla în publicul românesc cetitori numeroși, nu ne îndoim pentru nimic”.³⁷ Această carte era însă disponibilă doar la București, Iași și Focșani, astfel că nu a fost foarte accesibilă românilor ardeleni. Totuși, traducerea acestei lucrări este considerată o îmbogățire a literaturii române, ceea ce totuși ne arată că românii considerau viața lui Napoleon un subiect important. Câțiva ani mai târziu, aceeași revistă publică o traducere a două scrisori ale țarului Alexandru I și ale lui Napoleon, trimise imediat după debutul invaziei franceze din anul 1812.³⁸ Scrisorile au fost preluate din ziarul francez „Constitutionnel”, unde le publicase istoricul Bignon (probabil Edouard Bignon, diplomat și istoric al perioadei napoleoniene, care a trăit între anii 1771 și 1841).³⁹ George Barițiu a primit aceste texte de la Ioan Maiorescu, care le-a expediat spre Brașov în 29 octombrie 1843.⁴⁰ Din nefericire, cele două texte nu au fost însoțite de explicații privind conflictul între cei doi suverani, astfel că cel mai probabil cititorii nu au înțeles nimic, întrucât fiecare suveran avea propriile sale argumente pentru a-și justifica poziția. Cauzele mai profunde ale campaniei napoleoniene din 1812, precum faptul că blocada continentală a lui Napoleon și anexarea marelui ducat de Oldenburg contraveneau politicilor țarului și l-au determinat să cultive alianțe antifranceze,⁴¹ au rămas ascunse cititorului „Foi”. Un foarte interesant articol, care subliniază schimbarea de atitudine față de cunoscutul general, a fost publicat în anul 1840 în „Gazeta de Transilvania” asupra readucerii osemintelor sale din insula Sfânta Elena în Domul Invalizilor, prilej cu care Napoleon a fost numit „marele Geniu pământesc, a cărui voie și astăzi domnește în multe chipuri peste mințile și sufletele oamenilor”.⁴²

Credem că ar fi util să menționăm și povestirile care au contribuit la formarea unei opinii românești despre împăratul francez. Un prim exemplu din revista brașoveană antecitată este o povestire din anul 1841 cu doi englezi care au străbătut Europa incognito spre a reveni în patria lor, iar Napoleon, când au fost prinși în Polonia, le-a dat drumul și chiar le-a pus la dispoziție o corabie, din admirație pentru curajul lor.⁴³ În anul 1845 a fost tradusă în „Foaia”, de către Iosif Many, o interesantă nuvelă istorică despre Napoleon și celebrul sculptor Antonio Canova (1757-1822), în care cel din urmă îl convinge pe suveran de importanța

³⁷ *Ibidem*, număr 38, 15 septembrie 1840, p. 303.

³⁸ *Ibidem*, număr 22, 29 mai 1844, pp. 170-172.

³⁹ http://www.napoleon.org/EN/fondation/research_grants/Bourses2014.asp#3 accesat în data de 8.05.2015 la ora 19:07.

⁴⁰ Ștefan Pascu, Iosif Pervain (coord.), *George Bariț și contemporanii săi*, volum I, București, Editura Minerva, 1973, p. 270.

⁴¹ Roger Dufraisse, *Napoleon*, p. 125.

⁴² Andrei Radu, *Cultura franceză*, p. 215.

⁴³ *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, număr 8, 23 februarie 1841, p. 64.

locurilor natale, a monumentelor romane și de dragostea italienilor pentru artă.⁴⁴ Dintre articolele cu conținut neștiințific despre viața lui Napoleon pot fi amintite unul despre numerele cele mai importante din viața sa⁴⁵ și altul despre un text din anul 1542 care i-ar prevesti venirea.⁴⁶

Scriitorul ardelean Ion Codru Drăgușanu a manifestat o vie simpatie față de Revoluția Franceză iar aceasta s-a răsfrânt și asupra perioadei napoleoniene. Astfel, în „*scrisoarea*” sa din august 1840, peregrinul transilvan a vorbit despre Arcul de Triumf din Franța, făcând admirativ și legătura cu fostul împărat: „*Un arc mai mare ca toate, cum fu și Napoleon!*”.⁴⁷ Câteva pagini mai târziu, într-o „*scrisoare*” trimisă din Paris în ianuarie 1841, peregrinul a povestit și câteva secvențe din readucerea osemintelor lui Napoleon din locul său de exil, insula Sfânta Elena, la Paris, unde au fost înhumate în Domul Invalizilor, întâmpinat de o mulțime entuziasmată.⁴⁸

Spre finalul secolului al XIX-lea, imaginea primului împărat al Franței s-a schimbat, devenind mai pozitivă, chiar și la unii autori care înainte avuseseră altă părere.⁴⁹ După războiul franco-prusac chiar și George Barițiu l-a numit pe Napoleon un „*geniu al lumii latine*”⁵⁰ iar Ioan Russu-Șirianu, un alt ardelean francofil, chiar a invocat personalitatea marelui cuceritor de la începutul secolului al XIX-lea atunci când a scris despre înfrângerea Franței în războiul din anul 1871.⁵¹

La finalul secolului al XIX-lea și începutul secolului următor, Napoleon Bonaparte nu a avut o prezență marcantă în presa românească din Transilvania, însă au existat și câteva articole interesante care au tratat aspecte politico-ideologice ale regimului său. Astfel, în anul 1882 revista „Familia” a publicat un articol intitulat „Napoleon și căsătoria”, în care au fost discutate ideile acestuia despre căsătorie, divorț și fiziologie. În acest articol găsim singura referire la un aspect din vasta operă legislativă din timpul Primului Imperiu, respectiv la îngreunarea proceselor de divorț, motivată prin dorința suveranului de a repopula Franța.⁵² Legătura dintre Napoleon și Revoluția Franceză a fost surprinsă în schița „Căpitanul Jumanca” a scriitorului băănățean Petre Broșteanu (1838-1920), în care un căpitan român din regimentul de grăniceri băănățean a fost sedus de ideile anului 1789 în urma unei convorbiri cu Bonaparte și a încercat chiar să-i ridice pe români

⁴⁴ *Ibidem*, număr 48, 26 noiembrie 1845, pp. 386-387 și număr 49, 3 decembrie 1845, p. 392. A se vedea, pentru câteva date cu privire la calitățile artistice ale lui Antonio Canova, Giulio Carlo Argan, *De la Bramante la Canova*, București, Editura Meridiane, 1974, pp. 453-465.

⁴⁵ *Foaia pentru minte, inimă și literatură*, număr 2, 12 ianuarie 1848, p. 16.

⁴⁶ *Ibidem*, număr 8, 25 februarie 1853, p. 59.

⁴⁷ Ion Codru Drăgușanu, *Peregrinul transilvan*, Bistrița, Editura Pergamon, 2009, p. 97.

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 115-116.

⁴⁹ Mai multe articole din această perioadă asupra lui Napoleon au fost trecute în revistă de Andrei Radu, *Cultura franceză*, p. 216.

⁵⁰ Gheorghe Lascu, *Imaginea Franței*, p. 151.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Familia*, număr 5, 31 ianuarie/12 februarie 1882, p. 57.

la luptă împotriva tiraniei.⁵³ Un an mai târziu, ziarul brașovean a reprodus în foileton câteva fragmente dintr-o lucrare despre Napoleon a istoricului Henry Houssaye, care conțineau descrierea intrării în orașul Grenoble în timpul celor 100 de zile. Fragmentele cuprindeau și un discurs al împăratului către soldații săi, în care acesta le spunea că „*orice tron ce nu s-a ridicat prin națiune este nelegitim*”.⁵⁴ Suveranul francez apărea astfel ca un promotor al principiului suveranității naționale, una din cele mai importante moșteniri ale Revoluției Franceze. O mică schiță biografică asupra lui Napoleon, apărută în ziarul „Tribuna”, a specificat și faptul că regimul imperial a fost validat printr-un plebiscit, ceea ce reprezintă un aspect foarte important, nemaîntâlnit până acum în publicistica românească dedicată subiectului.⁵⁵

Alte articole de presă au scos în evidență aspecte privind personalitatea cunoscutului general. În anul 1884, Ieronim G. Barițiu a publicat în revista „Transilvania” o traducere a unui fragment din memoriile lui Claire de Rémusat (1780-1821), intitulat *Napoleon I scris de el însuși*. Textul se prezenta ca un autoportret al celebrului om de stat și cuprindea o serie de considerații asupra personalității sale. Ca trăsături, încă din tinerețe Napoleon se considera un copil tenace („*aveam deja instinctul ca voința mea va învinge pe a celorlalți și că aceea ce-mi plăcea trebuia să fie al meu*”)⁵⁶ și un spirit profund analitic. Mărturisea că a fost sedus de ideea de egalitate în timpul Revoluției Franceze, chiar dacă alte aspecte nu le-a înțeles,⁵⁷ dar și că, în timpul campaniei din Egipt, a visat să întemeieze o religie nouă.⁵⁸

Un foileton din „Gazeta de Transilvania”, care reproducea un fragment dintr-o carte a scriitorului american Albert Politzer, îl prezintă pe Napoleon ca fiind un personaj foarte autoritar, care cerea ascultare necondiționată chiar și de la membrii familiei sale.⁵⁹ Ziarul „Tribuna” a publicat în februarie 1907 o serie de scrisori dintre conducătorul Franței și prima sa soție, Josephine de Beauharnais, care au scos în evidență latura sa sentimentală.⁶⁰ Interesul pentru împăratul francez a continuat în aceeași lună prin publicarea altui foileton, destinat comentariilor scrisorilor napoleoniene, în care autorul și-a exprimat admirația pentru „*multilateralitatea acestui om, punctualitatea și îngrijirea cu care se ocupa și de cele mai neînsemnate lucruri*”.⁶¹ În ciuda acestei admirații, s-a precizat că scrisorile relevă și aspecte neplăcute ale personalității lui Bonaparte, precum dorința de putere,

⁵³ *Gazeta de Transilvania*, număr 10, 14/26 ianuarie 1896, pp. 1-5.

⁵⁴ *Ibidem*, număr 253, 14/26 noiembrie 1897, p. 2.

⁵⁵ *Tribuna*, 8/20 mai 1904.

⁵⁶ *Transilvania*, număr 21-22, 1-15 noiembrie 1884, p. 172.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 173.

⁵⁹ *Gazeta de Transilvania*, număr 131, 13/25 iunie 1895, pp. 1-3.

⁶⁰ *Tribuna*, număr 24, 30 ianuarie/12 februarie 1907, p. 1.

⁶¹ *Ibidem*, număr 40, 20 februarie/5 martie 1907, p. 1.

cruzimea față de opozanți sau o serie de practici ilegale la care a recurs. Un an mai târziu, același ziar arădean a publicat și câteva fragmente din jurnalul pe care mareșalul Gaspard Gourgaud l-a redactat despre exilul lui Napoleon pe insula Sfânta Elena. Justificarea acestor fragmente în „Tribuna” a fost specificată chiar de redacție: „*credem că aducem publicului românesc, care ar trebui să citească în măsură cu mult mai mare tot ce privește viața marelui Napoleon, cea mai strălucitoare figură a istoriei și cel mai puternic tip al gînteii latine*”.⁶² Fragmentele reproduse conțineau aspecte interesante din ultimii ani ai lui Bonaparte, dar și câteva aspecte interesante privind relația sa cu religia (mărturisea că nu credea într-un Dumnezeu vindicativ și că preferă islamul), sau opiniile sale despre vise și presentimente. Traducătorul acestor fragmente, care a semnat sub numele Mircea R., considera că Napoleon nu trebuie admirat doar pentru geniul său militar, ci și pentru profunzimea meditațiilor sale.⁶³

Tinerii români din Transilvania au putut învăța despre suveranul francez și în cadrul școlilor românești, din manualele de istorie sau din cărțile de citire. În general, prezentarea epocii napoleoniene pune accent pe faptele militare, ignorând alte aspecte precum codificarea juridică sau reformele sociale. Manualul de istorie din anul 1869 al lui Zaharia Boiu conținea doar o prezentare sumară a faptelor militare, fără a fi prezentate alte judecăți de valoare.⁶⁴ O prezentare la fel de schematică întâlnim și la manualul de istorie al lui Vasile Goldiș, cu accent doar pe aspectele politico-militare, însă aici este specificat că Napoleon era cel mai viteaz general al Franței.⁶⁵ Cea mai favorabilă imagine a marelui general se regăsește în *Cartea de citire* a lui Ioan Steota, Dumitru Lăpădat și Iuliu Crișan, apărută în anul 1911. În acest manual, pe lângă expunerea sumară a faptelor sale de arme, apare și mențiunea că Napoleon a fost „*cel mai mare viteaz din lume*”.⁶⁶ Chiar dacă împăratul francez a fost în repetate rânduri un inamic al Imperiului Habsburgic, manualele școlare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea sau de la începutul secolului al XX-lea nu au căutat să-i facă un portret negativ, ba chiar dimpotrivă, au fost prezentate uneori și calități pozitive ale sale, precum vitejia. Așa cum am arătat și mai sus, elevii români aveau acces doar la dimensiunea politico-militară a epocii napoleoniene, lipsind referirile la aspectele sociale, culturale sau ideologice ale regimului său.

Este interesant de observat că George Barițiu, în importanta sa lucrare istorică, *Părți alese din istoria Transilvaniei* (1889-1891), nu a vorbit deloc despre

⁶² *Ibidem*, număr 83, 10/23 aprilie 1908, p. 1.

⁶³ *Ibidem*, număr 84, 11/24 aprilie 1908, p. 4.

⁶⁴ Zaharia Boiu, *Elemente de istoria patriotică și universale pentru școalele populare române greco-orientale*, Sabiiu, Editura și tipăriul Tipografiei Archiepiscopale, 1869, pp. 379-382.

⁶⁵ Vasile Goldiș, *Istoria patriei în legătură cu evenimentele epocale din istoria universală*, Brașov, Editura Librăriei Nicolae I. Ciurcu, 1896, p. 78.

⁶⁶ Ioan Steota, Dumitru Lăpădat, Iuliu Crișan, *Carte de citire pentru anul V și VI de școală*, Nagyszeben [Sibiu n.a.], Tiparul Tipografiei Archiepiscopale, 1911, p. 404.

regimul sau personalitatea cunoscutului suveran francez, deși a oferit informații consistente despre Revoluția Franceză. Considerăm că acest lucru poate fi explicat prin numeroasele informații disponibile deja despre Napoleon, multe puse în circulație chiar de Barițiu, așa că nu era nevoie de informații suplimentare. La începutul secolului următor, împăratul francez a fost inclus în *Enciclopedia română* editată sub îndrumarea lui Corneliu Diaconovich, având parte de un foarte detaliat articol scris de istoricul bucureștean Ioan S. Floru. Acesta a scris despre principiile politice și rolul lui Bonaparte în istoria Franței următoarele: „*Statul trebuia să fie o mașină cu un singur mașinist, el [...] În Europa a îndeplinit rolul unui dărmător al resturilor feudale, dar în Franța a oprit dezvoltarea instituțiilor libere*”.⁶⁷ Aceasta este una din cele mai clare formulări privind aspectele autoritare ale domniei lui Napoleon Bonaparte, fiind de asemenea foarte apropiată de adevărul istoric.

Ca o concluzie, putem spune că românii ardeleni au avut mai mult de-a face cu reprezentări ale primului împărat al Franței ca om și conducător militar, o adevărată celebritate a vremii sale. Din acest motiv a fost deseori ignorat modul în care acest suveran a condus statul și principiile politice pe care s-a bazat, lăsându-se astfel loc numeroaselor anectode. Am mai dori să adăugăm că, deși am văzut revalorizarea personalității lui Napoleon de-a lungul secolului al XIX-lea, nu considerăm că poate fi vorba de un cult al românilor ardeleni pentru acesta, în maniera descrisă de istoricii literari Andrei Radu și Gheorghe Lascu.⁶⁸ Personalitatea cunoscutului om de stat a fost puternic mitizată în secolul al XIX-lea, sub influența romantismului, chiar dacă rădăcinile legendei napoleoniene pot fi identificate încă din timpul campaniei franceze din Italia (1796-1797).⁶⁹ Românii ardeleni și-au schimbat perspectiva asupra împăratului francez în deplin sincronism cu o bună parte a intelectualității europene. Cu toate acestea, frecvența aparițiilor sale în presă ori în alte scrieri ale românilor ardeleni a fost destul de redusă. Napoleon a rămas cu siguranță o figură dominantă a istoriei universale în cultura generală a cărturarilor ardeleni, însă nu vom găsi atâtea referiri cât să vorbim de un cult și cu atât mai puțin referiri la o potențială aplicare a ideilor sale, care în Franța secolului al XIX-lea au dus la nașterea curentului bonapartist.

⁶⁷ Corneliu Diaconovich (coord.), *Enciclopedia română*, volum III, Sibiu, Editura și tiparul lui W. Krafft, 1904, p. 371.

⁶⁸ Gheorghe Lascu, *Imaginea Franței*, p. 150.

⁶⁹ A se vedea, asupra legendei napoleoniene, Jean Tulard, *Napoleon ou Le mythe du sauveur*, Paris, Librairie Arthème Fayard, 1977, pp. 600-605 și Jacques-Olivier Boudon, „Grand homme ou demi-dieu. La mise en place d’une religion napoléonienne”, în *Romantisme*, volum 28, număr 100, 1998, pp. 131-141.

Napoleon Bonaparte's Personality and Political Regime, as Perceived by the Transylvanian Romanians during the Nineteenth Century

(Abstract)

The two images, respectively the one of Napoleon Bonaparte and the one of his political regime, were perceived in different ways by the Transylvanian Romanians during the nineteenth century. In the present study we intend to show how these images changed, from the negative ones spread during the Napoleonic Wars by the Austrian propaganda, to the positive ones, which appeared in the second half of the century, deeply influenced by the Napoleonic legend. Our sources for research were several Romanian journals which appeared in the Austrian Empire („Gazeta de Transilvania”; „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, „Tribuna” etc.), letters of the Romanian elites of Transylvania and several historical and literary works written by the Transylvanian Romanians.

Keywords: French Revolution, Napoleonic Wars, Napoleonic legend, national sovereignty.

PAGINI DE „MEMORIALISTICĂ MĂRUNTĂ” DESPRE REVOLUȚIA DE LA 1848-1849 DIN TRANSILVANIA. ÎNSEMNĂRILE CULESE DE VIRGIL ȘOTROPA DE LA TATĂL SĂU ALEXANDRU ȘOTROPA ȘI UNCHIUL FLORIAN PORCIUS

Nicolae Dumbrăvescu

Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba-Iulia

Istoriografia românească privitoare la Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania s-a îmbogățit în ultimele decenii cu o serie de relatări memorialistice privitoare la acele evenimente sângeroase de la jumătatea secolului al XIX-lea¹ și la conducătorii ei: Avram Iancu,² Ioan Axente Sever,³ Ioan Buteanu,⁴ Nicolae Vlăduțiu etc. Prin urmare, continuând această linie a editării și valorificării memorialisticii închinată revoluției și conducătorilor ei, ne propunem ca în acest studiu să aducem în atenția istoricilor și pasionaților de istorie o scurtă relatare de „*memorialistică mărunță*”⁵ despre Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania. Această scriere memorialistică, ce face în continuare obiectul analizei noastre, a fost culeasă de către academicianul Virgil Șotropa de la tatăl său Alexandru Șotropa și de la

¹ Cele mai importante culegeri de memorialistică despre Revoluția de la 1848-1849 sunt: Gelu Neamțu, Vasile Tutula, *Aspecte militare și pagini memorialistice despre Revoluția și Războiul Civil din Transilvania 1848-1849*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2008; Nicolae Bocșan, Rudolf Grăf, *Revoluția de la 1848 în Munții Apuseni. Memorialistică*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003; Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Revoluția de la 1848 din Transilvania în memorialistică*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000; Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Memorialistica de la 1848 în Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1988.

² Pentru mai multe amănunte despre memorialistica dedicată lui Avram Iancu vezi: Nicolae Dumbrăvescu, „Din memorialistica „mărunță” a Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania. Însemnări despre Avram Iancu”, în *Apulum*, 2016, pp. 159-179; Ioan Ranca, *Avram Iancu pe Baricadele Apusenilor*, Târgu-Mureș, Editura Pax-historica, 1996; Ioan Ranca, Valeriu Nițu, *Avram Iancu. Documente*, București, Editura Științifică, 1974; Pompiliu Teodor, *Avram Iancu în memorialistică*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1972.

³ Pentru mai multe amănunte despre memorialistica închinată prefectului legiunii I Blăjene, Ioan Axente Sever vezi: Nicolae Dumbrăvescu „Pagini de „memorialistică mărunță” despre prefectul Ioan Axente Sever”, în *Astra Salvensis*, număr 5, 2015, pp. 58-71.

⁴ Pentru mai multe amănunte despre memorialistica închinată prefectului legiunii Zarandului vezi: Idem, „Prefectul Ioan Buteanu în memorialistică mărunță”, în volumul *Tinerii istorici și ceretările lor*, coordonat de Nicolae Dumbrăvescu, IV, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2017-în curs de apariție.

⁵ Sintagma „memorialistică mărunță” a fost consacrată în istoriografia românească de către istoricul bănățean Valeriu Leu (a se vedea: Valeriu Leu, Carmen Albert, *Banatul în memorialistica „mărunță” sau istoria ignorată (1914-1919)*, Reșița, Muzeul de Istorie al Județului Caraș-Severin, 1995).

unchiul său Florian Porcius. Amintirile culese de academicianul Virgil Șotropa, au fost publicate în paginile revistei Asociațiunii Transilvane pentru Cultura și Literatura Poporului Român, „Transilvania”⁶ din anul 1922. Revista Astei a fost cel mai important organ de presă al românilor transilvăneni care a acordat încă de la începutul apariției ei un spațiu extrem de cuprinzător publicării izvoarelor narative și documentare, privitoare la Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania.⁷

Înainte de a trece la analiza propriu-zisă a acestui izvor narativ ne propunem să reconstituim un scurt medalion biografic a lui Alexandru Șotropa, cel care l-a cunoscut îndeaproape pe Avram Iancu și a pățimit multe în timpul revoluției alături de unchiul său Florian Porcius, cel cărui îi vom dedica, de asemenea, un scurt medalion biografic. În același timp, vom oferi câteva informații biografice și despre Virgil Șotropa, cel care a adunat de la tatăl și unchiul său aceste amintiri despre craiul Munților Apuseni și despre Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania.

Alexandru Șotropa s-a născut la 10 februarie 1824 în localitatea Maierul, fiind al patrulea copil al soților Iacob și Suzana Șotropa. Studiile le-a început în localitatea natală unde a urmat clasele primare, apoi le-a continuat la Năsăud și la Cluj la Liceul Piaristilor.⁸ În perioada petrecută în orașul de pe Someș Alexandru Șotropa a făcut parte din „Societatea de citire a tinerimii române” din Cluj, al cărui președinte era Alexandru Bohățel și din care mai făceau parte Avram Iancu, Alexandru Papiu-Ilarian, Ioan Pușcariu ș. a.⁹ După finalizarea studiilor la Cluj, Alexandru Șotropa a urmat cel mai probabil cursurile de cancelist la Tabla

⁶ „Foaia Asociațiunii transilvănene pentru literatura română și cultura poporului român”, ASTRA, revistă culturală cu caracter enciclopedic, apare inițial la Brașov (1 ianuarie 1868-15 decembrie 1878), sub redacția lui George Barițiu, apoi la Sibiu unde din colectivul de redacție au făcut parte în perioade diferite: Corneliu Diaconovich, I. Popescu, Zaharia Boiu, Silviu Dragomir, Onisifor Ghibu, Ștefan Manculea, Ioan Lupaș ș. a. În revista „Transilvania” apar numeroase materiale istorice, folclorice, etnografice, precum și articole și evocări consacrate lui Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri, Ioan Maiorescu, Titu Maiorescu, Andrei Mureșanu, Alexandru Odobescu. Pentru mai multe amănunte vezi: Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Dicționarul presei românești (1731-1918)*, București, Editura Științifică, 1996, p. 413; I. Hangiu, *Presa românească de la începuturi până în prezent. Dicționar cronologic 1790-2007*, volum I, București, Editura Comunicare.ro, 2008, pp. 306-311.

⁷ Pentru mai multe amănunte despre contribuția revistei „Transilvania” la valorificarea izvoarelor privitoare la Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania vezi: Nicolae Dumbrăvescu, „Revista *Transilvania* (1868-1878), sursă documentară pentru cunoașterea Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania”, în volumul *Tinerii istorici și cercetările lor*, coordonat de Nicolae Dumbrăvescu, II, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2015, pp. 53-68; Idem, „The *Transilvania Magazine* (1881-1900), an Important Documentary Source for a Better Understanding of the 1848-1849 Revolution in Transylvania”, în *Terra Sebrs. Acta Musei Sabesiensis*, număr 7, 2015, pp. 447-451; Idem, „Revista Transilvania (1920-1946), sursă documentară pentru cunoașterea Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania”, în *Astra Sabesiensis*, număr 1, 2015, pp. 82-88.

⁸ Lazăr Ureche, *Academicianul Virgil Șotropa (1967-1954)*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2011, pp. 16-17.

⁹ Ioan Vaida, „Pagini din viața lui Alexandru Bohățel”, în *Arhiva Someșană*, număr 27, 1940, p. 136.

Regească din Târgu-Mureș și apoi teologia la Blaj. S-a implicat activ în Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania motiv pentru care a fost arestat și întemnițat împreună cu cumnatul său Florian Porcius în temnița din Cluj.¹⁰ După Revoluția din 1848-1849 din Transilvania Alexandru Șotropa a activat în administrația transilvăneană, ocupând până în anul 1870 funcția de înalt funcționar regesc la Gheorghieni, apoi a activat în administrația locală din zona Năsăudului. În perioada pe care a petrecut-o la Gheorghieni s-a căsătorit cu Ana Csanyi cu care a avut doi copii: Virgiliu (mort la numai trei ani răpus de tifos) și Virgil, viitorul academician. În anul 1869, Alexandru Șotropa a rămas văduv, iar după ce s-a stabilit, în anul 1871, la Năsăud s-a recăsătorit și a mai avut doi băieți: Emil (viitor farmacist) și Victor (viitor militar de carieră). Alexandru Șotropa s-a stins din viață la 26 iulie 1889 la numai 65 de ani.¹¹

Florian Porcius s-a născut în anul 1816 în localitatea Rodna din județul Bistrița-Năsăud. Școala și-a început-o în localitatea natală unde a parcurs clasele primare. Urmează apoi cursurile școlii normale din Bistrița și pe cele gimnaziale la Cluj și Blaj, pe care le-a absolvit cu calificativul eminent. În anul 1838 îl găsim pe Florian Porcius înscris la cursurile Preparandiei lui Ioan Marian, iar din anul următor învățător comunal în Rodna. Între anii 1844-1845 a mers la Viena unde a studiat la Școala Superioară de Pedagogie. De asemenea, în aceeași perioadă, a audiat și cursurile de botanică, economie și caligrafie de la universitate. Reîntors în Transilvania, Florian Porcius a fost numit învățător la școala din Zagra, apoi la școala normală din Năsăud. S-a implicat activ în Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania, făcând parte din deputațiunea grânicerilor năsăudeni care au mers la Viena. Pentru aceste acțiuni a fost arestat împreună cu Alexandru Șotropa și întemnițat la Cluj. După revoluție, Florian Porcius a ocupat o serie de posturi în administrație. În 1861 a fost numit pretor pentru cercul Rodna, în 1862 jude la sedria generală (tribunal) a districtului autonom românesc al Năsăudului, iar din 1867 a fost numit vice-căpitan al acestuia până la desființarea lui, în 1876 când s-a pensionat. În paralel cu activitatea didactică și cu cea din administrația locală Florian Porcius a desfășurat o intensă activitate în studierea botanicii. Astfel, a realizat un impresionant herbar ce cuprindea specii de plante din Transilvania și mai multe țări europene. De asemenea, a colaborat cu studii și articole la diverse reviste de specialitate. A publicat și o serie de cărți printre care amintim: *Enumeratio plantarum phaerogamicarum districtus quondam assodiensis*, premiată de Astra în 1880, și *Diagnosele plantelor fanerogame si criptogame*, editată de Academia Română în 1893.

¹⁰ Lazăr Ureche, *Academicianul Virgil Șotropa*, pp. 18-22.

¹¹ *Ibidem*, pp. 25-28.

Pentru activitatea sa culturală și științifică Florian Porcius a fost ales membru al Academiei Române în ședința din 10 martie 1882.¹²

Virgil Șotropa, istoricul și omul de cultură care a făcut posibilă păstrarea acestui izvor narativ până în zile noastre, s-a născut la 5 decembrie 1867 la Gheorghieni, unde a urmat și clasele primare. Apoi, și-a continuat studiile la Năsăud și Bistrița, iar din anul 1885 îl găsim în rândurile studenților de la Universitatea din Cluj. Începând din anul 1888 a activat ca profesor suplinitor la catedra de limbă română și limbă maghiară a liceului din Năsăud. Între anii 1889-1896 a lipsit de la catedră, activând o perioadă în redacția de la „Gazeta Transilvaniei”. Din anul 1896 revine la catedră, la liceul din Năsăud unde va preda limba maghiară și limba germană. Concomitent cu munca de dascăl Virgil Șotropa a desfășurat și o intensă activitate de cercetare științifică concretizată printr-o serie de lucrări (*Năsăudul*, București, Editura Cultura Națională 1924-în colaborare cu Al. Ciplea; *Istoria școalelor năsădene*, Năsăud, 1913-în colaborare cu Nicolae Drăganu) și prin zeci de studii publicate în reviste precum „Transilvania”, „Gazeta Transilvaniei”, „Arhiva Someșană”, „Revista Istorică”, „Anuarul Institutului de Istorie Națională” și „Națiunea Română”. Pentru activitatea sa științifică remarcabilă, la propunerea lui Silviu Dragomir, a fost ales la 24 mai 1943 membru de onoare al Academiei Române. S-a stins din viață la 1 aprilie 1954 la onorabila vârstă de 87 de ani.¹³

După ce am realizat aceste scurte medalioane biografice a celor trei personalități din zona Năsăudului care au contribuit din plin la păstrarea acestui izvor narativ revenim la subiect și vom începe analiza propriu-zisă a acestuia.

Această relatare de „*memorialistică măruntă*” debutează cu o serie de informații despre craiul Munților Apuseni, Avram Iancu, din perioada școlară pe care acesta a petrecut-o în orașul de pe Someș, prin această relatare fiind scoase în evidență caracterul său moral și iubirea necondiționată față de națiunea din care provenea: „*Mi-a spus că Iancu era foarte impulsiv, se știa însă modera și înconjura conflictele: numai într-un singur caz cu greu își putea potoli mânia, când adică auzea batjocuri și insulte la*

¹² Pentru mai multe amănunte despre viața și activitatea lui Florian Porcius vezi: Liviu Păiuș, *Florian Porcius. Viața și opera*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2006; Idem, „Academicianul Florian Porcius om al cetății”, în *Arhiva Someșană*, 2006, pp. 369-388.

¹³ Pentru mai multe amănunte despre viața și activitatea academicianului Virgil Șotropa vezi: Lazăr Ureche, *Academicianul Virgil Șotropa*, pp. 29-172; Ioan Lăpușneanu, „Virgil Șotropa”, în *Dicționarul culturii și civilizației al județului Bistrița-Năsăud*, volum I, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2009, pp. 365-366; Ina Maria Șuteu, „Pagini de amintiri”, în *Arhiva Someșană*, 2004, pp. 495-505, 2006, pp. 263-288; Carmen Dorlan, „Virgil Șotropa, istoric al bisericii secolului al XVIII-lea”, în *Studia Universitatis „Petru Maior”. Historia*, număr 3, 2003, pp. 85-96; Lazăr Ureche, „Virgil Șotropa”, în *Studii și cercetări etnoculturale*, număr II, 1996, pp. 157-164; Gavril Istrate, „Amintiri despre profesorul Virgil Șotropa”, în *Arhiva Someșană*, 1974, pp. 55-65; Valeriu E. Șotropa, „Virgil Șotropa”, în *Revista Arhivelor*, număr LV, 1978, număr 2, pp. 196-204; Ioan Rusu, „Virgil Șotropa (1867-1954)”, în *Revista Arhivelor*, număr X, 1967, număr 2, pp. 269-278;

adresa poporului român, și mai ales dacă ele proveneau din gura dascălilor maghiari”.¹⁴ Aceste aspecte ale laturii sale morale nu au fost scoase în evidență numai de Alexandru Șotropa, ci și de alți memorialiști cu care Avram Iancu a intrat în contact în tinerețea sa, printre care amintim pe Ioan Papiriu Pop, cel care evidenția foarte apăsător dragostea lui Avram Iancu față de conașionalii săi și cinstea care-l caracteriza.¹⁵

Așadar, această scurtă relatare de „*memorialistică măruntă*” culeasă de Virgil Șotropa de la tatăl său, o completează pe cea a lui Ioan Papiriu Pop care pe lângă aspectele morale ale lui Avram Iancu ne mărturisește unde a locuit acesta în Cluj și pe cei pe care i-a avut colegi: „*Iar Bergai îi zise „et în aula mea sunt tres: minor Tobias, el ille petulans, -major Tobias probus, Abrahamus Iancu autem est honestissimus et humanissimus juvenis, videntur habuisse bonam educationem” (Și la mine sunt trei. Tobias cel mai mic și acesta e neascultător: Tobias cel mai mare e un tânăr de treabă, Avram Iancu este cel mai cinstit și uman tânăr se vede că au avut bună educație)*”,¹⁶ și pe cea a lui Ștefan Moldovan care ne oferă o serie de amănunte despre relațiile pe care le avea tânărul din Vidra cu ceilalți tineri studioși în orașul de pe Someș, pe care de cele mai multe ori îi ajuta cu cărți, haine și chiar cu bani („*Când era student la facultatea de drept în Clușiu, el conversa de preferință cu studenții români cei mai fără mijloace pe care adesea îi ajuta cu cărți, cu haine, uneori cu bani ca să poată și ei participa la câte o petrecere, cum teatru, menageria, circ, etc.*”).¹⁷

Într-o altă ordine de idei, pe baza acestei relatări memorialistice culese de Virgil Șotropa de la tatăl său și a celorlalte scrise de Ioan Papiriu Pop și Ștefan Moldovan, putem realiza o imagine nuanțată a personalității lui Avram Iancu în perioada școlară petrecută în Cluj, precum și a relațiilor pe care acesta le avea cu ceilalți colegi fie ei români, fie maghiari. De asemenea, putem observa din aceste relatări de „*memorialistică măruntă*” că scânteia urii pe care Avram Iancu a dezvoltat-o în timpul revoluției față de națiunea maghiară era aprinsă în inima tânărului din Vidra de Sus încă din tinerețe din cauza insultelor pe care le îndura el și colegii săi români de la colegii maghiari.

În continuarea acestei relatări memorialistice, ne sunt oferite o serie de amănunte despre plecarea Batalionului I Grăniceresc năsăudean spre Ungaria și despre incendierea și jefuirea Năsăudului de către trupele rebele maghiare.

Un loc aparte în această relatare este ocupat de prezentarea modului barbar în care au fost arestați Alexandru Șotropa și Florian Porcius în primăvara anului 1849, drumul parcurs de aceștia de la Maieru la Bistrița și apoi la Cluj, încercările

¹⁴ Virgil Șotropa, „Amintiri și impresii”, în *Transilvania*, an LIII, număr 9, 1922, p. 595.

¹⁵ Nicolae Dumbrăvescu, „Din memorialistica „măruntă” a Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania”, p. 161.

¹⁶ Ioan Papiriu Pop, „Amintiri dinainte de 1848. Avram Iancu”, în *Gazeta Transilvaniei*, număr 281, 1899, p. 1.

¹⁷ Ștefan Moldovan, „O trăsătură caracteristică din viața lui Avram Iancu”, în *Gazeta Transilvaniei*, număr 1, 1888, p. 22.

preotesei Susana (soția preotului Iacob Șotropa) de a-și salva fiul și ginerele din mâinile rebelilor maghiari, precum și felul în care reacționau aceștia la primirea banilor: „*Bunica mea [...] imediat plecă cu căruța în urma escortei, voind să-și elibereze într-un moment binevenit, copiii. Ajungând escorta în Năsăud, se opri pentru o zi, iar în ziua următoare din nou fu pusă în mișcare spre Cluj; bătrâna preoteasă după ea. Îmi spunea tatăl meu, că la fiecare popas mama sa trimetea escortei câte un galben, ca să mai ușureze soarta prizonierilor. Ofițeri primeau bucuroși banul, dar robii nu simțeau nici o schimbare în bine*”.¹⁸

Detenția în temuta închisoare din Cluj „*Fellegvár*” este și ea prezentată foarte amănunțit în aceste pagini de „*memorialistică măruntă*”, punându-se un accent deosebit pe frica de moarte care era tot mai mare în rândurile deținuților care asistau adesea la executarea conaționalilor.

În ultima parte a acestor pagini este inserată o scrisoare pe care Florian Porcius a trimis-o imediat după eliberarea din temnița clujeană prietenului său Vasile Națu care se afla la Cernăuți. Din conținutul acestei scrisori aflăm informații prețioase despre îmbolnăvirea lui Alexandru Șotropa în temnița din Cluj și despre situația de nesiguranță care trona atât în Cluj, cât și în întreaga Transilvanie.

Ultimele rânduri ale acestei relatări memorialistice îi sunt dedicate unei noi întâlniri între Alexandru Șotropa și Avram Iancu ce a avut loc după revoluție. În cadrul acestei întâlniri Alexandru Șotropa i-a povestit craiului Munților Apuseni cele pătimate în timpul revoluției și cum plănuiau ei în închisoare să fugă în munți.

În concluzie, nu putem decât să afirmăm că mărturiile culese de Virgil Șotropa de la tatăl său Alexandru Șotropa și de la unchiul, Florian Porcius, contribuie din plin la zugrăvirea unor realități, din timpul Revoluție de la 1848-1849 și despre conducătorii ei, ele contribuind, astfel, la îmbogățirea literaturii de specialitate referitoare la acest eveniment sângeros de la mijlocul secolului al XIX-lea. Cu siguranță, însemnările memorialistice culese de Virgil Șotropa de la înaintașii săi ne permit nouă istoricilor să descoperim acele vremuri sângeroase, privite din perspectiva unor oameni școliți, dar speriați de revoluție și de cele ce pățiseră în temnița din Cluj.

De altfel, paginile de „*memorialistică măruntă*” culese de către Virgil Șotropa de la tatăl său Alexandru Șotropa și de la unchiul Florian Porcius au și valoarea unei pedagogii naționale, transmițând un mesaj generațiilor viitoare, ce condamnă revoluția ca experiență umană, dar și unul de încredere în națiunea căreia îi aparține, în forțele proprii de a supraviețui greutăților, de a renște în momentele grele și de a se uni pentru depășirea lor și pentru realizarea interesului național. Prin urmare, și această scriere memorialistică la fel ca aproape toată literatura Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania a fost una mobilizatoare, oferind generațiilor viitoare repere morale, exemple de umanism și spirit civic.

¹⁸ Virgil Șotropa, „Amintiri și impresii”, pp. 596-597.

**Pages of „Brief Memoirs” about the Revolution from 1848-1849 in Transylvania. News
Selected by Virgil Țotropa from his Father Alexandru Țotropa and his Uncle Florian Porcius**

(Abstract)

The Romanian historiography related to the Revolution from 1848-1849 in Transylvania has been completed during the last decades with a series of memoirs regarding those bloody events dating from the second half of the nineteenth century and its leaders, Avram Iancu, Ioan Axente Sever, Ioan Buteanu, Nicolae Vlăduțiu etc. Continuing this direction of editing and analysing the memoirs dedicated to the revolution and to its leaders, we aim through this study at bringing into the historians' and amateurs' attention a short relation of „*brief memoirs*” about the revolution from 1848-1849 in Transylvania taken by Virgil Țotropa from his father and his uncle. As a result, from this relation we become aware of relevant pieces of information about Avram Iancu and about the injuries of the Romanians imprisoned at Cluj during the revolution, this narration contributing to emphasizing important realities of the Revolution from 1848-1849 in Transylvania.

Keywords: Transylvania, revolution, „*brief memoirs*”, prison, arrest.

ANEXĂ DOCUMENTARĂ

Virgil Șotropa AMINTIRI ȘI IMPRESII¹⁹

Pe când eram încă student și cu mare plăcere și multă curiozitate citeam și ascultam tot ce privește trecutul poporului nostru, adeseori îl rugam pe tatăl meu, Alexandru Ș[otropa], receptor de dare să-mi povestească din cele trăite, pățite și auzite de el. Mai mult, mă interesau evenimentele anilor de zbucium 1848/9, despre care însă nu prea bucuos vorbea tata, căci suferise în acel timp mari neajunsuri și chinuri sufletești. Dar dacă îmi succedea să-l pornesc pe bătrânul odată la vorbă atunci atât mintea, cât și fantezia îmi erau satisfăcute.

Îmi aduc bine aminte, că într-o seară, mi-a povestit despre Avram Iancu, cu care a cercetat în același timp școalele din Cluj, și cu toate că nu erau conșcolari, trăiau în bune raporturi conveneau de multe ori, se plimbau și cu predilecție rezolvau împreună probleme matematice. Mi-a spus că Iancu era foarte impulsiv, se știa însă modera și înconjura conflictele: numai într-un singur caz cu greu își putea potoli mânia, când adică auzea batjocuri și insulte la adresa poporului român, și mai ales dacă ele proveneau din gura dascălilor maghiari.

Despărțindu-se în Cluj, tatăl meu n-a mai convenit cu Iancu decât o singură dată după ani de revoluție 1848/9, în care răstimp în ținutul nostru s-au petrecut următoarele întâmplări:

Năsăudul, ca sediu al comandai regimentului II grăniceresc, deja în octombrie 1848, devenise în nordul Ardealului centrul de rezistență contrar intențiilor guvernului revoluționar maghiar. Tinerii de prin județele de miază-noapte alergau cu miile la Năsăud spre a jura credință împăratului și spre a se înrola în armata, cu care locotenent colonelul Urban, energicul comandant al regimentului, avea să întreprindă acțiunea sa contra rebelilor maghiari.

Mai înainte încă, în iulie 1848, pleacă din Năsăud la ordinul șiret al guvernului maghiar batalionul I al regimentului în frunte cu majorul Leon Pop, spre Ungaria, pentru a fi dirijat contra sârbilor. Grănicerii noștri însă au înțeles îndată intenția ascunsă a ministerului, n-au voit nicidecum să jure, cum li se cerea, pe constituția maghiară, și n-au voit să lupte contra sârbilor, pentru ceea ce au avut multe de suferit în drumul lor, bătut de-a crucișul și curmezișul țării ungurești. Cum se știe, bravura și statornicia lor au fost răsplătite în 1851 din partea împăratului cu conferirea mult amintitei medalii de aur.

Fiind respins în ianuarie 1849 Urban cu trupele sale peste Bistrița spre Bucovina, o coloană a revoluționarilor maghiari apucă pe valea Someșului în sus, intră în Năsăud și dă foc institutului militar, care ruinându-se nici nu s-a mai

¹⁹ Sursă: *Transilvania*, an LIII, număr 9, 1922, pp. 595-599.

reclădit. Atunci au fost nimicite de foc, între altele, cele mai multe și cele mai prețioase documente istorice privitoare la trecutul nostru.

Ajungând trupele rebele în comuna Maieru, unde era preot bunicul meu Iacob Ș[otropa], într-una din zilele lunii martie un căpitan maghiar însoțit de un locotenent și mai mulți honvezi, intră în casa parohială și provoacă pe popă să extrădeze imediat pe fiul său Alexandru și pe ginerele său Florian Porcius. Tatăl meu care tocmai absolvise teologia în Blaj, și unchiul meu Porcius, cunoscut botanist și membru al Academiei, pe atunci învățător, stătea în acele timpuri tulburi în Maieru, urmărind de acolo desfășurarea evenimentelor revoluționare. Se vede că au fost denunțați ca oameni periculoși, dar ei presimțind ce are să urmeze, s-au retras într-o casă de pe un deal din apropiere, numit mângura, și de acolo observau mișcările rebelilor în sat.

La provocarea ofițerilor popa răspunde, că nu știe unde sunt tinerii, cere mai de mult s-au depărtat de acasă. Atunci căpitanul înfuriat ridică pistolul, îl îndreptă spre pieptul bunicului, și numai intervenția locotenentului, care pune mâna pe brațul superiorului său, e de a se mulțumi, că n-a împușcat sălbaticul pe bătrânul preot.

Într-aceea tatăl și unchiul meu auzind de cele ce se petrec acasă și temându-se ca nu cumva bătrânul și soția sa să fie torturați, coboară repede din deal și aleargă acasă, unde fără nici o motivare ori vreun interogatoriu sunt deținuți, puși sub pază, iar în ziua următoare legați în fiare și escortați spre Năsăud.

Bunica mea pe care și Alexandru Bohățel, fostul căpitan suprem al districtului Năsăud, mi-o pomenea adeseori ca pe o femeie înțeleaptă și rezolută, imediat plecă cu căruța în urma escortei, voind să-și elibereze într-un moment binevenit, copiii. Ajungând escorta în Năsăud, se opri pentru o zi, iar în ziua următoare din nou fu pusă în mișcare spre Cluj; bătrâna preoteasă după ea. Îmi spunea tatăl meu, că la fiecare popas mama sa trimetea escortei câte un galben, ca să mai ușureze soarta prizonierilor. Ofițerii primeau bucuros banul, dar robii nu simțeau nici o schimbare în bine. Din Gherla, fiind goală de bani și de alimente, bunica adânc mâhnită trebuia să se întoarcă acasă, iar tatăl și unchiul sosiți în Cluj, au fost duși de-a dreptul și întemnițați în faimosul „Fellegrvár”, unde gemeau în lanțuri o mulțime de români din toate părțile țării.

Urmează zile negre cu un tratament neomenos. Ca să nu amintesc alta, numai faptul, că aproape în fiecare zi toți prizonierii erau scoși să fie martori oculari la executarea câtorva soți de suferințe, trebuia să-i umple zi și noapte de groaza morții cei așteaptă la rând și pe ei.

Nu odată îmi spunea moșul Porcius în anii din urmă, când mergeam eu la Rodna să-l văd ce mai face și să mai vorbim despre cele mai de mult trecute: *„Nepoate ce zile înfricoșate am mai petrecut noi în Fellegrvár; și zău numai cu tatăl tău am avut noroc de nu ne-au împușcat maghiarii. El adică în școlile din Oșorbein și Cluj învățase a vorbi bine ungurește, și când veneau ofițeri cu soțiile să vadă pe valahii sălbatici prinși în celulele*

Fellegvár-ului, el începea să vorbească cum știa mai bine când cu o cucoană, când cu vreun ofițer ori cu copii lor, și iată într-o bună dimineață ne trezim scoși din temniță și împărțiți la lucru, el într-o cancelarie, iar eu într-un spital”.

Așa a fost, și cu li s-a mai ușurat traiul. Dar ei nu prea aveau încredere, și în timp liber, când puteau să convingă și să vorbească neconturbați împreună, se tot sfătuiau, cum și ce să facă, ca să scape cu fuga în Munții Apuseni la oștile lui Iancu. Mult i-a frământat gândul ăsta, când deodată a intervenit alt fapt care le-a curmat chinurile sufletești și le-a adus pe neașteptate libertatea.

Într-o zi adică se răspândește în Cluj ca fulgerul vestea: „*Jön a Muszka*”! Vin Muscali! și deodată toți cu comandanți cu honvezi și cu orașeni își pierd capul, și apucă care încotro. Chiar și prizonierilor nu le mai are nimeni grija, și scăpați în fine de iad, ei pleacă veseli spre casă.

Cu un grup de someșeni pleacă și unchiul meu Porcius și ajuns în Năsăud, el scrie imediat prietenului său Vasile Nașcu, care atunci se afla la Cernăuți și care mai apoi a avut un rol însemnat în ținutul nostru, următoarea scrisoare laconică și semnificativă: „*Năsăud 6 august 1849. Frate! În fine mă aflu aici liber din prinsoarea de 18 săptămâni. Îți poți închipui ce am trebuit să sufar. Nu odată am simțit frica de moarte. În fine am scăpat teafăr din ghearele leilor înfricoșați. Asemenea și ceilalți camarazi, cu excepția cumnatului Alexandru care de altfel este achitat, dar din cauză de boală n-a putut să plece spre casă. Nu-mi este posibil să descriu în detaliu pățaniile mele aici, îmi rezerv să raportez despre ele cu gura. Noutăți îți pot împărtăși numai puține. Rebelii au dovedit mare frică de trupele austriece-rusești, și Iancu cu oastea sa de peste 30.000 de bărbați bine armați îi face pe clujeni să tremure de groază. În decursul iernii le-au luat maghiarilor peste 20 de tunuri, și la 5000 parte au fost prinși de el, parte au căzut. Pardon nu se dă nici unui prizonier. Fortăreața Alba Iulia e despresurată. Ministerul este în Segbedin. Bem a dispărut. În Cluj e mare lipsă de bani. Trupele primesc solda numai cu țărâita. Un adevărat haos. Clujul e plin plinut de Pertsăvitsi. Dea Dumnezeu ca pacea să fie restabilită cât de grabă. De altfel sunt sănătos. Împărtășește tuturor cunoscuților mei salutări și anume lui Născuț, Hangea etc. Tot așa respectele mele domnului Pumnea.²⁰ Cât de în grabă aștept răspunsul tău. Flore Mărin asemenea vă salută. Mii de salutări și săruturi de la al tău veci și sincer prieten: Porcius, învățător”.*

Scurt timp după Revoluție tatăl meu a convenit ocazional în Cluj cu Iancu și i-a povestit toate cele pățite împreună cu Porcius, dar mai ales cum își băteau ei capul să afle o modalitate de a fugi din mijlocul rebelilor la el în Munții Apuseni. Iancu îl asculta zâmbind și apoi îi zicea: „*Te vei mira, frate Alexandre, da îți voi spune, că mai bine ați făcut că ați rămas în Cluj. Așa va-ți mântui viața. Altfel zău nu știu cum o pățeți, căci în timpul din urmă moții mei, după cele experiențe cu Dragoș și cu mulți alți spioni, nu mai aveau încredere în nici un nădrag, și cum se apropia cineva îmbrăcat în haine nemțești de santinelele ori trupele noastre îl strigau să se întoarcă, și dacă nu ascultau împuşcau în el”.*

Atunci s-a întâlnit și a vorbit ultima dată tatăl meu cu Iancu.

²⁰ Aron Pumnul.

ORGANIZAREA CURSURILOR LA SEMINARUL „VENIAMIN COSTACHI” DIN IAȘI ÎN PERIOADA 1851-1861. ELEVII ȘI PROGRAMA ȘCOLARĂ

Silviu Marcel Costin
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Anul 1851 a adus o nouă reorganizare a Seminarului de la mănăstirea Socola din Iași.¹ În urma adoptării, la data de 7 iulie 1851, a „*Legiunii pentru organizarea învățăturilor bisericești în Moldova*” s-au abrogat hotărârile actului legislativ care reglementa situația Seminarului începând din anul 1848. Cursurile trebuiau să se organizeze pe două niveluri, primar cu patru ani de studiu și secundar, „*pentru clirosul mai înalt*”, cu durata studiilor tot de patru ani. La Huși și la Roman se putea organiza câte un seminar cu durata studiilor de patru ani, numărul înscrierilor fiind limitat la 40 de elevi pentru primul centru și 70 pentru cel de-al doilea. În privința școlilor catehetice, durata studiilor a fost fixată la doi ani.² Capacitatea maximă de școlarizare a seminarului a fost fixată la 100 de locuri, dintre care 25 erau rezervate cursului superior. Vârsta posibililor viitori elevi trebuia să se încadreze între 15 și 25 de ani. Programa școlară cuprindea: gramatica limbii române, aritmetica, istoria bisericească, istoria patriei, retorica, dogmatica, pastorală, limba rusă (opțională), limba latină, muzica bisericească, tipicul³ și citirea și explicarea *Noului Testament*,⁴ în primul nivel de studii, iar la cel de-al doilea se studia istoria universală, istoria bisericească, retorica, limba latină, limba franceză, logica, istoria filozofiei, arheologia biblică, hermeneutica, scripturistica, ecleziasistica, teologia fundamentală, teologia morală, teologia polemică și dreptul canonic.⁵

Numărul elevilor care s-au înscris la seminar în acest an nu ne este cunoscut. La sfârșitul anului școlar au primit atestate, conform documentelor existente, doar 8 elevi (la clasa a patra). Printre absolvenți s-a numărat și August

¹ Valeriu Iordăchescu, „Istoricul Seminarului *Veniamin* din Iași”, în *Anuarul Seminarului „Veniamin Costache” din Iași pe anii 1921-1927*, Iași, Editura Viața Românească, 1928, p. 7.

² Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași (1803-1903)*, București, Institutul de Arte Grafice, 1904, p. 86.

³ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Monastirea Socola fondat*, Iași, Tipo-Litografia H. Goldner, 1885, pp. 96-97; Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași*, pp. 86-87.

⁴ Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și funcționării Seminarului „Veniamin Mitropolitul” din Iași cu ocazia centenarului său*, București, Tipografia „Gutenberg” Joseph Göbl, 1904, p. 40.

⁵ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Monastirea*, pp. 97-98; Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași*, pp. 86-87.

Scriban din Burdujeni, Ținutul Botoșani.⁶ Constantin Erbiceanu consemnează un număr de 75 de absolvenți. Documentele invocate în sprijinul afirmațiilor sale sunt condicele din mai mulți ani școlari.⁷ Într-adevăr condicele menționate se găsesc sintetizate într-unul din documentele aflate în fondul seminarului, dar fraza care precede titlul arată că era vorba atât de absolvenții seminarului, cât și de cei ai cursurilor de candidați, școală aflată sub tutela primei instituții: „*listă cu cliricii și candidații ce au eșit cu atestate din Seminaria Centrală în timpul Preasfințitului Filaret Scriban, rectorul actual al Seminariei*”.⁸ O altă sursă care prezintă un număr identic de absolvenți, cu cel menționat de Erbiceanu, este *Istoria Școalelor* a lui V. A. Urechia.⁹ După cum reiese din documente, Constantin Erbiceanu și V. A. Urechia i-au numărat între absolvenții seminarului și pe cei care au încheiat cursurile pentru candidați, primind atestate tot de la seminar.¹⁰ Numărul prezentat de cei doi cercetători este de două ori mai mare decât numărul elevilor consemnați în primul an de studiu, în urmă cu patru ani (36 de elevi).¹¹ Referitor la clasa a cincea, în documentele existente nu este consemnat nimic. Cel mai probabil a fost organizată cu un număr foarte mic de elevi. Pavel Savin arată că ar fi fost 4 absolvenți la clasa a cincea și 5 absolvenți la clasa a patra,¹² aceiași lucru reieșind și din tabelul anexat de Gheorghe Adamescu.¹³ În privința numărului cursanților de la școlile catehetice (redușe la 8), documentele arată că s-ar fi ridicat la 457 în anul 1852.¹⁴

În anul școlar 1852-1853, seminarul a asigurat pregătirea intelectuală a 80 de elevi. Cifra era mult mai scăzută față de limitele impuse prin „*Legea pentru organizarea învățământului*”, adoptată în 7 iulie 1851. În primul an de studiu au fost 27 de elevi, în al doilea 13 elevi, în al treilea 14 elevi, în al patrulea 10 elevi, în al cincilea 9 elevi, iar în clasa a șasea 7 elevi.¹⁵ Cifrele menționate anterior arată indirect că a fost constituită clasa a cincea încă din urmă cu doi ani. Referitor la numărul absolvenților, situația a fost similară cu cea înregistrată în anii anteriori. La clasa a patra au fost declarați absolvenți doar 6 elevi din cei 10 participanți la examenele finale,¹⁶ iar elevii din clasele a cincea și a șasea au decis să-și continue studiile. Altă problemă semnalată în această perioadă a fost intrarea absolvenților în rândul clerului. Pavel Savin, folosind un document de corespondență, arată că

⁶ Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale (în continuare S. J. I. A. N.), *Fond Seminarul Veniamin Costache din Iași (1834-1940)*, dosar 382/1842-1889, volum II, f. 252(r).

⁷ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Monastirea*, p. 100.

⁸ S. J. I. A. N., *Fond „Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice-Moldova (1804-1862)”*, dosar 10/1851, f. 200(r).

⁹ V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800-1864*, volum III, București, Imprimeria Statului, 1894, p. 107.

¹⁰ S. J. I. A. N., *Fond Seminarul Veniamin*, dosar 94/1853, f. 2(r).

¹¹ *Ibidem*, dosar 50/1848-1851, f. 33(r-v.)

¹² Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și funcționării Seminarului „Veniamin Mitropolitul”*, p. 116, 127.

¹³ Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași*, p. 160 (anexe).

¹⁴ S. J. I. A. N., *Fond „Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice-Moldova”*, dosar 10/1851, f. 119(r-v).

¹⁵ Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și funcționării Seminarului „Veniamin Mitropolitul”*, p. 42.

¹⁶ S. J. I. A. N., *Fond Seminarul Veniamin*, dosar 382/1842-1889, volum II, f. 252(r).

numărul absolvenților de seminar nehirotoniți era de 60, iar numărul absolvenților școlilor catehetice (candidați) aflați în aceeași situație era de 168, motivele fiind diverse. Pe lângă situația menționată, Epitropia Seminarului „Veniamin” a înștiințat (7 martie 1853) Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice de existența unor situații în care ar fi implicați foști elevi ai seminarului, contrare prevederilor legislative aflate în vigoare. Mai exact era vorba de situația profesională a unor elevi exmatriculați de la seminar pe motiv de indisciplină repetată, dar care au fost „angajați” ulterior ca profesori la unele școli publice din ținuturi. În a doua parte a petiției, epitropia solicita aplicarea prevederilor articolului 415 din „*Organicescul Regulament*” în cazul absolvenților „care din rea voință nu au intrat în tagma bisericească”.¹⁷

În anul școlar 1853-1854 s-a depășit, se pare, cifra de școlarizare impusă prin lege, Gheorghe Adamescu consemnând 114 elevi în toate clasele (șapte).¹⁸ Cifrele nu concordă cu cele prezentate de Pavel Savin (91 de elevi).¹⁹ Potrivit ultimului cercetător menționat, în clasa întâi ar fi fost înscriși 23 de elevi, în clasa a doua 24 de elevi, în clasele a treia și a patra câte 11 elevi, în clasa a cincea 6 elevi, în clasa a șasea 9 elevi, iar în clasa a șaptea 7 elevi.²⁰ Adamescu nu a prezentat împărțirea elevilor pe clase, precizând doar că au fost 25 de absolvenți în acest an școlar.²¹ Situația absolvenților prezentată de Adamescu, în textul lucrării, folosind informații dintr-un dosar din arhivă, este contrazisă de o anexă prezentată la sfârșitul acesteia, unde se arată că au fost 5 absolvenți la clasa a patra și 2 la clasa a șaptea. Sursa acestei anexe a fost un centralizator în care erau consemnați absolvenții seminarului din perioada 1842-1904 (cu întreruperi), furnizat autorului menționat de către conducerea seminarului (în 1904).²² Și Pavel Savin a consemnat date identice cu cele existente în „anexa 90” din lucrarea lui Gheorghe Adamescu.²³ În schimb, Constantin Erbiceanu a consemnat 69 de absolvenți, invocând date din condicile menționate anterior.²⁴ Același număr de absolvenți a fost consemnat și de V. A. Urechia.²⁵ Documentele existente arată că numărul absolvenților ar fi fost 6 la clasa a patra, respectiv 2 la clasa a șaptea.²⁶ Diferența dintre datele prezentate de cei trei cercetători și cele consemnate în documentele disponibile este semnificativă. Analizând situația putem spune că numărul absolvenților prezentat în documentele menționate (dosar 382, volum II) este apropiat de cel prezentat în tabelul anexat de Gheorghe Adamescu (există

¹⁷ *Ibidem*, Fond „Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice-Moldova”, dosar 10/1851, f. 53(r).

¹⁸ Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași*, p. 91.

¹⁹ Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și funcționării Seminarului „Veniamin Mitropolitul”*, p. 43.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași*, p. 91.

²² *Ibidem*, p. 160 (anexe).

²³ Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și funcționării Seminarului „Veniamin Mitropolitul”*, p. 116, 128.

²⁴ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Monastirea*, p. 100.

²⁵ V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800*, volum III, p. 107.

²⁶ S. J. I. A. N., *Fond Seminarul Veniamin*, dosar 382/1842-1889, volum II, f. 252(r).

diferențe, numărul absolvenților din centralizator este mai mic decât cel prezentat în dosarul amintit). Totuși, nu este vorba de unul și același document deoarece în centralizatorul anexat de Adamescu nu se regăsește consemnat numărul absolvenților din perioada 1847-1851 și nici prezentarea nominală a absolvenților (pe toată perioada). În cel de-al doilea document (dosarul 382, volum II), absolvenții sunt prezentați nominal, fără întreruperi, din 1843 până în 1889.²⁷ Așadar, sursele au variat de la o lucrare la alta, nefiind comparate informațiile din mai multe documente. Prezentarea unui număr mare de absolvenți (cazul lui Constantin Erbiceanu și V. A. Urechia) poate fi pusă și pe seama menținerii unei anumite „*imagini*” a acestei școli. Se putea accepta mai greu situația în care numărul absolvenților unei instituții prestigioase era mic sau foarte mic în mai mulți ani școlari.

Din acest an școlar, durata școlarizării la cursul superior a fost extinsă de la trei la patru ani, dar constituirea efectivă a clasei a opta nu se putea realiza datorită numărului foarte mic de elevi. Programul pentru acest ultim an de studiu cuprindea următoarele materii: istoria filosofiei, limba greacă, limba latină, dreptul canonic, patrologia și ermeneutica.²⁸ Extinderea programului de studii s-a făcut din considerentul de a avea o ierarhie superioară cu o pregătire intelectuală mult mai temeinică, dobândită în țară. Condițiile accederii în cler rămăneau cele stabilite în Regulamentul Organic și în Legea din 1851, dar pentru moment se refereau doar la clericii de mir.²⁹ În cazul hirotonirii monahilor nu se cerea deținerea obligatorie a unui atestat de absolvire a studiilor teologice, primând completarea urgentă a numeroaselor locuri vacante.³⁰ Era suficientă doar o examinare a cunoștințelor intelectuale a candidatului, realizată de rectorul seminarului, prezentarea adeverinței de la duhovnic sau cercetarea duhovnicească³¹ și aprobarea cererii de hirotonie, depusă anterior la cancelaria episcopală sau mitropolitană, după caz.³²

Dacă la seminar numărul absolvenților era destul de mic, la școlile catehetice cifra de școlarizare era în continuă creștere. Sursele arhivistice arată că (în anul 1854) la cele 9 școli catehetice erau înscriși 625 de cursanți, numiți elevi sau candidați. Primul loc în ceea ce privește numărul înscrierilor și a înscrișilor era deținut de Botoșani cu 110, urmat de Dorohoi cu 100, Iași 75 și Bacău cu 71 de candidați. Celelalte cinci centre aveau sub 70 de cursanți.³³

În anul școlar 1854-1855 numărul elevilor care au frecventat cursurile seminarului nu ne este cunoscut. Pavel Savin arăta că 84 de elevi au susținut

²⁷ *Ibidem*, f. 251-271(r).

²⁸ Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și funcționării Seminarului „Veniamin Mitropolitul”*, p. 47.

²⁹ *Ibidem*, p. 45.

³⁰ S. J. I. A. N., *Fond „Mitropolia Moldovei-Hirotonii”*, dosar 3/1851, f. 1, 110(r).

³¹ Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași*, p. 91.

³² S. J. I. A. N., *Fond „Mitropolia Moldovei-Hirotonii”*, dosar 3/1851, f. 7, 41, 51, 55, 57, 70, 71, 110(r).

³³ *Ibidem*, *Fond „Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice-Moldova”*, dosar 10/1851, f. 119(v).

examele aferente celui de-al doilea semestru din anul școlar menționat. Numărătoarea lui începe de la clasa a doua, iar despre elevii din primul an de studiu nu ne dă nici o informație (clasa a doua 34 elevi, clasa a treia 18 elevi, clasa a patra 11, clasa a cincea 6 elevi, clasa a șasea 3 elevi, clasa a șaptea 7 elevi, iar clasa a opta 5 elevi).³⁴ Gheorghe Adamescu nu a mai menționat numărul absolvenților, iar Pavel Savin a redat în textul lucrării numele elevilor care au urmat clasa a opta, iar la finalul ei a arătat că au fost 8 absolvenți la clasa a patra și 5 la clasa a opta.³⁵ Constantin Erbiceanu și V. A. Urechia arată că au fost 24 de absolvenți.³⁶ Documentele arată că 8 elevi au absolvit cursul inferior, 4 elevi au încheiat cursurile clasei a șaptea, dar nu au primit atestate, iar 5 elevi pe cele ale clasei a opta, primind atestate. Dintre cei cinci absolvenți ai cursului superior, 4 erau monahi și aveau hirotonia în treapta de (iero)diacon.³⁷ Acest lucru arată că măsura care viza pregătirea îndelungată a viitorilor membrii ai clerului superior, inițiată în anul anterior, a fost pusă în aplicare foarte repede. Ea a putut fi implementată și datorită faptului că monahii amintiți au devenit elevi ai seminarului în urmă cu șapte ani. În statistica anexată de Gheorghe Adamescu numărul absolvenților celor două cursuri este identic cu cel prezentat în dosarul citat, dar nu se face nici un fel de referire la elevii din clasa a șaptea.³⁸

În privința școlilor catehetice, numărul înscrierilor și cel al cursanților a scăzut semnificativ în 1855. Potrivit documentelor „doar” 265 de tineri ar fi urmat acest tip de cursuri. Cel mai mare număr de cursanți erau la Dorohoi (57), iar cel mai mic la Iași (15).³⁹

Următorul an școlar (1855-1856) a adus noi modificări în ceea ce privește numărul de elevi. Unele surse arată că ar fi fost școlarizați 126 de elevi,⁴⁰ iar altele nu precizează exact numărul, ci doar au estimat că în perioada 1852-1858 au fost între 120 și 150 de elevi în fiecare an școlar.⁴¹ La cursul superior numărul elevilor continua să fie unul destul de scăzut (clasele a cincea și a opta ar fi avut în componență doar câte 3 elevi).⁴² Deși „*Legea pentru organizare învățăturilor bisericești*” din 1851 limita numărul elevilor la 100, din care 25 pentru cursul superior, se pare că în acest an s-a aprobat școlarizarea unui număr mai mare de elevi. Acest lucru

³⁴ Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și funcționării Seminarului „Veniamin Mitropolitul”*, p. 48.

³⁵ *Ibidem*, p. 116, 128 (anexe).

³⁶ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Monastirea*, p. 100; V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800*, volum III, p. 107.

³⁷ S. J. I. A. N., *Fond Seminarul Veniamin*, dosar 382/1842-1889, volum II, f. 252(r). Cei cinci absolvenți erau: Benedict, Climent, Policarp, Inochentie (toți ierodiaconi) și Părvu Ion (mirean).

³⁸ Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași*, p. 160 (anexe).

³⁹ S. J. I. A. N., *Fond „Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice-Moldova”*, dosar 10/1851, f. 119(v).

⁴⁰ Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și funcționării Seminarului „Veniamin Mitropolitul”*, p. 48.

⁴¹ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Monastirea*, p. 100; V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800*, volum III, p. 107.

⁴² Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și funcționării Seminarului „Veniamin Mitropolitul”*, p. 48.

reiese indirect din corespondența rectorului Filaret Scriban cu Departamentul Averilor Bisericești și a Învățăturilor Publice (7 octombrie 1855) în care se arată că la Socola erau școlarizați și locuiau în internat 125 de elevi.⁴³ Completarea tuturor claselor cu elevi ar fi putut atrage și această modificare a unora dintre prevederile legii amintite. Chiar dacă nu se cunoaște numărul elevilor din fiecare clasă, se pare că în ultimii patru ani școlari numărul înscrierilor la seminar au crescut destul de mult. Cel mai bine se observă acest lucru din prezentarea tabloului absolvenților de la sfârșitul anului școlar 1855-1856. La clasa a patra 18 elevi au reușit să devină absolvenți, adică de peste două ori mai mulți decât în anul școlar anterior, 3 elevi erau în clasa a șaptea, iar la clasa a opta au fost declarați absolvenți doi elevi.⁴⁴ În anexa prezentată de Gheorghe Adamescu apar doar 14 absolvenți la clasa a patra, 2 elevi în clasa a șaptea și 3 absolvenți la clasa a opta.⁴⁵ Cel mai probabil, dacă ne raportăm la alte documente (dosarul 382), s-a produs o inversare a datelor când s-a consemnat situația din ultimile două clase. Pavel Savin a consemnat 14 absolvenți la cursul inferior, 3 elevi în clasa a șaptea și 2 absolvenți la clasa a opta (despre care spune că s-a desființat la încheierea acestui an școlar).⁴⁶ Constantin Erbiceanu și V. A. Urechia menționează că în acest an școlar ar fi absolvit cursurile 24 de elevi, dar nu prezintă împărțirea absolvenților pe cursuri (inferior și superior).⁴⁷

Așadar, situația școlară a elevilor a fost consemnată în cel puțin două colecții de documente, iar comparația dintre ele este necesară deoarece în numeroase situații datele prezentate în bibliografie nu coincid cu cele din documentele aflate în arhivă. Totuși, informațiile referitoare la absolvenți, prezentate de cei doi autori menționați anterior, sunt incomplete dacă ne raportăm la unele documente existente în Fondul „Seminarul Veniamin Costache” (dosarul 382, volumul II) aflat în custodia Arhivelor Naționale ale României.

Printre absolvenții din anul școlar 1855-1856 s-au aflat Constantin Erbiceanu, Nicolae Roiu, Constantin Focșa, la clasa a patra, toți viitori profesori la seminar.⁴⁸ În clasa a șaptea se afla Gheorghe Erbiceanu (viitor profesor), iar unul dintre cei doi absolvenți de la clasa a opta a fost Romul Scriban.⁴⁹

A persistat și în acest an problema accederii lente în cler a unui important număr de absolvenți ai seminarului. Filaret Scriban a sesizat, printr-un amplu raport (5942 din 7 octombrie 1855), trimis către Departamentul Averilor Bisericești și a Învățăturilor Publice, problema continuării hirotoniilor absolvenților

⁴³ S. J. I. A. N., *Fond „Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice-Moldova”*, dosar 10/1851, f. 91(v).

⁴⁴ *Ibidem*, *Fond Seminarul Veniamin*, dosar 382/1842-1889, volum II, f. 253(r).

⁴⁵ Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași*, p. 160 (anexe).

⁴⁶ Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și funcționării Seminarului „Veniamin Mitropolitul”*, p. 116, 128.

⁴⁷ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Monastirea*, p. 100; V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800*, volum III, p. 107.

⁴⁸ Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași*, pp. 138-142 (anexe).

⁴⁹ S. J. I. A. N., *Fond Seminarul Veniamin*, dosar 382/1842-1889, volum II, f. 253(r).

de la școlile catehetice, deși exista un seminar la Huși (cu durata studiilor de patru ani) și seminarul de la Socola care avea două cicluri de studii, fiecare cu durata studiilor de patru ani, școli care dădeau numărul necesar de candidați la hirotonie pentru cele trei eparhii din Mitropolia Moldovei. Rectorul propunea oprirea hirotoniilor în cazul candidaților care au absolvit doar cursurile unei școli catehetice și solicita impunerea obligativității absolvirii cel puțin a cursului inferior, la unul dintre cele două seminarii, pentru orice candidat la un post clerical. Se resolicita aplicarea dispozițiilor articolului 415 din Regulamentul Organic pentru a se reglementa exact situația absolvenților seminarului.⁵⁰ În același timp, rectorul solicita mărirea bugetului seminarului pentru a putea asigura pregătirea didactică, cazarea și masa pentru toți cei 125 de elevi, deoarece din bugetul existent se putea asigura întreținerea a doar 85 de elevi (clirici) interni.⁵¹ Același memoriu a fost trimis și domnitorului Grigorie Alexandru Ghica. Rectorul considera că era nevoie de o creștere a numărului de elevi la seminar pentru a avea un număr mai mare de absolvenți cu o pregătire teologică superioară.⁵² Demersul său nu era unul neîntemeiat dacă ne raportăm la unele pasaje din memoriul ministrului cultelor și instrucțiunii publice, realizat în anul precedent (1855, în care se propunea desființarea școlilor bisericești (catehetice) ținute deoarece „*elevii es fără a ști nici măcar elementele scrisului, cititului, aritmeticii, gramaticii sau geografiei*”).⁵³ Chiar dacă concluziile inspecțiilor nu erau favorabile școlilor catehetice, în 1856 au mai frecventat astfel de cursuri 220 de elevi. Cei mai mulți erau înscriși la Roman (53), Botoșani (36) și Neamț (27).⁵⁴

La sfârșitul acestui an școlar s-a mai luat hotărârea trimiterii unor elevi sau absolvenți ai seminarului la studii în Grecia. Ierodiaconul Clement, monahul Filaret și Gheorghe Erbiceanu au fost îndrumați să studieze la Universitatea din Atena, iar ierodiaconul Damaschin și monahul Ghenadie la Seminarul Teologic din Halki, aflat sub directa îndrumare a Patriarhiei de la Constantinopol. Informația provine dintr-o cerere (numărul 110 din 26 iulie 1856) înaintată mitropolitului Moldovei, Sofronie Miclescu, de către rectorul seminarului de la mănăstirea Socola, Filaret Scriban, în care se solicita intervenția ierarhului pentru urgentarea demersurilor de obținere a pașapoartelor pentru cei cinci bursieri.⁵⁵ Ierodiaconul Clement a absolvit cursul superior în 1855, Gheorghe Erbiceanu era elev în clasa a șaptea,⁵⁶ monahul Filaret (Gheorghe)⁵⁷ sau Constantin? Dimitriu, pe numele de mirean, absolvent în

⁵⁰ *Ibidem*, Fond „Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice-Moldova”, dosar 10/1851, f. 91(r).

⁵¹ *Ibidem*, f. 91(r-v).

⁵² *Ibidem*, f. 99(r-v).

⁵³ Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași*, p. 94.

⁵⁴ S. J. I. A. N., Fond „Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice-Moldova”, dosar 10/1851, f. 119(v)-120(r).

⁵⁵ *Ibidem*, Fond Seminarul Veniamin, dosar 101/1856-1860, f. 1(r).

⁵⁶ *Ibidem*, dosar 382/1842-1889, volum II, f. 252(r-v).

⁵⁷ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Mănăstirea*, p. 105.

1848, dacă este vorba de aceeași persoană)⁵⁸ a fost șef de promoție,⁵⁹ iar despre monahul Ghenadie (Gheorghe Enăceanu) se cunoaște că a absolvit 4 clase în 1853, primind atestat,⁶⁰ după care a intrat în monahism.⁶¹

Creșterea numărului elevilor care frecventau cursurile seminarului a continuat și în anul școlar 1856-1857. Conform datelor dintr-un document redactat în anul școlar precedent, numărul elevilor urma să ajungă la 150 în următorul an școlar.⁶² Pavel Savin arată că ar fi fost de fapt 203 elevi.⁶³ Cifra exactă nu este cunoscută deoarece nu mai avem alte documente care să afirme sau să infirme datele prezentate anterior. În privința absolvenților, informațiile sunt mai numeroase. Unul dintre documente arată că 36 de elevi au absolvit cursul inferior.⁶⁴ În centralizatorul anexat de Gheorghe Adamescu și lista anexată de Pavel Savin se arată că ar fi fost doar 32 de absolvenți, toți la cursul inferior.⁶⁵ Pavel Savin mai arată că toți elevii clasei a șaptea au urmat clasa a opta, care astfel s-a reînființat.⁶⁶ Constantin Erbiceanu a consemnat 27 de absolvenți,⁶⁷ iar V. A. Urechia nu a mai făcut referire la acest aspect. În afară de Pavel Savin, care menționează situația clasei a șaptea, nicio altă sursă nu ne oferă informații cu privire la situația claselor V-VIII, la ultima clasă nefiind menționat niciun absolvent. Acest lucru stârnește controverse deoarece la sfârșitul anului școlar precedent au promovat clasa a șaptea 3 elevi,⁶⁸ dar clasa a opta urma să fie compusă din doar doi elevi, dat fiind faptul că Gheorghe Erbiceanu a plecat să studieze la Atena.

În anul școlar 1857-1858 numărul elevilor care au urmat cursurile seminarului ar fi fost 319,⁶⁹ iar cel al absolvenților a ajuns la nivelul dorit de rectorul Filaret Scriban încă din anii anteriori. La clasa a patra au fost 49 de absolvenți, potrivit surselor arhivistice, clasa a șaptea a avut în componență trei elevi, iar din clasa a opta au fost declarați absolvenți 4 elevi.⁷⁰ Celelalte surse prezintă un număr diferit de absolvenți. Gheorghe Adamescu arată că ar fi fost 37

⁵⁸ S. J. I. A. N., *Fond Seminarul Veniamin*, dosar 382/1842-1889, volum II, f. 251(r).

⁵⁹ *Ibidem*, dosar 101/1856-1860, f. 14(r).

⁶⁰ *Ibidem*, dosar 382/1842-1889, volum II, f. 252(r).

⁶¹ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Monastirea*, p. 105.

⁶² S. J. I. A. N., *Fond „Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice-Moldova”*, dosar 10/1851, f. 91(r).

⁶³ Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și funcționării Seminarului „Veniamin Mitropolitul”*, p. 48.

⁶⁴ S. J. I. A. N., *Fond Seminarul Veniamin*, dosar 382/1842-1889, volum II, f. 253(r).

⁶⁵ Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași*, p. 160 (anexe); Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și funcționării Seminarului „Veniamin Mitropolitul”*, pp. 116-117 (anexe).

⁶⁶ Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și funcționării Seminarului „Veniamin Mitropolitul”*, p. 128 (anexe).

⁶⁷ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Monastirea*, p. 100.

⁶⁸ S. J. I. A. N., *Fond Seminarul Veniamin*, dosar 382/1842-1889, volum II, f. 253(r).

⁶⁹ Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și funcționării Seminarului „Veniamin Mitropolitul”*, p. 57.

⁷⁰ S. J. I. A. N., *Fond Seminarul Veniamin*, dosar 382/1842-1889, volum II, f. 253(v)-254(r).

de absolvenți la clasa a patra și 4 absolvenți la clasa a opta,⁷¹ Pavel Savin a consemnat aceleași cifre,⁷² iar Constantin Erbiceanu menționează 74 de absolvenți,⁷³ dar fără a detalia împărțirea acestora pe ciclurile de studii. Printre absolvenții din acest an școlar s-a regăsit și Ion Creangă din Humulești, Ținutul Neamțului. El a absolvit cursul inferior și îl găsim în documente la numărul 28.⁷⁴ Programa școlară a rămas aproape nemodificată (accent pe omiletică și catehetică), documentele arătând că în toate cele opt clase ale seminarului existau elevi (au existat absolvenți la sfârșitul fiecărui an școlar).⁷⁵

Din această perioadă avem noi informații referitoare la manualele școlare după care se predă și se învață la seminar. Într-un document intitulat „*listă cu cărțile școlastice prelucrate în limba română de corpul profesoral al Seminariei Centrale*” sunt prezentate pe mai multe secțiuni denumirea manualelor. Astfel, avem două tipuri de manuale, tipărite și manuscrise. Din categoria celor tipărite au făcut parte: *Mărturisirea Ortodoxă*, *Catehismul*, *Istoria Sfântă a Vechiului Testament*, *Dogmatica*, *Istoria Universală*, *Teologia Fundamentală*, *Istoria Sfântă a Noului Testament*, *Ermeneutică*, *Omiletică*, *Liturgică*, *Tipicul*, *Teologia Morală*, *Învățăături morale, religioase și istorice*, *Epistole despre datorii preoților*, *Istoria bisericească pe scurt* și *Gramatică latină*. Manualele netipărite au fost în număr mult mai mic decât cele prezentate anterior, în această categorie fiind menționate: *Scripturistica*, *Arheologia*, *Dreptul canonic*, *Gramatica limbii grecești*, *Retorica* și *Pastorală*.⁷⁶ Conform documentului era pentru prima dată când „*literatura națională s-a îmbogățit cu atâtea lucrări științifice*”. Tipărirea acestor manuale a fost posibilă datorită unei donații generoase făcute de unul dintre profesorii seminarului, care a dorit să rămână anonim.⁷⁷ Unele lucrări, cum ar fi *Istoria bisericească pe scurt* și *Sfințita Eminentă*,⁷⁸ îl aveau autor pe Filaret Scriban.⁷⁹ *Catehismul Ortodox după Filaret al Moscovei*,⁸⁰ *Teologia dogmatică a Bisericii Ortodoxe*, *Manualul de tipic*, *Manualul de liturgică*, *Introducere în sfințitele cărți ale Vechiului și Noului Testament* și

⁷¹ Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași*, p. 160 (anexe).

⁷² Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și funcționării Seminarului „Veniamin Mitropolitul”*, p. 117, 128.

⁷³ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Monastirea*, p. 100.

⁷⁴ S. J. I. A. N., *Fond Seminarul Veniamin*, dosar 382/1842-1889, volum II, f. 253(v).

⁷⁵ *Ibidem*, *Fond „Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice-Moldova”*, dosar 10/1851, f. 128(r-v), 129-130(r).

⁷⁶ *Ibidem*, f. 201(r).

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ Ioan Nicolae I. Mutu [Strehaia], *Învățământul teologic ortodox din Muntenia și Moldova în secolul al XIX-lea*, Craiova, Editura Sitech, 2010, p. 194.

⁷⁹ Mircea Păcurariu, „Arhieriei Neofit și Filaret Scriban”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, an XXXV, număr 1-2, 1959, pp. 110-111.

⁸⁰ Idem, „Învățământul teologic seminarial în Biserica Ortodoxă Română”, în volumul *Două secole de învățământ teologic seminarial (1803-2003)*, coordonat de Mihai Vizitiu, Dragoș Bahrim, Adrian Timofti, Iași, Editura Trinitas, 2003, p. 92.

Teologia Pastorală îl aveau autor (traduceri și creație proprie) pe Melchisedec Ștefănescu.⁸¹

Anul școlar 1858-1859 a fost marcat de continuarea eforturilor de eficientizare a procesului educațional. Efortul îndelungat s-a concretizat prin apariția, în ani școlari consecutivi, a unor rezultate școlare aproape imposibil de realizat în urmă cu jumătate de deceniu. Potrivit documentelor, au absolvit cursul inferior 55 de elevi, clasa a șaptea a fost promovată de un elev, iar la clasa a opta nu s-au înregistrat absolvenți⁸² (deși anul trecut au absolvit clasa a șaptea 3 elevi). Alte două surse menționează 47 absolvenți la clasa a patra și arată că mai existau trei elevi în clasa a șaptea.⁸³ Constantin Erbiceanu nu a precizat nimic în legătură cu rezultatele înregistrate în acest an școlar, dar a semnalat reapariția problemei legate de hirotonia unor candidați care nu aveau absolvite studiile teologice: „[...] *earăși s-au făcut preoți necărturari dintre candidații ori dascălii de pe la biserici, fără măcar să fi văzut școala clericală!*”⁸⁴ Deși legile (Regulamentul Organic și „*Legea pentru organizarea învățăturilor bisericești*” din 7 iulie 1851) interziceau accesul în cler a candidaților care nu dețineau un atestat eliberat de o școală teologică, se pare că s-a invocat din nou existența unui număr insuficient de absolvenți cu atestate eliberate de unul dintre cele trei seminarii din Mitropolia Moldovei. Acest motiv nu se putea susține prin invocarea situației absolvenților deoarece în cazul seminarului de la Socola numărul lor era foarte mare în comparație cu cel înregistrat în urmă cu jumătate de deceniu. Documentele ne ajută să cunoaștem care era situația elevilor pe clase în acest an școlar. Numărul înscrierilor la examenul de admitere a fost unul destul de mare, semn că se păstra dorința tinerilor de a urma cursurile unei școli teologice superioare. În urma verificărilor preliminare au fost declarați admiși în clasa întâi 72 de elevi. În clasa a doua erau 46 de elevi, în clasa a treia 65 de elevi, în clasa a patra 67 de elevi, în clasa a cincea 16 elevi, în clasa a șaptea 5 elevi, iar în clasa a opta nu existau elevi înscriși.⁸⁵ Potrivit datelor din acest document, numărul total al elevilor a fost 271. Pavel Savin menționează că de fapt numărul elevilor ar fi fost 281.⁸⁶

În privința școlilor bisericești ținutale (de candidați) situația înscrierilor se menținea aproape constantă. La Ismail erau 42 de cursanți, la Iași 50, la Piatra 32, la Fălțiceni 40, la Dorohoi 15, iar la Botoșani 35 de cursanți (total 212 candidați).⁸⁷

⁸¹ Constantin C. Diclescu, *Episcopul Melchisedec, studiu asupra vieții și activității lui: cu un portret și excerpte din corespondență*, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1908, pp. 117-119.

⁸² S. J. I. A. N., *Fond Seminarul Veniamin*, dosar 382/1842-1889, volum II, f. 254(r-v), 255(r).

⁸³ Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași*, p. 160 (anexe); Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și funcționării Seminarului „Veniamin Mitropolitul”*, pp. 117-118, 128 (anexe).

⁸⁴ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Monastirea*, p. 106.

⁸⁵ S. J. I. A. N., *Fond „Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice-Moldova”*, dosar 10/1851, f. 203(r-v), 204(r).

⁸⁶ Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și funcționării Seminarului „Veniamin Mitropolitul”*, p. 57.

⁸⁷ S. J. I. A. N., *Fond „Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice-Moldova”*, dosar 10/1851, f. 205(r-v).

Din 1859, după desființarea Epitropiei Seminarului, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice a hotărât extinderea programei prin introducerea unor noi materii.⁸⁸ Astfel, era programat să apară în orarul din următorul an școlar disciplinele: literatura bisericească, elemente de fizică și chimie, agronomia, pedagogie și metodică, algebră, geometrie, teologie morală, medicina populară, limba franceză și desenul (toate la cursul superior).⁸⁹ Din acest an se prefigura înființarea unei Facultăți de Teologie, dar în lipsa infrastructurii necesare, se pare că primul sediu ales a fost seminarul de la Socola.⁹⁰ Studenții nu puteau fi în număr mare⁹¹ din cauza faptului că în anul școlar 1858-1859 au frecventat cursurile clasei a șaptea doar 5 elevi, iar absolvenții clasei a patra nu se puteau înscrie la astfel de cursuri.

Anul școlar 1859-1860 a fost marcat de modificările de ordin administrativ începute în anul precedent, una dintre consecințe a fost, se pare, scăderea numărului elevilor, seminarul ajungând să aibă, conform unor surse, doar 90 de elevi.⁹² Totuși, numărul elevilor, consider că a fost mai mare deoarece documentele arată că în anul anterior au fost 72 de elevi în clasa întâi, 46 de elevi în clasa a doua, 65 de elevi în clasa a treia, 67 de elevi în clasa a patra, 16 elevi, în clasa a cincea și 5 elevi în clasa a șaptea.⁹³ Dacă scădem 55, adică numărul absolvenților de la cursul inferior (deși unii au urmat cursul superior ulterior), și luăm în considerare, ipotetic, un posibil abandon școlar mai mare (până la 50 de elevi, conform situației absențelor din anul anterior),⁹⁴ constatăm că numărul elevilor putea fi de cel puțin 200, dat fiind faptul că se adăugau și noii înscriși. Dintr-un centralizator privind situația școlară din perioada 1834-1903, anexat de Gheorghe Adamescu, reiese că numărul elevilor ar fi fost de fapt 234, din care 52 în primul an de studiu.⁹⁵ Situația

⁸⁸ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Monastirea*, pp. 107-109.

⁸⁹ V. A. Urechia, *Istoria școlilor de la 1800*, volum III, p. 233; Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și funcționării Seminarului „Veniamin Mitropolitul”*, p. 66; Valeriu Iordăchescu, „Istoricul Seminarului Veniamin din Iași”, p. 7.

⁹⁰ Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași*, p. 103; Mihai Manuca, „Facultatea de Teologie din Iași 1860-1864”, în *Biserica Ortodoxă Română*, an LXXVIII, număr 12, 1960, p. 876.

⁹¹ Mihai Manuca, „Facultatea de Teologie din Iași”, p. 891.

⁹² Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași*, p. 102.

⁹³ S. J. I. A. N., *Fond „Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice-Moldova”*, dosar 10/1851, f. 203(r-v), 204(r).

⁹⁴ *Ibidem*, f. 204(r).

⁹⁵ Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași*, p. 164 (anexe). Totuși, informațiile din acest tabel sunt, foarte probabil, incomplete. Deși statistica începe cu anul 1834, pentru perioada 1834-1842 nu este consemnat nimic cu privire la componența claselor, fiind prezentate doar câteva date referitoare la numărul elevilor. Și acestea pot fi incomplete deoarece pentru unii ani școlari, cum ar fi 1836-1837 și 1841-1842, sunt consemnați 6 respectiv 1 elev (p. 164 anexe). Pentru perioadele 1834-1848, 1854-1856, 1858-1860, 1861-1864, 1866-1868 (pp. 164-165 anexe), 1873-1879, 1880-1881, 1890-1893 (pp. 166-167 anexe), nu sunt consemnate date referitoare la numărul elevilor prezenți la examene. În privința numărului elevilor înscriși, informațiile lipsesc pentru perioadele: 1847-1853, 1854-1855, 1860-1865, 1866-1868, 1873-1874, 1876-1879, 1880-1881, 1887-1888, 1889-1893 (pp. 164-166 anexe).

exactă nu se poate cunoaște în lipsa altor documente cu care să putem verifica datele consemnate în acest tabel. Pe lângă acest fapt, documentul anexat nu este însoțit de explicațiile cercetătorului amintit. În unele situații, cum este și cazul prezentării elevilor din acest an școlar, Adamescu nu a folosit în textul lucrării informații din acest tabel.⁹⁶ Constantin Erbiceanu nu a menționat câți elevi erau la seminar, preferând să facă doar aprecieri estimative, greu de verificat documentar: „numărul elevilor de la 1860-1874 a fost de 150 interni și de 100-150 externi, ear la acest timp numărul elevilor interni a scăzut la 50 în toate Seminarile, prin urmare și la Socola”. În privința numărului absolvenților, situația se menținea aproape la nivelul înregistrat în anii anteriori. Cursul inferior a fost absolvit de 43 de elevi, în clasa a șaptea erau 7 elevi, iar cursul superior a fost absolvit de alți 7 elevi.⁹⁷ Alte surse arată că ar fi fost doar 17 absolvenți la cursul inferior și 7 la cel superior.⁹⁸ Cifrele prezentate sunt infirmate de datele din tabelul anexat de același autor. În document se arată că au fost 43 de absolvenți la cursul inferior, 5 elevi în clasa a șaptea și 7 absolvenți ai cursului superior.⁹⁹ Pavel Savin a consemnat 43 de absolvenți de la cursul inferior, 7 elevi în clasa a șaptea și 5 absolvenți la cursul superior.¹⁰⁰ Procentul absolvenților, în raport cu cel al elevilor înscriși, era unul bun, mai ales la cursul superior. Observăm, însă, că se efectuau înscrieri în diferite clase și pe parcursul studiilor. O asemenea situație este întâlnită la clasa a opta, compusă din 7 elevi, dar în anul școlar anterior numai 5 elevi se aflau în clasa a șaptea,¹⁰¹ din care doar unul (Bobulescu Nicolai) a reușit să promoveze. Cel din urmă elev nu a mai continuat studiile în anul școlar 1859-1860 sau nu a promovat, el nefiind menționat în lista absolvenților clasei a opta.¹⁰²

Pentru absolvenți, exista opțiunea ca din acest an să-și aprofundeze studiile teologice prin înscrierea la Facultatea de Teologie, afiliată Universității din Iași (inaugurată la 26 octombrie 1860).¹⁰³ Conform unei adrese primite de Comitetul Seminarului de la Socola, elevii din clasele a șaptea și a opta urmau să devină primii studenți ai Facultății de Teologie.¹⁰⁴ În răspunsul trimis Ministerului Cultelor, Comitetul Seminarului arată că foarte puțini elevi din clasele menționate doreau să-și continue studiile. Cei mai mulți absolvenți au optat pentru găsirea imediată a

Conform acestui tabel nu ar fi existat sau nu ar fi fost consemnați elevii corigenți și repetenți din perioada 1834-1860, 1865-1868, 1870-1879, 1889-1893 (p. 165 anexe).

⁹⁶ *Ibidem*, p. 102.

⁹⁷ S. J. I. A. N., *Fond Seminarul Veniamin*, dosar 382/1842-1889, volum II, f. 255 (r-v).

⁹⁸ Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași*, pp. 102-103.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 160 (anexe).

¹⁰⁰ Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și funcționării Seminarului „Veniamin Mitropolitul”*, p. 118, 128.

¹⁰¹ S. J. I. A. N., *Fond „Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice-Moldova”*, dosar 10/1851, f. 204(r).

¹⁰² *Ibidem*, *Fond Seminarul Veniamin*, dosar 382/1842-1889, volum II, f. 255 (r-v).

¹⁰³ Ion Vicovan, „Seminarul Veniamin Costachi-o altă abordare”, în *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Teologie*, serie nouă, tom V, 1999-2000, p. 173.

¹⁰⁴ Mihai Manuca, „Facultatea de Teologie din Iași”, p. 891.

unui loc de muncă. Doar patru elevi „[...]care au rămas încă neașezați, au făcut cunoscut că se vor înscrie spre a urma cursul acelei facultăți, numai sub următoarele condiții”.¹⁰⁵ Prima condiție menționată de posibili viitori studenți era respectarea de către autoritatea bisericească a prevederilor Legii din 7 iulie 1851 (articolul 4: „să dispune ca Proistosii, Protoiereii, Dicasterioții, Egumenii, Arhimandriții și Arhiereii să nu să rădice la aceste grade de cât dacă vor înfățișa mai întâi atestat de îndeplinirea cursului învățăturilor Teologice”),¹⁰⁶ a doua condiție era cunoașterea componenței corpului profesoral pe care urma să îl aibă facultatea, iar cea de-a treia condiție era asigurarea sprijinului material pe toată perioada studiilor universitare.¹⁰⁷ Motivul îndoielii de a urma sau nu studii universitare era situația profesională incertă a absolvenților. Filaret Scriban propunea acordarea unui număr mai mare de burse pentru elevii care decideau să urmeze cursul superior la seminar și pentru studenții de la Facultatea de Teologie. Rezolvarea situației se putea face prin acordarea unei atenții deosebite absolvenților seminarului și celor ai Facultății de Teologie, dat fiind faptul că „[...] tinerii seminariști, după ce învățau în seminar mai mult decât se învăța în școala preparandală, nu găseau posturi și erau prost remunerați. De aceea ei s-au dezgustat a învăța mai departe și voiesc a îmbrățișa cariere civile”.¹⁰⁸ În cele din urmă, Facultatea de Teologie a avut înscriși 13 studenți în anul universitar 1860-1861, din care 4 au frecventat regulat cursurile și au avut bursă (Constantin Erbiceanu-profesor la seminar, Filotei Romanescu, Oancea Teofan și Lăzărescu Constantin), 1 a frecventat cursurile dar nu a primit bursă (Gheorghe Costăchescu), iar 8 erau deja preoți sau diaconi în diferite parohii.¹⁰⁹ Studentul care urma cursurile la „zi”, fără bursă, era profesor de limba latină la seminar.¹¹⁰

Tot din acest an școlar (1859-1860) avem noi informații referitoare la bursierii trimiși în urmă cu patru ani de rectorul Filaret Scriban la studii în străinătate. Gheorghe Erbiceanu se întorsese de la studii din Atena în toamna anului 1859 și fusese angajat profesor la seminarul de la Socola.¹¹¹ Ierodiaconul Filaret Dimitriu și ierodiaconul Ghenadie i-au solicitat (20 aprilie 1860) mitropolitului Sofronie Miclescu să le permită continuarea studiilor teologice la o Academie Teologică din Rusia. Ei doreau să urmeze cursuri de doctorat la academia amintită,¹¹² aceasta fiind cea mai înaltă treaptă de pregătire intelectuală pe care un student la teologie putea să o urmeze. Cererile au fost aprobate, iar studenții amintiți s-au îndreptat spre Academia Duhovnicească din Kiev.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ Constantin Erbiceanu, *Istoricul Seminarului Veniamin din Monastirea*, p. 96.

¹⁰⁷ Mihai Manuca, „Facultatea de Teologie din Iași”, pp. 891-892.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 892.

¹⁰⁹ *Ibidem*, pp. 893-894, 896.

¹¹⁰ Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași*, p. 101.

¹¹¹ S. J. I. A. N., *Fond Seminarul Veniamin*, dosar 101/1856-1860, f. 13(r).

¹¹² *Ibidem*, f. 15-16(r).

Confirmarea acestui fapt o avem dintr-o înștiințare oficială (numărul 16.694 din 16 decembrie 1860), trimisă de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, în care se solicita explicații privind trimiterea celor doi studenți la Academia din Kiev.¹¹³ Cel mai important aspect pe care ministerul dorea să îl cunoască era „*cu ce mijloace, cu ce învoire și cum în numele Seminarului ați înaintat lucrări pentru trimiterea menționaților tineri în Rusia*”.¹¹⁴ Ministerul solicita aceste explicații deoarece seminarul se afla în subordinea sa. Mitropolitul i-a sprijinit pe tinerii amintiți,¹¹⁵ pentru a ajunge la Academia din Kiev, cel mai probabil, datorită relațiilor cordiale pe care le-a avut cu unii dintre arhierii ruși, nemaifiind necesară implicarea ministerului.

În anul școlar 1860-1861 a fost pusă în aplicare noua programă școlară. Aceasta era alcătuită în așa fel încât să-i pregătească pe elevi pentru a putea urma și studii teologice universitare.¹¹⁶ Pe lângă acest fapt, o altă schimbare importantă a fost retragerea din funcția de rector și profesor a lui Filaret Scriban¹¹⁷ și numirea în acest post a fratelui său, Neofit Scriban.¹¹⁸

În privința absolvenților din acest an școlar, documentele indică o scădere masivă a numărului lor. La clasa a patra au fost doar 10 absolvenți, iar la clasa a șaptea 7 absolvenți.¹¹⁹ Alte surse arată că au fost 7 absolvenți la cursul inferior și 7 la cel superior.¹²⁰ Dacă pentru cursul superior, redus la trei ani în această perioadă, numărul absolvenților nu a fost sub limitele înregistrate în ultimii ani, la cursul inferior situația era îngrijorătoare. Numărul absolvenților era de peste patru ori mai mic decât cel înregistrat în anul precedent. La sfârșitul anului școlar, rectorul Neofit Scriban (și profesor din 1848),¹²¹ arăta, printr-un raport că numeroși elevi abandonau studiile, iar alții, chiar și absolvenți ai cursului superior, nu doreau să primească hirotonia din mai multe motive.¹²² Rectorul semnală problema neaplicării tuturor prevederilor Legii din 7 iulie 1851, lucru care genera o serie de nemulțumiri în rândul absolvenților de seminar. Mai exact, s-a adus în discuție existența unei diferențe semnificative între cerințele pe care trebuia să le îndeplinească un candidat pentru un post de preot sau diacon la o biserică parohială și candidații la hirotonie din mediul monahal: „[...] pentru a putea fi hirotonit preot de parohie i se cere (candidatului) a poseda un atestat de îndeplinire a cursurilor

¹¹³ *Ibidem*, f. 18(r).

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ Varlaam Merticaru, Niță Dan Danilescu, Ion Vicovan, *Păstori ai Bisericii și promotori ai culturii: mitropoliții Moldovei de la începuturi până azi*, Iași, Editura Trinitas, 2005, pp. 130-131.

¹¹⁶ Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și funcționării Seminarului „Veniamin Mitropolitul”*, pp. 66-67.

¹¹⁷ Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași*, p. 98.

¹¹⁸ Mircea Păcurariu, „Arhierii Neofit și Filaret Scriban”, p. 98.

¹¹⁹ S. J. I. A. N., *Fond Seminarul Veniamin*, dosar 382/1842-1889, volum II, f. 256(r).

¹²⁰ Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași*, p. 160 (anexe); Pavel Savin, *Câteva cuvinte asupra înființării și funcționării Seminarului „Veniamin Mitropolitul”*, p. 118, 128.

¹²¹ Constantin Erbiceanu, *Viața și activitatea Preasfințitului Neofit Scriban*, p. 19.

¹²² Gheorghe Adamescu, *Istoria Seminarului „Veniamin” din Iași*, pp. 104-105.

seminaricești de 7 clase, iară pentru a deveni cineva igumen, arhimandrit, arhieru, episcop și chiar Mitropolit nu se cere niciun atestat de învățătură și de merite".¹²³ Conducerea seminarului a încercat reechilibrarea situației prin neeliberarea atestatelor, pentru a „motiva” elevii care absolveau cursul inferior să-și continue studiile.¹²⁴

Informațiile din documente confirmă faptul că seminarul de la mănăstirea Socola din Iași a fost cea mai importantă instituție care a asigurat pregătirea intelectuală superioară a viitorilor membri ai clerului. Pe lângă tinerii care au primit hirotonia la scurt timp după absolvirea cursurilor seminarele, au existat și absolvenți care au fost solicitați să activeze în diferite posturi civile, cum ar fi învățământul. La creșterea prestigiului instituției amintite au contribuit și elevii trimiși să studieze la universități din stăinătate, unde au avut rezultate apreciable.

The Instruction at the „Veniamin Costachi” Seminary from Iași in the Period 1851-1861. Students and the School Curricula

(Abstract)

The Seminary „Veniamin Costache” from Socola-Iași was the first theological seminary in Moldavia (established in 1803). As the most representative institution in this area, the majority, both in rural and in the laic sphere, followed one of the stages of intellectual training in this seminar. Classification of schools, curriculum work, organization of courses and admission rules (thematic examination, candidates’ age) were regularly covered by specific laws issued by the Ministry of Culture and Public Education. Among these were included „*The Rule for organizing church teachings in Moldova*”, dating from 7 July 1851 and Public Education Act of November 25, 1864. Besides the aspects mentioned, another effect that the application of these laws produced was represented by changes in the number of students and graduates default, one school year to another.

Keywords: Seminary, education, pupils, legislation, curricula.

¹²³ *Ibidem*, p. 105.

¹²⁴ *Ibidem*, pp. 102-103.

PHILIPPE DE FLANDRA, ÎNTRE DORINȚA ROMÂNILOR ȘI INTERESELE MARILOR PUTERI

Ionel Munteanu
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași

În textul de față ne propunem aducerea unui surplus de informații inedite referitoare la „candidatura” lui Philippe de Flandra la tronul Principatelor Unite Române, anume momentul 11/23 februarie 1866 și reacțiile Marilor Puteri față de acest eveniment.

În lucrările publicate până acum nu avem o analiză a regimului și a relațiilor dintre partidele existente la 1866, ce au jucat un rol important în alcătuirea noii forme de conducere. În lucrarea lui A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, din 1910, observăm cu ușurință conflictele dintre liberali și conservatori pentru elaborarea legii fundamentale.¹

Primele demersuri ale unirii Moldovei cu Valahia sub un prinț străin au apărut imediat după încetarea războiului din Crimeea. Din pricina faptului că Principatele Române erau vasale Porții, Marile Puteri nu puteau admite cererea românilor. Însă, Constantin Hurmuzaki susținea, într-o scrisoare, faptul că indiferent dacă Principatele au fost și sunt suverane Porții, „*pot încheia după cum avem atâtea exemple cu Puterile Străine, cât și între sine, tot felul de tratate; așa dară și pentru unirea celor două staturi*”.² Francezul Saint-Marc Girardin comenta unele aspecte referitoare la ziarul „Zimbru” din 18 iulie 1856, precum că românii chiar dacă se vor uni, Principatele vor fi tot slabe față de vecinul lor, Rusia. De aceea, majoritatea populației își dorea unirea sub un prinț străin: „*Până acum ideea unei case suverane pământene nu părea pe placul românilor. Tot ce am cetit sau auzit ne făcea să credem că românii vroiau mai bine un prinț strein care să-i lege de Europa și să fie liberi de necuvenințele rivalităților locale*”. Acesta mai adaugă și faptul că prin protocolul numărul VI al Conferinței de la Viena din 26 martie 1855, reprezentantul Franței, Burcheney, a propus unirea Principatelor sub un prinț străin dintr-o familie domnitoare europeană.³ Printre cei mai activi unioniști români, aflați în Occident, erau frații Golești. Alexandru C. Goleșcu îi scria lui Ștefan Goleșcu că l-a văzut pe Cavour, dar și pe comisarul

¹ Vasile V. Russu, *Viața politică în România, de la domnia pământeană la prințul străin (1866-1871)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2001, pp. 11-14.

² Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare A. N. I. C.), *Fond Kogălniceanu*, dosar nr. 365, f. 22-24.

³ *Ibidem*, f. 2, 8.

Sardiniei. Cavour îi relata românului că în cele din urmă Franța ajunsese la o înțelegere cu Anglia privind unirea celor două Principate, însă mai puțin despre chestiunea prințului străin. Însă, Ștefan Golescu, insista foarte mult pentru unirea românilor sub un prinț străin. Acest lucru aducea și independența Principatelor Moldo-Valahe. Această dorință a românilor a fost auzită și de către Poartă. De aceea, Bulwer îi sugerează lui Dumitru Brătianu să nu mai susțină ideea prințului străin ca nu cumva Sublima Poartă să se opună. Napoleon al III-lea dorea să propună în Principate un prinț dintr-o „casă regală franceză”, belgiană sau chiar din Casa de Savoia.⁴ În corespondența trimisă de diplomatul belgian acreditat la Constantinopol, Edouard Blondeel van Cuelebroeck, din 20 iunie 1856, din Galați, observăm că populația română din cele două Principate, Moldova și Valahia, propunea ca prinț străin pe Eugene de Carignan, de origine latină.⁵ Alexandru Golescu susținea, în 1856, în cazul în care se va alege un prinț străin, să fie ales unul dintr-o casă regală neutră, precum Belgia, „pentru a contracara tendințele expansioniste ale puternicilor imperii vecine”.⁶ Un rol important jucat de pașoptiști înaintea revenirii în țară a fost implicarea acestora în presă. Încă din 1848 până în 1857, presa franceză a publicat diverse articole „*inspirate de români*” privind cele patru puncte cerute de aceștia la Adunările Divanurilor Ad-hoc din toamna anului 1857, anume autonomia, unirea, prințul străin și un guvern constituțional.⁷

Prima „*candidatură*” a lui Philippe de Flandra la tronul Principatelor Române a fost în 1857, apoi la 11/23 februarie 1866.⁸ Guillaume Arendt, profesor la Universitatea din Louvain, anunța faptul că a aflat de la Constantin Hurmuzaki faptul că Principatele Danubiene, Moldova și Valahia, oferă tronul contelui de Flandra. Plecând spre Țările Române în noiembrie 1856-martie 1857, Blondeel van Cuelebroeck, ministrul belgian acreditat în Constantinopol, a fost învinuit că ar fi dorit unirea celor două țări, sub coroana lui Philippe de Flandra (informație confirmată contelui de Flandra pe 23 martie 1857). Din pricina acestui fapt, Blondeel van Cuelebroeck a trebuit să părăsească postul său de la Constantinopol, fiind numit diplomat, mai apoi ministru la Washington.⁹ Pe 24 ianuarie 1859 a fost

⁴ Anastasie Iordache, *Revoluționarii Golești*, București, Editura Mica Valahie, 2011, pp. 237-238 (toți cei cinci români, veniți în București pe 25 ianuarie 1856/5 februarie 1857, au fost exilați imediat după participarea acestora la revoluția de la 1848).

⁵ Gheorghe Platon, *De la constituirea națiunii la Marea Unire*, volum V, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2005, p. 108.

⁶ *Ibidem*, p. 225.

⁷ Paul Henry, *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, Librairie Felix Alcan, 1930, p. 34.

⁸ Sergiu Iosipescu, „En marge de la correspondance du roi Charles I de Roumanie avec Marie, comtesse de Flandre”, în *Museum Dynasticum*, număr XXIII, 2011, p. 37.

⁹ George Henri Dumont, „Philippe”, în *Nouvelle biographie nationale*, Extrait du Tome 4, 1997, p. 295 (înainte ca Blondeel să fie învinuit, el însuși, cunoscând foarte bine situația Principatelor Moldo-Valahe, susținea și faptul că dorințele românilor nu pot fi îndeplinite, datorită opoziției Turciei și Rusiei. Acesta

recunoscută unirea celor două principate, Moldova și Valahia, sub domnitorul Alexandru Ioan Cuza. În tot acest timp, Cuza era considerat de exilați precum unul interimar. După unire, comisia de la Focșani susținea cu tărie venirea la conducerea țării a unui suveran străin ereditar pentru a pune piedici ambițiilor rivalilor, dar și menținerea consecințelor evenimentelor de la 24 ianuarie 1859. Domnitorul Cuza afirma că pentru el, „*coroana*” oferită nu a reprezentat un lucru sacru.¹⁰

La jumătatea lunii ianuarie 1866, la Viena circulau zvonuri în legătură cu unele probleme din Principatele danubiene, precum că românii vor să pregătească tronul unui prinț dintr-o familie străină. Cuza devenea deja din ce în ce mai nepopular, însă, fiind sprijinit de unele împrejurări reușise să reglementeze situația din Principatele Moldo-Valahe.¹¹ În noaptea de 10 spre 11 februarie 1866, Cuza a fost forțat să abdice în favoarea unui prinț străin. În istoriografia română această temă a detronării lui Cuza a fost foarte bine descrisă de diverși istorici precum Gheorghe Cliveti, Vasile Russu, Alexandru Beldiman, Gheorghe Platon, și mulți alții. Pe lângă dorința instaurării unei dinastii străine, îndepărtarea lui Cuza a avut și cauze interne: sistem economic dificil, sistem administrativ slab, inefficient.¹²

Jacques Poumay, consul belgian în Principatele Unite, Moldova și Valahia, notează în scrisoarea trimisă lui Charles Rogiers, ministrul de externe belgian, că în afara arestării lui Cuza de cei cinci ofițeri și crearea unui nou guvern, oamenii împreună cu soldații strigau pe străzi „*căderea lui Cuza, trăiască România, trăiască Contele de Flandra*”.¹³

Noul guvern, format la 11/23 februarie 1866, a fost bine echilibrat. În structura guvernului intrau: președintele guvernului Ion Ghica, C. A. Rossetti,

mai adaugă și faptul că „*garanția altor state nu poate fi decât iluzorie*”. Aceste informații au fost preluate din Gheorghe Platon, *De la constituirea națiunii la Marea Unire*, p. 112).

¹⁰ Arhivele Ministerului de Afaceri Externe (în continuare A. M. A. E.), *Fond Arhivele Statului, 1866-1867*, volum 125, dosar nr. 32, „Relativ la abdicarea Prințului Alexandru Ioan I la 11 februarie 1866. Numirea Locotenentei Princiare. Proclamarea Principelui Philippe I și Carol I”, f. 197-203 (Baronul de Bourqueney va accentua la conferință foarte mult chestiunea prințului străin susținând ca românii să aibă „*un sistem cât mai apropiat posibil de forma monarhică, la care va putea singură să răspundă la problema pe care o avem în vedere*”).

¹¹ Arhivele Ministerului de Afaceri Străine Belgiene (în continuare A. M. A. S. B.), *Fond Correspondance Politique Autriche-Hongrie 1866*, volum 33, film nr. 763, dosar nr. 636, „Raport politic către Monsieur le Ministre”, nr. 11, f. 5.

¹² George Zane, „Probleme de economie financiară în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza”, în volumul *Cuza Vodă. In memoriam. Culegere de studii cu ocazia împlinirii unui secol de la moartea domnitorului*, coordonat de L. Boicu, Gheorghe Platon, Alexandru Zub, Iași, Editura Junimea, 1973, pp. 304-316.

¹³ A. M. A. S. B., *Fond Correspondance politique, Roumanie(1861-1870)*, volum 1, „Raport politic către Monsieur le Ministre”, nr. 648/1866, f. 48 (în 1866, Charles Rogier purta funcția de Ministru al Afacerilor Externe al Belgiei).

Dimitrie Ghica, Ioan C. Cantacuzino, Petre Mavrogheni, D. A. Sturdza și ministrul de război Dimitrie Lecca.¹⁴

După abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza, Ion Ghica, președintele guvernului și ministru de externe, propunea aducerea pe tronul țării a lui Philippe de Flandra, prinț dintr-o dinastie regală europeană, ceea ce nu aducea rivalități, suspiciuni politice.¹⁵ În adunarea prezidată de Mitropolitul Nifon, D. Obedenu propunea să aclame ca domn al României pe contele Philippe, sub titlul de Philippe I: „*Anulu una mie optu sute deci și șese, luna Februarie unspredece zile, Senatu și Adunarea Electivă a României întrunile au alesu și au aclamatu în unanimitate de Domnu Stăpânitorul alu Principatelor-Unite-Române conformu dorințelor exprimate de Adunările Adhoc din anulul 1857, pe Alteța Sa Regală-Philipu-Eugeniu-Ferdinand-Maria-Clement-Balduin-Leopold-Gheorghe-Comite de Flandra și Duce de Saxonia, sub numele de PHILIPU I*”.¹⁶ Primul act oficial de jurământ față de Philippe de Flandra datează din 12/24 februarie 1866, spunând: „*Jur că voi fi credincios Domnului Stăpânitor al Principatelor-Unite-Române, Filip I, reprezentat prin Locotenența Domnească compusă de: Generalul Nicolae Golescu, Colonelul Haralambie și Dl. Lascăr Catargi*”.¹⁷ Însă, imediat după voturile obținute pentru alegerea lui Philippe de Flandra, Ion Ghica i-a trimis lui Jacques Poumay două scrisori în care îl anunța hotărârile luate de noul guvern. Poumay și-a abținut orice gest față de acest eveniment.¹⁸

Ziarul „*Timpul*” anunța că o nouă delegație urma să plece spre Bruxelles spre a-i oferi coroana noului domn ales, „*căzută așa de brusc de pe fruntea lui Cuza*”. Se punea problema că prințul străin este de religie catolică, intrând în contradicție cu religia țării, ortodoxă. Însă, Emil Crețulescu susținea faptul că un principe străin nu poate aduce nicio vătămare religiei noastre, ci pur și simplu acestea sunt doar niște pretexte a unora ce vor să aducă țara la neînțelegeri.¹⁹ De asemenea, și consulul belgian de la Sankt Petersburg, afirma în raportul său politic din 28 februarie 1866 faptul că Philippe de Flandra este de confesiune catolică, și nu de

¹⁴ Dan Berindei, *Istoria Românilor, Constituirea României moderne (1812-1878)*, volum VII, tom I, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 553.

¹⁵ Gheorghe Cliveti, *România și Puterile garante, 1856-1878*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1988, p. 75.

¹⁶ Arhivele Palatului Regal Belgian (în continuare A. P. R. B.), *Fond Prins Philippe van Belgie, Graaf van Vlaanderen*, dosar nr. 4/1866, f. 1.

¹⁷ A. N. I. C., *Fond Ministerul de Interne. Diviziune Administrativă (1859-1867)*, nr. 2601, dosar „Pentru jurămintele depuse de funcționari în urma alegerii noului Domnitor, Filip I”, nr. 97, f. 2 (în total au existat 630 de jurăminte din partea tuturor autorităților române).

¹⁸ A. M. A. S. B., *Fond Corespondance politique, Roumanie (1861-1870)*, „Raport politic către Monsieur le Ministre”, nr. 648/1866, f. 50 (acesta mai notează că la ora 11 noaptea, sub o ninsoare și un frig puternic, populația împreună cu fanfara militară au staționat din nou în fața consulatului strigând „*Trăiască Philippe I*”).

¹⁹ *Românul*, 20 februarie 1866, pp. 25-26.

religie ortodoxă.²⁰ În anexa acestui raport, un articol din ziarul de Sankt Petersburg comenta faptul că Philippe de Flandra nu are nicio simpatie, niciun respect pentru Principatele Unite.²¹ În urma acestor noi schimbări realizate de români, Imperiul Otoman și Franța au cerut celor cinci Mari Puteri, organizarea unei Conferințe la Constantinopol și Paris. În ciuda evenimentelor petrecute în țară pe 11/23 februarie 1866, turcii au mobilizat trupe militare la Vidin, Rusciuc și Silistra, ceea ce a determinat și mobilizarea trupelor române. Autoritățile de la Constantinopol considerau că românii au încălcat Tratatul de la Paris, prin care se menționa că nu se vor accepta decât domni pământeni. La frontiera Moldovei se aflau deja mobilizate trupe militare ruse. Ba mai mult, ducele de Leuchtenberg al Rusiei, a fost propus de ruși la tronul de la Iași. Această candidatură este în contradictoriu cu articolul 13 din convenția din 18 august 1858: „*este eligibil un hospodar de 35 ani și fiu a unui tată din Moldova sau Valahia și să aibă un venit de 3000 de galbeni, dar și să justifice că acesta a prestat o funcție publică timp de 10 ani sau face parte din ansamblul ei*”.²² Pe lângă cei doi „candidați”, Philippe de Flandra și ducele de Leuchtenberg, se vehiculează că ar mai fi încă patru „candidați” precum prințul Amedeo, al doilea fiu al regelui Italiei, prințul Adam Czartoryski.²³

Conform întrunirilor din 24 februarie/8 martie, au fost aleși diferiți membri români pentru a susține și convinge cabinetele europene cu privire la necesitatea detronării lui Cuza și alegerea prințului străin, Philippe de Flandra. Au fost create două grupuri, unul la Constantinopol și unul la Paris. Ion Ghica l-a trimis ca delegat la Paris pe Ion Bălăceanu pentru a se întâlni cu ministrul francez de externe Drouyn de Lhuys.²⁴ La Paris, au plecat și Vasile Boerescu, Ludovic Steege, Sc. Fălcoianu. Boerescu, împreună cu Steege, s-au oprit la Viena pe 19 martie pentru a sta de vorbă cu Mensdorf Pouilly, ministru de externe austriac. Acest ministru nu le dădea românilor nicio șansă de a aduce la tronul României un prinț străin.²⁵ Circulau unele zvonuri privind refuzul dat de contele de Flandra, dar și de împăratul Napoleon al III-lea. Fiind conștient de refuzul lui Philippe, Bălăceanu îl roagă pe împăratul Franței să aducă pe tronul României orice prinț dintr-o altă casă regală străină. Încă din data de 24 februarie 1866, Philippe

²⁰ A. M. A. E. B., *Fond Correspondance politique Russie*, volum 1866, „Raport politic către Monsieur le Ministre”, nr. 36/45 din 28 februarie 1866, f. 1-2.

²¹ *Ibidem*, Anexa raportului politic nr. 36/45 din 28 februarie 1866.

²² *L'Écho du Parlement*, număr 55, 24 februarie 1866, p. 2.

²³ *Journal de Toulouse*, număr 69, 10 martie 1866, p. 2 (reprezentantul Italiei la Paris în rezolvarea problemelor române a fost ales M. Rattazzi, având deja o vastă experiență în problemele orientale. Amedeo era al doilea fiu al regelui Italiei).

²⁴ Ion Bălăceanu, *Amintiri politice și diplomatice 1848-1903*, ediție îngrijită de Georgeta Filitti, București, Editura Cavallioti, 2002, p. 112.

²⁵ Nicolae Corivan, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 176.

refuzase, pe un ton sec, tronul României, precum un balon de cotton.²⁶ Înainte să se îndrepte spre Roma, Philippe s-a oprit în Paris pentru a stabili cu Napoleon al III-lea răspunsul pe care îl va da României. În capitala Franței a fost întrebât: „Nu-i așa că nu ai să accepți această coroană?”²⁷ În momentul refuzului dat de Philippe (aflat în vacanță în Italia), o delegație română a plecat imediat la Bruxelles pentru a influența răspunsul contelui, însă fără niciun succes. Aceștia au fost primiți pe 27 februarie 1866 de ministrul afacerilor externe Charles Rogier. Delegaților români în urma vizitei făcute regelui Leopold al II-lea și lui Charles Rogier, două zile mai târziu li s-a comunicat de către rege că el a fost cel care s-a opus acceptării acestei oferte. De asemenea, acesta adaugă că fratele său nu e atât de ambițios, dovadă având refuzul și altor tronuri, precum cel a Greciei.²⁸ Pe 18/30 martie 1866, Philippe a anunțat oficial guvernului belgian refuzul său.²⁹ Tot în aceeași zi, delegația română a primit scrisoarea oficială prin care contele de Flandra a refuzat tronul României.³⁰ În urma unor analize mai îndelungate, observăm că lordul Clarendon nu a fost deloc împotriva numirii prințului belgian la tronul României. Ministrul de externe francez, încă de la început, nu era de acord cu numirea lui Philippe pe tronul Principatelor Române datorită înruderii Casei de Orleans cu Casa Saxa Coburg-Gotha.³¹

În telegrama lui Metternich către Mensdorf, menționa că Drouyn de Lhuys nu se aștepta deloc la evenimentele din București. A trimis imediat o formulă către toate puterile pentru rezolvarea acestei probleme. Acesta, Drouyn de Lhuys, aștepta răspunsul Conferinței de la Constaninopol. În următoarea telegramă, Metternich îi comunica refuzul contelui de Flandra, astfel toți râsuflând ușor.³² Trimisii diplomați români la Constaninopol au fost Manolache Costache Epureanu, George Costaforu și Alexandru G. Golescu.³³ Aceștia aveau ca misiune să roage Imperiul Otoman să nu se opună votului corpurilor legiuitoare.³⁴ Din relatările diplomaților români acreditați Porții, marele vizir și-a manifestat

²⁶ Gheorghe Platon, *De la constituirea națiunii la Marea Unire*, p. 255.

²⁷ M. Schweisthal, „Son Altesse Royale, Philippe de Flandre, Comte de Flandre”, în *Annales de la Societe d' Archeologie de Bruxelles*, tom XXII, număr 1 și 2, 1908, p. 33.

²⁸ *Ibidem*, p. 32.

²⁹ *Memoriile regelui Carol I al României de un martor ocular*, volum I, ediția a II-a, ediție îngrijită de Stelian Neagoe, București, Editura Scripia, 1992, p. 8.

³⁰ M. Schweisthal, „Son Altesse Royale, Philippe de Flandre, Comte de Flandre”, pp. 32-33.

³¹ T. W. Riker, D. Litt. Oxon, *Cum s-a înfăptuit România, studiul unei probleme internaționale 1856-1866*, Iași, Editura Alfa, 2000, p. 486.

³² Paul Henry, *L'abdication du prince Cuza*, p. 167 (în 1866 reprezentantul diplomatic austriac la Paris era Richard Klemens von Metternich).

³³ Dan Berindei, *Istoria Românilor, Constituirea României moderne*, p. 555 (în raportul diplomatic nr. 20, f. 6 din data de 11 aprilie 1866 din *Correspondance politique, Turquie, 1866-1870*, volum 11, 1, dosar nr. 907, plenipotențiarul belgian acreditat la Constantinopol menționa faptul că diplomații români au fost primiți de sultan la *Eaux Domus d' Europe*. Sultanul rezida la acest palat înainte cu o săptămână).

³⁴ Nicolae Corivan, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, p. 176.

sentimente de simpatie față de Principate, susținând „*că se simția ca și Român de când a petrecut doi ani din viața sa în această frumoasă țară*”. Nu tot timpul, Fuad Pașa a fost atât de „*prietenos*” cu diplomații acreditați de Ion Ghica, împiedicând prin contra-argumente dorințele românilor. Ba mai mult, turcul susținea faptul că nu este deloc încrezător, nici dacă populația României își va alege „*domnitor mai potrivit... tot dintre autohtoni*”. Aali Pașa, vis-a-vis de Alexandru Ioan Cuza, argumenta faptul că acesta nu a știut cum să utilizeze „*puterile*” încredințate, dar nici de „*<<favorurile>> Porții*”.³⁵ Boroianu, un alt diplomat român trimis la Constantinopol, s-a întâlnit la jumătatea lunii februarie cu ambasadorii Franței și Angliei în capitala Turciei. Acesta le-a descris ambasadorilor străini situația din București și că soluția privind chestiunea orientală depinde în cea mai mare parte de deciziile Marilor Puteri. Boroianu susținea și faptul că românii au făcut mari eforturi pentru alegerea prințului străin, care ar putea reda independența României (desigur, dacă puterile protectoare vor acorda garanții). Cei doi diplomați străini i-au răspuns lui Boroianu că această problemă este destul de gravă și că nu pot răspunde absolut nimic până la venirea unor noi ordine din Paris, respectiv Londra.³⁶ La întâlnirea diplomatului belgian de la Constantinopol cu Aali Pașa, i s-a comunicat faptul că Sublima Poartă refuză candidatura lui Philippe de Flandra la tronul Principatelor.³⁷ În data de 23 februarie 1866, în urma Conferinței de la Constantinopol, Turcia propunea Parlamentului României alegerea unui domn pământean.³⁸ Aali Pașa cerea cu tărie față de reprezentanții celor șapte mari puteri, punerea în aplicare a protocolului din 19 august 1861. Acesta mai susținea faptul că Rusia și Austria, doresc, de asemenea, același lucru, anume separarea Principatelor Unite Române. De asemenea, Austria a dirijat anumite cote de soldați, în locuri strategice, la granița Principatelor. Încă din 6 aprilie, Turcia a trimis pe Dunăre 4000 de oameni în cartierul general Șoluma, iar dacă va fi nevoie va trimite și trupe de rezervă. Turcii propuneau să trimită un comisar internațional la București, pe Mehmed-Djemil-Pașa, fostul ambasador al Imperiului Otoman la Paris.³⁹ Delegatul român la Constantinopol, Boroianu, adăuga în raportul său politic către Ion Ghica că nici un „*prinț de sânge*” nu dorea să fie vasal otomanilor. La un moment dat, reprezentanții

³⁵ Simion-Alexandru Gavriș, *Ipostazele unei biografii politice: Manolache Costache Epureanu*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, pp. 218-220.

³⁶ A. M. A. E., *Fond Arhivele Statului, 1866-1867*, volum 125, dosar nr. 32, „Relativ la abdicarea Prințului Alexandru Ioan I la 11 februarie 1866. Numirea Locotenenței Prințare. Proclamarea Principelui Philippe I și Carol I”, f. 36-37.

³⁷ A. M. A. S. B., *Correspondance politique, Turquie, 1866-1870*, volum 11, 1, film 1400-1401, dosar nr. 907, „Raport politic nr. 20 către Monsieur le Ministre”, f. 4.

³⁸ *Memoriile regelui Carol I al României*, p. 8.

³⁹ *Journal de Toulouse*, număr 75, 16 martie 1866, p. 1 (actul din 1861 conținea faptul că în cazul în care apar noi divergențe în Principate, Imperiul Otoman poate trimite de urgență un comisar la București pentru restabilirea ordinii. Mehmed-Djemil-Pașa, era dirijat la rândul său de Cabouli Pașa, fostul misionar pentru această misiune din partea marelui vizir. Cei doi erau frați vitregi).

Angliei și Franței din capitala Porții au fost de acord privind acceptarea prințului străin la București, doar dacă România și Turcia va ajunge la un acord prin care să dea o garanție de solidaritate față de viitorul candidat străin.⁴⁰ Reprezentatul Belgiei la Constantinopol, Helman de Grimberghe, a fost invitat de către Kamil Bey, ministru de externe al Turciei, să ia parte alături de alți reprezentanți europeni la o întrunire pentru a discuta relațiile dintre cele două țări. După ceremonialul de primire și alte discuții, Grimberghe a fost invitat într-o întâlnire mai restrânsă pentru a discuta despre noul rege al Belgiei și despre familia monarhică belgiană. Aceste întâlniri au avut loc în mai multe rânduri, astfel încât Belgia a rămas în relații bune cu Sublima Poartă.⁴¹ După refuzul contelui de Flandra, Grimberghe comenta că „*Cette communication a été recue avec une vive satisfaction par Aali Pacha*”. De asemenea, și în acest raport este menționat faptul că vor fi trimise trupe militare la granița Principatelor danubiene.⁴²

Reprezentanții români de la Paris transmit, printr-o depeșă, că în urma Conferinței de la Paris, s-a hotărât deschiderea curând a problemei române.⁴³ Următoarea zi, pe 26 februarie, guvernul român primea de la Paris, știri precum că puterile garante sunt în majoritate de acord cu cererea românilor.⁴⁴ Conferința de la Paris privind chestiunea Principatele Dunărene va avea loc sub președenția lui Droyn de Lhuys, ministru de externe francez. Pe 11 martie 1866 (calendar nou) s-a ținut prima conferință, păstrându-se secretul asupra deciziei. Aceștia justificau doar că sunt unele neînțelegeri asupra Convenției de la 1858 și a Unirii.⁴⁵ Toate Marile Puteri care au semnat Tratatul din 1857, s-au prezentat luni la Paris (anunța *Indépendance de la Belgique*).⁴⁶ Nici deliberările din a doua zi, unde nu se cunoaște absolut nimic, în afara faptului că Franța susține cu tărie Principatele Unite.⁴⁷ Unele personalități importante române cunoșteau deja refuzul contelui de Flandra. P. Mavromihalis, aflat la Paris, îi trimite unchiului său G. Suțu, printre altele, și informații referitoare la refuzul prințului străin, propus la tronul Principatelor și posibilitatea începerii unui nou război în Europa.⁴⁸

Consulul belgian aflat la Paris, Baronul Beyens, îi trimite lui Rogier un raport politic în care este menționat faptul că în prima ședință în chestiunea Principatelor, Franța este cea care a deschis și dirijat discursul în problema românilor. Conferința nu respinge posibilitatea alegerii unui prinț străin, însă

⁴⁰ A. M. A. E., *Fond Arhivele Statului, 1866-1867*, volum 125, dosar nr. 32, f. 38.

⁴¹ A. M. A. E. B., *Fond Turqui, 1849-1899*, volum I, Raport politic către Monsieur le Ministre” din 28 februarie 1866, f. 1-10.

⁴² *Ibidem*, „Raport politic către Monsieur le Ministre”, nr. 27 din 27 februarie 1866, f. 4-5.

⁴³ *Românul*, 25 februarie 1886, p. 41.

⁴⁴ *Ibidem*, 26 februarie 1886, p. 45.

⁴⁵ *Ibidem*, 28 februarie/1 martie 1886, p. 49.

⁴⁶ *Ibidem*, 6 martie 1866, p. 69.

⁴⁷ *Ibidem*, 7-8 martie 1866, p. 73.

⁴⁸ A. N. I. C., *Fond Suțu-familial (1819-1903)*, dosar nr. 1244, scrisoarea nr. 216 din 10 mai 1866, f. 2.

intervine problema aceea că România e vasală Porții. Beyens mai adaugă faptul că familiile princiare valahe și moldovene sunt deja la Paris, încercând să câștige timp pentru a observa și a influența noile decizii. De asemenea, prințul Bibescu l-a anunțat pe Beyens că va veni o comisie română pentru a afla „où et quand ils pourront s'acquitter de leur mission”. În acest raport diplomatic, Brătianu este caracterizat ca un demagog înflăcărat; ba mai mult, Beyens, mai menționa că e foarte comic faptul că abia instalat la Paris, își așteaptă colegul său.⁴⁹ În a doua ședință din 23 martie 1866, plenipotențiarilor nu au ajuns la niciun acord. Această problemă a Principatelor Unite mai purta și numele de „le terrain de Constantinople”.⁵⁰ Baronul Brumow îi exprima lordului Clarendon că Rusiei nu i s-a oferit nici măcar o zi șansa de a propune un prinț aliat familiei imperiale.⁵¹ Reprezentantul Rusiei la această ședință de la Paris, privind chestiunea Principatelor Române a primit instrucțiuni din Sankt Petersburg să facă tot posibilul să împiedice acceptarea unui prinț străin pe tronul Principatelor. Ba mai mult, Bulberg propunea anularea unirii Principatelor și separarea acestora în două state. Însă, în cele din urmă au propus ca poporul român să decidă dacă vor această unire sub un principe străin.⁵²

Austria fiind la un pas de război cu Prusia, nici nu dorea să audă „en cas de guerre avoir sur ses flanes un officier Prussien a la tete de bords”.⁵³ Totodată pe scena politică europeană se desfășura începutul războiului austro-prusac. Spre exemplu, Beyens îi trimite ministrului de externe la Bruxelles, Charles Rogier, planurile secrete dintre Prusia și Italia.⁵⁴ Ba mai mult, Austria a concentrat la granița cu Prusia o armată de 40.000 soldați.⁵⁵ Rusia față de acest nou conflict, austro-prusac, a detașat 200.000 oameni, la o distanță mică de granița cu Austria și Principatele danubiene.⁵⁶

Mitropolitul Moldovei, Calinic Miculescu, era controlat de ruși. Generalul Ignatie avea agenți secreți peste tot în Moldova și în statele sultanului.⁵⁷ Evenimentele din Iași de la 3/15 aprilie 1866 au fost conduse atât de mitropolitul Moldovei, sub presiuni rusești, cât și de oamenii politici ieșeni. Principala cauză

⁴⁹ A. M. A. S. B., *Fond Correspondance politique France, 1866*, volum 23, film P. 864-865, „Raport politic către Monsieur le Ministre”, nr. 305, f. 1-3.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 345/1866, f. 19.

⁵¹ *Ibidem*, *Fond Correspondance politique, Grande Bretagne, 1866*, volum 45, 1, film 938-939, dosar nr. 652, „Raport politic către Monsieur le Ministre”, nr. 146, f. 46.

⁵² *Ibidem*, „Raport politic către Monsieur le Ministre”, nr. 345/1866, f. 19 (această problemă a Principatelor Unite mai poartă și numele de „le terrain de Constantinople”).

⁵³ *Ibidem*, „Raport politic către Monsieur le Ministre”, nr. 220, f. 47.

⁵⁴ *Ibidem*, „Raport politic către Monsieur le Ministre”, nr. 346/1866, f. 20.

⁵⁵ *Ibidem*, „Raport politic către Monsieur le Ministre”, nr. 360/1866, f. 22.

⁵⁶ *Journal de Toulouse*, număr 104, 15 aprilie 1866, p. 2.

⁵⁷ A. M. A. S. B., *Fond Correspondance politique, Turquie, 1866-1870*, volum 11, 1, film 1400-1401, dosar nr. 907, „Raport politic către Monsieur le Ministre”, nr. 32, f. 8.

pentru care s-a vărsat „sânge” era aceea de a aduce pe tronul de la Iași un „domn pământean”, pe Nunuță Roznovanu.⁵⁸ Diferiți politicieni moldoveni s-au adunat la Ștefan Catargiu pentru a decide cine va fi viitorul domnitor. De asemenea, aceștia doreau să-l cheme și pe Grigorie Sturza, de la Paris, la Iași, în realizarea acestor noi comploturi separatiste. Epureanu aflând de aceste noi planuri ale moldovenilor a încercat să le zădărnicească, iar în ziua următoare au fost ocupate de militari toate tipografiile.⁵⁹ Consulii Rusiei și Austriei, au venit în seara zilei de 10 aprilie, stil nou, la Palatul Roznovanu.⁶⁰ Frații Moruzi, unul dintre ei fiind „*supus rus*”, Nunuță Roznovanu (împreună cu concesionarii și agenții acestuia), frații Aslan, mitropolitul și Lătescu Robert erau capii acestei mișcări. La aceste conflicte a participat și „o bandă de străini”, ieșită în stradă cu pistoale și cu pietre pentru a provoca o nouă răscoală. Această bandă străină controlată de cneazul Morunzi și de mitropolit, s-au închis în palatul Roznovanu, începând să tragă în armata română. După o jumătate de oră, soldații români au reușit să-i învingă. Au existat 15 morți și 25 de răniți. Unul dintre răniți a fost și mitropolitul. Frații Morunzi au scăpat nevătămați fugind imediat în spațiul rusesc.⁶¹

Trupele sultanului nu au reușit să intre în Principate. Legația rusă este foarte nemulțumită de atitudinea Imperiului Otoman față de Principate. Generalul Ignatie cerea ca Bucureștiul să fie ocupat de turci, ca prin urmare și rușii să poată ocupa Iașii. Flota marină turcă și-a schimbat deja poziția, îndreptându-se spre Albania, unde grecii și garibaldienii își fac deja prezența din ce în ce mai mult în Balcani.⁶² Se poate observa din rapoartele politice că turcii aveau o atitudine rece față de ruși privind colaborarea cu aceștia. Prințul Gorceakov a cerut planurile de intenție ale Sublimei Porți în legătura cu Principatele Unite. Ținând cont de intențiile nesigure ale turcilor, trupele țariste și-au mobilizat trupe la granița cu Moldova, jucând deocamdată un rol secundar.⁶³

În ciuda tuturor eforturilor depuse de români în alegerea ca domn al României pe contele de Flandra, prințul străin le-a fost refuzat.⁶⁴ Regele Leopold al II-lea și fratele său nu au vrut să-i facă opoziție lui Napoleon al III-lea. Dacă se hotăra în alegerea lui Philippe ca moștenitor al tronului românesc, acest lucru putea

⁵⁸ *Românul*, 3 februarie 1866, p. 1

⁵⁹ *Gazeta de Transilvania*, număr 19, 9/21 martie 1866, p. 2.

⁶⁰ Ancuța Vlas, Adrian-Bogdan Ceobanu, „Contributions documentaires francaises”, în *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași*, serie nouă, tom LIX, 2013, pp. 429-441.

⁶¹ *Românul*, 3 februarie 1866, p. 1 (spre seară, mitropolitul fiind găsit într-o pivniță a fost de îndată arestat și dus la mănăstirea Sfântul Spiridon pentru a-i fi îngrijite rănilile).

⁶² A. M. A. S. B., *Fond Correspondance politique Russie*, „Raport politic către Monsieur le Ministre”, nr. 42, f. 12 (exact cum reiese din raportul politic nr. 146 din 13 martie 1866, trimis de plenipotențiarul belgian de la Londra, ministrului Charles Rogier, Principatele Române au fost salvate de Anglia, ca trupele otomane să nu ocupe Bucureștiul).

⁶³ *Ibidem*, „Raport politic către Monsieur le Ministre”, nr. 42/54 din 7 martie 1866, f. 2-3.

⁶⁴ *Românul*, 12 martie 1866, p. 86.

duce la îndepărtarea relațiilor cu prințul aliat al casei imperiale ruse.⁶⁵ Philippe totuși a ținut ca *suvenir*, documentul ce notifica alegerea sa.⁶⁶ Totodată, în corespondența dintre Philippe și tatăl său, Leopold I, putem observa că Belgia avea o politică rece față de statele aflate sub suzeranitate otomană sau vecine cu acestea.⁶⁷ În cele din urmă, Carol de Hohenzollern a fost ales ca moștenitor al Principatelor Unite Române.

În timpul ultimei ședințe privind chestiunea Principatelor Unite, în aprilie 1866, Alexandru Ioan Cuza se afla la Paris. În scrisoarea sa din 16/28 mai 1866, Cuza menționează că este deja de o lună la Paris. În tot acest timp nu s-a întâlnit cu niciun român pentru a nu fi acuzat de vreo intrigă. După alegerea prințului străin, Cuza, s-a întâlnit cu fostul său agent diplomatic la Paris, Iancu Alecsandri.⁶⁸ În cele din urmă Rusia va accepta venirea prințului străin în România. *Journal de Sankt-Petersbourg* aducea aminte de faptul că la un moment dat Rusia a fost sinceră vis-à-vis de reunirea politicii moldo-valahe. În ciuda tuturor dificultăților, nu a fost nicio dezordine, nici violențe. Se reamintea și faptul că românii încă de la început și-au dorit această unire, independență față de Poartă și un prinț străin. În cele din urmă această „*révolution*” de la 11/23 februarie 1866 a ajutat România să devină „*un etat normal et naturel, et finalement elle perdraient tout respect pour l'autorité de la conférence*”.⁶⁹

Philippe of Flanders, Between the Request of the Romanians and the Interests of the Great Powers

(Abstract)

The article „Philippe of Flanders, between the request of the Romanians and the interests of the Great Powers” unfolds the events from the 11th/23rd February 1866 to the enthronement of Charles of Hohenzollern in Romania. The „*Monstrous coalition*” proposed on 11th/23rd February 1866 that Philippe of Flanders, son of Leopold I, king of Belgium, be crowned as the head of state of the Romanian Principalities. During these months, they (the Romanian Principalities) faced much hardship from Russia, Turkey and Austria, such as the mobilization of troops at the Romanian border, the removing of certain claimant „*princes*”, the fight against anti unionists and so on. Due to the role played by Romanian politicians, and with English and French aid, Romania managed to see its ideal fulfilled, that of eliciting a foreign prince from an European royal house.

Keywords: ruler, Alexandru Ioan Cuza, Philippe of Flanders, Ion Ghica, Nunuța Roznovanu.

⁶⁵ Sergiu Iosipescu, „En marge de la correspondance du roi Charles I de Roumanie avec Marie, comtesse de Flandre”, p. 36.

⁶⁶ M. Schweisthal, „Son Altesse Royale, Philippe de Flandre, Comte de Flandre”, p. 33.

⁶⁷ A. P. R. B., *Fond Philippe de Flandre*, dosar „Lettres du Per, Leopold I”, nr. 33, f. 113.

⁶⁸ *Principele Alexandru Ioan Cuza-scrisori din exil-1866-1873*, ediție îngrijită de Virginia Isac, Iași, Editura Junimea, 2007, p. 12.

⁶⁹ A. M. A. S. B., *Fond Correspondance politique Russie*, „Anexa raportului politic către Monsieur le Ministre”, nr. 70/99 din 14 aprilie 1866.

ANEXE FOTOGRAFICE:

Diploma Senatului și a Adunării Elective, declarându-l ca domn al
Principatelor Unite Române pe Philippe de Flandre
(A. P. R. B., *Fond Graaf van Vlaanderen*, dosar nr.3/1866)

Contele și contesa de Flandra în Biblioteca din Castelul Laken, 1870
(A. P. R. B., *Fond Graaf van Vlaanderen*, nr. 714-01)

RELAȚIILE ROMÂNNO-RUSE ÎN CONTEXTUL CONFERINȚEI DE LA PARIS (MARTIE-IUNIE 1866) ȘI A VENIRII PRINCEPULUI CAROL ÎN PRINCIPATE. O ANALIZĂ ISTORIOGRAFICĂ

Gabriela Dristaru
Universitatea din București

Prin prezentul studiu, intenționez să surprind maniera în care istoricii români au expus relațiile româno-ruse din timpul Conferinței de la Paris și în contextul venirii în Principate a prințului Carol. Îmi propun să analizez modul în care prezentarea relațiilor româno-ruse a fost viciată de contextul politic și ideologic al epocii în care o lucrare a fost elaborată, dacă maniera în care autorul a interpretat diversele evenimente a fost influențată de poziția publică deținută, de acțiunile statelor aflate în discuție sau de percepția contemporană asupra marelui vecin de la răsărit.

Atitudinea Rusiei în cadrul Conferinței de la Paris (26 februarie/10 martie-23 mai/4 iunie 1866)

În perioada premergătoare Primului Război Mondial, istoriografia română oferea puține lucrări privind imaginea Rusiei și politica sa în Principate.¹ Ca o explicație pentru aceasta, Radu Mârza aduce în discuție afirmațiile făcute de slavistul Ioan Bogdan, conform cărora cercetarea istoriei slavilor este adesea asociată cu panslavismul.² Afirmația surprinde o percepție negativă asupra Rusiei în societatea românească a sfârșitului de secol XIX, dar și un sentiment de teamă față de aceasta, cu precădere în raport cu panslavismul, pe care românii îl vedeau ca pe o amenințare la existența lor statală. Această atitudine anti-rusă s-a născut ca urmare a comportamentului superior arătat de comandanții și diplomații ruși la 1877-1878,³ însă ea pare a se mai atenua în anii imediat apropiați declanșării Marelui Război, căci în 1915 germanofilul Radu Rosseti nota că românii manifestă față de Rusia o „lipsă de ură și simpatie”.⁴ Această relaxare, datorată și detensionării relațiilor dintre cele două state pe plan diplomatic, nu a fost caracteristică întregii

¹ Radu Mârza, *The history of Romanian Slavic Studies. From the beginning until the First World War*, Cluj-Napoca, Center for Transylvanian Studies, 2008, p. 149.

² Ioan Bogdan, *Însemnătatea studiilor slave pentru români*, București, Editura Socescu, 1894, pp. 36-39.

³ Radu Mârza, *The history of Romanian Slavic Studies*, p. 170.

⁴ Radu Rosetti, *Atitudinea României în războiul actual*, București, 1915, p. 28.

elite românești, unele personalități din sfera publică precum Radu Rosetti⁵ sau Dimitrie A. Sturdza⁶ aducând panslavismul sau politica rusă în Principate ca argumente împotriva intrării României în război de partea Antantei.⁷

Pe lângă aceste considerente de ordin politic și ideologic, absența unor analize a relațiilor româno-ruse se datorează și existenței unor alte puncte de interes în istoriografia română a epocii, angrenată în combaterea teoriei lui Roesler privind originea și continuitatea poporului român.

Două lucrări din epocă merită a fi totuși amintite. Este vorba de *Domnia Regelui Carol I. Fapte, Cuvântări, Documente*⁸ și *Autoritatea faptului împlinit executat în 1866 de cei îndreptățiți*,⁹ ambele aparținând lui Dimitrie A. Sturdza. Ceea ce atrage atenția la acestea este volumul documentar pus la dispoziție de autor, lucrările compunându-se din documente inedite, la care Dimitrie A. Sturdza, prin prisma funcțiilor sale de ministru de externe, prim-ministru și secretar al Academiei Române avea acces. Omul politic se rezumă, însă, doar la a expune aceste documente, fără a emite vreo judecată de valoare, lăsându-l pe cititor să tragă propriile concluzii.

La fel de importantă, atunci când vorbim de lucrările lui Sturdza, este și data lor de apariție. Prima dintre acestea, *Domnia Regelui Carol I. Fapte, Cuvântări, Documente* este publicată în 1906, anul în care s-a celebrat jubileul de 40 de ani de domnie a regelui Carol I, fiind, deci, o lucrare închinată regelui.¹⁰ *Autoritatea faptului împlinit executat în 1866 de cei îndreptățiți* reprezintă, în fapt, un articol publicat în 1911 în „Analele Academiei Române”, menționându-se la sfârșitul acestuia că se împlinesc 45 de ani de domnie ai regelui Carol.¹¹

Evenimentele de la 1866 revin în discuție în timpul neutralității din 1914-1916, atunci când România căuta soluția optimă în ceea ce privește războiul european în plină desfășurare. Literatura acestor doi ani este una bogată, implicându-se nu numai istorici, ci și personalități marcante ale altor domenii științifice, culegând argumente în favoarea ipotezei lor din istoria recentă a României. De multe ori, același eveniment este interpretat de diverși autori fie ca o dovadă în plus împotriva intrării României în război de partea Antantei, deci în alianță cu Rusia, fie ca un argument pentru alianța cu Imperiul Rus. Spre exemplu,

⁵ Idem, *Acțiunea politicii rusești în țările române povestită de organele oficiale franceze*, București, 1914.

⁶ Dimitrie A. Sturdza, *Europa, Rusia și România. Studiu etnic și politic*, București, 1914.

⁷ Nu mai puțin important în judecarea acestor lucrări este și faptul că cei doi autori intrau în categoria germanofililor.

⁸ Dimitrie A. Sturdza, *Domnia Regelui Carol I. Fapte, Cuvântări, Documente*, București, 1906.

⁹ Idem, „Autoritatea faptului împlinit executat în 1866 de cei îndreptățiți”, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria a II-a, tom XXXIV, 1911-1912, pp. 871-1025.

¹⁰ Introducerea acestei lucrări nu lasă nici un dubiu privind scopul omagial al operei: „Ce ar fi devenit România, dacă nu ar fi fost 11 Februarie? Răspunsul la aceste întrebări nici nu se poate discuta azi!”. Dimitrie A. Sturdza, *Domnia Regelui Carol I. Fapte, Cuvântări, Documente*, p. XXII.

¹¹ Idem, „Autoritatea faptului împlinit executat în 1866 de cei îndreptățiți”, p. 1024.

Radu Rosetti notează în *Ațiunea politicii rusești în țările române povestită de organele oficiale franceze* că unul dintre obiectivele Petersburgului era de a se înstăpâni asupra României și chiar dacă Războiul Crimeei a încetinit pentru o perioadă punerea în aplicare a acestui scop, „împărțirea drept credincioasă spre a se răsbuna ni-a făcut rău de câte ori i-a fost cu putință să ne păgubească”.¹² Nicolae Iorga, în *Imperialismul austriac și cel rus în dezvoltare paralelă*,¹³ notează, însă, că după Războiul Crimeei, expansionismul rusesc și-a mutat centrul de greutate către Asia, comparativ cu Austro-Ungaria, a cărei expansionism a rămas la fel de brutal.¹⁴ Totuși, aceste lucrări nu pot fi scoase din contextul în care au fost elaborate, neputând fi considerate opere științifice.

Unirea din 1918 a impulsionat dezvoltarea științei istorice, cercetarea istorică îmbogățindu-se cu contribuțiile istoricilor din provinciile alipite acum României.¹⁵ O caracteristică importantă a acestei epoci a fost dezvoltarea studiilor de sinteză, istoria fiind acum percepută drept un studiu al civilizațiilor, nemaicompunându-se doar din episoade mici.¹⁶ Această schimbare de percepție vine și pe fundalul reculului școlii critice, curent dominant înainte de Primul Război Mondial, dar nu va însemna, totuși, dispariția totală a acestei direcții de cercetare, unele dintre metodele sale dăinuind în timp.¹⁷

Unul dintre autorii acestor tipuri de lucrări a fost Nicolae Iorga, în prima sa astfel de sinteză, *Istoria Poporului Românesc*, notând despre atitudinea Rusiei în cadrul Conferinței la Paris următoarele: „Rusia spera și ea să facă cel puțin în parte, neavenite faptele de până acum”.¹⁸ El sugerează și amestecul rusesc în mișcările de stradă de la Iași după anunțarea plebiscitului pentru validarea principelui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen.¹⁹

Subiectul este discutat mai pe larg în cea de-a doua sinteză de istorie a românilor a lui Iorga publicată în anii 1930, în 10 volume, în cadrul căreia istoricul menționează că Rusia a propus ca această conferință să aibă loc la Constantinopol, ceea ce a dus la perceperea ei drept o susținătoare a ideii Porții de anulare a Unirii.²⁰ Fără îndoială, atitudinea ulterioară a Rusiei în cadrul Conferinței de la Paris demonstrează intenția acesteia de a se reveni la situația anterioară anului 1859,

¹² Radu Rosetti, *Ațiunea politicii rusești în țările române povestită de organele oficiale franceze*, p. 153.

¹³ Nicolae Iorga, „Imperialismul austriac și cel austriac în dezvoltare paralelă”, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice* seria II, tom XXXVII, 1915.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 227-228.

¹⁵ Ștefan Ștefănescu (coord.), *Enciclopedia Istoriografiei Românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 14.

¹⁶ Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, Universitatea din București, 1976, p. 232.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 232-233.

¹⁸ Nicolae Iorga, *Istoria Poporului Românesc*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1975, p. 649.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Idem, *Istoria românilor*, volum X, *Întregitorii*, volum îngrijit de Georgeta Filliti, Gheorghe Buzatu, București, Editura Enciclopedică, 2011, p. 6.

dovadă fiind afirmațiile făcute de Budberg în mai multe ședințe ale conferinței conform cărora populația moldoveană nu mai dorește Unirea și propunerile repetate ale aceluiași diplomat rus privind organizarea de noi alegeri în chestiunea menținerii unității Principatelor.²¹ Un alt argument care arată intenția Rusiei de separare a celor două Principate sunt și propunerile repetate ale ambasadorului rus la Paris ca lucrările conferinței să se desfășoare pe baza Convenției de la 1858,²² fără a se mai ține cont, deci, de concesiile ulterioare făcute de Puterile Garante. Cu toate acestea, consider că dorința Rusiei ca lucrările conferinței să se desfășoare la Constantinopol se datorează mai degrabă unor considerente ce țineau de propria sa organizare diplomatică. La Constantinopol, reprezentant diplomatic al Imperiului Rus era contele Ignatiev, considerat unul dintre cei mai buni diplomați ruși ai Orientului. La Paris, agent diplomatic al Rusiei era contele Budberg, detașat anterior în mai multe capitale ale Europei occidentale,²³ neavând, prin urmare, o experiență la fel de mare în chestiunile Orientului ca cea a lui Ignatiev. La aceasta se adăuga și relațiile destul de reci dintre Budberg și șeful diplomației ruse, Gorceakov, cunoscute și în mediul diplomatic de la Paris.²⁴

În aceeași lucrare, Nicolae Iorga mai vorbește și despre o propagandă rusească în Principate „*dibacea propagandă rusească*”²⁵ din primăvara lui 1866, discutând mai pe larg mișcările de la Iași, care sunt catalogate drept o „*încercare revoluționară rusească*”.²⁶ Un nou argument adus de Iorga în chestiunea implicării Rusiei în mișcările de la Iași este opoziția arătată de Gorceakov în fața arestărilor operate de forțele de ordine de la Iași.²⁷

Ioan C. Filitti notează în *Rusia, Austro-Ungaria și Germania față de România până la 1916*²⁸ despre protestul Rusiei din cadrul conferinței privind prințul străin, argumentul fiind acela al încălcării Tratatului de la Paris din 1856. Totuși, acest lucru, în ciuda poziției oficiale a Rusiei, avea și un rol benefic, căci se crea precedentul de care Imperiul Rus avea nevoie pentru denunțarea clauzelor defavorabile sieși ale Tratatului de la Paris,²⁹ fapt ce va avea loc patru ani mai târziu, în 1870, în timpul războiului franco-german.

²¹ Dimitrie A. Sturdza, „Autoritatea faptului împlinit executat în 1866 de cei îndreptățiți”, p. 876, 880, 916.

²² *Ibidem*, p. 875, 883.

²³ *Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften*, Görlitz, 1929, p. 657.

²⁴ Raluca Tomi, „Europa și recunoașterea Principelui Carol. Era posibilă o intervenție otomană la nordul Dunării în vara lui 1866?”, în *Revista Istorică*, an XIII, număr 3-4, 2002, p. 11.

²⁵ Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, volum X, p. 7.

²⁶ *Ibidem*, p. 14.

²⁷ *Ibidem*, p. 15.

²⁸ Ioan C. Filitti, „Rusia, Austro-Ungaria și Germania față de România până la 1916”, în *Idem, Contribuții la istoria diplomatică a României în secolul al XIX-lea*, București, 1935.

²⁹ *Ibidem*, p. 62.

Volumul al IV-lea din tratatul de istorie a românilor elaborat în anii 1960 de către Academia Republicii Populare Române, redactat fidel în raport cu ideologia regimului, tratează într-un singur paragraf Conferința de la Paris,³⁰ menționând lipsa unui acord între Marile Puteri, fără a expune, însă, pozițiile sau interesele fiecărui stat. O astfel de atitudine este de înțeles, căci ar fi însemnat punerea într-o lumină nefavorabilă a Rusiei, ceea ce contravenea liniilor directoare ale partidului. Deși, în 1964 nu mai putem vorbi propriu-zis de epoca stalinistă, caracterizată prin spiritul internaționalist și printr-o preamărare a tot ceea ce însemna Rusia, practic o „*ancorare puternică în lumea slavă*”,³¹ anumite accente ale acestei epoci continuă să existe. Sunt totuși amintite mișcările de stradă de la Iași, fără însă a se menționa vreun posibil amestec rusec, autorii notând, totodată, că sprijinul popular a fost absent, participanții la revoltă fiind doar „*o ceată eterogenă îmbătată de către separatiști*”.³²

Într-o lucrare publicată post-mortem, în 1984, Nicolae Corivan, specialist în istoria modernă și a studiului relațiilor internaționale,³³ menționează că rezolvarea chestiunii aducerii prințului străin în primăvara lui 1866 trebuia urgentată, „*pentru a pune capăt unor tendințe centrifuge stimulate mai ales din afară*”.³⁴ Afirmția se referă în mod evident la Rusia, care „*concentrase trupe la Prut, încă înainte de desfășurarea evenimentelor de la București*”.³⁵ Este menționată și poziția favorabilă a lui Ignatiev la propunerea lui Aali Pașa de a trimite delegați în Principate, propunere făcută în acea primă reunire a ambasadurilor Puterilor Garante desfășurată la câteva zile după răsturnarea lui Cuza.³⁶ Ceea ce atrage cel mai mult atenția în cadrul acestei lucrări este rolul atribuit Franței în reușita românească de la 1866. Autorul sugerează chiar că întreaga atitudine a lui Drouyn de Lhuis în cadrul Conferinței de la Paris a fost una calculată și menită să ofere timp românilor, pentru ca prin politica lor, a faptului împlinit, să își atingă obiectivele.³⁷ Despre Rusia, Corivan notează că nu se găsea încă pregătită a deschide chestiunea Orientului, însă vigilența sa era sporită în fața oricărei acțiuni ce putea atinge interesele sale în acest spațiu.³⁸ Nu se spune mai mult despre atitudinea Rusiei în cadrul conferinței, preferându-se o expunere a pozițiilor rusești în contextul schimbului teritorial Veneția-Principate, unde este vorba de un refuz categoric, favorabil unei

³⁰ Academia Republicii Populare Române, *Istoria României*, volum IV, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964, p. 526.

³¹ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Editura Humanitas, 2011, p. 125.

³² Academia Republicii Populare Române, *Istoria României*, p. 527.

³³ Ștefan Ștefănescu (coord.), *Enciclopedia Istoriografiei Românești*, pp. 109-110.

³⁴ Nicolae Corivan, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, pp.174-175.

³⁵ *Ibidem*, p. 178.

³⁶ *Ibidem*, p. 177.

³⁷ *Ibidem*, p. 180.

³⁸ *Ibidem*, p. 182.

interpretări pozitive a politicii țariste în Principate,³⁹ deși motivul acestei respingeri nu este nici pe departe bunăstarea moldo-valahilor, ci propriul interes. Metoda de expunere aleasă de autor se datorează cel mai probabil limitelor ideologice. În mod evident, lucrarea a fost elaborată după reculul stalinismului, dovadă expunerea rezumativă sau trunchiată a poziției Rusiei în primăvara lui 1866, însă autorul rămâne încă prizonierul chingilor ideologice ale vremii, lucrarea sa fiind una de tranziție de la istoriografia stalinistă la cea naționalistă din timpul lui Nicolae Ceaușescu, care se va caracteriza prin poziții critice față de ceea ce însemna Rusia sau Uniunea Sovietică.

Într-un studiu publicat în „Revista de Istorie”, publicație a Institutului de Istorie al Academiei „Nicolae Iorga”, Grigore Chiriță tratează pe larg Conferința de la Paris, destinată să rezolve problema românească după înlăturarea lui Cuza.⁴⁰ Despre Rusia, autorul notează că aceasta a susținut în 1859 unirea Principatelor, sprijinul acesteia dispărând odată cu politica de secularizare dusă de Cuza și primirea în Principate a polonezilor refugiați aici odată cu înăbușirea revoltei din 1863. Din punctul meu de vedere pozițiile favorabile adoptate de Rusia în 1859 nu se datorează unor simțăminte sincere pe care politica Petersburgului le nutrea față de moldo-valahi, ci mai degrabă imposibilității adoptării de către Rusia a unei atitudini mai radicale la mai puțin de trei ani de la înfrângerea din Crimeea, coroborată cu intenția de a seconda politica franceză în dorința de a-i convinge pe francezi de lipsa unor interese expansioniste în Balcani, continuarea firească fiind anularea clauzelor nefavorabile Rusiei conținute în Tratatul de la Paris. Mai mult decât atât, unirea Principatelor din 1859 ar fi însemnat și o slăbire a poziției Austriei în Balcani, într-o perioadă în care, pe fondul reculului puterii țariste, numai Viena avea de câștigat. În mod cert, nici la 1866, Rusia nu era pregătită să redeschidă problema Orientului, lucru notat și de autorul studiului în discuție, și care arată că în instrucțiunile trimise de Gorceakov lui Budberg, se menționează că acesta ar trebui să secondeze inițiativele și propunerile plenipotențiarului turc fără „a dezvălui intențiile reale”,⁴¹ sprijinirea politicii otomane fiind doar un paravan. Adevăratele intenții, după cum menționează și Chiriță erau de revenire la situația de dinaintea Unirii.⁴² Mai trebuie totuși adăugat că față de 1859, atunci când se vorbea de sprijinul țarist în favoarea unirii, datele problemei se modificaseră. În 1866 chestiunea cea mai sensibilă era cea a prințului străin, care era perceput de către Rusia și nu numai, drept o consolidare a Principatelor, o evoluție firească spre

³⁹ *Ibidem*, pp. 187-188.

⁴⁰ Grigore Chiriță, „România și Conferința de la Paris: Februarie-Iunie 1866”, în *Revista de Istorie*, an XXXVIII, număr 10, 1985, pp. 967-986.

⁴¹ *Ibidem*, p. 974.

⁴² *Ibidem*.

obținerea unei independențe, care ar fi însemnat un obstacol în calea expansiunii rusești spre Strâmtori, remarcă care se regăsește și în articolul analizat.⁴³

Concluzia oferită de Chiriță în raport cu politica externă rusă din 1866 este următoarea: „Diplomația rusă (în pofida opoziției ostentative afișate față de revendicările românilor, a concentrării unor trupe la granițe) a fost în realitate lipsită de fermitate și continuitate, fiind deci ineficientă”.⁴⁴ Aceasta este o remarcă destul de critică la adresa Imperiului Rus, care ar putea determina publicul să considere acest studiu drept impregnat de istoriografia naționalistă din timpul lui Nicolae Ceaușescu. Cu toate acestea, autorul, cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” își păstrează de cele mai multe ori obiectivitatea pe parcursul studiului, despre acesta putându-se cu greu afirma că a fost redactat în ultimii ani ai dictaturii ceaușiste, fapt explicabil totuși prin aceea că a fost un articol științific, destinat unui public extrem de limitat, prin natura periodicului în care a fost publicat, și nu unei opinii publice largite.

Ca și Grigore Chiriță, Gheorghe Cliveti nu este împiedicat, ci chiar din contră, de vreun impediment ideologic în prezentarea atitudinii ruse în cadrul Conferinței de la Paris din 1866. El expune de o manieră critică politica Rusiei, însă nu sunt cuprinse exagerări sau mistificări, așa cum a fost cazul istoricilor din epoca stalinistă, care au denaturat evenimentele cu scopul preamării Rusiei. Bineînțeles, nu se poate vorbi de absența totală a valențelor discursului istoriografic al epocii, însă acestea sunt mai degrabă minoritare.

Cliveti menționează că în instrucțiunile trimise de Gorceakov lui Ignatiev și lui Offenberg se vorbește despre supravegherea guvernului provizoriu de la București, pentru ca acțiunile acestuia să se limiteze în granițele unei politici locale.⁴⁵ Șeful diplomației țariste îi sfătuia, de asemenea, pe destinatarii notelor să încurajeze eventualele acțiuni separatiste.⁴⁶ Este menționată și incapacitatea Rusiei de a acționa independent, conform propriilor interese: „de una singură, Rusia nu putea spera însă să-și impună modul său de a privi lucrurile”,⁴⁷ ceea ce va face ca în cadrul Conferinței, Rusia să facă „cel mai mare caz de interesele Porții otomane”.⁴⁸ Așa cum am menționat și anterior, susținerea plenipotențiarului otoman și insistența asupra Convenției de la 1858 reprezentau pentru Rusia paravanul în spatele căruia se ascundeau propriile sale intenții. În continuare, Cliveti analizează discuțiile fiecărei ședințe a conferinței, expunând și intervențiile plenipotențiarului rus. Imaginea care se crează despre Rusia este una negativă, însă nu consider că aceasta a fost intenția autorului. Acesta nu adoptă o atitudine părtinitoare față de una dintre puteri, pozițiile acestora în cadrul conferinței fiind prezentate în mod echitabil.

⁴³ *Ibidem*, p. 975.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Gheorghe Cliveti, *România și Puterile Garante 1856-1878*, Iași, 1988, p. 78.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 79.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 78.

Despre mișcarea separatistă de la Iași, Cliveti notează că a fost instigată „*de agenți aflați în serviciul Rusiei*”.⁴⁹ Ceea ce din punctul meu de vedere suscită o discuție pe baza acestei afirmații nu este informația brută, ci modul ales pentru a o transmite. Despre amestecul Rusiei în mișcările de la Iași au afirmat sau sugerat istorici din toate epocile, cu excepția celor contemporani cu stalinismul, însă alegerea termenului de agenți indică o politică subversivă, ilicită, conspirativă, fiind accentuată negativitatea acțiunilor întreprinse, mai mult decât ar fi fost în cazul unei simple menționări a amestecului rusesc. De altfel, folosirea termenului de „*agent*” și a sintagmei „*politică subversivă*” se înscrie în linia limbajului naționalist de lemn folosit de liderul comunist al României, Nicolae Ceaușescu. Ceea ce profesorul ieșean adaugă în raport cu predecesorii săi, este poziția și comportamentul lui Ignatiev în capitala otomană în timpul Conferinței de la Paris. Abilul diplomat insista asupra faptului că amestecul Marilor Puteri în problemele Orientului nu a adus beneficii Porții, ci din contră, a determinat-o pe aceasta să realizeze anumite concesii nefavorabile ei în propriile sale provincii,⁵⁰ fiind amintite și tatonările ruso-austriece, prin care Gorceakov dorea să convingă Viena să adopte poziții mai ferme în cadrul conferinței. Expunerea acestor dedesubturi diplomatice, de altfel caracteristice acestei sfere a relațiilor internaționale în orice epocă, este folosită de Cliveti drept argument la ideea conform căreia sistemul congreselor, a areopagului european devenise caduc, subminat fiind de politica secretă.⁵¹

Un studiu interesant despre relațiile româno-ruse din 1866 este cel al lui Mihai Dimitrie Sturdza, descendent al familiei domnitoare Sturdza publicat pentru prima dată în 1971 în „*Cahiers du Monde Russe et Sovietique*”, autorul emigrând din România comunistă în 1963, stabilindu-se la Paris. Acest articol împreună cu altele, ale aceluiași autor, au fost publicate și în România în 2006.⁵² Mihai Dimitrie Sturdza a urmat studii de istorie în România, specializându-se ulterior în diplomatie la Paris. Titlul articolului tradus în limba română este „*Rusia și dezunirea Principatelor 1864-1866*”. Încă din titlu se pot observa anumite tendințe rusofobe, fiind un prim indiciu al manierei critice în care Mihai Dimitrie Sturdza va alege să prezinte poziția Rusiei. Studiul nu poate fi acuzat de absența caracterului științific, dovadă fiind existența aparatului critic, dar și locul de publicare a studiului, într-un periodic al prestigioasei L'École des Hautes Études en Sciences Sociales. Această părere negativă despre Rusia a autorului se datorează cel mai probabil circumstanțelor politice ale epocii contemporane, Sturdza identificând în Rusia

⁴⁹ *Ibidem*, p. 89.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 73.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Mihai Dimitrie Sturdza, *Românii între frica de Rusia și dragostea de Franța*, București, Editura Roza Vânturilor, 2006.

principalul vinovat de situația României comunizate și de plecarea sa din țară în Franța.

În expunerea poziției Rusiei în primăvara lui 1866, Sturdza amintește inițial de notele trimise de Gorceakov lui Ignatiev cu privire la atitudinea pe care trebuia să o urmeze consulii ruși de la București și Iași. Aceștia trebuiau să supravegheze guvernul provizoriu și să sprijine pe ascuns posibilele mișcări secesioniste, fără însă a pune presiune asupra acestora. Un element nou adus în discuție de autor este presa, cu precădere cea guvernamentală rusă, care paralel cu îndrumările trimise de șeful diplomației ruse, promova o politică separatistă, căci se vorbea despre faptul că unirea nu adusesese moldo-valahilor bunăstarea dorită.⁵³

Despre Gorceakov se menționează că dorea ca reuniunea ambasadurilor de la Paris „să facă presiune asupra moldovenilor și valahilor, să-i țină în frâu și să-i liniștească”.⁵⁴ Sunt expuse și îndrumările pe care ministrul de externe rus i le-a trimis lui Budberg privind sprijinirea punctului de vedere otoman, care se aștepta a fi unul radical, și insistarea asupra respectării tratatelor internaționale în vigoare, fără a lua vreo inițiativă pe cont propriu, căci se dorea ca atitudinea Rusiei să fie catalogată mai degrabă moderată.⁵⁵ În continuare, Gorceakov vorbea despre posibilitatea ca în exterior să se producă un incident menit să devină argumentul necesar Rusiei, dat fiind că în Moldova guvernul provizoriu trimisese trupe, pentru a înăbuși posibilele veleități antiunioniste. Concluzia oferită de Sturdza este următoarea: „Soluția atât de mult dorită de cancelarul Gorceakov consta, după cum se vede, în apariția unor incidente separatiste în Moldova”.⁵⁶

Asupra mișcării separatiste de la Iași, Sturdza își concentrează o bună parte din atenție. Menționează că acțiuni ale Rusiei în această direcție sunt cunoscute încă din 1865, realizându-se prin intermediul propagandei religioase: distribuirea de cruciulițe, iconițe, cărți de rugăciuni, tot procesul fiind coordonat de Comitetul Filantropic Slav de la Moscova, aflat în subordinea Departamentului Asiatic din Ministerul de Externe rus.⁵⁷ O prezentare amplă este oferită pentru desfășurarea propriu-zisă a mișcării de la Iași, împreună cu descrieri ale personajelor principale, dar și a rolului jucat de diplomații ruși în această afacere.⁵⁸ În ciuda manierei preponderent negative în care prezintă acțiunile guvernului țarist, Sturdza notează că anumite resentimente existau în rândul populației ieșene, a cărei stare economică s-a degradat după mutarea capitalei la București.⁵⁹ Aceste resentimente

⁵³ *Ibidem*, pp. 43-44.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 44.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 45.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, pp. 39-42.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 53-59.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 39.

erau totuși limitate doar la populația ieșeană, neregăsindu-se și la restul populației moldovene.⁶⁰

Conferința de la Paris nu a adus pentru Rusia rezultatele dorite de Gorceakov. Budberg a fost în dificultate încă de la a doua ședință a conferinței, când i-a fost adusă în față afirmația făcută de Kiseleff în urmă cu câteva decenii, privind posibilitatea ca cele două provincii să se unească.⁶¹ La aceasta se adăuga și politica franco-engleză de evitare a oricărei decizii ce ar fi favorizat Rusia, dar și imaginea negativă pe care Petersburgul a câpătat-o după mișcarea de la Iași, presa europeană denunțând amestecul rusesc.⁶² Inclusiv Drouyn de Lhuis este autorul unei remarci subtile privind amestecul rusesc în evenimentele de la Iași în cadrul celei de-a șasea ședințe a conferinței.⁶³ Într-o întrevedere cu ambasadorul austriac de la Petersburg, Gorceakov își manifestă nemulțumirea față de conferință, adăugând că dacă în locul garanției colective ar fi existat în continuare protectoratul rus, nu ar fi existat o problemă românească.⁶⁴

Atitudinea Marilor Puteri față de evenimentele de la 1866 din spațiul românesc constituie subiectul articolului Ralucai Tomi: „Europa și recunoașterea Principelui Carol. Era posibilă o intervenție otomană la nordul Dunării în vara lui 1866?”. Autoarea cataloghează atitudinea Rusiei din primăvara anului 1866 în următorii termeni: „îngrijorare, prudență, speranță”.⁶⁵ Îngrijorarea era suscitată de posibilitatea schimbului Principate-Veneția, ceea ce ar fi însemnat preeminența Austriei în Principate, prudența era determinată de faptul că Rusia nu își putea manifesta față de atitudinea belicoasă, care ar fi contravenit imaginii construite de ea, aceea de apărătoare a creștinătății balcanice, iar speranța se referea la posibila încălcare a Tratatului de la Paris și a Convenției de la 1858, ceea ce i-ar fi permis la rândul său denunțarea la clauzele nefavorabile cu privire la sine conținute în Tratatul de la Paris.⁶⁶

Diplomația rusă a încercat să ducă o politică prudentă în primăvara lui 1866, dovadă fiind notele trimise de Gorceakov lui Budberg în care îi vorbea de sprijinirea punctelor de vedere otomane, însă de o manieră moderată pentru nu a lăsa impresia că Rusia dorește cu orice preț intervenția în Principate. Raluca Tomi citează, însă, o frază contradictorie dintr-un articol al vremii, conform căreia Rusia „persista în detașarea ei filozofică față de problema românească”.⁶⁷ Este greu de identificat o

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Ibidem*, p. 49.

⁶² *Ibidem*, p. 58.

⁶³ Dimitrie A. Sturdza, „Autoritatea faptului împlinit executat în 1866 de cei îndreptățiți”, p. 920.

⁶⁴ Mihai Dimitrie Sturdza, *Românii între frica de Rusia și dragostea de Franța*, pp. 51-52.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 7.

⁶⁶ *Ibidem*, pp. 7-8.

⁶⁷ „La Russie sous l'Empereur Alexandre II. La politique extérieure de la Russie et le Panslavisme 1866-1867”, în *Revue des Deux Mondes*, tom III, 1868, p. 616, *apud* Raluca Tomi, „Europa și recunoașterea Principelui Carol”, pp. 7-8.

detașare reală a Rusiei față de Principate la 1866, date fiind implicațiile sale în mișcarea de la Iași, corespondența diplomatică dintre Gorceakov și cei doi ambasadori, în care este menționată explicit dorința de desfacere a unirii ascunsă sub atitudinea rigoristă, corectă din perspectiva dreptului internațional aflat în vigoare la momentul respectiv, dar și din luările de poziție din cadrul conferinței. Însăși Raluca Tomi va menționa, ulterior, în articolul său poziția destul de intransigentă a lui Budberg în timpul ultimei ședințe a conferinței, atunci când vorbește și despre recăpătarea independenței de acțiune prin ieșirea sistemului de garanție colectivă.⁶⁸

Atitudinea Rusiei în momentul venirii principelui Carol în Principate

Venirea lui Carol la București s-a produs înainte de încheierea lucrărilor Conferinței de la Paris. Ambasadorii Puterilor Garante reuniți în capitala Franței se vor mai întâlni în două ședințe (13/25 mai și 23 mai/7 iunie), după asumarea conducerii Principatelor de către prințul de origine germană.

În *Istoria Poporului Românesc*, Iorga notează că noul principe nu a fost recunoscut de către Puterile Garante, dar nu i-a fost împiedicată nici exercitarea conducerii „numai pentru simplul motiv că nici unuia dintre vecinii dornici de anexiune nu i se putea acorda din partea Europei dreptul unei intervenții armate”.⁶⁹ În mod evident, în formularea „vecinii dornici de anexiune” este cuprinsă și Rusia. „Anexiune” poate fi interpretat drept un termen exagerat în descrierea evenimentelor de la momentul respectiv, însă Iorga își bazează afirmațiile pe protocolul celei de-a X-a ședințe a conferinței,⁷⁰ atunci când Budberg propune punerea în aplicare a Protocolului de la 6 septembrie 1859, care prevedea trimiterea la București de către puterea suzerană a unui comisar ad-hoc, însoțit de reprezentanți ai Puterilor Garante. În continuare, se prevedea că dacă Principatele nu își revizuiesc conduita, Puterile Garante pot apela la mijloace de constrângere. În fața acestei propuneri se vor opune, într-adevăr plenipotențiarilor francez, italian, dar și englez, care nu doreau pornirea unui conflict militar în această parte a Europei.

În cealaltă sinteză a istoriei românilor, Iorga notează că la venirea lui Carol în Principate, Offenberg, consulul rus, știa „de planul căsătoriei lui Carol în Rusia și el preciza: o *Leuchtenberg*”.⁷¹ Proiectul căsătoriei lui Carol cu o prințesă rusoaică apare menționat și în jurnalul acestuia, fiind și unul dintre sfaturile pe care le-a primit de

⁶⁸ Raluca Tomi, „Europa și recunoașterea Principelui Carol”, pp. 12-13.

⁶⁹ Nicolae Iorga, *Istoria Poporului Românesc*, p. 649.

⁷⁰ Dimitrie A. Sturdza, „Autoritatea faptului împlinit executat în 1866 de cei îndreptățiți”, pp. 1015-1022.

⁷¹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, volum X, p. 17.

la Bismarck înainte de a prelua tronul român.⁷² Ceea ce surprinde este că o astfel de afirmație, conform căreia Rusia ar fi dispusă la recunoașterea aproape imediată a principelui Carol, girată și printr-o alianță de familie, venită imediat după sosirea lui Carol în România, intră în contradicție cu atitudinea oficială afișată de Rusia în cadrul ultimei ședințe a Conferinței de la Paris, când s-a propus trimiterea de delegați în Principate. Într-o altă lucrare de-a sa, Iorga notează că în timpul vizitei făcute de către Carol țarului Rusiei la Livadia, în 1869, s-a discutat și căsătoria dintre domnitorul român și Maria, fiica țarului.⁷³ Atunci când vorbește despre posibila căsătorie a lui Carol cu o prințesă rusoaică, Iorga se contrazice de la o lucrare la alta, oferind momente diferite în negocierea acestei chestiuni, dar și pretendente diferite. Este totuși puțin probabil ca o căsătorie între Carol și unica fiică a țarului Alexandru al II-lea să se fi realizat, fiind în afara rigorilor epocii ca o mare ducesă Romanov să devină soția unui vasal al Imperiului Otoman. Din acest punct de vedere o pretendentă Leuchtenberg, o ramură secundară a familiei imperiale rusești, este o variantă mai plauzibilă.

În sinteza elaborată de Academia Republicii Populare Române nu se menționează în vreun fel atitudinea Rusiei în momentul venirii și preluării de către Carol a conducerii Principatelor. Un spațiu ceva mai vast din economia capitolului, numit sugestiv „Formarea și consolidarea orînduirii capitaliste (1848-1878)” este ocupat de expunerea atitudinii ostile pe care poporul o avea față de Carol.⁷⁴ La o primă lectură această afirmație vine în contradicție cu cele amintite în momentul prezentării evenimentelor de la Iași din aprilie 1866, mișcări care, conform acelorași autori, nu au avut o susținere populară, în afara unor indivizi în stare de ebrietate. Ostilitatea populației față de Carol, care de altfel s-a și manifestat prin revolte ale grănicerilor, cărora li s-au adăugat și țărani, afirmație ce aduce încă o notă de confuzie, se potrivea totuși cu doctrina istorică marxist-leninistă, conform căreia statul burghezo-moșieresc nu lucra în favoarea mării populații, ci servea „*interesele comune ale unei burghezii în formare și ale unei clase moșierești extrem de puternice*”.⁷⁵

Nicolae Corivan, în lucrarea citată anterior, menționează că la Petersburg alegerea prin plebiscit a lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen a provocat „*mirare și neplăcere*”,⁷⁶ Budberg adoptând poziții ferme în următoarea ședință a conferinței, cea de la 12/24 aprilie. În cea de-a opta ședință a conferinței, din 5/17 mai, delegatul turc propune numirea de conferință a unui domnitor, propunere în fața căreia plenipotențiarul francez și rus se opun.⁷⁷ Refuzul lui Budberg în fața unei

⁷² Dimitrie A. Sturdza, „Autoritatea faptului împlinit executat în 1866 de cei îndreptățiți”, pp. 906-907.

⁷³ Nicolae Iorga, *Politica externă a Regelui Carol I*, București, Editura Glykon, 1991, pp. 77-78.

⁷⁴ Academia Republicii Populare Române, *Istoria României*, pp. 527-528.

⁷⁵ Șerban Papacostea, „Clio în captivitate: istoriografia română în perioada comunistă”, în *Revista Istorică*, an IX, număr 5-6, 1998, p. 245.

⁷⁶ Nicolae Corivan, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, p. 194.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 199.

măsuri de ordin coercitiv față de Principate poate naște confuzie. Momentul se plasează totuși înaintea venirii lui Carol în România, cel mai probabil ambasadorul rus temându-se de faptul că numirea unui domn de către conferință contravine intereselor țării sale, căci numitul nu ar fi cu siguranță un prorur, ci din contră, un paznic trimis de Occident, care să supravegheze îndeaproape mișcările Imperiului Țarist. Nu trebuie scăpat din vedere faptul că multe dintre pozițiile asumate atât de către Franța, cât și de Marea Britanie în decursul anului 1866, erau de a nu aduce un beneficiu Rusiei, printr-o anumită decizie în problema românească.⁷⁸ Atitudinea Rusiei după preluarea puterii este expusă de Corivan într-o singură propoziție, „*guvernul rus avea o atitudine moderată și a fost contra ocupării Principatelor*”.⁷⁹ Anumite valențe rusofile există în această afirmație, însă aceasta nu poate fi pe de-a întregul judecată ca fiind subiectivă sau că ar răspunde la anumite cerințe ideologice. Situația internațională în care se găsea Rusia la 1866 nu îi permitea să acționeze pe cont propriu în Balcani, căci ar fi atras imediat intervenția Franței și a Marii Britanii la fel ca în 1853. Rusia nu era de acord cu venirea lui Carol în România, dar nici nu putea acționa singură. Într-o acțiune comună a puterilor împotriva Principatelor, Rusia, cel mai probabil, nu ar fi ezitat să intervină.

Ceea ce li se poate reproșa istoricilor este alegerea momentului pe baza căruia decid să își exprime judecățile de valoare și care poate dovedi, de asemenea, multe aspecte. Nicolae Corivan, vorbește despre poziția Rusiei în cadrul celei de-a noua ședințe a conferinței, când într-adevăr, Rusia s-a plasat în expectativă. Trebuie totuși menționat și faptul că în momentul convocării acestei ședințe, la trei zile după venirea lui Carol, ambasadorii nu aveau încă instrucțiuni de la guvernele lor. Nicolae Iorga în *Istoria Poporului Românesc* amintește de o atitudine ostilă a Rusiei, referindu-se însă la a zecea ședință a conferinței, când plenipotențiarii aveau instrucțiuni. Evident, aceasta nu face mai puțin adevărat faptul că Rusia nu putea interveni pe cont propriu în Principate, fără acordul măcar a unei alte mari puteri, însă demonstrează caracterul de tranziție de la o istoriografie la alta a lucrării lui Corivan. Nu poate fi negată nici atitudinea fermă, rigoristă a Imperiului Țarist de la ultima ședință. Vrând să prezinte de o manieră critică poziția Rusiei, Nicolae Iorga alege un moment istoric care îi favorizează argumentația, însă nu contextualizează suficient acest moment. Rusia a insistat pe toată durata conferinței asupra Tratatului de la Paris și a Convenției de la 1858, căci acesta a fost paravanul ei. Cu atât mai mult a făcut-o după venirea lui Carol, căci indiferent de ce s-ar fi întâmplat ulterior, Petersburgul putea trage foloase: fie puterile ar fi intervenit conform protocolului de la 1858, ceea ce ar fi însemnat o victorie a politicii țariste, fie puterile ar fi nerespectat în bloc tratatele în vigoare și ar fi dat Rusiei pretextul sau precedentul necesar denunțării clauzelor nefavorabile Tratatului de la Paris în ceea

⁷⁸ Gheorghe Cliveti, *România și Puterile Garante 1856-1878*, p. 73, 91-92.

⁷⁹ Nicolae Corivan, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, p. 201.

ce o viza. Aceasta este o caracteristică a istoriografiei românești în problema expunerii Conferinței de la Paris. Majoritatea istoricilor au ales să se raporteze la această conferință ca la un întreg, exprimând doar judecăți de ordin general. Foarte puțini sunt istoricii care aleg să prezinte conferința, ședință cu ședință, analizând traiectoria discuțiilor, a atitudinilor Marilor Puteri, care, trebuie menționat, se modifică de la întâlnire la întâlnire, în funcție de evenimentele de ordin intern din Principate, de evoluția altor diferende sau probleme de ordin european.

Gheorghe Cliveti menționează în raport cu această subtemă, delegația condusă de Boerescu și Costaforu la Petersburg menită să obțină sprijinul Rusiei în recunoașterea noului principe, astfel de misiuni fiind trimise în mai toate capitalele europene. Autorul notează că Gorceakov a încercat să-i atragă pe acei reprezentanți români în „*mrejele politicii țariste*”, amintind că după încheierea conferinței, atunci când Rusia își va recăpăta libertatea de acțiune, va dovedi interesul său pentru bunăstarea Principatelor.⁸⁰

Mihai Dimitrie Sturdza notează că atunci când a aflat de venirea lui Carol în Principate, Gorceakov „*convocă pe însărcinatul cu afaceri otoman și îl înștiință că va cere Conferinței să accepte ca trupele turcești să ocupe Principatele*”.⁸¹ În continuare, autorul expune motivele ce au dus la neintervenția Porții, ceea ce a pus Rusia în „*imposibilitatea de a-și pune trupele în mișcare de una singură, se resemnă și renunță la propriile ei proiecte de intervenție*”;⁸² Sturdza dovedindu-se a fi, prin aceste afirmații, adeptul ideii conform căreia Rusia ar fi dorit să intervină în Principate, însă îi lipsea sprijinul unei alte mari puteri, cea suzerană fiind mai în măsură să asigure legitimitatea unei intervenții militare. Un alt argument pentru acest fapt adus de autor este depeșa trimisă de Gorceakov lui Budberg la 31 mai prin care îi cerea acestuia să închidă „*această comedie*”;⁸³ România fiind calificată drept o țară de „*mâna a patra*”, împotriva căreia a refuzat să mai intervină datorită insistențelor Angliei, care nu dorea un nou război în Balcani.⁸⁴ Limbajul folosit de Gorceakov exprimă cel mai bine dezamăgirea Rusiei în raport cu noile evenimente, de unde și declasarea Principatelor de la stat de mâna a treia în aprilie 1866,⁸⁵ la stat de mâna a patra două luni mai târziu. Totuși, ceea ce constituie o sursă mai mare de frustrare pentru Rusia la acel moment, este incapacitatea sa de acțiune, situația înjositoare pentru statutul său de mare putere în care a fost pusă de celelalte mari puteri, care au căutat să-i limiteze pe cât posibil acțiunile. Ministrul de externe rus ascunde aceste resentimente în spatele formulei „*insistențele Angliei*”, sugerând că aceasta a

⁸⁰ Gheorghe Cliveti, *România și Puterile Garante 1856-1878*, pp. 93-94.

⁸¹ Mihai Dimitrie Sturdza, *România între frica de Rusia și dragostea de Franța*, p. 60.

⁸² *Ibidem*, p. 61.

⁸³ Se referă la Conferința de la Paris.

⁸⁴ Gorceakov lui Budberg, depeșă din 31 mai 1866, „Le Nord”, decembrie 1867, apud Mihai Dimitrie Sturdza, *România între frica de Rusia și dragostea de Franța*, p. 60.

⁸⁵ Mihai Dimitrie Sturdza, *România între frica de Rusia și dragostea de Franța*, p. 52.

insistat la Petersburg, însă realitatea era alta. Totodată, Gorceakov era conștient că la Constantinopol influența engleză o surclasează pe cea rusă, alegând pentru moment să renunțe la planurile sale.

Mihai Dimitrie Sturdza menționează, de asemenea, delegația română la Petersburg, notând, în schimb că, în ciuda acestei încercări de apropiere, Rusia se va menține ostilă, și, deși, diplomații săi adoptaseră o atitudine mai degrabă rezervată față de Carol de Hohenzollern, presa rusească, pe care Sturdza, pare, o considera o voce disimulată a guvernului, abunda în comentarii ostile.⁸⁶

Comentariile lui Sturdza par a se afla în contradicție cu cele ale lui Cliveti, care descrie atitudinea diplomaților ruși în momentul delegației române ca fiind amăgitoare. Este vorba de o interpretare diferită a aceluiași eveniment de către doi istorici diferiți. Gorceakov a condiționat o atitudine pozitivă față de Principate de îndeplinirea anumitor puncte, în principal vizând chestiuni religioase. Sturdza s-a oprit doar asupra rezervei arătate de diplomații ruși, care corespundea imaginii negative despre atitudinea Rusiei de-a lungul anului 1866 pe care a construit-o de-a lungul studiului său. Cliveti a insistat asupra duplicității politicii ruse, cumva ca o completare la insinuările subtile privind subversitatea acțiunilor țariste față de Principate. Această interpretare nu poate fi disociată de ideologia epocii în care a fost emisă.

Raluca Tomi amintește despre întâlnirea pe care a avut-o Bălăceanu, Boerescu și Costaforu cu Budberg, la 13/25 mai, în aceeași zi cu a noua ședință a conferinței. Reprezentantul rus nu a recurs la amenințări și s-a arătat chiar favorabil trimeriei unei delegații la Petersburg.⁸⁷ Autoarea notează, de asemenea, că guvernul țarist s-a poziționat în expectativă, și deși, ministrul de externe rus a fost nemulțumit de atitudinea prea rezervată a lui Budberg în cadrul conferinței, nu se simțea pregătit să intervină în Principate.⁸⁸ Această moderație va dispărea în ședința imediat următoare, când Rusia va readuce în discuție protocolul de la 1858. Neprimind sprijinul unei alte puteri, guvernul țarist va renunța, așa cum am mai menționat, în cele din urmă la intervenție. Dacă atitudinea inițial rezervată a Rusiei este explicabilă prin considerentul poziției sale internaționale de la momentul respectiv, autoarea nu oferă nicio explicație pentru atitudinea mai fermă din cadrul ultimei ședințe a conferinței, rezumându-se doar la o amintire.⁸⁹

Venirea principelui Carol este văzută de Dan Berindei drept o cauză a detensionării relațiilor dintre guvernul țarist și România, ca urmare a bunelor raporturi ruso-prusace, ceea ce a făcut ca în toamna anului 1866, Gorceakov să

⁸⁶ *Ibidem*, p. 63.

⁸⁷ Raluca Tomi, „Europa și recunoașterea Principelui Carol”, p. 10.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 11.

⁸⁹ *Ibidem*, pp. 12-13.

recunoască schimbările petrecute în Principate.⁹⁰ Afirmările oferite de Dan Berindei sunt eronate, căci recunoașterea oficială a lui Carol din partea Rusiei nu a survenit în toamna aceluiași an, ci în aprilie 1867, Rusia fiind de altfel ultima dintre puteri care a aderat la înțelegerea româno-otomană din octombrie 1866.

Relațiile româno-ruse din prima jumătate a anului 1866, deși discuția poate fi extinsă la relațiile româno-ruse de-a lungul mai multor etape sau perioade istorice, au fost constant revalorizate în funcție de contextul politico-ideologic. În mod evident, istoria nu se poate detașa de epoca în care evoluează, și cu atât mai mult nu o poate face un subiect foarte sensibil la evoluțiile politice și diplomatice. Subiectul relațiilor româno-ruse este și se lasă influențat de relațiile dintre aceiași actori politici din diversele epoci în care este abordat. Am văzut, spre exemplu, cum teama față de puternicul vecin de la Răsărit s-a manifestat în istoriografia antebelică, sau cum scrierile istorice din epoca comunistă pot fi împărțite nu numai după criteriul cronologic, ci și după cel al relațiilor cu Moscova, când extrem de apropiate, putându-se vorbi de obediență, în perioada stalinistă, când destul de reci, în epoca ceaușistă. Percepția istoricilor este, la rândul ei, influențată, și în timpul regimului totalitar chiar determinată, de epoca în care trăiesc, ori de experiențele lor proprii. Nu de puține ori, ei aleg cu bună știință doar anumite evenimente, acțiuni sau exemple, care să constituie argumente la expunerea lor. Limbajul folosit de ei este, de asemenea, după cum am văzut, alterat. Aceasta nu înseamnă că diversele lucrări sunt slabe din punct de vedere științific, ci doar solicită un grad de atenție sporit din partea cititorului, cu precădere cele elaborate în epoca comunistă, mult mai susceptibile la astfel de tertipuri istoriografice.

Nu în ultimul rând, trebuie menționat că în analizarea acestui subiect există și probleme de metodă sau abordare. Am văzut că tema Conferinței de la Paris este tratată la nivel general și nu de o manieră detaliată sau complexă, acest fapt având drept cauză cea mai probabilă handicapul istoriografic românesc privind abordarea evenimentelor de la 1866, deficit de care am amintit și la începutul prezentului studiu.

**Romanian-Russian Relations in the Context of the Paris Conference and of the Coming of Prince Carol in Principalities (March-June 1866).
A Historiographical Analysis**

(Abstract)

The present paper shows the historians' interpretive approach to the relations between Russia and Romania during the Paris Conference, called after the overthrow of Alexandru Ioan Cuza, and the arrival of Prince Carol in the United Principalities of Moldavia and Wallachia. The

⁹⁰ Dan Berindei, *Diplomația românească modernă. De la începuturi la proclamarea independenței*, București, Editura Albatros, 1995, p. 162.

historians' manner of interpretation was influenced by the political and diplomatic reality of their times. For example, during the Stalinist era, Russia was seen as the greatest friend of the Romanian people, but during Nicolae Ceaușescu's regime, the eastern neighbor was considered one of the greatest enemy of the Romanian state and the historiography tended to exaggerate some aspects of Russia's policy towards Romania during the events which took place back in 1866.

Keywords: Interpretation, Historian, Petersburg, Diplomatic Affairs.

LEGEA JANDARMERIEI RURALE (1893). NEVOIA DE ORDINE SAU NECESITATE POLITICĂ?

Iustin-Eusebiu Gherman
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași

Subiectul pe care intenționăm să-l prezentăm nu a mai fost cercetat până acum decât într-o formă liminară și puțin aprofundată. În condițiile manifestării unui oarecare dezinteres față de momentul înființării jandarmeriei rurale din 1893, ne-am propus, păstrând rigurozitatea istorică, să decelăm rațiunile creării acestei instituții și să înțelegem cât de bine răspundea ea nevoii de siguranță a Regatului României. Există într-adevăr, o teză de doctorat susținută în 2015 la Iași, însă impreciziile pe care le comportă această lucrare și o documentare superficială, ne-au determinat să realizăm o abordare mai conștiincioasă și o refocalizare asupra rolului inițiativei legislative a lui Lascăr Catargiu.¹ Lucrările generale apărute sub egida Ministerului de Interne sau ocazionate de anumite simpozioane, au reprezentat un ajutor substanțial pentru demersul pe care ni l-am asumat, cu toate că acestea s-au rezumat la simple „narațiuni” evenimențiale. În consecință, am încercat să diversificăm sursele documentare pe care le-am utilizat în cercetarea noastră, axându-ne pe dezbaterile celor două camere ale Parlamentului, documentele inedite, precum și periodice ale epocii.

După părerea sociologului Anthony Giddens, *„există stat acolo unde există un aparat politic de guvernare (instituții cum ar fi parlamentul sau congresul, împreună cu funcționarii civili ai acestor servicii), care conduc un teritoriu dat și a cărui autoritate este susținută de către un sistem de legi și de capacitatea de a folosi forța armată pentru a-și pune în practică politica”*.²

Prin prisma apărării ordinii interne și a siguranței populației, căutăm să intuim rațiunea de a fi a instituției jandarmeriei,³ astfel că acțiunile ei în domeniul ordinii publice ar trebui să fie orientate atât spre asigurarea, cât și spre restabilirea acesteia, când a fost perturbată.⁴

¹ Irinel Lungu, *Jandarmeria rurală în zona Moldovei între anii 1893-1918* (teză de doctorat), 2015, p. 53.

² Anthony Giddens, *Sociologia*, București, Editura BIC ALL, 2001, p. 369.

³ Petru Sorin Drăgușan, *Ordine și control social în reglarea vieții comunitare. Relația jandarmerie-stat-comunitate*, Craiova, Editura Universitaria, 2009, p. 173.

⁴ Costică Silion, Țuțu Pișleag, *Intervenția. Componentă de artă strategică*, București, Editura Fundația Revista Jandarmeriei, 2007, p. 63.

Situația armatei în România, cu precădere în zonele rurale, era departe de a fi acceptabilă. Pe lângă dezinteresul arătat de prefecți pentru îmbunătățirea acestui domeniu, nici soldații sau șefi de garnizoane nu arătau o implicare mai mare, unul dintre motive fiind remunerația insuficientă. Nefiind intenția noastră de a proceda la o generalizare hazardată, considerăm că dacă într-un județ precum Iașiul au existat situații în care corpurile de armată dispuneau de arme aproape neutilizabile, alte județe mai mici sau mai sărace, nu puteau fi într-o ipostază mai fericită.⁵

Înainte de a trece la analiza proiectului de lege adus de prim-ministrul conservator, Lascăr Catargiu, considerăm că este necesar să tratăm succint evoluția armatei teritoriale, pentru a înțelege mai bine rațiunile înființării jandarmeriei. Sunt lucruri puțin cunoscute, iar semnalarea lor într-un asemenea context asigură dinamismul și „autenticitatea” demersului. Începuturile acestei instituții rezidă undeva la mijlocul secolului al XIX-lea, atunci când domnitorul Moldovei, Grigore Alexandru Ghica, semna la 3 aprilie 1850, actul înființării jandarmeriei, așa-numita „*Leguire pentru reforma Corpului slujitorilor în jandarmi*”.⁶ În anul 1864, prin „*Legea de organizare a puterii armate în Principatele Române*”, jandarmeria era subordonată direct Ministerului de Război. În executarea serviciului polițienesc însă, jandarmii au fost puși sub autoritatea Ministerului de Interne, în conformitate cu Regulamentul jandarmilor de oraș, elaborat în 1865.⁷

Înscisă, așadar, în Legea organizării puterii armate din 1868, sub titulatura de „*corpurile dorobanților și grănicerilor*”, această componentă a înregistrat importante mutații în 1872, când a fost denumită „*armata teritorială*” (dorobanții călări se constituiau în unități distincte, sub numele de călărași, iar dorobanții pedestri, împreună cu grănicerii, formau corpul dorobanților). Între anii 1866-1877, armata teritorială a fost subordonată Ministerului de Război, pentru probleme de organizare, comandament, recrutare sau instrucție, Ministerului de Interne, pentru menținerea ordinii, aplicarea legilor și regulamentelor de administrație publică, iar

⁵ La 13 ianuarie 1891, prefectul Iașilor a primit o scrisoare din partea ministrului de război, în care i se cerea să ia măsurile necesare pentru recondiționarea armelor Krinka aflate în dotarea corpurilor de armată din comunele rurale. Din cauză că aceste arme „*se găseau în starea cea mai rău degradată*” sau chiar erau mai puține decât numărul lor inițial, Regimentul 10 Dorobanți nu-și putea îndeplini unul din scopurile sale, acela de a „*asigura paza intereselor comunelor și a locuitorilor lor*”. Astfel, se cerea ca în comunele rurale aflate în această situație să se prevadă în bugete, sumele necesare pentru reparație și întreținere, „*căci dacă vor continua a le neglija în modul acesta, vor ajunge a nu le mai putea întrebuința*” (Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale (în continuare S. J. I. A. N.), *Fond Prefectură*, dosar 17/1891, f. 4). În aceeași ordine de idei, prefectului i se aducea la cunoștință, la 10 aprilie, că ministrului de război îi era dificil să găsească șefi de garnizoane „*căroră să li se poată cere un serviciu conștiincios și sigur*” din cauza salariului infim pe care îl primeau. Aceștia i se cerea ca în bugetele comunelor să se prevadă salarii mai mari „*în proporție cu numărul locuitorilor din comună*”, care să nu fie inferioare sumei de 20 de lei lunar (*Ibidem*, dosar 6/1892, f. 11).

⁶ Ministerul de Interne, *Jandarmeria română 150 de ani. Scurt documentar*, Reșița, 2000, p. 1.

⁷ Mircea Tulică (et alii), *Jandarmeria ieșeană în shjiba cetățeanului și pentru siguranța acestuia*, Iași, Editura Doxologia, 2013, p. 8.

Ministerului de Justiție pentru probleme speciale care intrau sub jurisdicția acestuia.⁸

O primă încercare mai bine conturată pentru elaborarea unei legi de organizare a jandarmeriei rurale a avut loc în anul 1885, când generalul Radu Mihai, prefectul Poliției Capitalei, a primit sarcina de a redacta un proiect de lege, rămas însă neterminat. Ulterior, în mai 1887, chestiunea a fost reluată de prim-ministrul liberal, Ion C. Brătianu, cu ocazia expunerii de motive la Legea comunală, argumentând că „*gendarmeria comunală rurală va fi mai bună decât poliția rurală de până acum*”.⁹ În timpul guvernării junimiste conduse de Gheorghe Manu (1889-1891) a fost întocmit un proiect de lege a jandarmeriei, prin care aceasta era separată de armată, preluând numele de „**Jandarmerie rurală**”. Inițiativa legislativă, promovată de Brătianu și continuată de junimiști-din lipsă de fonduri ea nu ajunsese să fie materializată-a prins contur în anul 1893, în timpul guvernării conservatoare Lascăr Catargiu-Petre P. Carp.¹⁰

Proiectul legii jandarmeriei rurale, aparținând prim-ministrului Lascăr Catargiu, a fost adus în Camera Deputaților la 27 ianuarie 1893 și l-a avut ca raportor pe G. Voinescu-Boldur. În esență, proiectul intenționa să creeze o jandarmerie după modelul celei din Franța.¹¹ În raportul său, acesta remarca faptul că pentru a asigura ordinea și respectarea legilor într-un anumit teritoriu, statul avea nevoie de o instituție care să „*prevină la timp desordinea sau să o reprime îndată ce s-a comis*”. Înființarea jandarmeriei ca instituție a statului, era irefragabil o necesitate, ea fiind un element important de ordine și securitate, mai ales în mediul rural. Chiar și adversarii conservatorilor au recunoscut necesitatea legii, însă divergențele porneau de la modul de aplicare al acesteia, și nu de la ideea existenței unei astfel de instituții.¹²

Legea era împărțită în VII titluri și conținea 73 de articole. Primul titlu privea instituția jandarmeriei în general. Astfel, corpul de jandarmerie rurală, instituit pentru toată întinderea regatului, avea scopul de a supraveghea: siguranța publică, menținerea ordinii și executării legilor și paza căilor de comunicație. Jandarmeria depindea de Ministerul de Interne în chestiuni legate de ordinea și siguranța publică; de Ministerul de Justiție, unde jandarmii erau percepuți ca ofițeri ai poliției judiciare și de Ministerul de Război, pentru tot ceea ce însemna

⁸ Octavian Burcin (coord.), *Istoria jandarmeriei. Curs universitar*, Craiova, Editura Sitech, 2012, pp. 54-55.

⁹ Tudor Cearapin (et alii), *Istoria Jandarmeriei române*, București, Editura Bren, 2004, p. 53.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 68-69.

¹¹ Ion Bulei, *Conservatori și conservatorism în România*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 171

¹² Criticii proiectului au insistat asupra aspectului fiscal al legii jandarmeriei, cerând ca finanțarea instituției să fie lăsată în exclusivitate pe seama statului (Nicolae Isar, „Legislația și politica conservatoare moderată în anii 1892-1895”, în volumul *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, coordonat de Paraschiva Căncea, Mircea Iosa, Apostol Stan, București, Editura Academiei Române, 1983, p. 318).

disciplină, comandament și instrucție militară a trupei. Prefecții, judecătorii și procurorii erau autoritățile superioare ale unităților de jandarmerie aflate în județul lor. Ofițerii de orice grad în jandarmerie erau numiți de rege, după prezentarea lor de către ministrul de interne și avizul ministrului de război. Restul personalului era numit de inspectorul general al jandarmeriei.

Existau două tipuri de jandarmi: județeni și comunali. Jandarmii județeni erau distribuiți câte patru pentru fiecare plasă și opt pentru reședințele de județ, cheltuielile de întreținere căzând în sarcina statului. Cei comunali erau împărțiți în funcție de numărul de locuitori ai unei comune, în proporție de 1 la 100 de locuitori, cheltuielile lor aparținând comunelor. Jandarmii județeni erau jumătate călări, jumătate pedestri; cei de la plăși doar călări și cei de la comune pedestri. Ei formau câte o companie pentru fiecare județ, comandate de un căpitan, acesta fiind ajutat de un locotenent. Companiile se împărțeau în plutoane care erau comandate de câte un sergent-major. Plutoanele erau divizate la rândul lor în secțiuni, comandate la plăși și reședințe de județ de câte un sergent, iar în comunele rurale de un caporal. Întreaga jandarmerie se afla sub comanda unui general de brigadă, ajutat de un colonel, un locotenent-colonel și doi maiori.

Se preconiza că numărul total al jandarmilor județeni avea să fie de 1260 cu 69 de ofițeri, iar al jandarmilor comunali de aproximativ 8000. Pentru cadrele superioare ale instituției jandarmeriei (ofițerii) soldele și diferitele indemnizații erau similare cu cele ale armatei permanente, iar pentru jandarmi: 90 de lei pe lună pentru sergentul-major, 75 de lei pentru sergent, 45 de lei pentru caporal sau brigadier, 60 de lei pentru jandarmul județean și 30 de lei pentru jandarmul comunal, calculându-se $\frac{1}{3}$ ca hrană și $\frac{2}{3}$ ca soldă.

Titlul al II-lea avea în vedere organizarea corpului jandarmeriei. Unitățile acesteia, constituite numai din jandarmi călări, se numeau: companie, pluton și secție. Fiecărui district îi corespundea o companie. Companiile erau comandate de un căpitan ajutat de un locotenent, având reședința în capitala județului. Efectivul și cadrele fiecărei companii erau determinate după numărul plășilor; numărul total al corpului jandarmeriei fixat în aceste coordonate era pentru 227 de plăși cu 259 stațiuni de: jandarmi călări (96 de sergenți-majori plutonieri, 259 de sergenți și 777 jandarmi; jandarmi pedestri (32 de sergenți și 96 de jandarmi). Personalul conducerii era format din 69 de ofițeri, din care 1 general de brigadă, 4 ofițeri superiori și 64 de ofițeri inferiori. Reședința inspectoratului general se afla în București, iar cele ale ofițerilor superiori în București, Iași, Craiova și Galați. Erau recrutați ofițerii disponibili din armata activă sau cei aflați în rezervă. Gradele inferioare se recrutau dintre voluntari, foști militari și cei aflați în concediu. Candidații trebuiau să îndeplinească următoarele condiții: cetățenie română, vârsta între 24 și 40 de ani, să nu aibă diformități, înălțimea de cel puțin 1,60 m, să nu fie analfabet și să dețină un certificat de onestitate exemplară. Termenul de angajament era de cinci ani, iar la reangajare se păstra același număr de ani.

Titlul al III-lea privea tipul de autoritate pe care o aveau cele trei ministere asupra jandarmilor. Titlul al IV-lea era consacrat atribuțiilor jandarmeriei, care se împărțeau în servicii ordinare¹³ și extraordinare.¹⁴ Primele puteau fi executate zilnic sau la anumite perioade fără a fi nevoie de cerere din partea ofițerului, iar celelalte se executau numai în virtutea ordinelor și cererilor. Prin articolul 57, jandarmul putea încheia procese verbale, care nu puteau fi anulate decât în instanță.

Titlul V se ocupa de poliția judiciară, care avea drept scop descoperirea crimelor, delictelor și a contravențiilor. Aceasta era formată din: sub-ofițeri, brigadieri, caporali și jandarmi, care erau auxiliari ai procurorilor tribunalelor respective.

Titlul VI avea în vedere cheltuielile pentru solde și indemnizațiile cuvenite tuturor gradelor ofițerești (superioare sau inferioare), care erau trecute în sarcina statului, în contul bugetului Ministerului de Interne. Cheltuielile pentru întreținerea jandarmilor comunali (cazarmament, indemnizații, prime) erau trecute în sarcina comunelor, în bugetul lor anual ca cheltuială obligatorie.

Ultimul titlu, cel de-al VII-lea, prevedea că legea intra în vigoare în 2 ani, începând cu 1 aprilie 1893 cu județele care făceau parte din circumscripția Corpului II și IV de armată, în primul an; și pentru județele din circumscripția corpurilor I și III, în cel de-al doilea an, 1894. Înființarea jandarmeriei comunale se făcea treptat și în proporție cu mijloacele bugetare anuale ale comunelor rurale. Proiectul venea și cu o anexă care conținea mai multe tabele, în care se specificau costul, întreținerea și reparația echipamentului necesare jandarmului.

Prin această lege, pe lângă poliția „*repressivă*”, care, mai mult sau mai puțin, exista, se dorea crearea unei poliții „*preventive*” la sate, până atunci inexistentă. Legea poliției rurale din 25 decembrie 1868 crease gărzile câmpenești, dar acestea nu avuseseră efectul scontat. Nici modul organizării pazei de zi și noapte în vetrele satești din 1889 nu avusese mai mult succes. Legile adoptate până la acel moment s-au dovedit a fi ineficiente deoarece atribuțiile acordate, spre exemplu, guarzilor câmpeni sau dorobanților erau insuficiente, lăsând securitatea și menținerea ordinii într-o fază incipientă. Cea mai mare problemă era, însă, cheltuiala ridicată care se impunea întreținerii acestui personal numeros.¹⁵ Cu toate acestea, necesitatea înființării unei instituții care să asigure ordinea atât la sate, cât și la orașe devenise o

¹³ Serviciul ordinar cuprindea: poliția administrativă și preventivă, poliția drumurilor, poliția juridică și cea militară, transferarea arestaților civili și a acelor militari.

¹⁴ Acesta consta în ajutorul oferit: funcționarilor vamali, a administratorilor și agenților silvici, funcționarilor statului, executorilor de mandate judecătorești, comisarilor și sub-comisarilor de gări și porturi.

¹⁵ Pentru acoperirea cheltuielilor necesare funcționării, prin lege s-a stabilit următoarea repartizare: cheltuielile pentru soldele și indemnizațiile ofițerilor, subofițerilor și trupe de la județe și plase erau prevăzute în bugetul anual al Ministerului de Interne, iar cheltuielile celor de la posturile de jandarmi rurali erau repartizate în sarcina consiliilor comunale (Costică Silion, Stelian Gudacu, *Renășterea jandarmeriei române*, Constanța, Editura Muntenia, 2007, p. 15).

cerință mai mult decât imperioasă. Proiectul prezentat de prim-ministrul conservator la începutul anului 1893, venea să înlăture oarecum lacunele existente, cu toate că liberalii au sesizat și o latură sibilinică a legii, presiunea politică ce putea fi exercitată asupra alegătorilor.

În Camera Deputaților, discuția preliminară a fost începută de N. Albu. Acesta a cerut amânarea proiectului în discuție deoarece, opina el polemic, era incomplet, racordându-se doar parțial la nevoile societății românești.¹⁶ Împărțirea acestei instituții în două, jandarmeria județeană și cea rurală (prima plătită de stat, iar cealaltă de comună) era considerată a fi o eroare, deoarece ea ar fi trebuit să aparțină în totalitate statului. Însă, constata deputatul, tocmai aici proiectul era inexact, nespecificând clar mijloacele financiare prin care statul avea să susțină această nouă instituție. Albu și-a încheiat pledoaria afirmând că nu s-ar fi opus proiectului dacă el ar fi avut o formă viabilă, prin care să arate „*numărul contribuabililor din țară, câți jandarmi trebuiesc pentru fiecare comună, cât are să coste întreținerea lor și din ce mijloace se pot acoperi cheltuielile acestea*”.¹⁷

Deputatului liberal i-a replicat raportorul legii, Boldur-Voinescu, evidențiindu-i că împărțirea cheltuielilor între stat și comună asigura sustenabilitatea legii, fără a opri ca instituția jandarmeriei să aparțină statului.

După ce a catalogat-o ca fiind o instituție restrictivă și de opresiune, A. Vidrașcu a reiterat, în spiritul colegului său liberal, amânarea luării în discuție a acestui proiect.

Ministrul de interne, Lascăr Catargiu, le-a răspuns într-un mod cerebral celor doi, arătându-le că prin legea din 1868 votată de liberali, comunele erau deja încărcate cu sarcina întreținerii guarzilor câmpeni. Pentru a sublinia viabilitatea proiectului său, ministrul de interne, *par lui même*, a prezentat Camerei bugetul comunelor rurale pe anii 1892-1893, care era de 17 milioane. Din această sumă, 4 milioane erau destinate întreținerii jandarmeriei, fiind retribuiți 8000 de jandarmi pentru 800.000 de mii de contribuabili rurali, așadar, unul la suta de locuitori.¹⁸

¹⁶ La aserțiunile emise de Albu, ziarul junimist „Constituționalul” a ținut să răspundă într-un mod cât mai prompt, relevându-i acestuia că: „*rolul principal al unei poliții nu e atât represiunea crimelor și a delictelor, precât e tocmai prevențiunea lor; astfel fiind nu trebuie să se aștepte înmulțirea crimelor și delictelor pe drumul cel mare spre a se veni cu un proiect de lege pentru înființarea unei jandarmerii*” (Constituționalul, număr 1047, 28 ianuarie 1893, p. 1).

¹⁷ *Desbaterile Adunării Deputaților*, (în continuare D. A. D.), ședința de la 27 ianuarie 1893, p. 333.

¹⁸ *Ibidem*, p. 334. Ziarele liberale vedeau altfel problema decât liderul conservator. În privința legii jandarmeriei rurale aflată în discuție, „Voința Națională” reproșa guvernului sporirea excesivă a numărului de angajați. Redactorii calculaseră că în urma ei vor apărea încă 9500 de noi funcționari. „*Plus cei 21 de la administrația centrală a ministerului de interne, 1005 la poștă și telegraf, 198 în prefecturi și subprefecturi, 600 la birourile de servitori și 50 la penitenciare și serviciul sanitar. În total deci vom avea la finele lunii ianuarie, pentru singur ministerul de interne, 11.500 de funcționari noi*” (Voința Națională, număr 2464, 20 ianuarie 1893, p. 1).

Primul care a luat cuvântul în dezbaterile generală a fost Anastase Stolojan. El și-a început discursul susținând că ministrului de interne îi va fi foarte dificil să recruteze atât de mulți jandarmi (aceștia trebuiau să fie luați din cadrele inferioare ale armatei), iar, în plus, bugetul statului nu permitea întreținerea acestei instituții. După ce imputa atribuțiile prea mari oferite jandarmului (n. n. posibilitatea ca acesta să încheie procese verbale care puteau fi anulate doar în instanță), deputatul liberal conchidea asupra faptului că „*jandarmeria este o armă în contra libertăților publice*”.¹⁹

Ministrul de externe, Alexandru Lahovari, i-a replicat acestuia, arătându-i că, atât în legea belgiană, cât și în cea franceză, jandarmul avea această prerogativă. Astfel, articolul 489 din regulamentul francez stipula că „*un gendarme peut verbaliser seul et son procès verbal est toujours valable*”.²⁰

Liberalul I. G. Poenaru-Bordea a etichetat legea ca fiind una „*anticonstituțională și un adevărat atentat la libertatea individuală*”, luând ca suport sfera generoasă de autoritate care-i era conferită jandarmului. „*Ei, ce garanție dați libertății individuale contra unui abuz de putere de care se poate face culpabil un agent plătit cu 40 de lei; unui asemenea om îi confiați pașa drepturilor celor mai sacre ale cetățenilor: libertatea individuală și inviolabilitatea domiciliului*”.²¹ Deputatul a mai susținut că jandarmii ar trebui să depindă numai de Ministerul de Justiție, ieșind de sub autoritatea Ministerului de Interne, surprinzând, în mod subtil, prezumtiva intenție a conservatorilor de a asigura securitatea nu doar a populației, dar și a voturilor ei.²² Finalmente,

¹⁹ D. A. D., ședința de la 27 ianuarie 1893, p. 335. În acest sens, ziarul liberal „Adevărul”, asemenea jandarmii cu „*un corp de mercenari, un corp de pretorienii cărora li se dau puteri discreționare și necontrolabile asupra populației rurale*”. Acest corp de armată împrăștiat prin toate comunele rurale, are puteri exorbitante. Prin faptul că jandarmii puteau întocmi acte care în mod normal țineau de competența procurorului, ei deveneau-după afirmațiile cam exacerbate ale ziarului-uriadnici ruși (funcționar inferior în poliția rurală în Rusia țaristă) „*omnipotenți și cu puteri ilimitate*” care „*vor ține ca într-un clește populația de la țară*”. „*Înfrângerea jandarmeriei este de o gravitate excepțională. Este cel mai sățis atentat asupra Constituției, din câte au comis conservatorii de la 1888. Populația cea numeroasă din țară și chiar orașenii, vor cădea sub o tiranie cum n-a mai fost nici pe timpul regulamentului organic*” (Adevărul, număr 1425, 31 ianuarie 1893, p. 1). O replică intransigentă a fost dată de ministrul de externe, Alexandru Lahovari, care declara în Camera Deputaților: „*apoi această putere nu o dăm decât jandarmului județian, pentru care se iau atâtea măsuri în recrutarea și alegerea lui. Gendarmul de la comună n-are această putere, nici chiar de a face procese-verbale crezute până la proba contrarie*” (D. A. D., ședința de la 27 ianuarie 1893, p. 336).

²⁰ Ibidem, p. 337.

²¹ În această ordine de idei, un articol din ziarul radical-democrat „Lupta” surprindea într-un mod cam forțat chestiunea: „*Neapărat că satele întocmai ca și orașele au nevoie de pază. Și la țară trăiesc oameni de a căror avere și viață trebuie să îngrijească Statul, și la țară se simte nevoia unui corp de păzitori care să zădărnicească tâlhăriile. Dar câtă distanță e de la această trebuință și până la proiectul d-lui ministru conservator. Astfel cum e alcătuit proiectul vezi nu mai decât că e vorba de o nouă mașină electorală, pe care guvernul voește să o monteze... jandarmeria fiind o instituție la ordinele ministerului de interne, deci la ordinele prefecților și sub-prefecților*” (Lupta, număr 1920, 30 ianuarie 1893, p. 1).

²² Surprinzător sau nu, propunerea lui I. Poenaru-Bordea a fost percepută de ziarul „Constituționalul” ca fiind una oportună, în condițiile în care Ministerul de Interne dispunea de prea multe resorturi

desființarea guarzilor câmpeni și suma exorbitantă de 12 milioane la care s-ar fi ridicat costurile întreținerii a 8000 de jandarmi, l-au determinat pe deputat să se situeze împotriva proiectului.²³

Printre puținii care au adoptat un discurs favorabil proiectului a fost M. Balș, subliniind încă o dată necesitatea adoptării unei astfel de legi, cerință sesizată și de Partidul Național Liberal în 1887. După ce a observat că scopul acestei legi este acela de a înlătura starea de insecuritate, instalată mai ales în mediul rural, Balș s-a declarat încrezător în competența guvernului de a aplica această lege.

Următorul locutor în cadrul dezbaterii a fost Constantin Ressu, membru al majorității conservatoare și primar al Galațiului în acea perioadă. Poziția sa duplicitară, înclinată mai mult spre disidență, era arhicunoscută, iar asocierea conceptuală cu Grigore Păucescu nu era nici ea străină oamenilor politici.²⁴ Acesta susținea că, după calculele sale, pentru întreținerea jandarmeriei, fiecare comună trebuia să plătească aproape 2000 de lei anual, în condițiile în care trei sferturi din ele nici nu dispuneau de acest venit. Acuzând banca ministerială că nu este interesată decât de echilibrarea bugetului statului, ignorând posibilitățile financiare ale comunelor, Ressu îl chestiona pe Lascăr Catargiu asupra recrutării a aproape 10.000 de jandarmi (n. n. plus cei 1260 ai statului): „*Puteți să găsiți 10.000 de oameni? Iar dacă este vorba să ne dați niște caraghioși, un fel de oastea lui Papuc, de care să rădă lumea atunci este altă vorbă; dar încă o dată, 10.000 de oameni care să aibă serios sentimentul datoriei lor nu veți fi în stare să-i găsiți*”.²⁵ Acesta și-a încheiat expunerea, fiind de părere că

(conducerea telegrafelor și poștelor, serviciul sanitar, Monitorul și imprimeria, penitenciarele, poliția capitalei ș. a.) fiind necesar ca unele dintre ele să fie redirecționate către Ministerul Justiției. Probabil că prezența unui ministru junimist la conducerea acestui resort ar putea fi un considerent de referință pentru această poziție deloc francă a ziarului (*Constituționalul*, număr 1049, 30 ianuarie 1893, p. 1).

²³ D. A. D., ședința de la 27 ianuarie 1893, pp. 338-339.

²⁴ Această disociere de vederi a fost surprinsă într-un mod sagace de către liberalul radical George Panu într-una din lucrările sale: „*ceea ce până acum îl distinge pe deputatul de Galați este o independență de apreciere și o imparțialitate relativă care îi face onoare. Constantin Ressu nu este dintre cei care ascultă ordinele fără a le discuta. De multe ori le discută și nu le execută. Este un fel de recalitrant în partid*” (George Panu, *Portrete și tipuri parlamentare*, ediție îngrijită de Dan Jumară, Iași, Editura Alfa, 2001, p. 147).

²⁵ Într-adevăr, evenimentele ulterioare nu au infirmat considerentele invocate de Ressu în diatriba la adresa proiectului. Mai multe circulare venite din partea Ministerului de Război către prefectul Iașilor subliniau dificultatea angajării jandarmilor, din cauza faptului că numărul înscrișilor era foarte mic: „*Până astăzi nu s-au prezentat decât 13 candidați pentru înscrierea în corpul jandarmeriei rurale, rog dați ordin d-lor subprefecți a trimite oameni din tabloul ce v-am prezentat d-voastră*” (S. J. I. A. N., *Fond Prefectura*, dosar 27/1894, f. 3). Mai mult chiar, prefecturile orașelor nu se achitau în mod satisfăcător de misiunea înscrierii în corpul jandarmilor: „*Sunt informat că unele prefecturi nu dau tot concursul comandanților de companii respectivi, pentru angajarea personalului jandarmeriei rurale. Rog faceți a se activa aceste operațiuni și a se înlesni d-lor comandanți recrutarea trupei în acel județ, urmând ca școala să înceapă a funcționa cât mai curând*”, scria generalul Capșa prefectului de Iași (*Ibidem*, f. 4).

înființarea unei jandarmerii mai puțin numeroasă, dar cu rezultate mai bune este mai dezirabilă decât „să împovăram lumea cu sarcinile unei instituții netrebnice”.²⁶

Un discurs extrem de virulent împotriva proiectului a avut și liberalul C. I. Stoicescu, catalogându-l drept neconstituțional deoarece se crea „nici mai mult, nici mai puțin decât o trupă de 10.000 de oameni, plătiți pentru a-i pune la discreția administrației”.²⁷ Deputatul a manifestat o opoziție vehementă față de competența jandarmilor care, în baza articolului 4, puteau cere concursul primarului sau al șefilor de garnizoană pentru îndeplinirea sarcinilor aferente. Încălcarea celor două drepturi „sacre”, libertatea individuală și inviolabilitatea domiciliului, de către jandarm, putea avea consecințe grave asupra cetățeanului, opina deputatul. Un alt argument al teoriei lui Stoicescu era faptul că proiectul de lege a jandarmeriei rurale impunea comunelor impozite fără a avea adeziunea consiliilor comunale, după cum stipula articolul 110 al Constituției. Aducând în fața deputaților regulamentul jandarmeriei din Franța și din Belgia, Stoicescu arăta acestora că în niciuna din cele două țări procesele verbale încheiate de jandarm nu aveau forță probatorie, ci doar cele ale ofițerilor: „procesele verbale ale jandarmilor vor fi considerate ca denunțări oficiale”. Deputatul și-a finalizat discursul critic acuzându-l pe ministrul de interne că intenționa să se folosească de acești „mercenari” în luptele electorale.²⁸

²⁶ D. A. D., ședința de la 27 ianuarie 1893, pp. 341-342. Cu toate acestea, eforturile financiare pe care le presupunea aplicarea acestei legi, nu puteau fi insurmontabile în condițiile în care, după spusele regelui Carol I, numai bugetul de război se ridica la aproape 40 de milioane de lei, fără a lua în considerare creditele extraordinare. Mai mult chiar, în această perioadă, armata românească fusese echipată cu arme noi. „Din punct de vedere militar au fost din nou realizate multe lucruri importante. Înarmăm întreaga infanterie, a cărei organizare pe 33 de regimente a fost încheiată, cu noua pușcă Mannlicher de 6.5 mm. Am organizat două noi brigăzi de cavalerie prin regimente permanente de călărași la granița rusească și am pretins Camerelor 10 milioane pentru noile cășărmii, dintre care patru pentru cavalerie. Fortificațiile sunt aproape terminate și marile turele blindate cu tunurile lor sosescurând. Cele opt regimente de artilerie au fost ridicate la 12 și au fost create două batalioane de artilerie de fortificație”, îi scria Carol, fratelui său Fritz, la 23 aprilie 1892 (Sorin Cristescu, *Carol I. Corespondență personală (1878-1912)*, București, Editura Tritonic, 2005, pp. 288-289).

²⁷ Într-o emulație de atacuri la adresa proiectului, „Voința Națională” scria necruțător că noua instituție avea scopul de a „pune în mâna prefeților și sub-prefecților o legiune întreagă de agenți electorali; jandarmii vor deveni spaima populațiilor sub acest regim tiranic și corupt; țara va plăti ani întregi zeci de milioane unor paraziți, pentru ca guvernul să poată dispune la un moment dat, de câteva mii de bătăuși” (*Voința Națională*, număr 2475, 4 februarie 1893, p. 1). La argumentul liberalilor că proiectul era „neconstituțional”, ziarul îi acuză pe aceștia că pentru ei, orice proiect adus de guvernul aflat la putere era astfel, întrebându-se retoric cum este posibil ca „ideea înființării unei jandarmerii să fi fost constituțională sub naționali-liberali” iar când conservatorii se aflau la putere, aceasta să devină în mod subit, ilicită (*Constituționalul*, număr 1049, 30 ianuarie 1893, p. 1).

²⁸ D. A. D., ședința de la 28 ianuarie 1893, pp. 345-347. Reflectând parcă asupra afirmațiilor lui Stoicescu, ziarul radical-democrat, „Lupta” scria că: „D. Lascăr Catargiu voește să înființeze o armată pentru alegeri, voește o armată de opresiune, un corp organizat soldătește, care să lucreze după ordinele sale, fără ca să aibă nevoie să justifice deslănțuirea forței cum se întâmplă cu armata”, avertizând: „Cei ce sunt la guvern nu se gândesc niciodată când săurească arme veninoase pentru combaterea adversarilor că au să cadă de la putere, ei își închipuie că au puterea pe vecie și că numai ei au să se servească de armele acelea” (*Lupta*, număr 1919, 29 ianuarie 1893, p. 1).

Un discurs amplu asupra proiectului a avut ministrul războiului, Jacob Lahovari. Constatând că niciunul dintre antevorbitorii săi, exceptându-l pe Stoicescu, nu se exprimase irevocabil împotriva proiectului, ministrul a ținut să clarifice problema constituționalității legii. După ce a analizat articolele invocate de Stoicescu ca fiind anti-constituționale, Jacob Lahovari a arătat că acestea nu alterau în vreun fel Constituția. Mutând dezbaterea pe terenul aplicării prevederilor legii, ministrul de război afirma cu tărie: „*sunt încredințat, d-lor, că jandarmeria județiană o vom putea organiza foarte repede și în cele mai bune condițiuni*”. El și-a încheiat expunerea persiflând afirmația lui Stoicescu cum că noua instituție ar fi constituit o primejdie politică, catalogând-o drept glumă.²⁹

Ultima intervenție în dezbaterea generală i-a aparținut chiar emitentului proiectului, Lascăr Catargiu. Într-un stil simplu și concis, președintele consiliului a subliniat încă o dată stringența aplicării acestei legi, afirmând că „*nimic nu e mai necesar acum în țara noastră decât jandarmeria în comunele rurale*”.

În cadrul aceleiași ședințe a fost inițiată și dezbaterea proiectului pe articole. După cum precisase încă din timpul discuției preliminare asupra proiectului, minoritatea a încercat prin toate mijloacele să aducă modificări proiectului inițial. Încă de la enunțarea primului articol, C. I. Stoicescu și V. G. Morțun și-au exprimat intenția de a-l amenda, însă fără succes, ambele amendamente fiind respinse.³⁰ Nici următoarele 5 articole nu au fost omise de oamenii politici liberali. Celor doi deja menționați li s-au alăturat Dimitrie A. Sturdza, Poenaru-Bordea și Anastase Stolojan, amendamentele acestora fiind de asemenea respinse. La articolul 14, ministrul de externe, Alexandru Lahovari, a propus eliminarea celor 3006 de stațiuni comunale, cu instituirea unei stațiuni de jandarmi pentru fiecare comună. Modificarea a fost acceptată de comitetul delegaților, atrăgând replica lui Morțun, care observa malițios că, după respingerea tuturor amendamentelor opoziției, „*astăzi, când s-a propus un amendament din partea*

²⁹ D. A. D., ședința de la 28 ianuarie 1893, pp. 348-350. Atitudinea aparent destinsă a ministrului de război contrasta cu spiritul aprins în care se discuta legea. Opoziția pe care o făceau liberalii proiectelor de lege aduse în Parlament de conservatori, nu era doar de formă, criticile lor atingând de cele mai multe ori cote înalte. Această poziție redutabilă fusese remarcată și de Walter Townley, însărcinatul cu afaceri al Legației britanice, care a sesizat fără prea mari dificultăți că, inițiativele legislative ale Partidului Conservator stârneau adesea divergențe de opinii intense (Sorin Liviu Damean, *Diplomați englezi în România, 1881-1914*, volum II, Craiova, Editura Universitară, 2009, p. 27).

³⁰ C. I. Stoicescu considera că redactarea de către guvern a articolului I („*Se instituie, pentru toată întinderea regatului, un corp de gendarmerie rurală, menit a veghea, în comunele rurale, la siguranța publică, la menținerea ordinii și executării legilor. Îndeosebi, gendarmeria este însărcinată cu pașa țărinelor și căilor de comunicație. O supraveghere neîntreruptă și o acțiune preventivă constituie esența serviciului său*”), aliniat 2, era mai potrivită, neadmitând suprimarea sintagmei „*pașa țărinelor*” operată de comitetul delegaților. În cadrul aceluiași articol, aliniat 1, Morțun sugera înlăturarea sintagmei „*executarea legilor*”, iar la aliniatul 3, „*o acțiune preventivă*” (D. A. D., ședința de la 28 ianuarie 1893, pp. 352-353).

³⁰ *Adevărul*, număr 1425, 31 ianuarie 1893, p. 1.

băncii ministeriale, comitetul delegaților s-a întrunit pe dată, a debătut în lung, în larg și amănunțit asupra acestui amendament, și a găsit de cuviință să-l primească”.³¹

Discuțiile ulterioare au urmat aceeași linie sinuoasă, implicând alocuțiuni riguroase de ambele părți. La substratul politic inculcat de liberali înființării instituției jandarmeriei, conservatorii încercau să se apere prin toate mijloacele. Deputații liberali Gogu Ștefănescu și Poenaru-Bordea cereau ca, în timpul alegerilor, jandarmii să nu poată fi concentrați (adică să nu poată opera arestări 10 zile înainte de alegeri și 10 după) deoarece aceștia aveau să fie transformați de sub-prefect în „gardisti care merg la vot deghizați”. În aceeași ordine de idei, I. G. Lecca considera că operațiunea de concentrare a jandarmilor ar trebui să fie lăsată doar sub autoritatea ministrului de război „care ar oferi mai multă garanție decât dacă ar fi lăsate în mâna ministrului de interne”.³² Lascăr Catargiu a replicat acuzându-i pe liberali că ținesc să „anihileze legea administrativă” prin care prefectul și ministrul de interne aveau acest drept, somând Camera să respingă amendamentele deliberate. Răspunsul lui Morțun a fost imperturbabil: „ar trebui să priceapă, în cele din urmă, banca ministerială de ceea ce ne doare, mai cu seamă în această lege, pe noi opozițiunea; să se gândească că mâine poate vor beneficia și d-lor de garanțiile ce le cerem astăzi împotriva amestecului în alegeri a jandarmeriei”,³³ iar șeful liberalilor a tranșat „amiabil” disputa: „voiam dar să rog pe d. ministru de interne și pe d. ministru de război ca să binevoiască a ne spune la cari articole putem propune amendamente”. Chestiunea s-a încheiat prin respingerea constantă a amendamentelor minorității, lucru care a stârnit proteste vehemente din partea acesteia.

Nici încercările opoziției de a modifica următoarele articole nu au fost mai proifice, cu toate că, la articolul 36, modificarea propusă de ministrul de externe a fost acceptată.³⁴ Același lucru s-a întâmplat și cu articolul 42, amendamentul adus de ministrul de război fiind aprobat de Camera.³⁵ Articolul 45, relativ la pensiile jandarmilor, a fost amendat la recomandarea lui Nicu Cerchez și aprobat.³⁶ După

³¹ D. A. D., ședința de la 29 ianuarie 1893, p. 359.

³² *Ibidem*, p. 361.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Pentru a înlătura caracterul prolix al articolului în ceea ce privește dotarea cu cai a jandarmilor, Alexandru Lahovary a recomandat redarea articolului în cauză astfel: „Sub-oficerii, brigadierii, caporalii și gendarmii stațiilor de plăși și reședințe de județe care sunt destinați a fi călări, primesc caii lor de la stat” (*Ibidem*, p. 367).

³⁵ Subliniind, încă o dată, sumele mari pe care le presupunea legea în discuție, bani care puteau copleși bugetul comunelor, Iacob Lahovary a sugerat ca jandarmul rural să fie plătit cu 30 de lei pe lună, iar brigadierul, cu 40 de lei. Pentru a se face distincția între banii acordați pentru hrană și cei pentru soldă, acesta a propus adăugarea unui alineat la acest articol, formulat astfel: „Din aceste alocațiuni 1/3 este considerată ca hrană și 2/3 ca soldă”, care a fost inclus în textul final al legii (*Ibidem*).

³⁶ Se clarificau în acest fel condițiile în care jandarmii puteau beneficia de pensie: „Sub-oficerii, brigadierii, caporalii și gendarmii stațiilor de plăși și reședințe județene au drept la o pensie anuală, după 15 ani de serviciu neîntrerupt în corp la 1/2 din solda gradului lor, iar după 25 de ani la 2/3 din soldă” (*Ibidem*, p. 369).

dezbateri intense în care ambele părți au dovedit prin cuvântările susținute o retorică volubilă, au fost adoptate toate articolele până la ultimul.³⁷ Supus votului, proiectul de lege a jandarmeriei rurale a fost adoptat în Camera Deputaților cu 52 de bile albe și 22 negre.

În Senat, proiectul nu a avut nici pe departe același traseu sinuos precum cel din Camera Deputaților. El a fost adus la ședința din 23 februarie 1893 avându-l ca raportor pe generalul Tamara. Comitetul delegaților era format din: A. Laurian, colonelul C. Petroni, C. A. Cotescu, maiorul N. Lămotescu și generalul Tamara.

Nedeclarându-se niciun senator împotriva proiectului, președintele Senatului, Gheorghe Gr. Cantacuzino, a trecut la discuția pe articole. În cadrul ședinței din 23 februarie au fost adoptate succesiv toate articolele până la 17 inclusiv, ulterior dezbaterea asupra legii jandarmeriei rurale fiind amânată pentru ședința zilei următoare, „*fiindcă de acum înainte vom avea să intrăm în discuțiunea unor articole la care poate că dorește și d. ministru de interne să asiste*”, încheia ministrul justiției, Alexandru Marghiloman.³⁸

Senatul însă, a fost terenul pe care liberalii au preferat să nu mai intervină în niciun fel la amendarea proiectului deja votat de Cameră. Astfel că, în cadrul ședinței de la 24 februarie 1893, după citirea și aprobarea succesivă a tuturor articolelor, proiectul de lege a fost adoptat cu unanimitate de voturi (49).³⁹ Faptul că la această ședință au fost prezenți 90 de senatori, ne îndeamnă să credem că cel puțin oamenii din minoritate s-au abținut de la vot. Se pare că insuccesul încercărilor probat în Camera Deputaților, unde li se promisese de către banca ministerială admiterea oricăror modificări considerate a fi pertinente, i-a determinat pe liberali să renunțe la atitudinea de frondă față de acest proiect, deși, probabil că, o minimă opoziție ar fi fost dezirabilă pentru îmbunătățirea lui.

În cursul sesiunii 1892-1893 a Corpurilor Legiuitoare, Parlamentul a votat legea asupra jandarmeriei rurale, ea fiind promulgată de regele Carol la 30 august 1893. Cu toate acestea, aplicarea ei avea să se facă eșalonat, în decurs de doi ani. O dată cu adoptarea acestei legi, s-au pus bazele unei forme de organizare a poliției moderne la sate, acolo unde trăia și muncea cea mai mare parte din populația țării. Înființarea jandarmeriei rurale a adus servicii importante statului român: asigurarea, în timp de război, a serviciului de poliție al armatei în zona frontului prin unități de jandarmi, implicarea în acțiuni de restabilire a ordinii publice, scutind armata de a

³⁷ De fapt, la articolul 73 a intervenit ministrul de externe care a recomandat ca acestuia să i se adauge următorul aliniat: „*Înființarea gendarmeriei comunale se va face treptat și în proporțiune cu mijloacele bugetare anuale ale comunelor rurale*” (*Ibidem*, p. 371).

³⁸ *Dezbaterile Senatului*, ședința de la 23 februarie 1893, p. 478.

³⁹ *Ibidem*, ședința de la 24 februarie 1893, p. 480.

mai interveni în astfel de acțiuni nepopulare și degrevarea poliției judiciare de așa-numitul „serviciu pretoral”.⁴⁰

Înființarea acestei instituții era, așadar, un sprijin consistent pentru armată (regimentele de călărași și dorobanți), căreia serviciile publice administrative îi sustrăgeau constant efective numeroase din corpurile de trupe permanente care, în consecință, erau distrase de la activitățile și instrucțiunile lor militare. Se spera că, în viitor, armata avea să fie lipsită și de alte servicii străine ei, precum: paza frontierei pentru delictele vamale și silvice, paza penitenciarelor și a unor clădiri aparținând Ministerului de Finanțe.⁴¹

Au existat, desigur, și opinii conform cărora, înființarea jandarmeriei se traducea prin intenția statului de a deține un control mai ferm asupra populației și de a exercita o presiune politică asupra alegătorilor din regat.⁴² Disputele din Camera Deputaților au scos încă o dată la iveală o oarecare redundanță a criticilor minorității liberale, cu toate că nici conservatorii nu au făcut eforturi considerabile să combată acuzațiile unor oameni politici catalogați ca „obstrucționisti”. Lipsa totală de rezistență din Senat a liberalilor față de proiectul supus dezbaterii ne impulsionează să conchidem că necesitatea unei instituții eficiente a jandarmeriei a fost reconsiderată de toți oamenii politici, păstrarea unei poziții adverse devenind în final superfluă.

The Law of Rural Constabulary (1893). In Search of Order or Political Necessity?

(Abstract)

The topic that we intend to submit for discussion has been investigated so far only in a relatively too rough and liminal form. In terms of the manifestation of a certain disinterest for the Act of rural constabulary from 1893, we proposed, preserving historical rigor, to discern the reasons for creating this institution and to understand how well it answered to the needs for safety of the Romanian kingdom. During the 1892-1893 session of its legislative bodies, the Parliament passed the law of rural constabulary, which was promulgated on August 31, 1893. However, its application had to be made in installments over a period of two years. With the adoption of this law, the foundations for modern organization of police in the villages, where most of the population lived and worked, have been laid. The foundation of rural constabulary brought important services to the Romanian state: for the army, in time of war, it ensured the police service in the frontline by police

⁴⁰ Vasile D. Mihalache, Ioan P. Suciu, *Istoria jandarmeriei române, 1850-2000*, București, Editura Sylvi, 2000, p. 63.

⁴¹ *România militară*, număr 23, 1893, p. 98.

⁴² Traian P. Lungu, *Viața politică în România la sfârșitul secolului al XIX-lea (1888-1899)*, București, Editura Științifică, 1967, pp. 134-135. Chiar dacă această instituție putea fi folosită de ambele partide, este cunoscut faptul că liberalii au fost întotdeauna mai puternici electoral decât conservatorii, iar cei care aveau mai mare nevoie de un nou mijoc de presiune erau cei din urmă (Ion Bulei, *Conservatori și conservatorism în România*, p. 173).

units and the engagement in operations to restore public order, aimed to exempt the army to intervene in such unpopular actions. There were, of course, opinions which stated that the foundation of the county police, was the intention of the State to hold a firmer control over the population and exert political pressure on voters in the kingdom. The disputes in the Chamber of Deputies pulled out again some redundancy of the minority liberal critics, although nor the conservatives politicians have made considerable efforts to repel these charges, reducing them to mere „bad jokes”. The total lack of resistance of the liberals in the Senate regarding the draft code, drives us to conclude that the need for an effective constabulary institution was acknowledged by all politicians, keeping an adversarial positions ultimately becoming superfluous.

Keywords: Parliament, police service, political pressure, liberals, conservatives.

REGINA ELISABETA A ROMÂNIEI ȘI MODELUL FEMININ ÎN BELLE ÉPOQUE

Oana-Maria Mitu
Universitatea „Dunărea de Jos” Galați

Prin succesul modelului Școlii de la Annales, desfășurarea vieții umane și caracteristicile ei au fost integrate ca semnificații în narațiunea generală a istoriei atât la nivelul spațiilor culturale mari, cât și la cel al națiunilor sau comunităților. Evoluția identitară și statutară a femeii în Belle Époque este un fapt istoric, un fenomen socio-cultural a cărui apariție și dinamică s-au aflat în relație de condiționare reciprocă cu macro-evenimentele politice și economice ale epocii. Fără climatul creat de progresul material general, progresul mental nu ar fi avut un fundament și nu ar fi generat la rândul-i procesul redefinirii unor noțiuni spirituale și culturale.

La nivelul mentalului, *Femeia* este un construct. Alături de *Bărbat*, ea este o imagine organică caracteristică filosofiei sociale, compusă și recompusă metodic între intervale de timp specifice epocilor istorice de către conștiința umană aflată în demersul său de (auto)cunoaștere și de progres. La nivel comunitar, *femeia* se alătură celorlalte simboluri atemporale, dar care au o încărcătură socială imediată. Într-un mod mărginit de caracteristicile ei ca ființă biologică, identitatea femeii este modelată în funcție de realitățile specifice timpului și locului în care viețuiește ca ființă socială. Esența sa *este și nu este* modificabilă, mai degrabă reconstruibilă, deoarece ea este esențialmente inseparabilă și condiționată de relația în care este poziționată în raport cu noțiunea de masculinitate. Această relație se află, la rândul ei, în interdependență cu stadiul general de dezvoltare al psihicului colectiv. Deoarece percepțiile celui din urmă proiectează limite asupra manifestării practice a ideilor concepute în spirit, modul în care o comunitate înțelege exprimarea caracteristicilor acestor idei în spațiul public este specific și îi ilustrează nu numai dinamica sistemică trecută și actuală, ci îi trădează și modul în care privește către viitor.

La nivelul existenței umane concrete Belle Époque a fost un timp important datorită caracterului său de „sfârșit” și de „început”, de punct bine determinat al unei tranziții de la vechi la nou. A avut mai ales statutul unui timp social, al manifestărilor grupurilor și colectivităților, în sens specific fiind o istorie a burgheziei. Inovația și dezvoltarea au declanșat treptat transformări semnificative în societatea occidentală, a înnoit realitățile, gândirea și perspectivele. În mijlocul

acestui tumult, reconfigurarea modelelor a fost atât o cauză, cât și un efect. Vechile principii sunt reevaluate conform noilor nevoi, iar circumstanțele aduc în discuție subiecte mai mult sau mai puțin sensibile. Idealurile sociale sunt concepte colective abstracte și practice totodată, specifice fiecărei epoci, iar în Belle Époque se construiesc noi idealuri pentru fiecare domeniu al activității umane. Cel mai vizibil a rămas acela al *Feminității*, una dintre tensiunile care se conturează lent, dar constant, fiind cea dintre sexe: a naturii, rolului și locului fiecăruia în societate. Astfel, în plan social una dintre cele mai dezbătute probleme, sau *Discuția Sevolului*, după cum a fost numită, a fost *Chestiunea Femeii*. Tratatativele s-au aranjat în jurul menirii acesteia în spațiul privat și public, dreptului de a-și determina singură locul, a educației și a diferitelor moduri de manifestare a feminității. Definițiile identității feminine și restricțiile lor au fost pe rând apărute și contestate. În dezbateri s-au angrenat cu la fel de mult interes atât femeile, cât și bărbații, fiecare tabără aducând argumente în conformitate cu principiile pe care le respecta și pe care, în consecință, le considera cele corecte pentru bunăstarea individuală și socială.¹

Belle Époque este perioada de înflorire a femeilor, a căror activitate devine din ce în ce mai importantă la nivel social și mai eliberată de vechi constrângeri. Mișcarea este mai mult reformatoare decât revoluționară, cel puțin în manifestarea acelora care o privesc în mod responsabil, ca o datorie față de ei înșiși și de comunitate. Ea urmărește, în primul rând, recunoașterea contribuției pe care femeia o are în societate și adaptarea, în conformitate cu timpurile, a drepturilor și libertăților pe care aceasta i le oferă în schimb. Modul de gândire caracteristic epocii se va baza pe o complementaritate a genurilor, bărbatul și femeia fiind intrinsec diferiți dar la fel de importanți și necesari, prin rolurile lor specifice, bunului mers al vieții sociale. Tradiția conturase foarte clar relațiile dintre sexe: sferele strict separate ale bărbatului (exterior, activ) și femeii (casnic, pasiv). Începutul de secol XIX crease mitul eternului feminin în care ea nu era necesară și nici binevenită în afara spațiului privat. Mentalitatea burgheză din Belle Époque a continuat să se bazeze pe o parte a principiilor victoriene, precum simțul datoriei și al sacrificiului, dar începea să o trateze pe femeie mai mult ca o companioană a bărbatului. Spațiul privat rămânea celula de bază a domeniului ei, dar delimitarea sa nu era spațială, ci ocupațională. Diferența dintre privat și public făcea referire la implicarea activă în viața publică politică, deci atât timp cât se ferea de astfel de preocupări necuviincioase femeia își putea extinde activitatea în afara căminului propriu-zis prin îndeletniciri tipic femeiești. *Femeia modernă* va fi o păstrătoare a rânduielilor cuviincioase și totodată o doamnă de lume mult mai activă decât înainte. Responsabilitatea pentru bunul mers al vieții comunitare fiind acum comună, femeia avea datoria de a fi activă și de a sprijini dezvoltarea societății prin

¹ Georgeta Fodor, „Women as Topic of Intellectual Debates. Case Study: *Amiculu Familiei?*”, în *Studia Universitatis Petru Maior. Historia*, volum 11, 2011, p. 93.

fapte educaționale, sanitare, caritabile, culturale. Utilitatea și responsabilitatea femeii în spațiul public se dezvoltă odată cu încheierea dezideratelor naționale. Toate ideologiile naționaliste ale secolului al XIX-lea vor mitifica femeia și o vor transpune imaginarii național în alegoria Patriei.² Femeia primește și aici răspunderi conforme, întrupând, în primul rând, forma cea mai curată a spiritului, a esenței neamului, este pură, devotată, gata de sacrificiu.³ Rolul de educator migrează de la bărbat tot înspre ea,⁴ care are sarcina de a forma în mod corect viitorii cetățeni.

Modelul idealului feminin din Belle Époque pretindea îndeplinirea a trei mari calități: aceea de soție, de mamă și de patrioată. Împletirea lor a introdus noțiunea de maternitate socială, care a reprezentat mijlocul prin care femeia și-a făcut intrarea în spațiul public și prin intermediul căruia a argumentat, de-a lungul deceniilor următoare, dreptul asupra mai multor libertăți civile și sociale. Doamnele din Grand Monde și din burghezie erau responsabile de întruparea cât mai pură a idealului așteptat de societate, pentru ca, mai departe, să își educe prin propriul exemplu toate suratele. Pilda lor era urmărită îndeaproape atât în interiorul granițelor țării, dar și în afara lor, iar imaginea oferită de o regină, spre exemplu, însemna (într-un sens generalizat) modul în care un străin percepea imaginea tuturor femeilor națiunii respective.

Pornind de la aceste considerente observăm că pentru a înțelege spiritul unei vremi în ceea ce reprezintă *Idealul Feminin* este nevoie să ne îndreptăm atenția către personajele care sunt obligate, prin constrângere exterioară sau proprie asumare, să respecte îndeaproape acel model. Regina Elisabeta a României a fost în timpul vieții sale un personaj a cărui notorietate este greu de pătruns astăzi, nefiind obișnuiți să îi atribuiem unei figuri regale din secolul al XIX-lea popularitatea unei celebrități internaționale. Totuși, faima și puterea sa de influență erau excepționale, fiind numită în epocă a cincea cea mai importantă persoană din lume.⁵ Este lesne de înțeles cum din dubla sa identitate de regină și de celebritate a simbolizat un punct de reper pentru genul său atât în teritoriile românești, cât și în străinătate. Am ales să ne oprim atenția asupra acestui subiect și din dorința de a semnaliza nevoia unei reșezări a chipului reginei în memoria colectivă. În prezent, din percepția personajului său, notă majoritară face imaginea unei ființe exagerat de sensibile, o victimă eternă a unui soț mult prea serios pe care, la rândul ei, îl chinuie prin etalarea unui avangardism cam îndrăzneț. Adevărul nu se află, însă, nici într-

² Ionela Băluță, „Apariția femeii ca actor social-a doua jumătate a secolului al XIX-lea”, în Ionela Băluță, Ioana Cîrstocă (coord.), *École Doctorale Régionale en Sciences Sociales, Direcții și teme de cercetare în studiile de gen din România*, București, Colegiul Noua Europă, 2002, pp. 65-66.

³ *Ibidem*, p. 66.

⁴ Georgeta Fodor, „Astra's Involvement in the Debate Concerning the Necessity of Educating the Romanian Women”, în *Studia Universitatis Petru Maior. Historia*, volum 1/12, 2012, p. 26.

⁵ Conform unui sondaj publicat de un ziar berlinez în anul 1905.

un opus extrem al acestei descrieri, ci în faptul că Elisabeta și Carol formau, în spiritul epocii, un parteneriat reciproc asumat, concentrat pe simțul datoriei și pe respectul pentru contribuția fiecăruia, în limitele propriei meniri, la îndeplinirea unei misiuni comune.⁶ De asemenea, dorim să demonstrăm cum perceperea Elisabetei ca un personaj distonant sau strident este exagerată și nedreaptă și să ilustrăm modul în care, din contră, ea a reprezentat unul dintre cele mai strălucite modele feminine conforme cu ideologia epocii sale. Aceasta nu înseamnă, bineînțeles, că spiritul său nu a contribuit în mod important la elanul de liberalizare a moravurilor secolului al XIX-lea, susținând mai ales prin literatura sa ideea unui mai mare respect între sexe și a unei mai recunoscute egalități. Ea a știut să își administreze social propriul paradox, al conformismului și avangardismului totodată.⁷ Ceea ce lucrarea dorește să atingă este deconstrucția suprapunerii aproape perfecte dintre personajul Carmen Sylva și cel al reginei Elisabeta, nivelare care a fost perpetuată de la moartea sa până în prezent. Cu siguranță ea și-a construit personajul într-un mod pe care astăzi îl percepem ca fiind contradictoriu.⁸ Normele sociale stricte ale epocii ne indică un paradox între cele două identități ale Elisabetei, dezacord care împinge către perceperea unilaterală a caracterului său cu o favorizare a laturii percepute ca fiind „șocante”. Adevărul este că Elisabeta a fost în mod alternativ *Regină* sau *Scritoare*, subliniind una dintre fațete doar atunci când acest lucru o sprijinea în desăvârșirea celeilalte, întregul proces fiind de fapt subordonat modului în care ea a înțeles să își îndeplinească rolul de consoartă a unui suveran. Obiectivele prezentei lucrări sunt de a analiza modurile în care personajul istoric al reginei Elisabeta a fost perceput în timpul vieții sale drept un exemplu de feminitate, gradul în care ea însăși a interiorizat acest model și în care a acceptat responsabilitatea ilustrării lui, apoi modul concret în care a contribuit la modelarea feminității românești din Belle Époque. Socotim drept demn de analizat felul în care au fost formate așteptările sociale asupra identității sale, dar și răspunsul acesteia, universul și criteriile după care ea și-a format personalitatea și imaginea.

Urmărind surse primare precum presa,⁹ eseistica¹⁰ și memorialistica¹¹ epocii, acestea conținând expresia directă, vie, a ceea ce alcătuiă impresiile și

⁶ De altfel, una dintre cele mai cunoscute remarci ale regelui este „[...] regina și eu urmăm două căi diferite, dar idealul nostru este același”. Apud Nicolae-Șerban Tanașoca, în *Prefață*, la Silvia Irina Zimmermann, *Regele Carol I în opera Reginei Elisabeta*, București, Editura Curtea Veche Publishing, 2014, p. 11. Afirmția regelui a fost preluată și de D. A. Sturdza sau biografele N. von Stackelberg și L. Carandino-Platamona.

⁷ Gabriel Badea-Păun, *Carmen Sylva. Uimitoarea regină Elisabeta a României*, București, Editura Humanitas, 2010, p. 16.

⁸ *Ibidem*, p. 8.

⁹ Articole referitoare la modul în care femeia româncă trebuie să fie, să se poarte și ceea ce modelul ei trebuie să reprezinte se găsesc pretutindeni în presa vremii, în reviste de literatură, de artă, destinate familiei sau femeii însăși, scrise atât de femei, cât și de bărbați, în publicații editate de domni sau cu redacții formate exclusiv din doamne.

nevoile societății la acel moment, am identificat modelul agreat al feminității românești în Belle Époque. Sursele secundare (sintetice sau analitice care să cuprindă o analiză a modelului în sine) sunt restrânse din pricina faptului că acesta se împletește deseori, în epocă și acum, cu subiectul emancipării și al închegării mișcărilor feministe, concentrându-se asupra condițiilor educației, muncii, drepturilor civile și politice ale femeii sau asupra istoriei feminismului. Istoriografia Elisabetei se apleacă și ea de regulă asupra biografiei sau activității sale literare. Am apelat deseori la activitatea jurnalistică, urmărind articolele care îi fac referire directă (în acest caz limitându-ne la cele care aminteau personalitatea și acțiunile ei ca regină și femeie, nu ca scriitoare), dar și pe cele scrise de mână reginei însăși. Astfel, am putut integra trei categorii de texte: articole biografice în care ea este prezentată ca model, articole care conțin răspunsurile ei la întrebări legate de feminitate și articole scrise chiar de către ea.

Așadar, ceea ce se aștepta de la o femeie în Belle Époque, în Occident și în spațiul cultural românesc deopotrivă, era să fie o soție, o mamă și o patrioată bună, morală, pioasă și caritabilă. Supunerea și virtuțile casnice, simțul datoriei și al sacrificiul Îngerului Casei¹² se împleteau acum, în urma puternicelor influențe romantice care circulau în epocă, cu o implicare publică mai energică din partea femeilor, interzisă până atunci și de acum încolo nu doar permisă, ci revendicată în numele națiunii. *Femeii Moderne* îi era remodelată domesticitatea, conturată o

¹⁰ Din eseistica de sine-stătătoare (în afara activității jurnalistice) din spațiul românesc, a se vedea: Maria Buțureanu, *Femeia. Studiu social*, București, Editura Socec, 1921 (prima ediție în anii imediat premergători Primului Război Mondial).

¹¹ Printre altele, a se vedea: Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu*, volum I, București, Editura Albatros, 1993; Carmen Sylva, *Colțul penajilor mei*, volum I-II, traducere de Dumitru Hincu, București, Editura Vivaldi, 2002-2003; Zoe Cămărășescu, *Amintiri*, București, Casa Editorială Ponte, 2011; I. G. Duca, *Amintiri politice*, volum I, München, Jon Dumitru-Verlag, 1981; Elena General Perticari Davila, *Din viața și corespondența lui Carol Davila*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1935; Gh. Jurgea-Negrilești, *Troica amintirilor. Sub patru regi*, ediția a II-a, București, Editura Cartea Românească, 2007; Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, volum I-III, București, Editura Rao, 2011; Sextil Pușcariu, *Spița unui neam din Ardeal*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1998; Alexandru Tzigara-Samurcaș, *Memorii, volum II (1910-1918)*, București, Editura Grai și Suflet-Cultura Națională, 1999.

¹² Formulă introdusă în anul 1854 de poetul englez Coventry Patmore în poezia sa „The Angel in the House”, în care face elogiu feminității ideale. Poezia este studiată ca sursă primară pentru caracteristicile vieții clasei de mijloc din Anglia Victoriană și expune foarte clar ideologia sferelor separate de activitate, a domesticității și subordonării feminine. Tipologie caracteristică Marii Britanii, Europei Continentale și Americii de Nord. În spațiul german expresia a pătruns mai puțin, „șablonul” cu aceleași caracteristici fiind denumit prin sintagma „*Kinder, Küche, Kirche*” (copii, bucătărie, biserică). La sfârșitul secolului, „Împărăteasa Friedrich” simpatiza cu reformarea situației femeilor, dar părerea sa reflectau încă și mentalitatea conservatoare de la curtea engleză. În 1904, noua împărăteasă (nora ei) le recomanda femeilor „*cei patru K*”, adăugând Kleider (haine, adică abilitatea de a-și manufactura singure garderoba). Altă variantă care circula în spațiul german era „*Kinder, Küche, Kaiser*”, în spiritul naționalist care se manifesta în fiecare stat.

feminitate care să depășească starea de păpușă decorativă și care să aducă o contribuție de valoare societății. Mentalitatea burgheză nu o mai trata ca subordonată, ci ca pe o companioană a bărbatului. Sferele de activitate rămăneau separate, dar li se recunoștea acum egalitatea în importanță. Pentru generația lui Mihail Kogălniceanu, femeia fusese „o *ființă gingașă [...] a căria mai toată viața se mărginește întru a iubi și a fi iubită*”.¹³ În Belle Époque, cu toate progresele care se câștigau în mentalitate și manifestare, femeia rămânea *supusă iubirii*, de familie, de Dumnezeu, de neam și țară. Imaginarul pozitiv o idealiza ca soție și gospodină, mamă a familiei și mamă a națiunii. Ea trebuia să fie un exemplu de moralitate, decență, cumințenie, ascultare, curățenie, responsabilitate, dragoste, bunătate, iar pentru a fi apreciată în mod individual trebuia să le îndeplinească în mod simultan.

Ca *Soție* româncea trebuia să fie devotată, iubitoare și ascultătoare. Ea avea dreptul de a fi o povățuitoare a soțului, de a-și folosi înțelepciunea și tactul pentru a-l sprijini pe el, a-i fi reazem de nădejde în misiunea de construcție a națiunii și țării. Sfaturile discrete sunt acceptate, nu și implicarea prea directă în politică¹⁴ sau în treburile „bărbătești”, care era rareori tolerată¹⁵ și în general necăutată de femeie căreia supunerea îi era educată încă din copilărie. În casa sa femeia cea bună era stăpâna absolută, bărbatul având încredere că icoanele chibzuinței și cumpătării o sprijină în a făuri un cămin armonios.

Următoarea „lumină” din portretul idealului feminin era copilul, iar sacrificiul pentru această menire trebuia să fie unul complet, acaparator, maternitatea reprezentând „*însuși motivul vieții femeii*”.¹⁶ Ca fapt spiritual și social, maternitatea era divinizată, venirea pe lume a unui om, a unui nou român era motiv de mare laudă.¹⁷ Ea o îndreptățește pe femeie la un statut respectat în societate pentru că era creatoare și îngrijitoare. Elogiul maternității este omniprezent în societatea românească, în special în presa vremii, și se regăsește cu înflăcărare în publicistica Elisabetei. În general, ca *Mamă* femeia era responsabilă de exemplul pe care îl oferea tinerelor generații, în mod special fetelor deoarece copilele erau cele care îi urmau îndeaproape modelul de comportament. Mama trebuia să aibă grijă ca viitoarele soții să se formeze frumos și corect, cu un fundament stabil al

¹³ Apud Nicolae Ioana, „Tipologii feminine în proza românească a secolului al XIX-lea”, în *Reprezentări ale feminității în cultura europeană a secolului al XX-lea*, Communication Interculturelle et Littérature, număr 4 (8), octombrie-noiembrie-decembrie, București, Editura Europlus, 2009, pp. 189-190.

¹⁴ „În politică, femeia nu trebuie să fie decât ecoul soțului ei”. A se vedea: Carmen Sylva apud G. Bengesco, *Carmen Sylva intime*, Paris, Société D'Édition et de Publications Librairie Félix Juven, 1905, p. 283.

¹⁵ Cum este cazul doamnei Zoe Sturdza, soția liderului liberal, criticată pentru pofa prea mare de a se „*băga unde nu-i este treaba*” și pentru faptul că, deși avea toate calitățile necesare, nu îi era nici un sprijin soțului. A se vedea: Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei Ion C. Brătianu*, p. 10; Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, volum 2, București, Editura Rao, 2011, p. 28.

¹⁶ B. P. H., „Muma. Fragmentu dintr-o conferință”, în *Amiculu Familiei*, 1 august, 1879, p. 1.

¹⁷ Maria, *Povestea vieții mele*, volum 2, p. 41.

valorilor tradiționale: Dumnezeu, familie, țară, onoare, sacrificiu. Atât pe fiicele cât și pe fiii săi româncă îi educa sub deviza „*Legea neamului ne leagă*”.¹⁸

Această legătură cu neamul era intrinsecă celei de-a treia mari calități a femeii în Belle Époque, aceea al *Româncei* și al *Mamei Națiunii* în curs de constituire.¹⁹ Ca îngrijitoare ale poporului și intereselor acestuia, activitățile *femeilor-model* se împărțeau între menținerea spiritului patriotic (prin exemplul propriu), participarea la dezvoltarea internă a societății (prin educarea tuturor copiilor), ocrotirea socială (prin acte de caritate) și susținerea cauzei naționale (prin mediatizarea culturii și intereselor românești în străinătate). Femeia era măsura spiritului unui popor cu toate calitățile și slăbiciunile lui,²⁰ de aceea atașamentul ei față de valorile morale, spirituale și materiale ale neamului avea o importanță capitală. O româncă-model respecta și încuraja tot ceea ce era în mod tradițional românesc: portul popular, arta și meșteșugul, ocupațiile femeiești. Afișarea costumului demonstra că știa „*să prețuiască perfectamente spiritul românismului*”.²¹ O altă manifestare a *Mamei Națiunii* era chiar maternitatea sa, care se dovedea valoroasă pentru țară ca fapt efectiv: femeia îi dădea fii și fiice de nădejde pe care îi creștea în spirit național, căroră „*să le scânteieze mintea și ochii când va fi vorba de românism și de prosperitatea națiunii române*”.²² Apoi, rolul ei de educator se extindea în afara spațiului familial și îl cuprindea pe cel social, doamnele îngrijindu-se de educația viitorilor cetățeni prin înființarea de școli, ateliere, instituții de instrucție.²³ De popor în sine *femeia cea bună* se îngrijea prin caritate pe timp de pace și prin îngrijirea răniților pe timp de război (atunci când, pe deasupra, ea trebuia să suporte greutățile și privațiunile fără să-și piardă curajul sau nădejdea). Societățile de caritate²⁴ asigurau

¹⁸ Apud Viorel Ilișoi, „Bunica României Mari” (articol), resursă electronică disponibilă la jurnalul.ro, paragraf 5, accesat în data de 2.V.2016. Cu referire la familia Brătianu.

¹⁹ Ionela Băluță, „Apariția femeii ca actor social”, p. 65.

²⁰ „Femeia Română”, în *Amicul Familiei*, 13/25 noiembrie 1879, p. 69.

²¹ Maria Flechtenmacher, „Cestiunea femeilor”, în *Femeia Română*, an II, număr 99, 1879 apud Ștefania Mihăilescu, *Din istoria feminismului românesc. Antologie de texte (1838-1929)*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 80.

²² Amalia Vasilescu, „Imaginarul despre femeie în Vechiul Regat între pozitiv și negativ”, în Alin Ciupală (ed.), *Despre femei și istoria lor în România*, Universitatea din București, 2004, resursă electronică disponibilă la ebooks.unibuc.ro, accesat în data de 26.III.2016, paragraf 55.

²³ În general școlile vizau fetele, căroră le făceau o „*creștere națională*” și morală potrivită și pe care le pregăteau în domeniile industriei casnice. La începutul secolului al XX-lea organizațiile de femei au orânduit, însă, și alfabetizarea și răspândirea culturii prin intermediul conferințelor, înființării de școli sau cursuri duminicale pentru adulți, de biblioteci publice. Conform Theodora-Eliza Văcărescu, „Din sursele de inspirație ale lui Dimitrie Gusti: Asociațiile femeilor și feministe ca (posibile) precursori ale monografiilor și activităților de intervenție socială gustiene”, în *Transilvania*, număr 11-12, 2012.

²⁴ Care până târziu, înspre perioada interbelică au fost aproape în exclusivitate apanajul inițiativelor private feminine, statul fiind mult prea puțin implicat în asistența socială. Conform Doina Pasca Harsanyi, „Blue blood and ink: Romanian aristocratic women before and after World War I”, în *Women's History Review*, volum 5, număr 4, 1996, pp. 499-500.

hrană, îmbrăcăminte, asistență medicală, medicamente, lemne și bani, iar pe copii îi educă și îi instrua într-o meserie. Responsabilitatea socială a femeii nu se oprea, însă, între granițele țării. Se aștepta de la ea ca, atunci când avea contact cu alte culturi (în special cu țările puternice ca cele vest europene), să își folosească farmecul și talentul pentru a atrage fie simpatie românilor, fie sprijin pentru dezideratele lor politice. Doamnele care făceau cunoscut în lume specificul culturii românești (precum integrarea elementelor de folclor în operele lor) sunt astfel idealizate, fie ele pianiste, soliste, pictorițe sau scriitoare, atât timp cât renumele lor sporea prestigiul țării.²⁵

După cum am menționat, pentru a putea fi considerată un *Ideal*, o femeie trebuia să îndeplinească toate aceste calități simultan. Dorința era ca toate românele, indiferent de statutul social, să fie modele ale acestei purități feminine, dar atenția și presiunea cele mai mari se îndreptau către doamnele din Grand Monde, care trebuiau să fie exemplul de căpătâi pentru suratele lor. În fruntea acestora se afla în mod inevitabil Regina, *prima Femeie a Neamului*, nevoită să ofere un exemplu ireproșabil atât în interiorul, cât și în afara țării. Statutul îi impunea această responsabilitate; din fericire, personalitatea ei s-a potrivit cerințelor și Elisabeta și-a jucat rolul cu succes, modelând feminitatea românească (și nu numai) într-o perioadă de tranziție a istoriei. Atât în spațiul cultural românesc (în afara regatului, includem Transilvania, Bucovina și Basarabia), cât și în cel occidental, Elisabeta era văzută drept arhetipul *Româncei* prin excelență.²⁶ Vom înțelege acest fapt urmărind modul și gradul în care ea s-a aliniat cerințelor explicate anterior. Dintr-o poziție care o obliga să respecte reguli stricte de bunăcuviință, într-o țară care prindea repede din urmă modernitatea, dar unde mentalitatea nu era încă deosebit de progresistă, Elisabeta s-a străduit să definească domeniile în care o mai bună valorizare a calităților și capacităților feminine nu ar fi stârnit o stare de conflict cu societatea patriarhală.²⁷

Pentru Regina Elisabeta feminitatea avea caracteristici conservatoare, femeia fiind menită căminului, familiei, carității și artei. Aceasta nu ca o consecință a unei inferiorități feminine, ci ca o încununare a *Bunătății* și *Frumosului* ce trebuiau să îi guverneze esența. Contrar legendei, Elisabeta nu a fost un personaj nonconformist, ci o întrupare perfectă a spiritului epocii sale, în care venise timpul ca femeia să primească mai mult respect și mai multe libertăți în spațiul social.

²⁵ Pictorița Elena Popea, spre exemplu, care făcea cinste patriei „nu numai cu tablourile ei cu motive românești, ci și cu felul captivant cum știa să se prezinte, cultă și spirituală, umblată prin lume și vorbind curent mai multe limbi”. A se vedea: Sextil Pușcariu, *Spița unui neam din Ardeal*, p. 227.

²⁶ Georgeta Fodor, „The making of modern Romanian woman: inspiring feminine role models in the Romanian Transylvanian press during the second half of the XIXth Century”, în Iulian Boldea (coord.), *Debates on globalization. Approaching national identity through intercultural dialogue*, Târgu-Mureș, Editura Arhipelag XXI, 2015, p. 200.

²⁷ Doina Pasca Harsanyi, „Blue blood and ink”, p. 499.

Ferindu-se de acel *feminism care masculinizează*²⁸ și care scandaliza întreaga Europă, ea s-a mișcat odată cu timpurile și a adoptat (deși niciodată în mod declarat) *feminismul bun*²⁹ care îi încuraja femeii un mai profund respect pentru sine dar și pentru rolurile sale tradiționale. Puternic influențată de normele educației germane ce reglementau cu strictețe locul și rolul fiecăruia în viața regalității și a societății, Elisabeta și-a asumat manifest tipologia acțiunilor care îi erau destinate,³⁰ opinând că pentru un cap încoronat succesul este asigurat prin îndeplinirea a doar trei calități: frumusețe, blândețe și fecunditate.³¹

Modul în care Elisabeta și-a înțeles menirea reiese clar din ceea ce îi declara mamei sale, anume că ea este mai întâi de toate soție, apoi mama țării sale, abia la urmă poetă.³² Spațiul cultural german căreia îi aparținea din naștere și educație și circumstanțele speciale ale copilăriei sale îi împământeniseră un simț neclintit al datoriei, făcând-o să își perceapă situația ca pe o slujbă și să se refere deseori la „*meseria sa de regină*”. Această expresie era, printre alte aspecte, profund legată de statutul său de soție, iar felul în care și-a îndeplinit responsabilitățile a fost atât de discret încât mitologia o înfățișează de multe ori mai degrabă ca pe o victimă supusă călăului său decât ca o contribuitoare voluntară la rolul care îi era atribuit. În adevăr, după cum însăși spunea, ea nu dorea decât să fie condusă de el, căci credea cu tărie că ceea ce spune el este bine.³³ Din fericire, istoriografia va reuși în curând să aducă mai multă lumină asupra unor „certitudini” pe nedrept încurajate.³⁴ Elisabeta și-a dorit a fi o parteneră demnă pentru rege, considerând că la căsătorie a încheiat un contract de onoare și că are o datorie sfântă de îndeplinit.

²⁸ Pentru o analiză extinsă a se consulta Guillaume Pinson, „La femme masculinisée dans la presse mondaine française de la Belle Époque”, în *Clio. Histoire, femmes et sociétés*, număr 30, 2009, disponibil la clio.revues.org.

²⁹ Feminismul dezvoltat cu precădere în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, calificat drept *moderat* sau *bun* de către înseși partizanele sale deoarece era interesat exclusiv de ameliorarea realităților sociale, educaționale și sanitare ale femeii. El nu căuta să rupă legăturile cu trecutul, nu zguduia constituția și sacralitatea familiei, ci lăsa femeia să se dezvolte acolo unde exista dorință sau necesitate, permițând totodată supraviețuirea soției, a mamei, a stăpânei casei, a femeii mondene.

³⁰ George Marcu (coord.), *Dicționarul personalităților feminine din România*, București, Editura Meronia, 2009.

³¹ Will Gordon, *A woman in the Balkans*, London, Thomas Nelson and Sons, Ltd., 1918, resursă electronică disponibilă la tkinter.smig.net, accesat în data de 20.IV.2016, paragraf 22.

³² Într-o scrisoare către mama ei. Apud Natalie von Stackelberg, *The life of Carmen Sylva*, translated from the German by Baroness Deichmann, London, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Limited, 1890, p. 201.

³³ Elisabeta în prima scrisoare către socrul său, Karl Anton de Hohenzollern. Apud Paul Lindenberg, *Regele Carol I al României*, București, Editura Humanitas, 2010, p. 111. Iar alte exemple de mărturii ale reginei în care aceasta își vâdește simțul datoriei și disponibilitatea de a și-o îndeplini fără împotrivire sunt nenumărate.

³⁴ Istoricii Silvia Irina Zimmermann și Gabriel Badea-Păun, biografi ai reginei Elisabeta, pregătesc un volum cu corespondența regelui Carol către aceasta.

Nimic nu ilustrează mai bine potrivirea Elisabetei în modelul burghez al căsniciei bazate pe parteneriat, respect și simțul datoriei decât însuși fundamentul căsătoriei sale cu principele Carol. Conform uzanțelor epocii, întâlnirea dintre cei doi fusese plănuită. Prințesa nu visase la dragoste, ci era mai degrabă în căutarea unui proiect în care să poată fi *îngrijitoare*. Atrasă de misiunea pe care Carol o avea de îndeplinit și de perspectiva de a munci alături de el, ea cuprinde esența parteneriatului lor povestind că „nici o vorbă de iubire, nici un compliment nu a fost pronunțat în acele ore a căror semnificație a aruncat o lumină prevestitoare asupra întregii mele vieți. Căsătoria noastră nu a fost defel o căsătorie din dragoste, ci o uniune întemeiată pe devotament reciproc, pe simțul datoriei și pe dorința arzătoare de a ne purta cât mai bine unul față de altul și față de națiunea pe care o iubeam deja”.³⁵ Despre vrednicia responsabilității ei ne vorbesc, de altfel, multe surse contemporane pe care ne este ușor să le credem, chiar luând în seamă elementul subiectivității umane. Publicul o percepea drept o soție devotată, oferindu-i bărbatului ei „fericirea cea mai pură și mai deplină”³⁶ în viața de familie, mai ales ca alinare în timpul clipelor grele, o prietenă credincioasă „care cu multă înțelegere și profund devotament se preocupa de tot ce avea legătură cu el, cu guvernul său și cu țara și care se dedica cu mare zel numeroaselor obligații impuse de poziția ei”.³⁷ De altfel, Elisabeta, fire foarte visătoare, dar cu o fidelitate strictă față de datorie, nu a iertat-o niciodată pe prietena sa, împărăteasa Elisabeta a Austro-Ungariei, pentru faptul că refuza să își îndeplinească responsabilitățile de soție și regină.³⁸ O idee larg răspândită³⁹ în alcătuirea portretului Elisabetei este aceea că nu s-a implicat în politică din lipsă de interes sau din nepricepere, ocupându-se exclusiv de filantropie și mecenat cultural, roluri mai potrivite în viziunea tradițională asupra unei regine consoarte. În realitate, încă dinainte de căsătorie ea manifesta un viu interes pentru discuțiile referitoare la politică, mai ales cea europeană, cu care se afla mereu la curent din ziarele citite zilnic, urmărind inclusiv situația Principatelor Române.⁴⁰ De altfel, ea a rămas interesată de politică toată viața, fiind foarte informată despre evenimentele interne și internaționale, după cum reiese din corespondența purtată cu regele Carol.⁴¹ Elisabeta făcea parte din grupul foarte restrâns al confidenților regelui în chestiuni politice și era bine informată, dar și-a perceput poziția de regină și

³⁵ Apud Elena Văcărescu, *Regi și regine pe care i-am cunoscut*, ediția a II-a, București, Editura Compania, 2007, pp. 22-23.

³⁶ Paul Lindenberg, *Regele Carol I al României*, p. 126.

³⁷ *Ibidem*, pp. 117-118.

³⁸ Gabriel Badea-Păun, *Carmen Sylva*, p. 13.

³⁹ Susținută în perioada Primului Război Mondial, inclusiv de Casa Regală, pentru a atenua efectele negative ale atitudinii Elisabetei față de intrarea în război.

⁴⁰ Gabriel Badea-Păun, *Carmen Sylva*, p. 64.

⁴¹ Gabriel Badea-Păun, „Biografia lui Carmen Sylva rămâne cea mai cunoscută dintre cărțile mele publicate în România”, interviu revista *Timpul*, resursă electronică disponibilă la revistatimpul.ro, accesat în data de 18.II.2016.

scriitoare în serviciul augustului soț și, în cea mai mare măsură, dependentă de el.⁴² Despre femeile care se „vârau” în politică ea gândea că sunt „*asemenea cloștilor care se pretind vulturi*”.⁴³ Considerând că datoria unei soții (și mai ales a unei regine) trebuie îndeplinită fără cusur pentru a susține și completa realizările soțului, Elisabeta s-a îngrijit cu simț de răspundere de activitățile care îi reveneau. Mai mult decât atât, ea s-a folosit de notorietatea sa ca scriitoare nu numai pentru a-și sluji țara, ci și pentru a consolida *Mitul Regelui*.⁴⁴ Jurnalul de călătorie *Pe Dunăre* din 1905, spre exemplu, este menit a scoate în evidență realizările regelui, o retrospectivă și un bilanț al domniei sale.⁴⁵ Credința reginei de a fi un ecou al soțului a fost fructificată într-un mod foarte responsabil în literatura sa, repetatele menționări ale figurii regelui, fie ele directe sau prin intermediul ficțiunii, sunt deopotrivă un elogiu al suveranului și o idealizare a soțului.⁴⁶ Întreprinderea literară a Elisabetei a fost de altfel sprijinită de Carol cu gândul că efectele pozitive ale acesteia se vor răsfrânge asupra tânărului regat român. Ipostazele în care îl putem întâlni pe rege în opera literară a soției sale sunt gloriosul domnitor, antreprenorul-constructor și mecena, regele înțelept și opera vieții sale și partenerul de viață.⁴⁷ Dacă privim și iconografia Elisabetei, mai specific fotografiile în care este surprinsă alături de Carol, vom observa cum prin poziție și expresie ea manifestă întotdeauna respect, supunere și adorație față de acesta.

Marea tragedie personală a Elisabetei a fost neputința împlinirii sale ca mamă. Ea era de părere că „*a fi mamă e pasiunea ce trebuie să domine femeia, în fața căreia trebuie să cedeze amorul rezumat într-un alt fel*”⁴⁸ și că „*este dat uneori femeii să trăiască sub formă de sentiment conceptul de Dumnezeu, în ceasul miraculos [...] când îi este scris a fi izvor de viață [...]*” Niciodată o femeie nu va crede în fericirea pământească decât în clița unică în care primul copil sugă viață la pieptul ei”.⁴⁹ Acestei presiuni psihologice și sufletești asupra unei femei pentru care maternitatea era o icoană sfântă i-a fost adăugată aceea a neîndeplinirii datoriei sale față de popor prin faptul că nu i-a putut da acestuia un moștenitor. Rănită de lipsa de înțelegere a celor din jur (conform unor credințe medicale care circulau în epocă, de multe ori familia i-a imputat „*munca prea intensă*” ca factor al infertilității) și atinsă de stări depresive atunci când această problemă

⁴² Silvia Irina Zimmermann, „Elisabeta de România, portretul unei regine-scriitoare”, interviu *Orizonturi Culturale italo-române*, an VI, număr 4, 2016, resursă electronică disponibilă la orizonturiculturale.ro, accesat în data de 28.V.2016, paragraf 5.

⁴³ *Golden thoughts of Carmen Sylva, Queen of Roumania*, translated by permission by H. Sutherland Edwards, London/New York, John Lane Company, f. a., p. 74.

⁴⁴ Silvia Irina Zimmermann, *Regele Carol I în opera*, p. 13.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 14.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 15.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 17.

⁴⁸ Elisabeta este citată în articolul „Caracterul Carmen Sylvei”, în *Tribuna*, 16/29 februarie 1908, p. 2.

⁴⁹ Apud Dumitru Caracostea, „Dinastie și creativitate”, în *Revista Fundațiilor Regale*, an X, număr 12, decembrie 1943, pp. 492-493.

devenea subiect de discuții, ea a rămas neconsolată toată viața și, până la vârsta de 45 de ani, a continuat să spere și să argumenteze prelungirea termenelor pentru stabilirea succesiunii la tron. O foarte mare parte a scrisului Elisabetei, aforisme, cugetări, poezii, opere literare sau articole de revistă, au avut la bază divinizarea maternității.

Compensația pentru această înfrângere a fost acel avânt atât de intens al reginei pentru îndeplinirea rolului de *mamă a Națiunii*, gândind că „*dacă milioane îți zic din suflet mamă, / Nefericită'n lume tu nu ești pe deplin*”,⁵⁰ reușind să fie considerată Mama-Regină⁵¹ de către supușii săi. Ea s-a implicat în toate fațetele acestui rol, îngrijindu-se de săraci și bolnavi, de orfani și de răniți, dar și de educație, de îmbunătățirea situației femeii, ocrotirea valorilor și simbolurilor naționale, încurajarea meșteșugurilor tradiționale, ridicarea culturii și mediatizarea ei în Occident. Fiind responsabilă de completarea misiunii regelui prin îngrijirea acelor aspecte care țineau de sufletul și esența poporului, ea și-a îndeplinit datoria într-un mod pilduitor pentru toate femeile neamului.

Prima imagine ce apare în memoria istorică când ne gândim la Elisabeta ca femeie îndeplinindu-și datoria către țară este ipostaza ei de infirmieră din timpul Războiului de Independență. Cu ajutor din partea unor români de excepție precum doctorul Carol Davila, Elisabeta s-a ocupat de organizarea spitalelor militare și de înființarea unui serviciu de ambulanță, fapt revoluționar în sistemul medical românesc. Sacrificând sala tronului care a fost ocupată cu paturi pentru răniți, Elisabeta a demonstrat devotamentul suveranilor pentru popor și a întărit în mod fundamental legătura cu acesta, lucru esențial, crucial pe timp de război. Lucrând cot la cot cu alte femei voluntare, ea a dat dovada unei abnegații care ulterior i-a atras calificare de „*perfectiune feminină*”.⁵² „*Ea alină durerile fiilor neamului românesc*”,⁵³ primind pentru prima dată, cu deplină sinceritate și grațitudine, numele de *Mamă a Patriei și a Răniților*.

Pentru Elisabeta îndeplinirea obligațiilor din domeniul carității și a asistenței sociale a fost o îndeletnicire firească. A dat dovadă de atât de mult altruism și inimă bună încât George Enescu o asemuia Sfintei Elisabeta, care în legendă este învinuită de soț pentru prea marea dărnicie față de săraci.⁵⁴ Reginei îi pot fi atribuite nenumărate proiecte sociale, fie din implicarea sa directă, fie din efectul pe care exemplul său l-a avut asupra acțiunilor altor persoane. Numeroasele articole și biografii care îi sunt dedicate în epocă în spațiul anglo-saxon o prezintă

⁵⁰ *Ibidem*, p. 495.

⁵¹ *Amiculu Familiei*, 1/13 iulie 1885, p. 106.

⁵² Blanche Roosevelt, *Elizabeth of Roumania. A study*, London, Chapman and Hall Limited, 1891, p. 92.

⁵³ „Carmen Sylva (conferință în Arad)”, în *Tribuna*, 24 august/6 septembrie 1904, p. 3.

⁵⁴ George Enescu, „Amintiri despre Carmen Sylva”, în *Revista Fundațiilor Regale*, p. 504.

drept un motor civilizator pentru poporul român,⁵⁵ proiectele sale fiind deseori îndrăznețe și moderne. Deși acțiuni private existaseră și înainte, tot noua doamnă a țării a fost aceea care a mobilizat în adevăratul sens al cuvântului această îndeletnicire în rândul supușilor. Admitem desigur că pentru început răspunsul elitei românești a constat într-o imitație menită să atragă grațiile curții, dar o nouă conștiință socială a reușit totuși să se alcătuiască atât încât activitățile caritabile să fie interiorizate cu adevărat în identitatea aristocratică românească. Acest rol al Elisabetei a fost nedisputat din timpul vieții sale și până astăzi. Activitatea pur caritabilă a reginei, referindu-ne exclusiv la asistența socială, a vizat săracii, orfanii, bolnavii, bătrânii și nevătătorii.

Un alt rol pe care Elisabeta l-a îndeplinit ca regină și simbol al feminității ideale a fost acela de educatoare morală și spirituală. Cu toate că niciodată nu s-a convertit la ortodoxie, ea și-a folosit talentul pentru a întrupa latura pioșeniei, lucrând frumoase manuscrise liturgice și dăruindu-le locașurilor de cult. Apoi, pasionată ea însăși încă din tinerețe de învățământ și considerând că bunăstarea poporului va veni mai ales din educație, îngrijorată de lipsa manualelor școlare românești, Elisabeta se va ocupa să traducă sau să scrie ea însăși texte care, spera ea, să ajute la fixarea mai corectă a limbii printre copiii români.⁵⁶ S-a îngrijit de educația fetelor, stând „în fruntea educației sexului femeiesc”⁵⁷ și oferindu-le pilda unei feminități frumoase, urmărind „creșterea unei elite feminine în vederea împlinirii misiunii ei esențiale și veșnice de mamă, de soție, de educatoare a societății și a omului [...] fete încântătoare, sănătoase și pline de bucuria vieții, înțelepte și curate, cu mintea deschisă spre învățătură, cu mâinile harnice-mândre în fața vieții și smerite în fața lui Dumnezeu”.⁵⁸

În dezvoltarea culturii românești, importanța sa este marcantă pentru Belle Époque. Influența saloanelor sale literare și muzicale, dar și cea a numeroaselor burse (date din caseta proprie pentru ca tinerii artiști să se perfecționeze în străinătate) este foarte corect ilustrată în amintirile lui I. G. Duca care ne spune cum „muzica [...] s-a dezvoltat la noi sub directa ei înrâurire. Concertele simfonice le-a patronat cu cel mai viu interes, cel din urmă cântăreț, ca și cea din urmă cântăreață găseau la ea o vorbă bună, o bursă pentru străinătate sau ajutorul pentru a-și organiza un concert reușit. Wachman întâi, apoi Dinicu erau toată ziua la dansa, de Enescu nici nu mai vorbesc [...] Se poate spune că nimeni mai mult decât dansa nu a contribuit la dezvoltarea gustului muzical în societatea românească”.⁵⁹ Și-a câștigat dreptul de a fi numită poet naționalist deoarece a contribuit

⁵⁵ Printre alte cazuri, Helen Zimmern, „Carmen Sylva, Queen of Romania”, în *The Century Illustrated Monthly Magazine*, august 1884. Mențiunile făceau referire, separat și împreună, la domeniile carității, educației și artei.

⁵⁶ Gabriel Badea-Păun, *Carmen Sylva*, pp. 84-85.

⁵⁷ *Familia*, număr 49, 5/17 iulie 1881, p. 314.

⁵⁸ Alice Voinescu, „Două ceasuri cu Regina Elisabeta a României”, în *Revista Fundațiilor Regale*, pp. 536-537.

⁵⁹ I. G. Duca, *Amintiri politice*, volum I, p. 289.

atât la universalizarea prozei populare românești și pentru că a dat „*basmului nostru prestigiul de care se bucură azi în conștiința artistică generală*”.⁶⁰ Nu numai că a inspirat unii dintre cei mai mari poeți români (George Coșbuc, Ștefan Octavian Iosif, Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri), dar prin traducerea ei le-a făcut operele cunoscute Occidentului. Alături de cărturarii vremii ea a scos la lumină folclorul și l-a ridicat la rang de artă, făcându-l cunoscut conștiinței artistice generale.

Iar ocrotirea valorilor naționale nu a făcut-o numai în domeniul artei, a muzicii și literaturii românești, ci prin redeșteptarea gustului pentru simbolurile tradiționale: portul popular, meșteșugurile, folclorul și imaginarul. Ea introduce costumul în conștiința elitei, care până atunci îl „disprețuise”,⁶¹ și îl pune la loc de cinste impunându-l pretutindeni. Înainte de ea, înalta societate privea cel mult condescendent portul popular, ca o caracteristică strict țărănească. Regina Elisabeta i-a schimbat statutul într-o manifestare publică, respectată, a aprecierii pentru specificul național. Datorită ei, hainele țărănești au pătruns într-o societate care era obișnuită mai degrabă să imite ținuta vest-europeană decât să afirme virtuțile tradiției autohtone. Dar nu trebuie să uităm nici faptul că inițiativa reginei s-a încadrat (și a avut succes datorită) manifestărilor tipice spiritului vremii, celui curent romantic naționalist care afecta toată Europa. Prin ea portul popular capătă o înaltă prestanță socială și sfârșește prin a renaționaliza societatea urbană românească. Regina a introdus costumul național în toate sferele de activitate feminină cotidiană, inclusiv la evenimentele de cea mai mare importanță. El va fi nelipsit din garderoba obligatorie a doamnelor de la curte, purtat la evenimente private precum ceaiuri sau audiențe, la servirea mesei la palat, baluri sau evenimente caritabile, la evenimente diplomatice și de stat sau în cadrul vizitelor în străinătate. Adunările culturale de la Castelul Peleş, renumitele matinee muzicale vor fi înfrumusețate de expresia costumului, doamnele și domnișoarele astfel înveșmântate, în frunte cu regina, lăsând o impresie de neșters asupra invitaților. Multe dintre angajamentele Elisabetei față de redeșteptarea dragostei pentru elementele naționale s-au împletit cu menirea ei de îngrijitoare a neamului și de susținătoare a progresului acestuia. Educarea și instruirea profesională și culturală a poporului ea le-a făcut tot prin intermediul specificului local. Astfel, ea a organizat, condus sau patronat o multitudine de școli și ateliere în care meșteșugul românesc

⁶⁰ Alexandru P. Vojen, *Carmen Sylva. Studiu critic*, Craiova, Stabilimentul Industrial de Arte Grafice Ralian și Ignat Samitca, f. a, p. 13.

⁶¹ *Familia*, număr 49, 5/17 iulie 1881, p. 314. Afirmția nu este în totalitate corectă, deoarece existaseră astfel de manifestări și înainte de inițiativa Elisabetei. Ana Racoviță și sora ei Felicia împreună cu prietenile lor Elena Cornescu, Varnica Trăsnea și Baba Alexandrescu din Pitești, fete de boieri, au fost primele femei „*de lume bună*” care au îmbrăcat portul tradițional. Chiar și în ziua nunții ei cu doctorul Carol Davila, Ana a îmbrăcat un costum bănățean. Conform C. D. Zeletin, *Prințesa Elena Bibescu, marea pianistă*, București, Editura Vitruviu, 2007, p. 612. Este însă adevărat că Elisabeta a fost cea care a generalizat fenomenul.

masculin și feminin (în mod special) a fost ocrotit și încurajat. În cadrul complexului Castelului Peleş, regina fondează Atelierele de Artă și Meșteșug unde s-a realizat o parte din valoroasele piese de mobilier din prima fază de construcție a castelului (1875-1883). Elisabeta înființează, pe cheltuiala sa, școli unde copiii erau învățați carte, dar și să lucreze obiecte tradiționale, în special costume. Ea a sprijinit industria casnică feminină, stăruind în dezvoltarea țesătoriei, cusătoriei și broderiei. Efectele acestui fapt nu au fost numai îmbunătățirea generală a statutului moral și economic al femeii române, dar și o protecție a industriei ușoare naționale, materiale și finisaje care până atunci erau importate fiind acum produse pe plan local. Pentru a face cunoscute frumusețile meșteșugurilor românești, regina s-a ocupat îndeaproape de mediatizarea lor în Occident, folosindu-se de statutul său de cap încoronat, dar și de notorietatea personajului său artistic. Ia sub patronajul său publicarea desenelor de pe costume, apoi trimite de câte ori are ocazia lucrătura românească la expoziții internaționale. În anul 1912, ea însăși organizează la Berlin expoziția „Die frau im Kunst und Beruf” („Femeia în artă și meșteșuguri”), care se pare că a avut parte de ecouri pozitive în presa occidentală a vremii.⁶² Modul în care opinia publică internațională a văzut contribuția sa la supraviețuirea, dezvoltarea și mediatizarea manufacturii tradiționale se poate observa în titlul de „Cea mai bună femeie de afaceri a anului” primit în 1910 din partea ziarului „Los Angeles Times”.⁶³ Darurile pe care le oferea în străinătate conțineau întotdeauna lucrături tradiționale românești. Atât de mult iubea și proteja arta națională încât se pare că uneori făcea comenzi de care nici nu avea nevoie.⁶⁴ Având în vedere faptul că unul dintre motto-urile reginei era „*Vîitorul Țării îl țese Femeia!*”, este lesne de înțeles atât extinderea sprijinului său, cât și efectul pe care activitățile ei în acest sens l-au avut asupra societății românești.

Crescută cu o educație strictă, cu pilda muncii intense, cu modelul carității, cu practică pioasă care să o învețe să îndure cu resemnare greutățile vieții, Elisabeta reprezenta exact ceea ce mentalul colectiv al epocii aștepta de la o *femeie perfectă*. Modestă și lipsită de ambiții necuviincioase, ea fusese atrasă către țara românească de „*gândul binelui pe care îl putea face, cât și de ajutorul ce-l putea da soțului, în limitele rolului său, în măsura mijloacelor, numai să facă a prospera această nouă Patrie căreia înțelegea să-i dăruiască întreaga sa existență*”.⁶⁵ Devenită scriitoare în urma decepției de a nu putea fi

⁶² „Regina Elisabeta-Paulina-Otilia-Luisa a României (1843-1916)”, resursă electronică disponibilă la peles.ro, accesat în data de 31.V.2016, paragraf 12.

⁶³ Apud Beth Muellner, „Photographs of Space, Place and Self in the Royal Palace”, în *4th Global Conference „Space and Place. Exploring Critical Issues”*, Oxford, Mansfield College, 2013, p. 2.

⁶⁴ Lucreția Carandino-Platamona, *Carmen Sylva. Prima regină a României*, București, Editura Ziarului Universul, 1936, p. 54.

⁶⁵ General Grigore Constandache, „Regina Elisabeta a României. Carmen Sylva”, extras din *Buletinul Muzeului Militar*, an IV, număr 7-8, 1940-1941, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1941, p. 12.

mamă, ea s-a folosit de celebritate în modul cel mai potrivit așteptărilor, și-a făcut țara mai cunoscută, i-a sprijinit misiunea regelui și soțului său și a strâns fonduri pentru operele sale de caritate. Supusă rigorilor rangului, dar și datorită propriei construcții de caracter, regina Elisabeta și-a asumat și a fost recunoscută la trecerea dintre secole drept modelul feminin de urmat într-o perioadă în care progresul în mentalități se petrecea, dar nu răsturnând vechile orânduiri, ci dorind să le îmbunătățească. Prin activitățile specifice statutului său, acelea de educatoare și îngrijitoare, Elisabeta a reușit să își impună imaginea unei mame duioase a neamului, fiind percepută în epocă ca un model de perfecțiune feminină.⁶⁶ Mărturiile care o caracterizează în acest fel sunt pretutindeni, în memorialistica și presa vremii deopotrivă, și ilustrează atât succesul propagandei, cât și interiorizarea sinceră a faptului de către public. Exemplu de moralitate și decență, de bunăcuviință tradițională, dar și de modernitate, Elisabeta a îndemnat femeia română să se desăvârșească în rolurile sale cele mai frumoase, oferindu-și propriul exemplu.

Queen Elisabeth of Romania and the Female Model in Belle Époque

(Abstract)

The beautiful era or Belle Époque stands out in history as a time of progress for western civilisation, both material and spiritual, in which social mentalities changed and abstract concepts of ideals were altered for immediate needs. Delicate topics such as women's status are brought into the attention of scholars and public alike. It is a time that marks the true beginning of feminine growth, in which femininity and domesticity are rethought and women take on an important role in the public space (even though not in public affairs). The study explains what the new model of femininity will be in this new age. But its main focus is individual, more exactly on a person with a special status in society: Queen Elisabeth of Romania. Collective memory pictures her today mainly as an especially vanguardist subject, embodying modern feminism and escaping her tyrannical husband by means of her modern career. The truth is, as the study fully shows, that the Queen was an exceptional being nonetheless, but a very traditional soul, partaking in the preservation of old models of femininity and women's occupations, leading by example and encouraging Romanian women to be the best they could be as mothers, wives and members of society. We are interested in the way she understood both her identity and her duty and why she chose to embody a certain type of example, especially seeing how she could truly have broken barriers if she wanted to.

Keywords: Feminine Ideal, Romanian Woman, Mother of the Nation, Perfect Wife, Charity.

⁶⁶ Blanche Roosevelt, *Elizabeta of Roumania*, p. 92.

PRESA DIN ZONA NĂSĂUDULUI ÎN CEA DE-A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI PRIMA PARTE A SECOLULUI AL XX- LEA. TRANZIȚIA DE LA PRESA SPECIALIZATĂ LA „PUBLICISTICA DE LOISIR”

Iuliu-Marius Morariu
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

În zona Năsăudului, ca de altfel, în întregul areal transilvan, presa a jucat un rol important. Rod al asociaționismului cultural, ea a debutat în spațiul ardelean ca instrument de luptă pentru drepturi politice¹ și a devenit cu timpul un instrument de informare și formare prețios. Redacțiile revistelor, formate cu precădere din intelectualii pregătiți în universitățile din Europa Centrală și de Vest în secolul al XIX-lea și în prima parte a veacului trecut,² au devenit locuri ce facilitau schimburile de idei și reuneau o parte importantă a elitei intelectuale locale.

În zona Năsăudului, aflată în nordul Transilvaniei, presa românească a jucat și ea un rol important în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima parte a secolului trecut. Cele patrusprezece periodice ce apar aici începând cu deceniul al optulea al celui de-al XIX-lea secol, respectiv: „Magazinul pedagogic”, „Anuarul Gimnaziului Grăniceresc Năsăudean”, „Musa Someșană”, „Școala Română”, „Școala practică”, „Almanachulu Reuniunei Mariane”, „Calendaru Pedagogicu”, „Minerva”, „Revista Ilustrată”, „Revista Bistriței”, „Voința”, „Calendarul Grănițerilor Năsăudeni”, „Calendarul Nostru”, „Glasul Vremei”,³ reprezintă dovada clară a

¹ „Presa politică românească din Transilvania s-a născut dintr-o necesitate stringentă, și anume, aceea de a susține și a apăra o naționalitate oprimată. Datorită acestui fapt, ea a fost de la început un instrument de luptă pentru drepturi politice, slujind în același timp, însă, și viața culturală prin eforturile pe care le-a depus pentru desăvârșirea și îmbogățirea limbii”. Gelu Neamțu, *Procese politice de presă antiromânești din epoca dualismului austro-ungar (1868-1890)*, Cluj-Napoca, Editura Societății Culturale „Pro Maramureș”, 2004, p. 15.

² Cu privire la intelectualii din redacțiile de presă și la rolul jucat în general de intelectualitatea locală, Răducu Rușeș spune: „Istoria formării intelectualității românești este însăși istoria națiunii române, în ea reflectându-se în mare istoria socială și politică, fiind totodată istoria reprezentărilor și simbolurilor, loc de memorie unde se reflectă națiunea, fenomen general românesc, mai evident în cazul societății românești din Transilvania, care își datorează în mare parte renașterea națională generațiilor de intelectuali formați în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea în Universitățile din Europa Centrală și de Vest”. Răducu Rușeș, *Comitate de redacție și politici editoriale în presa românească din Transilvania și Ungaria. Intelectualitatea jurnalistică românească între anii 1838-1918*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2015, p. 122.

³ Pentru o prezentare pe larg a anilor de apariție, a tematicii și a conținutului fiecăreia dintre ele, a se vedea: Teodor Tanco, *Istoria presei românești a Județului Bistrița-Năsăud de la origini până în 2004*, Cluj-Napoca, Editura Societății Culturale „Lucian Blaga”, 2004, pp. 19-98.

importanței presei locale și a efervescenței culturale. Lipsa de continuitate în apariție a celor mai multe dintre ele nu se datorează, așa cum ar putea crede cititorul, lipsei de seriozitate sau de profesionalism a redactorilor sau dezinteresului cititorilor, ci regimului destul de greu impus de autorități spațiului publicistic, cheltuielilor mari și multiplelor responsabilități ce reveneau celor care se ocupau cu editarea periodicelor. Faptul că doar „Raportul Gimnaziului Năsăudean” are continuitate în spațiul publicistic local din anul 1867 și până la finele perioadei investigate se datorează nu doar râvnei editorilor, ci și obligației corpului profesoral de a informa autoritățile cu privire la programa școlară și activitățile desfășurate aici. De altfel, o oarecare continuitate va avea și „Musa Someșană”, și, începând din secolul trecut, aproape fiecare periodic va cunoaște un număr de apariții continue. Mai mult decât atât, o parte dintre periodicele vechi își vor relua apariția fie sub alte titluri, fie după câțiva ani de întreruperi, fapt ce se constituie, de asemenea, într-o formă de continuitate.

Peisajul revuistic năsăudean este așadar, după cum s-a putut deja observa, unul dinamic și pe alocuri atipic. Dacă în spațiul transilvănean reviste precum „Gazeta Transilvaniei”, „Transilvania” sau „Telegraful Român” se vor remarca prin longevitate și continuitate, aici, în zona Năsăudului, cu excepția revistei școlii urbei, niciun periodic nu va cunoaște o apariție neîntreruptă de la primul număr și până la finele perioadei investigației. Un alt aspect interesant și relativ atipic îl reprezintă și evoluția conținutului periodicelor. Dacă la nivelul Transilvaniei în general, presa apare inițial ca formă de expunere a ideilor politice, fapt ce justifică multiplele procese politice intentate redactorilor diferitelor periodice,⁴ în zona Năsăudului, ea își face simțită prezența ca necesitate didactică, abia apoi evoluând înspre varietatea tematică similară organelor publicistice din epoca contemporană. Cu toate acestea, în zona Năsăudului, materialele cu conținut politic vor fi destul de rare, oamenii locului preferând să se informeze cu privire la aspectele de acest fel din periodicele sibiene. Apariția unor reviste precum „Musa Someșană” sau „Almanahul Reuniunii Mariane” nu va duce la estomparea periodicelor cu conținut pedagogic, nici nu va influența negativ apariția acestora, cele două categorii tematice ale publicisticii apărând simultan în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Dacă vom arunca o privire asupra comitetelor redacționale ale revistelor apărute în perioada investigată, vom vedea că ele reprezintă materializarea eforturilor cumulate ale unor oameni de cultură precum Vasile Petri, Ion Pop Reteganul, George Coșbuc, Victor Onișor, Pavel Tofan și alții, constituindu-se într-o formă de manifestare a asociaționismului cultural în zonă. Pe lângă aceștia,

⁴ Pentru mai multe informații cu privire la acest aspect, a se vedea: Gelu Neamțu, *Procese politice de presă antiromânești din epoca dualismului austro-ungar (1868-1890)*; Vasile Ilincan, *Istoria presei literare românești în secolul al XIX-lea*, Suceava, Editura Universității din Suceava, 2010; Ilie Rad, *Incursiuni în istoria presei românești*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2008; Mircea Popa, Valentin Tașcu, *Istoria presei românești din Transilvania de la începuturi până în 1918*, București, Editura Tritonic, 2003; Nicolae Iorga, *Istoria presei românești de la primele începuturi până în 1916*, București, Atelierele Societății Anonime „Adeverul”, 1922.

ele vor reuși să reunească în paginile lor materiale semnate de George Barițiu, Octavian Goga, Nicolae Iorga, sau alte nume importante ale peisajului cultural al vremii.

Debuturile presei născute vor fi marcate de apariția „Magazinului Pedagogic” (1867-1869) și cele ale „Rapoartelor anuale ale gimnaziului născutean”, mai longeviv decât cel dintâi, care va cunoaște o apariție neîntreruptă, în ciuda micilor modificări ce vor interveni în titlul său. Ambele publicații se adresau cu precădere cititorilor cu o oarecare formație pedagogică, conținutul fiind cu precădere de specialitate. Cu toate acestea, analiza conținutului celui din urmă, de exemplu, relevă prezența unui areal tematic destul de vast căci, raportul gimnaziului va conține anual, pe lângă studii și cercetări de pedagogie, matematică, filosofie, filologie, medalioane sau traduceri din diferite opere⁵ și informații cu

⁵ Ca de exemplu: **, „Maxim Popu”, în *Raportul alu XXX-lea despre Gimnaziul superioru fundațional din Născutu pentru anulu școlastic 1892-3*, Bistrița, Tipografia Carolu Orendi, 1893, pp. 3-5; **, „Gregoriu Moisilu”, în *Reportul alu XXIX-lea despre Gimnaziul superioru din Născutu pentru anulu școlastic 1891-92*, Bistrița, Tipografia Carolu Orendi, 1892, pp. 2-24; **, „Vilhelmu B. Hangea”, în *Reportul alu XXIX-lea despre Gimnaziul superioru din Născutu pentru anulu școlastic 1891-92*, p. 25; Artemiu Publiu Alexi, „Însemnătatea Meteorologiei, desvoltarea istorică și folosele ei. Resultatele observatiuniloru meteorologice făcute la Observatorulu meteorologicu atasatu la gimnaziulu super. gr-cat. romănescu din Născutu pe Lustra 1883-7”, în *Reportul alu XIX-lea despre Gimnaziul superioru gr. cat. romănescu din Născutu pre anulu școlastic 1887-88*, Brașov, Tipografia Alexi, 1888, pp. 3-94; Artemiu Publiu Alexi, „Însemnătatea Meteorologiei, desvoltarea istorică și folosele ei. Resultatele observatiuniloru meteorologice făcute la Observatorulu meteorologicu atasatu la gimnaziulu super. gr-cat. romănescu din Născutu pe Lustra 1883-7”, în *Reportul alu XX-lea despre Gimnaziul superioru gr. cat. romănescu din Născutu pre anulu școlastic 1888-1889*, Breșovu, Tipografia Alexi, 1889, pp. 1-95; Grigore Pletosu, „Educațiunea și instrucțiunea în gimnaziu”, în volumul *Reportul alu XIII-lea despre Gimnaziulu superioare greco-catolicu romanescu din Născutu, dimpreuna cu unele date statistice, pre anulu școlasticu 1881/2*, Bistritia, Tipografia Teodoru Botschar, 1882, pp. III-XXV; Grigore Pletosu, „Educațiunea și instrucțiunea în gimnaziu”, în volumul *Reportul alu XIV-lea despre Gimnaziulu superioare greco-catolicu romanescu din Născutu, dimpreuna cu unele date statistice, pre anulu școlasticu 1882/3*, Bistritia, Tipografia Teodoru Botschar, 1883, pp. 3-47; Grigore Pletosu, „Educațiunea și instrucțiunea în gimnaziu”, în volumul *Reportul alu XV-lea despre Gimnaziulu superioare greco-catolicu romanescu din Născutu, pre anulu școlasticu 1883/4*, Gherla, Imprimeria „Aurora”, 1884, pp. 3-31; Grigore Pletosu, „Educațiunea și instrucțiunea în gimnaziu”, în volumul *Reportul alu XVII-lea despre Gimnaziulu superioare greco-catolicu romanescu din Născutu, pre anulu școlasticu 1885/6*, Gherla, Imprimeria „Aurora”, 1886, pp. 3-29; Virgil Șotropa, „Istoria școalelor născudene”, în *Reportul al XXXIX-lea despre gimnaziul superior fundațional din Născud pentru anul școlastic 1901-2*, Bistrița, Tipografia Carol Csallner, 1902, pp. 1-68; Virgil Șotropa, „Istoria școalelor născudene. Școle triviale”, în *Reportul al XL-lea despre gimnaziul superior fundațional din Născud pentru anul școlastic 1902-3*, Bistrița, Tipografia Carol Csallner, 1903, pp. 1-50; Virgil Șotropa, „Istoria școalelor născudene”, în *Reportul al XLI-lea despre gimnaziul superior fundațional din Născud pentru anul școlastic 1903-1904*, Bistrița, Tipografia G. Matheiu, 1904, pp. 1-43; Gregoriu Pletosu, „Dr. Ioan Mălaiu 3 Sept. 1840-7 Sept. 1903”, în *Reportul al XLI-lea despre gimnaziul superior fundațional din Născud pentru anul școlastic 1903-1904*, pp. 49; **, „Florea Moțocu (14 Nov. 1839-23 Maiu 1907)”, în *Raportul al XLIV-lea despre gimnaziul superior fundațional din Născud pentru anul școlar 1906-1907*, Bistrița, Tipografia G. Matheiu, 1907, pp. 4-6; **, „Momente mai însemnate pentru institut”, în *Raportul al XLVI-lea despre gimnaziul superior fundațional din Născud pentru anul școlar 1908-1909*, Bistrița, Tipografia G. Matheiu, 1909, p. 37.

privire la evoluția situației școlare în diferiți ani, liste ale profesorilor, situațiile școlare ale elevilor, raporturi anuale ale diferitelor asociații care ofereau stipendii,⁶ informații privitoare la societatea de lectură a școlii, profesori⁷ sau cu privire la activitățile elevilor.⁸

Unui segment similar de cititori se adresa și „Calendarul Pedagogic”.⁹ El nu va cunoaște o apariție constantă și neîntreruptă, însă se va bucura de apariții

⁶ Vezi, de exemplu: ***, „III. Reportulu alu 2-lea despre societatea de ajutorare „Vasile Nașcu” din Năsăudu pro 1890-91”, în *Reportulu alu XXIX-lea despre Gimnasiulu superioru din Năsăudu pentru anul școlastic 1891-92*, p. 25; ***, „Report despre spesele de susținere a gimnasiului”, în *Reportul alu XXXI-lea despre Gimnasiul superior fundațional din Năsăud pentru anul școlastic 1893-94*, Bistrița, Tipografia Carol Orendi, 1894, pp. 3-7; ***, „Reportul al IV-lea despre societatea de ajutorare Vasile Nașcu” din Năsăud pro 1892-93”, în *Reportul alu XXXI-lea despre Gimnasiul superior fundațional din Năsăud pentru anul școlastic 1893-94*, pp. 8-10.

⁷ Cf. ***, „Normativ pentru administrarea fundațiilor și a depozitelor gimnasiale”, în *Reportul al XXXVI-lea despre gimnasiul superior fundațional din Năsăud pentru anul școlastic 1889-9*, Tipografia Carol Csallner, Bistrița, 1899, pp. 1-5; ***, „Cronica anuală”, în *Reportul al XXXVI-lea despre gimnasiul superior fundațional din Năsăud pentru anul școlastic 1889-9*, p. 6; ***, „Statutul personal”, în *Reportul al XXXVI-lea despre gimnasiul superior fundațional din Năsăud pentru anul școlastic 1889-9*, pp. 13-15; ***, „Societatea școlarilor”, în *Reportul al XXXVI-lea despre gimnasiul superior fundațional din Năsăud pentru anul școlastic 1889-9*, p. 52; ***, „Cronica anuală”, în *Reportul alu XXXVII-lea despre gimnasiul superior fundațional din Năsăud pentru anul școlastic 1899-900*, Bistrița, Tipografia Carol Csallner, 1900, p. 1; ***, „Statutul personal”, în *Reportul alu XXXVII-lea despre gimnasiul superior fundațional din Năsăud pentru anul școlastic 1899-900*, p. 5; ***, „Statutul personal”, în *Reportul al XLI-lea despre gimnasiul superior fundațional din Năsăud pentru anul școlastic 1903-1904*, p. 68; ***, „Statutul personal”, în *Reportul al XLII-lea despre gimnasiul superior fundațional din Năsăud pentru anul școlar 1904-1905*, Bistrița, Tipografia G. Matheiu, 1905, p. 4; ***, „Obiecte de învățământ obligate propuse în grupări de clase”, în *Reportul al XLII-lea despre gimnasiul superior fundațional din Năsăud pentru anul școlar 1904-1905*, pp. 28-29; ***, „Statutul personal”, în *Reportul al XLIII-lea despre gimnaziul superior fundațional din Năsăud pentru anul școlar 1905-1906*, Bistrița, Tipografia G. Matheiu, 1906, p. 15; ***, „Statutul personal”, în *Raportul al XLIV-lea despre gimnaziul superior fundațional din Năsăud pentru anul școlar 1906-1907*, p. 7; ***, „Statutul personal”, în *Raportul al XLV-lea despre gimnaziul superior fundațional din Naszod-Năsăud pentru anul școlar 1907-1908*, Bistrița, Tipografia G. Matheiu, 1908, p. 5; ***, „Statutul personal”, în *Raportul al XLVI-lea despre gimnasiul superior fundațional din Năsăud pentru anul școlar 1908-1909*, p. 40.

⁸ Cf. ***, *A doua Programa de la Gimnasiulu publicu superiore romanescu gr. catolicu de in Nasendu. Pre anulu scolasticu 1870/71*, Bistrița, Tipografia lui J. E. Filtsch, 1871, p. 52; ***, *Reportu anuale despre Gimnasiulu romanu greco-catholicu dein Nasendu pentru anulu scolasticu 1866/7*, Gherla, Tipografia Diocesei greco-catholice, 1867, p. 5; ***, *Reportulu anuale despre gimnasiulu romanu greco-catholicu dein Năsăudu. Pentru anulu scolasticu 1867/8*, Bistrița, Tipografia lui J. E. Filtsch, 1868, p. 10; ***, *Reportu anuale despre gimnasiulu romanu greco-catholicu dein Năsăudu pentru anulu scolasticu 1868/9*, Ghela, Tipografia diocesei greco-catholice, 1869, p. 10; ***, *Programa dela Gimnasiulu romanescu gr. catholiceu de in Nasendu. Pre anulu scolasticu 1869/70*, Bistrița, Tipografia lui J. E. Filtsch, 1870, p. 34; ***, „Clasificațiunea școlarilor”, în *Reportul al XXXVIII-lea despre gimnasiul superior fundațional din Năsăud pentru anul școlastic 1900-1901*, pp. 68-69; ***, „Clasificațiunea școlarilor cu finea anului 1906-1907”, în *Raportul al XLIV-lea despre gimnaziul superior fundațional din Năsăud pentru anul școlar 1906-1907*, p. 63; ***, „Examenul de maturitate”, în *Raportul al XLIV-lea despre gimnaziul superior fundațional din Năsăud pentru anul școlar 1906-1907*, p. 71.

⁹ Iată cum caracteriza Teodor Tanco această publicație: „În format de 19,5 X 13, „Calendaru Pedagogicu” pe anul „visectu” 1868, a fost, cum se menționează pe copertă, creat pentru învățători, educatori și bărbăți de școală, de către

ulterioare, sub patronajul diferitelor personalități și instituții culturale locale, reunind în paginile lui, de-a lungul timpului atât cercetări de specialitate, ce reflectau în conținut titlul revistei, cât și diferite pasaje literare sau alte elemente de acest fel. În anul 1885, după cum am arătat, membrii reuniunii „Mariana” a învățătorilor din localitate și din zonă, vor considera necesară reeditarea calendarului, sub patronajul lor.¹⁰ Neînțelegerile dintre ei, vor face, însă, ca inițiativa să nu aibă continuitate și să se sfârșească la primul număr și de această dată.

O altă revistă importantă pentru peisajul cultural al zonei este și „Musa Someșană”, al cărui destin se leagă de cel al societății de lectură „Virtus Romana Rediviva” a elevilor născuți.¹¹ Ineditul acestei reviste constă atât în faptul că este singura exponentă a peisajului publicistic care, deși nu apare în format tipărit în prima serie, joacă un rol important în peisajul cultural local, dar și în aceea că, spre deosebire de revistele de dinaintea ei, se adresează unui cadru restrâns de cititori. Având o arie tematică destul de clar delimitată și de specializată, „Musa” va găzdui deopotrivă creații literare, critică literară, traduceri, eseistică și alte lucrări similare.¹² Așa se face că vor exista peste 200 de articole de critică literară¹³ din totalul de 542 semnate de 184 de elevi ai școlii, care s-au publicat în cadrul primei serii. Din

redacția „Magazinului Pedagogic” din Năsăud, încă din anul I al apariției sale. S-a tipărit la Bistrița, în unitatea ereziilor lui J. E. Filsch. Coperta interioară a titlului este foarte artistic executat, în litere alese și bine proporționate coloanele, și-culmea! în două culori: negru și roșu”. Teodor Tanco, *Istoria presei românești a Județului Bistrița-Năsăud de la origini până în 2004*, p. 29.

¹⁰ *** , *Calendaru Pedagogicu pre anulu ordinariu 1885, urmatu de almanachulu Reuniunei Mariane*, Gherla, Editura Reuniunei Mariane/Imprimeria Aurora P. A. Todoranu, 1884, p. 1. Cf. Traian Pavelea, *Societăți culturale născuțene*, volum 1, „Varia”, Bistrița, Editura Arcade, 2005, pp. 90-92.

¹¹ Onisim Filipoiu, într-un studiu dedicat acestei societăți, accentuează acest lucru, atunci când spune: „Scopul pentru care a fost editată această revistă era acela de a cuprinde în coloanele sale lucrările cele mai de seamă ale membrilor cenacului literar al acelei societăți, printre care, după cum vom vedea, a fost și poetul George Coșbuc”. Onisim Filipoiu, „Societatea de lectură Virtus Romana Rediviva și revista ei Muza Someșană”, în *Analele științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași*, serie nouă, secțiunea III (Științe sociale-c. Limba și literatura română), XIII, 1967, fascicula 1, p. 32. Cf. Traian Pavelea, „Introducere la *Muza Someșană*”, în *Muza Someșană-Revista Societății literar-științifice „Virtus Romana Rediviva”*, anul I (CIV), număr 1 (33), 1978, p. 6. La rândul lui, Teodor Tanco spune: „Așa cum Societatea literară „Virtus Romana Rediviva” își are sorgintea în existența gimnaziului superior românesc din Năsăud, tot astfel se implantează „Musa Someșană” în climatul spiritual al acestei societăți. Patru ani de intensă activitate avea „Virtus Romana Rediviva” în momentul, când a apărut revista, în 1874”. Teodor Tanco, „Musa Someșană”, în volumul *Virtus Romana Rediviva*, volum II, „Urme peste veacuri”, Bistrița, Editura Comitetului de cultură și educație socialistă al județului Bistrița-Năsăud, 1974, p. 25.

¹² De altfel, Teodor Tanco rezumă astfel circumscrierea tematică a aspectelor ei: „critică-contracritică, cîntări, filosofie, etnografie, literatură, istorie, poezie, proză, știință, 542 articole, semnate de 185 elevi”. *Ibidem*, p. 27.

¹³ Onisim Filipoiu, „Societatea de lectură Virtus Romana Rediviva și revista ei *Muza Someșană*”, p. 36.

colectivul de redacție vor face parte, la începuturile revistei o parte dintre profesorii și elevii cei mai eminenți ai școlii.¹⁴

Chiar dacă comitetul redacțional își va modifica cu timpul compoziția, revista va prospera și va reuși să devină o adevărată rampă de lansare pentru o parte dintre oamenii de cultură ai României de mai târziu. De exemplu, George Coșbuc, care era elev „în clasa a VII-a la data revitalizării revistei”,¹⁵ va apuca atât momentul de modificare a formatului paginii la 34 X 26 cm, cât și intensificarea activității ei căci, de exemplu, în anul școlar 1875-1876 vor apărea 8 numere,¹⁶ va scrie în perioada 1882-1884 aproximativ 200 de poezii, dintre care 54 vor fi publicate în revistă.¹⁷ El nu va fi însă singurul care va cocheta cu publicația, căci și mitropolitul ortodox de mai târziu al Ardealului, Nicolae Bălan va publica aici două poezii în timpul în care a fost elev,¹⁸ iar asemenea lor vor fi mulți alți tineri care vor ajunge să influențeze destinul politic sau cultural al României de mai târziu.

În peisajul cultural nășăudean, „Musa” va juca, așadar, un rol important. Ea este, dincolo de statutul de publicație culturală și o formă de asociaționism cultural manifestat la nivelul elevilor și profesorilor nășăudeni și o dovadă a faptului că, societatea acelor vremuri oferea și tinerilor posibilități de exprimare și manifestare în cadrul cultural.

O altă revistă importantă de aici, apărută tot ca o formă de manifestare a asociaționismului cultural, este și „Școala Română”. Ca aproape toate publicațiile pedagogice din această perioadă, ea își datorează existența lui Vasile Petri. Apariția ei nășăudeană, întinsă pe mai mai bine de un deceniu (1880-1891), dar marcată de întreruperi, a fost precedată de o vreme în care aceasta a cunoscut o perioadă sibiană.¹⁹ Cea dintâi etapă de la Nășăud va începe la 1 aprilie 1880, avându-i în comitetul de redacție pe: Maxim Pop, Vasile Petri, ajutați de A. P. Alexi, V. Borgovan, D. Barcianu, T. Ciontea, I. Grama, I. Lazariciu, Grigore Pletosu, dr. Paul Tanco.²⁰ Se vor publica atunci materiale pedagogice, diferite articole informative dar și recenzii.²¹ La 16 iunie 1881, își va sista însă, din lipsă de cititori,

¹⁴ Respectiv: „Leon Scridon, redactor, în 1882-1884 Nestor Șimon, Alexe Rognean, Iuliu Dombradi, și alții”. Teodor Tanco, *Dicționar literar al județului Bistrița-Năsăud (1639-1997)*. Autori, publicații, societăți, Cluj-Napoca, Editura Virtus Romana Rediviva, 1998, p. 242.

¹⁵ Idem, „Musa Someșană”, p. 27.

¹⁶ Idem, *Dicționar literar 1639-1997 al județului Bistrița-Năsăud*, p. 243.

¹⁷ *Ibidem*, p. 244.

¹⁸ Nicolae Bălan, „Vocea păstorului”, în *Musa Someșană*, 1889/1900, pp. 233-238; Idem, „Lacrimile”, în *Musa Someșană*, 1889/1900, pp. 143-152.

¹⁹ „Până a fi fost nășăudeană, „Școala română” a avut mai întâi o perioadă sibiană. Apare în 1876, „editată și redigată” de Ioan Candrea și Vasile Petri, la Tipografia „W. Kruží” din Sibiu”. Teodor Tanco, *Istoria presei românești a Județului Bistrița-Năsăud de la origini până în 2004*, p. 65.

²⁰ ***, „Membrii comitetului de redacțiune”, în *Scola Romana*, an IV, număr 2, 1881, p. 1.

²¹ Cf. Gregoriu Pletosu, „Catchetica bisericească drept credincioase resaritenene de Ioan Stefanelli, docente la Universitatea din Cernăuți, 1879, Sibiu, Closius VI, 344 pag, prețului fl. v. a.”, în *Scola Romana*, an

apariția săptămânală,²² publicarea revistei fiind reluată abia după 8 ianuarie 1891, după o întrerupere de un deceniu,²³ și de această dată însă pentru scurtă vreme.

Încetarea activității „Școalei Române” nu a însemnat însă și încetarea tuturor publicațiilor pedagogice din zonă și, implicit a lui Vasile Petri, *corifeul* scrisului pedagogic nășăudean. Dimpotrivă, în anul 1882, el va pune bazele revistei „Școala Practică”, cu o continuitate de patru ani.²⁴ În invitația la „*premunerațiune*”, acesta își motiva demersul astfel: „*Văzând că, astăzi învățătorii a trei milioane de români din Austro-Ungaria nu mai au nici un organ de presă de specialitatea lor, apunând una după alta amândouă foile pedagogice, cari mai apăreau în timpul din urmă, „Școala Română” și „Foia Scolastică” din Blaj, m-am hotărât, la insistențele unor amici zeloși de înflorirea școlii noastre, a reapuca din nou condeiul de redactor, spre a umple după puțină, acest gol, pe cât de rușinos, pe atât de vătămător pentru învățătorimea românească de dincolo de Carpați*”.²⁵

„Școala Practică”, apărută vreme de patru ani la Năsăud în perioada 1882-1886 și editată la tipografia din Sibiu și Brașov, a fost așadar, o vreme cea mai importantă revistă pedagogică a Ardealului.²⁶ Asocierea învățătorilor din zona Năsăudului și din restul Transilvaniei în vederea susținerii apariției ei e o dovadă a intenselor preocupări culturale ale intelectualității românești a acelor vremuri.

Literatura pedagogică va fi, de altfel, cea care va domina peisajul publicistic din zona Năsăudului în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, fapt explicat de anumiți istorici prin existența unei cenzuri aspre care presupunea multe riscuri.²⁷ Astfel, „Școala Română” sau „Școala Practică” nu vor constitui inițiative singulare, căci, în anul 1885, sub patronajul reuniunii „Mariana” a învățătorilor va apărea „Calendarul Pedagogic”²⁸ (care însă, din pricina neînțelegerilor, va apărea doar într-un singur număr), iar din anul reluării „Școlii Române”, se va edita la Bistrița și Minerva, cu apariție constantă vreme de 4 ani.

Prezentând contextul apariției acestora și vorbind despre schimbările care apar în presa din zona Năsăudului, Teodor Tanco arăta că: „*Ultimul deceniu al secolului al XIX-lea aduce mutații însemnate în ceea ce privește presa românească din județ. În două direcții se evidențiază acestea: în primul rând se trece de la o presă de specialitate la una mai*

IV, număr 2, 1881, pp. 15-16; Idem, „Bibliografia”, în *Scola Romana*, an IV, număr 3, 1881, p. 24; Idem, „Bibliografia”, în *Scola Romana*, an IV, număr 4, 1881, pp. 31-32; ***, „Principii din pedagogia generale de Dr. Ilarionu Pușcariu, Sibiu, 1880”, în *Scola Romana*, an IV, număr 1, 1881, p. 8.

²² Teodor Tanco, *Istoria presei românești a Județului Bistrița-Năsăud de la origini până în 2004*, p. 66.

²³ *Ibidem*, p. 68.

²⁴ Revista va aduce, de altfel, o contribuție importantă la dezvoltarea culturală a românilor din această zonă și din întreaga Transilvanie, prin materialele publicate în paginile ei. Mircea Popa, Valentin Tașcu, *Istoria presei românești din Transilvania de la începuturi până în 1918*, p. 114.

²⁵ Vasile Petri, „Invitație la premunerațiune”, în *Scola practică*, tom 1, număr 1, 1 aprilie 1882, p. 1.

²⁶ Teodor Tanco, *Istoria presei românești a Județului Bistrița-Năsăud de la origini până în 2004*, p. 70.

²⁷ *Ibidem*, p. 73. Astfel, în opinia lui, românii s-au reprofilat pe publicarea unor chestiuni de natură pedagogică, prin intermediul cărora nu riscuau să lezeze autoritățile și să fie pedepsiți.

²⁸ *Calendarul Pedagogic pre anului ordinar 1885, urmatu de almanachulu Reuniunii Mariane*, p. 1.

accesibilă publicului, de la reviste pedagogice la publicațiile literare. În al doilea rând, schimbări cantitative au survenit în structura demografică a orașului de reședință a „comitatului” și se creează astfel condiții favorabile publicațiilor românești; Bistrița fiind localitatea unde se editează și tipărește *Minerva*”.²⁹

Așa cum dovedește și conținutul ei, „*Minerva*” era într-adevăr o revistă cu un areal tematic mai vast, ce tindea mai degrabă înspre presa literară decât înspre cea orientată tematic. Astfel, de exemplu, primul număr conținea un poem al lui George Simu,³⁰ dedicat lui Mihai Kogălniceanu, scrisori literare ale preotului Ion Macavei,³¹ trimise din Seghedin (probabil acolo se găsea în lagăr), două nuvele traduse din alte limbi,³² câteva doine culese din popor,³³ o tentativă de critică literară,³⁴ dar și diferite anunțuri.³⁵ Astfel, acel „*diariul literariu, beletristic și de distracțiune*”,³⁶ a cărui redacție o coordona George Curteanu, va fi unul dintre periodicele care va marca tranziția dinspre presa pedagogică înspre cea pe care o regăsim și astăzi în peisajul publicistic. Apariția bilunară, pe care redactorii o respectă cu consecvență (astfel că, în anul 1891 apar 10 numere, iar în următorii 3 ani, cu o promptitudine exemplară câte 24 de numere,³⁷ ce vor totaliza 240 de pagini anual), va contribui și la consacrarea revistei în peisajul cultural și vor ajuta la îndeplinirea rolului ei.

Sistarea, în 1894, din pricina unor probleme ale tipografiei și ale redactorilor, a „*Minervei*”, nu va însemna însă secătuirea peisajului publicistic local. La Bistrița, unde se vor muta cu timpul o parte a intelectualilor născuți, va apărea, începând cu anul 1898, „*Revista Ilustrată*”. Redacția acesteia, aflată la Șoimuș, conform însemnărilor de pe prima pagină a numărului de deschidere, o va coordona scriitorul Ion Pop Reteganul.³⁸ Particularitatea acestui periodic o vor

²⁹ Teodor Tanco, *Istoria presei românești a Județului Bistrița-Năsăud de la origini până în 2004*, p. 76.

³⁰ George Simu, „La moartea lui Michailu Cogălniceanu”, în *Minerva*, an I, număr 1, 1891, p. 1.

³¹ Ion Macavei, „Scrisori literari”, în *Minerva*, an I, număr 1, 1891, pp. 2-3.

³² Paulina C. Z. Roczinara, „Destinulu”, în *Minerva*, an I, număr 1, 1891, pp. 3-4; M. Moravânszky, „Resbunarea Țarului”, în *Minerva*, an I, număr 1, 1891, pp. 4-5.

³³ Alesandru Muntean alui Vasiliu, „Doina de la Lipova”, în *Minerva*, an I, număr 1, 1891, p. 5.

³⁴ I. Barițiu, „Din caracterele lui La Bruyère”, în *Minerva*, an I, număr 1, 1891, pp. 6-7.

³⁵ ***, „Correspondință”, în *Minerva*, an I, număr 1, 1891, p. 6; ***, „Diverse”, în *Minerva*, an I, număr 1, 1891, pp. 7-8. În aceeași notă vor continua și numerele următoare, care vor păstra o mare parte dintre colaboratorii primului număr. Astfel, de exemplu, numărul 2 va conține următoarele materiale: Traian H. Popu, „Visiunea”, în *Minerva*, an I, număr 2, 1892, pp. 9-10; Ion Macavei, „Scrisori literare”, în *Minerva*, an I, număr 2, 1892, pp. 10-11; Paulina C. Z. Roczinara, „Destinulu”, în *Minerva*, an I, număr 2, 1892, pp. 11-12; F. T. „O căsătoria rară”, trad. Camil B., în *Minerva*, an I, număr 2, 1892, pp. 13-14; Alesandru Muntean alui Vasiliu, „Doina din Banatu”, în *Minerva*, an I, număr 2, 1892, p. 14; I. Barițiu, „Din caracterele lui La Bruyère”, în *Minerva*, an I, număr 2, 1892, p. 15; ***, „Diverse”, în *Minerva*, an I, număr 2, 1892, pp. 15-16.

³⁶ Teodor Tanco, *Istoria presei românești a Județului Bistrița-Năsăud de la origini până în 2004*, p. 76.

³⁷ *Ibidem*, p. 78.

³⁸ ***, „Redacțiunea”, în *Revista Ilustrată*, an I, broșura 1, Ianuarie, Bistrița, 1898, p. 1.

constitui ilustrațiile, în rest, ea fiind destul de similară din perspectiva conținutului și a distribuției lui cu „Minerva”. În editorialul primului număr, editorul Ioan Baci și redactorul-șef Ion Pop Reteganul, vor explica motivele care au dus la apariția ei și vor descrie particularitățile acestei publicații: *„Vor fi mulți poate, care se vor mira de cutezanța noastră, de a scoate o Revistă nouă, în timpurile acestea critice, când dispar una după alta foile și revistele noastre. Mulți vor crede poate, că vanitatea noastră de a figura ca editori și redactori, ne face să întreprindem acest pas, mulți vor fi, poate și de aceia, că râvna de câștig material ne îndeamnă la acest pas. Dar suntem siguri că nu toți cititorii vor judeca astfel. Vor fi unii și încă mulți care vor ști că de bună seamă vanitatea în noi nu are loc, iar cumcă de venituri materiale, din întreprinderi cu Reviste române literare, nu poate fi vorba, credem că o știe fiecare. Se va întreba deci bunul cetitoriu, și cu drept cuvânt, ce ne îndeamnă să cutezăm a începe e(dit)area acestei Reviste, care-după cum fie-cine se poate convinge din broșura prezentă, reclamă lucru mult și spese mari? Iată răspunsul la această întrebare: Ne-am simțit datori față de neamul nostru a-i tinde și noi, după putință, un mijloc de instrucție și distracție, cum mulți înaintea noastră au făcut și mulți în urma noastră vor face. Vom da ce putem, puțin dar cu inimă bună. Articolele, ce vor apărea în revista noastră, vor avea numai tendințe moralizatoare, vor fi instructive și distractive. Iar ilustrațiunile vor reprezenta persoane binevoitoare neamului nostru, ținuturi, localuri și institute românești culturale și economice, precum și fotografii de tipuri țărănești, de unde să se vadă portul nostru național. Vom publica drept aceea poezii, nuvele, schițe, copii de pe natură, piese teatrale, literatură populară și clasică de tot soiul. Vom face și mici recenzii despre opurile ce ne vor încurge, ca să știe publicul nostru care sunt demne de abonat și citit și care nu. În fine, ne vom da toată silința, ca „Revista Ilustrată” să fie demnă de a fi citită și pusă de alături cu cărțile cele mai plăcute ca fond și formă”*.³⁹

Ideea de a fi ilustrată avea drept scop, în viziunea redacției, să o transforme într-un periodic mai accesibil publicului și ca un mijloc de educație. Un element nou în raport cu celelalte periodice din peisajul revuistic al locului îl va reprezenta orientarea redactorilor înspre elemente cu valoare fundamentală și universală ale spiritualității românești. Astfel, unele materiale vor fi dedicate lui Ștefan cel Mare,⁴⁰ altele mănăstirii „Curtea de Argeș”,⁴¹ fapt ce arată pe de-o parte scăderea intensității cenzurii, iar pe de altă parte dorința de a se revendica drept frați cu cei din regat a românilor de aici. Desigur, nu vor lipsi din paginile revistei nici evocări ale unor personalități locale, precum Tănase Todoran.⁴²

³⁹ Ion Baci, Ion Pop Reteganul, „Onorat public cetitoriu!”, în *Revista Ilustrată*, an I, broșura 1, Ianuarie, Bistrița, 1898, p. 2.

⁴⁰ George Coșbuc, „Ștefan Vodă”, în *Revista Ilustrată*, an I, broșura 1, Ianuarie, Bistrița, 1898, pp. 2-4.

⁴¹ Ion Pop Reteganul „Biserica „Curtea de Argeș””, în *Revista Ilustrată*, an I, broșura 1, Ianuarie, Bistrița, 1898, pp. 4-5; Vasile Alecsandri, „Legenda sfințirii bisericii dela Curtea de Argeș închinată Maiestăților Lor Regelui Carol I și Reginei Elisabeta”, în *Revista Ilustrată*, an I, broșura 1, Ianuarie, Bistrița, 1898, pp. 5-6.

⁴² Victor Onișor, „Todoran. Episod din istoria regimentului de graniță dela Năsăud”, în *Revista Ilustrată*, an V, număr 13, 1 Iulie, Bistrița, 1902, p. 3; Idem, „Todoran. Episod din istoria regimentului de graniță dela Năsăud”, în *Revista Ilustrată*, an V, număr 14, 15 Iulie, Bistrița, 1902, p. 3.

După trei ani de bună funcționare, abdicarea lui Ion Baci, tipograful de până atunci, va duce la scăderea calității revistei și a graficii, însă, cu toate acestea, acest lucru nu va însemna încă nici desființarea ei și nici reducerea numărului sau pierderea de colaboratori, căci, mulți dintre cei care înainte fuseseră colaboratori ai „Minervei” (între ei și Octavian Goga), vor deveni și colaboratori ai „Revistei Ilustrate”.⁴³

Revista va cunoaște, de asemenea, un fenomen unic în peisajul editorial născădean, fiind protagonista unei adevărate „*schimbări de look*”. Astfel, la data de 4/17 ianuarie 1903, după mai bine de 5 ani de apariție neîntreruptă, ea va fi transformată în „Revista Bistriței”. O parte dintre foștii colaboratori își vor păstra atunci statutul, în vreme ce alții îl vor pierde. Victor Onișor, avocatul născădean ce va deveni ulterior profesor al Facultății de Drept din cadrul universității clujene și va publica o serie de volume de drept și istorie⁴⁴ și care va fi immortalizat de către Liviu Rebreanu în romanul *Ion* sub forma personajului Grofșoru,⁴⁵ va deveni proprietarul și editorul șef al noii publicații care, însă, la nici un an de la apariție își va înceta existența, fiind însă reluată la scurt timp și funcționând din nou fără întrerupere între anii 1905 și 1909.⁴⁶ În paginile revistei se vor regăsi în această perioadă nume mari ale culturii române din spațiul ardelean și nu numai, între ei numărându-se și istoricul Nicolae Iorga.

De asemenea, în primul an al apariției, respectiv înainte de întreruperea din anul 1903-1904, „Revista Bistriței” va edita și un supliment, ziarul săptămânal „Voința”,⁴⁷ primul ziar politic din istoria zonei.

Observăm așadar că, în primul deceniu al secolului trecut, presa născădeană s-a diversificat foarte mult, ajungând de la ziarele cu specific pedagogic și de la micile excepții, precum „Musa Someșană”, care avea anumite accente literare, la ziare ce conțineau informații culturale, imagini, știri și chiar și la ziare exclusiv politice.

Ulterior însă, după încetarea activității „Revistei Bistriței”, presa din această zonă va cunoaște adevărate momente de regres căci, toate publicațiile de după acest moment vor fi mult mai strict orientate tematic, fapt datorat probabil atât segmentului de piață căruia i se adresau, cât și înăsprirea cenzurii.

⁴³ Teodor Tanco, *Istoria presei românești a Județului Bistrița-Năsăud de la origini până în 2004*, p. 85.

⁴⁴ Este vorba despre: Victor V. Onișor, *Istoria dreptului român pentru anul I al facultății de drept (curs de licență)*, Cluj, Tipografia „Libertatea” Orăștie, 1921; Idem, *Situația juridică a Statului Romano-Catolic Ardelean și a fondurilor administrate de el: memoriu prezentat On. Minister al Instrucțiunilor Publice*, Idem, *Legile grănițelor născădeni despre administrarea pădurilor, regularea proprietății, contractul din 1872 și pacea judecătorească din 1890 cu ordonanțe de executare și explicări*, Bistrița, Tipografia G. Matheiu, 1905.

⁴⁵ Cf. Liviu Rebreanu, *Ion*, București, Editura Alcalay&Co, 1920.

⁴⁶ Teodor Tanco, *Istoria presei românești a Județului Bistrița-Năsăud de la origini până în 2004*, pp. 85-89.

⁴⁷ Pentru mai multe informații, vezi: *Ibidem*, pp. 89-92.

Desființarea „Revistei Bistriței” nu reprezintă însă, în opinia unor cercetători precum Teodor Tanco, un moment prin care aceasta își încheie exclusiv existența. „Calendarul Grănicerilor Năsăudeni” este cel care, în opinia lui, contribuie la prelungirea existenței acestui periodic.⁴⁸ Cercetătorul năsăudean are parțial dreptate, dacă ne raportăm la faptul că directorul publicației va rămâne Victor Onișor, tipografia va fi tot cea a lui G. Matheiu de la Bistrița, iar o parte dintre autorii anterior pomeniți se vor regăsi și în lista publiciștilor noului periodic. Din nefericire însă, atât din pricina lipsei de continuitate (căci va fi editată abia pe durata unui an), cât și din cauza lipsei dinamicii tematice și a varietății abordărilor, pe care vechea revistă o avea, ea nu va ajunge însă nici măcar pe aproape ca cealaltă.

Peisajul cultural năsăudean va cunoaște totuși, și după apusul „Revistei Bistriței”, anumite momente demne de însemnat din istoria presei, și ele rod al buneii funcționări a asociaționismului cultural în zonă. Dacă, așa cum arată Ion Novăcescu, prima revistă românească care a publicat, la finele secolului al XIX-lea, imagini color este „Adevărul”,⁴⁹ în spațiul năsăudean, prima revistă cu copertă color este cea coordonată de către Pavel Tofan, doctor în medicină veterinară și autor al unor memorii interesante din timpul Primului Război Mondial,⁵⁰ al cărui titlu era „Calendarul Nostriu”. Între membrii notabili, tot mai puțini, se numără Emil Chifa. Revista va fi însă departe de gloria celor anterioare, singurul fapt epatant constituindu-l coperta color.⁵¹

Ultima revistă ce va marca peisajul editorial din zona Bistriței și a Năsăudului în perioada la care ne referim, va fi „Glasul Vremei”, o adevărată publicație-manifest, condiționată de evenimentele premergătoare Marii Uniri.⁵² Apărută, însă, într-un singur număr și cu un scop precis, de a fi manifestul românimii zonei și de a contribui la informarea oamenilor de aici cu privire la evoluția evenimentelor, ea nu va avea însă o altă valoare decât cea de sursă istorică.

Aceasta este, așadar, situația presei din zona Năsăudului în perioada 1867-1918. Atipică din perspectiva unor elemente, clasică datorită altora, publicistica revuistică de aici va constitui, de-a lungul perioadei investigate, un mijloc de informare și educare a publicului cititor. Apărută inițial ca o îndatorire oficială (în

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 92-94.

⁴⁹ Cf. Ion Novăcescu, *Linșajul mediatic în politica românească-1919. „Adevărul” versus Ion. I. C. Brătianu*, București, Editura Adevărul Holding, 2013, p. 7.

⁵⁰ Ioan Sigmirean, Adrian Onofreiu, *Istoria Județului Bistrița-Năsăud în documente și texte (epocile modernă și contemporană)*, Bistrița, Editura Răsunetul, 2001, p. 205. Cf. Iuliu-Marius Morariu, „O sursă inedită privitoare la istoria Marii Uniri în zona Năsăudului-fondul dr. Pavel Tofan”, în volumul *Sentenția-sesiune internațională de comunicări științifice studențești-edția a VI-a, 03-05 decembrie 2015*, coordonat de Claudia Ioana Soiocea, Iuliana Georgeana Spineanu, Târgu-Jiu, Editura „Academica Brâncuși”, 2015, pp. 280-286.

⁵¹ Teodor Tanco, *Istoria presei românești a Județului Bistrița-Năsăud de la origini până în 2004*, pp. 96-97.

⁵² Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, *Fond Glasul vremii, organ național ocațional*, Bistrița, 7 Noiembrie 1918, p. 2.

cazul raportului Gimnaziului), sau ca o modalitate de difuzare a unor idei pedagogice, ea își va diversifica ulterior tematica, redactorii asigurând astfel tranziția de la presa specializată la o publicistică similară celei din zilele noastre, ce conținea atât informații științifice, cât și literatură, știri sau reclame.

The Press from Năsăud Area in the Second Half of the 19th Century and the Early Part of the 20th Century. The Transition from the Specialized Press to „Loisir Publishing”

(Abstract)

In this research, the author investigates the evolution of the print media from the Năsăud area between 1867, when it was published the first review from there („The Yearbook of the Border Gymnasium from Năsăud”) and till 1918, when it took place the Great Union. He analyses the reviews printed in this period, the interests of the editors and presents the way how the cultural association influenced the development of this phenomenon. The investigation is monitoring the apparition of some reviews like: „Raportul Gimnaziului Grăniceresc Năsăudean” („The Yearbook of the Border Gymnasium from Năsăud”), „Școala Română” („The Romanian School”), „Calendarul Pedagogic” („The Pedagogic Calendar”), „Musa Someșană” („The Musa from Someș”), which was unique in the peisage because it was the only review published in manuscript, „Școala Practică” („The Practical School”), „Minerva”, „Revista Ilustrată” („The Illustrated Review”), „Revista Bistriței” („The Review of Bistrița”), „Calendarul Nostru” („Our Calendar”) sau „Glasul Vremei” („The Voice of the Time”), and s. o., trying to find who were the sponsorships of the magazines, what motivated them and how contributed these reviews at the cultural development of the Romanian People from that area.

Keywords: „Revista Ilustrată”, Victor Onișor, Vasile Petri, cultural association.

BISERICA ȘI RĂZBOIUL. CONFERINȚELE PASTORALE DIN ARHIEPISCOPIA IAȘILOR ÎN 1915

Ionel Moldovan
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași

Poziția Bisericii față de război a fost dezbătută la Conferințele Pastorale din Arhiepiscopia Iașilor în anul 1915. Discutarea acestei tematici face parte dintr-o serie de acțiuni de pregătire a clerului și a credincioșilor desfășurate pe durata neutralității de Biserica Ortodoxă Română în eventualitatea intrării României în Primul Război Mondial. Acestea au constat în publicarea unor broșuri cu discursuri ale ierarhilor adresate armatei și populației în timpul Campaniei din Bulgaria,¹ organizarea instituției preoților militari în mai 1915,² instruirea medicală a călugărilor și călugărițelor pentru a servi ca asistenți și brancardieri în cadrul societății Crucea Roșie³ și vizite ale ierarhilor în cuprinsul eparhiilor păstorite.⁴

Dacă aceste acțiuni inițiate de Biserică au fost popularizate și se regăsesc, cel puțin fragmentar, în istoriografie, pregătirea preoților pentru eventualitatea intrării României în război la Conferințele Pastorale din 1915 a rămas necunoscută. Privitor la acestea există un singur text informativ scris de preotul Constantin Roșescu din Iași și publicat în revista „Biserica Ortodoxă Română”, în numărul din ianuarie 1916. Titlul conferințelor mai apare în lucrarea lui Gabriel Pârvu, *Pregătiri sufletești pentru zile mari*,⁵ publicată în 1916.

În condițiile în care obiectul cercetării noastre nu este surprins în istoriografie, am fost nevoiți să ne fundamentăm demersul numai pe baza informațiilor culese din arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, unde se păstrează documentele organizatorice și procesele verbale ale conferințelor.

Acestea fuseseră legiferate de Biserica Ortodoxă Română în 1910 cu scopul sistematizării și uniformizării activității sociale, culturale și liturgice a clerului.⁶ Chestiunile dezbătute la întruniri au rămas în mare parte necunoscute

¹ Pimen Georgescu, *Jurământul și Cuvinte ostășești*, București, 1914.

² Constantin Nazarie, *Activitatea preoților de armată în campania din 1916-1918*, București, 1920, pp. 4-8.

³ Aurel Pentelescu, Gavril Preda, *Mitropolitul Pimen Georgescu (1853-1934)*, Ploiești, 2003; Emilian Nica, *Aduceți-vă aminte de înaintașii voștri. Arhiepiscopia Iașilor între anii 1900-1948*, Iași, 2009, pp. 103-105.

⁴ Gabriel Pârvu, *Pregătiri sufletești pentru zile mari*, București, pp. 138-203.

⁵ *Ibidem*, p. 79.

⁶ Chiru C. Costescu, *Colecțiune de Legiuri Bisericești și Școlare*, București, 1916, p. 311.

spațiului public, în condițiile în care participau doar preoții, iar informațiile publicate erau atent cizelate.

În ceea ce privește demersul nostru, perspectiva este rezumată la Arhiepiscopia Iașilor deoarece nu sunt publicate documente sau cercetări asupra Conferințelor Pastorale din Biserica Ortodoxă Română și nu am cercetat arhivele celorlalte eparhii. Nu cunoaștem dacă această tematică a războiului a fost dezbătută și în alte eparhii.

Conferințele din cele cinci județe ale Arhiepiscopiei Iașilor din 1915 au avut loc în perioada 5-10 octombrie, conform regulamentului ce prevedea participarea preoților din fiecare județ în două serii, cu ședințe pe durata a două zile. De la ședințele celor zece serii au rezultat zece procese verbale, care constituie sursa principală a acestui demers.⁷

Preoții participanți pot fi împărțiți în două categorii și anume, cei din ierarhia administrativă și cei convocați. Din prima categorie făceau parte cei cinci protopopi, cei zece delegați mitropolitani (unul la fiecare serie) și episcopul vicar mitropolitan Antim Petrescu, prezent la seriile I Dorohoi și I Suceava. Protopopii aveau misiunea de a prezida și modera conferințele. Delegații erau numiți dintre preoții distinși ai eparhiei, care dețineau cunoștințe teologice înalte și se remarcaseră la conferințele din anii precedenți. Aceștia aveau obligația să întocmească un raport asupra conferinței și să îl trimită Mitropoliei.⁸ Atât protopopii, ca moderatori, cât și delegații ca observatori aveau împuternicirea de a corecta sau completa ideile exprimate la dezbateri. Preoții convocați trebuiau să întocmească în scris teze privitoare la tematica stabilită și să le înainteze prezidiului seriei din care făceau parte. În cazul în care erau aleși prin tragere la sorți, trebuiau și să își susțină teza în fața colegilor din serie.

O clasificare a preoților de mir cunoaștem doar la nivelul anului 1909, când numărul acestora era de 531, dintre care 461 parohi și 70 supranumerari. Dintre aceștia 443 activau în mediul rural și 88 în mediul urban. Numărul preoților licențiați era de 30 (26 în mediul urban și 4 în mediul rural). Pe lângă aceștia, mai erau trei preoți absolvenți de facultate. Astfel, procentul preoților cu studii superioare era de 6,2%. Tot o categorie bine pregătită era considerată și cea a preoților care absolviseră cele două cicluri ale seminariilor teologice. Numărul acestora era de 124 (14 în orașe și 110 la sate), reprezentând un procent de 23,3% din total. Categoria majoritară a preoților era reprezentată de cei ce absolviseră

⁷ Aceste procese verbale au fost întocmite într-o formă stenogramică, ceea ce ne-a permis să cunoaștem în detaliu multe din perspectivele preoților privitoare la aspectele discutate. Vezi Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, *Dosar 7/1915* (în continuare A. M. M. B.).

⁸ Din păcate nu am găsit aceste rapoarte în Arhiva Mitropoliei, pentru a putea face o comparație între informațiile din acestea și cele din procesele verbale întocmite de secretarii seriilor. Textul publicat de preotul Constantin Roșescu din Iași în revista *Biserica Ortodoxă Română* este un astfel de raport.

numai seminarul cu patru clase sau cei ce urmaseră și cursurile claselor superioare ale seminarului fără a le absolvi.⁹

În ceea ce privește conferințele, procentul de prezență al preoților pe serii a variat între 90-95%, și doar 70% și-au întocmit tezele și le-au înaintat spre cercetare Mitropoliei. Diferența de procent dintre cei prezenți și cei care au înaintat tezele este datorată, în primul rând, dispensei pe care preoții trecuți de 60 de ani o primiseră începând cu acel an de a nu mai întocmi teze scrise.¹⁰

Intervenții în cadrul conferințelor au avut 112 de preoți, care reprezintă un procent de 21% din numărul total. Între aceștia 15 sunt din așa-zisa ierarhie administrativă și 97 sunt dintre cei convocați. Dintre cei 15, erau 10 licențiați și patru absolvenți ai seminarului superior.¹¹ Din cei 97 care au participat la dezbateri, 9 erau licențiați, 32 absolviseră nivelul superior al seminarului teologic, iar 34 nivelul inferior.¹²

Având în vedere aceste cifre, constatăm că cel puțin jumătate din preoții implicați în dezbaterile conferințelor din anul 1915 aveau studii temeinice (17% licențiați și 33% cu seminarul complet). Astfel, procesele verbale pe care se fundamentează demersul nostru conțin ideile elitei preoțești din Arhiepiscopia Iașilor.

Trebuie să precizăm și că procedura de alegere prin tragere la sorți a conferențiarilor a fost aplicată numai la seriile din județele Botoșani și Neamț. În celelalte cazuri câte trei dintre preoți s-au oferit voluntari pentru prezentarea tezelor. Intervențiile constituiau un mod de obținere a recunoașterii atât din partea colegilor, cât și din partea autorităților bisericești. Ca observație generală, numai clericii cu adevărat pregătiți s-au încumetat să ia cuvântul.

Înainte de a discuta pozițiile preoților în raport cu războiul, mai sunt necesare câteva precizări asupra titlului conferințelor din 1915. Acesta a fost comunicat protopopiatelor de către cancelaria mitropolitană pentru a-l transmite spre studiere și pregătire preoților din eparhie la data de 26 martie, deci cu șase luni înainte de ținerea conferințelor. Tematica era „Preoțimea și Armata”, având ca direcții de discuție: a) „Datoria preotului de păstorie în timp de război”; și b) „Datoria preotului de armată pe timp de război”.¹³

⁹ A. M. M. B., *Dosar 92/1909*, nepaginat.

¹⁰ *Ibidem*, *Dosar 7/1915*, f. 199.

¹¹ Despre educația delegatului mitropolitan Ion Danalache de la seria I Dorohoi nu avem cunoștințe. Potrivit informațiilor oferite de Aurel Pentelescu și Gavril Preda la pagina 13 a articolului „Jertfa preoților mobilizați în războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)”, preotul Ion Danalachi a fost în timpul războiului confesor al Regimentului 29 Infanterie din Dorohoi (a se vedea: http://www.once.ro/sesiuni/sesiune_2007/8%20Preoti.pdf, accesat în data de 09.05.2016).

¹² Din restul de 22 de preoți care au intervenit în dezbaterile conferințelor avem informații numai despre unul care era confesorul garnizoanei Iași. Restul de 21 sunt fie preoți tineri hirotoniți în perioada 1909-1915, fie preoți de garnizoană, fie preoți bătrâni de orăș cu patru clase de seminar.

¹³ A. M. M. B., *Dosar 7/1915*, f. 3.

Deși titulatura a fost „*preoțimea și armata*”, discutarea teoretică și practică a modului în care instituția ecleziastică trebuia să se raporteze și să acționeze în eventualitatea intrării României în război, ne îndreptățește să folosim pentru demersul nostru titlul de „*Biserica și războiul*”. În acest sens și preotul Roșescu în textul publicat în revista „Biserica Ortodoxă Română” pune un raport de egalitate între cele două formule.¹⁴

Analizând titlul prin cele două direcții de discuție înțelegem că alăturarea în raport de egalitate a termenilor de preoție (biserică) și armată (război) inducea slujitorilor altarelor ideea că așa cum trebuiau să își îndeplinească misiunea în cadrul bisericii, în același mod aveau datoria să se implice în susținerea războiului. Astfel, titlul nu conținea ideea de promovare a intervenției, ci trimitea la susținerea de către biserică a efortului de război în cazul intrării României în conflagrație.

Această perspectivă de implicare în caz de război transmisă prin tematica conferințelor nu avea cum să nu fie asumată de către preoți în cadrul unei instituții ierarhice, cum este biserica. Astfel, plecând de la cultura generală și informațiile cu care au intrat în contact în acel interval de jumătate de an, preoții și-au formulat tezele încercând să justifice perspectiva indusă prin titlu.

Pe lângă educația și cultura generală a preoților, comentariile pe baza subiectului de tratat au fost potențate de trei aspecte și anume: 1) existența războiului european și probabilitatea intervenției României; 2) experiența campaniei din Bulgaria din anul 1913; și 3) articolele de presă privitoare la implicarea bisericii în susținerea războiului. Toate aceste aspecte au fost observate prin prisma modului în care instituția bisericii și clerul, ca reprezentant al acesteia, trebuiau să se raporteze la război.

Argumentele pentru acceptarea și susținerea efortului de război formulate de aceștia pot fi clasificate în cinci categorii: 1) Conjuncturale sau privitoare la situația de pe continent de la acel moment; 2) Istorice; 3) Filosofice; 4) Naționale și 5) Morale. Modul de expunere a acestor argumente, chestiunile atinse, precum și explicațiile oferite de preoți diferă într-o măsură mai mare sau mai mică de la o serie la alta. În majoritatea cazurilor argumentările sunt originale, iar ideile expuse au valoare complementară pentru reconstituirea raportării Bisericii Ortodoxe, prin preoții săi, la război.

Din caracterul complementar al ideilor, demersul nostru de reconstituire poate primi eticheta de artificial în condițiile în care la fiecare serie preoții au argumentat și au observat o problemă dintr-un singur punct de vedere, și nu au avut posibilitatea de a cunoaște părerile colegilor din celelalte serii. Considerăm însă oportună cunoașterea acestor poziții deoarece ajută la reconstituirea stării de spirit din interiorul bisericii pe durata neutralității.

¹⁴ C. Roșescu, „Referat adresat St. Mitropolii a Moldovei și Sucevei. Preoțimea și armata”, în *Biserica Ortodoxă Română*, an XXXIX, număr 11, 1916, p. 1899.

Existența războiului european și posibilitatea implicării României în conflagrație, deși au fost determinante în alegerea unei astfel de tematici a conferințelor pastorale, nu au fost descrise decât de trei preoți. Lipsa precizărilor despre situația de pe continent poate fi explicată prin faptul că evenimentele erau unanim cunoscute, preoții conferențieri neconsiderând necesară expunerea pe larg a acestora.

Cea mai completă prezentare a situației de pe continent a fost făcută de protopopul Alexandru Simionescu, care a precizat la ambele serii din județul Botoșani că „din 1914, focul războiului s-a extins din ce în ce mai mult și aproape întreaga Europă se află într-un război pornit pe viață și pe moarte. Cele mai puternice națiuni se găsesc astăzi în luptă și cele mai desăvârșite arme de distrugere sunt folosite cu destulă abilitate. Nu știu care va fi sfârșitul acestui mare războiu. Știu atât, că pe când unele națiuni sunt în luptă, altele sunt într-o continuă pregătire, așteptând fiecare ziua cea mare. O zi așteptată și de neamul nostru și în așteptarea acelei zile se fac pregătirile necesare”.¹⁵

O altă descriere a fost făcută de protopopul județului Dorohoi la seria a II-a astfel: „focul războiului s-a extins în întreaga Europă [...] statele care n-au avut armate și le crează și noi românii [...] suntem încinși de focul războiului”.¹⁶ La aceeași serie, preotul Gh. Dumitru preciza că „focul războiului s-a întins de la o margine la alta a Europei și în curând trâmbița de alarmă va chema pe fii patriei”.¹⁷

Folosirea conjuncției „și” între descrierea situației de pe continent și cea a situației României a coincis cu introducerea unui raport de egalitate între desfășurarea războiului și posibilitatea intrării României în conflagrație. Astfel, cei trei preoți induceau ideea că așa cum desfășurarea războiului era o realitate, și intrarea României în acesta constituia o certitudine. E foarte greu de precizat dacă certitudinea aceasta constituia o simplă constatare sau o dorință a acestora. În orice caz, exprimările au conștientizat preoții din seriile la care au fost enunțate de iminența intrării României în război.

Experiența campaniei din Bulgaria din anul 1913 implică mai puțin latura teoretică a susținerii efortului de război și a fost folosită mai mult ca model de implicare practică și de acțiune a preoților pe durata mobilizării. Un număr de 12 preoți au făcut referiri la evenimente și acțiuni din 1913, valorificând activitatea clericală de susținere a armatei și a populației civile din acel context. Numărul relativ mare de mențiuni privitoare la anul 1913 ne arată pe o parte că evenimentele erau actuale în mintea preoților și pe altă parte că aceștia nu erau în totalitate conștienți de faptul că „Marele Război” era unul total și nu se compara cu scurta campanie din Bulgaria, deși la o privire superficială situația părea similară.

¹⁵ A. M. M. B., *Dosar 7/1915*, f. 237.

¹⁶ *Ibidem*, f. 209.

¹⁷ *Ibidem*, f. 210.

Referințele la informațiile din presă sunt cele mai importante din perspectiva reconstituirii stării de spirit și a perspectivelor preoților. În cadrul conferințelor au fost amintite trei astfel de idei din presă. Răspunsurile preoților la acestea au implicat argumente istorice, filosofice, morale și naționale.

Prima astfel de referință a fost făcută de delegatul mitropolitan Ioan Constantinescu la seria II-a din Botoșani. Acesta a amintit unele „atacuri ivite prin gazete că învățătura Mântuitorului Hristos nu a avut nici un efect asupra lumii”, ceea ce a permis existența războiului.¹⁸ Această idee minimaliza rolul creștinismului în evoluția societății și evidenția contradicțiile între învățăturile creștine și război.

Doi preoți au explicat din punct de vedere istoric cum a ajuns creștinismul să accepte războiul. Constantin Bobulescu la seria I Iași a adus numeroase pasaje din *Biblie* și din scrierile părinților bisericești din primele trei secole opozite războiului. Mai întâi l-a citat pe Origene, fără a da indicație bibliografică precisă, că „noi [creștinii n. n.] nu ne înarmăm contra popoarelor, căci prin Hristos am devenit fii păcii”. Apoi, a făcut referire la canonul 12 al Sinodului I Ecumenic care prevede pedeapsa de a nu împărtăși cu Sfintele Taine pe o perioadă de zece ani pe cei ce participă la război.¹⁹ Preotul Mihai Cărlănescu la seria II Suceava a precizat, de asemenea, că „în vechime războiul era osândit”, enumerând părinții bisericești (Tertulian, Clement Alexandrinul, Origene, Ciprian al Cartaginei, Vasile cel Mare) care au dezaprobat războiul. A citat și el un canon al Sfântului Vasile cel Mare care recomanda ca cei ce luau parte la război să nu fie împărtășiți cu Sfintele Taine timp de trei ani.²⁰

După ce au prezentat aceste poziții contrare războiului, ambii preoți au surprins momentul în care percepția s-a schimbat în cadrul creștinismului. Preotul Bobulescu a pus „răsturnarea principiului păcii” pe seama împăratului Constantin cel Mare care ar fi dat un edict prin care soldații imperiali trebuiau să fie numiți dintre creștini, păgânii urmând a fi înlăturați.²¹ Deși istoriografia nu cunoaște existența acestui edict, ideea că participarea creștinilor la război a fost admisă după acceptarea creștinismului ca religie licită în Imperiul Roman este validă, fiind confirmată și de preotul Cărlănescu care a precizat scurt că „devenind religie de stat, creștinismul a admis războiul”.²²

Contrar poziției preotului Bobulescu care a adus mărturii biblice contrare susținerii războiului, delegatul mitropolitan la seria I Suceava, Constantin

¹⁸ *Ibidem*, f. 241. Ideea a fost afirmată și de delegatul mitropolitan la seria I Neamț, Constantin Matasă, care preciza că „dacă societatea s-ar fi pătruns de doctrina creștină, n-ar fi fost războiul cu puțință și nici nevoie de rolul preotului în război”. Vezi *Ibidem*, f. 168.

¹⁹ *Ibidem*, f. 187. Acest preot avea o viziune contrară implicării și susținerii războiului de către preoțime. Perspectiva sa lovea în inițiativa mitropolitului Pimen Georgescu de a se înființa instituția preotului de armată deoarece respectarea canonului invocat însemna că preoții nu aveau voie să săvârșească Sfânta Liturghie și să se împărtășească pe front.

²⁰ *Ibidem*, f. 179.

²¹ *Ibidem*, f. 187.

²² *Ibidem*, f. 179.

Mălinescu, a afirmat că „războiul e recunoscut de religia creștină” și a venit cu numeroase citate biblice în sprijinul acestei idei.²³ Astfel, preoții au avansat ideea că în primele trei secole războiul nu a fost acceptat în creștinism, dar după ce a devenit religie lăic, a acceptat ca adepții ei să participe la război.

Pentru a explica existența războaielor, trei preoți au apelat la argumente filosofice. Economul Constantin Dinescu la seria I Iași a citat mai întâi părerea unor învățați ai trecutului care înfierau războaiele, iar apoi „pe cei din școala materialistă Hacbel [Hegel n. n.], Hobbes etc., care le îndreptățeau prin argumentarea că: a exista un tribunal care să împace popoarele nu se poate, căci ar trebui să fie o putere mai înaltă”.²⁴ Economul Ioan Mitru la seria II Iași a explicat existența războiului prin raportare la pasajul biblic din cartea Facerii precizând că „lupta își are originea în lume, de când Cain a ucis pe fratele său Abel. Tot astfel și între popoare e luptă”.²⁵

Cu referire la situația de neutralitate a României, în vederea susținerii unei poziții intervenționiste, preotul Dumitru Chițoveanu la seria II Botoșani afirma că „un popor nu poate să trăiască numai pe timp de pace, ci se întâmplă să intervină și neliniște și războaie”.²⁶ Preoții, prin argumentele istorice și filozofice nu au combătut ideea că învățăturile creștine nu sunt favorabile războiului, ci doar au găsit explicații ale existenței acestuia și a momentului în care a fost acceptat în creștinism.

Explicația morală a existenței războiului a fost oferită de doi preoți. Vom prezenta aici doar perspectiva delegatului Constantinescu de la seria II Botoșani, care considera conflagrația rânduită de Dumnezeu pentru ca prin ororile ei „să se reîntroneze iarăși [pe pământ n. n.] învățătura Divinului Mântuitor”.²⁷ Afirma că știința și filosofia omenească, căutând să înlăture filosofia și învățătura creștină a adus în lume învățături „cu totul străine [ideilor creștine n. n.]” precum cea că „cel mai slab trebuie zdrobit, că viața e o nesfârșită concurență, că dreptatea e totdeauna de partea celui mai tare și că zbuciumul milioane de oameni nu e, la urma urmei, de cât o nemăsurată goană după o mișerabilă bucată de pâine”. Opina, astfel, că „înlăturate învățăturile creștine, omenirea a ajuns într-un hal de nimicire și ruină totală”. După ce a prezentat acest scenariu sumbru, a oferit și latura moralizatoare a acestei conflagrații afirmând că „adevărul și dreptatea nu puteau sta multă vreme acoperite sub revărsarea forțelor brutale și Puterea Dumnezeiască a vrut să arate că în domeniul sufletesc nu poate dicta nimeni decât Dumnezeu” și astfel, „printr-un cataclism universal, învățăturile Mântuitorului puteau să își reia locul în lume”. Pentru a-și întări ideea a continuat cu o metaforă precizând că dacă învățăturile creștine „au pătruns și s-au lăfit în lume prin jertfa sângelui celui răstignit pe Golgota și a miilor de martiri, tot astfel prin jertfa sângelui²⁸ a mii și milioane de luptători căzuți își va relua locul învățătura

²³ *Ibidem*, f. 177.

²⁴ *Ibidem*, f. 185.

²⁵ *Ibidem*, f. 186.

²⁶ *Ibidem*, f. 241.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

Dumnezeiescului Mântuitor”.²⁹ În final, justificând și această ultimă idee argumenta că „numai credința în Mântuitorul Hristos a dat popoarelor bărbăția necesară în durerile și loviturile ce le primesc de atâtea luni, căci credința e învingătoare și toți scepticii și ateii au putut să se convingă de deșertăciunea teoriilor lor”.³⁰

Această explicație morală, trimite tot la ideea de acceptare și susținere a războiului, ororile acestuia având o conotație pozitivă pentru risipirea răului care a condus lumea la război, evidențiind ideea că la finalul conflagrației umanitatea avea să se întoarcă la viața pe principii creștine.

A doua mențiune de presă, referitoare la faptul că biserica creștină, cu învățătura ei este nefavorabilă ideii de război, a fost făcută de Constantin Vasiliu la seria II Neamț. Această idee, de asemenea, nu a fost respinsă argumentat, ci preotul Vasiliu a opinat că „rolul Bisericii nu este de a împiedica costurile [războaielor n. n.] ci de a le micșora greutatea”,³¹ făcând trimitere la aspectele practice pe care preoții trebuiau să le îndeplinească în caz de război.

Această idee că biserica trebuia să se opună războiului a fost contrată prin perspectiva istorică asupra rolului bisericii în evoluția popoarelor, cu referire la cazul românesc. Protopopul Alexandru Simionescu conștientiza preoții din județul Botoșani că „biserica noastră a avut un mare rol în dezvoltarea poporului românesc”.³² Constantin Posa la seria II Botoșani preciza că „biserica noastră a fost în toate timpurile nedeslăpită de națiune”.³³ C. Costeanu la seria II Dorohoi afirma că „biserica este scut al cimentării neamului românesc”.³⁴ De asemenea, preotul Ioan Parfenie la seria I Suceava amintea „activitatea cea mare exercitată de Biserica Română în toate timpurile și în toate împrejurările prin care a trecut poporul românesc”.³⁵

Din aceste exemple se observă că preoții fie se raportau la trecut cu obligativitatea de a urma acel exemplu în situația în care se aflau, fie foloseau un prezent continuu, evidențiind o permanență a rolului bisericii în societate. Pentru primul caz, protopopul Simionescu preciza că „biserica n-a încetat de a avea și astăzi [cu raportare la momentul 1915 n. n.], un mare rol în viața neamului nostru”,³⁶ iar pentru al doilea, preotul Dumitru Ștefănescu la seria I Botoșani preciza că „biserica creștină a fost totdeauna conducătoare spre limanul mântuirii popoarelor în vremuri tulburi”.³⁷ Aceste exemple arată că unii preoți argumentau sprijinirea efortului de război prin prisma

²⁹ Aceeași idee a fost sugerată de protopopul județului Dorohoi la ședințele seriei a II-a. Acesta preciza că după acele „timpuri grele când focul războiului s-a extins în întreaga Europă [...] urma să se facă regenerarea lumii”. Vezi *Ibidem*, f. 209.

³⁰ *Ibidem*, f. 243.

³¹ *Ibidem*, f. 167.

³² *Ibidem*, f. 237.

³³ *Ibidem*, f. 240.

³⁴ *Ibidem*, f. 209.

³⁵ *Ibidem*, f. 176.

³⁶ *Ibidem*, f. 237.

³⁷ *Ibidem*, f. 238.

tradiției istorice a bisericii, neoferind argumente contrare viziunii din media că biserica, conform învățăturilor ei, trebuia să se opună războiului.

Ultima referire la presă a fost făcută de preotul Nicolae Hodoroabă, delegat mitropolitan la seria II Dorohoi, care preciza că „*deși sunt voci care acuză preoțimea pentru existența războiului, cauzele și autorii lui morali sunt germanii*”.³⁸ *Ideea că preoțimea are o parte din vină a fost însă admisă și reinterpretată de doi preoți. Cea mai expresivă precizare este a preotului Bobulescu de la seria I Iași, care explică că „dacă preoțimea de pretutindenii ar fi propovăduit pacea, astăzi acest război general poate n-ar exista”*.³⁹ O perspectivă mai nuanțată a acestei idei este a preotului G. Nepotescu de la seria I Botoșani, care argumenta existența războiului prin faptul că în societate „*s-a cultivat inteligența în detrimentul sufletului*”, precizând că o parte din vinovăție este a preoților, deoarece aceștia ar trebui să educe societatea în spiritul moralității”.⁴⁰

Deși delegatul mitropolitan Hodoroabă avea o explicație conjuncturală reclamând întreaga vinovăție a războiului de pe continent la germani, părerile preoților Nepotescu și Bobulescu, arată că aceștia erau conștienți de puterea clericilor de a schimba evoluția unei societăți prin modul în care își îndeplineau misiunea și prin mesajele pe care le propagau. În acest sens, preotul Constantin Leonte la seria II Iași preciza că „*dacă România se va întregi va fi meritul și al nostru al preoțimii, istoria ne dovedește cum au lucrat și luptat preoții noștri alături de ostași*”.⁴¹

Pe lângă această perspectivă, mulți preoți au găsit un răspuns pentru susținerea efortului de război în rolul național jucat de preoțime în trecutul istoric. Este vorba despre evidențierea ideii istoriografice a lui Nicolae Iorga⁴² conform căreia biserica, prin preoții ei, a fost un factor determinant în unitatea și supraviețuirea etnicului național românesc.

În această direcție, preotul D. Ștefănescu la seria I Botoșani preciza că „*preoțimea română e născută și trăiește cu sentimentul patriotic românesc*”, și continua că „*dacă va veni vremea ca și neamul nostru să fie chemat la luptă [...] preoțimea își va face datoria conform învățăturilor Sfintei Scripturi pentru iubirea aproapei și după pilda străbunilor în apărarea onoarei neamului*”.⁴³ Aceeași idee a fost prezentată sub forma unui prezent continuu de preotul Sava Popovici la seria II Iași prin exprimarea că „*fie în timp de pace, fie în timp de război, preotul [trebuie] să muncească pentru țară și neam*”.⁴⁴

Și aceste argumentări conduc la ideea de implicare și de susținere a efortului de război de către preoțime. Asemenea situației de mai sus când am prezentat răspunsul la „*acuză din presă*” că biserica, conform învățăturilor sale, nu

³⁸ *Ibidem*, f. 215.

³⁹ *Ibidem*, f. 186.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 245.

⁴¹ *Ibidem*, f. 221.

⁴² Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902.

⁴³ A. M. M. B., *Dosar 7/1915*, f. 238.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 221.

trebuia să susțină războiul, și de această dată preoții nu s-au poziționat contrar ideii de susținere, ci au evidențiat tradiția istorică sub forma unui argument pentru necesitatea urmării exemplelor trecutului de a sprijini necondiționat aspirațiile naționale care în acel moment însemnau intrarea în război.

Observăm că direcția de susținere a efortului de război se regăsește sub diferite forme în argumentări și că preoții au găsit explicații conjuncturale pentru implicare deși, după cum înșiși afirmau, învățăturile bisericii primare creștine erau contrare războiului. Se poate afirma astfel că preoțimea opunea învățăturilor creștine primare tradiția ulterioară a bisericii.

În ceea ce privește implicarea ecleziastică pentru susținerea războiului, coroborarea perspectivelor preoților ne conduce la o adevărată doctrină. Astfel, Nicolae Hodoroabă, delegat mitropolitan la seria II Dorohoi, afirma că „*biserica aprobă războiul defensiv, nu ofensiv, iar noi n-avem de cucerit, ci de luat îndărăt ceea ce ni s-a luat de mult*”.⁴⁵ Dumitru Grigoraș la seria II Botoșani nuanța această idee precizând că „*războiul de oprimare e dezaprobat de biserică, iar războiul de apărare e impus ca datorie morală*”.⁴⁶ Un război de oprimare era considerat de C. Dinescu din Iași războiul împotriva Serbiei, descris prin cuvintele de „*piraterie și sugrumare*”.⁴⁷

O viziune mai completă a ideii de război defensiv a fost oferită de Sachelarul Roșescu în articolul amintit. Acesta explică că războiul pe care România avea să îl poarte era menit să apere pe românii din afara granițelor, ale căror drepturi și libertăți fundamentale erau încălcate, și astfel să asigure libertatea neamului românesc.⁴⁸ Din aceasta se înțelege că în percepția clericilor apărarea neamului românesc se fundamenta pe principiul naționalităților.

În cadrul conferințelor, principiul naționalităților a fost pus în relație cu învățătura creștină de către preotul Dumitru Furtună la seria I Dorohoi. Potrivit secretarilor seriei, acesta a argumentat cu citate scripturistice că „*spiritul legii ortodoxe e pentru principiul naționalităților*”, deoarece „*creștinismul înfrumusețat cu mormintele strămoșilor nu poate fi contra morții pentru patrie*”. A concluzionat apoi că „*universalitatea creștină păstrează principiul naționalităților*” și „*susține varietatea națiilor*”.⁴⁹

De asemenea, posibila implicare a bisericii era justificată de preoți prin ideea de dreptate sau de cauză sfântă. Dreptatea avea în viziunea preoților o dublă formă, omenească și „*Dumnezeiască*”. Evidențierea acestor două forme a fost făcută de delegatul mitropolitan Ioan Constantinescu la seria II Botoșani. În viziunea acestuia dreptatea umană „*e totdeauna de partea celui mai tare*”, fiind „*străină*” învățăturilor creștine,⁵⁰ iar dreptatea „*Dumnezeiască*” se află în opoziție față de cea

⁴⁵ *Ibidem*, f. 215.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 240.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 185.

⁴⁸ Sachelar C. Roșescu, „Referat adresat St. Mitropolii”, p. 1900.

⁴⁹ A. M. M. B., *Dosar 7/1915*, f. 213.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 241.

omenească, constituind sursa și fundamentul principiilor creștine. Astfel, potrivit acestei viziuni, o formă autentică a dreptății omenești nu poate exista decât în concordanță cu „legile” lui Dumnezeu și cu principiile creștine.

Acest tip de dreptate a fost invocat în relație cu cazul românesc de protopopul Alexandru Simionescu prin afirmația că „națiunea noastră va fi chemată să intre în luptă spre a-și apăra drepturile ei sfinte [...] Dumnezeu a pus legi veșnice, după care numai ceea ce e clădit pe virtute și dreptate trăiește”.⁵¹ Prin această exprimare, idealul național românesc bazat pe principiul naționalităților era considerat în acord cu „legile” divine.

Tot în legătură cu ideea de dreptate, Constantin Posa la seria II Botoșani a evidențiat problema împărțirii dreptății cu referire la intervenția românească din Bulgaria din anul 1913. A afirmat că „războiul din 1913 a fost pentru întronarea dreptății și a liniștii”, opinând că „astfel de războaie pentru dreptate, Biserica le admite”.⁵² Această perspectivă conținea o sugestie intervenționistă prin faptul că inducea ideea că așa cum războiul balcanic luase sfârșit prin implicarea României, așa și ostilitățile „Marelui Război” urmau a fi decise de o intervenție românească.

Justificarea susținerii războiului prin sfințenia cauzei românești a fost evidențiată de arhierul Antim Petrescu la seria I Dorohoi prin cuvintele: „cauza noastră este sfântă. Românii, război de cucerire n-au făcut. Luptăm numai pentru apărarea ogorului nostru și pentru a ne recuceri ceea ce ni s-a răpit în chip boțesc”.⁵³ Preotul Dumitru Furtună afirma, la rândul lui, la seria I Dorohoi că „lupta noastră e o luptă sfântă pe care Dumnezeu o aprobă”.⁵⁴ Astfel, sfințenia coincidea cu idealul autodeterminării în virtutea principiului naționalităților.

Astfel, sistematizând perspectivele preoților putem afirma că în viziunea lor biserica aproba și susținea războaiele defensive și pe cele de apărare a dreptății și a cauzelor sfinte. Din aceasta înțelegem că aceștia considerau legitimă intrarea într-un război atât timp cât exista un diferend justificat.

În pofida acestei viziuni, conferențiarilor nu au precizat de partea cărei alianțe trebuia să intre România în război. Contabilizarea aspectelor pozitive din spațiul extern evidențiate de preoți nu ne ajută în această direcție deoarece, din cele zece precizări, cinci privesc tabăra Antantei, și cinci pe cea a Puterilor Centrale.

Totuși, se observă în discursurile unor preoți accente de propagandă intervenționistă. A reconstitui, însă, numărul celor implicați în aceasta doar pe baza proceselor verbale este o misiune greu de realizat metodologic, deoarece intervenționistii nu pot fi deosebiți de cei care erau de acord să susțină efortul de război fără a fi promotorii acestuia înainte de mobilizare.

Diferența între intervenționiști și cei neimplicați în promovare poate fi observată în funcție de momentul în care preoții înțelegeau să pună în aplicare

⁵¹ *Ibidem*, f. 237.

⁵² *Ibidem*, f. 240.

⁵³ *Ibidem*, f. 213.

⁵⁴ *Ibidem*.

chestiunile discutate în cadrul conferințelor. Astfel, intervenționistii susțineau că pregătirea populației în sensul promovării ideilor de susținere a cauzei naționale trebuia făcută și înainte de intrarea în război, pe când cei din urmă afirmau că aceasta putea fi făcută numai după anunțarea mobilizării. În general, argumentele folosite de preoți au fost intervenționiste, fiind evidențiate beneficiile implicării.

Există o singură poziție contrară. Este vorba despre Constantin Bobulescu de la seria I Iași care însoțise armata în campania din anul 1913. Acesta a pus mai întâi la îndoială ideea de implicare a preoților în susținerea efortului de război prin afirmația că „*dacă preoțimea de pretutindeni ar fi propovăduit pacea, astăzi, acest război general poate n-ar exista*”⁵⁵ iar apoi a povestit despre experiența sa din timpul campaniei din Bulgaria când a fost ofensat prin purtarea ofițerilor și prin jafurile făcute de soldați pentru a se hrăni. A menționat că nu a putut împiedica purtările necreștinești și că voind „*să stânjenească abuzul și lăcomia soldaților a fost acuzat de socialism*”. Astfel, concluziona că „*preotul nu trebuie să însoțească armata în război*”⁵⁶. Această poziționare a fost relativizată în intervenția imediat următoare de Alexandru Ghiorghiu care admitea că după Biblie, preotul nu avea ce căuta în armată, dar în calitate de fiu al patriei trebuia „*să dea Cezarului ce este al Cezarului, și lui Dumnezeu ce este a lui Dumnezeu*”. Din acest exemplu se înțelege că argumentele contrare implicării preoților în război au fost minimalizate și chiar înlăturate prin evidențierea unor idei unanim acceptate în scopul uniformizării perspectivei de susținere și implicare.

Tot în această cheie amintim previziunea arhierului vicar mitropolitan Antim Petrescu: „*calamitatea va trece, liniștea va veni, idealul românesc se va îndeplini, fiecare factor social își va lua plata cuvenită*”⁵⁷. Prin această exprimare, arhierul inducea preoților ideea că în măsura în care se vor implica în susținerea războiului vor primi recunoaștere și răsplată la finalul conflagrației.

În concluzie, conferințele pastorale din Arhiepiscopia Iașilor din anul 1915 fac parte dintr-o serie de acțiuni de pregătire a clerului și a populației civile pentru război desfășurate de Biserica Ortodoxă Română în perioada neutralității. Preoții au dezbătut comprehensiv perspectiva ecleziastică asupra războiului și au încercat să demonstreze că nu este contrar învățăturilor și tradiției bisericii. Ideea de susținere a efortului de război de către biserică în cazul în care România abandona neutralitatea nu a fost rezultatul dezbaterilor, ci cancelaria mitropolitană, prin modul în care a formulat titlul conferințelor, a indus preoților această cheie de discuție vorbind despre misiunea preotului de păstorire și a celui de armată în timp de război. Astfel, preoții nu au făcut decât să argumenteze și, implicit, să își asume perspectiva indicată de ierarhia bisericească.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 186.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 187.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 212.

**The Church and the War.
The Pastoral Conferences from Archdiocese of Iași in 1915**

(Abstract)

The pastoral conferences created in Archdiocese of Iași in 1900 by Pimen Georgescu, the Metropolitan of Moldova according to the Bukovina and Transilvania's pattern, were dedicated in 1915 to the issue of war and to the manner in which priests' should have got involved in case Romania had abandoned neutrality. The theme belongs to a set of activities developed by the Romanian Orthodox Church between 1914 and 1916 in order to train the clergy and the citizens for the war. The priests discussed comprehensively the ecclesiastical perspective on war. They tried to prove that it was not against Church's doctrine and tradition. The idea that the Church should suport the war effort was not the result of the debates, but the Metropolitan Council phrased the conference's titles in such way that it induced this idea that the priest had a double mission: being a pastoral priest and an army's one during the war. So, the priests didn't do anythig else but to argue and to assume the perspective indicated by the hierarchy of the church.

Keywords: Romanian Orthodox Church, Archdiocese of Iași, clergy, pastoral conferences, war.

PROIECTUL FRANCEZ DE CONSTITUIRE A UNEI LEGIUNI TRANSILVĂNENE ÎN 1918. TRANSPORTAREA VOLUNTARILOR ROMÂNI DIN RUSIA ÎN FRANȚA*

Ionel Sigarteu
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Ieșirea Rusiei din război în urma loviturii de stat bolșevice din toamna anului 1917 a avut efecte și asupra frontului românesc. Conducerea armatei ruse a fost preluată de Nicolai Krylenko care a început negocierile pentru o pace separată cu Germania și a îndemnat personalul militar să părăsească fronturile. În urma noilor decizii, soldații au fost greu de reținut în tranșeele din România,¹ Misiunea Militară Franceză și autoritățile române încercând să înlocuiască trupele ruse ce nu mai puteau fi controlate cu noi forțe formate din cehii, sârbii și transilvănenii aflați în Ucraina.² Dorința generalului Henri Berthelot de a aduce diviziile cehe pe frontul românesc nu s-a realizat din cauza încrederii scăzute în guvernarea sovieticilor și a ucrainenilor. Încheierea unei eventuale păci de către Ucraina, care era previzibilă, ar fi dus la dezarmarea cehilor înainte de plecarea lor în România³ și chiar în condițiile în care aceștia ar fi ajuns pe frontul românesc situația economică instabilă cauzată de ieșirea aliatului rus ar fi împiedicat supraviețuirea celor două armate.⁴ Chiar dacă nu mai puteau să fie folosiți pe frontul românesc, abandonarea cehilor în haosul din Rusia ar fi dus la pierderea speranțelor pe care aceștia și le puneau în aliați. În consecință, în februarie 1918, T. G. Masaryk a cerut acordul francezilor de a trimite trupele sale în Franța, așteptând până la noi directive pe teritoriul Rusiei.⁵

În vara anului 1918, Antanta se găsea într-o situație dificilă, amplificată de retragerea din război a unui important aliat al său și de perspectivele tot mai

* Această lucrare a fost posibilă prin sprijinul financiar oferit de Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cofinanțat prin Fondul Social European, în cadrul proiectului POSDRU/187/1.5/S/155383, cu titlul „Calitate, excelență, mobilitate transnațională în cercetarea doctorală”.

¹ Charles J. Vopicka, *Secretele Balcanilor. Șapte ani din viața unui diplomat în centrul furtunos al Europei*, Iași, Institutul European, 2012, p. 144.

² General Henri Berthelot, *Memorii și corespondență (1916-1919)*, București, Editura Militară, 2012, p. 254.

³ *Ibidem*, p. 305, 307, 308.

⁴ *Gazeta Voluntarilor*, an III, număr 5, 15 martie 1925.

⁵ General Henri Berthelot, *Memorii și corespondență (1916-1919)*, p. 323.

sumbre privind soarta conflagrației în noul context.⁶ Un mare ajutor pe care l-au primit aliații în această perioadă și care a acoperit parțial din pierderile cauzate de Rusia, a venit din partea naționalităților din monarhia austro-ungară, care refuzau să mai lupte pentru supraviețuirea acestui stat. În cazul acesta prin eforturile cehilor, slovacilor, polonezilor, iugoslavilor, românilor și cu sprijinul unor reprezentanți ai Antantei, la 9 aprilie 1918, în sala Capitoliului din Roma și-a deschis lucrările Congresul naționalităților din cadrul monarhiei dunărene. În cadrul acestei manifestări o comisie a avut sarcina de a se ocupa de asistența și organizarea prizonierilor de război în legiuni care să lupte împotriva Puterilor Centrale.⁷

Proiectul constituirii unor trupe de voluntari din foștii prizonieri de război ai monarhiei austro-ungare are, însă, origini mai vechi. În 16 decembrie 1917, președintele Franței, Raymond Poincaré, a semnat un acord cu Consiliul Național Cehoslovac prin care s-a decretat formarea unei armate naționale care să lupte alături de aliați. Bazele corpului militar au fost puse de cei 2100 de voluntari veniți din Rusia în noiembrie 1917 și aprilie 1918.⁸

Recunoașterea aspirațiilor naționale ale cehilor și slovacilor de către guvernul francez a urmărit creșterea forței militare a Antantei și a dus inevitabil la demersuri pentru a se fonda o legiune transilvăneană.⁹ Formată în scopuri politice, legiunea trebuia să devină o unitate destinată a fi folosită la fel ca în cazul cehilor și polonezilor pe frontul francez sau pe alte fronturi aflate sub comandament francez.¹⁰ Din aprilie 1918, românii din Transilvania care erau prizonieri de război în Franța și Italia, au adresat cereri Antantei pentru a le aproba să lupte pe frontul occidental împotriva Puterilor Centrale. Pentru a sprijini dorințele acestora, s-a constituit în 30 aprilie la Paris, Comitetul Național al Românilor Transilvăneni și Bucovineni, structură ce va face numeroase demersuri pentru crearea unei legiuni române pe teritoriul Franței și Italiei. Generalul Dumitru Iliescu, care și-a dat demisia de pe frontul românesc s-a pus la dispoziția Antantei pentru a sprijini această idee.¹¹

Constituirea unor trupe formate din voluntari români din Transilvania ar fi avut pentru aliați „un interes simbolic” alături de proiectul cehilor, iugoslavilor și al polonezilor. Planurile Antantei îi cuprindeau pe toți voluntarii care se aflau pe

⁶ Konstantin Sakharow, *The czechs legions in Siberia*, Ohoi, Buda Publishing, 1992, p. 45.

⁷ Vasile Dudaș, *Legiunea Română din Franța (1918-1919)*, Timișoara, Editura Mirton, 1996, p. 15.

⁸ Nechvatal Martin, „La naissance d’une armée tchécoslovaque en France”, în *Guerres Mondiales et conflits contemporains*, număr 169, aprilie 1993, p. 40.

⁹ Service historique de la Défense, Vincennes, 7 N 1458, *Analyse créations d’une légion transylvaine No SL/II*, (în continuare S. H. D.).

¹⁰ *Ibidem*, *Le président du conseil ministre de la guerre à M. le Ministre des affaires étrangères, Paris, 10 janvier 1919*.

¹¹ *Ibidem*, *Monsieur le Ministre, signe D. Draghicesco, T. Vnia*.

teritoriul Rusiei, Americii, Italiei, cât și de pe teritoriul Franței.¹² Resursele umane disponibile constau în prizonierii aflați pe teritoriul Franței, transilvănenii din Legiunea Străină și cei aflați în Suedia. Pe teritoriul Italiei se găseau 18.000 de prizonieri, dar era puțin probabil ca autoritățile italiene să fie de acord cu cedarea lor în condițiile în care aceștia ar fi putut constitui o forță militară utilă pentru propriul front. În Statele Unite, de asemenea, exista posibilitatea constituirii unei divizii, iar în Rusia organizarea transilvănenilor urma să se facă la fața locului alături de trupele cehe.¹³

Potrivit unei statistici a Ministerului Afacerilor Străine Franceze pe teritoriul Rusiei se aflau 100.000 de prizonieri transilvăneni și bucovineni la orizontul anului 1918. Dintre aceștia aproximativ 20.000 au fost reuniți și echipați la centrul lor de concentrare din Kiev.¹⁴ Peste 10.000 au fost trimiși să lupte în armata română,¹⁵ formând Primul Corp de Voluntari Români care au luat parte la luptele de la Mărășești, Oituz și Panciu.¹⁶

În Rusia ar mai fi rămas în jur de 80.000 de prizonieri, o mare parte din ei găsindu-se în Siberia.¹⁷ Recrutarea acestora a fost stopată din cauza ocupării Ucrainei de către trupele austro-germane și de semnarea Păcii de la București.¹⁸ Dintre voluntarii din Kiev, unii au fost mutați la Chișinău, iar ofițerii recrutori au fost trimiși la Novocerkovsk și Rostov pe Don, unde trupele de cazaci au început să construiască un front puternic împotriva bolșevicilor. Intenția era de a se continua recrutarea la Don, în Turkestan și în Siberia, regiuni unde bolșevismul nu se instalase încă.¹⁹ În scopul reușitei acestei acțiuni, generalul Dumitru Iliescu a făcut apel la aliați pentru a interveni la japonezi, chinezi și americani pentru a-i ajuta pe români în căutarea taberelor de prizonieri.²⁰

Ocuparea Ucrainei de către Puterile Centrale a dus la imposibilitatea autorităților române de a-i repatria pe toți voluntarii, unii din ei rămânând izolați pe teritoriul Rusiei, așteptând orice posibilitate de a relua lupta pentru cauza

¹² Vasile Dudaș, *Legiunea Română din Franța (1918-1919)*, pp. 19-20.

¹³ S. H. D., *Note pour M. le commandant le de camp*.

¹⁴ *Ibidem*, *Notes des Affaires Étrangères au sujet d'un projet de légion transylvaine, le 15 mai 1918*.

¹⁵ Petru Nemoianu, *Prima Alba-Iulie. Voluntarii români în războiul pentru întregirea neamului*, Timișoara, Institutul de Arte Grafice Poporul, p. 62

¹⁶ Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale (în continuare S. J. C. A. N.), *Arhiva personală Victor Deleu*, Victor Deleu (1876-1939), volumul IX, p. 36.

¹⁷ S. H. D., *Notes des Affaires Étrangères au sujet d'un projet de légion transylvaine, le 15 mai 1918*.

¹⁸ Elie Bufnea, *Voluntarii români din Siberia*, Brașov, Tipografia Branisce&Co., 1928, p. 12.

¹⁹ Petru Nemoianu, *Prima Alba-Iulie. Voluntarii români în războiul pentru întregirea*, p. 58; Vasile Popa, Ion Cerăceanu, Vasilica Manea, *Misiunea generalului Coandă la Kiev*, București, Editura Militară, 2012, p. 273.

²⁰ Arhivele Naționale Centrale București (în continuare A. N. C. B.), *Fond Personal Dumitru Iliescu*, dosar 34/1918-1919, document 2.

națională.²¹ Situația lor a devenit critică, deoarece erau considerați de germani și austro-ungari trădători, iar bolșevismul se răspândise în întreaga Rusie.²² Cu toate acestea, nu bolșevismul în adevăratul lui sens îi înspăimânta pe voluntari, ci prevederile Tratatului de Pace de la Brest-Litovsk din 3 martie 1918, prin care aceștia trebuiau să fie repatriați Puterilor Centrale.²³ Germanii erau de părere că încheierea păcii dintre Rusia Sovietică și Puterile Centrale va avea ca rezultat înfrângerea Antantei, planificând să transfere forțele sale de pe frontul de Est pe cel de Vest. Lansarea unor atacuri amplificate în Occident înainte să ajungă forțele americane ar fi trebuit să scoată Franța din război.²⁴

După semnarea păcii, rușii nu au recurs la aplicarea prevederilor tratatului referitoare la repatriere. Potrivit istoricilor americani, bolșevicii au văzut în prizonierii din Austro-Ungaria un potențial aliat împotriva armatelor albe care au început să se formeze de-a lungul frontierelor.²⁵ Prin urmare, cehii și slovaci care au trecut în tabăra bolșevicilor au fost susținuți de guvernul sovietic pentru a organiza o amplă campanie de înrolare a prizonierilor în Armata Roșie. Pentru a le facilita propagandiștilor munca, autoritățile sovietice au încetinit circulația trenurilor și le-au asigurat agitatorilor acces la trupe și protecție personală.²⁶ După două luni de eforturi, propagandiștii au reușit să recruteze 3000 de cehi și slovaci pentru Armata Roșie, aceștia fiind dintre foștii prizonieri de război sau legionari.²⁷

Situația de constrângere în care se aflau voluntarii a fost atenuată în martie 1918 de generalul Henri Berthelot care se retrăgea cu Misiunea Militară Franceză din România prin Rusia. Acesta le sugerează formarea unui front contra Puterilor Centrale cu flancul drept în orașul Murmansk, cu centru pe Volga și cu flancul stâng la Marea Neagră. Pentru un asemenea plan era nevoie de un număr considerabil de voluntari, cele două divizii cehă și slovace și micile detașamente de români fiind insuficiente. Pentru a duce la sfârșit proiectul ar fi trebuit dislocate trupe de pe frontul de vest, ceea ce ar fi dus la slăbirea acestuia în fața armatei germane, iar timpul necesar până la sosirea acestora ar fi putut duce la înrăutățirea situației voluntarilor din cauza problemelor interne din Rusia. Aliații au renunțat, astfel, la acest plan, gândindu-se că ar fi mai bine ca voluntarii să străbată întreg

²¹ Elie Bufeana, *Revoluția de eliberare națională a Transilvaniei, Unirea 1914-1918*, Baia-Mare, Editura Marist, 2010, p. 59; Ion Agrigoroaiei, Dumitru Ivănescu, et al., *Stări de spirit și mentalități în timpul marelui război. Corpurile de voluntari români din Rusia*, Iași, Editura Junimea, 2005, p. 79.

²² Elie Bufeana, *Voluntarii români din Siberia*, p. 16.

²³ Konstantin Sakharov, *The czechs legions in Siberia*, p. 45.

²⁴ Krizek Jaroslav, „Tomás G. Masaryk et la possibilité de reconstituer un front oriental vers l'été 1918”, în *Guerres Mondiales et conflits contemporains*, număr 169, aprilie 1993, p. 67.

²⁵ W. Bruce Lincoln, *The conquest of a continent. Siberia and the Russians*, New York, Cornell University Press, 1994, p. 298.

²⁶ Victor M. Fic, *The bolshevik and the czechoslovak legion*, New Delhi, Ruby Offset Works, 1978, p. 78.

²⁷ *Ibidem*, p. 104.

globul până pe frontul de vest.²⁸ În acest caz, cehii au semnat o convenție cu bolșevicii,²⁹ prin care au obținut în luna aprilie 1918 evacuarea spre Vladivostok.³⁰ Ajunși în portul de la Oceanul Pacific, navele aliate trebuiau să-i transporte prin Canalul Panama și peste Atlantic în Franța, unde vor putea lupta împotriva germanilor. Dacă lucrurile ar fi decurs conform planului și Puterile Centrale ar fi fost învinse, liderii cehi ar fi putut pretinde onoarea de a-și elibera patria.³¹

Idealul românilor din Rusia corespundea cu cel al cehilor. Fiind susținuți atât moral, cât și financiar, de către șeful Misiunii Militare Franceze din România, generalul Berthelot, românii s-au alăturat în grupuri mici unităților ceh și slovace care se îndreptau spre Vladivostok, deoarece nu dispuneau de trenuri personale.³² Prin urmare, în mai 1918 un drum de 8000 de kilometri de la Penza și până la Vladivostok a fost ocupat de trupele aflate în retragere spre Oceanul Pacific.³³

În aprilie 1918, odată cu retragerea efectivelor ceh, au ajuns în orașul Samara mulți români.³⁴ Pe lângă aceștia, în oraș se mai găsea un grup care a venit prin luna martie pentru a recruta voluntari, dar în urma schimbărilor politice au trebuit să-și oprească activitatea, rămânând izolați aici.³⁵ Cum în localitate își avea sediul atât Misiunea Militară Franceză, cât și consulatul francez, românii au primit susținere din partea colonelului Paris să constituie un al doilea corp de voluntari care putea să plece pe Frontul de Vest.³⁶ Ajutorul francez oferit pentru a continua lupta începută de România în 1916 a avut la început mai mult o conotație morală. Prin semnarea păcii separate, transilvănenii nu au mai primit niciun ajutor financiar din țară, iar cu ajutorul banilor primiți de la generalul Berthelot au reușit să recruteze 200 de voluntari. Ei preconizau ca până în iulie 1918 vor aduna pentru frontul francez 2000-3000 de soldați, însă nu aveau resursele financiare necesare.³⁷ Referitor la această problemă, oficialii francezi din Rusia au primit directive din Paris să nu încheie niciun acord financiar cu românii, deoarece transportarea lor în Franța nu putea fi luată în considerare numai dacă proiectul organizării unei legiuni

²⁸ *Gazeta Voluntarilor*, an I, număr 32, 16 septembrie 1923.

²⁹ Dimitrie Gusti, *Tomas Garrigue Masaryk*, București, Editura Cultura Națională, 1926, p. 9.

³⁰ *Gazeta Voluntarilor*, an I, număr 32, 16 septembrie 1923.

³¹ W. Bruce Lincoln, *The conquest of a continent. Siberia and the Russians*, p. 298.

³² Elie Bufnea, *Voluntarii români din Siberia*, p. 17; S. H. D., *Télégramme chiffré, Attaché Militaire a Ministre Guerre Paris, Moscou, le 27.05.1918*.

³³ Elie Bufnea, *Voluntarii români din Siberia*, p. 19.

³⁴ Constantin Kirîțescu, *Istoria Războiului pentru întregirea României 1914-1919*, volum III, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 119; Elie Bufnea, *Voluntarii români din Siberia*, p. 17.

³⁵ Constantin Costandea, *Colindând prin Rusia Sovietică*, București, Editura Curtea Veche, 2004, p. 79.

³⁶ Elie Bufnea, *Cruciați, tirani și bandiți. În Rusia Sovietelor*, volum I, Baia-Mare, Editura Marist, 2008, p. 56; Idem, *Voluntarii români din Siberia*, pp. 17-18.

³⁷ S. H. D., *Télégramme chiffré, Attaché Militaire a Ministre Guerre Paris, Moscou, le 27.05.1918*.

va fi realizabil. Cu toate aceste neplăceri, autoritățile franceze din Rusia au continuat să susțină propaganda începută de români.³⁸

Ajutorul acestora a fost bine primit de români însă, pentru îndeplinirea scopului final, au trebuit să depășească noile realități create pe teritoriul Rusiei. Campania de recrutare nu a putut întârzia, chiar dacă a debutat sub pericolul bolșevismului. Prizonierii care au dorit să devină voluntari au fost angajați în calitate de lucrători de către recrutori, fiind imposibil de a le atribui statutul de combatant, deoarece nu mai puteau să fie sustrași din lagăre din cauza agitației internaționaliste.³⁹ Recrutări de personal nu s-au făcut doar la Samara, ci sub amenințarea bolșevismului, propagandiștii au plecat și prin alte regiuni. Râsfirați pe imensitatea teritorială a Rusiei, românii au înființat două noi puncte de concentrare, unul la Celiablinsk, iar cel de-al doilea la Vladivostok.⁴⁰ Ultimul centru s-a aflat sub protecția colonelului Paris, misiunea românilor fiind de a-i concentra în Vladivostok pe voluntarii sosiți din Rusia cu destinația Frontul de Vest.⁴¹

Conștiente de pericolul deplasării voluntarilor în Occident, Puterile Centrale i-au amenințat pe sovietici să aplice prevederile tratatului de pace prin care prizonierii de război trebuiau să fie dezarmați și închiși în lagăre de concentrare, după care urmau să fie transportați în țările lor de origine.⁴² Concomitent cu presiunile din partea germanilor, în Rusia s-a declanșat o criză internă din cauza lipsei de combustibil și provizii pe care voluntarii le-au încărcat în trenurile lor împrăștiate pe întreg teritoriul Eurasiei până la Vladivostok. În consecință, comisarii bolșevici le-au permis voluntarilor deplasarea doar dacă vor preda toate armele care se aflau în posesia lor. Mai mult, aceștia au amenințat că vor redirectiona acele unități care nu au apucat să treacă în Siberia spre porturile din nordul Rusiei, restul convoiului putând să-și continue liber drumul spre Vladivostok.⁴³ În urma acestor ordine, voluntarii au fost puși într-o situație dificilă, deoarece dacă li s-ar fi impus porturile din nord ei n-ar fi putut ajunge niciodată pe frontul de vest din cauza submarinelor germane,⁴⁴ iar dacă ar fi depus armele riscu să fie umiliți de prizonierii germani, austrieci și maghiari care s-au alăturat gărzilor roșii. Aceștia călătoreau cu trenuri de trupe, iar în gările unde întâlneau voluntarii făceau presiuni asupra acestora.⁴⁵ Acestea au fost primele chinuri ale războiului civil din Rusia, amenințați de germani cu ocuparea Petrogradului sau a Moscovei,

³⁸ *Ibidem*, *Télégramme, Président du Conseil, Ministre de la Guerre a attaché militaire française, Paris, le 5 juin 1918*.

³⁹ *Ibidem*, *Télégramme chiffré, Attaché Militaire a Ministre Guerre Paris, Moscou, le 27.05.1918*.

⁴⁰ Elie Bufnea, *Voluntarii români din Siberia*, p. 17.

⁴¹ Idem, *Cruciați, tirani și bandiți*, volum I, p. 229; Constantin Constande, *Colindând prin Rusia Sovietică*, p. 79.

⁴² Konstantin Sakharow, *The czechs legions in Siberia*, p. 37.

⁴³ W. Bruce Lincoln, *The conquest of a continent. Siberia and the Russians*, p. 298.

⁴⁴ Konstantin Sakharow, *The czechs legions in Siberia*, p. 37.

⁴⁵ David Bullock, *The czech legion 1914-1920*, Oxford, Osprey Publishing, 2007, 19.

bolșevicii au ajuns la concluzia că voluntarii trebuiau supuși deoarece integritatea teritorială a Rusiei era pusă în pericol.⁴⁶

Puși în fața dezarmării generale, cehii au convocat la Celiablinsk o conferință a tuturor comandanților pentru a stabili o strategie comună,⁴⁷ dar între timp bolșevicii au atacat pozițiile voluntarilor la Miranova, Zlatoust, Irkutsk și Krasnoiarsk.⁴⁸ În urma acestor atacuri, voluntarii cehi, cărora li s-au alăturat și românii au ripostat.⁴⁹ La sfârșitul conferinței, delegații cehi au hotărât să înlăture pericolul iminent al bolșevicilor și să mențină securitatea transsiberianului. Acest lucru nu a fost ușor deoarece garniturile lor de tren au fost întinse pe mii de kilometri între Penza și Vladivostok. Campania de securizare a transsiberianului s-a realizat treptat prin ocuparea punctelor strategice ale bolșevicilor. Trupele ajunse în aprilie la marginea Vladivostokului au declanșat campanii de cucerire a portului, care s-au încheiat pe 29 iunie 1918, asigurând astfel siguranța coastei Pacificului.⁵⁰

Răsfirați de-a lungul căii ferate transsiberiene, pregătiți de evacuare spre Franța, voluntarii au primit un nou ordin din partea Antantei de a se opri pe Volga și de a stabili un front de est acolo. Acest lucru trebuia să-i forțeze pe germani să-și îndrepte atenția și forța militară nu numai spre vest, dar și spre est.⁵¹ Pentru ca lucrurile să decurgă conform planului, aliații au început să sosească în Siberia: francezii de la sfârșitul verii, britanicii în iulie, japonezii pe 3 august, americanii pe 10 august și canadienii pe 26 octombrie.⁵² Aceștia au adus cu ei două misiuni militare formate din ofițeri instructori, una franceză comandată de generalul Maurice Janin care a preluat comanda voluntarilor și una engleză condusă de generalul Alfred Knox care și-a însușit înarmarea și echiparea tuturor voluntarilor.⁵³

Intervenția aliaților în Rusia a avut rezultate pozitive asupra prizonierilor de război, comisiile de recrutare declarând că printre prizonieri predomină liniștea, fiind mult mai deschiși la apelul lor pentru a se înscrie ca voluntari.⁵⁴ Înainte de aceste evenimente, prizonierii au început să manifeste o atitudine reținută, sau chiar ostilă față de recrutori. Nu s-au mai prezentat la adunările organizate de comisii „deoarece erau potrivnici războiului și doritori de pace”.⁵⁵

⁴⁶ *Ibidem* p. 18.

⁴⁷ Elie Bufnea, *Voluntarii români din Siberia*, p. 18.

⁴⁸ David Bullock, *The czech legion 1914-1920*, p. 20.

⁴⁹ Elie Bufnea, *Cruciați, tirani și bandiți*, volum I, p. 139.

⁵⁰ David Bullock, *The czech legion 1914-1920*, pp. 19-20.

⁵¹ Elie Bufnea, *Cruciați, tirani și bandiți*, În *Siberia lui Kolceak*, volum II, Baia-Mare, Editura Marist, 2008, p 45.

⁵² David Bullock, *The czech legion 1914-1920*, p. 23.

⁵³ Elie Bufnea, *Revoluția de eliberare națională a Transilvaniei*, p. 209.

⁵⁴ S. H. D., *Telegram from British Representative at Vladivostok, dated 2nd august 1918*.

⁵⁵ Cornel Țucă, *Prizonierii români din armata austro-ungară internați în Rusia. Problemele repatrierii*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2011 p. 180; *Gazeta Voluntarilor*, an IV, număr 2, aprilie 1930.

Această schimbare internațională a dus, însă, la excluderea voluntarilor din Rusia de a mai face parte din proiectul legiunii din Franța, deși printr-un decret prezidențial din 22 octombrie 1918, s-a decis crearea unei legiuni transilvănene din românii originari din Transilvania care proveneau din țările aliate sau neutre.⁵⁶ Nașterea legiunii transilvănene pe teritoriul Franței a dus, de asemenea, la schimbarea atitudinii românilor din Siberia. Ei au informat Comitetul Național din Paris că doresc să creeze una sau mai multe divizii independente care vor lupta în continuare alături de cehi și slovaci în Rusia. Comitetul din Paris a aprobat acest proiect, adresându-se guvernului francez pentru a lua sub direcția sa, formarea acestor unități militare.⁵⁷ Pentru a se aproba oficial proiectul, T. G. Masaryk a fost consultat de ambasadorul francez în S. U. A., Jules Jusserand. Potrivit diplomatului, cehii nu se puteau opune organizării de contingente românești, deoarece ei au colaborat parțial cu transilvănenii, acreditându-le agenți sau emisari pentru a-i găsi și grupa pe prizonieri.⁵⁸ Prin urmare, pentru a se pune bazele unei legiuni transilvănene în Siberia, românii trebuiau să se prezinte autorităților franceze pentru a stabili norme de recrutare, propagandă și constituirea de unități. Pentru a nu slăbi armata cehă unde transilvănenii erau deja încorporați, trebuia să se stabilească măsuri tranzitorii pentru a se evita retragerea în grabă a forțelor deja organizate.⁵⁹ Un număr de 1300 de soldați veniți din Kiev au fost organizați într-un detașament sub comandă cehă, fiind trimiși în stația Kinel pentru a asigura paza unui sector de calea ferată pe o lungime de 180 de kilometri împotriva unui posibil atac din partea bolșevicilor.⁶⁰ Aceștia puneau în pericol transporturile de trupe, muniții și alimente care veneau din Vladivostok spre frontul de pe Volga.⁶¹

Concomitent cu centrul de la Kinel a început să funcționeze un alt centru românesc la Celiablinsk care milita pentru organizarea independentă de cea a cehilor.⁶² În data de 3 august 1918 aceștia au convocat o conferință la care au participat toți ofițerii și intelectualii din Siberia. În cadrul întrunirii s-a decis înființarea unui organ executiv al românilor, după modelul celui din Paris, numit Comitetul Național Român din Rusia.⁶³ Acesta s-a pus sub autoritatea Comitetului Național din Paris, cerând să fie plasat sub comandamentul unui șef militar din țările membre ale Antantei. Președintele comitetului, Take Ionescu le-a sugerat să

⁵⁶ S. H. D., *Le président du Conseil Ministre de la Guerre a M. le Général Gouverneur de Paris & de Lyon, le Général Commandant les Régions, etc, Paris, le 1 novembre 1918.*

⁵⁷ *Ibidem*, M. Take Ionesco a M. S. Pichon, *Ministre des Affaires Etrangères, Paris 21 octobre 1918.*

⁵⁸ *Ibidem*, *Télégramme chiffré, New York, reçu 25 juillet 1918.*

⁵⁹ *Ibidem*, *Dépêche télégraphique, L'attaché militaire Tokyo pour general Janin, 1 novembre 1918.*

⁶⁰ Ioan I. Șerban, *Voluntarii transilvăneni și bucovineni din Rusia în războiul pentru întregirea neamului*, Alba-Iulia, Editura Aeternitas, 2003, p. 195.

⁶¹ Elie Bufnea, *Voluntarii români din Siberia*, p. 19.

⁶² *Idem*, *Cruciați, tirani și bandiți*, volum I, p. 173.

⁶³ Muzeul Național Unirii Alba-Iulia, *Colecția Corpul Voluntarilor Români din Siberia*, dosar I, (Ordine de la Corpul Voluntarilor în Orașul Celiablinsk), 1918, 6546/3.

se pună în legătură cu generalul Murice Janin, pentru a-i plasa sub comandament francez.⁶⁴

Această independență față de cehi nu a dus la rezultate vizibile într-o primă fază, deoarece corpul românesc se confrunta cu probleme de organizare și întreținere a trupelor, dar și cu lipsa resurselor financiare. Singura sa posibilitate de susținere era Legiunea Cehă și Slovacă care prin ocuparea parțială a Siberiei a ajuns în posesia unor resurse care le asigurau suportul financiar. Această împrejurare a determinat Comitetul Național Român din Rusia să încheie cu reprezentanții cehilor, la 24 august 1918, o convenție în care s-au precizat raporturile dintre cele două corpuri de voluntari și condițiile de colaborare.⁶⁵ Pe la sfârșitul lunii septembrie s-au făcut pregătiri pentru transferarea batalionului din Kinel către noua garnizoană a românilor care își mutase sediul în Petropavlovsk. Plecarea românilor din Kinel a coincis cu retragerea în fața presiunilor bolșevice a cehilor și a trupelor guvernului din Samara. În timpul retragerii, voluntarii români au apărat flancul stâng al cehilor și al trupelor rusești.⁶⁶

Toate trupele aliaților s-au stabilit în Urali, unde se putea construi datorită condițiilor geografice o mai bună apărare decât pe Volga.⁶⁷ Evenimentele internaționale și schimbările politice de la sfârșitul anului 1918 și-au pus amprenta și asupra frontului din Rusia. La 28 octombrie, Republica Cehoslovacă apare pe scena Europei, iar peste două săptămâni armistițiul cu Puterile Centrale a fost semnat și războiul a luat sfârșit.⁶⁸ În acest context schimbat, miza constituirii unei legiuni transilvănene a dispărut, voluntarii trebuind să fie repatriați și integrați în armata română.⁶⁹ Prin urmare, la începutul anului 1919 Consiliul Dirigent din Transilvania a cerut ca prizonierii transilvăneni din Franța și Italia să fie repatriați cât mai repede posibil în România.⁷⁰ În legătură cu soarta românilor din Siberia, la sfârșitul anului 1918 a avut loc o întrevedere între președintele Comitetului Național Român din Rusia și comandantul Misiunii Militare Franceze. Voicu Nițescu a negociat cu generalul Maurice Janin pentru transferarea românilor sub autoritatea francezilor, pentru a fi finanțați direct din Paris, iar comandantul lor să fie un ofițer francez. Pentru aceste promisiuni românii se angajau, ca și celelalte armate din Siberia, să mențină securitatea transsiberianului în interesul aliaților.⁷¹ S-a ajuns, astfel, la înțelegerea ca românii să rămână în continuare în Rusia, generalul

⁶⁴ S. H. D., *Le Ministre des Affaires Étrangères a Monsieur le Président du Conseil, Ministre de la Guerre, Paris, le 28 octobre 1918.*

⁶⁵ Elie Bufnea, *Revoluția de eliberare națională a Transilvaniei*, p. 205.

⁶⁶ Idem, *Cruciați, tirani și bandiți*, volum I, p. 198.

⁶⁷ Idem, *Voluntarii români din Siberia*, p. 19.

⁶⁸ David Bullock, *The czech legion 1914-1920*, p. 24.

⁶⁹ S. H. D., *Le président du conseil ministre de la guerre à M. le Ministre des affaires étrangères, Paris, 10 janvier 1919.*

⁷⁰ *Ibidem*, *Télégramme chiffré. Bucarest par Salonique général Bertelot à Ministre Guerre Paris, 25 janvier 1919.*

⁷¹ S. J. Iași A. N., *Colecția Profesor Victor Cădere*, dosar 2, f. 62.

Janin transmițând aceste informații Comitetului Național din Paris.⁷² Acest acord a fost întărit în timpul negocierilor de la Paris, primul delegat al românilor, Ion I. C. Brătianu, fiind solicitat de guvernul francez de a aproba păstrarea românilor în Siberia până la noi ordine.⁷³ În perioada ce a urmat, voluntarii au fost trecuți oficial sub comanda generalului Maurice Janin, francezii schimbând denumirea Corpului Voluntarilor Români din Rusia în „Legiunea Română de Vânători Transilvăneni-Bucovineni”.⁷⁴ Până în vara anului 1920, românii din Siberia au răspuns intereselor aliaților, după care au fost trecuți în subordinea Misiunii Române trimisă de guvernul de la București pentru a evacua în țară voluntarii și prizonierii de război transilvăneni și bucovineni.⁷⁵ Deși, au trecut prin numeroase situații neprevăzute, deoarece evenimentele din Siberia au fost de o natură excepțională, românii s-au întors în patrie cu satisfacția că au contribuit prin eforturile lor militare la realizarea idealului național. Provocările frontului siberian nu i-au ocolit nici pe soldați, nici pe ofițeri, confirmând afirmațiile generalului Maurice Janin: „*La Sibérie est un pays du diable, ici les hommes ont perdu tout esprit d'honneur*”.

The French Project of Creating a Transylvanian Legion in 1918. Shipping of the Romanians Volunteers from Russia to France

(Abstract)

In the autumn of 1918 Romania left First World War, but romanians soldiers from Transylvania and Bukovina continued their battles on other fronts. All other nationalities from Austro-Hungary were supported by the Entente to create legions of volunteers. The Romanians from Russia, United States and Italy were supposed to met in France, where they should fight on the Western Front against the Central Powers. The majority of war prisoner were located in Russia and they wanted to fight for their own country. In this aspect, the Romanian authorities in France who worked out the Transylvanian Legion project were supported by the allies to find prisoners in camps from Russia and Siberia. After they're identification they were trained and joined to Czech and Slovach Legion until they reach the Vladivostok harbor. At this point, were expected by the allies navy, they're final estimation being France.

Keywords: First World War, the Transylvanian Legion, peace, Transylvania, Russia.

⁷² S. H. D., *Télégramme SSS Vladivostok* 2 66/67 31 9h 35.

⁷³ A. N. C. B., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 9/1919, f. 1.

⁷⁴ S. J. I. A. N., *Colecția Profesor Victor Cădere*, dosar 2, f. 53, dosar 3, f. 156.

⁷⁵ Ioan I. Șerban, *Voluntarii transilvăneni și bucovineni din Rusia în războiul pentru întregirea neamului*, p. 241.

NOI REFLECȚII ASUPRA MASACRULUI DE LA BELIȘ, DIN NOIEMBRIE 1918

Tudor Ștefănescu
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

La sfârșitul anului 1918, tensiunile crescând timp de patru ani între militarii din taberele adverse, au depășit linia frontului și s-au transformat în explozii de ură și furie soldate cu masacrul a mii de civili în toată Europa. În acest context s-a înscris evenimentul tragic din satul Beliș din 8 noiembrie 1918, când 91 de țărani¹ au fost uciși și arși pe rug de către un detașament maghiar trimis pentru a asigura ordinea în zonă.

Astăzi, nu se mai găsesc supraviețuitori ai măcelului din Beliș, însă mărturiile lor și-au găsit ecou în operele folclorice. La comemorarea a 99 de ani de la sfârșitul Marelui Război, știm că acesta a provocat răni adânci în memoria colectivă. Spre deosebire de atunci, astăzi ea este mai încetoșată. Așadar, noi considerăm a fi potrivit să reanalizăm evenimentul, nu doar pentru că ar fi nedrept să îl uităm, ci pentru a-l înțelege mai bine. Pornind de aici, ne formăm o gândire matură și învățăm să nu mai repetăm greșelile trecute.

Pe de altă parte, din punct de vedere al scrisului istoric, cercetarea evenimentului nu a evoluat, ci a rămas tributară unei viziuni depășite. Istoriografia este în mod limpede săracă. Primul studiu științific aparține istoricului Aurel Gociman, publicat la editura Universul în 1932, ce se încadra perfect în tendința naționalistă în care se deplasa scrisul istoric. Pentru a lupta împotriva curentului agresiv iredentist maghiar, scrisul istoric trebuia să ia o anume poziție defensivă și uneori ofensivă împotriva celui maghiar, cu toate că, așa cum vom vedea, în 1918 mediul politic din Budapesta a acuzat atrocitățile din Beliș.

În timpul regimului comunist istoricii nu au reluat studiul evenimentului, acesta fiind amintit trecător în monografii ale satului, memorii ale sătenilor sau în filmografie.² După revoluția din 1989, cartea lui Aurel Gociman este reeditată la

¹ Vezi ziarul *Kolozvári Hírlap*, număr 271, 18 noiembrie 1918: „[...] Eppen most telefonálták, hogy a Jósika-telepen egy ilyen magyar csapat 91 román lelőt” („[...] Tocmai acum au transmis prin telefon că în Beliș o astfel de trupă maghiară a împușcat 91 de români”).

² Evenimentul a fost cunoscut de publicul larg prin intermediul cinematografiei. În anul 1981 s-a lansat filmul „Capcana mercenarilor”, în regia lui Sergiu Nicolaescu, care redă această poveste într-o nuanță artistică și romantică. Observăm, totuși, că filmul nu exploatează neînțelegerile dintre români și

editura Clusium în 1995 și rămâne singurul studiu documentat consacrat în exclusivitate tragediei din Beliș. Cu toate acestea, sunt trecute cu vederea nuanțele naționaliste, prea puternice pentru o istoriografie care se pretinde a fi matură. Istoriografia noului regim din '90 se afla încă în inerția dată de curentul naționalist-comunist, un naționalism oarecum artificial, impus de factorul politic de sus în jos pentru a se legitima, diferit, însă, de naționalismul interbelic, un naționalism defensiv, natural și firesc.

Așadar, înțelegând fenomenul istoriografic din ultimul deceniu al secolului XX, ne întrebăm care sunt cele mai potrivite direcții de cercetare astăzi. Cum privește un istoric evenimentul din 7-8 noiembrie 1918? Studiile nu sunt multe și se rezumă la o descriere factologică a acestuia. În spațiul virtual informațiile sunt împrăștiate, iar autorii articolelor nu tratează critic evenimentul și nici nu recurg la sursele primare. În consecință, noi propunem o nouă perspectivă istorică a evenimentului, îmbogățită cu nuanțe critice.

Așezarea geografică a satului Beliș,³ le permitea țăranilor să exploateze facil importante resurse de materie primă lemnoasă. Totuși, o mare parte din păduri, aproximativ 28.000 de iugăre, se aflau în proprietatea moșierului Janos Urmánczy, care ridicase în Beliș o fabrică de cherestea, unde lucrau sătenii. După achiziționarea proprietăților, moșierul a ridicat în sat un castel grandios și o biserică catolică, uzitată în scop personal. Situația aceasta latifundiară nu era singulară, deoarece în 1918 în Transilvania, dar și în România, regimul proprietăților latifundiare nu suferiseră modificări remarcabile în comparație cu sfârșitul secolului XIX. Marile suprafețe de pământ arabil și de păduri se aflau în proprietatea unor persoane care le moșteniseră și de cele mai multe ori nu știau să le administreze eficient.

Situația sătenilor s-a înrăutățit în timpul războiului și s-a agravat la sfârșitul acestuia. În urma faptului că forța de muncă locală era insuficientă, bărbații tineri fiind trimiși pe front, moșierul a adus prizonieri de război italieni, ruși, sârbi pe care i-a cazat în barăci.⁴ Aceștia erau obligați să lucreze în condiții deosebit de dificile, fiind provocate adânci nemulțumiri, ce vor izbucni în mod violent.

În același timp prăbușirea economică și dezastrul militar determină revoluții în lanț în capitalele și orașele importante din imperiile beligerante. Prima revoluție are loc în Sankt Petersburg în februarie 1917. Urmează, în octombrie 1918, la Viena, unde foametea și sărăcia au declanșat revolta populației, mișcare de care antimonarhiștii au profitat instaurând republica. De asemenea, o lună mai

maghiari, dimpotrivă, baronul primește un nume german, von Gortze. Pe de altă parte, regizorul accentuează, în mod special, curajul sătenilor și al mercenarilor, care vin să îi ajute în luptă.

³ Satul era numit, inițial, Pleș. Numele Beliș provine de la numele afluentului Someșului care trece prin acel loc. A se vedea: Monica Tripon, *Beliș-vatră străbună studiu monografic*, Cluj-Napoca, Editura Cărții de Știință, 2002, p. 60.

⁴ *Ibidem*.

târziu presiunea războiului a determinat o situație similară în Budapesta în 1 noiembrie. Aflat în Beliș la acea dată, Janos Urmánczy, aflând despre tulburările din capitala Ungariei a plecat imediat în cel mai apropiat oraș, la Huedin, de unde i-a telefonat fratelui său, Nandor Urmánczy, un deputat în parlament, solicitând ajutor. Apoi a plecat imediat cu trenul spre Budapesta.⁵

La câteva zile după fuga lui Urmánczy, noile știri despre revoluția din Budapesta au aprins speranțele prizonierilor, care au refuzat să mai lucreze, cerând alimente administratorului fabricii de cherestea. Potrivit relatării martorilor, acesta nu a îndeplinit cererile muncitorilor care, revoltați, au jefuit castelul și depozitul de cartofi, pe care le-au incendiat, împreună cu fabrica, iar în final au fugit din localitate. Belișanul Gheorghe Trif a Vili, martor al evenimentelor a confirmat: „Nu li s-au dat alimente. Atunci au spart magazia. După ce s-au aprovizionat au dat foc magaziiilor și întreprinderii, plecând în toate părțile. Nu este adevărat că românii ar fi dat foc, căci interesul nostru era să continue lucrul la întreprindere, fiindcă trăiam de pe urma ei”.⁶

În urma veștilor primite de la jandarmi despre răscoala din Beliș, frații Urmánczy au intervenit pe lângă ministrul de război maghiar, care a aprobat formarea unui detașament de 60 de soldați sub comanda colonelului Dietrich Antal, pentru a asigura ordinea internă, putem presupune, până la o instaurare ulterioară a autorității centrale.⁷ Noului detașament i s-a pus la dispoziție armament din depozitele armatei austro-ungare și mai multe trenuri de legătură până în localitatea cea mai apropiată, Călățele. De acolo, acesta s-a îndreptat către munte, declanșând masacrul localnicilor pe care îi întâlnea în cale. În Beliș instaurarea ordinii s-a dovedit a fi apocaliptică. Civili au fost jefuiți, torturați, împușcați, iar cadavrele au fost incinerate.

Evenimentul a produs un ecou rapid. Prima instituție care a reacționat în această privință a fost Consiliul Național Român din Cluj, ce a anunțat în cel mai scurt timp Consiliul Național Român Central din Arad (C. N. R. C.),⁸ responsabil

⁵ Istoria populară, folclorică, reține faptul că moșierul ar fi ascuns aurul în pereții castelului său sau că l-ar fi transportat destul de dificil spre capitala Ungariei. A se vedea: *Ibidem*.

⁶ Aurel Gociman, *Masacrul din Beliș*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1995, p. 61.

⁷ *Kolosvári Hírlap*, număr 268, 15 noiembrie 1918. Conform raportului întocmit de comisia de anchetă: „Întrebat de motivul prezenței sale în Beliș de către tribunalul militar, Dietrich a afirmat că a văzut în zăzarele din Budapesta anunțuri în care se solicita soldaților din cazarma din Pesta să se ofere să apere comuna Beliș. Așa s-a strâns trupa pentru care a fost obținut și amintitul ordin de la ministerul războiului de către un locotenent, datorită mijlocirii reprezentantului Urmánczy”. „Anton Dietrich, căpitan în aceeași armată, ar fi primit aparent un ordin de la ministerul de război de a organiza garda națională de la Huedin. În ziua acestui fapt, el s-a dus în Beliș, alături de jandarmi în noaptea de 8 noiembrie, unde a jefuit, și a arestat câțiva oameni, pe care i-a predat apoi jandarmilor, care i-au executat în mod arbitrar. Căpitanul Dietrich a dus apoi cadavrele și le-a așezat pe un rug într-un depozit ars, unde, în 12 noiembrie, când comisia a ajuns acolo acestea fumegau deja. Cert este și faptul că acești jefuitori au dat foc și clădirii administrației fabricii de fierăstaie din Țaru Călătei, au dat foc tuturor depozitelor acestora și au jefuit castelul Urmánczy, de unde au dus toate lucrurile rămase aici după fuga familiei”.

⁸ La 31 octombrie 1918 s-a format la Budapesta Consiliul Național Român Central, alcătuit din șase reprezentanți ai Partidului Național Român și șase ai socialiștilor, sub președenția lui Ștefan Cicio-Pop,

de a derula negocieri cu instituția Consiliului Național Maghiar în privința organizării administrative a Transilvaniei. C. N. R. C. a ordonat demararea unei anchete,⁹ efectuată în 12 noiembrie de către o comisie româno-maghiară, ce a trimis telegrafic procesul verbal. În consecință tratativele de la Arad cu oficialii de la Budapesta s-au oprit, delegatul român Ștefan Cicio-Pop acuzând vehement guvernul ungar.¹⁰

În privința trupelor lui Dietrich, acestea au fost dezarmate încă înainte de primăvara anului 1919, când un reprezentant al Consiliului Dirigent, împreună cu generalul francez Petain, au vizitat Belişul. Constatările sale au determinat Franța, responsabilă cu ocuparea Banatului, să permită înaintarea armatelor române¹¹ în zona Apusenilor și apoi către Tisa.

Blocarea negocierilor dintre C. N. R. C. și Consiliul Național Maghiar a determinat presa locală și budapestană să-și îndrepte atenția asupra evenimentelor din Arad și din Beliş. Prin intermediul unuia din cele mai importante ziare, „Kolosvári Hirlap”, ministrul naționalităților Jászi Oszkár a atacat atrocitatea din Beliş exprimându-și îngrijorarea în privința negocierilor: *„În privința masacrului din Beliş am început o cercetare riguroasă împotriva lui Urmánczy și a jandarmilor și vinovații vor fi pedepsiți. Am raportat incidentul prin telefon și prim-ministrului Károlyi Mihály, care s-a revoltat profund împotriva unei asemenea nelegiuiri. Jászi a declarat unui ziarist faptul că ceea ce face foarte gravă atrocitatea din Beliş este nu numai faptul că poate împiedica încheierea unei păci cu românii, ci și faptul că poate avea un impact major asupra soartei Ungariei în general în cadrul conferinței de pace”*.¹²

având misiunea de a pregăti unirea Transilvaniei cu România. Această instituție s-a mutat la Arad și a demarat organizarea consiliilor și a gărzilor locale (inclusiv Consiliul Național Român din Cluj). Între 13 și 14 noiembrie 1918 s-au desfășurat în același oraș negocierile cu reprezentanții din Consiliul Național Maghiar și guvernul de la Budapesta privind organizarea administrativă a Transilvaniei. A se vedea: ***, *Istoria Românilor, volum VII, tom II, De la independență la Marea Unire (1878-1918)*, București, Editura Enciclopedică, 2003, pp. 510-515.

⁹ *Kolosvári Hirlap*, număr 268, 15 noiembrie 1918: „*Consiliul național din Cluj s-a ocupat în ședința sa de duminică și de problema execuțiilor în masă din Beliş. Raportul referitor la situația de acolo și la evoluția faptelor a fost realizat de Kertész Jenő, un membru al consiliului. El, alături de o comisie numită de consiliul național român au fost la locul evenimentelor, unde au realizat o anchetă*”.

¹⁰ *Ibidem*, număr 266, 13 noiembrie 1918: „*În cazul sașilor și ai secuilor (guvernul maghiar) intenționează să aplice principiile wilsoniene în cel mai concret mod. Nu vrem ca nici ei să nu ne poruncească, dar nici noi să nu le poruncim lor. Guvernul actual se comportă și acum dezgustător cu noi. Acelui nenorocit de Urmánczy i-au permis să strângă armata pentru salvarea vieții fratelui său și să omoare românii*”.

¹¹ Aurel Gociman, *România și revizionismul maghiar*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1996, p. 267.

¹² *Kolosvári Hirlap*, număr 267, 14 noiembrie 1918: „*A jöszikafelhvi vérengzésék dolgában Urmánczy Janos és a csendőrök ellen a legszigorubb vizsgálatot indítottam és a bűnösök meg fognak lakolni. Telefonon jelentettem az esetet Károlyi Mihály miniszterelnöknek is, aki mélyen felháborodott a gázott ellen. Jászi kijelentette egy újságírónak, hogy a jöszikafelhvi akrocitás nemcsak az teszi nagyon komolyha, hogy a románokkal megőthető békét akadályozza, hanem az általános békekönferencián is nagy hatással lehet Magyarorság sorsára*”.

De asemenea, menționăm și afirmația lui Nandor Urmánczy, arhitectul tragediei despre ministrul maghiar: „Mă mir de ministrul Jászai că se pronunță în bază de informații unilaterale, fără a cunoaște situația de fapt. Prin aceasta numai îngreunează restabilirea ordinii. În provincie anarhia este generală. Sute de mii jefuiesc, incendiază, asasinează. Prin teorii științifice, cuvântări și afișe nu se poate restabili ordinea”.¹³

Pe de altă parte, într-unul din cele mai importante ziare budapestane, „Pesti Hírlap”, este publicat o zi mai târziu, un text care a minimalizat acuzațiile aduse soldaților: „Arad, 14 noiembrie-Comisia comună a Consiliului Național Maghiar și Român din Cluj a făcut raport oficial d-lui ministru Jászai despre cele întâmplate la Beliș. Comunicatul oficial este următorul: Au fost la Beliș d-nii Pordea și Poruțiu, câte un ofițer și au constatat că armata maghiară de acolo s-a purtat în modul cel mai corect [...] Împotriva armatei maghiare comisiunea mixtă nu a putut constata nimic [...] Este adevărat că armata maghiară a tras, dar aceasta s-a întâmplat numai pentru că târziu seara a fost atacată de o bandă înarmată [...] Tâlbarii arestați de armată au fost predați jandarmeriei, ca aceasta să poruncească acțiune legală prin justiție împotriva lor”.¹⁴

Totuși, care ar fi poziția oficială a guvernului maghiar? Este cert faptul că recunoaște tragedia. Mai mult, dezarmarea ulterioară a trupelor lui Dietrich accentuează o poziție conciliatoare a oficialilor de la Budapesta. Este adevărat că guvernul Károlyi Mihály susținea conturarea unei republici maghiare care să includă națiunile română, slovacă și sârbă, însă nu era un proiect decis a fi atins prin forță.

În altă ordine de idei, Augustin Pordea, membru al comisiei de anchetă din partea C. N. R. C. a mărturisit pustiirea satelor din jurul Belișului și inclusiv arderea pe rug a oamenilor, după cum relatează intervievatorul în lucrarea sa: „Plecând din Cluj cu automobilul, pe măsură ce ne apropiam de Beliș, întâlneam tot mai puțină lume pe drum. Ieșind din comuna Călățele, întreaga regiune ni se părea pustie. Nici un om nu am mai întâlnit pe tot drumul până la Beliș, vreo 30 de km. [...] De la castel am plecat să facem o anchetă la fața locului. În apropierea podului într-o groapă mai pălpăia jăraticul și se vedea fum. Ni s-a spus că era locul unde se găsea magazia de cartofi a fabricii, incendiată și arsă și ea până în temelii. Un miros greu care te enerva și te sălbăticea se răspândea prin împrejurimi. Apropiindu-ne, am văzut un spectacol fioros. Între cenușă, pe focul care pălpăia încet pe timpul ploios de început de iarnă, am zărit mai multe cadavre. Nu mi-am putut da seama bine câte puteau să fie... Era un tablou atât de lugubru încât ne-a oprit respirația și judecata [...] Cadavrele erau

¹³ Aurel Gociman, *Masacrul din Beliș*, p. 50.

¹⁴ *Pesti Hírlap*, număr 256, 15 noiembrie 1918, text publicat în lucrarea *Masacrul din Beliș*, p. 55. Aici este de remarcat că istoricul Gociman a evidențiat articolele ziarului „Pesti Hírlap” în care se legitimau acțiunile trupelor maghiare, pentru a susține teza agresivității mișcării iredentiste ungurești. Totuși, el amintește și de declarațiile ministrului Jászai în „Kolosvári Hírlap” și de declarația lui Kertész, membru al comisiei de anchetă din partea Consiliului Național Maghiar, în care acesta a descris atrocitățile comise. De asemenea, este foarte posibil ca articolul citat din „Pesti Hírlap” să fie scris de aripa extremistă maghiară.

*așezate unul peste altul în așa fel încât făceau impresia unei grămezi de traverse. Probabil au fost așezate astfel pentru ca flacăra să pătrundă mai ușor printre ele”.*¹⁵

La scurt timp după unire și instaurarea administrației românești în Transilvania, în 1920, s-a ridicat în sat primul monument în amintirea victimelor măcelului. Despărțământul Huedin al Astei a coordonat acțiunile necesare în vederea strângerii fondurilor și în 1923 s-a ridicat o troiță pe locul unde odinioară fusese așezat rugul. Localnicii au hotărât atunci comemorarea anuală a consătenilor lor.

După al Doilea Război Mondial și instaurarea regimului comunist, autoritățile române nu au mai organizat comemorări speciale ale evenimentului. Singurul fapt ce trebuie amintit este reconstruirea unei troițe în centrul satului lângă biserică, în contextul în care întregul sat a fost mutat din vale pe culmea muntelui, pentru a se ridica barajul pe Someș și lacul Fântânele Beliș în deceniul șapte.

După revoluție s-a ridicat în Belișul Nou un nou monument, sfințit în 12 octombrie 1996 în prezența Î. P. S. Bartolomeu Anania și a prefectului Ioan Rus.¹⁶ Monumentul a fost resfințit în 28 octombrie 2007 într-o atmosferă de comemorare a evenimentelor întâmplate cu aproape un secol în urmă.

În final, la comemorarea unui secol de la sfârșitul Primului Război Mondial, probabil evenimentul va reintra în atenția publică. Totuși, noi încercăm să subliniem că el trebuie analizat cât mai obiectiv.

¹⁵ Aurel Gociman, *Masacrul din Beliș*, p. 31. Aici considerăm că ar trebui să facem o precizare de ordin metodologic. Cea mai mare parte a surselor primare referitoare la eveniment, interviuri cu membrii comisiei și supraviețuitorii, fragmente din procesul verbal, precum și fragmente din ziarele vremii sunt redată în studiul lui Aurel Gociman, *Măcelul din Beliș*, publicat în 1932 și reeditat apoi în 1995. Cu toate că studiul este bogat documentat, este de asemenea presărat cu pregnante nuanțe naționaliste justificabile perfect în contextul istoriografiei interbelice, dar pe care noi le considerăm nepotrivite astăzi. Prin urmare, am încercat să preluăm doar fragmentele din sursele primare (interviuri, procese verbale, articole din ziare).

¹⁶ Monica Tripon, *Beliș-vatră străbună: studiu monografic*, p. 68.

New Reflections about the Homicide from Beliş, November 1918

(Abstract)

The present study aims at analysing a less studied, but certainly a terrifying event which happened in the Beliş village in the autumn of the year 1918, belonging to the social disorders that marked the end of the First World War. The rebellion of the prisoners concentrated in the above mentioned village caused an extremely violent reaction of the Hungarian authorities that till the last moments had been struggling to install the peace in a country on the verge of destruction without any possibility of being saved. The historiography of the event is not very rich and contains on one hand lacks, while on the other hand exaggerations in interpreting the primary sources. Within the following lines we propose a new direction of investigating the topic that can prove to be useful to the future researches.

Keywords: Beliş village, rebellion, homicide, verbal process, investigation.

ACȚIUNEA POLITICĂ A SOCIAL-DEMOCRAȚILOR TRANSILVĂNENI DIN TOAMNA ȘI IARNA ANULUI 1918 REFLECTATĂ ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ (1919-2017)

Mihai-Octavian Groza
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Sfârșitul Primului Război Mondial, prăbușirea monarhiei austro-ungare, apropierea și colaborarea principalelor forțe politice românești din Transilvania și Banat, înființarea și activitatea Consiliului Național Român, precum și realizarea actului unirii Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului cu Regatul României, sunt subiecte care s-au bucurat de-a lungul ultimului secol de atenția unui șir întreg de istorici, mai mult sau mai puțin avizați, mai mult sau mai puțin documentați, mai mult sau mai puțin angajați.¹ Un episod destul de puțin cunoscut și dezbătut de istoriografia românească este acela al activității politice desfășurate de reprezentanții secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria în toamna și iarna anului 1918, această stare de lucruri datorându-se în primul rând precarității izvoarelor istorice (după știința noastră nu există o arhivă a acestei grupări politice, după cum nu știm să existe în arhivele românești nici documente personale lăsate de liderii social-democrați, cu excepția fragmentelor memorialistice), iar în al doilea rând spiritului regimurilor politice succedate de-a lungul ultimului secol, care au proiectat o imagine peiorativă asupra social-democraților transilvăneni (de la asociați ai mișcării comuniste, „oportuniști”, până la aceea de „trădători ai principiilor internaționalismului” și „lachei ai burghezo-moșierimii”). Conform istoricului Sorin Radu într-o țară „croită și dezvoltată pe canoanele naționalismului”, mișcării social-democrate i-a fost practic imposibil, după momentul 1918, să își legitimeze poziția, să își facă auzit și înțeles mesajul politic, care încerca

¹ O radiografie a istoriografiei românești dedicate acestor evenimente a se vedea la: Nicolae Bocșan, „Istoriografia Unirii (1918)”, în *Tribuna*, an XXIX, număr 48, 1985, p. 1, 6; Marcel Știrban, „1918. Istoriografia românească a ultimelor trei decenii”, în volumul *1918. Sfârșit și început de epocă*, coordonat de Cornel Grad, Viorel Ciubotă, Zalău/Satu Mare, Editura Lekton/Editura Muzeului Sătmărean, 1998, pp. 547-578; Iacob Mârza, „Perspective contemporane asupra anului 1918 în istoriografia română”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, număr 2-3, 1998-1999, pp. 79-85; Valer Moga, „Anul 1918: un traseu istoriografic de nouă decenii”, în volumul *Anul 1918 în Transilvania și Europa Central-Estică. Contribuții bibliografice și istoriografice*, coordonat de Valer Moga, Sorin Arhire, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2007, pp. 7-20.

să împace principiile internaționalismului cu interesele statului național,² de aici și poziționarea acțiunii politice desfășurate de aceasta pentru realizarea actului unirii într-un con de umbră. Pornind de la aceste afirmații constatative, analizând scrierile românești dedicate activității politice desfășurate de social-democrații transilvăneni în vederea realizării actului unirii, vom încerca să surprindem principalele etape și direcții de cercetare, precum și semnificațiile acestora.

Încă de la bun început, trebuie precizat faptul că în cazul scrierilor dedicate acțiunii desfășurate de social-democrații transilvăneni nu se aplică schema clasică de analiză propusă de specialiști pentru istoria Marelui Război.³ Astfel, în urma unei lecturi exhaustive a literaturii de specialitate și în lipsa unui program istoriografic dedicat acestei teme, propunem următoarele etape: **1918-1948** (primii istorici au fost cei care au fost direct implicați în acțiunea politică din toamna și iarna anului 1918, respectiv Ion Clopoțel, Tiron Albani și Ion Flueraș, lucrările lor având un caracter justificativ); **1948-1968** (perioadă în care, conform directivelor formulate de „demiurgul” istoriografiei marxist-leniniste, academicianul proletcultist Mihail Roller, istoricii au insistat asupra realizării unității naționale sub înrăurirea „marilor înfăptuiri” ale Marii Revoluții Socialiste din Rusia, precum și asupra condamnării poziției social-democraților transilvăneni); **1969-1990** (perioadă în care, în încercarea de legitimare istorică a Partidului Comunist din România, poziția social-democraților este reevaluată în direcția exagerării aportului adus la realizarea actului unirii); **1990-2017** (perioadă în care, conform istoricului clujean Nicolae Bocșan, după deformările la care a fost supus subiectul în perioada comunistă, istoriografia românească nu și-a construit un program dedicat acestui subiect).⁴

Conform cercetătorului Valer Moga, primii istorici ai Unirii au continuat „o activitate cu program”, căutând să justifice prin intermediul scrierilor lor poziția și discursul promovat, realizarea politico-statală românească, precum și necesitatea consolidării acesteia.⁵ Deloc surprinzător, din această dorință de legitimare a poziției și a discursului politic promovat în toamna și iarna anului 1918, prima

² Sorin Radu, „Internaționalismul și principiile naționale. O perspectivă asupra discursului politic al social-democraților români din Ungaria (1917-1918)”, în volumul *Problema Transilvaniei în discursul politic de la sfârșitul Primului Război Mondial*, coordonat de Valer Moga, Sorin Arhire, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2009, p. 117.

³ Toader Nicoară, *Clio în orizontul mileniului trei, volum II, Noi explorări în istoriografia contemporană*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2009, pp. 141-154; Oana Mihaela Tămaș, „Istoriografia românească a Marelui Război (1944-2014). Între continuitate și inovație”, în *Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol Iași*, tom LI, supliment, 2014, pp. 331-342; Oana Mihaela Tămaș, *Război și memorie. Scrieri românești despre Marele Război*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2015, pp. 9-21.

⁴ „Interviu cu profesorul Nicolae Bocșan”, în volumul *Fenomenul muncitoresc și social-democrat din România. Secolele XVIII-XX. Lucrări prezentate la simpozionul de la Reșița, 23-25 mai 1997*, coordonat de Werner Kremm, Rudolf Gräf, Reșița, Editura InterGräf, 1997, p. 101.

⁵ Valer Moga, „Anul 1918: un traseu istoriografic de nouă decenii”, pp. 7-8.

lucrare dedicată evenimentelor este elaborată de un membru al mișcării social-democrate, fost lider al mișcării naționale și membru al Consiliului Național Român Central. Sub semnătura lui Ion Clopoțel, în anul 1919, de sub teascurile imprimeriei „Cosânzeana” din Sibiu ieșea lucrarea *Frământările unui an: 1918*,⁶ o lucrare de care specialiștii care s-au ocupat de istoriografia Marii Uniri nu au ținut cont. Prima parte a lucrării, intitulată „Contribuții la restaurarea internă”, după cum și autorul mărturisește, este o expunere a revendicărilor națiunii române din fosta monarhie austro-ungară, pe când cea de-a doua parte, intitulată sugestiv „De la robie la independență”, surprinde principalele etape ale realizării actului de la 1 decembrie 1918, pornind de la eșuarea tratativelor cu delegația maghiară și continuând cu decizia convocării adunării naționale, formularea principiilor rezoluției unirii, desfășurarea adunării de la Alba-Iulia, constituirea Consiliului Dirigent etc. Gruparea social-democrată transilvăneană era prezentată ca una „progresistă”, înțelegătoare „pentru exigențele vremii, pentru nevoile tuturor păturilor sociale”, care avea capacitatea și menirea să devină o forță politică importantă.⁷

De numele istoricului și activistului politic Robert William Seton-Watson, proclamat „cel mai de seamă amic al românilor” pentru susținerea unității integrale a poporului român,⁸ se leagă organizarea unui concurs, prin intermediul asociației ASTRA, în vederea editării unei lucrări dedicate anului 1918 în Transilvania.⁹ Întrucât singurul text înaintat spre evaluare a aparținut publicistului Ion Clopoțel, evident acesta a avut câștig de cauză, în anul 1926 publicând lucrarea *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*. În viziunea acestuia, unirea Transilvaniei cu România reprezenta o completare firească a programului național formulat de generația pașoptistă, ilustrând influența discursului rostit de Simion Bărnuțiu în catedra Blajului asupra discursului politic de la 1918.¹⁰ Această lucrare, alături de precedentă, fără doar și poate este încadrabilă în categoria titlurilor de popularizare, prin intermediul cărora publicistul și sociologul Ion Clopoțel, pe lângă prezentarea propriei experiențe „văzute și trăite”, inserează și o serie de meditații care redau o imagine de ansamblu asupra mișcării politice din Transilvania.¹¹

Ion Flueraș, lider marcant al mișcării sindicale interbelice, a publicat în anul 1932, în paginile gazetei „Mișcarea socială”, un articol intitulat sugestiv „Amintiri, din tinerețe și din revoluție”, prin intermediul căruia a făcut un scurt istoric al

⁶ În fapt este vorba despre o culegere de studii elaborate și publicate de Ion Clopoțel în toamna și iarna anului 1918.

⁷ Ion Clopoțel, *Frământările unui an: 1918*, Sibiu, Biroul de Imprimare „Cosânzeana”, 1919, p. 63.

⁸ Radu Racovițan, „Contribuția lui R. W. Seton-Watson la dezvoltarea istoriografiei problemei naționale românești”, în *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*, tom 6, 2009, p. 194.

⁹ Valer Moga, „Anul 1918: un traseu istoriografic de nouă decenii”, p. 8.

¹⁰ Ion Clopoțel, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*, Cluj, Editura Revistei Societatea de Măine, 1926.

¹¹ Iacob Mârza, „Secvențe istoriografice românești interbelice asupra anului 1918”, în volumul *Anul 1918 în Transilvania și Europa Central-Estică*, pp. 37-38.

implicării sale în mișcarea social-democrată din Ungaria, precum și al participării sale active la evenimentele din toamna și iarna anului 1918. Conform lui Flueraș, sfârșitul războiului a adus o revigorare a mișcării social-democrate transilvănene, muncitorimea rămasă în spatele frontului devenind mai predispusă la implicarea în viața sindicală și politică, chiar liderii Partidului Social-Democrat din Ungaria manifestând o atenție aparte față de aceasta până în momentul eșuării tratatelor româno-maghiare, care au marcat ruptura definitivă dintre socialiștii români și cei maghiari.¹²

Într-o biografie închinată preotului și politicianului Vasile Lucaciu, pornind de la viața și activitatea politică desfășurată de acesta, Tiron Albani, în capitolul al XIII-lea, intitulat „Evenimentul cel mare”, a surprins aportul mișcării social-democrate la organizarea muncitorilor din Budapesta în toamna anului 1918, tinzând să exagereze anumite episoade, precum înființarea Consiliului Național Român Central sub presiunea comitetului muncitorilor români din Budapesta.¹³

Momentul aniversar 1938, deși umbrat de situația internațională ce prevestea izbucnirea unui nou conflict, nu a fost ratat, social-democratul Tiron Albani îngrijind un volum dedicat celor douăzeci de ani scurși de la Marea Unire. Salutat de regele Carol al II-lea, asupra căruia editorul proiectează o imagine falsă de „consolidator al Marii Uniri”, volumul reunește „povestirile trăite” ale unor participanți direcți la evenimente (Nicolae Iorga, Ioan Lupaș, Teodor Roxin, Cornel Vaida, Gheorghe Repede, Ion Clopoșel, Pompiliu Dan, Septimiu Popa, Apostol Zamfir, Ion Flueraș, Pavel Dârlea, Gheorghe Vornicu, Aurel Gociman, George N. Farcu, Adrian Ganea, Alexandru Aciu, Ilie Rău, Teodor Popa, Eugeniu Speranția), precum și experiența editorului.¹⁴ O parte semnificativă a materialelor publicate aparține social-democraților, foști colaboratori ai editorului în cadrul Consiliului Național Român Central: într-un text publicat de Ion Clopoșel sunt prezentate cauzele prăbușirii monarhiei austro-ungare,¹⁵ articolul semnat de Ion Flueraș reiterează, într-o formă succintă, ideile lansate în cadrul articolului „Amintiri, din tinerețe și revoluție”,¹⁶ iar materialele nesemnate aparțin chiar lui Tiron Albani. Prin intermediul acestor scurte mărturii sunt prezentate momentele apropierea dintre social-democrați și Partidul Național Român din Transilvania

¹² Ion Flueraș, „Amintiri, din tinerețe și din revoluție”, în *Mișcarea socială*, an III, număr 10-12, 1932, pp. 1-17.

¹³ Tiron Albani, *Leul de la Șişesti. De ce s-a prăbușit monarhia austro-ungară*, Oradea, Editura Cercul Ziariștilor Oradea, 1936, pp. 195-198.

¹⁴ Idem, *Douăzeci de ani de la Unire. Monografia comemorativă a Unirii, volum I, Cum s-a făcut Unirea*, Oradea, Institut de Arte Grafice „Grafica”, 1938.

¹⁵ Ion Clopoșel, „Cauzele descompunerii monarhiei”, în volumul *Douăzeci de ani de la Unire*, pp. 39-51.

¹⁶ Ion Flueraș, „Cum am ajuns la Alba-Iulia”, în *Ibidem*, pp. 166-174; reeditate apoi în: Stelian Neagoe, *Marea Unire a românilor în izvoare narrative*, București, Editura Eminescu, 1984, pp. 341-344; Constantin-Titel Petrescu, *Socialismul în România, 1935-6 septembrie 1940*, ediția a II-a, studiu introductiv de Nicolae Jurca, București, Editura Fundației „Constantin-Titel Petrescu”, 2003, pp. 305-306.

(„determinată adhoc de evenimente și de scopul comun”),¹⁷ pregătirea revoluției („dacă nu s-ar fi produs revoluția din statele centrale, unirea Ardealului cu România ar fi întâmpinat mai multe greutăți”),¹⁸ elaborarea și prezentarea declarației de autodeterminare în parlamentul de la Budapesta,¹⁹ constituirea Consiliului Național Român Central din inițiativa liderilor secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria,²⁰ tratativele româno-maghiare și ruptura dintre social-democrații români și cei maghiari, convocarea adunării naționale,²¹ precum și contribuția social-democraților la stabilirea principiilor declarației de unire.²²

Este arhicunoscut faptul că după ce a văzut lumina tiparului, lucrarea editată de Tiron Albani a fost cenzurată, dat fiind faptul că la pagina cu numărul 46 făcea trimitere la așa-numitul „manifest mangrist”,²³ o declarație de fidelitate față de „tron” și „patrie”, elaborat în ianuarie 1917, semnat, printre alții, și de Miron Cristea, viitorul patriarh care, în 1938 ocupa și fotoliul de prim-ministru. Însă, puțini specialiști cunosc faptul că și înainte de a intra în tipar lucrarea a trecut pe sub furcile caudine ale cenzurii, o serie de materiale, în care Tiron Albani prezintă participarea locuitorilor satului natal, Gârbova de Sus, la Marea Adunare Națională, precum și aversiunea față de regimul monarhic și preferința social-democraților pentru un regim politic de tip republican, principii indezirabile pentru un regim dictatorial precum cel instaurat de regele Carol al II-lea, au fost eliminate din curpînsul volumului. Păstrate în format dactilografiat, articolele cenzurate, înmânate de Tiron Albani, în momentul mutării sale la Oradea, inginerului Teodor Sima din Gârbova de Sus, acestea au fost de curând editate, într-o formă anastatică, de nepoata acestuia din urmă, doamna Istina Sima.²⁴

Cu toate că istoricul Lucian Boia, cel care astăzi ne oferă o serie de interpretări noi asupra istoriei românilor, în cursul său de istoriografie, publicat în

¹⁷ Tiron Albani, *Douăzeci de ani de la Unire*, p. 116.

¹⁸ *Ibidem*, p. 129.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 135-137.

²⁰ *Ibidem*, pp. 157-162.

²¹ *Ibidem*, pp. 186-210.

²² *Ibidem*, pp. 224-241.

²³ Document elaborat ca un protest împotriva amestecului Antantei în problema naționalităților din Ungaria. Documentul, inițiat de mitropolitul ortodox Vasile Mangra (1850-1918), a fost semnat de majoritatea reprezentanților marcanți ai vieții politice și ecleziastice din Transilvania, fiind privit ca „un nou document de loialitate și patriotism al neamului românesc din Ungaria”. Mai multe detalii la: Marius Eppel, *Vasile Mangra: activitatea politică (1875-1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004, pp. 289-291.

²⁴ Tiron Albani, *Cum s-a făcut Unirea. Articole suprimate de cenzură din monografia 20 de ani de la Unire de Tiron Albani*, ediție îngrijită și prefată de Istina Sima, Alba-Iulia, Editura Aeternitas, 2012, pp. 13-38; a se vedea și: Mihai-Octavian Groza, „Un corpus documentar cenzurat din monografia *Douăzeci de ani de la Unire* de Tiron Albani (1938)”, în volumul *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, XI, coordonat de Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2016, pp. 315-349.

anul 1976, cataloga titlurile semnate de social-democrații transilvăneni drept „studii marxiste”,²⁵ acestea au meritul incontestabil de a ne reliefa poziția și discursul social-democraților vizavi de actul unirii, precum și de a legitima existența diferitelor grupări social-democrate în viața politică românească interbelică.

Anul 1948 a reprezentat un an de cotitură în istoriografia românească, care a adus odată cu instaurarea deplină a regimului comunist și o înregimentare a intelectualilor, a căror operă trebuia să se așeze pe tiparele ideologiei marxist-leniniste.²⁶ Sub bagheta lui Mihail Roller, „micul dictator al istoriografiei comuniste românești”,²⁷ un grup de istorici au rescris istoria României,²⁸ discursul promovat de aceștia, ca o modalitate de propagandă și de îndoctrinare, catalogând colaborarea social-democraților transilvăneni cu reprezentanții Partidului Național Român, în cadrul Consiliului Național Român Central, după 1 decembrie 1918 în cadrul Consiliului Dirigent, drept un act de trădare a principiilor internaționalismului proletar. De altfel, cele două manuale unice de istorie a României, coordonate de Mihail Roller, cu excepția scurtelor pasaje referitoare la evoluția mișcării social-democrate până la izbucnirea Primului Război Mondial,²⁹ nu fac nici o trimitere la contribuția acestora la realizarea unirii, după cum nu fac nici o trimitere la unire în general, considerându-se că aceasta s-a realizat sub „înfrăurirea” înfăptuirilor Marii Revoluții Socialiste din Rusia.

Perioada 1948-1968 este perioada în care, în buna tradiție ideologică leninistă, acțiunea politică desfășurată de social-democrații transilvăneni în toamna și iarna anului 1918 era privită ca un act de trădare,³⁰ aceștia fiind catalogați drept „câinii de pază ai imperialismului”, „oportuniști”, „social-trădători” vânduți burgheziei exploatare.³¹ Fără a face apel la o bază documentară, istorici precum Victor Chereșteșiu sau Petre Constantinescu-Iași, cercetători în cadrul Institutului de Studii Istorice și Social-Politice (cunoscut ca și Institutul de Istorie al Partidului Comunist Român), au condamnat atitudinea social-democraților, cei mai vizați

²⁵ Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei românești*, București, s. n., 1976, p. 366.

²⁶ Idem, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, București, Editura Humanitas, 2011, p. 295.

²⁷ *Ibidem*, p. 89.

²⁸ Mai multe detalii la: Florin Müller, *Politică și istoriografie în România, 1948-1964*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2003, pp. 97-270.

²⁹ Mihail Roller (coordonator), *Istoria României. Manual unic pentru clasa a VIII-a secundară*, București, Editura de Stat, 1947, pp. 614-616; Idem, *Istoria României. Manual unic pentru clasa a XI-a medie*, București, Editura de Stat, 1948, pp. 538-539.

³⁰ Valer Moga, „Unirea de la 1918 în istoriografia anilor 1945-1967”, în volumul *Anul 1918 în Transilvania și Europa Central-Estică*, p. 62.

³¹ Victor Chereșteșiu, „Clasa muncitoare din România și revoluția proletară din Ungaria (1919)”, în *Anale de Istorie*, an V, număr 2, 1959, pp. 23-36.

fiind Iosif Jumanca și Ion Flueraș, „social-democrați de dreapta”, care s-au „pus în serviciul burghez-o-moșierimii române”.³²

Având același mod de abordare a problematicei, însă de această dată făcând recurs la surse de epocă (memorialistică, presă, surse documentare), Vasile Liveanu a publicat în anul 1960 lucrarea *1918. Din istoria luptelor revoluționare din România*, în care, supralicitând influența ideilor propagate de revoluția socialistă din Rusia, reia acuzele formulate anterior. Citând trunchiat din sursele de epocă, acțiunea politică desfășurată de social-democrații transilvăneni era prezentată ca un act de „trădare”, de dezbinare și dezorientare a „proletariatului”, ca o „subminare” a unității internaționaliste a proletariatului și a „luptei împotriva exploataților”.³³ Liderii social-democrați, catalogați drept oportuniști, erau acuzați de nerespectarea angajamentului de mobilizare a muncitorilor în direcția constituirii unei republici democratice, „care să asigure o justă rezolvare problemei naționale”,³⁴ iar colaborarea lor cu reprezentanții Partidului Național Român în cadrul Consiliului Național Român Central, în cadrul Marelui Sfat Național și în cadrul Consiliului Dirigent, era prezentată ca o „activitate antidemocratică” și „contrarevoluționară”.³⁵

În anul 1953, sub egida aceleiași Institut de Studii Istorice și Social-Politice, a apărut primul volum din colecția *Documente din istoria Partidului Comunist din România*, consacrat perioadei 1917-1922,³⁶ în paginile căruia sunt publicate o serie de documente emise de așa-numitul „comitet social-democrat român” de la Odessa, format din foștii prizonieri de război (contaminați de ideile bolșevice), precum și documente relative la soarta mișcării social-democrate și la scindarea acesteia după momentul unirii Transilvaniei cu România, la excluderea grupării Jumanca-Flueraș, demascată ca „trădătoare”, „apărătoare a marii burghezii”, din mișcarea social-democrată.³⁷

În perioada 4-9 mai 1964, în capitala Ungariei, s-au desfășurat lucrările unei conferințe preliminare, cu participare internațională, care avea menirea să pregătească cel de-al XII-lea Congres Mondial al Istoricilor de la Viena din anul următor. În cadrul acestei conferințe, delegația română a susținut cinci comunicări, două dintre acestea ocupându-se și de perioada premergătoare Marii Uniri, reunite apoi într-un volum coordonat de Constantin Daicoviciu și Miron

³² Petre Constantinescu-Iași, *Influența Marii Revoluții Socialiste din Octombrie asupra mișcării revoluționare din România în anii 1917-1921*, București, Editura Științifică, 1957, p. 46.

³³ Vasile Liveanu, *1918. Din istoria luptelor revoluționare din România*, București, Editura Politică, 1960, pp. 522-524.

³⁴ *Ibidem*, p. 561.

³⁵ *Ibidem*, p. 569.

³⁶ ***, *Documente din istoria Partidului Comunist din România, volum I (1917-1922)*, București, Editura pentru Literatură, 1953.

³⁷ *Ibidem*, p. 292, 399.

Constantinescu.³⁸ În studiul „Cu privire la problema națională în Austro-Ungaria (1900-1918)”, semnat de Miron Constantinescu, Ludovic Bánya, Vasile Curticăpeanu, Carol Göllner și Constantin Nuțu, pe lângă imboldul dat mișcării naționale din Transilvania de către revoluția socialistă din Rusia și lipsa unui partid marxist, revoluționar al clasei muncitoare, sunt prezentate și orientările din cadrul secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria în toamna anului 1918: „social-democrații de dreapta” (gruparea Jumanca-Flueras), care, în viziunea autorilor, reprezentau o poziție capitulantă față de burghezie; „social-democrații condiționiști”, situați mai la stânga, care țineau seama de revendicările sociale și propuneau unirea cu o Românie democratică; „grupurile comuniste”, influente în zone precum Valea Jiului, Oradea, Timișoara, Reșița, Brașov și care reprezentau „partea cea mai înaintată și mai conștientă a clasei muncitoare și a proletariatului agricol”.³⁹ În studiul „Mișcarea social-democrată din Transilvania în primele două decenii ale secolului al XX-lea”, istoricii Augustin Deac, Ioan Cicală, Ákos Egyed și Vasile Liveanu, înfierează poziția adoptată de liderii social-democrați în toamna și iarna anului 1918, „îmbibăți de mentalitatea reformistă” și neîncrezători în „forța maselor”, de „sprijinire a politicii burghezei”. Conform autorilor, acest lucru a fost posibil datorită slăbiciunii „aripi de stânga” a mișcării social-democrate și inexistenței unui partid marxist „consecvent revoluționar” care să realizeze o alianță între muncitori și țărâtime, împotriva „regimului burghez-moșieresc austro-ungar” și pentru „desăvârșirea unității naționale”. În finalul studiului cei patru autori vorbesc despre scindarea mișcării social-democrate transilvănene după anul 1918, ca o consecință firească a „clarificărilor” ideologice survenite în urma luptei duse „de aripa revoluționară a mișcării muncitorești împotriva liderilor reformiști” majoritatea organizațiilor social-democrate pronunțându-se pentru transformarea „partidului socialist în partid comunist”.⁴⁰

Anul 1968 avea să aducă o schimbare fundamentală a discursului istoriografic românesc vizavi de acțiunea politică a social-democraților, dictată, firește, de anumite comandamente politice, în încercarea de legitimare istorică a Partidului Comunist Român. Sub impresia pregătirii sărbătorilor semicentenarului Marii Uniri, care urmau să marcheze atât pentru Partidul Comunist Român, cât și pentru Nicolae Ceaușescu, aflat în culmea gloriei după condamnarea invaziei sovietice în Cehoslovacia, noua orientare ideologică, numeroși specialiști au accentuat tot mai mult aspectele naționale, uneori chiar cu o tentă naționalistă, ale

³⁸ Constantin Daicoviciu, Miron Constantinescu (coordonatori), *Destrămarea monarhiei austro-ungare (1900-1918). Comunicări prezentate la Conferința istoricilor din 4-9 mai 1964 de la Budapesta*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964.

³⁹ Miron Constantinescu, Ludovic Bánya, Vasile Curticăpeanu, Carol Göllner, Constantin Nuțu, „Cu privire la problema națională în Austro-Ungaria (1900-1918)”, în *Ibidem*, pp. 168-183.

⁴⁰ Augustin Deac, Ioan Cicală, Ákos Egyed, Vasile Liveanu, „Mișcarea social-democrată din Transilvania în primele două decenii ale secolului al XX-lea”, în *Ibidem*, pp. 231-262.

istoriei noastre,⁴¹ momentul 1918 devenind „*momentul crucial*”, care a contribuit decisiv la păstrarea ființei naționale.⁴²

În presa vremii, precum și în diversele publicații științifice, contribuția social-democraților transilvăneni la realizarea actului unirii este mult exagerată, aceștia fiind prezentați ca „*forța cea mai înaintată*”, adevărata inițiatore a revoluției din toamna anului 1918, colaborarea acestora cu liderii Partidului Național Român fiind privită ca o necesitate de moment istoric pentru realizarea unității naționale.

Foștii lideri social-democrați transilvăneni, respectiv Enea Grapini, Ion Clopoșel și Tiron Albani, care în perioada interbelică nu au jucat un rol în marea politică și care nu au avut de suferit de pe urma prigoanei comuniste,⁴³ au revenit în atenția opiniei publice. În paginile revistei clujene „Tribuna”, care în luna noiembrie a anului 1968 a dedicat un întreg număr semicentenarului unirii, apar o serie de pasaje lirice aparținând social-democratului Emil Isac, precum și mărturii aparținând foștilor lideri social-democrați Enea Grapini și Tiron Albani.⁴⁴

Reluând, într-o manieră extinsă și documentată, studiul „Unirea și poziția socialiștilor români”, publicat în revista „Tribuna”, Trofin Hăgan a publicat în „Acta Musei Napocensis” studiul intitulat „Contribuția socialiștilor români la înfăptuirea unirii Transilvaniei cu România”, în care a prezentat acțiunea social-democraților din toamna și iarna anului 1918 ca „*forța motrice*” care a realizat actul unirii, „*clasa muncitoare și masele țărănimii*” fiind cele care au contribuit din plin la răsturnarea vechilor autorități locale. După atacurile virulente din anii precedenți, îndreptate împotriva liderilor social-democrați, Trofin Hăgan propune o reevaluare a poziției acestora, care din „*lachei*” și „*trădători*”, devin partea cea mai „*conștientă a clasei muncitoare și țărănimii*”, cu un program care exprima poziția cea mai „*înaintată*” în ansamblul relațiilor politice create în toamna și iarna anului 1918.⁴⁵

Pe aceleași coordonate, revista „Steaua”, periodic editat de Uniunea Scriitorilor, filiala Cluj, a publicat în numărul din noiembrie 1968, pentru a marca cei cincizeci de ani scurși de la Marea Unire, o relatare semnată de Ion Clopoșel, intitulată „La Alba-Iulia, 1918”, în care acesta prezintă constituirea Consiliului Național Român Central, entuziasmul populației transilvănene în preajma adunării naționale, precum și contribuția social-democraților la elaborarea textului final al declarației de unire, care în viziunea autorului reprezenta „*rodul consensului unanim al*

⁴¹ Mai multe detalii la: Zevedei-Ioan Drăghiță, „Jurnalul unei aniversări: semicentenarul Unirii Transilvaniei cu România (Alba-Iulia, 1 decembrie 1968)”, în *Terra Sebrs. Acta Musei Sabesiensis*, număr 4, 2012, pp. 319-332.

⁴² Gabriel Moisa, *Istoria Transilvaniei în istoriografia românească, 1965-1989*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 54.

⁴³ Precum Iosif Jumanca și Ion Flueraș care și-au sfârșit zilele în temnița de la Gherla.

⁴⁴ *Tribuna*, număr 48, 28 noiembrie, 1968.

⁴⁵ Trofin Hăgan, „Contribuția socialiștilor români la înfăptuirea unirii Transilvaniei cu România”, în *Acta Musei Napocensis*, număr V, 1968, pp. 609-617.

păturilor sociale ale poporului român, pornită din conștiința celor ce au luptat cu atâta eroism pentru eliberarea socială și națională”.⁴⁶ Într-o variantă trunchiată, mărturia lui Ion Clopoțel, este preluată de Ion Isaiu, în anul 1982, în cadrul articolului „Unirea Transilvaniei cu România”, publicat în paginile aceleiași reviste.⁴⁷

Profitând de relaxarea dogmatică, istoricul Ștefan Pascu, urmând exemplul și direcția inițiată de dascălul său Ioan Lupaș, care în anul 1937 a publicat *Istoria unirii românilor*,⁴⁸ a publicat în anul 1968, sub egida universității clujene, în premieră, o masivă sinteză, intitulată *Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*.⁴⁹ Aducând noi informații arhivistice, folosind o serie de texte memorialistice, precum și informațiile oferite de presa vremii, Ștefan Pascu prezintă apropierea social-democraților de liderii Partidului Național Român, venită în urma conștientizării faptului că unitatea tuturor forțelor politice transilvănene va duce la realizarea actului unirii,⁵⁰ atitudinea intransigentă a social-democraților transilvăneni față de menținerea integrității Ungarici,⁵¹ constituirea Consiliului Național Român Central pe bază de paritate (șase reprezentanți ai social-democraților și șase reprezentanți ai Partidului Național Român),⁵² participarea social-democraților la masa tratativelor româno-maghiare și poziția acestora vizavi de propunerile delegației maghiare,⁵³ precum și discursurile prezentate de aceștia cu ocazia Marii Adunări Naționale, care anunțau „voința de a întemeia o societate unde fiecare om să fie liber și stăpân pe sine însuși, în care să se poată dezvolta și progresa și poporul muncitor”.⁵⁴

Revenind asupra acestui proiect, în anul 1983, prin publicarea lucrării *Făurirea statului național unitar român*, în două volume, Ștefan Pascu aduce noi date referitoare la lupta social-democraților pentru introducerea votului universal,⁵⁵ la organizarea muncitorilor români din Budapesta în toamna anului 1918 de către

⁴⁶ Ion Clopoțel, „La Alba-Iulia, 1918”, în *Steaua. Revistă a Unirii Scriitorilor*, an XIX, număr 226, 1968, pp. 15-17.

⁴⁷ Ion Isaiu, „Unirea Transilvaniei cu România”, în *Steaua. Revistă a Unirii Scriitorilor*, an XXXIII, număr 12 (427), 1982, p. 8.

⁴⁸ A se vedea: Ioan Lupaș, *Istoria unirii românilor*, București, Editura Fundației Culturale „Principele Carol”, 1937.

⁴⁹ Mai multe detalii despre Ștefan Pascu, istoric al fenomenului național românesc, la: Nicolae Bocșan, „Ștefan Pascu, istoric al fenomenului național românesc din Transilvania în epoca modernă”, în volumul *Personalități ale Universității Babeș-Bolyai: Ștefan Pascu*, coordonat de Mihai T. Nicoară, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2015, pp. 31-39.

⁵⁰ Ștefan Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia, încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, s. n., 1968, p. 303.

⁵¹ *Ibidem*, p. 321.

⁵² *Ibidem*, pp. 334-335.

⁵³ *Ibidem*, pp. 355-358.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 379.

⁵⁵ Idem, *Făurirea statului național unitar român*, volum II, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1983, p. 32.

liderii social-democrați,⁵⁶ la constituirea Consiliului Național Român Central, precum și la „*acordul perfect*”⁵⁷ dintre cele două forțe politice românești. În ambele volume, pentru a răspunde comandamentelor politice, Ștefan Pascu a așezat acțiunea politică a social-democraților, contribuția lor la realizarea actului unirii într-o succesiune continuată cu înființarea în mai 1921 a Partidului Comunist din România (scos în afara legii în anul 1924), a Blocului Muncitoresc-Țărănesc în anul 1925 (formațiunea legală a comuniștilor români) și cu preluarea puterii de către comuniști la finalul celui de-al Doilea Război Mondial.

Tiron Albani, numărându-se printre puținii „*veterani ai Unirii*”, în prelungirea activității sale gazetărești și literare, în anul 1969, și-a publicat memoriile, sub titlul *Memorii. Din contribuția clasei muncitoare la desăvârșirea statului național român unitar*. Prefațat de Miron Constantinescu, volumul prezintă, pe lângă activitatea autorului desfășurată în cadrul secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria, apropierea social-democraților de liderii Partidului Național Român, văzută ca o necesitate stringentă a momentului pentru înfăptuirea unității naționale, colaborarea acestora în cadrul Consiliului Național Român Central, care nu întotdeauna a avut un parcurs lin, poziția social-democraților în timpul tratativelor româno-maghiare (relată pe baza informațiilor primite din partea lui Enea Grapini, dat fiind faptul că Albani nu a participat la dezbateri), convocarea, organizarea și desfășurarea adunării naționale, precum și atitudinea circumspectă a social-democraților vizavi de intenția liderilor național români de instaurare a unei „*veritabile democrații*” în noul stat. Pasaje consistente sunt dedicate sciziunii dintre social-democrații români și cei maghiari, datorate viziunii diferite asupra principiului autodeterminării.⁵⁸ Fragmente din această lucrare sunt reluate apoi într-un articol, intitulat „Unirea. Amintiri”, publicat în același an în paginile anuarului „*Apulum*”, periodic editat de Muzeul Național al Unirii din Alba-Iulia.⁵⁹ Cu tot bagajul de informații oferit, memoriile redactate de Tiron Albani trebuie să privească cu o anumită rezervă, ele fiind elaborate, probabil la comandă, de un personaj octogenar care, profitând de faptul că se afla printre puținii martori în viață, tinde să exagereze aportul social-democraților la realizarea Marii Uniri.

O serie de fragmente memorialistice aparținând veteranilor Tiron Albani,⁶⁰ Enea Grapini⁶¹ și Iosif Renoiu,⁶² referitoare la evenimentele din toamna și iarna

⁵⁶ *Ibidem*, p. 55.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 146.

⁵⁸ Tiron Albani, *Memorii. Din contribuția clasei muncitoare la desăvârșirea statului național român unitar (1 decembrie 1918)*, București, Editura Științifică, 1969.

⁵⁹ Idem, „Unirea. Memorii”, în *Apulum*, număr VII/II, 1969, pp. 285-291.

⁶⁰ Idem, „Din amintirile unui gazetar”, în volumul *Din lunga timpului bătaie. Anul 1918 în amintirile unor martori oculari*, editat de Constantin Dumitrescu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978, pp. 102-107.

⁶¹ Enea Grapini, „Ziua cea mare”, în *Ibidem*, pp. 213-227.

anului 1918 și la activitatea social-democraților, au fost recuperate, selectiv, în anul 1978, de către Constantin Dumitrescu și reunite, alături de comentariile acestuia, care îi cunoștea personal pe cei trei contributory, în cadrul volumului *Din lunga timpului bătaie. Anul 1918 în amintirile unor martori oculari*.

În anul 1972, la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai”, sub îndrumarea profesorului Ioan Bojan, Ioan Grecu a susținut teza de doctorat cu titlul *Din activitatea secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria pentru desăvârșirea unității naționale*, în paginile căreia, ca un act de „educație patriotică”, pe direcția deschisă de Ștefan Pascu, autorul încearcă, forțând anumite interpretări, așezarea activității desfășurate de social-democrați într-o succesiune continuată cu apariția mișcării comuniste în România.⁶³

Pe direcția lansată în 1953, prin publicarea primului volum de documente relative la istoria Partidului Comunist Român, în perioada 1968-1990 au apărut o serie de culegeri de documente⁶⁴ care, pe lângă materialele preluate din arhiva Institutului de Studii Istorice și Social-Politice sau din presa socialistă de dincolo de Munții Carpați, publică și o serie de documente referitoare la activitatea social-democraților transilvăneni (marea majoritate preluate din ziarul „Adevărul”, oficiosul secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria). Operând o selecție a materialelor publicate în paginile ziarului „Adevărul”, fără o metodă critică, editorii insistă asupra acelor documente care ilustrează colaborarea liderilor social-democrați cu Partidul Național Român, abandonarea principiilor internaționalismului proletar, în favoarea programului național, precum și calitatea lor de buni români și apoi cea de socialiști și internaționaliști, aspect subliniat și de istoricul Sorin Radu.⁶⁵

Prăbușirea regimului comunist în România a adus după sine și „democratizarea” scrisului istoric, cu toate că a existat și continuă să existe o anumită persistență a unor clișee naționaliste.⁶⁶ După exagerările și deformările operate

⁶² Iosif Renoiu, „Un destin exemplar”, în *Ibidem*, pp. 193-196.

⁶³ Ioan Grecu, *Din activitatea secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria pentru desăvârșirea unității naționale, 1903-1918* (teză de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, 1972).

⁶⁴ A se vedea: ***, *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1916-1921)*, București, Editura Politică, 1966; Eugen Glück, Alexandru Roz, *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene (1918-1944)*, Arad, s.n., 1972; ***, *80 de ani de la crearea Partidului Politic al clasei muncitoare din România. Documente*, București, Editura Politică, 1974; ***, *Tradiții de solidaritate revoluționară româno-ungară (1884-1946). Documente și amintiri*, București, Editura Politică, 1979; Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Mușat, *Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe (august 1918-ianie 1919)*, volum III, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986; Ion Popescu-Puțuri, Ștefan Pascu (coordonatori), *1918 la români. Documentele Unirii*, volum VII, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.

⁶⁵ Sorin Radu, „Internaționalismul și principiile naționale”, p. 122.

⁶⁶ Toader Nicoară, „Aspecte și probleme ale istoriografiei contemporane (1990-2007)”, în *Simpozion. Comunicările celui de-al XV/III-lea simpozion al cercetătorilor români din Ungaria (Giula, 29-30 noiembrie 2008)*, Giula, s. n., 2009, p. 9.

asupra activității politice desfășurate de social-democrații transilvăneni în toamna și iarna anului 1918, dar și în lipsa unui program istoriografic clar dedicat acestui subiect,⁶⁷ numărul cercetărilor pe această temă se reduce la câteva titluri, acest dosar, ca de altfel întregul dosar al Marii Uniri, rămânând nîncheiat.

Într-o încercare de sinteză a istoriei social-democrației din România, reluând cercetări mai vechi, Nicolae Jurca, în anul 1994, a publicat lucrarea *Istoria social-democrației din România*, în care a analizat și activitatea secțiunii române a Partidului Social-Democrat din Ungaria, precum și colaborarea acesteia cu Partidul Național Român, ca urmare a situației pe o poziție de înțelegere a problemei naționale (spre deosebire de social-democrații din Vechiul Regat, transilvănenii au înțeles perfect faptul că eliberarea socială nu era posibilă fără cea națională).⁶⁸

Istoricul Keith Hitchins, profesor al Universității din Illinois, specializat în istoria Europei de Sud-Est, în urma unor călătorii de documentare în arhivele române și maghiare, a publicat atât în România, cât și în străinătate, o serie de studii dedicate social-democraților transilvăneni, în care a surprins atât activitatea acestora în toamna și iarna anului 1918, cât și poziția adoptată vizavi de proclamarea Republicii Sovietice Ungare. Conform acestuia, în cazul social-democraților transilvăneni, abia spre sfârșitul Primului Război Mondial a început să se contureze un program socialist, orientat spre susținerea unirii Transilvaniei cu România, cu toate că până la jumătatea lunii octombrie 1918 s-a oscilat între a susține integritatea Ungariei și a susține separarea de aceasta. Aproximarea de liderii Partidului Național Român, colaborarea cu aceștia în cadrul Consiliului Național Român Central, apoi în cadrul Consiliului Dirigent, nu a fost agreată în unanimitate, anumite grupări, în special din Banat, desfășurând o propagandă activă împotriva unirii Transilvaniei cu România, până ce aceasta nu va deveni o republică democrată. Hitchins analizează activitatea desfășurată și poziția acestor grupări, care au salutat proclamarea Republicii Sovietice Ungare, unele chiar au fuzionat cu Partidul Comunist Ungar, considerând că doar făurirea unui partid revoluționar după model bolșevic poate răsturna „jugul capitalist” și instaura „dictatura proletariatului”.⁶⁹ Acest ultim aspect, având ca suport documentar o parte a

⁶⁷ „Interviu cu profesorul Nicolae Bocșan”, p. 101.

⁶⁸ Nicolae Jurca, *Istoria social-democrației din România*, București, Editura Științifică, 1994, pp. 90-96.

⁶⁹ Keith Hitchins, „Romanian Socialists and the Nationality Problem in Hungary (1903-1918)”, în *Slavic Review*, volum 35, număr 1, 1976, pp. 69-90 (variante în limba română: „Socialiștii români și problema națională din Ungaria (1903-1918)”, în volumul *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1868-1918)*, volum II, editat de Keith Hitchins, traducere de Sever Trifu, Codruța Trifu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1992, pp. 140-167); Idem, „The Romanian Socialists and the Hungarian Soviet Republic”, în volumul *Revolution in Perspective. Essays on the Hungarian Soviet Republic of 1919*, editat de A. C. Janos, W. B. Slottman, Berkeley, University of California Press, 1971, pp. 109-144 (variante în limba română: „Socialiștii români și Republica Sovietică Ungară”, în volumul *Mit și realitate în istoriografia românească*, editat de Keith Hitchins, traducere de Sorana Georgescu-Gorjan, București, Editura Enciclopedică, 1997, pp. 184-214).

corespondenței Tiron Albani (păstrată de Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale), a fost tratat și de istoricul Gabriel Moisa într-un studiu, intitulat „Poziția socialiștilor români din Ungaria, Transilvania și Banat față de revoluția maghiară din 1918”.⁷⁰

Sub auspiciile Fundației Social-Democrate „Constantin-Titel Petrescu” au fost recuperate și publicate (sau republicate) o serie de mărturii ale participanților direcți la evenimente, sau lucrări ale urmașilor acestora, precum memoriile social-democratului Eftimie Gherman⁷¹ sau biografia inginerului Enea Grapini, elaborată de nepotul acestuia, Florea Grapini,⁷² care au meritul de a recupera anumite pasaje memorialistice sau de a aduce noi materiale documentare referitoare la activitatea politică desfășurată de social-democrați.

În anul 2008, cu prilejul celebrării celor nouăzeci de ani scurși de la înfăptuirea Marii Uniri, istoricii clujeni Ioan Bolovan și Marius Eppel, într-o broșură de popularizare, au reluat, într-o manieră detașată, am putea spune chiar modernă, chestiunea contribuției social-democraților transilvăneni la realizarea unirii, pornind de la apariția și evoluția mișcării social-democrate românești, înființarea secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria și ajungând până la prezentarea principiilor care au stat la baza colaborării social-democraților cu Partidul Național Român.⁷³ Deși este o lucrare ce nu și-a propus o recuperare a izvoarelor documentare aferente tematicii, acesteia îi revine marele merit de a fi tratat această problemă, pentru prima dată, fără prejudecăți, eliminând vechile interpretări, stereotipuri și clișee, prezente în cazul unor lucrări amintite mai sus.

O nouă direcție de cercetare a fost inaugurată de istoricul Sorin Radu care, pe lângă valoroasele contribuții referitoare la viața și activitatea liderului social-democrat Ion Flueraș,⁷⁴ pe baza declarațiilor și documentelor publicate în paginile ziarului „Adevărul”, s-a ocupat și de analiza discursului social-democraților

⁷⁰ Gabriel Moisa, „Poziția socialiștilor români din Ungaria, Transilvania și Banat față de revoluția maghiară din 1918”, în *Crisia*, număr XXXII-XXXIII, 2002-2003, pp. 221-226.

⁷¹ Eftimie Gherman, *Memorii. Contribuții la istoria mișcării socialiste*, București, Editura Fundației „Constantin-Titel Petrescu”, 2000 (pasajele referitoare la Primul Război Mondial și Marea Unire au fost reluate în *Marele Război în memoria bănățeană (1914-1919)*, volum III, antologie, ediție, studii și note de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan, Mihaela Bedecan, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2015, pp. 153-166).

⁷² Florea Grapini, *Enea Grapini și zăua cea mare*, București, Editura Fundației „Constantin-Titel Petrescu”, 1999; a se vedea și: Idem, „Socialiștii și Marea Unire”, în *Magazin Istoric*, an XXXII, serie nouă, număr 12 (381), 1998, pp. 17-18.

⁷³ Ioan Bolovan, Marius Eppel, *1 decembrie 1918. Contribuția social-democraților la unirea Transilvaniei cu România*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2008.

⁷⁴ Sorin Radu, *Ion Flueraș (1882-1953). Social-democrație și sindicalism*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012; Idem, „Activitatea politică a lui Ion Flueraș până în anul 1918”, în *Apulum*, număr XLIII/2, 2006, pp. 357-372; Idem, „Activitatea lui Ion Flueraș în cadrul Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului (decembrie 1918-august 1919)”, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu*, număr XIII-XIV, 2006-2007, pp. 93-113.

transilvăneni.⁷⁵ Oferind o nouă interpretare acestor texte, încercând să surprindă trecerea social-democraților, într-un interval relativ scurt de timp (vara anului 1917-toamna anului 1918), de la susținerea principiilor internaționalismului proletar la susținerea unirii Transilvaniei cu Regatul României, Sorin Radu ajunge la următoarele concluzii: social-democrații transilvăneni au aderat la ideea unirii Transilvaniei cu România, depășind anumite prejudecăți socialiste, colaborarea loc cu liderii naționali români atât în cadrul Consiliului Național Român Central, cât și în cadrul Consiliului Dirigent, conferindu-le „prestigiu”, „respect” și „influență”, elemente care le-au permis ca în intervalul dintre cele două războaie mondiale să „influențeze mișcarea social-democrată într-o direcție diferită de cea a Partidului Comunist din România, rămas fidel principiilor internaționalismului”.⁷⁶

Secvențele istoriografice relative la acțiunea politică desfășurată de social-democrații transilvăneni în toamna și iarna anului 1918, comentate în rândurile de mai sus, dovedesc faptul că de-a lungul ultimului secol am avut de-a face cu un adevărat discurs istoriografic justificativ, militant, politizat, care, după cum bine remarca istoricul Iacob Mârza, „trebuie eliberat de constrângeri ideologice și de imixtiunile politicului”,⁷⁷ apropierea cu pași repezi a momentului 2018, impunând o redeschidere și o reevaluare a dosarului Marii Uniri, implicit și cel al activității desfășurate de social-democrați în vederea realizării unității naționale, o reevaluare detașată, modernă și fără prejudecăți, care să constituie premisele unui șantier de recuperare și valorificare a unor episoade insuficient sau inexact analizate înainte vreme.

The Politic Action of the Transylvanian Social-Democrats from the Autumn and the Winter of the Year 1918 as Reflected in the Romanian Historiography (1919-2016)

(Abstract)

The end of the First World War, the collapse of the Austro-Hungarian monarchy, the closeness and the collaboration between the principal Romanian political forces from Transylvania and Banat, the foundation and the activity of the Romanian National Council, as well as the achievement of the Union act between Transylvania, Banat, Crișana, Maramureș and the Old Kingdom represent topics that during the last century have benefitted from the attention of a whole line of historians, more or less competent, more or less engaged. A chapter less known and debated by the Romanian historiography is that of the political activity lead by the representatives of the Romanian section of the Social-Democratic Party from Hungary during the autumn and the winter of the year 1918, an aspect that is owing to the bareness of the historical sources (as far we know,

⁷⁵ Sorin Radu, „Internaționalismul și principiile naționale”, pp. 113-165 (publicat și în limba franceză: „Une perspective sur le discours politique des Roumains sociaux-démocrates de Hongrie dans les années 1917-1918”, în *Valabian Journal of Historical Studies*, volum 13, 2010, pp. 11-34).

⁷⁶ *Ibidem*, pp. 160-161.

⁷⁷ Iacob Mârza, „Secvențe istoriografice românești interbelice asupra anului 1918”, p. 47.

there is no archive of this political group; at the same time, we are not aware of the fact that in the Romanian archives one should find personal documents left by the social-democratic leaders, excepting the memorialist fragments) and, secondly, to the nature of the political régimes during the last century, that has shaped a derogatory image of the Transylvanian social-democrats (from associates of the communist movement, „*opportunists*” to that of „*apostates of the principles of internationalism*” and of „*lackeys of the bourgeoisie and of the landlords*”). According to the opinion of the historian Sorin Radu, in a country „*sewed and developed on the nationalist canons*”, the social-democratic movement has practically found impossible to identify its position after 1918, to make vocal and well-understood its political message, a message trying to arrange the internationalist principles and the national state interests, reasons that explain the positioning of the political action with the purpose of achieving the union in a shading cone. Having as a starting point these constative assertions and analysing the Romanian writings dedicated to political activity displayed by the Transylvanian social-democrats so as to accomplish the union act, we intend to surprise the major phases and research directions, and also their significates.

Keywords: Transylvania, Great Union, social-democrats, politic action, historiography.

ISTORIE CONTEMPORANĂ

GARDA CONȘTIINȚEI NAȚIONALE ȘI „SOCIALISMUL NAȚIONAL-CREȘTIN”

Răzvan Ciobanu

Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Într-un eseu în cuprinsul căruia constata cu îngrijorare fragilitatea ordinii democratice europene în anii imediat următori primei conflagrații mondiale, Curzio Malaparte descria, din postura observatorului lucid al evenimentelor analizate, climatul politic al continentului ca fiind unul marcat nu atât de tentativele de a aplica într-o manieră cât mai fidelă prevederile Tratatului de la Versailles, de transformările economice provocate de război sau de inițiativele diplomatice de menținere a păcii, cât de lupta constantă și continuă dintre „*apărătorii statului parlamentar și adversarii acestuia*”.¹ Pentru jurnalistul italian, descifrarea semnificațiilor de profunzime ale mutațiilor politice aflate în desfășurare depindea, înainte de toate, de înțelegerea celor două tipuri de „*catilinari*” ai epocii, angajați într-o acerbă confruntare, având ca miză desființarea structurilor politice și delegitimarea formulărilor ideatice ale democrației: la dreapta, susținătorii „*statului de fier*” și ai ordinii sociale severe pe care acesta ar fi trebuit să o garanteze; la stânga, adepții dizolvării autorității statale și ai înlocuirii sale cu dictatura unei singure clase sociale.² Astfel, democrația se afla sub asalt din ambele direcții ale axei politice, iar tulburările traversate de majoritatea statelor europene în decursul intervalului avut în vedere stau mărturie în acest sens. La rândul său, România nu a fost străină de o atare evoluție, constituind, după cum prezentul demers va argumenta în rândurile de mai jos, scena unor importante ciocniri între promotorii diferitelor versiuni ale acestor viziuni radicale.

Anii integrării teritoriilor abia intrate în componența statului și ai sinuoasei implementări a reformelor postbelice au reprezentat totodată o perioadă a reasezării ideologice. În noul ambient politic, economic și social, sub imperiul modificărilor teritoriale și al schimbărilor demografice radicale aduse de război, o formă specifică de naționalism, diferită în mod considerabil de cel antebelic, dar în același timp coagulată în sialul principalelor repere ideologice ale acestuia, a găsit un teren propice afirmării. Dacă idealul iredentist, al unificării și al eliberării de sub dominația străină, fusese depășit după momentul 1918, când cea mai importantă aspirație națională își găsisse împlinirea, energiile naționaliștilor în România Mare

¹ Curzio Malaparte, *Tehnica loviturii de stat*, București, Editura Nemira, 2007, p. 25.

² *Ibidem*, p. 26.

aveau să fie canalizate înspre consolidarea statului în forma sa extinsă, precum și înspre identificarea căilor, mecanismelor și instrumentelor care să asigure buna desfășurare a acestui proces.³ Un „*consens naționalist*” va ajunge să acapareze în egală măsură discursul politic și pe cel public, astfel încât, după cum subliniază Irina Livezeanu, la fel ca în alte țări ale Europei Central-Estice, naționalismul, cu diferitele nuanțe care i-au fost atribuite, va deveni cadrul ideologic fundamental în spațiul autohton.⁴ Influența acestuia se va dovedi cu atât mai percutantă cu cât marele pericol la adresa integrității naționale, aproape unanim identificat în ascensiunea stângii în proximitatea granițelor țării, va părea mai amenințător. Succesul loviturii de stat bolșevice în Rusia și experimentele efemere ale Ligii Spartakiste de la Berlin, Republicii Sovietice de la München sau Republicii Sfaturilor din Ungaria au întreținut o stare de anxietate, nu într-un totuș nejustificată, legată de posibilitatea reală a extinderii endemice a comunismului pe întreg continentul. Mai mult, faptul că mulți dintre protagoniștii respectivelor evenimente erau evrei a generat, într-o țară în care populația evreiască ajunsese la aproape 5% din numărul total de locuitori (aproximativ 767.000), o recrudescență a antisemitismului, o popularizare a stereotipului evreului ca potențial „*revoluționar*”, „*anarhist*” sau „*bolșevic*”⁵ și o vehiculare tot mai intensă a tezei potrivit căreia evoluțiile internaționale erau rezultatul unei vaste conspirații iudaice, de unde și popularitatea celebrelor „*Protocoale ale Înțelepților Sionului*”.

Pe acest fundal al intensificării clivajelor, în contextul ambiguității persistente în formulările ideologice și a confuziei asociate definițiilor identitare, debutul perioadei interbelice apare ca o etapă în care acțiunea politică propriu-zisă a tins să pună în umbră articulările pur teoretice.⁶ În anii de după război, pe întreg cuprinsul României, atât în Vechiul Regat, cât și în noile provincii, s-au format și au avut parte de o ascensiune locală semnificativă un număr important de grupări politice naționaliste radicale, care au luat forme dintre cele mai variate, de la liganse orientate mai curând înspre sfera socială, până la partide propriu-zise cu aspirații parlamentare. Acestea s-au coagulat pe fundamentul unor structuri preexistente, a unor rețele datând din deceniile antebelice, care au fost revitalizate și au primit expresii specifice noilor vremuri, după cum o ilustrează discursul lor politic, tributar viziunilor extremei drepte din Europa Occidentală.⁷ Organizații precum

³ Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare. 1918-1930*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 24.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și problema evreiască. Eșeu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30*, București, Editura Humanitas, 1995, p. 42.

⁶ Dragoș Sdrobiș, *Limitele meritocrației într-o societate agrară. Șomaj intelectual și radicalizare politică a tineretului în România interbelică*, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 42.

⁷ Roland Clark, *Sfântă tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică*, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 35.

Garda Conștiinței Naționale formată la Iași de Constantin Pancu, Frățiile de Cruce din Munții Apuseni conduse de Amos Frâncu, Fascia Națională Română, înființată la București, după exemplul italian, de către Elena Bacaloglu, sau Acțiunea Românească de la Cluj, constituită după model francez, și-au însușit și au promovat ceea ce Roland Clark descrie drept un „*dialect ultranaționalist*”, în cadrul căruia fraternitatea, militarismul și credința religioasă au reprezentat dimensiunile esențiale.⁸

Cea dintâi dintre grupările anterior menționate, Garda Conștiinței Naționale, este prima formațiune proeminentă de acest tip formată în anii de după război. Fondată în primăvara lui 1919 în capitala Moldovei de către un muncitor care încerca să compenseze prin activismul său energic lipsa unei pregătiri politice autentice, Garda a fost comparată în istoriografia extremei drepte autohtone, cel puțin prin prisma unora dintre metodele sale de acțiune, cu primele *fasci di combattimento* care își desfășurau activitatea în aceeași perioadă pe teritoriul italian.⁹ Totuși, „cămășile negre” ale lui Mussolini sunt departe de a constitui un termen de referință singular în acest sens, cu atât mai mult într-o perioadă în care paramilitarismul și „violența defensivă” au stat la baza structurării formulelor organizatorice ale radicalilor pe întreg cuprinsul continentului.¹⁰ Alte exemple relevante pot fi identificate în spațiul austriac sau în cel german, unde vechile curente *völkisch* și-au găsit în acești ani expresii și manifestări inovative în forma noilor grupări naționaliste, prezente în moduri tot mai pregnante în sfera socială și politică a statelor lor.¹¹

În cazul românesc, în încercarea de a atrage studențimea și muncitorimea ieșeană contra pericolului crescând al stângii, organizația lui Constantin Pancu s-a erijat într-o „*expresie voluntaristă a contraviolenței*”,¹² al cărei dinamism, concretizat adesea în acțiuni spectaculoase, precum spargerea grevelor locale, era înțeleas ca o reacție imperioasă împotriva acelor entități care amenințau integritatea și stabilitatea statului național. La nivelul funcționării propriu-zise a Gărzii Conștiinței Naționale, trăsăturile specifice naționalismului de secol XIX, precum atenția acordată evenimentelor comunitare, s-au îmbinat cu tendința de adaptare la realitățile anilor interbelici, aceasta din urmă fiind ilustrată cu precădere de către platforma ideologică a grupării.¹³ Astfel, formațiunea lui Pancu s-a autodefiniț drept susținătoare a unui „*socialism național-creștin*”, în fapt un ansamblu ideatic

⁸ *Ibidem*.

⁹ Nicholas M. Nagy-Talavera, *O istorie a fascismului în Ungaria și România*, București, Editura Hasefer, 1996, p. 347.

¹⁰ Michael Mann, *Fascists*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, pp. 13-17.

¹¹ Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier 1919-1941. Mistica ultranaționalismului*, București, Editura Humanitas, 1995, pp. 162-163.

¹² Nicholas M. Nagy-Talavera, *O istorie a fascismului în Ungaria și România*, p. 347.

¹³ Roland Clark, *Sfântă tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică*, pp. 37-38.

eclectic, care își propunea să reprezinte o contrapondere la ideile comunismului, un instrument prin care să fie denunțate și ameliorate tarele administrației locale și naționale, un îndemn ferm la recuperarea valorilor spirituale definitorii ale poporului român și un program care să reunească și să formuleze coerent revendicările muncitorilor.¹⁴ După cum se va vedea, accentuarea componentei sociale, asociată preponderent, dar nu în mod exclusiv, reprezentării intereselor muncitorești, a constituit una dintre particularitățile cele mai importante prin care Garda Conștiinței Naționale s-a abătut de la direcțiile tradiționale urmate de naționalismul antebelic și a vizat confruntarea marilor provocări ale epocii sale. Astfel, membrii grupării împărtășeau convingerea că triumful valorilor difuzate de comunism, precum lupta de clasă sau ateismul, ar fi condus în mod implacabil la suprimarea comunității naționale, de unde și necesitatea raliei în jurul acelor principii și instituții de care națiunea era indisolubil legată: credința în Dumnezeu, loialitatea față de monarhie, respectul acordat armatei sau cultivarea spiritului comunitar.¹⁵ În mod semnificativ, Corneliu Zelea Codreanu, la acea vreme student la drept al Universității din Iași, s-a numărat între primii înscriși și a devenit, ulterior, unul dintre membrii exponențiali ai Gărzii, experiență de care se va folosi, după propriile mărturisiri, în crearea și organizarea mișcării legionare la finalul primului deceniu interbelic.

Principalul vehicul prin intermediul căruia viziunea socialismului național-creștin a fost diseminată l-a reprezentat oficiosul organizației, intitulat „Conștiința”, care se definea de la primele sale numere drept *„singura gazetă românească, în orașul sacrificiilor și al înstrăinărilor etnice, care are ca scop ridicarea morală și materială a tuturor românilor, pentru a-i face demni stăpâni pe acest pământ ce ne-a fost bărăzît de Dumnezeu să-l stăpânim”*.¹⁶ Proiectarea unei astfel de perspective providențialiste asupra realităților momentului nu avea drept scop exclusiv doar consolidarea unei identități spirituale, ci reprezenta în egală măsură un instrument propagandistic indispensabil pentru o grupare politică conștientă că existența și viitorul său depindeau de ecoul generat în rândul maselor. Garda Conștiinței Naționale s-a străduit de la bun început să ofere imaginea unei formațiuni capabile să depășească solidaritățile sociale bazate pe ideea de clasă, urmărind implicit să furnizeze o alternativă la formele de organizare ale stângii.¹⁷ Era vizată, astfel, deopotrivă delegitimarea ideologică a comunismului, proiectului social al căruia îi era contrapus un deziderat comunitar considerat a fi în deplină conformitate cu valorile definitorii ale națiunii, și contracararea manifestărilor sale concrete, prin construirea unor structuri

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelului Mihail”: mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, București, Editura Humanitas, 1999, p. 101.

¹⁶ *Conștiința. Organ de propagandă al Gărzii Conștiinței Naționale*, 18 septembrie 1919.

¹⁷ Roland Clark, *European Fascist and Local Activists: Romania's Legion of the Archangel Michael (1922-1938)*, Pittsburgh, University of Pittsburgh, 2012, pp. 88-89.

înfățișate ca sustenabile, menite nu doar să mobilizeze aderenți, ci și să fortifice în rândul acestora un sentiment al apartenenței la o colectivitate indivizibilă, care transcende interesele segmentelor sociale particulare aflate în componența sa.

Începuturile Gărzii au fost modeste, după cum o sugerează descrierea pe care Corneliu Zelea Codreanu o oferă celei dintâi întâlniri: „*Veniseră vreo douăzeci de persoane: un tipograf culegător, un student, vreo patru mecanici de la Regia Monopolurilor Statului, vreo doi de la calea ferată, câțiva meseriași și muncitori, un avocat, un preot. S-au discutat câteva chestiuni în legătură cu desvoltarea și avântul luate de mișcarea comunistă în diverse fabrici și cartiere și apoi probleme de organizare a Gărzii*”.¹⁸ Ulterior însă, numărul aderenților a crescut considerabil, astfel încât la doar opt luni de la înființare, ședințele organizației aveau loc în clădirile cinematografelor locale sau în săli de sport,¹⁹ iar succesul activității propagandistice coordonate de activiști precum Codreanu conduseseră la exportarea socialismului național-creștin în afara orașului Iași și la apariția unor filiale ale Gărzii Conștiinței Naționale în mai multe localități din Moldova, precum Huși sau Chișinău.²⁰ Cu toate acestea, din rațiuni care au ținut deopotrivă de capacitățile sale infrastructurale mai curând limitate, de amprenta locală puternică a proiectelor și inițiativelor pe care le-a susținut, precum și de apariția unor nuclee naționaliste autonome în alte zone ale țării, formațiuni care nu interacționau încă în maniera în care o vor face ulterior, Garda nu va depăși niciodată statutul unei organizații regionale, neexistând dovezi concludente conform cărora ar fi aspirat la o altfel de evoluție.

În schimb, ascensiunea sa regională a fost una rapidă, iar între factorii determinanți ai acesteia s-au numărat activitatea publicistică susținută și frecvențele apariții publice ale lui Constantin Pancu, a cărui influență locală l-a transformat într-un veritabil pionier al noului naționalism românesc, chiar dacă atributele ideologului veritabil îi lipseau. Ca unul dintre cei mai apropiați discipoli și colaboratori ai săi, Corneliu Zelea Codreanu l-a caracterizat drept un lider capabil și abil care, în ciuda carențelor educației sale („*nu avea mai mult decât patru clase primare*”) și a statutului său profesional („*era meseriaș, instalator de apă și electricitate*”), „*avea o minte clară, așezată, pe care și-o îmbogățise singur cu suficiente cunoștințe*”.²¹ Autodidact, bun orator, capabil să atragă și să convingă masele, o prezență memorabilă atât prin prisma aspectului său fizic, cât și a personalității sale, Pancu era validat, în viziunea lui Codreanu, de valorile spirituale pe care le întruchipa: „*un suflet și o conștiință clar românească*”, „*își iubea țara, armata, regele*”, „*un bun creștin*”.²² Conștient de anvergura transformărilor aduse de conflagrația mondială și în același

¹⁸ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, Sibiu, Editura Totul pentru Țară, 1936, p. 19.

¹⁹ Roland Clark, *European Fascist and Local Activists: Romania's Legion of the Archangel Michael (1922-1938)*, pp. 88-89.

²⁰ Ion Banea, *Căpitanul*, Sibiu, Tipografia Vestemear, 1941, p. 27.

²¹ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, pp. 19-20.

²² *Ibidem*.

timp atent la oportunitățile politice pe care noul context le deschidea, liderul Gărzii Conștiinței Naționale a statuat drept deziderat suprem al organizației sale lupta pentru „apărarea intereselor neamului și a credinței noastre, cu gândurile cele mai curate”, militând pentru subordonarea intereselor personale binelui colectiv.²³ Pentru Pancu, Garda reprezenta „semmalul luptei pentru apărarea liniștei țării”, inițiativă privită ca fiind vitală într-o perioadă în care agitațiile revoluționare ale comuniștilor și corupția unui segment important al clasei politice riscau să deturneze realizările glorioase ale statului român de la finalul războiului și să anuleze astfel sacrificiul combatanților.²⁴

Odată cu încheierea demobilizării, România s-a văzut confruntată, în anii 1919-1920, cu provocarea reintegrării sutelor de mii de veterani în societatea civilă, experiență traversată, de altfel, de toate celelalte țări beligerante ale continentului.²⁵ Dificultățile inerente acestui proces sunt descrise în amănunt în paginile „Conștiinței”, unde colaboratorii gazetei au atras în mod constant atenția asupra perspectivelor sumbre care planau asupra țării pe fondul tulburărilor sociale postbelice, deplângând totodată evoluțiile politice din regiune. Astfel, la finalul primului an de după război, Haralambie Șerbu notează: „Țara noastră în momentul de față are rănilor încă nevindicate și ca să se însănătoșeze, are nevoie de liniște, de o atmosferă curată. Vecinii ne sunt însă bolnavi, ei sângerează, dar nu ca noi de patriotism, ci de anarhie”.²⁶ Înfațișarea comunismului ca o maladie contagioasă, care poate cu ușurință să infecteze organismul vulnerabil al națiunii române, este mai mult decât sugestivă pentru viziunea asupra lumii a aderenților Gărzii Conștiinței Naționale. Pericolul reprezentat de „microbul” bolșevismului pare cu atât mai greu de combătut cu cât acesta germinează în rândul unui segment social care nu beneficiază de anticorpii necesari pentru a-l respinge și care are potențialul de a deveni victima ideală. În opinia lui Șerbu, clasa muncitoare, aflată în căutarea unor reprezentanți autentici ai intereselor sale, devine, sub influența agenților purtători ai acestui virus politic, o „mulțime înapoiată și ignorantă”, fascinată de ideea unor reforme radicale, fără a putea anticipa că o eventuală implementare a lor în mediul autohton ar conduce doar la aprinderea unor „flăcări tot așa de mari și de distrugătoare ca acele de peste Nistru”.²⁷ În atare condiții, Garda Conștiinței Naționale apare ca o forță care își propune, după cum fondatorul său o afirmă, să colecteze „toate energiile sănătoase ale neamului”, în vederea alcătuirii unui „front împotriva primejdiei comune”, astfel încât clivajele din sânul comunității naționale să fie anulate, iar condiția materială și spirituală a muncitorimii, categoria cea mai vulnerabilă a corpului național, să fie ameliorată.²⁸

²³ Constantin Pancu, „Pentru cei care ne învinuiesc”, în *Conștiința*, 18 septembrie 1919.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier 1919-1941. Mistica ultranaționalismului*, p. 46.

²⁶ Haralambie Șerbu, „Răsboiul și muncitorimea”, în *Conștiința*, 15 decembrie 1919.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Constantin Pancu, „Socialiștii amenință cu revoluția?”, în *Conștiința*, 22 decembrie 1919.

Referitor la mesajul ideologic al organizației, Roland Clark constată existența unui paradox care poate oferi un indiciu important în descifrarea substratului ideatic al acesteia: deși un leitmotiv al discursului Gărzii este dat de promovarea metodelor pașnice de acțiune și de combaterea violențelor, considerate a fi apanajul stângii, apelul constant la vocabularul militar și utilizarea recurentă a metaforelor referitoare la lupta pentru apărarea țării oferă imaginea contradictorie a unei grupări care respinge formal brutalitatea de orice natură, însă în același timp își însușește logica unei confruntări perpetue,²⁹ expresie simptomatică a sindromului „cetății asediate”, care reprezenta în fapt una dintre rațiunile existențiale ale Gărzii. Această dihotomie, ilustrată prin exemple în rândurile de mai jos, s-a tradus în practică prin îmbinarea inițiativelor constructive la nivel comunitar cu perpetuarea violențelor organizate împotriva diferitelor nuclee comuniste, aspect care a constituit marca definitorie a formațiunii pe întreaga durată a efemerei sale existențe.

Garda Conștiinței Naționale s-a străduit în permanență să își construiască imaginea publică a unei mari familii, benignă în formele sale de manifestare și non-antagonică în relație cu autoritățile. Relevante în acest sens sunt demersurile îndreptate înspre comunitatea ieșeană, care au îmbrăcat cele mai variate forme: organizarea de evenimente culturale, de la baluri și serate până la cercuri poetice, susținerea de întreceri sportive, proiectarea unei „case naționale” care să poată găzdui diferite ceremonii și care să servească în același timp drept loc de întrunire, instituirea propriului oficiu de ocupare a forței de muncă sau mobilizarea membrilor diferitelor sectoare ale societății civile, chemați să își trimită reprezentanți în rândurile Gărzii, apel la care au răspuns organizații clericale, asociații muncitorești, bănci populare sau cluburi ale veteranilor.³⁰

În majoritatea cazurilor, acestor forme de socializare le era imprimată o importantă componentă spirituală, care îndeplinea o dublă funcție: aceea de instrument de fortificare a solidarităților interne, respectiv aceea de accentuare a distincțiilor prin raportare la alteritate, în fața căreia, în conformitate cu idealul „frontului unit”, comunitatea națională trebuia să se prezinte ca o structură monolitică. Astfel, atunci când planifică o mare procesiune religioasă pentru Ziua Crucii (14 septembrie) din 1919, Constantin Panu declară: „Când străinii ne văd atât de nepăsători față de tot ce-i românesc să nu ne mirăm că îndrăznesc a-și arăta dorința de a se face stăpâni în casa noastră, de a ne impune în școli o limbă care nu e a noastră, o credință și obiceiuri streine de sufletul nostru. Pentru a arăta că tot a mai rămas în sufletele noastre o parte bună și a lămurii asupra datoriei de a respecta credința noastră pe cei care o nesocotesc, Garda Conștiinței Naționale a hotărât organizarea procesiunii de care am amintit mai sus”.³¹ Într-un

²⁹ Roland Clark, *European Fascist and Local Activists: Romania's Legion of the Archangel Michael (1922-1938)*, p. 85.

³⁰ *Ibidem*, p. 98.

³¹ Constantin Panu, „Pentru cei care ne învinuiesc”, în *Conștiința*, 18 septembrie 1919.

alt număr al „Conștiinței”, aceeași festivitate este descrisă ca un instrument de revigorare spirituală fundamental într-o epocă a confuziei axiologice: „O renaștere materială, dar mai ales sufletească e necesară. De aceea, grija noastră se îndreaptă spre pașa și întărirea credinței strămoșești și reînvierea bunelor deprinderi în care au adormit părinții noștri. Și grija noastră e cu atât mai mare, cu cât astăzi credința este mai amenințată, iar obiceiurile curate părăsite”.³² O astfel de argumentație vine în continuarea tezelor formulate de către exponenții naționalismului antebelic, în operele cărora dimensiunea religioasă apare frecvent ca fundament al specificului național. Nu întâmplător, A. C. Cuza și-a definit în repetate rânduri doctrina drept „naționalism creștin”, înfățișând componenta spirituală drept condiție esențială a unității naționale, în vreme ce în scrierile lui Nicolae Iorga elementul religios a fost adesea invocat pentru a sublinia deopotrivă coeziunea și particularismul spațiului autohton.³³ În proiectul ideologic al Gărzii Conștiinței Naționale, readucerea în prezent a valorilor ancestrale este urmată de o „operă de asanare morală” în cadrul căreia acestea servesc drept reper, demers care implică, în manifestările sale concrete, „ridicarea moralului social” prin „purificarea” artei, fie că este vorba despre teatru, cinematografie, muzică sau literatură.³⁴

Evoluția culturală a națiunii este concepută ca mergând în același ritm cu cea economică, în cazul celei din urmă industrializarea și autarhia fiind reperele în funcție de care Garda își articulează concepția. Astfel, I. S. Ionescu vede calea comunității naționale spre prosperitate în gestionarea adecvată a potențialului industrial a unei Româнии îndepărtate de constrângerile circuitului economic internațional: „Noi de mult ne gândim la acest izvor de bogăție națională, care ar scăpa țara de impozitul mare, de tributul fabulos ce veșnic îl dăm străinătății, introducând în țară toate putregaiurile scump plătite [...] Ce fericiți am fi când țara noastră și-ar confecționa la dânsa acasă tot ce-i trebuie, atunci nu ar eși din țară atâția bani și nu am datori străinătății sume enorme, de nici nu ne ajunge capul și mintea cum să le plătim”.³⁵ În viziunea lui Constantin Pancu, un rol esențial în asigurarea funcționalității sistemului economic, precum și a stabilității politice interne, este jucat de structurile sindicale, la nivelul cărora liderul Gărzii proiectează o restructurare drastică, în condițiile existenței unui clivaj vizibil în interiorul acestora, conștientizat inclusiv de primele guverne de după război ale României. Într-un articol sugestiv intitulat „Lupta împotriva trândăviei și a anarhiei”, Pancu critică vehement activitatea „sindicatelor roșii”, considerate a fi simple instrumente în mâinile liderilor comuniști, care „propagă surparea temelțiilor statului și trândăvia lucrătorilor”, desfășoară greve care vizează doar tulburarea ordinii

³² *Conștiința*, 2 octombrie 1919.

³³ Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și problema evreiască. Eșeu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30*, pp. 46-54.

³⁴ V. C., „Operă de asanare”, în *Conștiința*, 27 octombrie 1919.

³⁵ I. S. Ionescu, „Un vis pentru înființarea industriei în țară”, în *Conștiința*, 19 ianuarie 1920.

publice și amenință să arunce clasa muncitoare în „*baosul anarhiei și al miseriei*”.³⁶ Sub egida formațiunii sale, acesta va organiza „*muncitorimea conștientă de interesele ei și cu dragoste de interesele țării*” în cadrul unor „*sindicate profesionale naționale*”, alternative la „*cuiburile de anarhie*” infiltrate de comuniști, militând pentru „*îmbunătățirea stărei materiale și morale a muncitorilor și meseriașilor*”.³⁷

Prin intermediul unei activități febrile, care a înglobat inițiative dintre cele mai diverse, Garda Conștiinței Naționale a reușit să edifice în doar câteva luni o complexă rețea politică, socială și profesională, în încercarea de a atrage un sector cât mai cuprinzător al comunității ieșene de partea socialismului național-creștin. Dacă demersurile menționate anterior pot fi considerate ca făcând parte dintr-o definiție pozitivă pe care Garda o propune pentru sine, trebuie subliniat faptul că negațiile au jucat un rol cel puțin la fel de important pentru ideologia și manifestările acesteia. O analiză sumară a textelor tânărului Corneliu Zelea Codreanu oferă imaginea unei organizații a cărei raportare la alteritatea etnică sau la cea politică amintește în mod izbitor de cea a mișcării legionare un deceniu mai târziu. Deopotrivă pe târâmul simbolurilor și în planul acțiunii propriu-zise, steagul roșu al bolșevismului și drapelul tricolor apar într-o opoziție permanentă, iar antisemitismul servește invariabil drept linie de demarcație. În viziunea intransigent maniheistă a lui Codreanu, însuși destinul național se dispută între cele două forțe ireconciliabile: „*Acest steag roș este dușmanul tricolorului nostru, care încheagă în cutele-i blânde durerea și speranța unui neam întreg. Trecutul și prezentul nostru se înfățișează prin singurul steag tricolor. Steagul cel roș, simbolul sângelui, vărsat din ură, neagă trecutul, amenință prezentul și tăgăduiește viitorului dreptul de a fi. El este o provocare și o insultă. Subt el nu merg muncitorii cinstiți, disciplinați, reprezentând interese firești și o tendință spre civilizație. Merg jidanii, merge pleava neamurilor apusului pripășită pe pământul acesta, merg bieții români zăpăciți, care judecă problemele înalte fără să aibă baza culturală trebuincioasă. Merg istericii și criminalii născuți, care cred să distrugă o întreagă ordine socială și o întreagă viață națională cu gloanțe de revolver*”.³⁸

Deși, retrospectiv, Codreanu avea să supraliciteze ponderea notei antisemite a socialismului național-creștin, dimensiune care este indubitabil prezentă în cadrul eșafodajului ideatic al acestuia, accentul platformei Gărzii Conștiinței Naționale este totuși departe de a cădea asupra problemei evreiești. De fapt, profilul generic al inamicului națiunii nu are în vedere doar componenta etnică, ci și pe cea spirituală, ideologică, etică sau civică. După cum reiese din articolele lui I. S. Ionescu, peisajul oferit de adversarii țării, și implicit ai organizației, este unul pe cât de difuz, pe atât de eterogen: „*Vom căuta ca în țara aceasta să înfruntăm pornirile periculoase ale celor care vor să dezorganizeze statul, să strice religia*

³⁶ Constantin Pancu, „Lupta împotriva trândăviei și a anarhiei”, în *Conștiința*, 9 februarie 1920.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Z. C. C., „Steagul roșu”, în *Conștiința*, 29 decembrie 1919.

noastră strămoșească, vârând în capul lumii românești fel și chipul de stupidități bolșeviste, de socialism internațional, de adventism neadmis de bunul simț etc. Vom lua contact cu preoții prin biserici și vom ține poporului cuvântări religioase și sociale, arătându-le nenorocirea la care se expun potrivitându-se la niște descrierați, lipsiți de bunul simț al patriei și al religiei și pe cât ne va ajuta puterile noi îi vom îndruma pe calea cea dreaptă”.³⁹ În mod limpede, miza este una axiologică, iar clivajul etnic, acolo unde apare, este mai curând unul de ordin secundar. Alte perspective întâlnite în paginile „Conștiinței” care aduc în discuție chestiunea minorității evreiești, deși rămân cantonate în clișeele specifice ale epocii și perpetuează unele prejudecăți și stereotipuri, stigmatizează exclusiv asocierea cu bolșevismul și nu îndeamnă, după cum o va face discursul legionar mai târziu, la segregarea sau persecutarea comunității iudaice exclusiv în baza apartenenței sale etnice și religioase: „Prin urmare rămâne stabilit că nu avem nimic cu populația pașnică evreiască, față de care nu suntem antisemiți. Evreilor socialiști-internaționaliști-roșii le declarăm luptă pe viață și pe moarte și sfătuim populația evreiască însăși să lupte pe toate căile contra lor pentru ca atunci când, Doamne ferește, ar porni curent contra evreilor internați, Garda Conștiinței Naționale să aibă destule cuvinte pentru ca cu cuget cinstit să ia fâțiș apărarea populației evreiești sărmane”.⁴⁰

Desigur, în viziunea lui Codreanu, astfel de nuanțări nu își aveau locul, iar concepția viitorului lider al mișcării legionare pare să urmeze în acest punct un aliniament ideatic diferit de cel al socialismului național-creștin în ansamblul său. Pentru majoritatea membrilor Gărzii, lumea anarhică a bolșevismului și realitatea distopică pe care acesta încearcă să o exporte reprezintă amenințările supreme la adresa integrității naționale: „Starea de lucruri din Rusia este cunoscută de toată lumea. Cu toate transformările sociale de acolo s-a ajuns la nenorocirea că nu mai este respect nici de averea omului, nici de munca și nici de cinstea lui, nu mai sunt legi, nu mai este înfrânare. O bandă de jefuitori și de criminali stăpânesc și terorizează. Omul nu mai este sigur nici de cinstea familiei lui, nici de persoana sa, necinstea, jaful și asasinatul, iată noul sistem de guvernământ, iată noua ordine pe care socialiștii, denumiți bolșevici, din Rusia au introdus-o în această țară”.⁴¹ În atare condiții, împiedicarea cu orice preț a pătrunderii comunismului în spațiul românesc este nu doar prioritară, ci reprezintă însăși rațiunea existenței Gărzii Conștiinței Naționale. Anxietatea lui Codreanu este de altă natură, fiind cauzată de „indeo-comunism”, de fuziunea fatală a celor două componente complementare și indisociabile care acționează la unison pentru exploatarea și finalmente pentru anihilarea comunității naționale, de unde și nevoia rezistenței active: „[Statul] are nevoie de un gard împrejurul pământului lui, care-i dreptul lui pentru că l-a apărât din moși strămoși poporul acesta. Și are nevoie de gard ca să nu mai vie orce pungaș internațional și toți

³⁹ I. S. Ionescu, „Ochiul neadormit al Gărzii Conștiinței Naționale”, în *Conștiința*, 2 octombrie 1919.

⁴⁰ C., „Socialismul național-creștin și antisemitismul nostru”, în *Conștiința*, 5 ianuarie 1920.

⁴¹ Alex T. Stoian, „Datorie muncitorească”, în *Conștiința*, 27 ianuarie 1920.

hemesiții să ia ce-or vrea și apoi să se ducă de unde au venit".⁴² Atunci când rememorează acțiunile emblematicale ale grupării, întreprinse în primăvara anului 1920, precum spargerea grevei din februarie de la Regia Monopolurilor Statului sau intervenția în forță din martie de la Atelierele C. F. R. Nicolina, Codreanu înfățișează Garda Conștiinței Naționale drept „o organizație de luptă, de dărâmare a adversarului”, „o barieră de conștiință” ridicată nu doar în fața forțelor comuniste, ci și împotriva unei conspirații malefice orchestrate de o ocultă iudaică, în slujba căreia s-ar fi aflat „partidele oligarhice” și întreaga clasă politică românească: „[...] nu vom admite ca la adăpostul formulelor tricolore să se instaleze o clasă oligarhică și tiranică, pe spatele muncitorilor de toate categoriile și să-i jupoaie literalmente de piele, fluturând prin văzduh neconținut: Patrie-pe care n-o iubesc, Dumnezeu-în care nu cred, Biserica-în care nu intră niciodată, și Armata-pe care o trimit la război cu brațele goale. Acestea sunt realități, cari nu pot fi embleme pentru excrocherie politică în mâna unor scamatori imorali”.⁴³ Ca membru de frunte al organizației, publicist activ și militant energic, Codreanu va ajunge să privească timpul petrecut în slujba acesteia drept o experiență formativă, decisivă pentru parcursul său de mai târziu. El va extrage din formulările socialismului național-creștin, din paradoxurile și ambiguitățile sale, ethosul noului naționalism, aflat în fază embrionară în acești ani, dar exprimat ulterior în plenitudinea dezvoltării sale odată cu ascensiunea legionarismului.

Departe de a fi o prezență marcantă pe scena politică și socială a României interbelice, Garda Conștiinței Naționale și-a încetat existența la fel de subit cum apăruse. Venirea la putere a generalului Averescu și politicile ferme ale noului guvern, coroborate cu idiosincraziile caracteristice nucleelor socialiste autohtone, au condus la spulberarea perspectivelor declanșării unei revoluții comuniste în România. Pe acest fundal, al doilea an de existență al organizației fondate de Constantin Pancu avea să fie și ultimul, autoritățile dizolvând-o în contextul calmării spiritelor în țară. Importanța acesteia a rămas însă una considerabilă nu atât datorită influenței pe care gruparea a dobândit-o, de altfel efemeră și nesemnificativă în afara Moldovei, cât prin prisma perspectivelor pe care aceasta le-a deschis naționalismului românesc interbelic. După cum argumentează Armin Heinen, Garda Conștiinței Naționale a propus, în replică la internaționalismul și la „învățăturile moral-ateiste” ale stângii, o „pseudo-religie politică”, în cadrul căreia națiunea, „supraputere activă”, era înfățișată drept veritabil obiect al venerației.⁴⁴ Pancu și adepții săi s-au dovedit capabili deopotrivă să valorifice reperele ideatice ale naționalismului antebelic, în special dimensiunea comunitară a acestuia, tradusă în preocuparea pentru activismul civic, și să împrumute, la nivelul stilului și al

⁴² Corneliu Zelea Codreanu, „Un cuvânt către muncitorii români cari au trecut sub steagul cel roș al dușmanului”, în *Conștiința*, 9 februarie 1920.

⁴³ Corneliu Zelea Codreanu, *Pentru legionari*, p. 24.

⁴⁴ Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelului Mihail”: mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, pp. 101-102.

metodelor de acțiune, trăsături ale adversarilor de la stânga, ilustrate de orientarea către mase sau atenția acordată simbolurilor, trasând, în viziunea lor maniheistă asupra lumii, o distincție implacabilă între adepți și opozanți.⁴⁵ Această grilă interpretativă în esență simplistă, înțelegere rudimentară, în termeni binari, a unor realități complexe, fie ele politice, ideologice, sociale sau etnice, avea să domine perspectiva tuturor formelor de expresie ale extremei drepte românești în anii interbelici. Deși Garda Conștiinței Naționale a sfârșit ca un experiment de scurtă durată, socialismul național-creștin a reprezentat unul dintre primele exemple ale potențialului ideologic remarcabil al noului naționalism românesc, iar principiile acestuia au ajuns să fie reinterpretate și însușite mai târziu de fenomene marcante ale epocii, precum legionarismul.

The Guard of the National Conscience and „National-Christian Socialism”

(Abstract)

After the successful Bolshevik Revolution and the general unrest that followed the end of the First World War, the threat posed by communism became one of the main challenges European states had to confront, although it should be noted that there is still no historiographical consensus regarding the nature of this perceived danger, specifically the extent to which it was either authentic or a by-product of certain governments' inability to deal with social tension within their countries. Whether legitimate or not, for those states which were geographically closer to the Soviet Republic, such as Romania, the peril seemed all the more imminent. In a time when nationalist groups, leagues and organizations emerged throughout the country, the Guard of the National Conscience (1919-1920) was founded in the city of Iași by Constantin Pancu, a charismatic leader of local workers whose goal was to mobilize the community, particularly the working class, against international socialism, thus preventing a potential communist revolution. His Guard described its ideology as „*national christian socialism*”, a worldview which reflected popular attitudes towards nation and religion developing in early interwar Romania, while also drawing on the discourse of pre-war nationalists. The Guard of the National Conscience engaged in a wide range of activities centered on the life of the community in an attempt to build its own social and political network along the ideological lines it promoted. Furthermore, it acted as a strikebreaker force which opposed the actions of socialist unions and tried to diminish the effectiveness of communist propaganda. The young Corneliu Zelea Codreanu, one of the most influential activists of the Guard, later came to use the experience he gained as a member, as well as some of the most important principles of national christian socialism, in the creation of the Legionary movement.

Keywords: nationalism, radicalism, socialism, christianity, Legionary Movement.

⁴⁵ *Ibidem*.

CARICATURA POLITICĂ ÎN CLUJUL INTERBELIC

Tereza Pop

Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

În tradiția istoriografică a ultimelor decenii, analiza presei este o bună cale de acces la niveluri mai adânci al istoriei, respectiv istoria socială, istorie a gusturilor și a mentalității dintr-un anumit spațiu și timp. Presa transilvăneană este o componentă esențială a vieții românești interbelice. Considerăm că o înțelegere cât mai bună a ei va ajuta la validarea imaginii des invocate a unei Românie interbelice de o civilizație și cultură de talia Europei occidentale, sau din contră, va putea oferi indicii care să dezmințită interpretarea respectivă. Partea textuală a revistelor a fost tratată extensiv, astfel încât lucrarea de față se va ocupa de elementele vizuale din periodicele interbelice, reflectate în presa politico-umoristică.

Din perioada interbelică putem găsi multe periodice umoristice, însă marea majoritate sunt de o calitate slabă. Multe se limitează doar la 4 pagini per număr, pagini împânzite de un umor rudimentar, banal și uneori vulgar, lipsit de creativitate sau stil. Glumele și anecdotele nu sunt alese astfel încât să creeze un corp coerent. În cadrul unui reviste sau a unui ziar umoristic nu vom putea recunoaște o anumită temă tratată, nici măcar în cadrul aceleiași număr. Astfel, se vor amesteca glume vizând moravurile ușoare și parșivitatea femeilor sau a preoților, diverse naivități ale omului simplu sau referințe politice destul de lipsite de relevanță sau subtilitate. Pe de altă parte, unele glume pe care aceste reviste le preiau din ziare străine celebre nu sunt cu mult mai originale. În acest sens, cităm din „Voie-Bună: Revistă umoristică-săptămânală” o glumă, adaptată, din ziarul „Punch”: „Ioane, te rog nu ști Ghibă a venit de la școală?/ Da./ -L-ai văzut?/-Nu, însă am văzut că pisica e deja sub pat”,¹ sau o glumă preluată din ziarul „Lustige”: „Dentistul: Va să zică să-i fac stimatei D-voastră Doamne un nou șir de dinți.../ Soțul: Dragă D-le Doctor, spune rogu-te, n-ai putea face astfel, încât când vorbește s-o doară?”² Nu putem afirma, însă, că aceste glume nu aveau valoare umoristică pentru cititorii săi. Pe lângă aceste glume care mizează pe stereotipuri ca femeia guralivă sau copilul neastâmpărat, ne putem uita puțin și la umorul politic, creație originală din aceeași revistă timișoreană: „Bubucurești. Guvernul Ave Rescu după succesul reputat s'a instalat „fiecare la locul său” în pădure./ Șeful s-a urcat în copacul cel mai înalt cântând din fluer „acele zile

¹ Voie-bună: Revistă umoristică săptămânală, an I, număr 1, 1930, p. 4.

² Ibidem.

fericite".../ (...) Go Ga a prins un iepure viu și de bucurie l'a scăpat așa că s'a scăpătat și el de la interne./Lu Paș a făcut slujbă mulțumind lui D-zeu că la scăpat de... siringi./Ceilalți colaboratori au umflat buze suflând în fruze".³ Deși jocul umoristic pe care mizează această prezentare a guvernului e una rudimentară, chiar infantilă, ca în cazul jocului de cuvinte creat prin repetarea primelor silabe ale capitalei, prezența unor asemenea glume denotă totuși un interes pe care cititorii îl aveau față de viața politică, evoluția ei și profilul persoanelor implicate.

Partea grafică proprie a acestor reviste lasă și ea de dorit. În multe cazuri, se preluau caricaturi din periodice străine, în mod special din ziare maghiare sau franțuzești. Practica respectivă o întâlnim încă din secolul al XIX-lea în diverse reviste de calitate, care se folosesc de anumite ilustrații străine, adaptându-le situațiilor din România. De exemplu, în numărul 10 din 1864, revista „Umoristul” preia o caricatură din revista maghiară „Fekete Leves” (numărul 14 din 1861) cu doi bărbați care încearcă să se depărteze unul de altul, deși capetele le sunt legate cu părul de la tâmplă, pentru a descrie „*monstruoasa coaliție*”.⁴ Aceste împrumuturi din reviste antebelice erau uneori însoțite de o referință la revista din care imaginea a fost preluată. Nu întotdeauna însă. Revistele interbelice vor continua această practică, apelând uneori și la ilustrații din reviste românești mai vechi. „Puiul Calicului: revistă satirică și umoristică” (Săliște, 1920-1924) va prelua imaginile celebre ale lui „*Urzică Scandalografescu*” și „*Cocoana Gurădulce*” din revista sibiană de secol XIX, „Calicul”.⁵ În ceea ce privește creațiile grafice proprii ale revistelor interbelice, întâlnim foarte multe schițe grosiere și lipsite de originalitate sau chiar și ilustrații de o calitate ilar de slabă

Cu toată critica pe care am adus-o revistelor sus menționate, o parte din ele supraviețuiau pe o perioadă de timp care ne face să credem că aveau un public (fie el mic) care să le aprecieze. De exemplu, „San-Vasai: revistă humoristică și satirică” apare în Satul-Mare din 1925 până în 1937. În absența a ceva mai bun, putem presupune că publicul gusta umorul prezentat și nu era deranjat de calitatea slabă atât compozițională, cât și fizică a ilustrațiilor. Privite doar în acest sens, în contextul lor istoric, nu putem critica revistele respective, acestea aflându-se în concordanță cu nivelul de educație și de gust al publicului și autorilor ei. Judecata pe care am făcut-o, însă, nu este una stric valoric-anistorică, în contextul în care întâlnim pentru aceeași perioadă și spațiu câteva exemple de periodice remarcabil de bune.

Dintre revistele satirico-umoristice apărute în perioada 1918-1940, ne vom opri mai mult asupra a două ziare clujene care se remarcă prin calitatea ilustrațiilor, a subtilității modului de structurare și prezentare a evenimentelor vremii, a

³ *Ibidem*.

⁴ Livia Grămadă, *Istoria presei satirice românești din Transilvania*, teză de doctorat, coor. I. Pervain, Cluj, 1971, p. 197.

⁵ *Ibidem*, p. 122.

paginării și coeziunii dintre text și imagine, cât și calității hârtiei și tiparului folosit. Acestea sunt „Cucu: revistă umoristică” apărută între 1933-1934 și „Figaro: journal politico-humoristic”, 1934-1936. Putem presupune că a doua este de fapt o continuare la „Cucu”, deoarece ambele satirizează viața politica românească, acordând atenție și personalităților locale, ambele sunt organe de presă ale P. N. L.-ului, părțile textuale sunt asemănătoare din punct de vedere al tipului de umor și al abordării subiectelor, formatul și stilul de paginare sunt foarte asemănătoare, iar caricaturile și conducerea revistelor aparțin unuia și aceluiași Diodor Dure, tatăl acuarelistului român cu același nume.⁶ Ceea ce se modifică este titlul și adresa redacției.

După cum spuneam, cele două reviste abordează probleme politice într-o manieră comică, ironică sau satirică. Mai sunt inserate și glume care vizează alte laturi ale vieții românești, apelând la diverse stereotipuri sociale, cum ar fi femeia ușuratică, însă acestea sunt în număr mai mic. Și o parte din acestea pot fi interpretate ca referințe la anumite aspecte ale vieții politice românești, care, datorită cenzurii impuse în 1934 și prelungită în repetate rânduri, nu puteau fi exprimate într-o manieră mai directă.

Cercetându-le cu atenție, putem spune că cele două periodice sunt o oglindă a vieții politice românești, curbată în favoarea liberalilor. Detaliile evenimențiale pe care revistele le surprind și modul în care acestea sunt interpretate și ilustrate, fac ca acestea să se prezinte în fața ochilor noștri contemporani ca o poveste ilustrată a politicii românești din perioada 1933-1936. Nu întâlnim în revistă raportări textuale directe ale celor întâmplate decât rar. În schimb, spațiul revistei e ocupat de un număr mare de caricaturi și elemente grafice, menite să satirizeze politicieni și acte ale acestora. Pe lângă ilustrații sunt o serie de glume, anecdote și povestiri umoristice care, fără a oferi o dublură textuală a celor ilustrate, permit o corelare subtilă și amuzantă cu evenimentele din imagini. Putem deduce că revistele aveau un rol mai evoluat decât cel strict informativ. Cel mai probabil, cititorii acestora erau deja familiari cu evenimentele politice petrecute; aveau informația efectivă din alte surse. Cele două periodice îi ofereau o interpretare, o prelucrare subtilă și amuzantă a informației brute. Limbajul folosit, atât cel textual, cât și cel vizual, este deci unul conotativ și nu unul denotativ.

Protagoniștii cei mai frecvenți în ilustrațiile din „Cucu” sunt membrii fruntași ai P. N. Ț., respectiv Iuliu Maniu și Alexandru Vaida-Voevod. Apariții dese fac și imaginile unor personalități politice locale cum ar fi Emil Hațieganu. În numerele din „Cucu” de după revenirea la putere a liberalilor, cât și în „Figaro”, începe să fie adesea ilustrat și Gheorghe Tătărăscu.

Politica românească interbelică a fost dominată de două mari partide: Partidul Național Liberal (P. N. L.) și Partidul Național Țărănist (P. N. Ț.). Primul,

⁶ Elena Dumitrescu, *Diodor Dure: un pictor al câmpiei*, Timișoara, Editura First, 2005, p. 6.

înființat încă din secolul al XIX-lea s-a aflat pentru o perioadă îndelungată de timp sub auspiciile familiei Brătianu, a căror membrii au ocupat în mai multe instanțe locuri cheie în politica românească. În prima parte a anilor '20, în timpul domniei regelui Ferdinand, România a avut parte de „*marea guvernare liberală*” cu Ionel Brătianu (Ion I. C. Brătianu) ocupând funcția de premier. Și frații acestuia, Vintilă, Gheorghe și Constantin Brătianu, au avut roluri marcante în cadrul mai multor cabinete ministeriale sau în cadrul Băncii Naționale. P. N. L.-ul avea o masă de alegători destul de eterogenă. Pe de o parte era segmentul înstărit de bancheri, industriași cu care familia Brătianu s-a aflat în strânse legături⁷ și o parte din foștii susținători ai Partidului Conservator dar, volatili și variabili, și o parte însemnată restul populație. După o îndelungată perioadă de dominație a vieții politice, popularitatea și prestigiul P. N. L.-ului a scăzut o dată cu moartea lui Ionel Brătianu în 1927. Tot în același an moare și regele Ferdinand. După o perioadă de confuzie, viața politică începe să recapete contururi mai clare o dată cu revenirea lui Carol al II-lea în țară și preluarea tronului, cât și venirea lui I. G. Duca la conducerea P. N. L.-ului. În primii ani ai deceniului al IV-lea, guvernul va fi preluat de către Nicolae Iorga⁸ care însă, datorită ineficienței de a rezolva probleme aduse de o gravă criză economică, a fost înlocuit în 1932 cu un guvern P. N. Ț.

P. N. Ț. a luat naștere în 1926 prin fuziunea Partidului Țărănist cu Partidul Național din Transilvania. Partidul Țărănist fusese înființat în 1918 în București de către învățătorul Ion Mihalache, iar miza principală a acestuia era îmbunătățirea vieții țăranilor prin reforme agrare și protejarea drepturilor acestei clase.⁹ Printre membrii săi importanți s-au numărat personalități de formațiuni variate, cum ar fi economistul Virgil Madgearu, antropologul Dimitrie Gusti sau scriitorul Cezar Petrescu. Partidul Național din Transilvania fusese format înainte de unirea cu România, astfel încât preocuparea sa principală viza drepturile naționale ale românilor în general, și nu era propriu-zis centrat pe un anumit grup social. Deși partidul avea în vedere, în primul rând, sprijinirea clasei de mijloc, el era popular și în rândul țăranilor din Transilvania.¹⁰ Conducătorul P. N. a fost Iuliu Maniu, unul dintre cei mai acerbi apărători ai sistemului democratic din perioada interbelică. Printre membrii de frunte ai partidului se număra și Alexandru Vaida-Voevod, care și în urma unirii și a fuziunii cu P. Ț. își va menține destul de ferm poziția de orientare naționalistă.¹¹ Atât P. Ț. cât și P. N. aveau o susținere largă, împărțită, însă, regional în Vechiul Regat și Transilvania. Electoratul din cele două regiuni nu părea, nici unul, nici altul, să poată fi atras de partidul de pe cealaltă parte a

⁷ Keith Hitchins, *România: 1866-1947*, București, Editura Humanitas, 1996, p. 383.

⁸ Ioan Scurtu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, București, Editura Paideia, 1999, p. 237.

⁹ Keith Hitchins, *România: 1866-1947*, pp. 386-387.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 388-389.

¹¹ *Ibidem*, p. 390.

Carpaților. În această situație, niciunul nu aveau o șansă să învingă P. N. L.-ul, astfel încât cele două partide au fuzionat, Maniu preluând conducerea.

În România interbelică s-a încercat implementarea unui sistem democratic, acesta având anumite caracteristici care sunt puțin diferite față de așteptările cu care tratăm astăzi acest termen. România era o monarhie constituțională. În urma unirii din 1918 tronul îi aparținea lui Ferdinand I, iar constituția care a fost în vigoare pe aproape toată perioada interbelică a fost cea adoptată în 1923, redactată după modelul belgian. Deși în teorie sistemul pe baza căruia funcționa statul era unul democratic, accesul la putere și monopolul asupra executivului, legislativului și a puterii judecătorești se făcea prin mijloace mai puțin „democratice”. În primul rând, pentru alegerile parlamentare, regele era cel care desemna premierul însărcinat cu organizarea acestora. Prin mijloacele și tacticile pe care partidul respectiv le avea la dispoziție, în urma fiecăror alegeri, partidul care a câștigat a fost cel responsabil cu organizarea. La acestea se adaugă în 1926 „Prima electorală”, lege promulgată la sfârșitul marii guvernări liberale, prin care partidul care primește peste 50% din voturi împărțea proporțional celelalte locuri cu restul partidelor.¹² Dacă niciun partid nu ajungea să dețină cel puțin jumătate din mandate, dar atingea pragul de 40% el primea automat jumătate din locuri. În formula clasică, partidul câștigător la alegerile parlamentare forma noul guvern, dar după cum am menționat, alegerile au fost permanent câștigate de partidul care le-a organizat, iar una din mijloacele de care partidele se foloseau în timpul alegerilor era presa.

Primul număr al revistei „Cucu” apare în 5 martie 1933 în Cluj. Revista devine un organ de presă susținător al P. N. L.-ului, care apare într-o perioadă de instabilitate guvernamentală. După demiterea guvernului Iorga, regele Carol al II-lea alege P. N. Ț.-ul pentru formarea unui nou guvern. În urma câștigării alegerilor, partidul va guverna între 1932 și 1933, dar va fi o guvernare instabilă, scindată în trei cabinete în urma demisiilor succesive ale premierilor P. N. Ț.-iști. Astfel, guvernul Vaida-Voevod va dura din 11 august până în 19 octombrie 1932, urmat de guvernul Maniu din 20 octombrie 1932 până în 13 ianuarie 1933, urmat apoi de un nou guvern Vaida-Voevod din 14 ianuarie până în 13 noiembrie 1933. După cum am menționat, P. N. Ț. s-a format prin coalizarea a două partide care nu aveau neapărat principii identice. Diferența dintre partidele inițiale și conducătorii acestora nu a putut fi niciodată depășită total, fapt exploatat de către opoziție.

Neînțelegerile și disensiunile din interiorul P. N. Ț.-ului reprezintă unul din materialele principale ale glumelor și caricaturilor din „Cucu”. În cele mai multe numere, acestea sunt fie subiectul principal al caricaturilor de pe prima pagină, fie sunt insinuate ca un aspect secundar.

Pe prima pagină a numărului 2 din 26 martie 1933 (care se suprapune cu guvernarea lui Vaida-Voevod) avem o caricatură care îi înfățișează pe o parte a

¹² *Ibidem*, p. 380.

membrilor P. N. Ț. scindați în două tabere. De partea dreaptă avem un grup mai mare, de cinci personaje, înfățișate cu capete umane caricaturizate și corpuri stilizate de lei, reprezentându-i pe Alexandru Vaida-Voevod (primul ministru), Emil Hațieganu (ministru de stat), Virgil Madgearu (ministru industriei și comerțului) și George Mironescu (ministru finanțelor). Între picioarele lui Vaida-Voevod se mai află și un personaj de dimensiuni mai mici, Viorel Tilea (fostul secretar particular a lui Vaida-Voevod). Personajele sunt reprezentate din profil formând un front închis în față celorlalți. Expresiile fețelor sunt agresive, iar corpurile zoomorfe încordate ca pentru atac. De partea dreaptă, avem trei personaje de dimensiuni mai mici. Două din ele au capete umane caricaturizate și corpuri de pisică, iar cel de-al treilea este reprezentat integral printr-o pisică. Îi avem reprezentați pe alți doi membrii ai P. N. Ț.: Zaharia Boilă (un acerb militant al descentralizării) și pe Ionel Pop. Pisica speriată din stânga celor doi este alegoria ziarul „Patria: organul Partidului Național Țărănesc”, organul de presă mutat de la Sibiu la Cluj a P. N. Ț.-ului. Aceste trei personaje se află într-o postură defensivă. Spatele de pisică le este arcuit și părul de pe spate și coada ridicată. Imaginea este însoțită în partea inferioară de un dialog în care cei trei din stânga sunt chestionați în privința comportamentului lor, aceștia pasându-și vina de la unul la altul, iar ziarul „Patria” scuzându-se împiedicat: „Păi noi vorba abaia: libertatea presei”.¹³ Acuza adusă de către cei „mari” nu este menționată explicit, însă o privire în ziarul înfățișat ca pisică speriată ne poate lămuri.

„Patria: Organ al Partidului Național Țărănesc” apare din 1919 până în 1946, inițial la Sibiu, apoi la Cluj. În perioada care ne preocupă, gazeta își mutase deja redacția. Dacă ne uităm peste mai multe numere ale ziarului, observăm, într-adevăr că un număr mare de titluri fac referire la Iuliu Maniu; foarte rar la ceilalți membrii. Majoritatea articolelor constau în discursuri politice ale președintelui P. N. Ț. și diverse articole critice la adresa partidelor concurente și a camarilei regale (grup de apropiați ai regelui, printre care cea mai notabilă membră era partenera regelui, Elena Lupescu, a cărui aport în luarea deciziilor legate de stat ajunsese să fie extrem de mare). Dintre toți politicienii interbelici, Maniu a fost probabil cel mai vehement critic al acestui grup a cărei putere o considera, pe bună dreptate, neconstituțională. Într-un articol din „Patria” din 20 decembrie 1933 intitulat „De ce nu există liniște și stabilitate” care trata problema camarilei citim: „*Aceste persoane fac de nu există liniște și stabilitate în guvernarea țării [...] bună-credință a M. Sale Regele este surprinsă de șoaptele care zi de zi îi cad în urechi și pe care aceia care singuri pot fi sfătuitoarii M. Sale Regelui, încredințării națiunii, nu le pot nici combate, nici neutraliza și astfel nu-și pot îndeplini rolul pe care îl au de a fi singurii sfătuitoari ai Tronului!*”¹⁴ Deși ziarul este în mod consecvent un critic la adresa camarilei, el nu atacă niciodată în mod direct

¹³ *Cucu: revistă umoristică*, an I, număr 2, 26 martie 1933, p. 1.

¹⁴ *Patria: Organ al Partidului Național Țărănesc*, an XV, număr 279, 20 decembrie 1933, p. 1.

instituția regală, ba chiar e constant apărută, cu toate că persoana lui Carol al II-lea nu iese într-o lumină foarte favorabilă. În revistă mai întâlnim și articole despre situațiile politice internaționale, cât și despre agricultură sau industria agricolă.

Să ne oprim, însă, asupra laturii criticate în „Cucu”. Situația de tensiune dintre membrii P. N. Ț. se reflectă și în anumite articole care, indirect, îl prezintă pe Maniu într-o lumină favorabilă în detrimentul celorlalți. Într-o scrisoare de mulțumire adresată lui Vaida-Voevod cu privire la urările de ziua lui de naștere, Maniu afirmă: *„Ai fost generos ca întotdeauna față de mine. Ți mulțumesc din toată inima, te rog însă foarte mult să nu dai urmare prietenștii voastre hotărâri fiind decis a nu admite nici o manifestare din prilejul acestei zile și nici a primi felicitări. Zilele acestea de grea muncă și încercare nu le găsesc potrivite, pentru serbări cari față de un om în serviciu le-aș găsi și deplasate”*.¹⁵ Întâlnim în această scrisoare, publicată pe prima pagină cu litere mari și îngroșate, un limbaj tipic de mascare a unei critici într-un limbaj aparent afectuos și apreciativ. Tot pe aceeași pagină întâlnim un articol despre Emil Hațieganu (al cărui nume este scris greșit în titlul articolului „D. prof. Emil Hațieagu [sic] lămurește incidentul cu întrunirea antirevizionistă dela Cluj”) din care putem citi: *„articol publicat în „Adevărul” în care se insistă asupra „săvârșirii unei grave erori” prin faptul că nu s-ar fi trimis telegrama d-lui Maniu președintele consiliului de miniștri de la adunarea antirevizionistă din Cluj”*.¹⁶ Cu toate că Emil Hațieganu dă în final lămuri, faptul că un ziar al unui partid insistă pe acuzații aduse unui membru al său într-un ziar concurent este oarecum atipic.

Articolele pe care le întâlnim în „Patria” despre membrii P. N. Ț. din facțiunea opusă lui Maniu nu sunt niciodată critici directe, la fel cum niciodată nu este nici regele direct criticat. Limbajul este tot timpul „îndulcit” și avem de-a face mai mult cu o atitudine pasiv-agresivă. Ele denotă faptul că Maniu nu era dispus să își pună la o parte nemulțumirile față de colegii săi doar de dragul de a prezenta „publicului” o imagine de prietenie și armonie în partid.

Revenind la prima caricatură din „Cucu”, putem observa subtilitatea strategică a acestei reviste politice. În primul rând ea este moderată. Ne-am putea aștepta ca o revistă menită să crească popularitatea unui partid în detrimentul altuia să apeleze la acel tip de discurs în care o parte este prezentată ca unilateral negativă, rea, slabă, iar cealaltă, în opoziție totală, bună. În această ilustrație, însă, nu ne sunt prezentate antitetici P. N. L. și P. N. Ț. Sunt înfățișați doar membrii P. N. Ț. cu diferite grade de calități și defecte. Unii sunt slabi și lași, dar sunt și alții care sunt mari și puternici. Prin această manieră de înfățișare a opoziției, ziarul da dovadă de un anumit tact și rafinament și consolidează credibilitatea mesajului său.

De asemenea, din imagine lipsește enunțarea explicită a conflictului. Nu știm exact ce le reproșează Vaida-Voevod celor trei personaje, care este

¹⁵ *Patria: Organ al Partidului Național Țărănesc*, an XIV, număr 251, 6 decembrie 1932, p. 1.

¹⁶ *Ibidem*.

evenimentul efectiv la care face referire. Observăm deci o revistă care își permite luxul de a se folosi, în proporție mult mai mare, de un limbaj plastic, decât unul publicistic. O balanță este totuși ținută între cele două tipuri de expresie, prin faptul că pe fiecare personaj este scris numele personalității la care face referire. Prin acest tip de notare, pe care le întâlnim pe tot parcursul revistei, caricaturile își pierd din valoarea plastic-artistică. Apelul la textualitate în maniera aceasta, în interiorul unei compoziții vizuale indică lipsurile expresive ale imaginii. Putem interpreta o asemenea combinație ca un rezultat al faptului că imaginea de sine stătătoare nu este suficient de sugestivă precum și-ar dori artistul, astfel încât el trebuie să apeleze și la text. În același timp, nu putem pune gestul exclusiv pe seama incapacității creative a artistului. Putem vorbi mai degrabă de intenționata compromitere a „artisticității” unei imagini, care prin însăși acea calitate tinde spre o universalizare a mesajului, o a-contextualizare. Dar, oricât de rafinată, o revistă politică tot trebuia să aibă o anumită agendă care vizează acel timp și acele situații concrete pe care dorește să le modifice sau să le ajusteze într-o direcție sau alta. Numele inserate nu erau menite să facă trimitere la anumite trăsături și să creeze tipuri politice universale (cum s-ar cere de la o creație artistică), ci erau menite să trimită exact la personajele reale (sau cel puțin la numele lor) cu care alegătorii urmau să interacționeze pe buletinul de vot.

Pe lângă aceste nume, revista mizează pe participarea creativă a cititorului, insinuând o informație și nu „băgându-i-o pe gât”. Astfel, el devine un complice al glumei și nu ținta manipulării politice. Abordarea respectivă, care acorda cititorului un vot de încredere că este bine informat și că știe să „citească printre rânduri” ajută la creșterea calității revistei și la fidelizarea unor cititori pe măsură, fapt care a contribuit la longevitatea revistelor „Cucu” și „Figaro”.

Următoarea copertă, cea a numărului 3 din 16 aprilie 1933 este centrată tot pe polaritatea P. N. Ț.-ului. Caricatura acesteia este și ea împărțită în două registre verticale, dar de data acesta protagoniștii sunt tocmai Alexandru Vaida-Voevod și Iuliu Maniu. Numărul respectiv apare doar la câteva săptămâni după ce Iuliu Maniu își dăduse demisia de la șefia partidului, funcție pe care o deținuse de la înființarea din 1926 și care va fi preluată de Vaida-Voevod. După cum am menționat mai devreme, P. N. Ț. era un partid născut din alianța a două partide cu doctrine și planuri ușor diferite, disensiune care s-a resimțit și în urma fuziunii. Pe lângă aceasta, chiar și în rândul membrilor din fostul Partid Național din Transilvania au existat diferențe de opinii care au avut repercursiuni în viața politică românească.

Regele Ferdinand, deși un partizan al sistemului democratic, a tins să colaboreze mai mult cu P. N. L.-ul decât cu celelalte partide. Spre deosebire de acesta, Carol al II-lea și-a manifestat încă de la revenirea în țară, în 1930, tendințele

totalitare care vor conduce ulterior la dictatură regală.¹⁷ Relația sa cu toți politicienii a fost încă de la început una complicată, iar modul în care aceștia s-au raportat la rege a fost o sursă de conflict în interiorul partidelor. După revenirea lui Carol în țară, una din principalele preocupări ale lui Maniu a fost aceea de a contracara și elimina influențele camarilei regale și în special a Elenei Lupescu, partenera regelui. În timpul guvernării sale, Maniu a încercat să demită o serie de înalți funcționari care își primiseră posturile ca favor din partea lui Carol care, la rândul său, își consolida astfel controlul în toate instituțiile statului. Ceea ce l-a determinat pe liderul P. N. Ț. să demisioneze a fost eșecul de a-l scoate din funcție pe șeful poliției București¹⁸ prin care Carol își asigura controlul periculos al instituției. Diferențele cu regele l-au împins pe Maniu să demisioneze ca premier în ianuarie 1933, dar puterea a rămas în mâinile P. N. Ț.-ului, poziția fiind preluată de Vaida-Voevod. Guvernarea acestuia a fost, însă, una marcată de conflicte interne, care au condus și la demisia lui Maniu din funcția de președinte al partidului.¹⁹

Revenind, astfel, la caricatura noastră, îl avem reprezentat pe Vaida-Voevod în partea stângă a imaginii, stând în picioare. În spatele acestuia, pe un soare mareț și strălucitor se profilează clădirile înalte ale capitalei (care ar putea fi un simbol al puterii regale). Poziția lui Vaida-Voevod este marcată și printr-o plăcuță din fața sa pe care este scris „București”. În colțul opus al imaginii se află Maniu, șezând pe un tron, dar cu coroana lăsată pe spătar. Într-o ținută vestimentară comodă, de casă, acesta ține în mână un exemplar al ziarului „Patria” (ziar reprezentat pe coperta anterioară sub forma unei pisici speriate). Între cele două personaje separate de un drum lung redat în perspectivă este marcat printr-o altă plăcuță orașul Cluj, redacția ziarului „Cucu”. Prin plasarea acestui element, cititorilor locali le este insinuat că orașul lor este detașat de acești politicieni, stropit doar uneori de conflictele celor doi. Clujul este detașat de P. N. Ț. deoarece Vaida-Voevod a plecat în capitală, iar Maniu, la polul opus, încă se mai află în Bădăcin, satul său natal. Referința aceasta la originile rurale ale lui Maniu și la legătura indisolubilă a omului și locului de unde provine va fi constant reluată în ziar. Presupunem că cea de-a patra plăcuță cu notația „*Spre Monte Carlo*” este o referință la Carol al II-lea și posibil la reședința sa montană (și locul de naștere) din Sinaia. Drumul indicat este perpendicular pe calea dintre Vaida-Voevod și Maniu. Absența lui Carol din imagine și sugerarea acestuia doar prin drumul care taie o linie între Vaida-Voevod și Maniu sugerează atât conștientizarea manipulării lui Carol de a slăbi puterea partidelor dezbinându-le din interior, cât și indicarea faptului remarcabil că libertatea presei mergea până la posibilitatea de a critica într-o manieră umoristică comportamentul regelui.

¹⁷ Keith Hitchins, *România: 1866-1947*, p. 281.

¹⁸ Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Național-Țărănesc*, București, Editura Enciclopedică, 1994, p. 186.

¹⁹ *Ibidem*, p. 216.

Cei doi P. N. Ț.-iști (numărul apărând în preajma Paștelui) ciocnesc câte un ou. Maniu este cel care pierde, împröscat fiind de oul său crud care se sparge în ciocnire. Sunt pertinent punctate preocupările conflictuale ale celor doi, prin textele marcate pe ouăle acestora. În cazul lui Vaida-Voevod, „*Puterea mea*” este un indicativ a faptului că deși acesta nu era de acord cu tendințele nedemocratice ale lui Carol, el a fost reținut în a-și manifesta dezacordul pentru a nu ieși din grațiile regelui, care după cum am menționat, juca un rol esențial în determinarea partidului care se afla la putere. Vaida-Voevod a făcut anumite compromisuri de dragul menținerii P. N. Ț.-ului la putere. Maniu a fost, însă, mult mai vehement. Deși pozițiile pe care liderul politic se situa au fost în spiritul democrației pe care a apărât-o cu consecvență și demnitate, această latură este prezentată în revista „Cucu” ca o fixație pe textul inert și sec al constituției; o poticnire a unui țăran încet și încăpățânat.

Caracterizările lui Vaida-Voevod și Maniu din numărul respectiv vor fi reluate într-o manieră metaforică mai agresivă pe caricatura copertei din numărul 6-8 din 15 iulie 1933. Dacă în imaginea anterioară Vaida-Voevod era plasat în colțul din stânga-sus, iar Maniu în cel din dreapta jos, în această imagine primul e în partea de sus, iar cel din urmă în partea de jos. Mai mult, premierul este reprezentat în postura Sfântului Ilie, conducând un car ceresc. Acesta este salutat în calea sa de trei personaje care fac o reverență și își ridică nimbul. Poziția de putere a lui Vaida-Voevod este și mai accentuată decât cea din imaginea anterioară care se folosea de textul „*Puterea mea*”, iar poziția lui Maniu de țăran meditativ cu atât mai mult. El este reprezentat în partea inferioară a imaginii, în fața unui case de țară, purtând haine populare. Personajul își sprijină palmele și bărbia în coada unei săpăligi în timp ce ploaia provenită din norul lui Vaida-Voevod i se varsă în cap. Pe lama săpăligii este scris din nou „*Constituția mea*”, instrumentul de bază al lui Maniu, fixație care este marcată și de textul de sub caricatură: „*Maniu: Oare ploaia aceasta-i constituțională?*”.²⁰ Imaginea, de un umor incontestabil, îl înfățișează pe politician într-o postură ridicolă, maniacală, în care chiar și cele mai naturale lucruri trebuie să se supună rigurozităților constituției. Important este și faptul că lui Maniu îi este scoasă în evidență latura analitică. El nu este un obsedat tiranic, ci doar un gânditor. Revista încearcă, în acest sens, să pună accent pe ineficiența politicianului, care, deși este strâns legat de constituție, doar se sprijină gânditor în ea și nu o și știe folosi. Accentul pus pe acțiune rapidă, reformă și modernizare forțată era asociat liberalilor încă de pe vremea în care opoziția era reprezentată de conservatori. În acest sens, Maniu este și el reprezentat, în mod opus liberalilor, ca un politician mult prea rezervat și ineficient.

Având în vedere că Iuliu Maniu era incontestabil o personalitate marcantă a intelectualității interbelice, nu putem ignora și contrastul comic între poziția sa

²⁰ *Cucu: revistă politico-umoristică*, an I, număr 6-8, 15 iulie 1933, p. 1.

reală și înfățișarea sa ca țăran. Desigur, vestimentația respectivă poate fi privită și ca o trimitere la profilul partidului, costumul purtat fiind menit să sugereze solidaritatea inadecvată a partidului cu țărani. În contrast cu Vaida-Voevod a cărui orientare naționalistă era într-adevăr mai puternică decât cea țărănistă, Maniu poate fi considerat un țărănist veritabil, însă și principiile sale politice erau orientate mai mult către clasa de mijloc. Putem presupune deci că redarea politicianului într-o vestimentație rurală (împreună cu repetata invocare a Bădăcinului) vrea să facă referire mai mult la caracterul acestuia, decât la orientarea sa politică, având însă scuza autointitulării partidului de proveniență ca țărănist.

Pe această caracterizare se pune accent în caricatura copertii numărului 4-5 din 30 aprilie-21 mai 1933. Maniu este înfățișat în același port popular (introdus acum ca motiv vizual recurent, numărul respectiv fiind anterior celui discutat mai sus). El e înconjurat de un peisaj rural minuțios redat. Într-o curte de țară închisă, cu o poartă tradițională românească, întâlnim casa țărănească, cotețul de găini, o claie de fân și cu copac împodobit în mod tradițional cu cratițe. Maniu aplecat, alungă o găină cu un măturoi de surcele pentru a-i lua ouăle. El refuză să se întoarcă către Ion Mihalache. Politicianul din partea dreaptă este îmbrăcat elegant (cu toate că el era militantul cel mai acerb din partid pentru o orientare reală țărănistă, spre deosebire de Vaida-Voevod și Maniu). El ține sub braț un teanc de hârtii (ziar sau portofoliu) pe care este notat faptul că Nicolae Titulescu este delegatul României la Geneva. Maniu, în maniera de redare frecventă, se sustrage situației afirmând (în textul de sub imagine): „*Decât așa delegat mai bine gospodăru la Bădăcini*”.²¹

Menționăm că Nicolae Titulescu, un personaj politic complex, este reprezentat în „Cucu” într-o manieră ambivalentă. Ocupând poziții importante ca ministru al afacerilor externe și reprezentat al României în Liga Națiunilor, Titulescu a încercat să se detașeze de conflictele dintre și din interiorul partidelor românești orientându-se, în primul rând, spre consolidarea poziției internaționale a României și siguranța acesteia. Abilitățile sale în politica internațională sunt recunoscute și în „Cucu” prin caricatura din numărul 3 în care Titulescu taie unul din picioarele cataligelor pe care este urcat Mussolini cu un ferăstrău notat cu „*Mica Antantă*”. Această alianță, formată în 1920, cuprindea România, Cehoslovacia și Iugoslavia ca o reacție împotriva tendințelor revizioniste din Europa, care puteau pune în pericol integritatea statelor.²² În 1933 alianța se va reconsolida, incluzând în clauze și posibilitatea unei defensive militare comune. Toate acestea erau în neconcordanță atât cu planurile lui Hitler, cât și cu cele ale lui Mussolini.

Pe plan intern, Titulescu avea o relație bună cu Maniu (a cărui guvernare din octombrie-ianuarie 1933 a încercat să o mențină în funcție), dar a reușit adesea,

²¹ *Cucu: revistă umoristică*, an I, număr 4-5, 30 aprilie-21 mai 1933, p. 1.

²² Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, p. 206.

bun diplomat cum era, să intre și în grațiile lui Vaida-Voevod sau ale lui Carol.²³ Atitudinea acestuia s-a caracterizat prin fluiditatea politică care avea mereu în vedere principiile democratice de guvernare și menținerea unui echilibru intern și extern. Avea o bună relație și cu noul lider al P. N. L.-ului, I. G. Duca.²⁴ Singurul partid cu care Titulescu nu a solidarizat a fost Garda de Fier, formațiune de extremă dreaptă condusă de Corneliu Zelea Codreanu, a cărei orientare antisemită și tactici violente erau intolerabile pentru diplomat. Maleabilitatea în relația cu liderii politici români (mai mult cu țărăniștii, decât cu liberalii), cât și viziunea clară pe care o urma în alegerile diplomatice explică caricatura intitulată „Șefii partidelor politice și situația externă și internă” din numărul 3 al revistei „Cucu”. În aceasta sunt reprezentate o parte a figurile marcate ale politicii vremii cu însemne caracteristice: Vaida-Voevod ține sub braț o hârtie cu însemnul deja cunoscut „*Puterea mea*”, Maniu are sub braț „*Constituția mea*” în care este inserat un număr al ziarului „Patria”, A. C. Cuza (unul din liderii români de dreapta, cu toate că mai puțin agresiv decât Codreanu) este reprezentat cu o svastică la gât, Alexandru Averescu, liderul Partidului Poporului, este înfățișat bătrân și încruntat și așa mai departe. În partea stângă a caricaturii avem aceeași imagine în oglindă, aceleași personaje, în aceleași poziții cu aceleași însemne, dar fiecare chip cu excepția celui a lui Vaida-Voevod (primul ministru care ocupa această funcție și datorită intervenției lui Titulescu, dar cu care avea o relație destul de tensionată) este înlocuit cu imaginea caricaturală a lui Nicolae Titulescu (cu ochii mijiți și porțiunea dintre nas și buza superioară alungită și bombată). Între cele două grupuri se află Carol, întors cu fața spre grupul cu capete de Titulescu.

Pe aceeași maleabilitate a lui Titulescu este centrată și caricatura din numărul 12 din decembrie 1933. În urma demisiei lui Vaida-Voevod, s-a trecut de la un guvern țărănist la un guvern liberal, iar premier a devenit I. G. Duca. Cu toate acestea, Titulescu a continuat să ocupe funcția de ministru de externe. În caricatura menționată îi avem înfățișați pe Vaida-Voevod și Titulescu în dreptul unui mese ciocnind un pahar. Mâna stângă a diplomatului trage însă scaunul fostului premier pe spatele căruia este notat „*Puterea*”. La baza imaginii este marcat textul „*Vaida: Et tu mi fili Titulică?*”, aluzia făcându-se la trădarea lui Cezar de către Brutus.

Revenind însă la disensiunile din P. N. Ț., ele vor continua să fie subiectul caricaturilor de pe prima pagină a numărului 9-10 din 15 august 1933 și a numărului 11 din 1 noiembrie 1933. Nu ne vom opri, în detaliu, asupra acestora deoarece ele urmează același model iconografic ca cele precedente.

Trecând, însă, la numărul 12 din 22 decembrie 1933 revista își schimbă puțin abordarea odată cu demiterea guvernului Vaida-Voevod din noiembrie 1933.

²³ Walter M. Bacon, *Nicolae Titulescu și politica externă a României: 1933-1934*, Iași, Institutul European, 1999, pp. 65-66.

²⁴ *Ibidem*, p. 138.

În această perioadă de guvernare, pe lângă problemele din partid, Vaida-Voevod a întâmpinat multe alte dificultăți. În primul rând, fundalul pe care s-a petrecut întreaga guvernare a fost cel al crizei economice mondiale. Cu toate că în 1933 aceasta începea să fie depășită, România era departe de a avea o economie înfloritoare. Tot în perioada cabinetului Vaida-Voevod au avut loc și o serie de greve muncitorești (a petroliștilor și C. F. R.-iștilor) pe care acesta le-a înăbușit prompt, dizolvând apoi și micul Partid Comunist din perioada respectivă.²⁵ În corelație cu dificultățile economice cu care Europa se confrunta, în România, ca în alte țări, va crește popularitatea mișcărilor de extremă dreapta. Notabilă în România a fost Garda de Fier, înființată în 1930, condusă de Corneliu Zelea Codreanu. Principiile acesteia includeau naționalismul, xenofobia și antisemitismul.²⁶ Creșterea bruscă a popularității acestei mișcări, corelată cu venire la putere în 1933 a lui Hitler, l-a îngrijorat pe Carol al II-lea, care își vedea amenințată puterea de control. Pe de altă parte, Vaida-Voevod, după cum am menționat, avea și el tendințe (moderate) naționaliste, astfel încât a fost mai îngăduitor cu Garda de Fier decât și-ar fi dorit suveranul. Guvernul, pierzându-și sprijinul regelui, va fi demis, iar cu această demitere se va încheia și guvernarea P. N. Ț.-istă.

Venit la conducerea P. N. L.-ului I. G. Duca va revigora principiile, structura și, cel mai important, imaginea partidului. Astfel, Duca este desemnat de rege să creeze un nou guvern și P. N. L.-ul câștigă alegerile. Guvernul, din motive tragice, va fi unul de scurtă durată. Printre cele mai importante mișcări ale lui Duca ca premier se va număra scoaterea din legalitate a Gărzii de Fier. Acest fapt va conduce, însă, la asasinarea sa de către legionari în luna decembrie a aceluiași an.

Singurul număr care a apărut pe perioada guvernării lui Duca, numărul 12 din decembrie, continuă să își dedice prima pagină P. N. Ț.-iștilor. În urma demiterii sale, Vaida-Voevod își va da demisia de la conducerea P. N. Ț., iar locul său va fi preluat de Ion Mihalache.²⁷ Fost președinte al vechiului P. Ț. va propune un nou program partidului care viza reforma legii electorale, apărarea democrației prin creșterea puterii guvernului²⁸ și redresarea economică prin sprijinirea agriculturii. Noul program va duce la creșterea constantă a popularității partidului pe parcursul anilor următori. În 1947 aceștia vor câștiga alegerile cu un procent covârșitor, însă rezultatele vor fi falsificate de Partidul Comunist. Venirea lui Mihalache la conducere a condus și la diminuarea tensiunii din partid, fapt surprins și de către „Cucu”.

²⁵ Keith Hitchins, *România: 1866-1947*, p. 411.

²⁶ *Ibidem*, p. 399.

²⁷ Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, p. 228.

²⁸ Angela Banciu, *Istoria constituțională a României. Deziderate naționale și realități sociale*, București, Editura Lumina Lex, 2001, pp. 208-209.

În caricatura din decembrie, membrii importanți ai partidului, împărțiți, în continuare, în două grupuri, sunt redați de o parte și de alta a unei adânci prăpastii. În partea dreaptă, redați în colțul de sus al imaginii îi avem pe deja cunoscuții Vaida-Voevod, Hațieganu și Tilea și alții, iar în stângă, redați în partea de jos a imaginii sunt Maniu, Zaharia Boilă, Ionel Pop și Aurel Socol. Prăpastia este traversată de o pagină mare de ziar a cărei text declară împăcarea din partid, prin concluzia „*Maniștii, Vaidiștii s-au îmbrățișat și pupat!!!*”.²⁹ Articolul este semnat de Gheorghe Ohâbeanu. Numele respectiv a fost folosit ca pseudonim de către Zaharia Boilă când a redactat câteva luni mai devreme un articol care critica aspru camarila regală,³⁰ în urma demisiei lui Maniu de la șefia partidului. Acesta a început să circule prin Cluj și a dus pentru o perioadă la excluderea lui Boilă din P. N. Ț., datorită dorinței lui Vaida-Voevod de a nu strica relațiile cu regele. În caricatura noastră, partea lui Maniu este cea care îi invita primitor pe „*vaidiști*” care stau, însă, zâmbind cu mâinile la spate pe partea cealaltă. La mijlocul paginii, în mijlocul prăpastiei, putem observa că foaia pe care sunt invitați politicienii să traverseze e un pic ruptă. Cu toate că caricatura încearcă să scoată în evidență fragilitatea reunirii partidului, a gestului de fațadă, P. N. Ț.-ul a reușit, după cum am spus, să continue în forță.

Tot în cadrul aceluiași număr din „Cucu”, întâlnim un fapt interesant. Noul premier P. N. L.-ist este prezentat și el într-o manieră destul de zeflemitoare. Într-o caricatură intitulă „*Cozmeticienii lui Duca pe lucru*” îl vedem pe I. G. Duca supraveghind un proces în care mai mulți membrii P. N. L. încearcă să „*înfrumusețeze*” ceea ce pare a fi o femeie de moravuri ușoare, îmbătrânită și scofălcită. Pe bustul acesteia este scris „*Puterea*”, iar dintre P. N. L.-iști se remarcă Dinu Brătianu care, dintr-o cutie, notată cu „*Suvenir din anticele guvernări*”, introduce în decolteul femeii saci cu sume fabuloase de bani. Programul liberal de guvernare apare ca un gest menit să păcălească alegătorii, împopoțonat într-o manieră decepționantă, în care puterea se sprijină pe banii cumulați necinstit de familia Brătianu.

Într-o caricatură mai puțin aspră a lui Duca, dintr-un număr mai recent (6-8), putem constata că politicianul este privit cu reticență de către redacția revistei și înainte ca el să ocupe postul de premier. Îl vedem pe Duca în postura de Hamlet, îmbrăcat în haine de epocă și cu o sabie prinsă în mod nepotrivit sub mantie. Acesta ține gânditor în mână un craniu notat cu „*Partidul Liberal Ducist*”. În textul de sub imagine el se întreabă „*A fi sau a nu fi. Aceasta e întrebarea*”. Redat într-o stare meditativă la fel ca Maniu, Duca este totuși în postura gânditorului elevat și nu a țăranului. Eforturile sale sunt mai mult introspective, îngrijorările în privința viabilității partidului, fondate, destinul inevitabil al partidului în această formulă,

²⁹ *Cucu: revistă politico-umoristică*, an I, număr 12, 25 decembrie 1933.

³⁰ Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, p. 217.

clar. Caricatura lasă totuși puțină speranță politicianului, sugerând că alte alternative nu par a fi posibile.

Cu toate acestea, susținem în continuare că revista „Cucu” este de orientare liberală, cu mențiunea că ea sprijinea o aripă tânără a partidului. Pe parcursul anilor '30, după moarte lui Ionel Brătianu, în jurul căruia fusese centrat întreg partidul, P. N. L.-ul începe și el să se scindeze încet, între „*tineri*” (grupați în jurul lui Tătărăscu) și „*bătrâni*” (foștii apropiați ai Brătienilor și cei rămași din rândul familiei). Polarizarea partidului se va accentua și mai mult în urma asasinării lui Duca. La fel ca în cazul P. N. T.-ului, unitatea P. N. L.-ului va avea de suferit datorită acțiunilor lui Carol. Acesta alege să îl numească ca premier pe Tătărăscu,³¹ un tânăr P. N. L.-ist, care deși avansase în partid, nu ocupa încă o funcție înaltă de conducere. Această numire a fost făcută înainte ca partidul să aibă timp să își aleagă un nou președinte (după moarte lui Duca). După cum era de așteptat noul președinte a fost Constantin Brătianu și nu Tătărăscu, însă cel din urmă a păstrat funcția de premier, funcție pe care o va deține până în 1937. Cu toată că Tătărăscu a rămas cunoscut pentru serviabilitatea sa față de Carol, pe perioada guvernării sale România a înregistrat un impresionant salt economic și cultural. Situația creată de Carol a condus la scindarea P. N. L.-ului, iar acest fapt este surprins de „Cucu” printr-o caricatură din numărul 13-16 care îi înfățișează pe „*bătrânii liberali*” sub forma unui mare șobolan izolat pe o insulă, de care „*tinerii liberali*” s-au depărtat într-o barcă de salvare. Maniera pozitivă de a-i înfățișa pe tinerii liberali continuă și în numărul următor în care îl avem reprezentat pe Tătărăscu în postura de Laocoon. În locul fiilor este Victor Slăvescu, ministrul finanțelor și Vasile Sasu, ministrul agriculturii și domeniilor. Pe șerpii care se încolăcesc în jurul acestora, este notat „*sinecurișii*” și „*bugetul*”. Pentru prima dată în revistă avem o caricatură care are ca scop nu să acuze, ci să scuze. Dificultățile de guvernare ale lui Tătărăscu nu sunt din vina lui. El este un erou într-o situație ghinionistă. Dacă în această caricatură lauda poate nu e evidentă deoarece ea pornește de la un fapt negativ: dificultățile de supraviețuire ale finanțelor și agriculturii, în „Figaro” (care prinde trei ani din guvernarea lui Tătărăscu) premierul va fi pus adesea într-o lumină pozitivă.

Ultimele două numere din „Cucu” vor apărea doar în aprilie respectiv iunie, iar numerele vor fi cenzurate. În urma asasinării lui Duca, eveniment care a tulburat întreaga clasă politică, s-au luat o serie de măsuri menite să asigure ordinea și siguranța în țară. Printre aceste măsuri s-a numărat și introducerea cenzurii în presă,³² precauție care trebuia să fie doar temporară, dar care s-a tot prelungit pe perioada guvernului Tătărăscu. Repercursiuni au existat, însă mai mult în presa politică clasică, decât în cea umoristică. În ultimele două numere din „Cucu”

³¹ Ioan Scurtu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)*, p. 284.

³² *Ibidem*, p. 291.

observăm că sunt tratate aceleași teme predilecte. Pe prima pagină a penultimului număr avem o scenă cu caracter narativ dinamic dedicat disensiunilor și agitației din P. N. L., într-un amplu peisaj care se aseamănă ca structură cu un peisaj de Breugel. Prima pagină a ultimului număr țintește spre aripa antipatică a P. N. L.-ului, respectiv către dizidentul Gheorghe Brătianu (în postura de mireasă) și alianța sa cu generalul Alexandru Averescu.

Pe lângă P. N. Ț.-iști, generalul este și el una din personalitățile recurent caricaturizate pe parcursul celor doi ani de existență ai revistei. Momentul de glorie al lui Averescu a fost după Primul Război Mondial. În urma unirii din 1918 acesta era privit ca un erou național și ca urmare a și fost unul din primii premieri al României Mari, respectiv o scurtă perioadă în 1918. Datorită apropierii față de liberali, acesta a mai ajuns premier și în perioada de tranziție politică: între 1920-1921 și încă o dată între 1926-1927 în timpul crizei dinastice. Partidul Poporului, condus de Averescu era un partid eterogen format din foști conservatori, foști militari și alte facțiuni naționaliste (dintre ai căror reprezentanți îl putem numi și pe Octavian Goga, care se va desprinde de Averescu pentru a forma Partidul Național Agrar). Averescu era, de fapt, un conservator naționalist care nu era deosebit de încântat de sistemul parlamentar.³³

El este înfățișat cel mai adesea în costum de paradă, plin de decorații; un bătrân uscățiv, dar veșnic mândru. Pieptul său umflat este redat și în caricaturile care fac referire la relația sa tensionată cu Carol. Într-o primă instanță îl vedem pe acesta urcând niște scări (care ni se sugerează că sunt către palat) cu trei decorații în piept și apoi îl vedem coborând scările doar cu una. Generalul își păstrează, însă, postura mândră în ambele ipostaze. Sursa principală a conflictului dintre Carol și Averescu a fost disprețul celui din urmă față de camarila regală și în special față de Elena Lupescu. Cu toate că îi periclita situația politică, Averescu nu s-a abținut să își exprime constant criticile.

Pe lângă caricaturile care vizează politicieni români, mai întâlnim în „Cucu” două tipuri de imagini recurente. Singura problemă din politica internațională pe care revista o abordează de mai multe ori este ascensiunea nazismului. Caricaturile înfățișate în acest sens ținesc în primul rând la actele antisemite ale lui Hitler. Majoritatea imaginilor care tratează acest subiect sunt preluate din ziare străine, cu trimitere la sursa originală. Unele sunt și creații originale ale lui Dure. Considerăm că este un fapt remarcabil că o revistă clujeană (oraș a cărui populație evreiască nu era foarte mare în comparație cu alte zone din România) dădea dovadă, din 1933, de o conștiință clară a unui mare pericol internațional. Desigur, putem interpreta aceste caricaturi și ca o campanie îndreptată împotriva extremei drepte românești, însă, descurajarea electoratului Gărzii de Fier putea fi făcută și fără o referință la Hitler (personalitate pe care nu toți votanții Gărzii o aveau în vedere).

³³ Keith Hitchins, *România: 1866-1947*, p. 391.

Un alt tip de ilustrații pe care le întâlnim în „Cucu”, sunt cele care înfățișează femei. Două ilustrații sunt reluate în mai multe numere și însoțesc glume privind prototipul femeii ușuratece care tratează bărbații doar ca surse de atenții și cadouri, aspirând totuși în permanență și la un soț cu poziție socială bună. Ambele ilustrații înfățișează femei în instanțe private, îmbrăcate în lenjerie intimă. Una din ilustrații este o creație personală a lui Dure, iar cealaltă este preluată dintr-o sursă străină. Acestea nu mai pot fi numite propriu-zis caricaturi. Ele sunt creații grafice care explorează un anumit tip uman, insinuând desigur și o ușoară critică la adresa „decadenței”. Dar dacă ne oprim puțin asupra ilustrației lui Dure, făcând abstracție de glumele alăturate imaginii, aceasta capătă un anumit farmec intim. Într-o poziție de voyeur (imaginea e redată dintr-un colț al camerei și ambele femei pot fi văzute din semiprofil-spate), graficianul pune accent pe totală relaxare a celor două și pe farmecul acestei ipostaze între naturalul gol și socialul dichisit. Imaginea descrie o senzație similară cu cea pe care o putem întâlni la balerinele lui Degas sau la prostituatele lui Toulouse Lautrec. Femeile din imaginea lui Dure nu sunt nici balerine, nici prostituate, ci undeva la mijloc. Ele sunt orășene.

Putem vorbi în acest caz de reluarea formei tipice a unui misoginism moderat care amestecă desconsiderarea cu fascinația. Pe lângă acestea, mai întâlnim în „Cucu” și un alt mod de redare a femeii. Menționăm că în România existau anumite încercări de emancipare a femeii. Printre cei care susțineau lărgirea drepturilor politice ale acestora se număra Gheorghe Brătianu,³⁴ dar și regele Carol al II-lea. Într-un spirit feminist, „Cucu” va reda în aceeași manieră ca în cazul politicianilor bărbați (în seria „Din elita Ardealului”) portretele Oliviei Deleu, soția primarului Clujului din perioada respectivă și a Elenei Bratu „*prima femeie avocat, româncă*”.

În ceea ce privește revista „Figaro”, amânăm analiza până vom avea la dispoziție toate numerele, momentan fiind disponibile cercetării noastre doar cele din 1936.

Urmărind modul în care „Cucu” își structurează mesajul, apelând într-o manieră atât de ingenioasă atât la text, cât și la imagine, nu putem să nu o apreciem atât ca revistă umoristică, de o reală savoare vizuală, cât și ca revistă politică. Mesajul transmis este unul credibil și, în fapt, real, că P. N. Ț.-ul interbelic era prea eterogen din punct de vedere al tendințelor și caracterelor liderilor pentru a se putea capacita la o guvernare eficientă. Modul în care este adusă o critica moderată a opoziției, prezentarea acestei într-o manieră nuanțată, evitarea laudelor excesive ale partidului simpatizat, cât și conștiința problemelor internaționale, fac din această revistă un model demn de urmat de maturitate publicistică.

³⁴ Angela Banciu, *Istoria constituțională a României. Deșiderate naționale și realități sociale*, p. 214.

The Political Caricature in Cluj during the Interwar Period

(Abstract)

This article analyses the phenomenon of political caricature, focusing on of message that was promoted through this type of media in the Romanian city of Cluj during 1933 and 1936. It follows the evolution of Diodor Dure's work (Romanian illustrator and artist) with a special emphasis on the caricatures he made for one of the two magazines he coordinated in Cluj: „Cucu: revistă umoristică”. The illustrations of the magazines are analysed from a formal, stylistic and iconographic perspective that is correlated with the historical context it belongs to and thoroughly reflects. The main characters depicted in the illustrations of the magazines are the most important members of the two major parties of the time: P. N. Ţ. and P. N. L., but also other local and national political figures. The partisanship of the magazine towards P. N. L., inevitably leads to the more frequent recurrence of the opposing leaders: Iuliu Maniu and Alexandru Vaida-Voevod. Even so, the professionalism, quality, moderation and good taste of the caricatures speak to the level of political implication and discourse of the inter-war population of Cluj.

Keywords: Diodor Dure, „Cucu”, „Figaro”, graphics, political press.

CAMPANIA MILITARĂ DIN ANUL 1941 ȘI IMPLICAȚIILE SALE PENTRU BUCOVINA

Elena Cazacu (Cojocariu)
Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava

Declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial în toamna anului 1939 a produs schimbări majore în plan geopolitic, fiind afectat întreg sistemul de pace și securitate realizat în perioada interbelică. Dispariția Poloniei de pe harta Europei în luna septembrie, împreună cu extinderea rapidă a teatrelor militare, a avut un impact profund și asupra situației interne a României, influențând deciziile guvernului de la București.¹ În această conjunctură europeană, România, lăsată singură în fața pretențiilor revendicative și teritoriale ale unor state vecine, a încercat să salveze integritatea frontierelor sale prin adoptarea, la 6 septembrie, a unui statut de neutralitate care să respecte interesele naționale.² Primul-ministru la acele timpuri, Armand Călinescu, a reușit să surprindă în paginile jurnalului său postura în care se afla statul român: „*Facem astăzi, o altă politică decât pe care o avem în inimă. Nu putem face decât pe aceea de azi! Neutralitate demnă și onestă*”³, replică dată lui Nicolae Iorga în cadrul Consiliului de Coroană din 6 septembrie 1939.

După o perioadă în care România și-a menținut neutralitatea, situația politico-militară mondială a cunoscut o cotitură în vara anului 1940, când ofensiva germană declanșată în luna mai și capitularea Franței, în iunie același an, au dus la prăbușirea sistemului de securitate al României, țara rămânând fără aliați și la „*mica înțelegere*” a unei Germanii naziste și a unei Rusii staliniste.⁴ Profitând de această conjunctură favorabilă, V. Molotov l-a informat pe ambasadorul german la Moscova, contele von Schulenburg, că „*soluționarea problemei Basarabiei nu mai permite nici o amânare*”⁵. Având, la 26 iunie 1940, încuviințarea Germaniei pentru revizuirea frontierelor sovieto-române, guvernul sovietic a prezentat câteva ore mai târziu lui

¹ Dan Vățăman, *România și relațiile internaționale (1939-1947)*, volum I, București, Editura Pro Universitar, 2009, p. 63.

² Nicolae Ciobanu, „Capacitatea de luptă a armatei române în momentul ciuntirii teritoriale a României în anul 1940”, în *Destin Românesc*, număr 2, 1994, p. 9.

³ Armand Călinescu, *Însemnări politice. 1916-1939*, ediție îngrijită de Al. Gh. Savu, București, Editura Humanitas, 1990, p. 429.

⁴ Rodica Iațencu, „Fenomenul cultural din Bucovina în perioada 1941-1944”, în *Analele Bucovinei*, an XI, număr 2, 2004, p. 351.

⁵ *** , 23 august 1944. *Documente*, volum I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 77.

Gh. Davidescu, ambasadorul României la Moscova, o notă ultimativă guvernului de la București prin care se cerea imediată evacuare a Basarabiei și a nordului Bucovinei.⁶

Sub presiunea notelor ultimative ale sovieticilor, situația militară la acel moment a armatei române și izolarea politică în care se afla țara au determinat guvernul român să accepte condițiile impuse de U. R. S. S. Astfel, provinciile Basarabia și nordul Bucovinei au fost cedate fără luptă la sfârșitul lunii iunie 1940.⁷ Seria cedărilor teritoriale, continuând cu Dictatul de la Viena (30 august 1940), în urma căruia România a cedat 42.243 km² din Transilvania Ungariei,⁸ alături de Tratatul de la Craiova (7 septembrie 1940) prin care a cedat Bulgariei județele Caliacra și Durostor.⁹ Având în vedere acestea, putem afirma faptul că România a fost prima victimă a protocolului secret încheiat între Hitler și Stalin la 23 august 1939 care a cedat provinciile românești dobândite la finalul primei conflagrații mondiale fără a opune o rezistență armată.

Pierderile provinciilor românești au fost resimțite, în primul rând, ca o lovitură morală ce a condus la adâncirea crizei regimului politic al regelui Carol al II-lea și, în cele din urmă, la abdicarea acestuia¹⁰ în favoarea fiului său Mihai¹¹ și investirea generalului Ion Antonescu ca președinte al Consiliului de Miniștri, cu puteri depline pentru conducerea statului român.¹² Principalul obiectiv al guvernării Antonescu a fost recuperarea teritoriilor românești pierdute, ceea ce a făcut ca în perioada următoare politica externă a României să fie orientată spre puterile Axei.¹³

Campania militară din anul 1941

În toamna anului 1940, generalul Antonescu a început pregătirile politico-militare și diplomatice necesare unei bătălii pentru recuperarea teritoriilor pierdute. Prima măsură întreprinsă fiind semnarea, la 23 noiembrie, a actului de adeziune a

⁶ *Ibidem*, pp. 80-85.

⁷ Mihai-Aurelian Căruntu, *Bucovina în al doilea război mondial*, Iași, Editura Junimea, 2004, pp. 91-102.

⁸ ***, *23 august 1944. Documente*, volum I, p. 98; vezi și: *Eliberarea Basarabiei și a nordului Bucovinei (22 iunie-26 iulie 1941)*, coordonator Alexandru Duțu, Mihai Retegan, București, Editura Fundației Culturale Române, 1999, pp. 29-35.

⁹ Florin Constantiniu, *Trecerea Nistrului (1941). O decizie controversată*, București, Editura Albatros, 1995, p. 30.

¹⁰ Dan Vătâman, *România și relațiile internaționale*, p. 124.

¹¹ ***, *Culegere de documente și materiale privind istoria României (februarie 1938-septembrie 1940)*, coordonator Ioan Scurtu et alii, București, Editura Universității, 1974, pp. 282-283.

¹² *Monitorul Oficial*, număr 206bis, 6 septembrie 1940.

¹³ Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Complot împotriva României. 1939-1947. Basarabia, Nordul Bucovinei și ținutul Herța în vâltoarea celui de-al doilea război mondial*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1994, pp. 36-38.

României la Pactul Tripartit ce a reprezentat o garanție în cazul unei agresiuni din Est, dar și un ajutor pentru întărirea militară a țării,¹⁴ continuând cu reorganizarea Statului și Armatei.¹⁵ Noua orientare a politicii externe promovată de Antonescu, după venirea sa la putere, a fost una susținută și de partidele aflate în opoziție.¹⁶

După lungi dezbateri și negocieri, decizia de a lupta alături de Germania și de a începe un război împotriva Uniunii Sovietice a fost transmisă lui Hitler de generalul Antonescu la 12 iunie 1941.¹⁷ Ordinul adresat în zorii zilei de 22 iunie de către Ion Antonescu a avut loc în momentul declanșării acțiunii militare a Reich-ului german cunoscută în istorie sub numele de „Operațiunea Barbarossa”.¹⁸ Intrarea României în război alături de Germania a fost primită de întreg poporul român cu mare bucurie,¹⁹ conform documentelor vremurilor. Puternica ofensivă dusă de unitățile Corpului de munte pentru eliberarea nordul Bucovinei s-au încheiat, după trei zile de lupte intense, la 6 iulie 1941 odată cu ajungerea la porțile Hotinului, unde trupele sovietice opuneau o puternică rezistență sprijinită de artilerie pe malul stâng al Nistrului.²⁰

Paginile ziarului „Timpul” din 6 iulie 1941 au reușit să surprindă starea de spirit a populației din regat: „*La Cernăuți fâlfâie iar drapelul tricolor al stăpânirii românești. Vestea [...] a produs un entuziasm de nedescris în Capitală*”,²¹ iar potrivit lui scriitorului M. Sebastian, contemporan al acestor evenimente, în rândul oamenilor se instalase deja ideea unei victorii definitive a Reich-ului german.²² Dacă ziarele au reușit să surprindă starea de spirit a populației din regat, în cazul bucovinenilor ce au scăpat de sub ocupația sovietică această funcție a fost îndeplinită de inspectoratele de jandarmi. Corespondența acesteia consemnând următoarele: „*au arborat drapelul*

¹⁴ Florin Constantiniu, *România, marile puteri și problema Basarabiei*, București, Editura Enciclopedică, 1995, pp. 125-126.

¹⁵ Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu, volum I (septembrie-decembrie 1940)*, ediție îngrijită de M. Ciucă, A. Teodorescu, B. Popovici, București, 1997-1998, pp. 1-13.

¹⁶ Pentru mai multe detalii privind poziția partidelor politice, mai precis cea a lui Iuliu Maniu, președintele P. N. T., față de politica promovată de generalul Ion Antonescu vezi: I. Oprea, „Acțiunea lui Iuliu Maniu împotriva răpirii teritoriilor românești”, în volumul *Iuliu Maniu în fașa istoriei. Simpozion, februarie 1993. Documente. Iuliu Maniu. 1934-1940*, București, Editura Gândirea Românească, f. a.

¹⁷ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul XX (1918-1945)*, București, Editura Paidea, 1999, p. 402.

¹⁸ Christian Hartmann, *Operațiunea Barbarossa. Războiul german din Răsărit. 1941-1945*, traducere din limba germană de Dragoș Dinulescu, București, Editura All, 2012, pp. 53-58.

¹⁹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare A. N. I. C.), *Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 126/1941, f. 277.

²⁰ ***, *Eliberarea Basarabiei și părții de nord a Bucovinei (22 iunie-26 iulie 1941)*, pp. 211-217.

²¹ *Timpul*, an V, număr 1493, 6 iulie 1941, p. 3.

²² M. Sebastian, *Jurnal. 1935-1944*, București, Editura Humanitas, 1999, p. 353.

român și german ieșind în întâmpinarea trupelor cu flori, apă, pâine și sare, arătând-și astfel sentimentele față de Armata română și Conducătorul ei”.²³

Prima vizită în teritoriul eliberat realizată de regele Mihai I și de generalul Ion Antonescu a avut loc la 25 iulie 1941, la Cernăuți unde au fost întâmpinați cu „lacrimi și flori” de către populația locală care și-a exprimat mulțumirea și bucuria pentru eliberarea provinciei de sub sovietici.²⁴

Implicațiile campaniei militare din anul 1941 pentru Bucovina

1. Plan politic și administrativ

Momentul eliberării nordului Bucovinei, apreciat de generalul Antonescu drept „un remarcabil rezultat politic”,²⁵ reprezintă în opinia noastră o consecință majoră a campaniei militare demarate la 22 iunie 1941 ce va influența evoluția ulterioară a provinciei. În rândul implicațiilor acestei campanii pentru teritoriul bucovinean, mai exact în plan politic și administrativ aflându-se și regimul legal sub care administrația română și-a desfășurat activitatea pe perioada ostilităților. Cazul regimului aplicat în Bucovina a fost discutat în cadrul ședinței Consiliului de Miniștri din 8 iulie 1941 când Mihai Antonescu a clarificat situația: „Atâta vreme cât ostilitățile continuă, atâta vreme cât statul român nu a făcut Decret de anexiune a acestor teritorii [...], ne găsim într-un regim de ocupatio bellica, iar nu de ocupațiune ca mod de dobândire a teritoriului”.²⁶ Astfel, până la 4 septembrie 1941, momentul publicării decretului-lege pentru organizarea Basarabiei și Bucovinei, provincia a fost condusă de armata română care a dirijat toate operațiunile și funcțiile pentru pregătirea anexării acestor teritorii de către regat.²⁷ Comandamentele Militare au fost ajutate la îndeplinirea funcțiilor de conducere de către administrația civilă ce îndeplinea, alături de organele de poliție și siguranță, toate atribuțiunile administrative.²⁸

Primele măsuri ce trebuiau aplicate de urgență în provinciile eliberate au fost discutate înainte de începerea campaniei din 22 iunie, moment în care fiecare ministru a fost chemat să prezinte propuneri viabile pentru viitorul regim ce urma a fi instituit.²⁹ În cadrul ședinței Consiliului de Miniștri ținut la 3 iulie,³⁰ dar și în

²³ A. N. I. C., *Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 79/1941, f. 58.

²⁴ *Buletinul administrației provinciale a Bucovinei*, an I, număr 1, 1 septembrie 1941, p. 23.

²⁵ I. Gheorghe, *Un dictator nefericit. Mareșalul Antonescu (Calea României spre Statul satelit)*, București, Editura Machiavelli, 1996, p. 170.

²⁶ Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri*, p. 48.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ A. N. I. C., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 355/1941, f. 109.

²⁹ Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri*, p. 2.

³⁰ *Ibidem*, pp. 2-30.

„Cuvânt către Basarabeni și Bucovineni” din 23 iulie³¹ a generalului Antonescu au fost expuse și stabilite instrucțiuni pentru inspectorii administrativi și pretorii trimiși în cele două provincii. Potrivit acestora, reinstaurarea administrației române urma a se realiza în două etape, și anume: într-o primă fază s-a urmărit luarea unor măsuri care să permită armatei să asigure ordinea publică și să îngăduie desfășurarea normală a operațiunilor, precum cea de epurare etnică, dar și restabilirea unui noi început economic pentru provincie. Cea de a doua fază era dedicată așezării noilor principii de conducere și administrație.³² Generalul Ion Antonescu susținea, în cadrul adresei sale din 23 iulie, că noua organizare a Bucovinei va fi caracterizată de „o domnie nouă și curată, o nouă ordine întemeiată pe cinste și muncă, pe dreptate”.³³

Bazate pe situația existentă în provincii după eliberarea acestora, guvernul de la București a transmis următoarele instrucțiuni și principii ce trebuiau realizate de personalul administrativ reîntors în teritoriu: a) curățarea teritoriului de comuniști și înlăturarea bolșevicilor, a elementelor nesigure și a evreilor provocatori; b) realizarea unui recensământ provizoriu al proprietăților și al proprietarilor din toate comunele urbane și rurale, mai exact situația proprietăților fără stăpân, situația refugiaților sau a dispăruților și a bunurilor lor; inventarierea bunurilor Statului; recensământ pe baza căruia, mai târziu, se va întocmi unul general al populației și al bunurilor din Bucovina; c) adunarea recoltei din anul 1940/1941, al cărui proprietar era statul. De asemenea, bunurile care, în principiu, aparțineau domeniului privat sau public al statului și în special al tuturor imobilelor fără stăpân, proprietăților cu stăpâni dispăruți, împreună cu toate pădurile, izlazurile și căile de comunicații au intrat imediat în proprietatea statului român; d) retragerea rublelor din teritoriul ce a avut drept rată de schimb de un leu pentru o rublă; e) izolarea completă a Basarabiei și Bucovinei pe toată perioada măsurilor provizorii luate, nefiind permisă niciun fel de circulație între aceste teritorii decât în baza unei aprobării speciale a Marelui Cartier General sau a guvernului de la București;³⁴ f) restabilirea comunicațiilor și căilor ferate cu liniile bucovinene.³⁵

Reinstaurarea corpului administrativ s-a realizat imediat după încetarea luptelor în zonă, însă cu unele dificultăți. De o preluare formală putem vorbi abia după 12 iulie 1941, când în județul Hotin, cel mai îndepărtat județ al provinciei, a fost restaurată conducerea românească.³⁶

³¹ „Guvernământul Basarabiei dezrobită”, în *Suferințele Basarabiei și răpirlile rusești. Antologie*, București, Editura Semne, 1996, pp. 486-487.

³² Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri*, pp. 2-8.

³³ *Buletinul administrației provinciale a Bucovinei*, an I, număr 1, 1 septembrie 1941, p. 2.

³⁴ A. N. I. C., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 355/1941, f. 109-111.

³⁵ Arhivele Naționale ale României, *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri*, p. 111.

³⁶ A. N. I. C., *Fond Ministerul de Interne*, dosar 399/1941, f. 5.

În calitate de împuternicit al guvernului pentru administrarea și conducerea Bucovinei a sosit la Cernăuți, la 7 iulie 1941, locotenent colonelul Alexandru Rioșanu,³⁷ fost subsecretar de stat pentru Poliție și Siguranță, având titlul, după 25 iulie, de „*Împuternicit al Generalului Antonescu pentru Administrarea Bucovinei*”.³⁸ Până la organizarea Guvernământului Provinciei Bucovina ca organ cu funcții executive, a fost instituit, provizoriu, Consiliul de stat al Bucovinei ce reunea laolaltă membrii autorităților militare și civile.³⁹

În primele zile după restaurarea administrației române în nordul Bucovinei s-a înregistrat o stare de confuzie privind persoana desemnată să conducă provincia, autoritățile de la București au împuternicit mai mult de o persoană, și anume: colonelul Alexandru Rioșanu, generalul Voiculescu și profesorul Gheorghe Alexianu, să se ocupe de administrarea teritoriului eliberat. Drept dovadă a izbucnirii unui conflict între colonelul Rioșanu pe de o parte și generalul Voiculescu cu profesorul Alexianu pe de altă parte ne stau scrisorile semnate de colonelul Rioșanu din 9⁴⁰ și 10 iulie 1941⁴¹ trimise lui Mihai Antonescu, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri. Cauzele acestei confuzii au fost dezacordul dintre cei doi Antonești, în condițiile în care ambii dețineau puteri egale în problemele privind organizarea provinciilor eliberate. Suntem de părere că această stare de confuzie existentă până la 15 iulie 1941 în Bucovina reprezintă o consecință a campaniei militare, deoarece odată cu declanșarea acesteia generalul Antonescu, conducătorul statului, a decis să se deplaseze pe front⁴² lăsând la conducerea guvernului pe Mihai Antonescu care devine la 21 iunie 1941 președinte ad-interim al Consiliului de Miniștri.⁴³ După intervențiile colonelului Rioșanu, starea de confuzie din aparatul administrativ se încheie la 15 iulie 1941 când generalul Antonescu a dat următoarele dispoziții provizorii până la anexarea fostelor teritorii românești: „1. *Împuternicitul meu pentru administrarea și conducerea Bucovinei din toate punctele de vedere, până la legalizarea definitivă a administrației și conducerii, este Lt.-Colonel RIOȘANU [...]* 3. *Nici o autoritate de Stat, de orice rang, nu are dreptul să se amestece în niciun fel în conducerea și administrarea Bucovinei și Basarabiei*”.⁴⁴ La scurt timp după numirea sa oficială, colonelul Rioșanu se stinge la 31 august 1941 la Cernăuți în urma unor operații chirurgicale nereușite,⁴⁵ în locul său fiind numit generalul Corneliu Calotescu⁴⁶ ce

³⁷ *Ibidem*, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 559/1941, f. 8.

³⁸ *Buletinul administrației provinciale a Bucovinei*, an I, număr 1, 1 septembrie 1941, p. 3.

³⁹ A. N. I. C., Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 559/1941, f. 33.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 12-13v.

⁴¹ *Ibidem*, f. 8-11.

⁴² Anatol Petrencu, *Basarabia în al doilea război mondial: 1940-1944*, Chișinău, Editura Lyceum, 1997, p. 89.

⁴³ A. N. I. C., Fond Președinția Consiliului de Miniștri. Cabinet Militar Ion Antonescu, dosar 479/1941, f. 524.

⁴⁴ *Ibidem*, Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 87/1941, f. 312.

⁴⁵ *Monitorul Oficial al Bucovinei*, an I, număr 2, 1 octombrie 1941, p. 52.

⁴⁶ *Buletinul administrației provinciale a Bucovinei*, an I, număr 1, 1 septembrie 1941, p. 3.

va guverna teritoriul bucovinean până la 13 aprilie 1943 când postul va fi preluat de generalul Corneliu Dragalina.⁴⁷

Potrivit Ordinului Marelui Cartier General nr. 658 din 30 iulie 1941, generalul Vasile Ionescu a fost numit „*comandant militar al Bucovinei Reocupate*”, având în subordonarea sa toate chestiunile privind ordinea, liniștea și securitatea provinciei. În calitate de șef al „*comandamentului militar al Bucovinei Reocupate*”, acesta s-a ocupat, într-o primă fază de restaurarea administrației românești, de asigurarea liniștii și ordinii publice, alături de identificarea și înlăturarea elementelor potrivnice guvernului de la București.⁴⁸

Prima ordonanță referitoare la organizarea administrativă a Basarabiei și Bucovinei apare la 22 iulie 1941,⁴⁹ însă va suferi modificări în funcție de realitățile și nevoia provinciilor până la apariția decretului-lege din 4 septembrie ce va reglementa definitiv statutul și modul de organizare și funcționare al teritoriilor eliberate. Această ordonanță stipulează că administrarea comunelor rurale era încredințată primarului, reprezentant al comunei, ce avea putere de decizie în toate chestiunile de interes local. Plasa fiind condusă de un prim-pretor, reprezentant al puterii de stat la nivel local ce avea dreptul să decidă asupra tuturor contravențiunilor de ordin administrativ date de poliția din plasă și de jandarmerie, dar și asupra hotărârilor date de primari. Șeful ierarhic al prim-pretorilor dintr-un județ era prefectul care, potrivit ordonanței, era un organ de control și tutelă pentru comuna sa urbană de reședință.⁵⁰ Tot în cadrul acestui act normativ teritoriul Bucovinei este definit ca o persoană juridică, condusă și administrată de împuternicitul generalului Antonescu.⁵¹ Apariția acestei ordonanțe la 22 iulie 1941 a reprezentat o măsură provizorie privind organizarea administrativă, mai exact pentru perioada de tranziție de la regimul de *occupatio bellica* la regimul suzeranității naționale.

Perioada de tranzit a administrației române în provinciile eliberate în urma campaniei militare se încheie la 4 septembrie 1941 când a fost stabilită prin Decretul-Lege nr. 790 organizarea oficială a provinciilor Basarabia și Bucovina.⁵² Conform acestuia, provincia era considerată persoană juridică cu buget propriu, iar administrarea acesteia se realiza prin guvernatorul provinciei, Directoratele și Consiliul Provincial de coordonare și îndrumare generală a activității administrative.⁵³

⁴⁷ *Universul*, an LX, număr 108, 20 aprilie 1943, p. 3.

⁴⁸ A. N. I. C., *Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 100/1941, f. 132.

⁴⁹ *Buletinul administrației provinciale a Bucovinei*, an I, număr 1, 1 septembrie 1941, p. 6.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 5.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Monitorul Oficial al Bucovinei*, an I, număr 2, 1 octombrie 1941, p. 25.

⁵³ A. N. I. C., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 613/1941, f. 27. Pentru mai multe informații privind decretul-lege din 3 septembrie 1941 vezi și: *Monitorul Oficial al Bucovinei*, an I, număr 2, 1 octombrie 1941.

Din punct de vedere teritorial, provincia cuprindea județele: Câmpulung, Rădăuți, Suceava, Cernăuți, Storojineț și Hotin, iar mai târziu și județul Dorohoi.⁵⁴

Deși, potrivit ordonanței din 22 iulie, și mai apoi Decretului-Lege nr. 790 din 4 septembrie, provinciile se bucurau de autonomie administrativă, acestea au fost puse sub directa conducere și supraveghere a conducătorului statului, având cu guvernul rapoarte de colaborare și subordonare.⁵⁵ Astfel că, în cadrul decretului-lege s-a prevăzut înființarea unui serviciu special, intitulat Cabinetul Civilo-Militar pentru administrarea Basarabiei, Bucovinei responsabil cu menținerea contactului permanent cu conducătorul statului și guvernatorii provinciilor.⁵⁶ Desemnat la conducerea acestui cabinet a fost numit avocatul Ovidiu Vlădescu, secretarul general al președinției Consiliului de Miniștri.⁵⁷

2. Plan social

Campania militară din iunie 1941 a avut nu doar implicații politice și administrative, dar și economice și sociale pentru provincia eliberată. Reocuparea nordului Bucovinei a însemnat pentru populația refugiată revenirea la casele și proprietățile lăsate în urmă în vara anului 1940. Deși administrația română revine în teritoriu imediat după eliberarea acestora, nu același lucru se poate spune despre refugiați. Printre primele măsuri luate de către guvernul de la București s-a aflat și izolarea completă necesară „*pentru a da teritoriilor acestor provincii toată securitatea impusă de necesitatea operațiilor și restabilirea ordinii, a comunicațiilor și aprovizionării*”.⁵⁸ Reîntoarcerea refugiaților din Basarabia și Bucovina se va permite începând cu data de 25 iulie 1941 când președinția Consiliului de Miniștri emite un comunicat ce reglementează intrarea în cele două provincii.⁵⁹ Pentru a preîntâmpina aglomerările, dar și pentru a permite o organizare „*sănătoasă*” a trecerii refugiaților,⁶⁰ Consiliul de Miniștri a stabilit în cadrul acestui comunicat și procedura de reintrare în teritoriile recucerite. Astfel, românii etnici sau aparținând grupului etnic german, proprietari agricoli, comercianți și industriași care doreau să se reîntoarcă trebuiau să depună la președinția Consiliului de Miniștri, mai exact la Cabinetul Civilo-Militar pentru administrarea Basarabiei și Bucovinei cererile lor.⁶¹ În cazul industriașilor și al comercianților, cererile lor trebuiau vizate de către Ministerul Economiei

⁵⁴ A. N. I. C., *Fond Ministerul de Interne*, dosar 666/1941, f. 1-2.

⁵⁵ *Monitorul Oficial al Bucovinei*, an I, număr 3, 15 octombrie 1941, p. 53.

⁵⁶ *Ibidem*, an I, număr 209, 4 septembrie 1941, p. 5194.

⁵⁷ A. N. I. C., *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 584/1941, f. 11.

⁵⁸ *Ibidem*, dosar 119/1941, f. 56.

⁵⁹ *Ibidem*, dosar 297/1941, f. 69.

⁶⁰ *Ibidem*, dosar 119/1941, f. 56.

⁶¹ *Ibidem*, dosar 128/1941, f. 7-12.

Naționale, iar în cea a proprietarilor agricoli de Ministerul Agriculturii și Domeniilor.⁶²

Dorința guvernului de a avea un control asupra numărului de persoane ce intrau și ieșeau din cele două provincii au făcut ca cei care primeau autorizație de intrare să nu se mai poată reîntoarce decât în baza unei aprobări emise de autoritățile locale.⁶³ Actele ce trebuiau prezentate de refugiați pentru a putea trece în Basarabia și Bucovina au fost publicate la 28 iulie.⁶⁴

Pentru a facilita reîntoarcerea acestora, guvernul a dispus eliberarea unor foi de drum cu o reducere de 75% pentru persoane, iar pentru bagaje cu 50%.⁶⁵ Conform unui „Raport Săptămânal” din luna octombrie 1941 au fost eliberate 53.938 de permise de trecere pentru cele două provincii, în cazul Bucovinei de Nord pentru refugiați s-au eliberat nu mai puțin de 713 foi de drum pentru persoane cu reducere de 75%, 72 pentru călători gratuite și 260 pentru bagaje.⁶⁶

Restricțiile de trecere impuse în luna iulie au fost ridicate de către mareșalul Ion Antonescu începând cu data de 5 decembrie 1941⁶⁷ când circulația a devenit liberă pe teritoriul României, în cazul călătoriilor realizate cu C. F. R. menținându-se, în continuare, conform ordinelor din 30 septembrie, autorizația de călătorie.⁶⁸

După recucerirea teritoriilor răpite de Uniunea Sovietică în vara anului 1940, statul român a considerat necesară lămurirea problemei cetățeniei deținute de românii rămași în provinciile cedate și a celor născuți în timpul ocupației sovietice, dar și a acelor locuitori care „*au manifestat public sentimente ostile Statului și Neamului Românesc*”.⁶⁹ Decretul-Lege publicat la 4 septembrie 1941 privind reglementarea cetățeniei locuitorilor din Basarabia și Bucovina de Nord prevedea că: toți locuitorii din aceste zone care potrivit legilor aflate în vigoare până la 28 iunie 1940 sunt cetățeni români; copii născuți la 28 iunie sau după această dată având unul dintre părinți român, deține cetățenie română, iar în cazul copiilor orfani, legea prevedea acordarea cetățeniei și acestora.⁷⁰ Actul legislativ a prevăzut și situațiile în care cetățenia română putea fi retrasă oricărui cetățean ce a săvârșit în timpul evacuării provinciilor cedate sau după recuperarea acestora acte împotriva statului român. Având în vedere cele prezentate mai sus dorim să menționăm faptul că cetățenia română a fost retrasă de către guvern și în următoarele cazuri: acelor locuitori care au cerut reîntoarcerea după 28 iunie 1940 în provinciile pierdute;

⁶² *Ibidem*, dosar 297/1941, f. 69.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, dosar 584/1941, f. 7-8.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 165.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*, Fond Direcția Generală a Poliției, dosar 241/1941, f. 25.

⁶⁸ *Ibidem*, Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 1/1941, f. 168.

⁶⁹ *Ibidem*, dosar 114/1941, f. 1-2.

⁷⁰ *Monitorul Oficial*, număr 209, 4 septembrie 1941, pp. 5197-5198.

celor care au dobândit între timp altă naționalitate decât cea a Uniunii Sovietice și a celor care au părăsit teritoriile înainte de a fi recuperate de armata română.⁷¹

În paginile studiului⁷² realizat de Direcția Siguranței și Ordinii Publice din cadrul Inspectoratului General al Jandarmeriei a fost surprinsă situația numerică, pe naționalități, a celor care până la data de 1 mai 1943 și-au pierdut cetățenia română din teritoriul Basarabiei și Bucovinei de nord. În teritoriul bucovinean și-au pierdut cetățenia nu mai puțin de 1904 persoane, din care 392 de români, 16 de ruși, 1344 de ucraineni și 152 de alte naționalități.⁷³ Potrivit acestui document, toți cei cărora li s-au retras cetățenia conform decretului-lege nr. 793/1941, mai puțin acelor de origine etnică română, urmau a fi evacuați în Transnistria, alături de familiile lor, atunci când situația va permite acest lucru.⁷⁴

În rândul problemelor întâmpinate de administrația română la revenirea în teritoriile eliberate se înscrie și problema minorităților etnice care au adoptat fie o atitudine rezervată,⁷⁵ fie un comportament ostil față de administrația română. Existența unei populații numeroase ucrainene în Bucovina care, potrivit rapoartelor înaintate de Cabinetul Civilo-Militar pentru Administrarea Basarabiei și a Bucovinei, nu erau „nici de cum prieteni ai stăpânirii românești”⁷⁶ au impus realizarea unui schimb de populație. Chiar și în aceste condiții, satele din județele Bucovinei erau locurile unde preoții, învățătorii și intelectualii ucraineni desfășurau „o agitație intensă pentru ideea de a rupe partea de miazănoapte a Bucovinei de la România și a o câștiga pentru Ucraina viitoare”.⁷⁷ Se cuvine să menționăm faptul că după retragerea autorităților sovietice din teritoriul bucovinean, ucrainenii au format gărzi naționale care au menținut ordinea publică și au împiedicat devastările.⁷⁸ Documentele vorbesc de luptele duse de către aceste gărzi împotriva trupelor sovietice împiedicându-le să aplice tactica „pământului ars”; totuși aceleași acte consemnează și abuzurile săvârșite de aceștia contra evreilor.⁷⁹ Tot acestea prezintă situația din satele cu o majoritate ucraineană care, în momentul intrării soldaților româno-germani, afișau atitudini de supunere și bucurie, iar după plecarea acestora au numit din rândurile locuitorilor primari și funcționari care să administreze comunele în limba ucraineană.⁸⁰ În aceste comune reinstaurarea administrației românești a întâmpinat dificultăți, totuși prin intermediul acțiunilor hotărâte ale

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² A. N. I. C., *Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 114/1941, f. 1-9.

⁷³ *Ibidem*, f. 6-7.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 8.

⁷⁵ *Ibidem*, dosar 79/1941, f. 65.

⁷⁶ *Ibidem*, *Fond Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 611/1941, f. 65.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*, *Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei*, dosar 126/1941, f. 313.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*.

jandarmilor și funcționarilor s-a reușit dezarmarea gărzilor naționale, înlocuirea primarilor ucrainenii cu români și coborârea drapelurilor ucrainene.⁸¹

Dacă ucrainenii au întâmpinat inițial trupele româno-germane cu bucurie, nu același lucru se poate afirma și despre evreii care erau îngrijorați de soarta lor.⁸² Situația dificilă în care se aflau, conștienți de politica Reich-ului față de evrei, i-au determinat pe aceștia să lanseze zvonuri precum că „vin rușii înapoi”,⁸³ fapt ce a produs o stare de panică în rândul populației civile.

În cazul huțanilor, aceștia s-au bucurat de eliberarea Bucovinei de nord,⁸⁴ iar față de tendințele iredentiste ale ucrainenilor au manifestat o oarecare rezervă.⁸⁵ Populația poloneză existentă în teritoriul bucovinean a fost recunoscătoare față de trupele româno-germane deoarece potrivit acestora „s-au salvat prin armata română de jugul bolșevic”.⁸⁶

3. Plan economic

În momentul revenirii administrației române în Bucovina după eliberarea de către trupele româno-germane din iulie 1941, acestea au găsit, potrivit documentelor, aproape în majoritatea cazurilor „întreprinderile industriale cu instalațiunile în bună stare și cu însemnate cantități de materii prime, semifabricate și fabricate”,⁸⁷ iar magazinele cooperative lăsate de ruși cu stocuri mari de mărfuri și articole de manufacturate.⁸⁸ Într-o primă etapă, aceste bunuri au fost luate în evidență de organele militare, iar după publicarea Decretului-Lege nr. 2506 din 4 septembrie au trecut sub Directoratul Românizării, însărcinat cu organizarea activității economice.⁸⁹ Potrivit evaluărilor realizate de acest directorat bunurile ce au intrat în patrimoniul statului au fost de „circa 8 miliarde-valoare din 1940 și de circa 33 miliarde lei-valoare actuală”.⁹⁰

Totuși, studiul efectuat de consilierul tehnic, inginerul George Bambache privind starea economică a Bucovinei relevă faptul că în teritoriul bucovinean „nu mai există [...] condițiunile necesare pentru o reluare integrală a activității economice a acestei regiuni (dinainte de Iunie 1940)”,⁹¹ deoarece majoritatea populației orășenești, legată în special de producția industrială și de comerț, a dispărut, astfel încât starea

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 79/1941, f. 65.

⁸³ *Ibidem*, Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 126/1941, f. 314.

⁸⁴ *Ibidem*, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 721/1941, f. 11.

⁸⁵ *Ibidem*, Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar 157/1941, f. 240.

⁸⁶ *Ibidem*, dosar 79/1941, f. 65, 68.

⁸⁷ *Ibidem*, Fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 153/1941, f. 29.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Ibidem*, f. 29-30.

economică a provinciei după campania din 1941 nu putea fi considerată decât una periferică.⁹²

Cele constatate de către inginerul Bambache sunt confirmate de raportul realizat la 27 septembrie 1941 de către Cabinetul Cívilo-Militar pentru administrarea Basarabiei și Bucovinei care surprinde, în secțiunea intitulată „Reactivarea și românizarea vieții economice”,⁹³ dificultățile cu care s-au confruntat numeroși comercianți și industriași ce doreau să activeze în viața economică a provinciei. Din numeroasele reclamații primite de către cabinet amintim memoriul semnat de 16 comercianți întorși de la Cernăuți în urma unei încercări nereușite de a participa la „opera de românizare a vieții economice”⁹⁴ și reclamația realizată de căpitanul în rezervă, Mincu Grigore, care relatează în termeni aspri imposibilitatea de a obține un „fond de comerț” în Cernăuți.⁹⁵

Un set de norme privind reorganizarea și maniera de finanțare a industriei din teritoriile recucerite au fost stabilite în cadrul conferinței din 8 octombrie 1941, ținută sub președinția mareșalului Ion Antonescu.⁹⁶ Actul prevedea că reorganizarea industriei și intrarea în fondurile industriale din aceste teritorii a proprietarilor sau a exploatatorilor se realiza sub controlul direct al guvernământului provinciei exercitat prin Direcția Economică, iar în cazul bunurilor evreiești, aceasta lucra în colaborare cu Direcția Românizării. Intrarea unui proprietar sau, după caz, exploatator în fondul industrial se realiza numai după recomandarea unei comisii compuse din reprezentanții economiei naționale, ai guvernatorului Băncii Naționale și a președintelui Creditului Industrial Național.⁹⁷ La 9 noiembrie 1941, bunurile industriale și comerciale trec sub administrația Directoratului Economiei Naționale, iar casele din comunele urbane intrau sub administrarea Municipiului Cernăuți și a primăriilor respective.⁹⁸

Evoluția politico-militară în perioada 1939-1940 și-a pus amprenta asupra spațiului românesc. Izolarea României, raptul teritorial suferit în vara anului 1940, schimbările produse la nivelul conducerii statului român alături de reorientarea politicii externe a țării spre puterile Axei au stat la baza deciziei guvernului Antonescu de a participa la Operațiunea Barbarossa din vara anului 1941. Campania militară dusă pentru eliberarea nordului Bucovinei de către trupele româno-germane a reprezentat un punct de cotitură atât în participarea României la cel de-al Doilea Război Mondial, cât și în evoluția ulterioară a provinciilor recuperate. Situația găsită la reîntoarcerea în teritoriul bucovinean a cerut luarea

⁹² *Ibidem*, f. 30.

⁹³ *Ibidem*, dosar 611/1941, f. 52-54.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 53.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *Ibidem*, dosar 182/1941, f. 160.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Ibidem*, dosar 153/1941, f. 29.

unor măsuri urgente de către autorități atât locale, cât și centrale. Totuși, chiar și după plecarea soldaților din Bucovina, dispozițiile aplicate de către autorități au avut în continuare amprenta campaniei militare, astfel încât teritoriul bucovinean a cunoscut mai întâi regimul de *occupatio bellica*. Aceasta alături de: dificultățile întâmpinate de funcționarii români la reinstaurarea administrației, regimul de frontieră instituit, atitudinea minorităților etnice, situația refugiaților, împreună cu cea economică a provinciei, ne permit să afirmăm faptul că implicațiile campaniei militare din iunie-iulie 1941 au avut un impact semnificativ asupra evoluției ulterioare a provinciei Bucovina, atât în aspectele sociale, economice, cât și cele politico-administrative. În opinia noastră campania militară dusă de guvernul Antonescu a jucat un rol important în transformarea nordului Bucovinei dintr-o provincie sub ocupație sovietică în una românească.

The Military Campaign from 1941 and it's Implications for Bukovina

(Abstract)

The outbreak of the Second World War in the fall of 1939 had a major geopolitical impact on the entire system of peace and security realised during the interwar period. The military and political developments that took place in 1940 had devastating consequences on Romania, which was forced to surrender without a proper fight the Romanian provinces acquired in 1918. These losses were felt, primarily, as a moral blow which led to the deepening of the political crisis encountered by King Carol II's regime that ended with his abdication in favour of his son Mihai and the investment with full powers to run the Romanian state of Ion Antonescu as president of the Council of Ministers. The main objective of the Antonescu regime was recovering the Romanian territories lost in the summer of 1940, which resulted in a reorientation of Romania's foreign policy towards Germany, culminating with the participation of the Romanian troops in Operation Barbarossa in the year 1941 that led to the recovery of Bessarabia and the north of Bukovina. Given the further development of the war, the present study aims to highlight the implications of the military campaign in Bukovina, mainly the political, social and economic ones.

Keywords: soviet retreat, 1941, Romanian administration in Bukovina, military consequences, Operation Barbarossa.

DUPĂ REBELIUNE... LEGIONARI ÎN DETENȚIE. STUDIU DE CAZ: PENITENCIARUL AIUD 1941-1944

Ionuț-Alexandru Maranda
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Studiul își propune să abordeze istoria deținuților legionari din penitenciarul Aiud în perioada dintre rebeliune (21-23 ianuarie 1941) și actul de la 23 august 1944, focalizându-se asupra regimului de detenție al legionarilor din intervalul menționat. Lucrarea este structurată pe următoarele coordonate: dimensiunea instituțională și evoluția regimului de detenție. În prima parte vom trece în revistă efectele rebeliunii și măsurile luate de către regimul instituit după 23 ianuarie 1941, în speță cele legale, judiciare, polițienești și penitenciare. În partea a doua a lucrării, ne vom cantona pe evaluarea penitenciarului privind administrația, prezența pensionarilor (a celor trecuți și rămași în penitenciar) și a condițiilor de detenție a acestora. În partea a treia, lucrarea va încerca să evalueze cantitativ și calitativ legionarii intrați și rămași acolo, prin prezentarea detenției, regimului celular, comandamentului sau cheștiunea frontului. În ultima parte, vom încerca să facem o radiografie a situației din preajma actului de la 23 august.

Măsurile luate de Antonescu după rebeliune: legale, polițienești, judiciare și penitenciare

Înfrângerea rebeliunii din ianuarie 1941, marca ieșirea definitivă a Mișcării Legionare de pe scena politică.¹ La 27 ianuarie 1941 se constituia un nou guvern, din care legionarii erau excluși definitiv,² iar la 14 februarie, statul național-legionar era abrogat.

Odată cu aceste evenimente, Mișcarea Legionară era scoasă în afara legii, iar liderii acesteia erau luați sub protecția Serviciului German de Securitate (S. D.). Horia Sima, împreună cu un grup de conducători, se refugiază în Germania în

¹ Dinu C. Giurescu (coord.), *Istoria Românilor, volum IX, România în anii 1940-1947*, București, Editura Enciclopedică, 2008, p. 93.

² În guvernul anterior, care a precedat rebeliunea, legionarii dețineau o serie de posturi cheie, printre care: Internele, Externele, Serviciile de Poliție și Siguranță. La nivel local, situația era controlată în proporție de 97% de legionari, aceștia controlând 44 de județe din cele 45 (în acesta prefectul era militar). Cf. Ilarion Țiu, *Mișcarea Legionară după Corneliu Codreanu, volum II, Regimul Antonescu (ianuarie 1941-august 1944)*, București, Editura Vreamea, 2007, p. 14.

februarie-martie 1941, unde încearcă să constituie o alternativă pentru un eventual eșec al generalului Antonescu.³

Perioada ulterioară rebeliunii, a fost urmată de o serie de *măsuri legale* luate de către regimul Antonescu pentru a pedepsi elementele legionare. În acest fel se preia controlul poliției,⁴ se trece la lichidarea patrimoniului legionarilor prin diverse căi⁵ și se interzice purtarea de însemne și insigne.⁶

În ceea ce privesc *măsurile polițieneste*, acțiunile de arestare a legionarilor au început încă din seara zilei de 21 ianuarie și au continuat până pe 10 august 1941.⁷ La 24 ianuarie, președinția consiliului de miniștri a emis un comunicat prin care anunța: „*Sunt considerați complici, și în consecință, vor suferi rigorile legii, toți cei care știu și nu denunță autorităților locul unde se găsesc ascunși autorii și înfăptuitorii rebeliunii din zilele de 21 și 22 ianuarie; începând de la Horia Sima și până la ultimul borfaș care, profitând de ocazie, s-a dedat la jafuri*”.⁸

După un prim val de arestări, la 1 februarie 1942, guvernul a emis un ordin potrivit căruia armata avea dreptul să tragă de la distanță asupra acelor care vor încerca să se întrunească în aer liber sau fără aprobare. În atare condiții, ordinul a fost interpretat greșit, voit sau nu, iar militarii au executat pe loc legionari arestați care erau bănuți că participaseră la rebeliune.⁹

Primele *acte judiciare* au început să fie organizate pe bandă rulantă, acuzații fiind legionari care au făcut abuzuri mici cu ocazia rebeliunii. Pedepsele au fost destul de aspre, existând puține cazuri de achitare. Datorită acestui fapt, legionarii au făcut apel la Iuliu Maniu, pentru a interveni pe lângă Antonescu în vederea obținerii unui rezultat favorabil. Legionarii i-au înaintat lui Maniu, cererea privind amnistiarea celor condamnați la mai puțin de 10 ani închisoare și urgentarea „*capilor rebeliunii*”. Rezultatul a avut succes, în aprilie 1941 fiind emis un decret de amnistiare a celor închiși pentru rebeliune și condamnați la mai puțin de cinci ani

³ *Ibidem*, pp. 38-44.

⁴ Regimul antonescian luase această măsură de epurare a legionarilor din structurile poliției pentru ca aceștia să nu aibă acces la informații privind urmărirea mișcării. Mai mult, în perioada statului național-legionar, poliția fusese sub controlul acestora. Cf. *Ibidem*, pp. 44-45.

⁵ Prin decretul lege nr. 618/1941, fondurile Mișcării Legionare erau blocate la Banca Națională a României. Această măsură de lichidare a patrimoniului legionar este completată de un alt decret lege nr. 853/1941. Cf. *Ibidem*, pp. 45-46.

⁶ Această măsură a fost luată și de Carol al II-lea, în perioada interzicerii Mișcării Legionare dintre 1938-1940. În acest caz, legionarii au găsit o altă metodă de a se recunoaște între ei, purtând pantaloni bufanți, băgați în cizme. Cf. *Ibidem*, p. 46.

⁷ *Ibidem*, p. 47.

⁸ Dragoș Zamfirescu, *Legiunea Arhanghelului Mihail de la mit la realitate*, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 330.

⁹ Ilarion Țiu, *Mișcarea legionară după Corneliu Codreanu*, p. 45.

închisoare. Legionarii nu au fost prea mulțumiți de rezultat, deoarece majoritatea condamnaților primiseră pedepse mai mari de cinci ani.¹⁰

După decretul de amnistiere, procesele s-au ținut lanț (sau, în ciuda decretului de amnistiere, procesele au continuat). Legionarii au fost judecați de către Parchetele Militare din zona în care erau acuzați că săvârșiseră „*acte de rebeliune*”. „*Grosul proceselor*” a avut loc în luniile mai-iunie 1941.¹¹

Procesele „*capilor rebeliunii*” au avut loc în prima jumătate a lunii iunie 1941, în același lot fiind incluși și cei considerați responsabili pentru asasinatele de la Jilava din noiembrie 1940.¹² Procesul a început la 4 iunie 1941, pe lista acuzațiilor figurând 16 legionari și apropiați ai Mișcării Legionare în timpul guvernării.¹³ Privind comparativ rezultatele, în cazul „asasinatelor” sentința emisă pe 12 iunie a fost deosebit de dură (20 de condamnări la moarte, cinci la muncă silnică pe viață, iar celelalte între 6-10 ani închisoare),¹⁴ față de cea a „*capilor*” emisă pe 16 iunie (10 condamnări de muncă silnică pe viață cu doi ani interdicție corecțională, precum și alte condamnări variind de la 5 la 15 ani temniță grea sau muncă silnică pe viață).¹⁵

Inițial au fost *întemnițați* peste 13.400 de legionari, dintre care mai puțin de jumătate au fost eliberați. Pentru cei rămași în arest au început să fie organizate procese.¹⁶ Încarcerați 6410 „*rebeli*”, numai 4176 au fost reținuți pentru a fi judecați în stare de arest. Dintre aceștia, 2774 au fost condamnați la pedepse variind între muncă silnică pe viață (un procent însemnat) și șase luni închisoare, iar restul de 1402 legionari arestați preventiv au fost eliberați după procese. Alți 3147 legionari au fost judecați în stare de libertate sau în contumacie. Dintre aceștia au fost condamnați 1689 și eliberați 1458.¹⁷

În urma condamnărilor lotului „*capilor rebeliunii*” din 16 iunie 1941, aceștia au fost mutați o perioadă la Jilava, pe urmă fiind transferați către alte închisori din țară, cea mai mare parte ajungând la Aiud.¹⁸ La 10 august 1941, după încheierea proceselor rebeliunii, în închisori au ajuns 4453 de legionari, printre acestea numărându-se și penitenciarul Aiud.¹⁹

¹⁰ *Ibidem*, pp. 46-47.

¹¹ *Ibidem*, p. 47.

¹² *Ibidem*, p. 49.

¹³ *Ibidem*, p. 51.

¹⁴ *Ibidem*, p. 52.

¹⁵ *Ibidem*, p. 53.

¹⁶ *Ibidem*, p. 46.

¹⁷ *Ibidem*, p. 47.

¹⁸ *Ibidem*, p. 54.

¹⁹ *Ibidem*, p. 60.

Evaluarea penitenciarului: administrație, pensionari, condiții de detenție

Administrația penitenciarului înainte de rebeliune a fost coordonată de către Pop Aurel (1919-1920), Neamțu Emil (1921-1937) și Nicoale Bozianu (1937-1941).

În privința celor care au trecut prin penitenciarul Aiud trebuie menționat faptul că, în perioada interbelică (mai precis între anii 1926-1943) aici au fost internați, pentru executarea pedepselor un număr de 143 activiști politici comuniști.²⁰ Aflați în penitenciar, comuniștii au pus la cale o evadare de proporții în iulie 1941, tentativă descoperită la timp.²¹ În ceea ce privește regimul de detenție al acestora, sursele documentare din arhiva Direcției Generale a Penitenciarelor indică un tratament dur pentru condamnații politici cu convingeri comuniste, dar dată fiind tentația propagandistică a perioadei, informația trebuie privită ca atare.²² Se consemna prezența tot mai mare a comuniștilor în penitenciar între anii 1943 și 1944 având drept cauză războiul. Într-o notă se afirma faptul că în penitenciar au fost aduși o mulțime de spioni, dezertori sau prizonieri ai Armatei Roșii.²³ Între aceștia și legionari nu întârzie să apară conflicte de natură ideologică²⁴ sau din punct de vedere al regimului penitenciar.²⁵

În penitenciar, pe lângă comuniști, au fost întemnițați și legionari. Un caz aparte îl constituie închiderea legionarilor, în septembrie 1939:²⁶ Nicolae Constantinescu, Doru Belimace și Ion Caranica, cei care l-au asasinat pe prim-ministrul Ion Gheorghe Duca.²⁷ Datorită regimului blând de care se bucurau aceștia (purtau haine civile, timpul și-l petreceau citind, având la dispoziție o bibliotecă), organele vremii s-au sesizat. Astfel că, conform adresei numărul 3355/17 ianuarie 1938, poliția orașului Alba-Iulia raporta: „*Avem onoarea a vă informa următoarele: condamnații legionari încarcerati în Penitenciarul Aiud se bucură de un regim de deținere foarte blând, peste prevederile regulamentului. Astfel, condamnatul Constantinescu, asasinul fostului prim-ministru Duca, nu este îmbrăcat în costum cazon de*

²⁰ Vladimir Tismăneanu (coord.), *Comisia prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport Final*, București, 2006, p. 241.

²¹ Andrei Muraru (coord.), *Dicționarul Penitenciarelor din România Comunistă (1945-1967)*, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 75.

²² *Ibidem*.

²³ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare A. N. I. C.), *Fond Ministerul de Interne*, dosar 94/1941, f. 56.

²⁴ *Ibidem*, f. 52.

²⁵ Legionarii care părăseau închisoarea răspândeau vestea potrivit căruia comuniștii ar fi beneficiat de un regim penitenciar mai favorabil din punct de vedere al calității hranei și al timpului oferit pentru recreere. Cf. *Ibidem*, f. 49.

²⁶ Andrei Muraru (coord.), *Dicționarul Penitenciarelor*, p. 76.

²⁷ Pentru mai multe detalii vezi: Dragoș Zamfirescu, *Legiunea Arhanghelului Mihail*, pp. 187-195.

pușcăriă, purtând haine civile de ultimă modă, guler-cravată etc. Și nu este tuns regulamentar purtând freză. Apoi nu este pus la muncă, petrecând ziua în curtea închisorii printre alți deținuți și împreună cu Belimace”²⁸

Legionarii condamnați sosesc la Aiud, la începutul lui aprilie 1941,²⁹ comandant al penitenciarului fiind inspectorul Vasile Moldovan.³⁰ În privința numărului de legionari închiși la Aiud, sursele certifică existența a 600-700³¹ legionari întemnițați după rebeliune pe parcursul anului 1941. În ceea ce privește analiza cantitativă a deținuților consemnată în diferite rapoarte,³² situația se prezintă astfel: noiembrie 1941: 800,³³ 23 decembrie 1941: 356,³⁴ octombrie 1942: 644, mai 1943: 1400,³⁵ 1/2 1944: 800.³⁶ Pe parcursul anului 1944, numărul legionarilor intrați în penitenciar se situează la 677, iar cei ieșiți la 898.³⁷

Comandamentul legionar

Primul legionar întemnițat la Aiud a fost profesorul Preotu Eugen. La scurt timp, la Aiud sosesc și alți legionari condamnați, printre care se numără și Ilie Niculescu. Acesta începe organizarea deținuților, fiind numit șef al garnizoanei legionare din detenție printr-o circulară trimisă de către Vasile Boldeanu.³⁸ Acesta din urmă coordona „Comandamentul I de prigoană”,³⁹ rămânând succesor al Mișcării

²⁸ Gheorghe Laghiu, *Aiud, Aiud, Temniță Cruntă*, Baia Mare, Editura Gutinul, 2014, pp. 36-37.

²⁹ Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare A. C. N. S. A. S.), *Fond Documentar*, dosar 13.484, volum 8, f. 135.

³⁰ *Ibidem*, f. 136.

³¹ Gheorghe Georgescu, *Istoricul penitenciarului Aiud*, p. 1. Lucrarea poate fi consultată doar pe adresa www.taraiancului.ro, accesat în data de 15.III.2016.

³² Arhiva Penitenciarului de Maximă Siguranță Aiud (în continuare A. P. M. S. A.), *Tabel nominal cu deținuți „Legionari”*, nenumerotat. Tabelul însumează 17 file, dintre care 4 sunt ilizibile. Din informațiile celor 13 poze este atestată prezența a 268 legionari, intrați între 1941-1944, după cum urmează: 1941-187, 1942-53, 1943-19, 1944-9.

³³ A. N. I. C., *Fond Ministerul de Interne*, dosar 87/1941, f. 19.

³⁴ *Ibidem*, f. 268.

³⁵ A. N. I. C., *Fond Ministerul de Interne*, dosar 94/1941, f. 32.

³⁶ *Ibidem*, f. 48.

³⁷ A. P. M. S. A., *Dosar nr. 51, Cu situațiile statistice pe anul 1949*, p. 13; Virgiliu Țărău (coord.), *Sistemul penitenciar din România Comunistă. Cazul închisorilor din Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2009, f. 90.

³⁸ A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dosar 10.160, volum 2, f. 62.

³⁹ Trebuie precizat faptul că, prin interzicerea organizației și scoaterea ei în afara legii, Mișcarea Legionară se regroupează și își reorganizează cadrele pentru o activitate în clandestinitate, acțiune coordonată de către un comandament nou, denumit „Comandamentul I de prigoană”. Pentru mai multe detalii vezi: Tiberiu Tănase, *Fetele monedei. Mișcarea legionară între 1941 și 1948*, București, Editura Tritonic Publishing, 2010, pp. 124-126. Pentru o explicație în cheie teoretică, vezi: Ilarion Țiu, *Mișcarea Legionară după Corneliu Codreanu*, pp. 9-10.

Legionare (dacă o mai putem numi așa),⁴⁰ după fuga lui Horia Sima în Germania. Ilie Niculescu îi organizează⁴¹ pe legionari pe etaje, iar la fiecare etaj numește câte un șef.⁴² În penitenciar, legionarii erau organizați pe cuiburi, grupuri și regionale. Mai mult, Niculescu constituie un tribunal legionar special, care prin cercetarea dosarelor și anchetelor verbale trebuia să stabilească cine avea dreptul de a fi calificat *deținut politic*.⁴³ Cei care erau catalogați deținuți politici rămâneau în celulele lor, iar ceilalți erau repartizați în secțiile destinate deținuților de drept comun. În urma verificărilor, au fost repartizați la dreptul comun aproximativ 100 de deținuți.⁴⁴ Un alt rol al tribunalului legionar viza judecarea celor care nu respectau regulamentul șefului de cuib, iar cei care erau găsiți vinovați primeau chiar și pedepse corporale în celulă.⁴⁵

Arestarea „*Comandamentului I de prigoană*”, în vara anului 1941, generează noi traiecte la care deținuții legionari din Aiud trebuiau să se adapteze. Din cauza arestării, Vasile Boldeanu renunță la susținerea liniei „Academiei Eroice”, sugerându-i acest fapt și comandantului legionar din Aiud, Ilie Niculescu. Acesta din urmă refuză să se conformeze, iar în consecință, Boldeanu îl numește șef pe Șerban Rogojanu.⁴⁶ În urma acestui fapt, deținuții din penitenciar se scindează în două tabere. Prima în jurul lui Rogojanu, catalogați a fi „*moderați*”,⁴⁷ iar cea de-a doua își continuă activitatea legionară în frunte cu Niculescu.⁴⁸ De asemenea, în cadrul fiecărei tabere, apar diverse persoane care iau atitudine de scindare/fracționism. Între cele două curente, conflictele s-au denaturat, unul dintre ele terminându-se cu acțiuni violente. Un exemplu în acest sens îl constituie încercarea de rebeliune a unui grup de 5 legionari care au tras clopotul de alarmă, în timp ce alți 26 au înconjurat gardienii pentru a procura cheile. Acțiunea a fost

⁴⁰ În perioada imediat următoare rebeliunii se crează o stare de haos, caracterizată printr-un vid de putere. Efectul cel mai grav al rebeliunii se caracterizează prin scindarea Mișcării Legionare în trei tabere principale: cei întemnițați (în frunte cu Ilie Niculescu), grupul de la Berkenbrück (conduși de Horia Sima) și grupul de la Rostock (sub comanda lui Nicolae Pătrașcu).

⁴¹ Printre principalii ajutanți ai acestuia se numără: Iuliu Stănescu, Traian Trifan și Gheorghe Boiangiu. Cf. A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dosar 10.160, volum 2, f. 63.

⁴² Ilarion Țiu, *Mișcarea Legionară după Corneliu Codreanu*, p. 60.

⁴³ A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dosar 10.160, volum 2, f. 62.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 63.

⁴⁵ Ilarion Țiu, *Mișcarea Legionară după Corneliu Codreanu*, p. 62.

⁴⁶ A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dosar 10.160, volum 2, f. 64-65.

⁴⁷ Printre membrii marcanți se numără: Ernest Crăciun, Ilie Ghenadie, preotul Pușcașu, Ștefan Straja, Dragomir Străinu, Alexandru Tănase, Tiberiu Aron, Pîslaru, Vasile Balaban, Stere Mihălexe, Gheorghe Boiangiu. Cf. *Ibidem*, f. 65.

⁴⁸ Printre aceștia se numără: Iacobescu Ștefan, Ticuță Alexandrescu, Galan Teodor, Sanpetru Vasile, Alexandru Ghica, maiorul Sănătescu, Valeriu Ștefănescu, Constantin Mântăluță, Grigorescu Zoze, Iulică Stănescu, Traian Trifan, Marian Traian. Cf. *Ibidem*.

oprită de intervenția unor membrii din grupul moderaților care au sărit în ajutorul gardienilor, iar în urma acestora exponenții s-au luat la bătaie.⁴⁹

Trecerea în linia a doua a lui Niculescu, nu a schimbat situația în mod decisiv. Printre rândurile legionarilor, Niculescu rămăsese figura centrală în penitenciar „*tâind în carne și în oase*”.⁵⁰ Acesta emitea, în continuare, circulare și dădea directive pentru comportamentul legionar, amestecându-se chiar și în ritualul religios al preotului. Spre exemplu, în noaptea de înviere a anului 1941, formula de strigare „*Cristos a înviat*” a fost pronunțată de către Niculescu și nu de către preot, așa cum era normal.⁵¹

La 20 iulie 1941, cu ocazia onomasticii, Niculescu e sărbătorit la parterul clădirii, fiind congratulat de către toate cuiburile care îi înmânează câte o felicitare. Pentru a-și dovedi *adularea/respectul* de care dispune în penitenciar, Niculescu trimite documentul liderului din exil, Horia Sima. Hârtia nu ajunge la acesta din urmă, fiind interceptată de către Serviciul Secret.⁵²

În perioada în care Ilie Niculescu era comandantul legionarilor de la Aiud, acesta era mereu informat cu privire la situația din penitenciar. În fiecare dimineață, la oră fixă, legionarii ofereau „raportul simbolic”: „-*Domnule comandant, legionarii din camera X sînt gata și așteaptă ordinele dumneavoastră! Trăiască legiunea și căpitanul!*”.⁵³ Se cuvine menționat faptul că, în competiția pentru șefia din anul 1941 a intrat și comandantul legionar, Traian Trifan. Însă, acesta din urmă nu reușește să fie *primus inter pares* și astfel se refugiază în căutarea legăturilor cu divinitatea.⁵⁴

Regimul celular

Într-o primă fază, tratamentul legionarilor era relativ bun, aceștia reluându-și activitățile zilnice și gospodărești în celule.⁵⁵ Conform practicii legionare se reiau ședințele de cuib, în penitenciar fiind adusă literatură legionară, prin intermediul căruia gradele legionare își desfășoară „*ore legionare*”, tratând diverse teme de doctrină legionară.⁵⁶ Legionarii închiși aici duceau o viață liniștită, după cum afirma o notă: „*nu era o viață de regim ci un internat legionar*”.⁵⁷

⁴⁹ A. N. I. C., *Fond Ministerul de Interne*, dosar 21/1943, f. 84-85.

⁵⁰ Posibil ca expresia să fie forțată sau să fie folosită în mod metaforic de cei care au avut de suferit în urma abaterilor. Spre exemplu, Sandu Mazilu a fost pedepsit cu 10 zile de arest deoarece îl lovise pe primul gardian Pinte, cel care îi vorbise urât. Cf. A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dosar 10.160, volum 2, f. 72.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, f. 73.

⁵³ *Ibidem*, f. 77.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 74.

⁵⁵ Ilarion Țiu, *Mișcarea Legionară după Corneliu Codreanu*, p. 60.

⁵⁶ A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dosar 10.160, volum 2, f. 63.

⁵⁷ A. N. I. C., *Fond Ministerul de Interne*, dosar 87/1941, f. 250.

Hrana în penitenciar nu era substanțială, ci după expresia legionarului Nicolae Țoțea „*floștiri de varză cu apă chioară*”.⁵⁸ Hrana primită din partea administrației era slab calitativă și cantitativă, iar completarea acesteia era făcută prin intermediul coletelor trimise de camarazii care se aflau în stare de libertate. În urma conferinței de la București din 17 octombrie 1941 unde au fost convocați toți șefii de regiuni, legionarii din libertate au demarat o acțiune de strângere a ajutoarelor constând în bani, obiecte, hrană și îmbrăcăminte.⁵⁹ Pentru a putea pune în practică această acțiune, dar și pentru a o eficientiza, legionarii au creat așa-zisul „*Ajutor de Nenorocire*”.⁶⁰ Una dintre cele mai de anvergură acțiuni ale acestui organism informal, „*Bătălia Ajutorului de Iarnă*”, viza strângerea pachetelor pentru legionarii din penitenciare, având data limită 20 decembrie 1941.⁶¹ Serviciul Special de Informații era la curent cu această activitate, raportând printr-o notă din 10 decembrie 1941, faptul că „*în ziua de 15 decembrie a. c., un lot de 10-12 legionari urmează să plece la Aiud*”.⁶²

După cum se poate observa, regimul de detenție al legionarilor nu a cunoscut mari modificări în comparație cu perioada legalității. În privința vestimentației, legionarii din penitenciar erau îmbrăcați în costume legionare alcătuite din: zeghe legionară, pantaloni negri bufanți, cizme, căciuli.⁶³ Îmbrăcăminte legionară era considerată un element de bază care nu trebuia să lipsească niciunui aderent declarat, indiferent de consecințe.⁶⁴

În penitenciar, legionarii participau la slujbe religioase. În cadrul ceremonialului era organizat un cor legionar de către preotul Ion Florea, care la partea de pricesne cânta „*rugăciunea căpitanului*”. Viața spirituală era în floare în penitenciar, la sfârșitul slujbelor religioase teologul Gheorghe Boiangiu săvârșind cateheze tinerilor legionari.⁶⁵

Activitatea legionară se materializează prin editarea unei reviste denumită „*Academia Eroică*”. În aceasta se publicau cântece legionare,⁶⁶ se făcea exegeza legilor și se scriau ode pentru comandant.⁶⁷ „*Academia Eroică*” își trăiește epoca de aur în vara anului 1941 prin activitatea întreprinsă de Stere Mihalexe

⁵⁸ Ilarion Țiu, *Mișcarea Legionară după Corneliu Codreanu*, p. 61.

⁵⁹ A. N. I. C., *Fond Ministerul de Interne*, dosar 68/1941, f. 68.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 71.

⁶¹ *Ibidem*, dosar 87/1941, f. 31.

⁶² *Ibidem*, f. 166.

⁶³ *Ibidem*, f. 250.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 251.

⁶⁵ A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dosar 10.160, volum 2, f. 63-64.

⁶⁶ „*Avem un căpitan ca un arhanghel sfânt / Și-un comandant viteaz, pe Horia!*”. Cf. *Ibidem*, f. 64.

⁶⁷ Moța era glorificat ca fiind „*arhanghel și munte*”, Codreanu este „*trimisul lui Dumnezeu*”, iar Sima făurește „*un destin de fier, un destin legionar*”. Cf. *Ibidem*.

Percheziția din 1941

Luna decembrie a anului 1941 urma să devină pentru legionari una *neagră*. La 15 decembrie 1941 a fost efectuată o percheziție în urma căreia au fost găsite materiale de propagandă legionară, prelucrate în închisoare precum: cărți, corespondență, instrumente muzicale, obiecte simbolice legionare, icoane, candelă, cruciulițe sau diverse obiecte din lemn în care era încrustat gardul de fier.⁶⁸

Datorită informărilor și sesizărilor Serviciului Special de Informații, conform cărora deținuții politici din penitenciare își continuau nestingherit activitățile, regimul antonescian hotărăște efectuarea de percheziții la toate penitenciarele unde există astfel de condamnați. În baza ordinului din 22 decembrie 1941 s-a făcut o descindere, urmată de o percheziție atât la Aiud, cât și la Brașov. În urma acesteia în penitenciarul Aiud s-au găsit numeroase documente: notițe, caiete cu însemnări, circulare, ordine și corespondență legionară.⁶⁹ Pe pereții unor celule au fost găsite icoane cu Arhanghelul Mihail, tablouri cu *Căpitanul*, iar asupra deținuților au fost găsite diverse insigne având chipul lui Horia Sima, Corneliu Codreanu sau reprezentarea gardului de fier.⁷⁰ În unele celule au fost găsite elemente contondente și tăioase precum: fierăstrae, pile de oțel sau bucăți de fier. Mai mult, a fost găsit un plan detaliat al închisorii cu posturile de pază existente, iar într-o celulă sub o saltea, efective militare.⁷¹ Conform raportului, regimul celular se prezenta bine: „*celulele condamnaților, în special ale foștilor conducători ai rebeliunii, sunt amenajate foarte bine având în ele adevărate baze de obiecte casnice, inclusiv radiatoare electrice, cărți de bridge și bani*”.⁷² Conform acestuia conducerea garnizoanei legionare din Aiud era coordonată de către Ilie Niculescu (secondat de Ghica) și de celelalte secțiuni: Ajutorul Legionar-Mircea Pușcașu, Corpul Muncitoresc Legionar-Traian Trifan sau cuibul creat în memoria lui Ștefan Zăvoianu.⁷³

Metamorfozarea regimului

În urma percheziției, Direcțiunea Poliției de Siguranță a efectuat o cercetare a materialului găsit la Aiud.⁷⁴ După consultarea acestuia s-a ajuns la

⁶⁸ A. N. I. C., *Fond Ministerul de Interne*, dosar 87/1941, f. 250-252.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 268.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 269.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*, f. 270.

⁷³ *Ibidem*, f. 271.

⁷⁴ Conform referatului, materialul a fost împărțit în 7 categorii: 1) cărți cu caracter legionar sau cu subiect diferit; 2) scrisori venite din afară, de la rude și prieteni; 3) diferite obiecte portative, toate gravate cu semnul legionar; 4) circulare cu caracter legionar, redactate în penitenciar; 5) diferite însemnări zilnice, în care se citea preocuparea perpetuă a deținuților; 6) poezii cu caracter tendențios,

concluzia că deținuții legionari activaseră precum în perioada legalității.⁷⁵ Datorită acestui fapt, 30 de legionari de marcă în frunte cu Ilie Niculescu au fost judecați în cadrul unui proces organizat în 1942. Cu ocazia procesului, Vasile Boldeanu din statutul de acuzat, îi reproșează întâiului neconformarea. Judecata se soldează cu condamnări de până la 25 ani muncă silnică.⁷⁶

Trecerea sistemului penitenciar de la Ministerul Justiției la cel al Internelor, conform Legii nr. 424 din 30 mai 1942⁷⁷ aduce cu sine schimbarea comandantului. Înlocuirea survine în urma perchezițiilor avute, dar și implicațiilor de natură militară, pe care România trebuia să le asume (asupra chestiunii frontului voi reveni cu mai multe detalii mai jos). Vasile Moldovan este succedat în funcția de comandant pentru câteva zile de către comandantul penitenciarului Craiova (Dumitru), iar în cele din urmă, căpitanul magistrat Aurel Munteanu va prelua această funcție.⁷⁸

Începând cu acest an, deținuții legionari sunt puși la munci în atelierele special amenajate din închisori.⁷⁹ Această măsură se datorează noii politici a regimului față de aceștia (conformarea în materie de regulament), dar și din lipsa banilor, care se împușinau, membrii din libertate nereușind să mai strângă sumele necesare.⁸⁰

În ciuda înăsprii regimului, legionarii au continuat să își desfășoare sub diferite forme activitățile politice, în special activitatea de cuib pe ascuns. Au reușit chiar să editeze și să trimită afară publicațiile legionare „Revista samurailor” și „Început de lumină”.⁸¹ Contrar regulamentului, legionarii au introdus din nou însemne ale *Mișcării*. Exemplar, în acest sens, este drapelul Frăților de Cruce, găsit cu ocazia unei percheziții realizată în octombrie 1943.⁸² Pe lângă diferite însemne, legionarii întemnițați primeau în permanență informații din afară: circulare, publicații sau bilete cu caracter politic.⁸³

Operațiunile prin care informațiile erau transmise în penitenciar difereau de la caz la caz. În primul rând acestea erau posibile și cu acceptul administrației. În urma cercetărilor s-a aflat faptul că, legionarul Mircea Pușcașu avea o mare libertate de acțiune în penitenciar, dar și în afară, fiind în relații bune cu conducerea

insultător și chiar amenințător la adresa conducerii statului și a guvernantei; 7) pile, ciocane, lanțuri și planuri ale închisorii. Cf. *Ibidem*, dosar 50/1942, f. 4.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 4-7.

⁷⁶ A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dosar 10.160, volum 2, f. 73.

⁷⁷ Radu Ciuceanu (coord.), *Regimul penitenciar din România 1940-1962*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2001, p. 14.

⁷⁸ A. N. I. C., *Fond Ministerul de Interne*, dosar 50/1942, f. 2.

⁷⁹ Ilarion Țiu, *Mișcarea Legionară după Corneliu Codreanu*, p. 70.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 74.

⁸¹ *Ibidem*, p. 65.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*.

închisorii.⁸⁴ În al doilea rând, o altă metodă utilizată era cea a învelirii materialelor în foi de pergament care urmau a fi introduse în slănină sau salam. În al treilea rând, o altă metodă uzitată era realizată prin intermediul nucilor. Acestea erau sparte inițial, introdus materialul, iar pe urmă lipite cu clei.⁸⁵ În al patrulea rând, o altă metodă folosită de către legionari era prin intermediul unui debit de tutun. O notă a Serviciului Special de Informații afirma faptul că introducerea corespondenței se făcea în momentul în care deținuții erau escortați la munci. Aceștia trecând prin centrul orașului simulau cumpărarea de țigarete, iar în acel moment se făcea schimbul.⁸⁶ O altă notă a aceleiași serviciu atesta faptul că toate ordinele și circularele veneau de la persoane care călătoreau cu acte false.⁸⁷

În atare condiții autoritățile trec la anihilarea legăturilor interior-exterior prin diverse căi. În primul rând se solicită verificarea unei posibile linii telefonice existente, rezultatul fiind negativ.⁸⁸ În al doilea rând, autoritățile apelează la informatori. Rezultatele nu sunt cele scontate de către administrație, doar aflarea unor situații de natură conflictuală sau psihică. Spre exemplu, un informator afirma faptul că, între legionarii muncitori și cei intelectuali a izbucnit un conflict, din cauză că „*cei din urmă i-au băgat în penitenciar și nu se mai interesează de ei*”.⁸⁹ Un alt informator susținea faptul că starea legionarilor era una de „*dezământede*”.⁹⁰

Măsurile luate de către administrația penitenciarului se resfrâng și asupra personalului, deținuții legionari căutând diverse forme pentru a se răzbuna. Un prim mod viza intentarea unor acte cu caracter compromițător. Spre exemplu, conform unui raport din februarie 1942: „*Să-i faceți un cadou D-lui funcționar X care ne dă tot concursul și am avut fericirea să ies în oraș în ziua de... prin bunăvoința D-lui funcționar X*”.⁹¹ Un al doilea mod viza compromiterea⁹² sau uciderea comandantului penitenciarului. A existat un plan eșuat datorită intervenției unor legionari moderați.⁹³ Totuși, în urma cercetărilor au fost descoperite și unele nereguli privind abuzul în serviciu, spre exemplu a subdirectorului, Vintilă Balutescu, cel care beneficiase de pe urma a 34 piese de mobilier prelucrate în penitenciar.⁹⁴

⁸⁴ A. N. I. C., *Fond Ministerul de Interne*, dosar 87/1941, f. 254.

⁸⁵ Ilarion Țiu, *Mișcarea Legionară după Corneliu Codreanu*, p. 65.

⁸⁶ A. N. I. C., *Fond Ministerul de Interne*, dosar 50/1942, f. 37.

⁸⁷ *Ibidem*, dosar 94/1941, f. 39.

⁸⁸ *Ibidem*, dosar 50/1942, f. 25.

⁸⁹ *Ibidem*, dosar 6/1943, f. 91.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Ibidem*, dosar 50/1942, f. 13.

⁹² *Ibidem*, dosar 20/1943, f. 54.

⁹³ A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dosar 10.160, volum 2, f. 77.

⁹⁴ A. N. I. C., *Fond Ministerul de Interne*, dosar 50/1942, f. 33-34.

Frontul

O chestiune care trebuie analizată separat, prin complexitatea și natura informațiilor este cea a frontului. La 21 iunie 1941, generalul Ion Antonescu se adresează armatei prin proclamația de război „Ostași, vă ordon, treceți Prutul!”. În atare condiții, legionarii din Aiud trimit afară circulara comandamentului legionar, semnată de către Ion Găvănescu, prin care își manifestă adeziunea față de această acțiune. Tot în aceeași zi se organizează în celular, la parter, o ședință susținută chiar de preotul Boldeanu. Discursul acestuia se cantonează pe adeziunea și devotamentul legionarilor față de acea zi istorică: „Țara ne chiamă, țara ne așteaptă! Dormim domnule general cu dv. în gând!”.⁹⁵ Trupa legionară se înfierbântă, cerând cu insistență înrolarea: „Să mergem pe front! Să mergem pe front!”.⁹⁶ Mai mult, se demarează un colet de bani pentru răniți. Trimis telegrafic, președenției Consiliului de Miniștri, cu mențiunea „pentru răniți”, coletul este refuzat.⁹⁷

În cadrul discursului, ia cuvântul și teologul Gheorghe Boiangiu care face apel la camarazii săi pentru a se înrola: „Camarazi! În clipa asta, frații noștri pe front mușcă țărâna cu ultima zăvârcolire de viață, iar noi ne pierdem timpul în eroisme de mascaradă! Ce așteptăm? Cerem să fim trimiși pe front, cu lanțuri de mâini și de picioare! Țara ne chiamă, țara ne așteaptă!”.⁹⁸ La această formulare, câțiva legionari resping ideea, cerând rejudecarea proceselor, eliberarea prin achitare și plecare pe front din statutul de liberi.⁹⁹ Boldeanu replichează, muștrându-i pentru lipsa lor de „demnitate”, cerând a doua zi directorului, scoaterea acestora din rândul legionarilor și trimiterea la compartimentul deținuților de drept comun.

În primul an de detenție, legionarii au trăit cu ideea că această încarcerare era una minimă și de conformitate, urmând a fi eliberați prin intervenția Germaniei.¹⁰⁰ Modificările din cadrul structurilor ministeriale privind sistemul penitenciar a dus la „militarizarea” acestora, deținuții fiind obligați să participe la programele de instrucție coordonate de către gardieni.¹⁰¹ În închisori, Direcția Generală a Penitenciarelor a început să țină conferințe despre Ion Antonescu și războiul sfânt anticomunist.¹⁰²

Fără nicio speranță de amnistiere, legionarii au încercat să facă lobby pe lângă Ion Antonescu prin diverse persoane de contact. Un prim caz este semnalat la începutul lunii august 1941, când legionarii închiși aici, i-au cerut prin

⁹⁵ A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dosar 10.160, volum 2, f. 65.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*, f. 66.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ Legionarii care resping ideea sunt: Nicolae Orbulescu, Traian Trifan și Marian Traian.

¹⁰⁰ Ilarion Țiu, *Mișcarea Legionară după Corneliu Codreanu*, p. 61.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 62.

¹⁰² *Ibidem*, p. 64.

intermediul lui Radu Budișteanu să fie scoși din temnițe și trimiși pe front. Răspunsul primit a fost negativ, deoarece Antonescu declinase cererea.¹⁰³ Un al doilea caz se petrece la începutul anului 1942, când Șerban Rogojanu, întocmește un memoriu semnat de 30 de colegi de detenție, prin care solicită trimiterea pe front, invocând celebra frază din discursul lui Gheorghe Boiangiu: „*cu lanțuri de mâini și de picioare*”.¹⁰⁴

Refuzul generalului de a-i amnistia nu a distrus speranțele acestora privind eliberarea. Pentru a-și demonstra devotamentul privind reabilitarea, deținuții legionari au cerut familiilor lor haine groase pentru iarnă, de culoarea kaki. Însemnătatea îmbrăcăminții se traduce prin dorința acestora de a participa pe front.¹⁰⁵

Schimbarea cursului războiului a determinat ca atitudinea lui Ion Antonescu față de legionarii închiși să se modifice. Astfel prin ordinul Marelui Stat Major nr. 82 500/26 aprilie 1942 se stipula: „*condamnații de drept comun și cei politici aflați în prezent în diferitele închisori din țară urmează a fi organizați în Batalioane de infanterie și trimiși pe front pentru a se reabilita*”.¹⁰⁶ Aflarea veștii privind decretul în cauză îl determină pe preotul Boldeanu să facă un memoriu în care cerea să fie trecuți la comuniști, acei legionari care au cerut plecarea pe front.¹⁰⁷ Pentru a se elibera, legionarii erau supuși unei examinări din partea comisiilor instituite pe lângă fiecare penitenciar.¹⁰⁸ Condamnații legionari mai aveau posibilitatea de a se elibera și dacă primeau aviz din partea comisiei de recrutare a Grupului Etnic German. Actele penitenciare nu prezintă o statistică privind numărul celor eliberați pe parcursul războiului.

Se cuvine remarcat faptul că, procesul de eliberare a întâmpinat diverse dificultăți. În primul rând, comisia germană nu a avut întotdeauna ordin de efectuare a recrutării, iar astfel conducerea penitenciarului nu a acceptat operațiunea.¹⁰⁹ În al doilea rând, cererile legionarilor erau refuzate pe motivul nedemonstrării apartenenței originii etnice germane.¹¹⁰ În al treilea rând, contingentele legionarilor care solicitau eliberarea se reducea numeric. Motivele erau multiple. Un prim motiv viza credința legionarilor într-o revenire spectaculoasă a Reich-ului, în urmă căruia vor fi propulsați din nou la conducerea

¹⁰³ *Ibidem*, p. 66.

¹⁰⁴ A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dosar 10.160, volum 2, f. 68.

¹⁰⁵ A. N. I. C., *Fond Ministerul de Interne*, dosar 67/1941, f. 99.

¹⁰⁶ Ilarion Țiu, *Măscarea Legionară după Corneliu Codreanu*, p. 66.

¹⁰⁷ A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dosar 13.484, volum 8, f. 107.

¹⁰⁸ Comisiile erau alcătuite din: prim-procuror, comandantul cercului de recrutare și medicul șef al orașului respectiv. După finalizarea lucrărilor acestea erau trimise Marelui Stat Major pentru validare. Cf. A. N. I. C., *Fond Ministerul de Interne*, dosar 14/1942, f. 90.

¹⁰⁹ *Ibidem*, dosar 21/1943, f. 18.

¹¹⁰ *Ibidem*, dosar 94/1941, f. 43.

țării sau se presupunea, că vor încerca o evadare.¹¹¹ Al doilea motiv pentru care refuzau părăsirea închisorii era frica de a fi împușcați.¹¹² Al treilea motiv viza circularea zvonului în cercurile legionare, prin care deținuții legionari condamnați pentru crime și delikte politice urmează să beneficieze de un decret-lege prin care vor fi grațiați.¹¹³

În loc de epilog

Putem vorbi de o neutralizare nereușită a Mișcării Legionare? Chiar dacă s-a încercat eliminarea *Mișcării* de pe scena politică, fapt într-o oarecare măsură realizat, legionarii au căutat și reușit într-un anumit mod să mențină spiritul legionar. Afirmatia este demonstrativă chiar prin concluzia buletinului informativ al Prefecturii Poliției Capitalei din august 1943 care afirma faptul că printre legionari circulă un manifest scris la mașină, având următorul conținut: „*Prăbușirea Mareșalului și a întregului Guvern se apropie, fiți gata. Alungați teama și îndoiala din sufletele noastre; zăua ce va urma să vă găsească tari, de voința voastră să se zdrobească forța și ura ruinatorilor de gânduri și desbinătorilor de frății. Nu vom ierta, în vânt vom spulbera leșurile mișeilor și a trădătorilor, vom stârpi Hidra care de veacuri sugă sângele nostru. Respectați cu sfințenie semnalul și așteptați ordine. Păstrați tăcere*”.¹¹⁴

Printre membrii marcantă ai legiunii, au existat și figuri care se resemnau în privința renașterii acesteia. Noveanu într-o discuție cu un camarad de-al său, în februarie 1944, rezuma foarte clar situația mișcării: „*legionarii au pierdut momentul favorabil ascensiunii politice, precum și timpul necesar consolidării interne*”. Acesta conchidea subtil: „*dacă legiunea va avea sprijin intern ea va reînvia, însă dacă îi va lipsi acest sprijin, oricare ar fi ajutorul din afară, va eșua pentru a treia oară, chiar dacă rostul ei, de astă dată, ar fi limitat numai la lichidarea fostelor regimuri*”.¹¹⁵

O radiografie a Mișcării Legionare făcută de către Grupa a VI-a a Serviciului de Informații rezuma situația mișcării prin acțiunile unor fruntași din rândurile moderaților, Radu Budișteanu și Dumitrescu Borșa, care închipuiau o organizație unică naționalistă. Grupul era conștient de incapacitatea organizației de a ajunge la guvernare prin propriile forțe, încercând, astfel, ralierea la diverse platforme politice, care să le croiască acest drum. Mai mult, aceștia expun trei

¹¹¹ *Ibidem*, f. 50.

¹¹² În momentul în care aceștia erau amnistiați și trimiși pe front, semnau o declarație la ieșirea din penitenciar prin care își luau angajamentul înrolării în termen de 10 zile, în caz contrar fiind supuși execuției pe loc. Cf. *Ibidem*, f. 48.

¹¹³ *Ibidem*, f. 55.

¹¹⁴ *Ibidem*, dosar 36/1935, f. 56.

¹¹⁵ *Ibidem*, dosar 23/1943, f. 65.

cauze privind situația incertă a *Mișcării*: situația neclarificată a legionarilor din Reich, incertitudinea frontului din Răsărit și lipsa unui conducător autorizat.¹¹⁶

În ceea ce privește conducerea legionarilor întemnițați la Aiud în preajma actului de la 23 august 1944, aceștia erau organizați în patru grupuri: Ilie Niculescu,¹¹⁷ Victor Biriș,¹¹⁸ grupul mistic¹¹⁹ și așa-zisul grup al sufleteștilor.¹²⁰

Apropierea frontului de Aiud, culminând cu situația actului de la 23 august a generat o stare confuză. Între 26 august și 7 septembrie, închisoarea a fost evacuată din cauza luptelor ce aveau loc în apropiere. În timpul transferului deținuților la penitenciarul din Alba-Iulia s-au produs o serie de evadări, soldate cu victime.¹²¹

Schimbarea regimului politic odată cu înlăturarea lui Ion Antonescu nu a marcat și finalul detenției deținuților legionari închiși la Aiud. Decretul-regal de amnistiere a infracțiunilor politice cu nr. 356.250/23 august 1944, întocmit de noul ministru al Justiției, Lucrețiu Pătrășcanu, excepta de la eliberare pe legionari, potrivit art. 2 din legea în cauză.¹²² Câteva zile mai târziu, la 29 august 1944, același ministru dispunea prin intermediul circularei cu nr. 1306, ca legionarii să fie exceptați de la amnistia dată de guvern la 23 august,¹²³ pentru ca lucrurile să fie cât se poate de clare.

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 73.

¹¹⁷ Din 1943, acesta fusese transferat la Caransebeș, dar în locul său rămăsese Valeriu Ștefănescu, Mântăluță și Ion Stănescu. Din comandamentul acestui grup care se revendica de la linia principală mai făceau parte: Constantin Dumitru, Nicolae Cristescu, Paul Cojocaru și Grigorescu Zoze. Alți membrii marcanți: Alexandru Ghica, Nicolae Orbulescu, Alexandru Georgescu, Anfon Țințu, Victor Țiru și Gheorghe Anghel. Cf. A. C. N. S. A. S., *Fond Documentar*, dosar 10.160, volum 2, f. 150, 152.

¹¹⁸ Grupul era format din elemente fanatice, care refuzau orice nuanță de raporturi cu conducerea penitenciarului printre care: Mircea Cătuneanu, Dumitru Dușu, Vasile Turtureanu, Ilie Bîră. Cf. *Ibidem*, f. 152.

¹¹⁹ Acest grup a fost coordonat întâi de Anghel Papacioc, iar pe urmă de Traian Trifan. Din grup mai făceau parte: Marian Traian, Constantin Dumitru și Constantin Gafencu. Grupul renunțase la manifestările exterioare, dar le păstrasera pe cele sufletești-rugăciunile. Cf. *Ibidem*, f. 154.

¹²⁰ Acesta era condus de Rogojanu, din grup făceau parte: Moisescu Boian, Gheorghe Boiangiu și Ștefan Strate. Aceștia jucau cartea abandonului legionar pentru a scăpa de detenție. Cf. *Ibidem*.

¹²¹ Cifrele evadaților au fost estimate la 273, dintre care 3 au fost împușcați mortal. Cf. Andrei Muraru (coord.), *Dicționarul Penitenciarelor*, p. 76.

¹²² Dumitru Șandru, Gheorghe Onișoru, „Dimensiunea politică a represiunii în România. 1944-1947”, în *Arhivele Totalitarismului*, număr 4, 1995, p. 9.

¹²³ Ion Bălan, *Regimul concentraționar din România, 1945-1964*, București, Fundația Academia Civică, 2000, p. 44.

**After the Rebellion... Legionnaires in Detention.
Case Study: the Prison of Aiud 1941-1944**

(Abstract)

The study presents the history of legionnaires detainees between the rebellion (21st to 23th January) and the Act of 23th August 1944, focusing on the detention regime legion's mentioned period. The paper is structured on following lines: the institutional dimension and the evolution of the detention regime. First, we will review the effects of rebellion and the measures taken by the regime established after 23 January 1941, characterized by the legal case, judicial, police and prison. Second, the article will focus on the evaluation of the prison administration, through the presence of pensioners (of the past prisoners and they who remained in the prison) and the condition of their detention. In the third part, the paper will try to assess quantitatively and qualitatively legionnaires entrants and remained here, by presenting their detention, solitary confinement, command or issue front. In the last part, we try to make a radiography of the situation surrounding the act of 23th August.

Keywords: Legionary Movement, command, regime, front, prison.

PARTIDUL COMUNIST ROMÂN ȘI PREGĂTIREA ALEGERILOR DIN 19 NOIEMBRIE 1946. STUDIU DE CAZ: JUDEȚUL IAȘI

Daniel-Vasile Chiriac
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași

Fosta capitală a Moldovei a constituit în primăvara și vara anului 1944 un teatru important de operațiuni militare între armatele sovietice și naziste.¹ Cucerită de Armata Roșie la 21/22 august 1944, vechea administrație și o parte a populației au părăsit orașul, conducerea sa rămânând autorităților constituite sub protecție sovietică, situație menținută până după instalarea la București a guvernului condus de Petru Groza, la data de 6 martie 1945. Acest fapt avea să aibă o importanță deosebită în anii următori, Armata Roșie constituind un sprijin important pentru comuniștii locali în comunizarea județului. Astfel, anul 1946, a fost marcat la Iași, ca în toată țara, de lupta electorală dintre partidele „istorice” (Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal) și Partidul Comunist Român. Pentru a înțelege aceste alegeri la dimensiunea și importanța lor reală, plecând de la studiile unor autori consacrați,² am investigat cazul alegerilor din Iași, studiind în principal fondul Comitetului Județean Iași al P. M. R. din cadrul Serviciului Județean Iași al Arhivelor Naționale și organul Comitetului Regional Moldova al P. C. R., „Lupta Moldovei”. Astfel că, în studiul de față ne-am propus să urmărim strategia electorală a partidului comunist, raportată la județul Iași, și totodată, să urmărim campania electorală și desfășurarea alegerilor, care au vizat fosta capitală a Moldovei.

¹ Vezi Constantin Cloșcă, *România în infernul marii conflagrații. Frontul Iași-Chișinău*, Iași, Editura Sedcom Libris, 1997, pp. 110-111.

² Vezi Andrei Muraru, „Alegerile din noiembrie 1946 din Iași în arhiva Secției de Cadre a P. C. R. Comitetul Județean de Partid Iași”, în volumul *Alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946. De la memoria colectivă la cercetarea istorică*, coordonat de Robert Furtos, Gheorghe Mihai Bârlea, București, Fundația Academia Civică, 2007, pp. 430-449; Virgiliu Țărău, Ioan Marius Bucur, *Strategii și politici electorale în alegerile parlamentare din 19 noiembrie 1946*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane/Fundația Culturală Română, 1998; Radu Filipescu, „Prezența armatei sovietice în județul Iași. Informații privitoare la anul 1946”, în *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”* (în continuare *A. I. I. X.*), volum XXXVIII, 2001, pp. 171-173; Dorin Dobrințu, „Fapte uitate. Iașiul și rezistența anticomunistă (1956-1960)”, în *A. I. I. X.*, volum XLI, 2004, pp. 389-412; Dinu C. Giurescu, *Falsificatorii*, București, Editura RAO, 2007.

Strategia electorală și manevrele politice ale Partidului Comunist Român

În Conferința Națională a P. C. R. din octombrie 1945, s-a discutat conform oficiosului partidului, „Scânteia”, despre necesitatea „*mobilizării partidului în cooperare cu forțele democratice în lupta pentru câștigarea bătăliei alegerilor*”.³ Doar că, în spatele acestor discuții prezentate în oficiosul amintit, a stat o amplă dezbatere cu privire la pregătirea eventualului scrutin electoral, dezbateri care au vizat modul de desfășurare sau cine trebuia să stea la baza conturării sistemului electoral. S-a hotărât ca partidul să participe la eventualele alegeri alături de B. P. D. (organism format din partide „marionete” și condus de comuniști), iar cel care a fost desemnat să pregătească noul sistem electoral a fost Lucrețiu Pătrășcanu.⁴

Cu câteva zile înaintea Conferinței de la Moscova din data de 16-25 decembrie 1945, unde cele trei puteri învingătoare în război au hotărât organizarea de alegeri, libere și neobstrucționate, ministrul de interne, Teohari Georgescu, a trimis o circulară cu caracter confidențial organizațiilor locale, conform căreia acesta era nemulțumit că unele prefecturi nu respectaseră dispozițiile date, decât cu mare întârziere, procedând la aplicarea legii purificării aparatului de stat cu superficialitate,⁵ eludând astfel legea.⁶ De altminteri, această circulară demonstrează că P. C. R. se pregătea de alegeri dinaintea deciziei Marilor Puteri de a desfășura un scrutin electoral în România.

O circulară asemănătoare a venit și pe adresa prefecturii județului Iași, și dovedește că în fosta capitală a Moldovei, epurarea administrației locale nu era nici pe departe finalizată, în ciuda hotărârilor venite de la centru.⁷ Asta demonstrează că filiala Iași a P. C. R. nu era încă pregătită în decembrie 1945 să câștige eventualele alegeri despre care la nivel național se vorbea tot mai mult. Mai mult decât atât, ținând cont că județul Iași era slab industrializat, el afirmându-se, în principal, ca centru important al istoriei, științei sau culturii,⁸ în județ, la sfârșitul anului 1945, nu existau celule comuniste care să conteze cu adevărat și care să anime muncitorimea. Într-un raport organizatoric al Comitetului Județean al P. C. R. Iași din primăvara lui 1945, se menționa că, la nivel de oraș funcționau un număr de 25

³ *Scânteia*, an XVI, număr 367, 1 noiembrie 1945, p. 1.

⁴ *Scânteia*, an XVI, număr 360, 24 octombrie 1945, pp. 1- 2.

⁵ Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale (în continuare S. J. I. A. N.), *Fond Prefectura Județului Iași*, dosar nr. 1/1945, f. 7.

⁶ Circulara se referă la legea 217 „*pentru purificarea administrațiilor publice*” din data de 29 martie 1945. Vezi Ioan Scurtu (coord.), *România. Viața politică în documente, 1945*, București, Arhivele Statului din România, 1994, pp. 230-232.

⁷ Vezi, *Lupta Moldovei*, an II, număr 110, 9 ianuarie 1946, p. 1.

⁸ Gheorghe Iacob (coord.), *Iași-memoria unei capitale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, p. 406.

de celule de partid, iar la nivel de comune numărul era de 24⁹ și care, la rândul lor, erau total dezorganizate. Acest lucru indică faptul că filiala Iași a P. C. R. mai avea mult de muncă până la scrutinul electoral ce se preconiza. De asemenea, Gheorghe Zane, profesor la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, și membru marcant al P. N. Ț. în acea perioadă, avea să-și amintească în memoriile sale despre afinitățile politice ale ieșenilor în anul 1946: „populația adevărată a Iașiului, acoperită de puzderia populației invadatoare pe care o ura, era profund ostilă noului regim și autorităților sale”,¹⁰ fapt care demonstrează încă o dată afinitățile politice ale ieșenilor. Acest lucru menționează și rapoartele celulelor comuniste din județ, din care reiese că populația era reticentă la manifestațiile comuniste. În multe din acestea se vorbește de frica populației de a se înființa colhozuri dacă în viitoarele alegeri ar fi votat cu B. P. D.¹¹

Organizația locală a partidului a încercat să rezolve aceste nereguli din mers, și să pregătească din timp campania electorală. Se observă, pe lângă organizarea mult mai bună a celulelor de partid din județ, o intensificare a muncii în vederea alegerilor. Într-un raport de activitate pe luna februarie 1946, al organizației locale a P. C. R., printre sarcinile politice principale s-au aflat alegerile sindicale, popularizarea guvernului și nu în ultimul rând „lupta împotriva reacțiunii”.¹² Aceste puncte fac parte din strategia electorală a comuniștilor ieșeni și demonstrează clar preocuparea acestora pentru organizarea din timp a campaniei electorale. Totodată, nu ar trebui să omitem aici, că însăși organizarea din interiorul partidului ar putea fi catalogată ca acțiune de pregătire a unui scrutin electoral. În toate ședințele Comitetului Regional de Partid Iași s-a discutat intens despre mărirea numărului de cadre, iar responsabili de celule, care în decursul unei săptămâni nu aduceau niciun membru nou, erau chiar trași la răspundere.¹³ Astfel, numărul membrilor din organizație creștea considerabil și chiar dacă erau conștienți că foarte mulți oameni intrau în partid, nu pentru că se identificau cu ideologia comunistă, ci mai degrabă din considerente personale, aducerea de noi membrii trebuia să continue deoarece era nevoie să devină un partid de masă. Cea din urmă categorie, odată încadrată, în loc să aducă un plus organizației, aducea din contră prejudicii, aceștia fiind băgați într-un program de reeducare politică, făcându-i în cele din urmă niște veritabili comuniști.¹⁴ În acest mod, numărul comuniștilor din rândul populației județului se amplifica considerabil, astfel că, alegerile care urmau deveneau mai simplu de administrat.

⁹ S. J. I. A. N., *Fond Comitetul Județean Iași al P. M. R.*, dosar nr. 9/1945, f. 2.

¹⁰ Gheorghe Zane, *Memorii. 1939-1974*, București, Editura Expert, 1997, pp. 124-125.

¹¹ S. J. I. A. N., *Fond Comitetul Județean Iași al P. M. R.*, dosar nr. 23/1946, f. 69

¹² *Ibidem*, dosar nr. 1/1946, f. 12.

¹³ *Ibidem*, dosar nr. 3/1946, f. 74.

¹⁴ *Ibidem*, f. 72.

În paralel cu aceste dezbateri ce au avut loc în cadrul nucleului dur al partidului, privind organizarea alegerilor, comuniștii au acționat și împotriva forțelor de opoziție, cum altfel decât prin șantaj, presiune, sau teroare. Reprezentantul american în Comisia Aliată de Control din România, Schurle, își amintea că aceste atacuri s-au intensificat cu cât data alegerilor se apropia ajungându-se ca în timpul campaniei, național-țărăniștii și liberalii să fie împiedicați să țină orice întrunire publică, oricare astfel de încercare fiind anihilată de civili înarmați cu pistoale sau bâte. Cum poliția din localitățile din țară era în mare parte controlată de comuniști, aceasta nu intervenea și dacă o făcea, acest lucru se întâmpla „în ultimul moment și atunci numai ca să-i aresteze pe membrii partidelor amintite ca inițiatori ai dezordinii”.¹⁵

În strategia comunistă de organizare a alegerilor, se poate încadra și proiectul noii legi electorale dată de guvernul Groza. În Conferința Națională a P. C. R. din 21 octombrie 1945, s-a discutat, pe lângă formarea Comitetului Central, despre proiectul unei noi legi electorale prezentat de Lucrețiu Pătrășcanu.¹⁶ Proiectul avea la prima vedere principii democratice stabile, cu excepția desființării Senatului, o adevărată încălcare a vestigiilor democrației și a Constituției din 1923, repusă în vigoare la 23 august 1944. Practic, prin noua lege electorală, i s-a anulat singurei instituții a statului care se mai opunea regimului instituit de comuniști, mai exact monarhia, de a mai exercita orice influență asupra puterii legislative.¹⁷ Totodată, s-a mărit foarte mult numărul românilor cu drept de vot și, de asemenea, datorită amendamentelor impuse de comuniști,¹⁸ aceștia au înlăturat câteva procente din electorat care le era potrivnic. De aceste amendamente, s-a folosit partidul cu preponderență în campania electorală premergătoare scrutinului din 19 noiembrie 1946.

Campania electorală și desfășurarea alegerilor

Deschisă oficial la 2 iunie 1946, campania electorală a devenit odată cu apropierea de data alegerilor tot mai agitată. Comuniștii aveau nevoie să-și mărească masa electorală și să identifice nucleele de opoziție, lucru deloc ușor. De fapt, pe aceste două puncte s-a bazat întreaga campanie electorală a Partidului Comunist.¹⁹ La Iași, de aceste lucruri trebuia să se ocupe Secția de Cadre care a avut ca principale obiective identificarea șefilor instituțiilor locale și obținerea

¹⁵ Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane (1944-1947)*, București, Editura Iconica, 1993, p. 67.

¹⁶ Vezi, *Scântea*, an XVI, număr 360, 24 octombrie 1945, p. 2.

¹⁷ Stelian Neagoe (coord.), *Istoria politică a României între anii 1944-1947. Crestomația tranziției dintre două dictaturi*, București, Editura Noua Alternativă, 1996, p. 380.

¹⁸ Vezi Monitorul Oficial, an CXIV, număr 161, 15 iulie 1946, pp. 7359-7360.

¹⁹ Virgiliu Țărău, Ioan Marius Bucur, *Strategii și politici electorale în alegerile parlamentare*, p. 25.

informațiilor cu privire la orientarea politică a acestora cât și identificarea elementelor „*reacționare*”.²⁰

Din punctul de vedere al începerii scrutinului electoral, Iașiul a avut „*marele onoare*” de a fi orașul de unde B. P. D. și-a deschis campania electorală. Acest lucru a fost puternic speculat de comuniștii ieșeni afirmând că, B. P. D.-ul, prin Guvernul condus de Petru Groza, a sprijinit și v-a sprijini în continuare Moldova și implicit județul Iași.²¹ Faptul în sine suscită o întrebare referitoare la motivul pentru care comuniștii au ales fosta capitală a Moldovei pentru a deschide campania electorală? Un posibil răspuns ar putea fi situația în care se afla regiunea Moldovei în acele momente, despre care, reprezentantul american în Comisia Aliată de Control din România semnala că pe timpul cât a stat în țară, primise mai multe informări cu privire la regiunea amintită, despre care menționa că era bântuită de o foamete cumplită.²² Fiind conștienți de aceste probleme cu care se confrunta populația Moldovei și implicit Iașiului, probabil cabinetul prezidat de Petru Groza a încercat să câștige simpatia populației, despre care ei considerau că e împotriva conducerii din cauza problemelor cu care se confruntau zilnic. De asemenea, nu trebuie să uităm de cadrele comuniste din județ, oameni cu state vechi în partid, care au avut o activitate susținută în folosul partidului încă din perioada interbelică și care cu siguranță au avut un cuvânt de spus în hotărârea Comitetului Central de a deschide campania electorală la Iași. Dintre aceștia putem aminti pe Vasile Mârza, Ion Niculi, Constantin Surugiu, Simion Bughici ș. a, care au reprezentat în perioadă principalii comuniști din Moldova, dovadă fiind funcțiile ocupate de aceștia după 23 august 1944.²³

Cu prilejul acestei deschideri a campaniei electorale, Petru Groza a precizat atitudinea B. P. D.-ului față de monarhie spunând că „*nu este nimeni în țara aceasta care să nu recunoască meritul Monarhiei, care să nu se poarte cu respect față de M. S. Regele. Nu există conflict între M. S. Regele și primul ministru. Nu există nici o controversă și nici nu trebuie să existe controverse*”.²⁴ Declarația primului-ministru exprimă clar obiectivele P. C. R., victoria în alegeri, iar pentru asta trebuiau să facă tot ce le stătea în putință, chiar dacă era nevoie de o „*alianță*” cu regele Mihai. La acea vreme, șeful guvernului încă avea nevoie de popularitatea regelui, dacă dorea să-și îndeplinească obiectivul, așa că a acționat ca atare. Nu era încă momentul începerii unui conflict

²⁰ Andrei Muraru, „Alegerile din noiembrie 1946 din Iași”, p. 436.

²¹ Vezi, *Lupta Moldovei*, an II, număr 133, marți 18 iunie 1946, p. 1.

²² Vezi, Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României*, p. 69.

²³ Pentru a vedea în detaliu munca depusă de comuniștii ieșeni amintiți și funcțiile deținute de aceștia atât în perioada interbelică, cât și după vezi: Florica Dobre (coord.), *Membrii C. C. al P. C. R. 1945-1989*, București, Editura Enciclopedică, 2004.

²⁴ *Lupta Moldovei*, an II, număr 132, marți 11 iunie 1946, pp. 1-5.

cu monarhia deși, conform planului de comunizare pe trei ani remis de un emisar sovietic, abolirea monarhiei era pusă pe primele locuri.²⁵

Încă de la începutul campaniei, partidele „istorice” au fost puse în situația de a nu fi lăsate să-și desfășoare campania electorală în liniște, fiind suspectate de compromisuri în regimul anterior și supuse „epurărilor” și discreditărilor publice.²⁶ Astfel, ruperea afişelor partidelor maniste și brătieniste și înlocuirea lor cu cele „democrate” a devenit o modă electorală,²⁷ doar comuniștilor fiindu-le permis să le rupă deoarece nu erau un partid compromis, ba mai mult, salvaseră țara, alături de Uniunea Sovietică, din pragul dezastrului. Mai mult decât atât, pe lângă ruperea afişelor, membrilor celorlalte partide nu li se permitea să lipească afişe, menționându-se cazul unui cetățean din tramvai căruia i s-a interzis să lipească manifeste cu Maniu pe motiv că ar fi „reaționare”.²⁸

De asemenea, studiind dosarele din secția de Educație Politică a P. C. R. prezente în cadrul Serviciului Județean Iași al Arhivelor Naționale, se observă între rapoartele membrilor comuniști din teren, o oarecare contradicție. Pe de o parte se menționează împărțirea afişelor fără să fi întâmpinat vreo problemă, dar o altă serie de rapoarte menționează existența unei opoziții ferme. Greutăți în împărțirea afişelor au întâmpinat în Păcurari, unde tovarășul Agape semnalează că lupta electorală a fost crâncenă, din cauza tinerilor „reaționari” care au reproșat activiștilor comuniști că la ședința din celule, blocul urma să fie înarmat cu arme de foc.²⁹ Deși membrii comuniști au încercat să dezmință aceste afirmații, cunoaștem din rapoartele vremii că cei care au supravegheat alegerile au fost sovieticii înarmați,³⁰ iar membrii partidului au primit și ei arme, astfel explicându-se „liniștea”

²⁵ Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu (coord.), *Forme de represiune în regimurile comuniste*, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 124.

²⁶ S. J. I. A. N., *Fond Comitetul Județean Iași al P. C. R.*, dosar nr. 20/1946, f. 147.

²⁷ Într-un raport de activitate al unui activist de partid din cadrul celei Prefectură, pe numele său Perju Dumitru, se menționează, printre alte lucruri, că cel amintit a rupt afişe maniste și în loc a lipit ale B. P. D., acest lucru nefiind un caz singular. Vezi, *Ibidem*, f. 7.

²⁸ Raportul îi aparține lui Froim Adolf care menționează un incident în Tramvaiul Păcurari-Copou, cu „un agent al lui Maniu”, care a lipit afişe cu semnul ochiului. Raportul nu menționează reacții violente din partea celor două tabere, semn că membrul P. N. T. a renunțat la acțiunea lui astfel încât să nu se ajungă la altercații. Vezi, *Ibidem*, f. 106

²⁹ *Ibidem*. f. 105

³⁰ Aceste afirmații sunt întărite și de observațiile reprezentantului american în Comisia Aliată de Control din România, Schuyler, care a fost prezent în ziua alegerilor: „[...] Campania electorală fusese o farsă în întregul sens al cuvântului. Național-țărăniștii și liberalii au fost împiedicați să țină orice întrunire publică, fiecare încercare fiind anihilată de civili înarmați cu băte și pistoale [...] Tuturor celor care serviseră în armată în timpul campaniei anti-sovietice li s-a interzis dreptul la vot [...] Toate zărele de opoziție au fost interzise... în ziua alegerilor sute de camioane și autobuze au circulat în jurul satelor încărcându-și suporterii și ducându-i la secțiile de votare”. Vezi, Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Sovietizarea României*, pp. 67-68.

din momentul desfășurării alegerilor.³¹ De altminteri, rapoartele activiștilor comuniști sunt extrem de importante pentru că indică starea de spirit a populației. Într-unul din rapoarte se semnalează că în comunele Țuțora, Osoi și Popricani activiștii comuniști „au fost amenințați cu paru de țărani, aceștia alungându-i din sat, la instigarea primarilor care erau maniști”,³² iar în comuna Tomești țăranii nu vroiau „să voteze cu soarele ca să nu li se ia ogoarele, ci cu ochiul ca să vadă ce fac”,³³ aceștia acuzând guvernul de lipsa alimentelor sau de scumpirea acestora. Asemenea situații s-au întâlnit în mai toate satele din județ, ceea ce demonstrează că populația era împotriva guvernului Petru Groza și a P. C. R.

Pe lângă munca din teren depusă de comuniștii locali, aceștia au dezlănțuit în presa locală o propagandă incomensurabilă. În mai toate numerele din „Lupta Moldovei”, organul Comitetului Regional Moldova al P. C. R., au apărut articole prin care s-a încercat promovarea guvernului Groza și B. P. D. În acest caz, ținând cont că încă de la 23 ianuarie 1945 nu mai era îngăduită apariția nici unei publicații zilnice sau periodice, fără acordul Înaltului Comandament Aliat (sovietic), conform unei circulare venite pe adresa prefecturii din Iași,³⁴ promovarea cabinetului prezidat de Petru Groza în societatea ieșeană devenea deja un mod de îndoctrinare, fiind greu pentru populație să mai discearnă adevărul. Nici pe plan național situația nu stătea mai bine, și chiar în ciuda asigurărilor date de guvernul Groza de a asigura libertatea presei, singurele publicații ale opoziției care reușeau să mai apară erau „Dreptatea” și „Liberalul”,³⁵ dar care nici într-un caz nu aveau tirajul pe care îl cunoștea „Scânteia” în acea perioadă. De asemenea, într-un raport al celulei comuniste din cadrul prefecturii județului Iași către Comitetul Județean al P. C. R., se preciza că toți funcționarii trebuiau să se aboneze la „Moldova Liberă” și „Scânteia”, precum și să-și achiziționeze câteva cărți, cel mai probabil cărți ce conțineau ideologia marxist-leninistă. Ținând cont că astfel de practici se întâlneau în cadrul tuturor celulelor din județ, propaganda inițiată de comuniștii locali a atins cote greu de prevăzut.

Odată ce campania electorală s-a apropiat de sfârșit, munca comuniștilor ieșeni s-a intensificat. Într-un plan de muncă al Comitetului Județean Iași al P. C. R., pentru intervalul 1 septembrie și 7 noiembrie 1946, pe primul loc s-a pus campania electorală. În acest plan se vorbește detaliat despre cum ar trebuie să se desfășoare campania în aceste ultime două luni, și munca concretă pe care fiecare

³¹ Într-un raport al simpatizanților partidului trimis pe teren se menționează, printre altele, că „alegerile s-au desfășurat fără incidente”, acesta nefiind un caz singular. Vezi, S. J. I. A. N., *Fond Comitetul Județean Iași al P. M. R.*, dosar nr. 20/1946, f. 172.

³² *Ibidem*, f. 92

³³ *Ibidem*, f. 57

³⁴ S. J. I. A. N., *Fond Prefectura Județului Iași*, dosar nr. 2/1945, f. 9-10.

³⁵ Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu *Forme de represiune în regimurile comuniste*, p. 127.

membru o avea de făcut.³⁶ Se preciza, printre alte lucruri, că trebuiau să se formeze echipe de electori atât fixe, cât și mobile, în fiecare comună și cartier din județ. Trebuiau să se facă conferințe administrative pe plăși cu toate autoritățile administrative, să se promoveze platforma program al B. P. D. și a legii electorale în masă, iar difuzarea ziarelor trebuia să se facă din „casă în casă”. Toate aceste subpuncte din planul de muncă arată minuțiozitatea cu care organizația locală a partidului a pregătit campania și alegerile din noiembrie 1946.³⁷ Concomitent cu aceasta, conform organului Comitetului Regional Iași al P. C. R., se pare că în județ s-au desfășurat mai multe adunări populare, în urma cărora candidații B. P. D. au fost aclamați.³⁸ Cel mai probabil, asemenea adunării au existat, dar nu de mărirea celor prezentate în oficiosul local al partidului și nici într-un caz manifestanții nu s-au adunat din propriile considerente, ci mai degrabă au fost atrași de activiști comuniști.

În orice caz, chiar dacă situația în județ le era oarecum favorabilă, comuniștii dețineau deja controlul administrației locale, și nu în ultimul rând aveau Armata Roșie la îndemână, acest lucru nu a contat foarte mult, deoarece munca depusă a fost aceeași, iar obiectivul era bine trasat, partidul trebuia să câștige detașat alegerile. Nu în ultimul rând, chiar pe 19 noiembrie 1946, în „Lupta Moldovei” apar articole care privesc doar alegerile, celelalte probleme fiind lăsate în plan secund. De asemenea, de aici aflăm și componența listei B. P. D.-ului din județul Iași.³⁹

Un caz paradoxal s-a petrecut la secția V de votare, unde delegat din partea B. P. D. a fost Saul Zilberman. Acesta a notat în raport că „s-au numărat 1541 de voturi pentru B. P. D., iar președintele a acordat 1769. Voturi reale aproximativ pentru B. P. D. 1300, iar pentru Maniu, 146, celorlalte partide fiindu-le anulate voturile”.⁴⁰ La o altă secție de votare, cea de la Școala Principele Ferdinand, delegatul comunist semnalează același număr de voturi: „1769 pentru B. P. D. și 146 pentru Maniu”.⁴¹ Se pune întrebarea dacă există posibilitatea ca în două secții de votare să fie același număr de voturi? Probabil că da dacă se aplică principiul lui Stalin, „nu contează cine votează, contează cine numără voturile”.

³⁶ S. J. I. A. N., *Fond Comitetul Județean Iași al P. M. R.*, dosar nr. 1/1946, f. 304.

³⁷ Principalele sarcini care trebuiau îndeplinite în ultimele două luni de campanie electorală, conform acestui plan de muncă, au fost: campania electorală, întărirea partidului, întărirea organizației de masă, colaborarea cu F. U. M. și B. P. D., reconstrucția și finanțele. Pentru o varietate mai amănunțită a planului vezi: *Ibidem*, f. 304-305.

³⁸ *Lupta Moldovei*, an II, număr 154, marți 12 noiembrie 1946, p. 1.

³⁹ Lista era compusă din Gheorghe Vântu-avocat, dr. V. Rășcanu-profesor universitar, Andrei Oțetea-rectorul universității, Susman Emil-ziarist, dr. V. Mârza-conferențiar universitar, T. Zipa-avocat, Ion Niculi-muncitor tipograf, Virgil Ionescu-muncitor ceferist, Ion Niță-plugar. Vezi: *Ibidem*, an II, număr 155, marți 19 noiembrie 1946, p. 1.

⁴⁰ S. J. I. A. N., *Fond Comitetul Județean Iași al P. M. R.*, dosar nr. 20/1946, f. 86

⁴¹ *Ibidem*, f. 103

În acest mod, cu toate manevrele comuniste duse până la extremă uneori, rezultatul scrutinului a fost mai mult decât anticipabil. Ținând cont de victoria răsunătoare pe care au obținut-o comuniștii pe plan național și de meticulozitatea organizării acestor alegeri în județ, B. P. D. a câștigat detașat alegerile, reușind să obțină, nici mai mult nici mai puțin, de 8 mandate de deputat din nouă posibile. Din aceste 8 mandate, doar unul singur a fost luat de P. C. R., prin persoana muncitorului tipograf, Ion Niculi.⁴² Această situație se întâlnește, probabil pentru că, comuniștii locali doreau să promoveze în rândul populației că și un muncitor, poate oricând candida pentru un loc de deputat în Parlamentul României, promovând astfel o egalitate între clasele sociale. De asemenea, luând în considerare profesia pe care o avea Ion Niculi, acesta ajutând partidul în acțiunea de tipărire a ziarelor și manifestațiilor din campania electorală, a fost astfel recompensat cu un loc de deputat în Parlamentul României. De altfel, Ion Niculi a fost mult mai mediatizat în presa locală în detrimentul unor oameni cu o anumită pregătire precum Andrei Oțetea, rectorul universității sau profesorul V. Rășcanu, care, de asemenea, au candidat pe lista B. P. D. din județul Iași.

Imediat după numărarea voturilor, care arătau victoria de necontestat a comuniștilor și aliaților săi, oficioasele partidului din toată țara vuiau în fața victoriei răsunătoare a „*democrației*” în detrimentul „*reacționarilor fasciști*”. La Iași, în „*Lupta Moldovei*”, oficiosul regional al partidului, s-a scris că „*populația a manifestat pentru marea victorie a Blocului Partidelor Democratice*” în urma unui meeting din Piața Unirii. Concomitent, conform oficiosului amintit, toate fabricile din oraș au fost închise pentru ca „*oamenii să se poată bucura pentru această victorie răsunătoare*”.⁴³ Acestea au fost câteva din declarațiile comuniștilor locali, imediat după alegeri. Entuziasmul în rândul activiștilor de partid era nemărginit, dar pentru societatea ieșeană nu era nimic special, decât speranța că noua putere va aduce pacea mult dorită. Doar o parte a populației ieșene vedea în comuniști un nou început după un război greu, care a secăt județul de resurse, iar muncitorii vedeau P. C. R. ca protector al intereselor lor. Acum opinând că în toată țara diferența a fost de așa natură, practic mandatul

⁴² Ion Niculi, un tipograf recunoscut printre comuniști ca fiind unul dintre cei mai vechi, cu o activitate în rândul muncitorilor din Iași, încă din timpul „ilegalității”. Datele oficiale despre acesta, îl plasează ca fiind membru activ încă de la începutul anilor '20 în funcția de secretar al comisiei locale a Sindicatelor Unitare din Iași (1923), ajutor de primar al Iașului (1926-1927) și membru activ în organizațiile cu statut legal controlate de comuniști (Blocul Democrat, Liga Muncii, Amicii U. R. S. S.). După alegerile din 1946 acesta a devenit deputat de Iași și ulterior vicepreședinte al Adunării Deputaților și membru al Marii Adunări Naționale din 1948. Ca și alte personalități comuniste, nici el nu a scăpat de arestările din perioada interbelică, trecând pe rând pe la penitenciarele din Chișinău (1933) și Târgu-Jiu (mai-septembrie 1941 și februarie- august 1944). Vezi: Florica Dobre, *Membru C. C. al P. C. R.*, p. 433. Pentru o caracterizare a acestui personaj vezi și Alexandru Voitin, *Însemnările unui ucenic politic de odinioară*, București, Editura Albatros, 1975, pp. 27-28.

⁴³ *Lupta Moldovei*, an II, număr 155, marți 19 noiembrie 1946, p. 1.

obținut de P. N. Ț-Iuliu Maniu, care, de asemenea, a candidat în județul Iași, nici nu mai contează.

Acestea fiind spuse, alegerile din 1946 s-au desfășurat sub auspiciile stării de frică, a dezinformării, cenzurii și controlului asupra fiecărui nivel social și instituțional, ceea ce ilustrează mecanismele aparatului comunist, care au luat amploare după instituționalizarea regimului. Deși au existat cazuri de opoziție, acestea au fost răzlețe și lipsite de unitate, fără a crea o mișcare împotriva regimului. Starea generală a populației era de apatie politică și de îngrijorare în fața viitorului afectat de criză și de secetă. Știrbirea conștiinței politice și a conștiinței de libertate atinsese cote maxime în jurul anului 1946, de aceea bolșevicii români nu au întâlnit o rezistență prea mare, mai ales că au luat foarte în serios această etapă a comunizării, ca și pe celelalte de altfel. Luând în considerare cazul județului Iași, analizat aici și faptul că în decembrie 1945 și ianuarie 1946 filiala locală a P. C. R. nu era pregătită încă pentru câștigarea scrutinului electoral, de acest fapt ar fi trebuit să profite partidele „istorice”, în special țărăniștii. Doar că, aceștia din urmă, conform secretarului general adjunct al P. N. Ț., Nicolae Pascu, nu au fost suficient de abili încât să tragă foloase de pe urma acestui lucru,⁴⁴ oferindu-le astfel comuniștilor ocazia să se pregătească temeinic. Au organizat extrem de minuțios acest scrutin, atât la nivel național prin organizarea generală a alegerilor, cât și la nivel local. Cazul județului Iași, poate fi luat ca punct de reper și pentru celelalte județe, practicile au fost în mare parte aceleași, dictate de Comitetul Central al Partidului. De altfel, odată cu acest scrutin partidul a obținut justificarea conducerii României, parcurgând, astfel, și penultima etapă din planul trasat de Moscova în vederea stalinizării țării.

⁴⁴ Conform lui Nicolae Pascu, Ion Mihalache a fost desemnat de către Iuliu Maniu să viziteze organizațiile partidului din Vechiul Regat. Erau vizate în special acele părți din Moldova care fuseseră sub ocupația Armatei Roșii dinainte de 23 august 1945 și care posterior acestei date au rămas sub conducere comunistă. S-a socotit că prin contactul direct cu cetățenii din acele locuri se putea răspândi mai mult entuziasm și putere de luptă în cercurile mai largi ale populației, ținând cont că Ion Mihalache se bucura de un imens prestigiu și autoritate în Vechiul Regat. Doar că acesta a fost de acord cu ideea în sine dar nu a dorit să fie el cel care o implementează, astfel a fost ales Nicolae Penescu care era un necunoscut pentru populație, iar vizita sa nu a avut efectul scontat. De altfel, conform aceluiași autor, Nicolae Penescu, din prudență, nu a vizitat și Nordul Moldovei și Bucovina, adică tocmai locurile care fuseseră vizate de conducerea partidului. Vezi, Nicolae Pascu, *În mijlocul vâltorii-note și amintiri politice*, București, Editura Enciclopedică, 2010, pp. 318-319.

The Romanian Communist Party and the Preparing of the Elections from 19th November 1946. Case Study: Iași County

(Abstract)

In this study, the object of discussion is the electoral strategy of the Communist Party reported to Iași and also I presented the electoral campaign and the course of the elections that aimed the ex-capital of Moldavia. In the first part of this study, I followed the organisation of the elections from the interior of the P. C. R., the debates and also the applications of the County Committee from Iași, regarding the decisions that were made. In that way, I showed a kind of disorganization of the communists from Iași by the end of 1945 year and the beginning of the next year. The „*purification*” of the public administration was not ended yet and the organization itself from the interior of the party was malfunctioning, showing that the local communist administration was not ready yet to gain an eventual election ballot but efforts for that were made and in this study I presented a few. The last part of this study refers exclusively to the electoral campaign and to the course of the elections. Starting from the reasons for which B. P. D. chose Iași county as place to open the electoral campaign, on the base of studying the Regional Committee Moldova organ of P. C. R. „Moldavia Fight” („Lupta Moldovei”), I highlighted the instituted propaganda by the communists in media and its influence in communization of the county. On the base of the County Committee Iași of P. C. R. founs, within Iași County Department of National Archives I presented the manner of organisation of the electoral precedential campaign of the elections by the local filial of the communist party such as the winning to be assured in the county.

Keywords: election campaign, election ballot, political maneuvers, democracy, the mood of the population.

**DE LA „ELIBERAREA NAȚIONALĂ A ROMÂNIEI” LA
„REVOLUȚIA DE ELIBERARE SOCIALĂ ȘI NAȚIONALĂ,
ANTIFASCISTĂ ȘI ANTIIMPERIALISTĂ”. REINTERPRETĂRI
DISCURSIVE ALE ZILEI DE 23 AUGUST ÎN TIMPUL
REGIMULUI COMUNIST (1945-1989)**

**Ionuț Mircea Marcu
Universitatea din București**

Problematica legitimării politice reprezintă unul dintre subiectele cele mai interesante de analiză istorică și politologică. Utilizarea unui anumit tip de discurs politic de factură istorică în sens legitimator nu este o caracteristică exclusivă a regimurilor comuniste, nici măcar a celor totalitare sau dictatoriale, ci reprezintă o modalitate des întâlnită, în forme mai subtile sau mai evidente, de justificare a organizării politice a unei societăți.

Foucault observa că modul de construire a cunoașterii face ca aceasta să treacă printr-un proces de distribuire, repartizare și chiar atribuire. Astfel, aceasta se bucură de un sistem instituțional care exercită asupra formelor alternative de cunoaștere diverse presiuni. Producerea discursului este controlată, organizată și selecționată în toate societățile. Acest lucru face ca indivizii să-și definească apartenența la o doctrină prin împărțirea unui set de idei fundamentale.¹ Relația putere-cunoaștere, considera același autor, a fost percepută ca antitetică. În fapt însă, puterea produce cunoaștere, cele două fiind elemente strâns legate între ele.² În mod firesc, orice formă de regim dominant caută să se legitimeze prin intermediul unor idei ce pot fi prezentate ca fiind universal valabile. Un exemplu în acest sens este cel al ideologiei care revendică statutul de știință. Potrivit lui Marx însuși, ideologia „burgheză” falsifică realitatea prin utilizarea unor modalități de reprezentare a socialului ce deformează adevărul.³ După cel de-al Doilea Război Mondial, ideologia societăților „democrat-populare” capătă aspectul unui cod universal

¹ Michel Foucault, *Ordinea discursului. Un discurs despre discurs*, traducere de Ciprian Tudor, București, Editura Eurosong&Book, pp. 10-37.

² Idem, *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, traducere de Bogdan Ghiu, București, Editura Humanitas, 1997, p. 62.

³ Paul Ricoeur, *Eseuri de hermeneutică*, traducere de Vasile Tonciu, București, Editura Humanitas, 1995, pp. 277-278.

valabil, capabil să interpreteze orice eveniment, fie că este din trecut, fie că este din viitor, pentru a legitima regimul.⁴

Filosofia teleologică marxistă a transformat radical paradigma istoriografică. Științele umaniste nu mai erau terenul incertitudinii, al experimentului, al interpretării, ci deveneau instrumente tautologice care verificau sensul ontologic al comunismului. Statul comunist, care își propunea să controleze producția istoriografică, nu putea dialoga cu un trecut altfel decât perfect, iar interpretările diferite nu erau acceptate, în mod special în cazul temelor sensibile. Istoria nu mai este o formă de interogație interpretativă a trecutului, ci are un rol de instrument al pedagogiei sociale, în vederea transmiterii ideilor de patriotism.⁵

Ziua de 23 august, ziua „națională” a regimului comunist din România, era în mod firesc integrată unui ansamblu mai larg și mult mai complex de construcții politico-istorice cu rol legitimator. Schimbările ce apar cu privire la interpretarea zilei de 23 august țin atât de realități politice interne, cât și de cele internaționale.

Contextul României comuniste este în mod evident unul diferit de al regimurilor democratice. Producerea discursului politic era controlată de un emițător hegemonic (partidul-stat) care își propunea să transfere acest set de idei cu rol legitimator către totalitatea populației. În această structură legitimatoare, ziua de 23 august avea cel mai important rol. Așa cum vom observa pe parcursul cercetării, atenția regimului pentru configurarea discursului cu privire la evenimentele din august 1944 a fost constant la un nivel ridicat, „momentul 23 august 1944” reprezentând cheia de boltă a întregii arhitecturi ideologice a regimului comunist din România.

Discontinuitățile evidente din interiorul discursului politic legitimator emis de regimul comunist din România pot fi înțelese în contextul tranziției de la un internaționalism proletar de inspirație sovietică la un naționalism ceaușist care integra influențe atât specifice extremei drepte românești interbelice, cât și diverse curente asiatice, dar și o parte a tradiției specifice leninismului. Emanuel Copilaș a încercat să ofere cea mai cuprinzătoare analiză cu privire la rolul naționalismului în regimurile de sorginte comunistă. Pentru autor, partidele leniniste se confruntă cu o dilemă fundamentală, aceea de a se transforma, prin cucerirea puterii, din partide de revoluționari în partide-stat. Astfel, regimurile leniniste redefinesc ideologic naționalismul, preluat din discursul politic specific liberalismului sau al extremei drepte interbelice. Cu toate acestea, la nivelul propagandei oficiale, termenul de „naționalism” este utilizat ca o acuză la adresa tuturor celor care contestau autoritatea hegemonică a Moscovei. România sau China, intrate în conflict cu U.

⁴ Andi Mihalache, „Putere, ideologie, epistemă: rescrierea trecutului și reeducarea istoricilor în anii democrației populare”, în Ovidiu Pecican (ed.), *România comunistă: istorie și istoriografie*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2012, p. 78.

⁵ Gabriel Marin, *Apprendre l'Histoire à l'école communiste. Mémoire et crise identitaire à travers les manuels scolaires roumains*, Préface de Violeta Barbu, Paris, L'Harmattan, 2013, p. 60.

R. S. S., au fost acuzate de aceasta din urmă de „îngustime națională”. Făcând trecerea la naționalismul ceaușist, Emanuel Copilaș insistă că acesta este un naționalism leninist, de extremă stângă, care totuși preia multe elemente dintre cele specifice naționalismului clasic, de dreapta sau extremă dreaptă. Autorul observă că are loc o trecere de la un perenialism moderat în propaganda regimului dejist la o dimensiune eminent primordialistă a discursului naționalist ceaușist. Pentru această perioadă, autorul folosește conceptul de naționalism pseudo-hegemonic pe care îl definește prin următoarele caracteristici: *„incapacitatea naționalismului existent între 1965 și 1989 de a se transforma realmente într-o hegemonie, chiar dacă era produs de către o instanță hegemonică privilegiată la nivelul emiterii și distribuirii cunoașterii oficiale, la neputința de a se transforma într-un discurs dacă nu unanim, atunci cel puțin general acceptat, la imposibilitatea de a convinge populația de universalitatea ei, fie ea limitată la granițele țării, de identitatea deplină de valori, interese și modalități de acțiune prezumtiv existentă între politic (partid) și socialul permanent traversat și acaparat de tendințe individualiste, mic-burgheze, ostile, fie și pasiv și dintr-o diversitate de direcții, proiectului revoluționar oficial”*.⁶

În cadrul naționalismului pseudo-hegemonic, istoria devine un element nodal al propagandei oficiale. Dacă în perioada lui Gheorghe Gheorghiu-Dej continuitatea bimilenară a poporului român era menționată trecător, în timpul conducerii lui Nicolae Ceaușescu aceasta devine esențială pentru regim. Folosind termenii lui Eric Hobsbawn, Copilaș observă că avem de-a face cu o tradiție inventată, cu o reinterpretare a trecutului pornind de la dezbaterile politico-ideologice ale prezentului. Pe lângă dimensiunea sa „istorică”, naționalismul ceaușist a avut și o puternică dimensiune militară. Pe lângă doctrina „războiului întregului popor”, Ceaușescu recreează pe 21 august 1968 Gărzile Patriotice, în contextul în care trupele Organizației Tratatului de la Varșovia înăbușiseră Primăvara de la Praga.⁷

Obiectivul prezentului studiu este de a interpreta schimbările suferite la nivel interpretativ de discursul oficial cu privire la evenimentele din 23 August 1944 și modul în care respectivele schimbări sunt utilizate de regimul comunist din România pentru a se legitima. Nu avem în vedere o analiză a istoriografiei din perioada cercetată, ci în mod exclusiv a discursului politic, așa cum se manifesta acesta prin intermediul propagandei oficiale. Pentru aceasta, vom utiliza ca sursă istorică principală articolele publicate în „Scânteia”, pe care le vom completa cu informații provenite din documente de la Arhivele Naționale Istorice Centrale, dar și articole din revista de popularizare a istoriei „Magazin Istoric”, foarte bine receptată de public în epocă, cu un tiraj probabil impresionant.⁸ Nu vom avea în

⁶ Emanuel Copilaș, *Națiunea socialistă. Politica identității în Epoca de Aur*, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 157.

⁷ *Ibidem*, passim.

⁸ Nu cunoaștem tirajul revistei, însă putem observa destul de ușor gradul ridicat al popularității acesteia prin modul în care aceasta a rămas în memoria multor persoane după 1989.

vedere articolele publicate în revistele de specialitate deoarece acestea se adresau doar unui public specializat.

Cercetarea de față nu își propune să fie una exhaustivă. Având în vedere specificul temei, care supune analizei în mod special utilizarea unui construct politico-istoriografic pentru legitimarea unui regim comunist, se vor utiliza tipologiile discursive ce erau adresate, și accesibile, unui număr mare de oameni, cu privire la acest construct. Vom avea în vedere, astfel, discursurile din cadrul manifestațiilor publice ce se organizau în fiecare an de 24 august. Pe lângă discursuri propriu-zise, acolo unde este relevant pentru argumentație se va face trimitere și la unele aspecte de natură organizatorică. Demersul de cercetare nu este unul care să își propună să emită contribuții despre dezbaterile academice cu privire la evenimentele din august 1944, ci să analizeze în mod exclusiv acel tip de discurs care era promovat și adresat întregii populații.

Metodologia utilizată are în vedere un demers comparativ, analiza de conținut și cea de discurs având rolul de a identifica și de a explica atât caracteristicile discursului legitimator din perioada comunistă cu privire la 23 august, cât și de a utiliza contextualizarea pentru a oferi o viziune cât mai aproape de „adevărul istoric” cu privire la motivele pentru care regimul își schimbă în mod radical tipologia discursivă.

În privința interpretării momentului 23 august 1944 putem utiliza o împărțire în patru etape. Aceasta are în vedere caracteristicile generale, identificate de-a lungul cercetării. Prima etapă (1944-1948) este o etapă de tranziție, în care discursul legitimator începe treptat să se configureze. A doua parte (1948-1964) este etapa în care rolul Armatei Roșii este considerat primordial în înlăturarea regimului lui Ion Antonescu. A treia etapă (1964-1971) este una de tranziție spre naționalismul ceaușist și cultul personalității, în care rolul comuniștilor români devine din ce în ce mai important. A patra și ultima etapă (1971-1989) este cea în care apare conceptul de „*revoluție de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă*”, în contextul derivei regimului înspre naționalismul exacerbat. Firește că bornele cronologice stabilite în acest articol nu trebuie înțelese ca puncte fixe, care produc rupturi ireversibile, ci mai degrabă ca instrumente ale cercetării în vederea stabilirii unei narațiuni istorice cât mai coerente. Istoria comunismului românesc nu este nici istoria rupturilor, dar nici a continuităților, iar în privința temei de față anumite procese istorice încep mai devreme, variază ca ritm, sau încep chiar mai târziu decât ar fi fost de așteptat.

Tranziția către stalinism

În momentul în care începe procesul de stalinizare a României, P. C. R., proaspăt ieșit din ilegalitate, suferă de cel puțin două probleme fundamentale. În primul rând, numărul foarte redus de cadre făcea ca aparatul de partid disponibil să

fie insuficient. În al doilea rând, foarte relevant pentru cercetarea de față, comuniștii aveau o acută lipsă de legitimitate. Mișcare și curent politic aproape irelevante înainte de război, comunismul românesc nu reușise să iasă din anonim în perioada interbelică. Din această cauză, de maximă importanță a devenit configurarea unui discurs care să confere o oarecare urmă de legitimitate pentru P. C. R.

Noul regim instaurat după 1944 a trebuit să găsească o modalitate prin care să mimeze legitimitatea. Așa cum a observat Andi Mihalache, în primii ani comuniștii s-au revendicat de la „*legătura cu viața*”, de la faptul că numai ei puteau înțelege realități ce țineau de război, foamete sau criză economică, în timp ce adversarii lor erau ruși de interesele maselor populare. Comuniștii s-au legitimat prin cultul acțiunii, prin faptul că anunțau un program bazat pe reforme radicale.⁹

Prima perioadă (1944-1948) este caracterizată prin faptul că tipologia discursivă cu privire la 23 august nu fusese încă construită cu desăvârșire. Etapă de tranziție în ansamblul său, în acești ani discursul despre 23 august face trimitere atât la Uniunea Sovietică, dar încă păstrează unele trimiteri mai nuanțate. Relevanța zilei de 23 august este conștientizată încă din 1945 de către comuniști. Într-un document cu titlul „Teze pentru 23 august” se arată că „*23 august să nu fie o simplă sărbătoare, să fie un efort mobilizator pentru munca de reconstrucție*”.¹⁰ Ziua se prezintă ca fiind una națională, în care este inclus întregul popor. „*Dela un capăt la cealalt al țării, poporul a sărbătorit prima aniversare a zilei de 23 august și întoarcerea de pe front a victorioaselor noastre armate*”,¹¹ arăta „Scânteia”.

Ziua de 23 August este prezentată într-o broșură editată de Ministerul Propagandei în 1945 ca „*ziua națională*” a poporului român. Cea mai importantă zi din calendarul politic al noului regim, ziua întoarcerii armelor și a trecerii în tabăra Națiunilor Unite. La nivel propagandistic, 23 august începe să reprezinte punctul nodal al întregului eșafod discursiv: „*23 august este sărbătoarea națională a poporului român. În această zi s-au prăbușit lanțurile robiei hitleriste pentru țara noastră, în această zi poporul întreg a scăpat de tirania călăului Antonescu și a regimului său. La 23 august, România, prin sfărparea jugului hitleristo-antonescian, își recapătă libertatea națională și se smulge din războiul criminal ce a fost nevoită să-l ducă împotriva Uniunii Sovietice și a Națiunilor Unite, îndreptând armele de la această dată istorică alături de glorioasa Armată Roșie, luptând cot la cot cu ea, pentru alungarea ocupanților hitleriști și a slugilor lor din călcăiul lui Antonescu, a redat țării posibilitatea de a reintra cu cinste în rândurile Națiunilor Unite. Azi, când ne aruncăm privirea în urmă, când facem o revizuire a evenimentelor trecute, constatăm că din experiența amară făcută sub regimurile reacționare și fasciste, poporul român are de unde să*

⁹ Andi Mihalache, „Putere, ideologie, epistemă”, p. 85.

¹⁰ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare A. N. I. C.), *Fond C. C. al P. C. R. Agitație și Propagandă*, dosar nr. 48/1945, f. 14-15.

¹¹ *Scânteia*, 25 august 1945, p. 1.

tragă învățătură pentru viitor; el va ști s-o folosească și s-o desvolte în lupta sa pentru libertate, democrație și progres".¹²

Foarte interesant și revelator pentru cum era construit discursul legitimator despre 23 august în 1945 este faptul că primele două pagini ale broșurii citate redau două chipuri: regele Mihai și Stalin.

Treptat, P. C. R. începe să-și impună din ce în ce mai mult propria viziunea despre 23 august. Începând să fie confiscată de comuniști, ziua de 23 august este considerată începutul unei succesiuni de etape care au dus la obținerea victoriei totale de către comuniști și aliații acestora. Gheorghiu-Dej prezenta această viziune în 1946: „23 august, 6 martie, bătălia alegerilor, alcătuiesc inelele unui și aceluiși lanț al luptei duse de clasa muncitoare și de poporul român pentru libertate, pentru bunăstarea materială, culturală și politică a maselor (sic!) populare din România”.¹³ Propaganda susținea faptul că ziua de 23 august a reprezentat o cotitură majoră în istoria României, care deschidea o epocă nouă: „Sărbătorim a treia aniversare a răsturnării dictaturii fasciste antonesciene, a ieșirii țării noastre din războiul criminal hitlerist. Sărbătorim marea cotitură istorică pe care a realizat-o poporul român în ziua de 23 august 1944, când țara noastră a rupt cardășia cu Hitler, și gonind de la cârma țării pe trădătorii antonescieni, poporul român a întors armele împotriva cotropitorilor hitleriști și a pornit la luptă pentru a clădi o Românie nouă, democratică”.¹⁴

23 August era începutul unei noi etape în istoria României, etapa „dictaturii proletariatului”: „Actul de la 23 august înseamnă deschiderea unui capitol nou în istoria României: capitolul luptei poporului și a Armatei Române alături de Armata Roșie și de aceia aliată împotriva cotropitorilor hitleriști până la definitivă lor zdrobire”.¹⁵

Observăm faptul că utilizarea Uniunii Sovietice ca referențiar legitimator devine din ce în ce mai prezentă, iar după 1948 va deveni singurul tip de instrument legitimator prezent, cel puțin până în anii '60.

Epoca stalinismului

Înlăturarea monarhiei și instaurarea republicii populare încheie prima etapă a analizei de față. După 1948, când regimul reușește să elimine orice eventuale surse de discurs alternativ, trimiterile la Uniunea Sovietică sunt cele care au rolul de asigura legitimitate regimului: „Ziua de 23 August 1944-ziua eliberării României de către eroica și invincibilă Armată Sovietică, ziua doborârii dictaturii fascisto-antonesciene de către forțele populare patriotice, conduse de Partidul Comunist Român”.¹⁶

¹² Ministerul Propagandei, *23 August, Sărbătoarea Națională a Poporului Român*, București, 1945, p. 1.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Scănteia*, 24 august 1947, p. 1.

¹⁵ *Ibidem*, 24 august 1946, p. 1.

¹⁶ Institutul de Istorie a Partidului de pe lângă C. C. al P. M. R., *Zece ani de la eliberarea patriei noastre, 23 August 1944-23 August 1954*, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1954, p. 5.

La începutul regimului „*democrat-popular*”, dependența față de Uniunea Sovietică reiese în mod evident inclusiv analizând propaganda regimului. Articolele publicate în „*Scânteia*” în jurul zilei de 23 august fac referire extensiv la rolul Armatei Roșii în victoria împotriva Germaniei naziste. Nivelul de dependență se traduce la nivel propagandistic în acreditarea ideii că este exclusiv meritul sovieticilor pentru prăbușirea regimului antonescian: „*Prin victoriile epocale ale Armatei Roșii, poporul român a rupt lanțurile robiei hitleriste și antonesciene. Prin eroismul soldaților săi, țara se găsește astăzi în rândurile națiunilor victorioase*”.¹⁷ Ana Pauker, liderul *de facto* al României populare, cel puțin în primii ani, vede ca principală explicație prezența Armatei Roșii pentru eliminarea de la putere a mareșalului Ion Antonescu. Mai mult decât atât, făcând trimitere la alte momente esențiale pentru mitologia regimului, ea explică eșecul acestora tocmai prin lipsa ajutorului „*fratelui mai mare de la Răsărit*”: „*În răsturnarea de la 23 August, ca și în războaiele țărănești din 1907, ca și în luptele muncitorești din 1917-1920 și în cele din Februarie 1933, ca și în întreaga istorie a mișcării revoluționare din țara noastră, s-au împletit doi factori cu caracter permanent și în continuă dezvoltare (sic!): pe de o parte, lupta de însemnătate internațională pe care a dus-o cel mai înaintat detașament-proletariatul mondial sub conducerea partidului său de avangardă, Partidul Bolșevic; pe de altă parte, lupta împotriva exploatării și asupririi forțelor lăuntrice ale poporului muncitor din România. 23 August 1944 a fost realizat însă în condiții care încă nu existau sau nu erau coapte în 1907 sau în 1918-1920 [...] Numai prezența și puterea de neînvins a Armatei Sovietice eliberatoare a zădărnicit planurile ticăloase de intervenție armată ale lacomilor imperialiști americani și englezi în țara noastră*”.¹⁸

„*Eliberarea națională a României*” este conceptul-cheie pentru perioada 1948-1964. Aceasta ar fi fost definită prin faptul că Armata Roșie ar fi eliminat de la putere un regim ce nu servea interesele „*poporului*”, deschizând prin aceasta calea afirmării adevăratelor mase, care până în acel moment fuseseră excluse de la actul politic: „*Eliberarea României de către Armata Sovietică n-a însemnat numai eliberarea națională a țării noastre. Ea a făcut, totodată, posibilă desfășurarea luptei revoluționare a clasei muncitoare, aliată cu țărănimea muncitoare, sprijinită de întreg poporul muncitor, pentru cucerirea puterii din mâinile claselor exploatare, a ferit țara noastră de intervenția armată a puterilor imperialiste, a permis instaurarea și rapida dezvoltare a puterii populare*”.¹⁹

Într-un regim „*internaționalist*”, trimiterele la naționalism pot părea cel puțin bizare. Explicația stă în faptul că „*național*” era înțeles mai degrabă ca partea pozitivă din binomul exploatat-exploatator, în sensul în care făceau parte din corpul național în mod real doar acele clase care reprezentau, conform ideologiei marxist-leniniste, păturile muncitoare ale societății. Exploatatorii, fie ei burghezi, fie chiaburi sau industriaști etc. nu aveau drept interes dezvoltarea reală a României.

¹⁷ *Scânteia*, 24 august 1945, p. 1.

¹⁸ Ana Pauker, *23 August*, București, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1949, pp. 9-10.

¹⁹ Institutul de Istorie a Partidului de pe lângă C. C. al P. M. R., *Zece ani de la eliberarea patriei noastre, 23 August 1944-23 August 1954*, p. 7.

Un alt laitmotiv al propagandei din jurul zilei naționale ține de binomul dictatură-libertate. Conform viziunii lagărului socialist, comuniștii ar deține monopolul asupra caracterului democratic al oricărui regim: „*23 August: sărbătoare a libertăților, prăznuire măreață a biruinței asupra silniciei fasciste și minciunii reacționare. Piatra de hotar între două lumi, lespede de neclintit peste un trecut de robie și umilință, poartă largă și luminoasă spre un viitor măreț și demn. Pe întreg cuprinsul țării, poporul român salută cu mândrie încheierea unui an de la eliberarea sa din cătușele întinericului fascist, încheierea unui an de când a pornit cu hotărâre pe drumul onoarei și independenței naționale*”.²⁰

În mod firesc, întregul discurs este integrat celui cu privire la internaționalismul proletar: „*Noi mergem cu Uniunea Sovietică, siguri de sprijinul ei tot mai puternic. Mână în mână cu democrațiile populare, cu muncitorimea revoluționară a tuturor țărilor, cu toate popoarele mărețului lagăr antiimperialist condus de U. R. S. S., noi pășim înaintea, siguri de viitorul și de soarta noastră*”.²¹

Pe lângă conținutul discursului în sine, organizarea manifestațiilor cu prilejul zilei de 23 august este revelatoare. În 1949, în tribunele din Piața Victoriei, deasupra cărora se afla un uriaș portret al lui Stalin, se aflau fruntașii în producție, militari decorați cu diverse medalii, fruntașii vieții culturale și politice, conducătorii armatei și oaspeții străini. În tribuna centrală aveau locurile rezervate membrii C. C. al P. C. R., în frunte cu Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker și Vasile Luca, alături de reprezentanții U. R. S. S., în frunte cu mareșalul Vorosilov. La ora 9 fix, generalul Gavrilescu Alexandru a ordonat trupelor așezate în careu să prezinte arma pentru onor. Într-o mașină ce intra dinspre Bulevardul Stalin, Gheorghiu-Dej începea apoi inspectarea trupelor. După ce Emil Bodnăraș citea un raport prin care felicita trupele pentru activitatea depusă, diverse unități începeau defilarea.²² În 1949 manifestațiile au fost deschise de cuvântarea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Din prezidiu au mai făcut parte Petru Groza, mareșalul Vorosilov, ambasadorul Uniunii Sovietice la București, Serghei Kavtaradze, alături de reprezentanți ai celorlalte state din blocul socialist. În discursul său, Gheorghiu-Dej a subliniat rolul armatei sovietice în înfrângerea Germaniei naziste și „*eliberarea României*”.²³

După moartea lui Stalin, imaginea acestuia va dispărea, dar referințele la Uniunea Sovietică se vor păstra, deși, treptat, se vor reduce numeric, în contextul creșterii treptate a trimerilor către rolul comuniștilor români în evenimentele de la 23 august. În 1957, de exemplu, parada militară a început la ora 8 dimineața. Piața era dominată de portretele celor trei mari clasici ai marxism-leninismului, iar pe Casa Scânteii fusese așezată o inscripție luminoasă cu textul „*Trăiască 23 august*”. Tribuna centrală era decorată cu motive folclorice românești, iar deasupra fuseseră așezate portretele lui Gheorghiu-Dej, Petru Groza și Chivu Stoica. Spre deosebire

²⁰ *Scânteia*, 25 august 1945, p. 1.

²¹ Ana Pauker, *23 August*, p. 18.

²² *Scânteia*, 26 august 1949, p. 1.

²³ *Ibidem*, 23 august 1949, p. 1.

de cazul anterior, parada începe cu elevii de la școlile militare, urmate de divizii de motorizate și de antiaeriene, de gărzile muncitorești, reprezentanți ai diverselor fabrici și uzine din țară. Parada se încheia cu prezentarea a diferite cale alegorice.²⁴

Procesul prin care se renunță în totalitate la referențiarul sovietic este unul treptat. Ca momente importante în acest proces menționăm: 1952, când grupul Pauker-Luca-Georgescu este eliminat, 1953, când moare Stalin, respectiv 1956, când Hrușciov citește la Congresul al XX-lea al P. C. U. S. celebrul său raport secret. Coroborat cu acest proces de desovietizare, are loc accentuarea discursului naționalist. Inițial relativ timid, acesta își va accelera dezvoltarea de-a lungul deceniului al șaptelea și al optulea.

Tranziția de la stalinism la național-comunism

În anii '60, naționalismul devine din ce în ce mai reticent în a accepta existența unor diviziuni, inclusiv cele de clasă, în interiorul „poporului român” pentru că acest lucru ar fi putut duce cu gândul la ideea existenței unor diviziuni și în interiorul partidului. Idealul național se traduce într-o pretinsă unitate de monolit a întregului popor în jurul partidului, iar mai târziu în jurul lui Nicolae Ceaușescu.²⁵

Trimiterile la Uniunea Sovietică aproape că dispar, rolul comuniștilor români devine vital, iar aceștia sunt prezentați ca unici reprezentanți ai poporului român, înțeles, însă, din acest moment, nu doar ca o parte a întregului corp național, ci în ansamblul său.

Două fenomene încep să-și facă simțită prezența din această perioadă. În primul rând, se discută din ce în ce mai mult despre o acțiune armată, în contextul în care creștea semnificativ rolul forțelor militare în regimul comunist din România. În al doilea rând, observăm faptul că discursul își extinde sfera de aplicare astfel încât să cuprindă întreaga lună august a anului 1944. Nu se mai discută astfel în mod exclusiv despre lovitura de palat din 23 august 1944, ci despre evenimente care s-ar fi desfășurat pe parcursul întregii luni: „*Insurecția armată din august 1944-act de importanță crucială pentru destinul poporului nostru-organizată și condusă de partidul comunist, în colaborare cu toate forțele antifasciste, a dus la răsturnarea dictaturii antonesciene, la scoaterea României din războiul antisovietic și alăturarea ei la coaliția antihitleristă [...] Poporul român s-a angajat cu toate resursele materiale și umane în războiul drept, eliberator, antihitlerist. Armata română, alături de armata sovietică, a alungat prin lupte grele trupele germano-bortyste din Transilvania, eliberând întregul teritoriu al patriei, a luat parte activă la luptele din Ungaria, Cehoslovacia și Austria, luptând cu eroism până la înfrângerea definitivă a Germaniei fasciste*”.²⁶

²⁴ *Ibidem*, 26 august 1957, p. 1.

²⁵ Emanuel Copilaș, *Națiunea socialistă. Politica identității în Epoca de Aur*, p. 189.

²⁶ Ilieș Dragomir, Gheorghe Barbu, „Din cronică eliberării”, în *Magazin Istoric*, număr 9, 1969, p. 2.

Aceste două dimensiuni propagandistice, ce își au originile în această perioadă, vor atinge dimensiuni din ce în ce mai absurde după 1971. Procesul este astfel în mod cert unul treptat, naționalismul nefiind o soluție aleasă brusc, ci impunându-se din ce în ce mai mult de-a lungul epocii comuniste.

Perioada 1964-1971 face legătura între sovietismul accentuat și cultul personalității lui Nicolae Ceaușescu. În această perioadă apare conceptul de „insurecție armată”, care va fi apoi integrat în cel de „*revoluție socială și națională, antifascistă și antiimperialistă*”: „*Semnămul revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă l-a constituit insurecția armată, organizată și condusă de Partidul Comunist Român, în alianță cu alte forțe politice, precum și cu armata. Arestarea guvernului de dictatură militară-fascistă a lui Antonescu a pus capăt politicii antinaționale a celor mai reacționare cercuri burghezo-moșierești românești, a dus la ieșirea României din războiul dezlănțuit de Germania nazistă și la intrarea țării noastre în războiul antifascist, alături de Uniunea Sovietică și de celelalte țări ale coaliției antiblteriste. Înfăptuirea revoluției din august 1944 a constituit rezultatul luptei Partidului Comunist Român, de unire a clasei muncitoare, a țărănimii, a intelectualității, a tuturor forțelor naționale pentru apărarea intereselor întregului popor, a integrității și independenței patriei noastre*”.²⁷

Naționalismul ceașist

După 1971, în contextul instaurării cultului personalității lui Nicolae Ceaușescu, ziua de 23 august ca sărbătoare va fi integrată acestuia, atât prin faptul că P. C. R. va fi prezentat ca fiind singurul care a participat la evenimentele din 23 august 1944, cât și prin utilizarea acestei sărbători pentru a sublinia legătura indisolubilă dintre popor, partid și conducător: „*Desfășurarea glorioasei epopei revoluționare de la 23 August 1944, viața, desfășurarea evenimentelor atesta că forța care s-a pătruns cel mai adânc de adevărul fundamental al libertății și independenței patriei, al întregii ei deveniri a fost partidul comunistilor români. Adevăr ce se cere evidențiat cu atât mai puternic cu cât, așa cum se relevă și în cuvântare, răsturnarea forțelor imperialiste, cucerirea puterii, ca orice cotitură revoluționară în istorie, nu s-a realizat de bună voie, ci prin luptă deschisă, adesea cu arma în mână [...] Elocventa expresie a unității de nezdruincinat a întregului popor în jurul partidului, al tovarășului Nicolae Ceaușescu, a hotărârii întregii națiuni de a înfăptui exemplar prevederile documentelor programatice pentru apropiatul forum comunist, politica partidului de dezvoltare multilaterală a țării, sărbătorirea zilei de 23 August în întreaga țară se află astăzi sub semnul magistralei cuvântări rostite de secretarul general al partidului*”.²⁸

Pentru regimul național-comunist, istoria era percepută ca un ingredient vital pentru imprimarea în gândirea și comportamentul oamenilor de rând a acelei doze de fidelitate față de regim necesară în procesul de tranziție de la cetățenie la

²⁷ *Scântea*, 23 august 1984, p. 1.

²⁸ *Ibidem*, 23 august 1989, p. 1.

patriotismul revoluționar. Viziunea și ambițiile politice ale momentului sunt proiectate într-un trecut recuperat ideologic în direcția exclusivă a legitimării sacrificiilor prezentului și a promisiunii unui viitor luminos. Trecutul capătă o pondere centrală în discursul oficial, fiind articulat mult mai rudimentar și mai agresiv decât în discursurile oficiale non-comuniste, lipsite de nevoia urgentă și constantă de legitimare.²⁹ Senturile fundamentale ale narațiunii istoriografice din perioada național-comunistă reprezintă, așa cum a observat recent Felician Velimirovici, un bizar și aparent paradoxal melanj de elemente, teme, idei și apriorisme istoriografice, care au atât un caracter marxist-leninist clar, cât și unul net antimarxist. În egală măsură, ele au atât un caracter conservator, neoromantic, naționalist, etnocentrist și protocronist, încorporând chiar și evident componente de sorginte fascistă, cât și unul modern, socialist și pseudoraționalist. La conturarea, elaborarea, sistematizarea și propagarea acestui „*baroc stalino-fascist*”, au contribuit în egală măsură atât istoricii plasați în orbita puterii, cât și elita de partid. Ei au relaționat, au interacționat și s-au condiționat reciproc la rigoare, putându-se remarca un autentic proces de osmoză care s-a desfășurat între ei. Natural, acest discurs istoriografic nu a sucombat în decembrie 1989.³⁰

Istoria contemporană a României în ansamblul său era cea mai puternic supusă influențelor propagandistice. Acest lucru reiese inclusiv din modul în care manualul de clasa a X-a argumenta necesitatea studierii istoriei României de după 1918. Această perioadă este înțeleasă ca încununarea întregii evoluții istorice a poporului român, studierea ei fiind necesară pentru o înțelegere corectă a schimbărilor prin care trecea societatea în anii '70 și '80: „*Studierea istoriei contemporane a patriei are o deosebită importanță în educația socialistă a maselor, îndeosebi a tineretului. În adevăr, bogăția evenimentelor petrecute în această epocă oferă largi posibilități de înțelegere a transformărilor ce au loc sub ochii noștri și chiar a direcțiilor de dezvoltare a societății în viitor. Pe baza unei astfel de cunoașteri și a învățămintelor ce se desprind din experiențele trecutului, putem să acționăm în așa fel încât să dirijăm evoluția societății în direcția dorită, pe linia cerințelor progresului. Totodată, istoria contemporană contribuie la dezvoltarea sentimentelor de prețuire a celor care, prin munca și lupta lor, au impulsionează dezvoltarea societății, au asigurat progresul ei. În rândurile acestora s-au situat în primul plan clasa muncitoare, militanții săi revoluționari în frunte cu comuniștii, alături de care s-au aflat țărănimea și intelectualitatea. Cultivarea dragostei de țară, prețuirea luptelor înaintașilor noștri pentru libertate și progres reprezintă nu numai o îndatorire de recunoștință, ci și o forță mobilizatoare în opera de făurire a vieții noi: socialiste și comuniste*”.³¹

²⁹ Emanuel Copilaș, *Națiunea socialistă. Politica identității în Epoca de Aur*, pp. 182-183.

³⁰ Felician Velimirovici, *Istorie și istorici în România comunistă (1948-1989)*, prefață de Vladimir Tismăneanu, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, pp. 267-268.

³¹ Ministerul Educației și Învățământului, *Istoria contemporană a României*, manual pentru clasa a X-a, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983, p. 7.

În acest context, discursul legitimator cu privire la 23 august este integrat unei construcții istorice cu rol propagandistic mult mai larg, care includea revalorizarea unor teme precum continuitatea, unitatea și unicitatea poporului român: „*Insurecția poporului român din august 1944 și participarea României la războiul antihitlerist au reprezentat corolarul luptelor și eforturilor tuturor forțelor patriotice și democratice naționale, unite pe platforma comună a înlăturării dictaturii antonesciene și a eliberării țării de sub dominația Germaniei naziste. Desfășurată, cu succes, în zilele de 23-31 august 1944, insurecția a deschis poporului român calea spre realizarea năzuințelor sale seculare de libertate națională, independență, progres economic și social. Ea a fost încununarea luptei eroice, perseverente, plină de sacrificii, desfășurată de cele mai largi mase ale poporului român*”.³²

În acest context, momentul 23 august nu mai apare ca acțiunea unui grup minuscul, care eventual a acționat cu sprijinul unei puteri străine, ci acțiunea întregului popor român. 23 august nu mai este un punct de ruptură, ci mai degrabă o continuitate firească a unor mișcări sociale, pretins revoluționare, o încununare de secole a unei lupte a poporului pentru libertate și emancipare, luptă mai degrabă imaginată decât corectă din punct de vedere istoric: „*Există în zbuciumata istorie milenară a poporului român o seamă de evenimente încrustate în însăși ființa neamului, evenimente de la a căror altitudine progresul țării noastre a marcat etape hotărâtoare. Pe parcursul ultimului veac și jumătate asemenea evenimente au fost ridicarea revoluționară de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu, revoluția pașoptistă din țările române, unirea Moldovei cu Muntenia, războiul de independență de la 1877, desăvârșirea unității de stat a României în 1918. Legitimitatea tradițiilor marilor acte de voință ale poporului român se regăsește în multiplele și profunde sensuri ale insurecției naționale antifasciste din August 1944, act istoric care a salvat țara de la catastrofa națională*”.³³

Spre deosebire de prima perioadă, în care partidul reprezenta o parte a întregii mase de cetățeni, definită ca „*popor*”, acum partidul este cel care include întreaga populație a României. „*În această luptă, partidul a unit și mobilizat larg toate forțele patriotice, antifasciste ale țării, inclusiv armata, realizând cea mai vastă alianță politică din istoria poporului român, care a asigurat victoria revoluției de eliberare socială și națională și a deschis calea făuririi celei mai drepte și mai înaintate orânduiri sociale-orânduirea socialistă și comunistă-pe pământul patriei*”.³⁴

În ultimul an al regimului comunist din România, 23 august devine cel mai important eveniment din întreaga istorie a poporului român: „*23 August- zi care, în urmă cu 45 de ani, a marcat cel mai important eveniment din existența milenară a poporului român. Într-o atmosferă sărbătorească, poporul nostru a aniversat, ca pe un moment istoric scump inimii sale, victoria revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă, care*

³² Gheorghe Zaharia, „23 August 1944: Voința unanimă a poporului”, în *Magazin Istoric*, număr 8, 1979, p. 8.

³³ *** „23 August 1944-Început de Ev al istoriei românești”, în *Magazin Istoric*, număr 8, 1974, p. 2.

³⁴ *Scînteia*, 21 august 1988, p. 1.

a deschis calea transformărilor revoluționare în România, a asigurării independenței și suveranității țării, a libertății celor ce muncesc".³⁵

Totul se făcea, firește, pentru a celebra unitatea dintre popor și Nicolae Ceaușescu: „Marea noastră sărbătoare națională a pus în lumină realitatea vie, confirmată neconținut de viață-coeziunea strânsă, indisolubilă, a națiunii noastre în jurul partidului, al conducătorului său încercat și iubit, tovarășul Nicolae Ceaușescu, hotărârea nestrămutată a întregului popor de a acționa cu devotament pentru edificarea socialismului și comunismului pe teritoriul României”.³⁶

Așa cum a observat și Emanuel Copilaș, naționalismul ceaușist, care începe să se impună după 1971, duce la o dublă mutație la nivelul discursului oficial: încorporarea trecutului României pentru a oferi regimului posibilitatea de a se prezenta ca o revoluție națională, autohtonă, nu una de inspirație sovietică, de import, eliminând astfel referenții externi, cu atât mai puțin unii care ar fi putut fi considerați drept superiori. Cum observă Copilaș, instanța hegemonică secundară (P. C. R.) încearcă să se transforme într-o instanță hegemonică primară. Semnificații goi ai discursului oficial (același autor citat anterior face și o enumerare a principalilor semnificați: națiune socialistă, patriotismul revoluționar socialist, vigilența revoluționară, cuceririle revoluționare ale poporului, conștiința socialistă, omul nou, patria comună, naționalitățile conlocuitoare, acumularea, continuitatea poporului român pe teritoriul Daciei antice, lupta comună împotriva exploatării, lupta împotriva exploatării naționale, civilizația românească, gărzile patriotice, războiul întregului popor) nu mai sunt începând cu 1971 de proveniență externă, parte a unui discurs internațional promovat de Moscova, ci de proveniență internă.³⁷

De altfel, oferirea caracterului revoluționar unui eveniment istoric nu este un lucru care să fie irelevant pentru istoria comunismului. În ideologia marxistă, revoluțiile sunt evenimentele care fac legătura între orânduirile sociale, sunt acele momente de ruptură care duc la sfârșitul unui regim și trecerea la următorul, întotdeauna mai înaintat.

Utilizarea diverselor evenimente sau personaje istorice de către regimul comunist din România pentru a se legitima este un fapt foarte cunoscut la nivelul cunoașterii istorice. De asemenea, modificările la nivelul discursului politic, de la exacerbarea „prieteniei” cu Uniunea Sovietică la discursul naționalist autohtonist, sunt evidente. Studiul de caz pe care l-am propus prin intermediul articolului de față arată excelent cum s-au manifestat aceste discontinuități, mai ales pentru ziua de 23 august care era cea mai importantă zi din calendarul propagandistic al regimului.

³⁵ *Ibidem*, 25 august 1989, p. 1.

³⁶ *Ibidem*, 25 august 1985, p. 1.

³⁷ Emanuel Copilaș, *Națiunea socialistă. Politica identității în Epoca de Aur*, p. 232.

Politologul american Kenneth Jowitt considera că există cel puțin trei stadii de dezvoltare ale regimurilor comuniste. Primul dintre acestea ar fi fost transformarea vechii societăți, al doilea ar fi fost consolidarea regimului revoluționar, iar al treilea ar fi fost caracterizat prin încercarea de incluziune. Aceste trei etape au fiecare strategii diferite de raportare a regimului la societate. Sarcina de transformare a societății se referă la încercarea de a elimina orice formă de opoziție politică din partea vechii elite. Partidul se confrunta astfel cu o serie de imperative conflictuale atât în cadrul mișcării, cât și în ceea ce privește raporturile dintre partid și societate. Odată cu realizarea unui anumit nivel de progres politic în atingerea scopurilor partidului comunist, se trece la următoarea etapă, caracterizată prin faptul că eforturile partidului se concentrează pe nucleul noului sistem politic și asupra creării unei noi forme de comunitate politică în interiorul cadrului desemnat. Ultima etapă identificată de politologul american pornește de la încercarea regimurilor comuniste, devenite deja destul de stabile, de a promova o politică mai degrabă inclusivă decât exclusivă în raport cu masa cetățenilor.³⁸

Așa cum am observat, contribuțiile lui Jowitt își păstrează valabilitatea și când sunt aplicate asupra cazului românesc de interpretare a zilei de 23 august. Dacă în prima parte a istoriei regimului comunist din România discursul era mai degrabă unul care excludea alți actori politici, în a doua parte a acestuia, în contextul în care istoria partidului era integrată istoriei naționale, discursul legitimator își propunea să includă cât mai mult din corpul național.

Așa cum ne-am fi așteptat, ziua de 23 august traduce toate marile teme ale propagandei comuniste, din 1944 până în 1989. În momentul în care aveau loc schimbări la nivel politico-ideologic, acestea se repercutau aproape instantaneu în modul de interpretare a zilei de 23 august. Dacă în prima parte a regimului, în care sursa legitimității se afla în afara țării, se accentua rolul Uniunii Sovietice care ar fi eliberat România de sub un regim asupritor, în a doua parte a regimului comunist din România, în contextul în care îndepărtarea de Moscova este cuplată cu afirmarea unui discurs autohtonist, care să integreze Partidul Comunist Român în ansamblul istoriei românești, 23 august este opera întregului popor român, devenind un punct de culme a istoriei naționale, care venea în continuarea și în încheierea unor idealuri pretins mult milenare ale românilor.

³⁸ Kenneth Jowitt, *Noua dezordine mondială. Extincția leninistă*, traducere din limba engleză de Carmen Botoșaru, prefață de Vladimir Tismăneanu, București, Editura Curtea Veche, 2012, pp. 114-122.

From the „National Liberation of Romania” to „Antifascism and Antiimperialist, Social and National Liberation Revolution”. Discursive Reinterpretation of August 23rd during the Communist Regime (1945-1989)

(Abstract)

The aim of this study is to show how the August 23rd Day, the most important day of the Romanian communist regime, was used as an legitimization tool. The main argument of this paper is that the official discourse about the events of 1944 changed in correlation with the general evolution of the regime. Henceforth, in the first part of the history of the Romanian communist regime, the events were presented only as a consequence of Soviet „assistance”, but the evolution of the regime transformed the discourse in such a way that the Red Army not only disappeared, but the events from August 1944 were used as a part of national-communist propaganda. Using different types of historical sources (press, speeches, articles, archives) this paper comes to the conclusion that the evolution of the Romanian communist regime can be very easily seen using the framework of analysis of the usage of historical events for legitimization purposes. Having no legitimacy what so ever, the Romanian Communist Party used historical propaganda in order to impose its reign. August 23rd 1944 was the most important example of such political manipulation of history.

Keywords: legitimization, propaganda, history, communism, reinterpretation.

PROBLEMA CADRELOR ȘI PROPAGANDA ÎN TIMPUL COLECTIVIZĂRII ÎN REGIUNEA SUCEAVA (1949-1962)

Adrian Constantin Rotar
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași

Având în vedere că Partidul Muncitoresc Român voia să implementeze socialismul și la sate și trebuia să se adreseze majorității populației (lumea rurală reprezenta peste 70% din populația țării), era nevoie de un plan bine stabilit de la centru și de un discurs mobilizator ieșit din comun. Retorica mobilizatoare a regimului a căutat să anexeze campania de colectivizare unui vast program de modernizare a țării. Sub stindardul emancipării, se prefigura o schimbare spectaculoasă a vieții țărânului din România, evocarea discrepanțelor din perioada interbelică oferind propagandei de partid un suport pentru lansarea proiectelor de modernizare. Cel mai bun exemplu este cel al mecanizării agriculturii, care a reprezentat un obiect important de manipulare a țăranilor. În ciuda tonului triumfalist din documentele de partid din epocă sau din broșurile propagandistice care circulau în mediul rural de atunci, extinderea mecanizării a fost foarte lentă și nesatisfăcătoare în raport cu extinderea structurilor colectiviste.

Dacă factorul politic a considerat aportul mecanizării agriculturii un element hotărâtor în creșterea producției agricole, munca în comun, pe suprafețe întinse, răspundea unui comandament ideologic, adică alinierea la gândirea socialistă. Pe de altă parte, ideea muncii în comun prelua sugestii din tradiția cooperatistă susținută în România de Partidul Național-Țărănesc în perioada interbelică.¹

În structurile colectiviste din Regiunea Suceava² și nu numai, munca se desfășura în cadrul unor brigăzi. Aceste structuri erau menite să înlocuiască caracterul imprevizibil al activității în gospodăriile individuale, printr-o planificare minuțioasă a etapelor care asigurau ciclul complet al lucrărilor agricole. „*Brigăzile permanente de*

¹ „Acest sistem de cooperare ar trebui să izvorască tocmai din necesitatea de a scoate pe sătane din izolare și ignoranța lui comercială și a-i pune la îndemână un instrument pentru valorificarea cât mai deplină a muncii sale”. Virgil N. Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism. Contribuțiuni la studiul evoluției sociale românești*, București, Institutul de Arte „Bucovina”, 1936, p. 33.

² Regiunea Suceava s-a constituit în septembrie 1950 în urma primei reforme administrative implementate de comuniști, având în componență șase raioane: Câmpulung, Fălțiceni, Gura Humorului, Rădăuți, Suceava și Vatra Dornei. Din septembrie 1952, când a avut loc o nouă reformă administrativă, au fost arondate alte cinci raioane, provenite din regiunea Botoșani (Botoșani, Dărăbani, Dorohoi, Săveni și Trușești), care dispărea, ajungându-se astfel la 11 raioane. Vezi în acest sens: *Buletinul Oficial al Republicii Populare Române*, an II, număr 77, 8 septembrie 1950, pp. 1-2; an IV, număr 3, 29 septembrie 1952, pp. 1-2.

producție”, formate pe principiul specializării, trebuia să-i grupeze doar pe țărani pricepuți, de regulă 40-60 de indivizi, în echipe de șase-opt persoane, sub conducerea unui brigadier. Brigadierul trebuia să fie „un membru al gospodăriei cu simț de răspundere, harnic și cinstit”, ajutat de un „socolitor” care ținea evidența lucrărilor.³

În anii colectivizării, în Regiunea Suceava a fost o problemă din cauza lipsei de brigadieri specializați. Astfel, s-a organizat o amplă mobilizare și exista dorința ca din fiecare G. A. C. să se recruteze câte un brigadier și câte un socolitor pentru a fi trimiși la Iași și București la cursuri.⁴ Aceste proiecte au fost duse la capăt cu greu în primii ani ai colectivizării cu toate că erau puține colective. În anii '60, când a avut loc o creștere masivă a numărului structurilor collectiviste, aceste principii au fost abandonate și în fruntea brigăzilor au ajuns oameni fără o pregătire de specialitate:⁵ „Când s-o ales conducerea colectivului în 1962, președintele, brigadierii, contabilii nu erau cu școală, erau din rândul țăranilor. Se orientau la un țăran mai gospodar, care are recolte mai frumoase, cartofi mai mulți, porumb. Nici socolitorii nu erau pregătiți, erau aceia care au terminat liceul agricol, la care mergeau cei mai slabi elevi, că cei mai buni mergeau la liceele teoretice”.⁶

Chiar și inspectorii din Secția de Agitație și Propagandă au identificat o serie de probleme în cadrul școlilor de brigadieri: comitetul de partid și secțiile de propagandă nu controlau cursurile; unii participanți lipseau de la ore, dar erau protejați de tovarăși sus-puși; unii instructori neglijau să predea învățături comuniste de bază și erau foarte prost pregătiți etc.⁷

Brigăzile primeau de obicei în grija același număr de unelte, o suprafață egală de teren agricol și pășune și animale de muncă.⁸ Munca brigăzilor se desfășura conform unui plan de producție anual care stabilea ce plante trebuie însămânțate, pe ce suprafețe, ce cantități de îngrășăminte se utilizau, succesiunea lucrărilor potrivit unui calendar prestabilit.⁹ Desigur, planul menționa și cantitatea de produse care trebuia obținută. Pentru a crește productivitatea muncii în brigăzi, conducerea G. A. C.

³ *Gospodăriile agricole colective și întovărășirile agricole de lungă durată, exemplu de superioritate a muncii în colectiv pentru țăranimea muncitoare*, f. I., Societatea pentru răspândirea științei și culturii, 1952, p. 5.

⁴ Aceștia urmau cursuri de agrozootehnie care durau până la trei ani. Interesant este că aceștia nu trebuiau să fie neapărat membrii P. M. R. Dintre cei trimiși la cursuri erau și membrii ai Frontului Plugarilor sau simplii membri ai U. T. M. Vezi în acest sens: Serviciul Județean Suceava al Arhivelor Naționale (în continuare S. J. S. A. N.), *Fond Prefectura județului Suceava*, nr. 17/1950, f. 1-2.

⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare A. N. I. C.), *Fond C. C. al P. C. R., secția Cancelarie*, nr. 51/1961, f. 30. Cu toate că exista în 1960 o școală de brigadieri în orașul Suceava, numărul celor școlarizați era insuficient în raport cu necesitățile de la nivelul anului 1961 când s-au înființat 150 de G. A. C.-uri. Vezi în acest sens: *Dezvoltarea agriculturii Republicii Populare Române. Culegere de date statistice*, București, Direcția centrală de date statistice, 1965, p. 49.

⁶ Interviu realizat în mai 2016 cu I. T. în localitatea Pârâuț, comuna Todirești, județul Suceava.

⁷ Katherine Verdery, Gail Kligman, „Limitele cadrelor în implementarea dictaturii partidului. Studiu de caz: colectivizarea agriculturii”, în *Studii și articole de istorie*, număr LXXXII, 2015, p. 12.

⁸ Octavian Roske, „O altă viziune asupra colectivizării: cotidianul satelor”, în Ștefan Bosomitu, Mihai Burcea (coord.), *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia și regimul unui dictator*, Iași, Editura Polirom, 2012, p. 364.

⁹ *Gospodăriile agricole colective și întovărășirile agricole de lungă durată*, p. 6.

organiza întreceri pentru îndeplinirea și depășirea planului. Astfel, munca fiecărui membru al brigăzii era consemnată într-o fișă individuală pentru evidența lucrărilor efectuate.¹⁰

Comuniștii nu au întâmpinat probleme de cadre doar în rândul brigadierilor. Problemele erau evidente și în cazul activiștilor de partid care trebuiau să intre în contact cu țăranii pentru a-i convinge de superioritatea muncii în comun.¹¹ Activiștii erau recrutați de obicei din rândul muncitorilor săraci de la orașe „care, spune o broșură propagandistică, au o conștiință de clasă ridicată, având ca sarcină reorganizarea socialistă a agriculturii”.¹²

Lipsa de cadre calificate se datora mai multor factori, inclusiv numărului mare de tipuri de cadre necesare și volumului imens de muncă pe care acestea ar fi trebuit să-l presteze (din documente oficiale putem identifica o sumedenie de funcții la nivelul cel mai de jos: secretari de partid, secretari administrativi, membri ai comisiei de colectivizare, membri ai comitetelor executive, tehnicieni agronomi, președinți și vicepreședinți de sfaturi populare, directori ai gospodăriilor de stat, delegați de batoză, colectori de cote etc.).¹³ Același lucru îl putem spune dacă ne gândim la diversitatea sarcinilor pe care trebuiau să le ducă la îndeplinire cadrele. Astfel, aceștia călătoreau continuu, iar infrastructura de transport era inadecvată. După ore întregi petrecute în trenuri și autobuze, era uneori nevoie să facă restul drumului în câte o căruță trasă de boi. Dificultatea acestor călătorii poate fi unul dintre motivele pentru care cadrele trimise în teritoriu nu își onorau toate sarcinile, iar alteori preferau să nu se ducă.¹⁴

Astfel, la 26 septembrie 1952, prin Hotărârea C. C. al P. M. R., s-a decis ca 85% din activiștii aparatului comitetelor raionale sătești să fie membri de partid, selectați din rândul muncitorilor, cu un stagiu în producție de cel puțin 5 ani, să fie absolvenți a unei școli de partid de trei luni, și să nu fie proprietari de pământ.¹⁵

¹⁰ Avantajați de acest sistem erau cei care proveneau din familii cu mai mulți membri care puteau lucra, acumulând astfel un număr sporit de zile-muncă. Vezi în acest sens: A. N. I. C., *Fond C. C. al P. C. R., secția Organizatorică*, nr. 1/1954, f. 160; *Zori noi-Organ al Comitetului regional P. M. R. Suceava și al Sfatului popular Regional* (în continuare *Zori noi*), an XV, număr 4059, 25 decembrie 1960, p. 1. Întreceri socialiste între brigăzi de la aceleași gospodării colective sau de la G. A. C.-uri diferite s-au făcut și în alte regiuni. Vezi în acest sens: Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale (în continuare S. J. I. A. N.), *Fond Comitetul județean Iași al P. M. R.*, nr. 7/1949, f. 3, 16-17.

¹¹ Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare A. C. N. S. A. S.), *Fond Documentar*, nr. 5, f. 103.

¹² *Alianța clasei muncitoare cu țăranimea muncitoare în România*, Suceava, Secția agricolă a Sfatului Popular Regional Suceava, 1950, p. 5. Membrii de partid responsabili cu propaganda au avut o activitate mai intensă în jumătatea de est a regiunii Suceava. În partea de vest a regiunii, predominant muntoasă, contactul cu lumea rurală a fost unul mai slab, cel puțin în primul deceniu al colectivizării.

¹³ Katherine Verdery, Gail Kligman, „Limitele cadrelor în implementarea dictaturii partidului”, p. 9.

¹⁴ *Ibidem*, p. 15.

¹⁵ Octavian Roske, „Radiografia unui eșec. Colectivizarea agriculturii în România”, în Ruxandra Ivan (coord.), „Transformarea socialistă”. *Politici ale regimului comunist între ideologie și administrație*, Iași, Editura Polirom, 2009, p. 106.

Măsura prezenta mai multe avantaje. Partidul putea trimite în sate persoane îndoctrinate, fără nici o legătură cu oamenii locului. Întrucât nu dețineau pământ, ei puteau trata chestiunea asimilării în G. A. C. ca pe un simplu exercițiu administrativ. În Regiunea Suceava această măsură a avut în unele cazuri rezultate neașteptate. Activiștii ajunși în regiune, cu toate că urmaseră școli de partid, aveau o stare materială modestă. Cu toate acestea, uneori uitau de scopul prezenței lor în regiune și „munceau cu zîna” la țărani mai înstăriți pentru a-și procura hrana necesară.¹⁶ Au fost și situații contrare în care activiștii intrau în conflict cu țărani, degenerând în dispute rezolvate în instanță cu ani grei de închisoare.¹⁷

Problemele cadrelor de partid porneau de la organizația regională. Deși statutul prevedea ca președinții de partid regionali să fie aleși de Adunarea Generală din rândul celor mai vrednici gospodari, în realitate funcțiile de conducere erau ocupate doar cu aprobarea organelor de partid. Ca și în cazul administrației locale, pozițiile din conducerea gospodăriilor colective erau acordate în baza recomandărilor politice. De exemplu, președintele gospodăriei colective din comuna Șcheia a avut mai multe abateri disciplinare în cursul anilor 1949-1950, dar nu a fost schimbat din această funcție pentru că era fratele unui „renumit ofițer superior de jandarmerie din regiunea București”.¹⁸

Cu toate acestea, Regiunea Suceava a cunoscut campanii de propagandă dintre cele mai tipice, mai ales în anii '60, când colectivizarea agriculturii a luat un avânt considerabil. În anii impunerii modelului sovietic, în agricultura din regiune s-a realizat un masiv împrumut de metode și mijloace aplicate deja în U. R. S. S. Pentru a scoate în evidență superioritatea sistemului aplicat în Uniunea Sovietică, se realizau proiecții de documentare sovietice, afișaje, conferințe, se publicaseră numeroase materiale în presa de mare tiraj. Au apărut în epocă unele zvonuri propagandistice care au cuprins întreaga țară: vaci care dădeau cantități nemaiauzite de lapte, încrucișarea unor rase exotice cu animale domestice, altoirea grâului pe pir (o plantă care în realitate parazitează culturile).¹⁹ Instrumentele propagandistice de care dispuneau autoritățile la nivel local erau reprezentate de căminele culturale, unde se țineau conferințe legate de colectivizare sau întovărășire, de stația de radioficare, de gazetele de stradă și de perete, prin intermediul cărora erau popularizate realizările din G. A. C. și întovărășiri.²⁰

¹⁶ A. N. I. C., *Fond C. C. al P. C. R., secția Organizatorică*, nr. 1/1954, f. 32.

¹⁷ Interviu realizat în martie 2015 cu G. R. în localitatea Soloneț, comuna Todirești, județul Suceava; vezi și A. N. I. C., *Fond C. C. al P. C. R., secția Organizatorică*, nr. 16/1961, f. 27.

¹⁸ *Ibidem*, *Fond C. C. al P. C. R., secția Agrară*, nr. 39/1950, f. 163-164.

¹⁹ În anii colectivizării era celebră vaca numită *Pashynița*, ea fiind dintr-un colhoz din zona Volgăi. Vezi în acest sens: Dorin Dobrințu, „Persuasiune, temporizare și coerciție. Colectivizarea târzie în nordul Moldovei: cazul Dărăbani”, în Dorin Dobrințu, Constantin Iordachi (ed.), *Țărănimea și Puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949-1962)*, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 330.

²⁰ A. N. I. C., *Fond C. C. al P. C. R., secția Organizatorică*, nr. 1/1954, f. 91-92.

Propaganda însă nu-i putea convinge decât pe cei foarte săraci să devină membri G. A. C., în întovărășiri aceștia neputând intra, din cauza lipsei de pământ (teoretic, aceasta era o condiție și pentru înscrierea în colectiv, însă din cauza confiscărilor masive de teren arabil din rândul „chiaburilor” și datorită donațiilor primite de la stat exista suficient teren).²¹ Pentru „*educarea țăranimii muncitoare în vederea aplicării regulilor agrozootehnice*” erau organizate cercuri agricole, în căminele culturale și în sediile G. A. C., dar frecvența participărilor era redusă. În activitatea de popularizare a realizărilor din gospodăriile colective și întovărășiri erau angrenate cadrele didactice și directorii căminelor culturale.²² Cu toate acestea, existau cazuri când aceștia erau criticați pentru neglijarea activității menționate.²³

La începutul deceniului șapte, activitatea propagandistică a luat o amploare fără precedent în Regiunea Suceava. În centrul multor comune se realiza instruirea „*tuturor*” agitatorilor. Spre exemplu, pe tot parcursul anului 1960, s-au organizat cursuri care durau două-trei zile cu agitatorii, fiind vizate „*problemele cele mai importante*”: „*transformarea socialistă a agriculturii*”, problema asigurării fondului centralizat al statului, pregătirea și desfășurarea campaniilor agricole etc. Se recurgea masiv la ținerea de conferințe. De exemplu, între 1 ianuarie și 1 august 1960, doar în comuna Dărbăni, raionul Dorohoi, s-au ținut 110 conferințe, 56 dintre acestea având caracter agricol.²⁴

În vederea „*transformării socialiste a agriculturii*”, echipele implicate în propaganda procolectivizare din Regiunea Suceava erau formate din cadrele didactice, din salariații cooperativei și ai Sfatului Popular, în fruntea acestora aflându-se membrii de partid. Se căuta „*lămurirea*” oamenilor cu privire la avantajele lucrării terenului în comun.²⁵ Nu lipseau nici situații în care unii lectori s-au prezentat în fața țăranilor complet nepregătiți, ceea ce dusese la pierderea încrederii oamenilor. Existau și cercuri de lectură, câte unul în fiecare circumscripție electorală, conduse de cadrele didactice. În cadrul acestor cercuri erau discutate articole din ziarul regional.²⁶

În anii '50, pentru atragerea țăranimii în G. A. C. s-a apelat și la măsuri infantile de ademenire, cum ar fi aducerea la domiciliile colectivștilor a unor mari cantități de cereale, cu mare zarvă (în mașini cu steaguri și muzică), pentru a demonstra prosperitatea acestora.²⁷ Efectul era însă unul neînsemnat, având în vedere că, de regulă, noaptea mașinile veneau și luau înapoi cerealele, pentru a fi duse în alte localități: „*La unele cunoștințe ale comuniștilor erau aduse în gospodăriile lor mai multe animale de*

²¹ *Ibidem*, *Fond C. C. al P. C. R., secția Agrană*, nr. 9/1953, f. 2.

²² În regiunea Suceava au fost multe cazuri în care principalul „*activist de partid*” dintr-o localitate era învățătorul. Relevant este cazul învățătoarei Maria Costinceanu, din satul Râșca, raionul Trușești, care a făcut propagandă pentru intrarea în colectiv, reușind să convingă mai multe familii, chiar și bătrâni. Vezi în acest sens: *Zori noi*, an XI, număr 2816, 12 decembrie 1956, p. 2.

²³ *Ibidem*, an XV, număr 4000, 18 octombrie 1960, p. 1.

²⁴ Dorin Dobrințu, „Persuasiune, temporizare și coerciție”, p. 330.

²⁵ A. N. I. C., *Fond C. C. al P. C. R., secția Organizatorică*, nr. 96/1950, f. 3

²⁶ *Zori Noi*, an XI, număr 2816, 12 decembrie 1956, p. 2.

²⁷ Dorin Dobrințu, „Persuasiune, temporizare și coerciție”, p. 331.

la alți oameni, saci cu grâu, butoaie cu murături, barbânte cu brânză și se luau unii oameni din alte localități unde nu voiau să se înscrie, îi duceau acolo să vadă cât de bine trăiesc ei. Erau falsificări; inducerea în eroare a cetățenilor care nu voiau să se înscrie. După aceea le luau înapoi totul”²⁸.

La sfârșitul anilor '50-începutul anilor '60, pe lângă campania de atragere a țăranilor în gospodăriile colective, activiștii din zonă au acordat o mare atenție atragerii a cât mai multor locuitori în întovărășiri, scopul fiind obișnuirea țăranilor cu lucrarea pământului în comun.²⁹ Cu toate acestea, au existat nenumărate situații în care țăranii continuau să muncească individual chiar și atunci când erau întovărășiți.³⁰ Având în vedere că țăranii au înțeles că întovărășirea reprezenta ultimul pas înainte de înscrierea în colectiv, această structură colectivistă era denumită „*logodna cu colhozul*”. De aceea, localnicii au tergiversat cât au putut înscrierea în aceste forme ale agriculturii „socialiste”.³¹ De altfel, spre deosebire de alte regiuni, în zona Sucevei o parte semnificativă a țăranimii nu a mai trecut prin întovărășiri, ci a fost direct inclusă în G. A. C. la începutul anului 1962, ca urmare a campaniei intense și violente din acea perioadă.³²

Pentru realizarea colectivizării în Regiunea Suceava, la începutul anului 1962 s-au utilizat diferite tipuri de presiuni: a) economice³³ (cote mărite, comasări care dezavantajau pe țăranii individuali, concedierea din servicii publice); b) ideologice³⁴ (valul propagandistic); c) familiale³⁵ (trimiterea acasă a copiilor din școli, mai ales în

²⁸ Interviu realizat în aprilie 2016 cu G. L. în localitatea Părâuț, comuna Todirești, județul Suceava.

²⁹ În decursul a doar doi ani, 1955-1957, au fost create în Regiunea Suceava peste 400 de întovărășiri. Vezi: *Dezvoltarea agriculturii Republicii Populare Române. Culegere de date statistice*, p. 49; *Zori noi*, an XV, număr 4006, 25 octombrie 1960, p. 1; an XV, număr 4034, 26 noiembrie 1960, p. 1.

³⁰ A. N. I. C., *Fond C. C. al P. C. R., secția Cancelarie*, nr. 75/1954, f. 91.

³¹ Din 1952, când au fost introduse întovărășirile în procesul colectivizării, până în 1955, în Regiunea Suceava s-au creat doar 96 de unități. Vezi în acest sens: *Dezvoltarea agriculturii Republicii Populare Române. Culegere de date statistice*, p. 49.

³² Relevant este exemplul Gospodăriei Agricole Colective „Drum Nou” din comuna Dărbani, raionul Dorohoi, unde nu a existat forma intermediară a întovărășirilor. Vezi: Dorin Dobrinu, „Persuasiune, temporizare și coerciție”, p. 332.

³³ În satul Ruși, raionul Fălticeni, s-au realizat comasările pentru înființarea unei gospodării colective însă peste 40 de țărani care au avut pământ în perimetrul comasat au fost nemulțumiți de maniera în care s-a făcut împărțirea. Vezi în acest sens: A. N. I. C., *Fond C. C. al P. C. R., secția Organizatorică*, nr. 64/1951 f. 99.

³⁴ *Ibidem*, nr. 29/1952, f. 11.

³⁵ „Care nu voiau să se înscrie în colectiv, copiii lor erau dați afară din facultăți, din licee, iar care aveau un serviciu dacă nu se înscrie îi dă afară din serviciu. Copiii veneau acasă plângând la părinți să se înscrie ca să poată merge înapoi la școală. Așa s-o făcut, cu amenințări, cu excluderi din școli, iar dacă unii erau mai tineri și atunci trebuia să meargă la școli nu-i primea la înscrieri până nu lămurau părinții”. Interviu realizat în aprilie 2016 cu E. L. în localitatea Părâuț, comuna Todirești, județul Suceava. Vezi în acest sens și: Dan Cătănuș, Octavian Roske, *Colectivizarea agriculturii în România. Represiunea, volum I, 1949-1953*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2004, p. 25.

1950 și anii '60); d) violența³⁶ (verbală și fizică); e) zvonuri (că țărani necolectiviști nu vor mai fi angajați nicăieri, nu vor mai putea cumpăra nimic, ba nici nu vor mai putea ieși din ogradă). Țăranii au încercat să scape ascunzându-se la rude sau prieteni din sat, în pădurile din zonă, au plecat la câmp în plină iarnă (unii îmbolnăvindându-se grav în urma șederii în condiții improprii pe ogoarele lor), iar alții au plecat chiar în alte localități.³⁷

Putem afirma că deficitul de cadre bine pregătite și amplitudinea sarcinii de a colectiviza o regiune predominant agrară a facilitat abuzurile de putere asupra țăranimii. Conducerea regională a trebuit să atragă în îndeplinirea acestei sarcini cât mai mulți oameni, indiferent de aptitudinile lor pentru o asemenea muncă. Trebuiau supravegheați în continuu, creând un mediu în care cadrele nu știau niciodată la ce să se aștepte și care încuraja astfel competiția și rivalitatea pentru succes în carieră. Percepându-și poziția drept precară, cadrele luau constant inițiativa de a anticipa sau a depăși ordinele primite.³⁸ Ca urmare, conducerea partidului a pierdut în mod repetat controlul asupra a ceea ce se petrecea în mediul rural și a fost incapabilă să stopeze abuzurile cadrelor de jos, fapt care, la rândul său, a accentuat împotrivirea țăranilor și a făcut necesară și mai multă forță. Vioența colectivizării apare astfel nu doar un drept rezultat al implementării unor ordine totalizante din centrul puterii, ci și ca un produs complex al raportului de forțe, al modelării socioculturale și al problemelor profunde care au însoțit implementarea tiparului sovietic în România.³⁹

În general, acțiunile de propagandă aveau o mai mare pondere în zilele de duminică, ele desfășurându-se concomitent în mai toate satele regiunii. Artiștii amatori se întruneau dimineața la căminul cultural al comunelor, apoi se deplasau în satele învecinate. Spectacolele erau precedate de obicei de conferințe ale colectivizatorilor vechi, membrii de partid sau utemiști, în care se insista asupra muncii în gospodăriile colective și a veniturilor obținute. Apoi, erau prezentate piese de teatru în care se răspundea la diferite întrebări prin care țăranii erau îndemnați să intre în G. A. C.⁴⁰

Intensa mobilizare propagandistică consta în: echipe artistice, filme documentare, dansuri, inclusiv prezența unor soliști de muzică populară, originari din Bucovina și nordul Moldovei, celebri în epocă: Vasile Canănaș, Angela Moldovan, Maria Bararu etc. Prezența acestor soliști în zonă nu este neobișnuită, dacă ținem cont de mobilizarea generală în vederea finalizării colectivizării. Interesant de semnalat este

³⁶ Octavian Roske (coord.), *Dosarul colectivizării agriculturii în România, 1949-1962*, București, Studiu întocmit de Comisia pentru Cercetarea abuzurilor și pentru petiții din Camera Deputaților, Parlamentul României, 1992, p. 96.

³⁷ Interviu realizat în noiembrie 2015 cu E. O. în localitatea Botoșana, comuna Botoșana, județul Suceava; vezi în acest sens și: A. N. I. C., *Fond C. C. al P. C. R., secția Organizatorică*, nr. 7/1950, f. 31;

³⁸ Katherine Verdery, Gail Kligman, „Limitele cadrelor în implementarea dictaturii partidului”, p. 16.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Zori noi*, an XI, număr 2828, 27 decembrie 1956, p. 2.

că, asemenea sportivilor, artiștii populari erau deseori reușiți în formații aflate în structura Ministerului Forțelor Armate sau în cele ale Ministerului Afacerilor Interne.⁴¹

Din documentele de arhivă reiese faptul că în Regiunea Suceava colectivizarea s-a realizat în mare parte până în anul 1960 prin mobilizarea resurselor locale: membrii P. M. R., salariații Sfatului Popular și ai statului, chiar și preoții. Însă după 1960, în satele Regiunii Suceava erau prezenți foarte mulți străini.⁴² Se mobilizau cadre de partid din zona orașelor Regiunii Suceava și nu numai: din zona Câmpulung-Dorna se deplasau în estul Regiunii Suceava, iar agitatori din Botoșani sau Iași făceau propagandă în zona muntoasă a regiunii.⁴³

Pentru a face mai credibilă teza superiorității colhozului sovietic, regimul comunist a încurajat și schimburile de experiență. În vara anului 1950, o delegație de 200 de țărani a făcut o deplasare în Uniunea Sovietică pentru a vedea la fața locului realizările din colhozuri.⁴⁴ Toate județele țării au trimis măcar un țaran în aceste incursiuni din U. R. S. S. Județele Baia, Botoșani, Câmpulung, Dorohoi, Rădăuți și Suceava, care vor constitui din 1952 Regiunea Suceava, au trimis în total 14 țărani. Dintre aceștia, opt țărani erau membrii ai gospodăriilor colective existente, iar restul de șase erau din unele comune care nu „pășiseră încă pe drumul agriculturii socialiste”.⁴⁵ Toate aceste deplasări în exteriorul țării au fost însă coordonate în cel mai mic detaliu. Colhozurile vizitate de țărani români erau însă bine alese și special pregătite și renovate pentru a crea imaginea perfectă despre colectivizare. În viziunea regimului de la București, în urma acestor schimburi de experiență, „țărani muncitori se vor convinge pe baza celor văzute de ei și de superioritatea gospodăriilor agricole socialiste [...] apoi se vor transforma în propagandiști și inițiatori ai organizării gospodăriilor agricole colective”.⁴⁶

În epocă mai circulau o serie de broșuri propagandistice în care erau prezentate avantajele intrării în colectiv. Se pune accent pe câștigurile colectivizatorilor în cadrul gospodăriilor colective și implicit pe creșterea nivelului de trai. Pentru aceste familii, administrația „*belșugului*” confirma principiul după care „se dă fiecăruia potrivit cu numărul de zile-muncă făcute și cu rezultatele pe care le-a dobândit în munca făcută”.⁴⁷ Conform unei broșuri propagandistice din epocă, colectivistul Ilie Roznovăț din comuna Pleșani, raionul Botoșani, împreună cu familia lui a primit, pentru cele 662 de zile

⁴¹ Dorin Dobrinu, „Persuasiune, temporizare și coerciție”, p. 336.

⁴² Această practică a mobilizării cadrelor străine de locurile unde activau este una valabilă pentru întreg teritoriul României, nu numai pentru regiunea Suceava. Vezi în acest sens: Katherine Verdery, Gail Kligman, „Limitele cadrelor în implementarea dictaturii partidului”, p. 10.

⁴³ A. N. I. C., *Fond C. C. al P. C. R., secția Organizatorică*, nr. 13/1962, f. 11.

⁴⁴ *Ibidem*, *Fond C. C. al P. C. R., secția Agrară*, nr. 72/1950, f. 8-9. În anul 1949 au fost deplasați în Uniunea Sovietică alți 150 de țărani din toate județele țării. Vezi în acest sens: Octavian Roske, „Radiografia unui eșec. Colectivizarea agriculturii în România”, p. 83.

⁴⁵ A. N. I. C., *Fond C. C. al P. C. R., secția Agrară*, nr. 72/1950, f. 8-9.

⁴⁶ Octavian Roske, „Radiografia unui eșec. Colectivizarea agriculturii în România”, p. 83.

⁴⁷ *Gospodăria Agricolă Colectivă aduce belșug și bunăstare țăranimii muncitoare*, f. 1, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1952, p. 11.

lucrate în anul 1960, peste 5.700 kg. grâu și porumb, aproape 500 kg. de cartofi, aproximativ 1.500 kg. de legume, brânză, lână, zahăr, în afară de cei 6.600 lei în numerar.⁴⁸ O familie formată din 14 membrii din comuna Săveni, raionul Săveni, despre care se spunea că înainte de colectivizare mânca „*mămăligă cu ceapă*”, au reușit să își ridice nivelul de trai încât mai mulți copii au urmat studii în orașul Botoșani.⁴⁹ Toate aceste cifre, în bună măsură exagerate, aveau scopul de a convinge marea majoritate a țăranilor regiunii să intre în structurile collectiviste.

Dincolo de beneficiile muncii în comun, țăranul colectivist era îndemnat să se bucure de o emancipare, un ideal pe care partidele de guvernământ din perioada interbelică nu reușiseră să-l atingă decât parțial. Conform documentelor de partid, colectivizarea aducea nu numai speranța într-o viață îmbelșugată, ci și „*eliberarea de sub orice formă de asuprire*”, precum și „*eliminarea condiției mizere în care țăranii săraci fuseseră condamnați să trăiască*”.⁵⁰

Beneficiarii colectivizării, după cum susțineau documentele de partid, nu erau numai gospodăriile individuale, ci întreaga comunitate. Dintre efectele „*binefăcătoare*” ale colectivizării, conform statisticilor oficiale, cele mai vizibile au fost electrificarea satelor, creșterea numărului de locuințe noi, construcția de cămine culturale, biblioteci și școli, precum și un acces mai mare la bunurile de larg consum.⁵¹ Conform unei broșuri propagandistice din 1961, progresele în ceea ce privește electrificarea regiunii erau demne de luat în seamă: „*Cu ajutorul statului, prin contribuția voluntară a cetățenilor, peste 100 de sate au fost electrificate. Aceasta contribuie la îmbunătățirea simțitoare a vieții materiale și culturale a țăranilor muncitori*”.⁵²

Iată cum era descrisă situația din comuna Drăgușeni, raionul Săveni, după 12 ani de la înființarea G. A. C. „Ilie Pintilie” din localitate: „*Veniturile obținute de colectiviști le-au dat multora posibilitatea să-și ridice case noi, să-și procure mobilă, aparate radio. Peste 15 colectiviști și-au construit case din veniturile luate în primul an de muncă în gospodărie [...] Până și o văduvă cu doi copii ca Anica Dumitraș a reușit să-și construiască o casă nouă de pe urma muncii în gospodărie, ea care a fost nevoită să trăiască o viață întreagă într-o casă veche, dărăpănată, în care ploua prin acoperiș*”.⁵³ Astfel de cazuri, dacă sunt reale, erau extrem de izolate. În majoritatea satelor collectivizate din Regiunea Suceava situația țăranilor se înrăutățise, lucru care a dus la apariția a două fenomene. O parte dintre țăranii din regiune, împreună cu familiile lor, au migrat spre zonele urbane limitrofe, căutând o sursă de venit sigură în industrie, construcții sau minerit. Alții au preferat soluția

⁴⁸ C. Pop, *Izvorul belșugului. Din activitatea G. A. C. „23 August” Pleșani-Botoșani*, Suceava, 1961, p. 16.

⁴⁹ Vasile Chipier, Platon Padrău, *Pe calea belșugului. Gospodăria agricolă colectivă „Lupta Noastră”-Săveni în plină dezvoltare*, Suceava, 1961, pp. 15-16.

⁵⁰ Octavian Roske, „O altă viziune asupra colectivizării: cotidianul satelor”, p. 368.

⁵¹ Ioan Pinzar, *Fluxul memoriei, amintiri din comunism*, volum II, Suceava, 2014, p. 106.

⁵² Regiunea Suceava în plină dezvoltare, Suceava, 1961, p. 40.

⁵³ *Gospodăria Agricolă Colectivă asigură dezvoltarea puternică a producției agricole și un nivel de trai ridicat al țăranimii muncitoare*, Suceava, 1961, p. 29

navetismului, angajându-se în slujbe care le permiteau să revină periodic acasă, unde puteau să-și îngrijească în continuare lotul individual. Femeile, având mai multe sarcini casnice, au preferat naveta și/sau practicarea agriculturii în cadrul gospodăriilor colective.⁵⁴

Așadar, problema cadrelor în Regiunea Suceava a constituit una dintre preocupările cele mai importante ale Comitetului Regional de partid. Cu toate că în unele momente brigadierii erau neinstruiți și activiștii nu erau suficienți și nici pregătiți, propaganda comunistă în Regiunea Suceava a atins cote apreciabile. Practic, în primul deceniu al colectivizării, propaganda din Regiunea Suceava a fost alimentată doar cu resurse locale, rezultatele fiind dintre cele mai slabe. Având în vedere că Regiunea Suceava, la nivelul anului 1960, era una dintre cele mai slab colectivizate regiuni din România, atenția oficialităților de la București s-a îndreptat spre aceasta.⁵⁵ La începutul anilor '60 au fost mobilizați, astfel, mii de activiști care au dus o muncă asiduă de convingere a țăranilor de superioritatea muncii în comun. Propaganda comunistă pe tema colectivizării, peste care s-a suprapus și un val de violențe, a adus rezultatele cele mai semnificative la cumpăna dintre anii 1961 și 1962, când în Regiunea Suceava au participat la „transformarea socialistă a agriculturii” activiști din toată țara.⁵⁶

⁵⁴ Astfel, s-a creat un fenomen de „feminizare” a muncilor agricole, dublat de unul de relativă „îmbătrânire” a forței de muncă din structurile colectiviste. Interviu realizat în martie 2015 cu D. R. în localitatea Soloneț, comuna Todirești, județul Suceava.

⁵⁵ La 31 decembrie 1960, doar 12% din suprafața agricolă a regiunii Suceava era inclusă în structurile colectiviste. Vezi în acest sens: A. N. I. C., *Fond C. C. al P. C. R., secția Cămară, nr. 61/1961*, f. 67.

⁵⁶ În prima jumătate a lunii martie, colectivizarea s-a derulat într-un ritm alert în toată regiunea. Conform datelor oficiale, în două săptămâni au intrat în G. A. C. 76.200 de familii cu 157.710 hectare. Ultimul raion care a anunțat încheierea colectivizării a fost Dorohoi, pe data de 17 martie 1962. A doua zi, 18 martie, regiunea Suceava raporta Comitetului Central al P. M. R. încheierea colectivizării agriculturii. Vezi în acest sens: *Zori noi*, an XVII, număr 4438, 16 martie 1962, p. 1; an XVII, număr 4440, 18 martie 1962, p. 1.

The Problem of Frameworkers and Propaganda during the Collectivization Process in Suceava Region (1949-1962)

(Abstract)

The problem of personnel in the Suceava region has been a continuing concern of the Regional Committee of the Communist Party. Although at times there were not enough brigadiers or activists, the communist propaganda in the region has reached considerable odds. In the early years of the collectivization, Suceava was fueled only with local resources, the results being thus, less satisfactory. Since Suceava region was one of the weaker areas collectivized of Romania in 1960, officials in Bucharest turned their attention towards this region. In the early 1960, the authorities mobilized thousands of activists which worked towards convincing the peasant community of the superiority of joint work. The communist propaganda which targeted collectivization (coupled with a wave of violence) brought the most significant results at the end of 1961 and start of 1962, when activists from around the country participated in the „*socialist transformation of the agriculture*” in the Suceava region.

Keywords: collectivization, brigadiers, activists, „explanation”, pressures.

INVESTIGAREA ARHIVELOR SECURITĂȚII PRIN ANALIZA DE DISCURS. ASOCIAȚIA „SUBVERSIVĂ” *RUGUL APRINS**

Ioana-Zoia Sandu (Ursu)
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Articolul de față propune analiza de discurs ca modalitate de investigare a documentelor provenite din arhivele fostei Securități. În acest sens, cercetarea se va axa, pe de o parte, pe stabilirea unui cadru teoretic pentru această analiză, mai precis pe identificarea elementelor și noțiunilor din câmpul disciplinei analizei discursului care se pot constitui în instrumente de analiză a documentelor de arhivă; pe de altă parte, lucrarea va încerca să aplice cadrul teoretic propus asupra unui studiu de caz regăsit în arhivele Securității: mișcarea „Rugul aprins” de la mănăstirea Antim, prin stabilirea unor repere ce vor reprezenta direcții viitoare de analiză.

Motivația studiului s-a născut din studierea documentelor din arhiva Securității, aflate în prezent în custodia Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității. Pornind de la o temă inițială de cercetare dedicată represiunii regimului comunist împotriva clerului și intelectualilor, cercetarea de arhivă a surprins în primul rând o puternică mediere realizată de ideologie. „*Dușmanilor de clasă*” din documentele Securității le sunt construite adevărate alter-ego-uri marcate de complot, conspirativitate, dușmănie, ce se înscriu într-un imens tablou al „*uneltirilor contra ordinii sociale*”.

Din această perspectivă trebuie amintite diferite soluții de interpretare a arhivelor Securității sau de utilizare a acestor documente în scrisul istoric: una din soluții o reprezintă citarea (utilizarea) acestor documente ca sursă referențială, fără semnalarea medierii ideologice și uneori chiar fără lămurirea implicațiilor derivate din adoptarea tezelor Securității;¹ o altă soluție e cea a negării autenticității documentelor din arhiva Securității și a „*adevărului*” lor, ceea ce revendică o lectură

* Această lucrare a fost posibilă prin sprijinul financiar oferit prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, cofinanțat prin Fondul Social European, în cadrul proiectului POSDRU/59/1.5/S/140863 (2014), cu titlul „Cercetători competitivi pe plan european în domeniul științelor umaniste și socio-economice. Rețea de cercetare multiregională” și prin programul de burse doctorale al Institutului pentru Investigarea Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc (I. I. C. C. M. E. R.), 2013-2014.

¹ A se vedea, în acest sens, Ioana Diaconescu, *Scriitori în arhiva C. N. S. A. S.*, București, Fundația Academia Civică, 2012.

valorică inversă; o cale de mijloc alternează citarea documentului cu analiza critică a textului.²

Se naște, așadar, nevoia de înțelegere *în context* a documentelor produse de Securitate atât în formă, cât și în conținut. Aici intervine cadrul conceptual al analizei de discurs, care nu numai că înlesnește deconstruirea mecanismului incriminator al Securității, ci reușește să arate și cum funcționează instrumentalizarea realității/crearea unei realități alternative prin intermediul ideologiei. Meritul aplicării conceptelor din câmpul analizei de discurs funcționează atât într-o analiză externă a documentului (cu accent asupra condițiilor de producere a discursului), cât și într-una internă (lexico-semantică și narativă).

Utilizarea și valorificarea conceptelor din sfera analizei de discurs reprezintă o provocare cu atât mai mult cu cât propune o perspectivă interdisciplinară. Tradițional, modelele de analiză a discursului și abordările teoretice (semantică, sintactică, pragmatică) provin din câmpul lingvisticii. Câteva din direcțiile de analiză cu aplicabilitate la sfera istoriei au fost enunțate de Delia Marga,³ însă în general analiza discursului este utilizată fie în domeniul filologic, fie în cel al comunicării (analiza discursului politic, analiza discursului conversațional, analiza textului literar etc.).

Din punct de vedere metodologic, cadrul teoretic pe care îl propunem nu aparține în întregime nici analizei critice a discursului (C. D. A.),⁴ nici tradiționalei analize lingvistice, ci, dimpotrivă, am optat pentru selectarea acelor elemente care pot oferi relevanță în interpretarea documentelor din arhiva Securității, pornind de la premisa că analiza discursului pune în relație organizarea textului cu componentele enunțării și cu specificitatea arhivei.⁵

Provocarea pusă de abordarea arhivelor Securității cu ajutorul analizei de discurs are legătură, pe de o parte, cu forma și natura textului analizat iar pe de alta cu definiția acordată termenului „discurs”. Prin discurs, în cercetarea de față se va înțelege ideea de „totalitate de texte reciproc relevante”,⁶ care transmit „intenția comunicativă”⁷ a instanței narative care e în același timp creatorul arhivei: Securitatea.

² Un exemplu în acest sens îl constituie istoricii George Enache, Adrian Nicolae Petcu, cercetători consacrați ai Arhivelor Securității.

³ Delia Marga, *Introducere în analiza discursului cu referire la istorie și sfera publică*, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2003.

⁴ După modelul propus, de pildă, de Ruth Wodak și Michael Meyer, „Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory and Methodology”, în R. Wodak, M. Meyer (eds), *Methods for Critical Discourse Analysis*, second edition, Sage Publications Limited, 2009.

⁵ Delia Marga, *Introducere în analiza discursului*, p. 274.

⁶ Robert Alain de Beaugrande, Wolfgang Ulrich Dressler, *Introduction to text linguistics*, http://beaugrande.com/introduction_to_text_linguistics.htm, accesat în data de 27.II.2014.

⁷ H. G. Widowsson, *Discourse Analysis*, Oxford, Oxford University Press, 2007, p. 6.

Istoria „Rugului aprins” de la mănăstirea Antim până la arestare

Unul din nenumăratele exemple de opoziție ideologică, culturală și spirituală la valorile regimului îl constituie cazul „Rugului aprins” de la mănăstirea Antim. Afirmându-se ca o asociație care a dat naștere unei efervescente culturale și spirituale în Bucureștiul anilor '40 în jurul mănăstirii centrale Antim, crearea acesteia a pornit de la contacte de prietenie și afinități culturale și spirituale datând din perioada interbelică.

După o primă inițiativă de „*retragere spirituală*” desfășurată la Cernăuți în 1943,⁸ proiectul cu valențe religioase și culturale avea să se transpună fericit în spațiul mănăstirii Antim. Grupul de la Antim va avea și o formă legală de existență, în chipul *Asociației Rugul aprins al Maicii Domnului*, ce își propunea „*o cercetare și trăire mai adâncă a învățăturii și evlaviei ortodoxe*”.⁹ Contextul istoric surprindea perioada anilor de tranziție și creșterea agresivității comunismului, iar abordarea-o îmbinare de spiritualitate și cultură, având ca centralitate rugăciunea inimii (ce mai este numită și a minții, rugăciunea neîncetată sau rugăciunea lui Iisus).¹⁰

În 1948 asociația este desființată, iar întâlnirile de la Antim oprite prin înlocuirea starețului Vasile Vasilache cu Valerian Zaharia, agreeat de regimul comunist.¹¹ Decizia patriarhului Justinian de a-i dispersa prin țară pe monahii din nucleul de la Antim putea fi explicat prin ferirea acestora de supravegherea directă a Securității.¹²

Activitatea care consacrase Antimul: conferințele, prelegerile, dezbaterile desfășurate în cadru liturgic au continuat la o scară redusă și după 1948, la Mănăstirea Plumbuita,¹³ „*unde timp de aproape zece ani au loc întâlniri de mult mai mică amploare, prelegeri în cerc restrâns, mai mult schimburi de impresii și recenzii ale puținelor reviste de specialitate pătrunse în țară*”.¹⁴

Pe parcursul anilor '50, întâlnirile dintre membrii rămași de la Antim vor avea loc fie la mănăstirea Plumbuita, la părintele Sofian Boghiu, fie în casa familiei

⁸ Intitulat *Șapte zile de priveghere* și născut în urma colaborării între ziaristul Sandu Tudor și mitropolitul Tît Simedrea, evenimentul a constat într-o serie de conferințe, dezbateri și discuții la care și-au dat concursul: Alexandru Mironescu, Alexandru Elian, Paul Sterian, Petre Manoliu, Anton Dumitriu, arhim. Benedict Ghiuș, pr. Nicolae M. Popescu și Sandu Tudor. Subiectele au abordat teme de spiritualitate, apologetică și mistică ortodoxă. Antonie Plămădeală, *Rugul aprins*, Sibiu, 2002, p. 26.

⁹ Danil Sandu Tudor, *Taina Rugului aprins. Documente și scrieri inedite*, îngrijită de Gh. Vasilescu, București, Editura Anastasia, 1999, p. 92.

¹⁰ „*Doamne, Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-mă pe mine păcătosul!*” este o rugăciune cu o bogată tradiție ascetică și mistică în creștinismul ortodox.

¹¹ George Enache, „Rugul aprins din perspectivă istorică”, în *Tabar*, an VII, număr 3, 2013, p. 63.

¹² *Ibidem*, pp. 64-65.

¹³ Unde era închinoviat părintele Sofian Boghiu.

¹⁴ Nicolae Nicolau, „Rugul Aprins al Maicii Domnului”, în „*Din documentele rezistenței*”. *Revista Asociației Fostilor Deținuți Politici*, număr 4, 1992, p. 37.

Alexandru Mironescu, fie prin vizitarea părintelui Benedict Ghiuș la Patriarhie. Membrii Rugului sunt temporar dispersați prin țară: Sandu Tudor/ieromonahul Agaton la mănăstirea Crasna, iar Benedict Ghiuș și Andrei Scrima la Neamț. Securitatea va înscena un proces pentru pretinse crime de război ieromonahului Agaton, care va executa detenție la Canal între 1950-1952.¹⁵ După închisoare, el se va închinovia la mănăstirea Slatina, apoi la sihăstria Rarăului (Schitul Rarău). De aici va coborî din când în când la București pentru reînnoirea legăturilor cu apropiații de la Antim.

Toată această activitate se află, însă, în atenția Securității, astfel că primele note informative datează încă din timpul întâlnirilor de la Antim,¹⁶ membrii din nucleul grupului fiind urmăriți îndeaproape. După 1955, întâlniri restrânse au loc de obicei la domiciliul familiei Mironescu, unde Sandu Tudor/ieroschimonahul Daniil se întâlnește cu tineri studenți pe care îi îndrumă și de a căror formare se preocupă. Urmărirea informativă¹⁷ a grupului precedă, așadar, cu mult timp arestarea din 1958.

Dosarele și discursul Securității: rațiuni și particularități

Am menționat anterior că dosarele Securității au un limbaj și un conținut specific, mediate de viziunea ideologică¹⁸ și de limba de lemn (care servește ca vehicul ideologiei).¹⁹ Pe lângă acestea, mai trebuie luate în seamă circumstanțele de producere a discursului (contextul istoric/politic și instituțional),²⁰ instanțele enunțării, forma discursului și finalitatea lui.

La nivel macro, autorul discursului poate fi considerat instituția Securității. Formele discursului diferă în funcție de tipul de document; informațiile privind arestarea, detenția și post-detenția „*dușmanilor de clasă*” sunt structurate în funcție de tipurile de dosare/fondurile arhivistice: dosarele penale (ce conțin documentele din

¹⁵ Mai multe detalii se regăsesc în dosarul procesului. Arhiva Consiliului Național al Studierii Arhivelor Securității (în continuare A. C. N. S. A. S.), *Fond penal*, dosar nr. 13.495, 2 volume.

¹⁶ După cum confirmă și o mărturie memorialistică care notează „*cei doi nelipsiți asistenți care „pândeau la cotitură” orice echivoc, orice hermenetică mai subtilă pe marginea unui text interpretat, orice fisură în desfășurarea argumentației, prin care s-ar fi scurs vreun material pe care ei, cei doi, să-l reinterpreteze, să-l raporteze „unde va sus” și să contribuie la mărirea vigilenței din partea serviciului de represiune care se organizează în voie*”. Nicolae Nicolau, „Rugul Aprins al Maicii Domnului”, p. 34.

¹⁷ Ilustrată de dosarul de urmărire de grup din A. C. N. S. A. S., *Fond informativ*, dosar nr. 2214, 7 volume.

¹⁸ A polarităților „noi”-„ei”, comunism-vechiul regim, aparatul represiv-dușmanul de clasă-ce nasc discursul conflictual.

¹⁹ Francoise Thom, *Limba de lemn*, București, Editura Humanitas, 1993, p. 35.

²⁰ Influența contextului asupra producerii discursului ne apropie pe de o parte, de viziunea analizei critice a discursului (C. D. A.), pe de alta de viziunea lui Michel Pecheux care notează nu numai dependența evidentă a discursului de mediul din care provine, ci și funcționarea sa: „*condițiile de producere a discursului*” (Delia Marga, *Introducere în analiza discursului*, p. 93).

cadru anchetei penale a unui lot condamnat), dosarele de urmărire informativă (individuală/de grup),²¹ dosarele de rețea (rețeaua de agentură: informatorii),²² dosare de problemă (un fond documentar care reunește materialele pe o anumită temă).

O clasificare mai detaliată poate surprinde adevărate „*genuri*” și „*specii*” discursive în arhivele Securității: procesul-verbal de interogatoriu, procesul-verbal de confiscare a averii, angajamentul de informator, fișa medicală, nota informativă, nota-caracterizare etc.

Finalitatea alcătuirii dosarului penal denotă și elementul de narativitate: de vreme ce probele și interogatoriile trebuiau să demonstreze vinovăția acuzaților la proces în vederea condamnării, organizarea și conținutul materialului nu fac altceva decât să reflecte narațiunea majoră a majorității proceselor politice: „*elementele dușmănoase*” uneltesc „*contra ordinii sociale*”, complotând în cadrul unei „*organizații subversive*” ce desfășoară o activitate „*contrarevoluționară*”.

Narativitatea este prezentă, însă, și în dosarul (dosarele) de verificare²³ sau de urmărire informativă, unde firul roșu al narațiunii unește acele acțiuni bănuite a fi subversive (întâlniri-suspectate a fi întâlniri „*contrarevoluționare*”, lecturi-care devin lecturi „*dușmănoase*”), construind (înainte de dosarele procesului) o imagine a unui grup subversiv, dacă nu chiar „*dușmănos*”, a cărui activitate nu împărtășește valorile socialismului.

²¹ Spre exemplu, un dosar individual de urmărire informativă trebuia să cuprindă, în anii '50, următoarele documente: „*hotărârea de deschidere a dosarului; date biografice și de verificare; rezultatele expertizelor; corpurile delictului sau o notă [despre ele] [...] (capitolul I); planurile de activizare a acțiunii informative; materiale informative și de anchetă; datele obținute prin supravegherea operativă; datele obținute prin investigații; datele obținute prin controlul corespondenței; datele obținute prin tehnica operativă (capitolul II); referatele și sintezele asupra acțiunii informative și alte materiale; nota întocmită și semnată de lucrătorul organului „C” în care se va arăta că toate măsurile prevăzute au fost îndeplinite*”. De cele mai multe ori, însă, dosarele nu conțin toate aceste documente. Carmen Chivu, Mihai Albu, *Dosarele Securității. Studii de caz*, București, Editura Polirom 2007, p. 39, 35.

²² Un dosar de rețea trebuia să cuprindă, la începutul anilor '50: „*materialul care a servit pentru recrutare: fișa detaliată, studiul complet asupra persoanei, documente; referatul cu propuneri pentru recrutarea informatorului, posibilitățile informatorului, planul de recrutare, locul recrutării (aprobat de Șeful Direcției respective de Securitate); [...] angajamentul, autobiografia detaliată, fotografia; lista rudelor și cunoștințelor; caracterizarea informatorului; lista de indemnizații sau avantaje acordate informatorului; lista ofițerilor care au lucrat cu informatorul; de asemenea, materialul de control al informatorului, caracterizările obținute prin alți informatori, note de filaj, rezultatele altor măsuri de verificare*”. *Ibidem*, p. 36.

²³ A. C. N. S. A. S., *Fond Informativ*, dosar nr. 2214, 5 volume.

Dosarele „Rugului Aprins”: narativitate și argumentare

Condițiile unei narațiuni presupun existența unui eveniment și reprezentarea lui de către un narator destinată unui lector, auditor, asupra căruia trebuie să exercite un anumit efect.²⁴ Dosarul de lot (penal) al „Rugului aprins” întrunește aceste elemente: întreaga reconstituire cronologică a activității grupului (rezultată din urmărirea informativă și materialele din ancheta penală) alcătuiește un „*plan evenimențial al faptelor raportate*”.²⁵

Ce se narează propriu-zis? Procesele-verbale de interogatoriu urmăresc demonstrarea vinovăției acuzaților prin întrunirea următoarelor elemente de incriminare: purtarea de „*discuții dușmănoase*” la domiciliul lui Alexandru Mironescu, care includeau: comentarea posturilor de radio imperialiste; calomnii și comentarii ostile la adresa regimului;²⁶ lectura unor scrieri aparținând lui Mironescu Alexandru, Sandu Tudor și Vasile Voiculescu, pe marginea cărora participanții „*comentau dușmănos actualul regim*”.²⁷

Mai mult decât atât, întâlnirile aveau caracter „*clandestin*”,²⁸ iar în cadrul lor se ducea „*o intensă propagandă ostilă, redactând și diferite poezii cu caracter dușmănos*”.²⁹ Tot în cadrul întâlnirilor purtate la domiciliul lui Alexandru Mironescu se făcea „*educație dușmănoasă unui grup de studenți*”. Aceasta consta în meditații „*cu caracter dușmănos*”, alături de îndemnuri adresate studenților de a se rupe de viața politică.³⁰

Documentatele³¹ întâlniri din anii 1955-1958 din casa familiei Mironescu se încadrează unei scheme narative ce datează încă din anii de la început ai activităților de la Antim. De pe atunci, conferințele asociației „Rugului aprins” erau cunoscute ca având un caracter „*dușmănos*”,³² datorită preocupărilor de cultură și spiritualitate mistică.

²⁴ Delia Marga, *Introducere în analiza discursului*, p. 296.

²⁵ *Ibidem*, p. 297.

²⁶ Cum ar fi, de pildă, că nu există libertatea cuvântului sau că nu există drepturi reale în Constituția R. P. R.

²⁷ A. C. N. S. A. S., *Fond Penal*, dosar nr 202, volum 1, f. 46.

²⁸ *Ibidem*, volum 2, f. 404.

²⁹ *Ibidem*. Despre caracterul „*dușmănos*” al poeziilor lui Vasile Voiculescu, vezi Marius Oprea, *Adevărata călătorie a lui Zabei. Vasile Voiculescu și Taina Rugului Aprins*, București, Editura Humanitas, 2008; Nicolae Oprea, „Calvarul lui Vasile Voiculescu”, în *România literară*, număr 20, 2013.

³⁰ În sensul de a nu se înscrie în organizația de tineret a partidului la nivel de universitate, de a nu participa la activitățile acestea și de a folosi timpul liber din afara cursurilor pentru lectură individuală și aprofundarea rugăciunii interioare.

³¹ Dosarul de urmărire informativă a grupului cuprinde, printre altele, descrierea detaliată (provenind din tehnica operativă-instalarea de microfoane) a unei astfel de întâlniri. Se dezbăteau idei (exemplul amintit ilustrează o critică a marxismului pe baze teoretice, contrastul știință/religie), iar tinerii studenți care-l căutau pe ieroschimonahul Daniil erau îndrumați spiritual de acesta. A. C. N. S. A. S., *Fond Informativ*, dosar nr. 2214, volum 3, f. 146-148.

³² *Ibidem*, *Fond Penal*, dosar nr. 202, volum 1, f. 46.

În 1956, semnalarea informatorului „*Zamfir Pană*” că în casa profesorului Mironescu se desfășoară întâlniri ale unui cerc mistic duce la deschiderea dosarului de verificare pentru membrii „Rugului aprins”. Temeiul deschiderii dosarului arată cum: „*Arhimandritul Ghiuș Benedict împreună cu călugărul Sandu Tudor au format în București un grup dușmănos din studenți de la Institutul de Arhitectură grup care ține ședințe secrete în casa prof. Mironescu Alex.*”, iar „*temele ce se discută la aceste ședințe secrete au un caracter naționalist șovin, pline de îndemnuri la rezistență împotriva regimului nostru*”.³³ Susținerea acestor acuzații cu dovezi constituie miza dosarului de verificare.

Contrar impresiei de ansamblu, conținutul dosarelor (în special a celor de urmărire informativă) nu este unul unitar din punct de vedere narativ. O privire asupra tipurilor de informații prezente în dosare indică o fragmentare accentuată: sunt urmăriți mai mulți oameni care nu se intersectează mereu (deci există o pluralitate de sub-narațiuni/acțiuni informative), sunt prezente tipuri foarte diferite de informație. Aspectul unitar și logica unitară este dată însă, în opinia noastră, de două elemente ce construiesc coerența imaginii livrate de Securitate.

În primul rând, biografia individului³⁴ urmărit accentuează în mod obligatoriu apartenența sa politică sau convingerile sale.³⁵ Individul este judecat ca un element politic, nu ca un om. De aici derivă interpretarea oricăreia din acțiunile sale ca acțiuni cu tentă politică: de aceea, discuțiile și dezbaterile literare, filosofice, religioase devin discuții cu caracter „*dușmănos*”, iar un cerc mistic devine „*grup cu activitate contrarevoluționară*”. Acest filtru-inoculat, de fapt, de ideologia marxist-leninistă-constată subversivitatea gestului de supraviețuire spirituală dus de membrii grupului. Doar în această cheie putem înțelege incriminarea rugăciunii neîncetate (rugăciunea lui Iisus) ca periculoasă la adresa regimului, de vreme ce ea solicita atenția și timpul individului, care nu putea astfel să se dedice activităților politice.³⁶

„*Conspirativitatea*” sau secretul relativ al amintitelor întâlniri ale grupului constituie un punct central în jurul coerenței narațiunii, de vreme ce oferă atât motivul („*caracter dușmănos*”), cât și oportunitatea, numeroase persoane pot fi puse în legătură cu întâlnirile în vederea constituirii unui viitor lot de acuzare. Nu este însă suficient. Asamblarea narațiunii depinde și de eticheta de „*legionar*” atribuită

³³ *Ibidem*, *Fond Informativ*, dosar nr. 2214, volum 1, f. 1.

³⁴ Anunțată prin fișa personală aflată în evidențele Securității.

³⁵ De pildă, la Alexandru Mironescu, afilierea de scurtă durată la Partidul Social Democrat al lui Titel Petrescu, sau la Benedict Ghiuș-apartenența „*legionară*” atribuită în mod fals.

³⁶ „*Rugăciunea inimii reprezenta forma cea mai exagerată a ortodoxiei, fiind potrivnică și dăunătoare actualului regim prin aceea că cei ce ajungeau să practice această rugăciune în mod corect, trebuia ca tot timpul în afara orelor de somn să repete în gând această rugăciune. Acest lucru ducea la ruperea noastră de regim și chiar de orice activitate, în special de cea politică, pentru ca pentru început să avem cât mai mult timp liber*” (proces verbal de interogatoriu luat lui George Văsai, 14 iulie 1958). A. C. N. S. A. S., *Fond Penal*, dosar nr. 202, volum 2, f. 217 verso.

fals celor din Rugul aprins,³⁷ ce constituie un element extrem de util în argumentarea oricăror acuzații.

Livrarea imaginii unui grup conspirativ care întreține activitate dușmănoasă este, însă, și în interesul organelor represive, care își justifică existența tocmai prin reprimarea acestor activități. Securitatea este, cum am mai spus, purtătoare a unui discurs condiționat de propria natură.³⁸ Între atribuțiile sale se numărau și descoperirea și lichidarea activității „subversive teroriste, național-șovine și alte activități dușmănoase, duse de reacțiunea internă”,³⁹ iar Direcția a III-a din cadrul instituției ducea „lupta împotriva acțiunilor teroriste, a grupurilor dușmănoase și naționaliste, precum și împotriva activității reacționare a clericilor și sectanților (s. n.)”.⁴⁰

În cadrul Direcției a III-a, Serviciul IV efectua „munca în vederea descoperirii și lichidării grupărilor dușmănoase și a elementelor care desfășoară activitatea lor de subminare împotriva regimului democrat din R. P. R. sub masca cultelor și sectelor”,⁴¹ iar Biroul 1 din acest Serviciu se ocupa cu descoperirea „activității dușmănoase duse de elementele reacționare din rândurile clerului ortodox”.⁴² Acest lucru e semnificativ pentru că una din ipotezele în jurul căreia se construiește discursul incriminator al Securității față de Rugul Aprins îl constituie acuzația de „activitate contrarevoluționară sub masca cultului ortodox”.⁴³

În cele din urmă, ordonanța de punere sub învinuire a lui Sandu Tudor indică acuzația oficială (și, de fapt, master narrative-ul) Securității: „Din materialele de anchetă penală rezultă că Teodorescu Alexandru și Sandu Tudor, a desfășurat activitate contrarevoluționară prin aceea că împreună cu mai mulți complici ai săi, a trecut la inițierea și organizarea unei grupări subversive, în cadrul căreia au desfășurat activitate împotriva regimului democrat-popular din R. P. R. (s. n.)”.⁴⁴

³⁷ Un exemplu de fals și utilizarea acestui fals în argumentarea Securității îl găsim într-unul din actele anchetei. „Pentru faptul că din asociația „Rugul aprins” au făcut parte în mare parte și legionari, iar educația dușmănoasă-mistică ce se făcea în cadrul ei avea destule trăsături ale educației legionare, ca: târia de sine, fanatismul mistic și altele, se poate spune că activitatea asociației a avut și un caracter legionar”. A. C. N. S. A. S., Fond Penal, dosar nr. 202, volum 2, f. 158.

³⁸ Ioana Ursu, „Narrativity and Legitimation in the Discourse of the Communist Archives: Analysing the Files of the „Burning Bush” Organization”, în *History of Communism in Europe*, volum 5, 2014, p. 165.

³⁹ *** , *Securitatea. Structuri, cadre, obiective și metode, volum I (1948-1967)*, București, Editura Enciclopedică, 2006, p. 138.

⁴⁰ „Structura organizatorică și atribuțiile Direcției a III-a-document din 1956”, în *Ibidem*, p. 104.

⁴¹ *Ibidem*, p. 105.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Printre elementele notate de Securitate drept „dușmănoase” se numărau și „toți acei care sub masca religioasă, fac prozelitism (diferite religii și secte), adică speculează sentimentele religioase ale cetățenilor, pentru a-i determina la acțiuni ostile, dușmănoase regimului (minuni, prelegeri cu dedesubturi dușmănoase, șovine etc.)”. G. Enache, „Misiunile Securității în problema „Culte” la începutul anilor ’50”, în *Analele Universității „Dunărea de Jos” Galați*, seria istorie, număr 8, 2009, p. 171.

⁴⁴ A. C. N. S. A. S., Fond Penal, dosar nr. 202, volum 1, f. 17.

În cele de mai sus am încercat să schițăm câteva repere pentru viitoare analize ale dosarelor Securității din perspectiva analizei de discurs. Conținutul dosarelor poate fi interpretat prin numeroase modalități, în funcție de fiecare din tipurile de conținut existente, genurile „literare” ale documentelor, fondul arhivistic, semantică și stilistică. Ceea ce a început ca un mod de înțelegere a unui studiu de caz (grupul „Rugul aprins”) poate fi transformat într-un cadru de interpretare și lectură a arhivelor comunismului în general, printr-o articulare mult mai extinsă a conceptelor și metodologiei de lucru.

Ceea ce am vrut să semnalăm este că documentele provenite din Arhiva Securității nu pot fi înțelese în absența unui cadru teoretic care să medieze, în cazul propus de noi, analiza discursului, drumul dintre cititorul neavizat și document. E simplist a spune că documentul nu constituie *realitatea*, ci *reprezentarea* ei, cât timp documentele Securității sunt mult mai mult decât o reprezentare. Specificitățile documentelor și arhivei, amintite mai sus, adresează cercetătorilor trecutul recent o provocare ce depășește o simplă problemă de metodologie. În cele din urmă, dincolo de teorie sau metodă, e provocată viziunea istorică asupra trecutului traumatic recent și însăși înțelegerea noastră asupra comunismului.

Investigating the Security Archives through Discourse Analysis. The Subversive Association Rugul Aprins/the Burning Bush

(Abstract)

The paper applies discourse analysis concepts to the interpretation of the Securitate/Security files (the former political police archives). Noting the ideological stance and the wooden language that mediate the researcher's understanding on these archives, the research proposes to offer a starting point for further theoretical debate as well as an alternative way of understanding and analysing the archives of communism. The discussion will revolve around the case-study of the Burning Bush movement at the Antim monastery in Bucharest, a spiritual and cultural group whose members were imprisoned during the 1958 wave of communist repression, following an informative tracking of almost a decade. Key-concepts include discourse analysis and narrativity, following the discourse of the Securitate's/Security's archives with reference to the Burning Bush in terms of motives and themes of the incriminatory discourse of the Securitate/Security, as well as the existence of a master narrative of the archives.

Keywords: communism, archives of communism, religious repression, intellectuals in communism, ideological discourse.

PRIMELE TREI EDIȚII ALE FESTIVALULUI „CERBUL DE AUR”. ÎNTRE ARTĂ ȘI PROPAGANDĂ

Silvia-Cristina Baumgarten
Universitatea din București

Prima ediție a Concursului și Festivalului Internațional „Cerbul de Aur” a fost organizată de către Televiziunea Română în anul 1968, la sugestia lui Nicolae Ceaușescu, secretarul C. C. al P. C. R., care a venit cu această idee în urma unei discuții cu Octavian Paler. Așa cum preciza și numele documentului care a consfințit organizarea acestui festival, menirea sa a fost aceea de a contribui la „îmbunătățirea activității culturale în domeniul muzicii ușoare”. La realizarea acestui festival au colaborat Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă, Radioteleviziunea și Uniunea Compozitorilor.¹

Desfășurat la Teatrul Dramatic din Brașov² în luna martie a fiecăruia dintre anii 1968, 1969, 1970 și 1971, festivalul-concurs „Cerbul de Aur” a reunit deopotrivă artiști consacrați și debutanți ai muzicii ușoare. Participanții au fost atât din țările lagărului socialist, cât și din țările occidentale, iar întregul eveniment s-a bucurat de notorietate la nivel european, aflându-se în atenția presei internaționale. Ulterior, „Cerbul de Aur” a fost adesea amintit ca fiind versiunea socialistă a festivalului de muzică ușoară de la San Remo.³

Fiecare zi a festivalului a fost împărțită în două sesiuni, una de concurs, în cadrul căreia cântau concurenții și una de recitaluri, în care evoluau invitații consacrați. Concertele au fost în perioada comunistă destul de rare în țară, astfel că festivalul a căpătat o importanță mare și pentru români. În câteva rânduri, pe adresa Televiziunii au venit scrisori în care telespectatorii cereau ca festivalul-concurs „Cerbul de Aur” să fie transmis pe ambele posturi ale Televiziunii Române.⁴ Festivalul a reprezentat una dintre puținele ocazii în care artiștii străini veneau să concerteze în Republica Socialistă România. Brașovul, cunoscut în trecut sub numele de orașul Stalin, a dobândit la rândul lui o importanță deosebită pentru iubitorii muzicii ușoare din întreaga Europă.

¹ Alexandru Matei, *O tribună captivantă*, București, Editura Curtea Veche, 2013, p. 161.

² În prezent Teatrul „Sică Alexandrescu” din Brașov.

³ Festival de muzică ușoară organizat încă din anul 1951 în San Remo, Italia.

⁴ *Direcția programe-Informare din aprilie 1969*, în Arhiva de Documente a Societății Române de Televiziune, *Fond Radioteleviziunea Română*, inventar 339, dosar nr. 1, nenumărat.

Remunerația pentru un recital susținut de o vedetă din țările occidentale s-a încadrat în limita a 3000 de dolari, în timp ce artiștii din țările socialiste au primit pentru un recital între 1500 și 3000 de ruble. În afară de prestația propriu-zisă din seara de spectacol, vedetelor le-a fost solicitat să filmeze și câteva secvențe, care ulterior au fost transmise pe postul de televiziune românesc. În ceea ce privește premiile, bugetul pentru asigurarea premiului pe care urma să îl câștige cel care obținea trofeul „Cerbul de Aur” a fost de 20.000 de lei, costurile unei ediții a festivalului-concurs ridicându-se la peste 2.000.000 de lei.⁵

Evoluția concurenților a fost apreciată de criticii muzicali români în funcție de amploarea și calitatea vocii, dar și de gestică și mimica din timpul prestației artistice și, așa cum dovedește un articol publicat în ziarul „Scînteia” din ziua de 6 martie 1968, reacția auditoriului a constat de cele mai multe ori în serii de „*aplauze entuziaste*”. De întreaga organizare a primei ediții a festivalului-concurs s-au ocupat operatorii și tehnicienii Televiziunii Române. Concurenții festivalului au ținut în primul an de existență al festivalului trofee „Cerbul de Aur”, „Cerbul de Argint” și „Cerbul de Bronz”.⁶ Prezentatorii primei ediții au fost Stela Popescu și Iurie Darie.

Cei 28 de candidați din anul 1968 au provenit din 20 de țări ale Europei. Unii dintre ei au obținut premii la alte festivaluri, dar printre concurenți s-au numărat și debutanți, cea mai tânără concurentă fiind o solistă austriacă în vârstă de 17 ani. Una dintre condițiile principale pentru a participa la concurs a fost aceea de a cânta și o melodie în limba română. Astfel, indiferent de țara din care proveneau concurenții, ei au fost obligați să cânte o melodie din repertoriul propriu sau din repertoriul internațional și o melodie în limba română. Astfel, șapte dintre participanți au ales să cânte melodia „Nici o lacrimă”.⁷ Concurenții au fost acompaniați de orchestra proprie a festivalului condusă de Sile Dinicu, Alexandru Imre sau Richard Oschanitzky. În ceea ce privește programul participanților din afara orelor de spectacol, autoritățile române le-au oferit o excursie cu autocarul pe Valea Prahovei, urmată de o vizită la castelul-muzeu Peleş din Sinaia,⁸ vizite la Bastionul Țesătorilor, la Muzeul Cetății Brașov și la o expoziție de artă populară și icoane pe sticlă, dar și de un concert de orgă susținut în incinta Bisericii Negre.⁹ În ziua de 7 martie

⁵ Alexandru Matei, *O tribună captivantă*, p. 161.

⁶ Florian Lungu, „Cerbul de Aur la prima ridicare de cortină”, în *Scînteia*, an XXVII, număr 7633, 6 martie 1968.

⁷ Melodie compusă de T. Cristinoiu și M. Dumbravă, lansată în 1967 în interpretarea lui Dan Spătaru.

⁸ Agerpres, „Festivalul internațional de muzică ușoară de la Brașov”, în *Scînteia*, an XXVII, număr 7634, 7 martie 1968.

⁹ Smaranda Oțeanu, „Momente de semnificație și emoție”, în *Scînteia*, an XXVII, număr 7636, 9 martie 1968.

1968 a apărut și o revistă editată de Televiziunea Română, care a fost redactată în șapte limbi, cuprinzând interviuri și biografiile concurenților.

Printre artiștii care au susținut recitaluri în cadrul ediției din 1968 s-au numărat Jean Claude Pascal, Bobby Solo, Rika Zarai, Hugues Aufray, Caterina Caselli, Edith Pieha și Amelia Rodrigues. Cel mai așteptat recital a fost cel al solistei Rita Pavone.¹⁰ Inițiativa Radiodifuziunii Române de a aduce pe scena festivalului mari vedete internaționale a fost lăudată în presa vremii, afirmându-se chiar că o bună parte dintre cântăreții străini veniți să susțină recitaluri în cadrul „Cerbului de Aur”, doreau să introducă în repertoriul lor din spectacol piese în limba română pentru a cuceri publicul.

Concurenții care au obținut premii în cadrul primei ediții au fost belgianul Jacques Hustin-„Cerbul de Aur”, cehul Josef Laufer-„Cerbul de Argint” și solista belgiană Kalinka-„Cerbul de Bronz”, dar și câștigătorii mențiunilor: Roddy McNeil originar din Scoția, Iordanka Hristova din Bulgaria, Margareta Pâslaru din România, Marion Rung din Finlanda și Urszula Sipinska din Polonia. Juriul concursului din 1968 a fost compus din reprezentanți de prestigiu ai radioteleviziunilor din 15 state europene.¹¹ Festivalul-concurs „Cerbul de Aur”, a fost unul dintre cele mai importante evenimente culturale ale perioadei pentru români, iar succesul său din 1968 a demonstrat că Televiziunea Română putea susține un eveniment de anvergură și a permis ca festivalul să se repete anul următor.

Cu mai bine de o săptămână înainte de debutul celei de-a doua ediții, Televiziunea Română a început să aloce spațiu unor emisiuni care aveau ca subiect central festivalul din 1968, denumite sugestiv „Preludiu la Cerbul de Aur”. Aceste programe, care au fost difuzate în zilele de 25 și 27 februarie 1969, au avut menirea de a pregăti publicul pentru o nouă ediție a festivalului-concurs, ediție care a avut loc în perioada 5-10 martie 1969.

Regia spectacolului a fost semnată în 1969 de Horea Popescu, Alexandru Bocăneț și Valeriu Lazarov, scenografia le-a aparținut lui Armand Crîntea, Teodora Dinulescu și Virgil Luscov, iar întregul festival a fost prezentat de Sanda Țăranu, Ioana Măgură, Silviu Stănculescu și Alexandru Magheru. Șase echipe de filmare au fost folosite pentru a realiza mici filme muzicale cu fiecare participant, iar Electrecordul¹² a fost mobilizat pentru a înregistra discuri cu participanții.¹³

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Eadem, „Încheierea Festivalului Cerbul de aur”, în *Sân-teia*, an XXVII, număr 7638, 11 martie 1968.

¹² Companie Românească de înregistrări audio.

¹³ Smaranda Oțeanu, „Azi începe festivalul Cerbul de aur”, în *Sân-teia*, an XXVIII, număr 7995, 5 martie 1969.

Artiștii care au susținut recitaluri în 1969, în afara concursului au fost Tereza Kesovja din Iugoslavia, solistul austriac Udo Jürgens,¹⁴ Matuska din Cehoslovacia, Barbara din Franța, Frankie Avalon din S. U. A., româncă Margareta Pâslaru și Gigliola Cinquetti din Italia. În interviurile publicate în ziarul „Scînteia”, membrii juriului: Agathe Mella de la Radio Paris, Andreas Razumovsky, critic muzical vest german, David Stones, un cunoscut impresar englez, Dick van Bommel, reprezentant al televiziunii olandeze și Boris Parsadanjan, reprezentant al televiziunii centrale sovietice, au lăudat inițiativa Televiziunii Române, deoarece festivalul-concurs „Cerbul de Aur” a reprezentat pentru interpreți o modalitate de a-și dovedi talentul și de a face un schimb de experiență cu ceilalți participanți.¹⁵

Conform unui articol publicat în prima zi de spectacol, în ziarul „Scînteia”, unul dintre scopurile principale ale organizării festivalului, acela de a-i face pe străini să ducă în țările de unde veneau specificul muzicii românești. Organizatorii au încercat, astfel, să transforme festivalul într-un instrument de afirmare a muzicii ușoare românești. În acest scop a fost lansat un „Caiet cu 80 de cântece” din care soliștii își puteau alege melodia românească cu care doreau să intre în concurs. Față de ediția precedentă a crescut numărul participanților, în concurs intrând 28 de soliști. Spectacolul a fost transmis pe 26 de posturi de televiziune, certificând astfel și succesul ediției anterioare. Toate serile de spectacol au fost preluate în direct sau înregistrate de rețeaua Interviziunii și a Euroviziunii.

Premiul „Cerbul de Aur” a fost câștigat de româncă Luminița Dobrescu, „Cerbul de Argint” de Hanya Pazeltova din Cehoslovacia, iar „Cerbul de Bronz” de olandeza Conny Vink. Mențiunile le-au revenit româncelor Mihaela Mihai și Anda Călugăreanu, solistei Frida Boccara din Franța și lui Roy Black din Republica Federală Germană. „Premiul pentru cea mai bună interpretare a unui cântec românesc” a fost câștigat de Janos Koos din Ungaria, „Premiul de popularitate” de Jaqueline Midinette din Elveția, „Premiul tinereții” de Dagma Frederic din Republica Democrată Germania și Maia Rozova din Uniunea Sovietică, iar „Premiul acordat de criticii de specialitate” i-a revenit cântăreței Frida Boccara din Franța. În cadrul acestei a doua ediții a festivalului-concurs „Cerbul de Aur”, concurențele din România au reușit să se numere printre laureații galei.¹⁶ Festivalul a reprezentat o adevărată trambulină pentru carierele acestora, iar Televiziunea Română a dovedit că succesul primei ediții nu a fost deloc întâmplător.

¹⁴ Eadem, „Cântecul poartă spre poezie”, în *Scînteia*, an XXVIII, număr 7997, martie 1969.

¹⁵ Eadem, „Despre profilul festivalului: despre cântecul românesc”, în *Scînteia*, an XXVIII, număr 7999, 9 martie 1969.

¹⁶ Eadem, „Un final de prestigiu”, în *Scînteia*, an XXVIII, număr 8000, 10 martie 1969.

La ediția a treia a festivalului „Cerbul de Aur”, care a debutat în ziua de 3 martie 1970, juriul a fost format din reprezentanți ai radioteleviziunilor participante.¹⁷ Cei 30 de concurenți au venit din 26 de țări și, conform presei vremii, au fost însoțiți de un număr de 120 de ziaști români și străini, reprezentanți ai unor mari agenții de presă, cotidiane și reviste de specialitate. Spectacolul a fost transmis în direct în 22 de țări și înregistrat pentru alte 8 țări, totalizând 200 de ore de emisie. În ceea ce privește partea de interpretare, concurenților le-a fost oferit un număr mai mare de cântece românești din care puteau alege. În ciuda faptului că acum le-au fost acordate 92 de variante disponibile, piesa „Nici o lacrimă” a continuat să fie preferată de concurenți străini, deținând recordul de interpretări în toate cele 3 ediții.¹⁸

Unul dintre cele mai așteptate recitaluri din cadrul tuturor edițiilor „Cerbului de Aur” a avut loc în 1970, solista „*de renume internațional*” Connie Francis, concertând la Brașov în acel an. Impresionată de primirea pe care publicul român i-a făcut-o, cântăreața și-a donat onorariul, obținut în urma recitalului, unei instituții sociale din Brașov.¹⁹ Foarte apreciat de către public a fost și recitalul cântăreței Josephine Baker, dar și interpretările artiștilor Mirta, Raul, Nicoletta,²⁰ Eva Demarczyk și Marie Laforet.²¹ Una dintre noutățile acestei ediții a festivalului „Cerbul de Aur” a fost crearea unei serii speciale dedicată, în întregime, recitalurilor. Două dintre aceste reprezentații speciale au fost susținute de artiste române Mihaela Mihai și Anda Călugăreanu, iar artiștii străini cu care au împărțit scena au fost Eva Pilarova și Claude Nougare.²²

Laureații celei de-a treia ediții a festivalului-concurs „Cerbul de Aur” au fost Therese Steimetz din Olanda-„Cerbul de Aur”, Lize Merke din Belgia și româncă Angela Similea-„Cerbul de argint”, Pașa Hristova din Bulgaria-„Cerbul de bronz”, Bernadette din Scoția, Galina Nenașeva din Uniunea Sovietică și Doina Spătaru din România-mențiuni, Lian Harriet din Norvegia-„Premiul special al juriului”, Julie Saget din Franța-„Premiul pentru cea mai

¹⁷ Eadem, „Prima zi la Cerbul de Aur. Mesajul cântecului-bucuria de a trăi”, în *Scînteia*, an XXIXI, număr 8354, 3 martie 1970.

¹⁸ Agerpres, „Azi încep la Brașov concursul și festivalul Cerbul de Aur”, în *Scînteia*, an XXIX, număr 8354, 3 martie 1970.

¹⁹ Smaranda Oțeanu, „Prima zi a concursului și festivalului de muzică ușoară Cerbul de Aur”, în *Scînteia*, an XXIX, număr 8355, 4 martie 1970.

²⁰ J. V. Pandulescu, Smaranda Oțeanu, „Cerbul de Aur în a treia zi”, în *Scînteia*, an XXIX, număr 8357, 6 martie 1970.

²¹ Smaranda Oțeanu, „Cerbul de Aur în a patra zi”, în *Scînteia*, an XXIX, număr 8358, 7 martie 1970.

²² Eadem, „Cerbul de Aur în ajunul decernării trofeelor. Seara recitalurilor”, în *Scînteia*, an XXIX, număr 8359, 8 martie 1970.

bună interpretare a unui cântec românesc”, irlandezul Joe Dolan-„Premiul de popularitate” și Francine din Elveția-„premiul tinereții”.²³

Importanța pe care festivalul-concurs „Cerbul de Aur”, organizat de Televiziunea Română, a avut-o pentru publicul românesc, a fost direct proporțională cu modul în care evenimentul a fost redat de-a lungul celor trei ani, 1968, 1969 și 1970 în paginile cotidianului „Scînteia”. Dacă în prima zi a primei ediții, festivalul a fost abia amintit în rubrica dedicată programului TV, în timp, impactul său a devenit vizibil, iar ziarul „Scînteia” a ajuns să abunde în detalii despre „Cerbul de Aur”. Din al doilea an al existenței sale, festivalul a ajuns subiect de primă pagină și, în anul 1969 i s-a dedicat chiar și o rubrică specială. Laitmotivele articolelor, semnate în mare parte de criticul muzical Smaranda Oțeanu, au fost în toți cei trei ani, „emoția” și „bucuria”.

Articolele dedicate „Cerbului de Aur” au avut în permanență cuvinte de laudă la adresa Televiziunii atât datorită spectacolului în sine, cât și mulțumită impactului pe care festivalul îl avea în țară, dar mai ales în afara ei, în promovarea unei imagini benefice a României Socialiste. „Cerbul de Aur” a ilustrat perfect conceptul de „*comunism cu chip uman*” promovat în perioada de după preluarea puterii de către Nicolae Ceaușescu și a fost una dintre manifestările concrete ale liberalizării temporare a societății.

Trecând peste folosirea sa în propaganda oficială, festivalul a fost cu adevărat o mare realizare a Televiziunii Române, deoarece edițiile sale au reprezentat o formă de a aduce împreună artiștii și jurnaliștii din țările din spatele Cortinei de Fier, cu cei din țările democratice. A existat permanent un echilibru între numărul concurenților din țările comuniste și cel al participanților din țările democratice, iar premiile au fost câștigate de reprezentanți ai ambelor categorii. Festivalul și-a câștigat renumele internațional într-un timp relativ scurt, iar la această realizare a contribuit din plin echipa Televiziunii Române. Conform presei românești, invitații străini, membri ai juriului sau trimiși ai radiodifuziunilor din alte state, au lăudat efortul depus de Televiziunea Română pentru a organiza „Cerbul de Aur” și profesionalismul de care dădeau dovadă românii.

Dincolo de a fi o modalitate de promovare a Televiziunii Române, festivalul a reprezentat, în primul rând, un instrument folosit pentru a exporta cântecele românești, unele dintre ele intrând mai apoi în repertoriul artiștilor străini care participaseră la concurs. Obligatorietatea de a interpreta și o piesă în limba română în cadrul concursului, dar și introducerea unui premiu pentru cea mai bună interpretare a unui cântec românesc a trădat naționalismul specific regimului comunist român.

²³ Eadem, „Decernarea premiilor concursului internațional de muzică ușoară Cerbul de Aur”, în *Scînteia*, an XXIX, număr 8360, 9 martie 1970.

În perioada festivalului, numărul străinilor care au vizitat țara a crescut considerabil, iar autoritățile au folosit acest moment pentru a promova intens turismul și valorile românești. Excursiile organizate pentru participanți, membrii juriului și delegații televiziunilor străine, le-au permis acestora să ia contact cu edificiile românești, ne reprezentându-le neapărat o societate reală, ci doar o imagine a ceea ce își doreau autoritățile române să transmită despre țară. Intervalul în care s-a desfășurat festivalul a reprezentat o perioadă de deschidere culturală, iar orchestrele și artiștii români au beneficiat și ei din plin de participarea la festival, fiind promovați atât în timpul ediției respective, cât și după terminarea sa. Trecând peste elementele propagandistice evidente care au însoțit festivalul, „Cerbul de Aur” a fost o modalitate de a încânta publicul românesc, al cărui contact cu muzica occidentală era restrâns.

The First Three Editions of the Festival „Cerbul de Aur”/„The Golden Stag”. Between Art and Propaganda

(Abstract)

„The Golden Stag” Festival was an annual international music competition organised by the Romanian Television (more commonly referred to as T. V. R.) between 1968 and 1971. The festival reunited both famous artists and beginners, each day of „The Golden Stag” being divided between a contest session and a concerts session. The participants were both from communist and democratic countries and so was the jury of the competition. The whole show was broadcasted live in more than 20 European countries, so the festival gained notoriety in a really short period of time, thanks to the professionalism of the Romanian team. This study discusses the aspects of communist propaganda and nationalism of this festival that marks the beginning of the „*Golden Age*”. The research methods used to analyze the propagandistic issues of „The Golden Stag” Festival are the quantitative analysis of press and the analysis of documents. The main sources of the study are the articles of the „*Scînteia*” newspaper and the documents of the Romanian Television Archive. Known as the „*San Remo of the East*”, „The Golden Stag” Festival was a form to reunite artists and journalists who had been separated by the iron curtain, but it was also a tool for creating a positive image of the communist regime of Romania. The festival had four editions, in 1968, 1969, 1970 and 1971. The 1971’s edition used a more obvious propaganda, so the author of the study decided to discuss only the first three editions, because of the similarities they share. The whole contest was significant for the Romanian people because it opened the intercommunication with the European cultural environment for a short period of time. The concerts of the foreign artists were rare in Romania, so its citizens were delighted to watch the festival despite its propagandistic message.

Keywords: Romanian Television, music, nationalism, competition, „*Scînteia*”.

FUGA DIN ȚARĂ: CALEA AERULUI. UN CAZ DE DETURNARE REUȘITĂ LA ORADEA (1971)

Cristian Culiciu
Universitatea din Oradea

Pe parcursul perioadei comuniste, tentativele de fugă din țară au cunoscut numeroase forme, unele fiind reușite, altele nu. Fuga din țările comuniste a fost o realitate uneori dureroasă, cerută fie de ruptura familiei, fie de dorința abandonării unui sistem ultracentralizat și criminal, fie avea substraturi mafiotice. Ele ne apar astăzi într-o lumină frapantă, fugarii victorioși fiind uneori catalogați drept eroi, cazurile fiind descrise în numeroase documente de arhivă. Subiectul stârnea curiozitate și declanșa imaginația autorilor și cititorilor români, devenind la un moment dat subiect de propagandă și răspândit atât în presa centrală și locală, cât și în literatura polițistă și de aventuri.

Au existat mai multe metode prin care fugarii și-au putut duce planul la capăt. Cel mai frecvent se ieșea din țară pe cale rutieră sau feroviară, în baza unor documente false. În unele zone, în special în sudul României, fugarii încercau trecerea graniței pe Dunăre. Totuși, între numeroasele tentative și reușite de părăsire a țării remarcăm unele spectaculoase, pregătite din timp sau spontane, în principal orientate spre transportul aerian.

Prima deturnare a unui avion de pasageri ar fi avut loc în anul 1930, fiind implicată o aeronavă a companiei aeriene din Peru. Până în anul 1972, numărul deturnărilor sau al tentativelor de deturnare a unor avioane de pasageri ajungea la 260.¹ În România postbelică, ororile regimului comunist au fost principalii responsabili ai acestor deturnări. Primul astfel de eveniment s-a petrecut în anul 1947, când o cursă regulată București-Craiova a fost deturnată către Turcia. În 1949, un grup de cetățeni a încercat deturnarea către Turcia a unui avion de pasageri ce efectua cursa București-Galați. Planul nu a reușit, însă în luna decembrie a aceluiași an, o cursă Sibiu-București a fost deturnată la scurt timp după decolare, atacatorii ascunzându-și armele în încălțăminte și deviind aeronava către Belgrad. Un alt caz, nereușit, s-a petrecut în anul 1954, când un grup de 20 de persoane a încercat deturnarea unei curse București-Timișoara. Un an mai târziu,

¹ Mircea Niță, M. Gădăruțeanu, V. Troneci, „Scurt istoric al deturnărilor de aeronave. Din preocupările actuale ale organelor noastre pentru prevenirea evaziunilor din țară pe calea aerului”, în *Securitatea*, număr 1 (17), 1972, p. 92.

un ofițer de aviație fugea din țară de la baza de antrenament din Constanța, cu destinația Istanbul, la bordul unui hidroavion militar Heinkel 114, folosit în război.²

O tentativă asemănătoare, pregătită cu mai mult timp înainte și care a implicat șapte persoane, s-a petrecut în septembrie 1971, la Târgu-Mureș, unde s-a dorit deturnarea spre Viena a cursei regulate Tarom spre București. Grupul, format din tineri de etnie maghiară, se constituise în vara celui an, planul putând fi dejucat în urma interceptării corespondenței.³ Tot în anul 1971, doi vagonetari de la exploatarea minieră Nistru, județul Maramureș, au fost arestați pentru furt de explozibil, în tentativa acestora de a deturna avionul de pasageri ce efectua cursa Baia Mare-Cluj-Napoca-București. Un alt grup de trei tineri intenționa, în toamna aceluiași an, deturnarea cursei Iași-București, însă au fost arestați. În fine, tot în anul 1971, un grup de șase persoane intenționa să procure arme și să deturneze un avion Aviasan, de la Timișoara, pentru a fugi dincolo de graniță.⁴

Începutul deceniului al nouălea a fost și el destul de agitat din acest punct de vedere. La Reșița, în anul 1980, era pus la punct un plan de evadare din țară pe calea aerului pentru un grup de 20 de persoane. A fost o evadare reușită a unei familii numeroase, la bordul unui avion agricol, până la Pertlstein, Austria, cu destinația finală Australia; cel mai tânăr dintre fugari avea 1 an și 7 luni. Plecarea din țară a unui grup de persoane așa de numeros a impus o anchetă de mari dimensiuni, cunoscută sub pseudonimul acțiunea „Pescărușul”, în final fiind încheiate dosare penale, membrii majori ai grupului primind câte 20 de ani de închisoare.⁵

Un caz similar celui de la Constanța din 1955, s-a petrecut în anul 1987, la Bobocu, județul Buzău, unde pilotul Mihai Smighelschi, elev al școlii militare de aviație din localitate, fugea în Turcia la bordul avionului de mare viteză cu care efectua antrenamente.⁶

Conform bilanțului prezentat de periodicul de uz intern „Securitatea”, majoritatea celor care apelau la această metodă de a fugi peste hotare erau tineri, în principal persoane până în 30 de ani și cu puțină calificare. Totuși, au existat cazuri de specialiști, unii activând în aviație, sau chiar militari care au procedat în această direcție. Una din principalele cauze ale actelor de trecere frauduloasă a frontierei

² <http://jurnalul.ro/special-jurnalul/interviuri/constantin-gornistu-a-fugit-din-comunism-cu-hidroavionul-507367.html>, accesat în data de 22.III.2016.

³ Elemer Erdely, Pavel Sălcudean, „Prevenirea deturnării unei aeronave s-a datorat intuiției, orientării, hotărârii și operativității cu care s-a acționat”, în *Securitatea*, număr 4 (16), 1971, pp. 58-67.

⁴ <http://www.nasul.tv/povestile-romanilor-care-au-deturnat-avioane-ca-sa-evadeze-din-comunism-sase-au-ajuns-pana-in-austria/>, accesat în data de 23.III.2016.

⁵ http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/20-rom-ni-o-terg-n-austria-un-avion-utilitar, accesat în data de 23.III.2016.

⁶ http://adevarul.ro/news/eveniment/evadare-comunism-avionul-vanatoare-1_50ad7dc37c42d5a6639627eb/index.html, accesat în data de 22.III.2016.

era, în accepțiunea autorităților, „*propaganda occidentală*”, o parte dintre făptași fiind deja în vizorul autorităților pentru furt, tâlhărie, viol sau alte tentative de traversare ilegală a frontierei de stat. În numeroase cazuri, astfel de acte erau pregătite dinainte, prin studierea caracteristicilor aeronavelor, procurarea armamentului, studierea măsurilor de securitate luate pe aeroporturi, respectiv stabilirea tehnicii de identificare a personalului însoțitor, în vederea imobilizării sale. Modul de pătrundere în incinta aeroporturilor sau a avioanelor diferea, unii făcând-o ca preținși pasageri obișnuiți, fie printr-un comportament obișnuit, fie pătrunzând în forță pe pista de decolare/aterizare, iar alții deghizați în medici, muncitori care transportă presa sau însoțitori de zbor.

Procedura de deturare începea cu imobilizarea însoțitorilor de zbor și a stewarzilor, supravegherea pasagerilor, iar în final pătrunderea în cabina piloților și obligarea acestora, sub amenințarea armelor, să schimbe direcția de mers.

În general, pentru gestionarea, apoi prevenirea unor astfel de situații, personalul Direcției Securității Statului era sfătuit să „*acorde atenție oricărui aspect din care se desprind intenții de evaziune din țară*”. Ofițerii de securitate erau, de asemenea, sfătuiți să-și recruteze „*rețele capabile*”, care să țină permanent legătura cu organele Ministerului Afacerilor Interne, Ministerului Forțelor Armate și gărzilor patriotice. Direcția a II-a a Securității, iar mai apoi inspectoratele de securitate județene, aveau sarcina centralizării tuturor cazurilor de acest tip, pentru îmbunătățirea supravegherii persoanelor suspecte de tentative de fugă din țară pe calea aerului.⁷

Oradea anilor '70 era un oraș care se bucura de avantajele situației în apropierea frontierei de vest. Problemele de aprovizionare sau cele privind satisfacerea nevoilor culturale nu erau simțite la fel de acut aici, precum în municipiile din centrul țării. Aeroportul din Oradea era unul de dimensiuni mici, dat în folosință în perioada interbelică și modernizat și adus la standardele unui aeroport internațional la jumătatea anilor '60. Deși nivelul de viață din oraș sau județ nu era foarte scăzut, dorința evadării de sub regimul roșu românesc era la fel de mare ca oriunde în țară.

Frontiera româno-ungară a rămas deosebit de tentantă pentru numeroși fugari în toată perioada postbelică. Cea mai rapidă metodă de a ajunge dincolo de „*cortina de fier*” era trecerea în Ungaria, iar de acolo, în Austria. Punctul de trecere a frontierei Borș, aflat la doar câțiva kilometri de Oradea, a fost locul prin care cetățeni români cu acte false, străini etc. și-au încercat norocul pe direcția amintită.

Deturarea reușită (sau, mai corect spus, răpirea) a unui avion de pasageri ce efectua cursa Tarom Oradea-București s-a petrecut pe 27 mai 1971, când șase bihoreni înarmați pătrundeau la bordul unui autoturism Moskvici pe pista aeroportului și reușeau să-i oblige pe piloți să dispară în orizont, în direcția Viena. La bordul avionului se aflau 4 membri ai echipajului și 16 pasageri.

⁷ Mircea Niță, M. Gădărăuțeanu, V. Troneci, „Scurt istoric al deturnărilor de aeronave”, pp. 94-95.

Originar din orașul Marghita, Moka Adalbert era capul operațiunii, ajutat fiind de alți cinci amici: Robert Vámos, Alexandru Miheller, János Weizer și frații Pápp Ioan și Iosif, toți aceștia având vârste între 19 și 29 de ani.⁸ Reușita unei astfel de operațiuni a fost o surpriză de proporții pentru autoritățile județene, după cum o demonstrează documentele de arhivă. Totodată, faptul a ajuns rapid cunoscut în rândul orădenilor, memoria colectivă păstrând încă viu acest moment.

Adalbert Moka fusese angajat al Fabricii de Confecții din Marghita. Având un salariu de 1500 de lei pe lună și o slujbă relativ lejeră, se considera că trăia decent. Părinții lui erau amândoi membrii de partid, ceea ce abolea orice bănuială asupra modului de gândire a bărbatului. În schimb, acesta pare să fi fost o fire retrasă, iar anturajul, respectiv grupul cu care a plănuit fuga spre Viena, era alcătuit din oameni care nu se remarcaseră la locurile de muncă. În ce-i privește pe ceilalți membri ai grupului, J. Weizer lucra ca șofer, având însă pe rol o condamnare, din cauza provocării unor accidente rutiere. Al. Miheller era mecanic și fusese în trecut membru de partid, iar soția sa lucra la aceeași fabrică de confecții.⁹

Într-un interviu acordat presei locale în anul 2010, A. Moka mărturisea: *„Am plănuit lovitura luni de zile. O armă am luat-o în aceeași dimineață, fără ca el să știe, de la tatăl meu, care era vânător. Pentru o altă, am intrat pe ascuns în casa unui cunoscut. Ca să le putem transporta mai ușor, le-am tăiat patul și le-am rețezut țeava. Mai aveam cu noi un pistol Makarov și cuțite”*.¹⁰

Atacatorii ajungeau la avion (un Iliușin-14) în timpul îmbarcării, iar acțiunea s-a desfășurat suficient de rapid încât cei șase să ocupe cabina și salonul avionului fără a întâmpina rezistență. În momentul ocupării aeronavei, aceștia au reușit să imobilizeze un maior de securitate care se afla la bord. Atât copilul Vasile Cornel), cât și radiotelegrafistul (Mihai Ionescu) erau tineri, având puțin peste 20 de ani, astfel că lipsa de experiență sau necunoașterea drumului către Viena erau argumentele cu care au încercat să se salveze.

Aeronava nu primise permisiunea de a decola, însă, după cum își amintește M. Ionescu, *„nu aveam ce face”*, amenințarea cu care li se ceruse pornirea motoarelor fiind evidentă. Militarii care efectuau paza aeroportului au încercat tot posibilul să compromită decolarea, deschizând focul asupra avionului, respectiv pregătind o cisternă cu benzină pe mijlocul pistei. Catastrofa a putut fi evitată în ultimul moment, prin ridicarea la timp a trenului de aterizare, astfel că nu a lovit cisterna aflată în cale.

⁸ Dan Simai, „Avionul condamnaților”, în *Bihoreanul*, număr 35 (485), 15-21 martie 2010, p. 7, disponibil la <http://www.ebihoreanul.ro/stiri/bihoreanul-tip-rit-6/avionul-condamnaților-86222.html>, accesat în data de 25.III.2016.

⁹ Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale (în continuare S. J. B. A. N.), *Fond Comitetul Județean P. C. R. Bihor*, dosar 8/1971, f. 268.

¹⁰ Dan Simai, „Avionul condamnaților”, p. 7.

Reușita decolării a pus autoritățile în alertă, piloții primind prin radio ordinul de a ateriza la Arad, în urmărirea fugărilor fiind trimise și două avioane de vânătoare, pilotate de piloți ruși, după spusele protagoniștilor, de români în realitate. Conform spuselor transmisionistului, „*Când le-am zis atacatorilor, așa cum mi-a spus turnul de control de la Arad, că dacă nu aterizăm avioanele militare ne vor doborî, unul mi-a tras un pumn în gură*”.¹¹ Practic, cea mai dificilă parte a zborului s-a desfășurat în spațiul aerian românesc. După intrarea deasupra teritoriului Ungariei, problemele păreau să fi dispărut în mare parte. Aterizarea în Viena a fost, însă, foarte dificilă, datorită distrugerii trenului de aterizare deasupra aeroportului din Oradea. A. Moka își amintea că, odată ajuns pe pământ austriac și văzând că nu exista vreo altă cale decât predarea armelor și a propriilor persoane autorităților austriece, a decis să ceară semnătura tuturor pasagerilor din avion, ca dovadă că nu au fost maltratați în timpul zborului.

Documentele la care avem acces ne arată modul în care acest caz a fost primit și tratat de către autoritățile române. Comitetul Județean al P. C. R. Bihor își avusese programată ședința de birou pe 28 mai, a doua zi după producerea incidentului. Conform intervenției prim-secretarului de partid al județului Bihor, Victor Bolojan, principala cauză a producerii evenimentului de pe aeroportul orădean a fost lipsa „*vigilenței revoluționare*”, resimțite atât la Oradea, cât și la Marghita, orașul de domiciliu al făptașilor. În opinia sa, lipsa informării asupra acțiunilor de pregătire a deturnării aeronavei Tarom era de neiertat, iar „*ceea ce s-a întâmplat, este o rușine pentru județul Bihor*”.¹² Menționăm că prim-secretarul de Bihor lipsea la momentul producerii incidentului, fiind plecat la București. Doi dintre secretari, Fodor și Ionescu, împreună cu un membru al Biroului, Nicolae Pantea, au fost primii oficiali sosiți la aerogară după deturnare.¹³ Oarecum ciudat e faptul că secretariatul și Biroul județenei de partid Bihor se informau constant despre situație, însă Inspectoratul Județean de securitate a transmis acelorași autorități județene date abia la o oră și jumătate după producerea incidentului.¹⁴ Conform unor estimări, „*[...] toată răpirea a durat 8-10 minute. Dacă lucrurile ar fi fost bine puse la punct, intervenția ar fi fost simțită imediat [...] Este o rușine [...] că s-a întâmplat acest lucru și este o rușine nu numai pentru județul Bihor dar și pentru țară*”.

Una dintre primele măsuri luate la acel moment a fost sporirea efectivelor de pază ale aeroportului. Situația a pus în alertă autoritățile locale, obligându-le să-și îndrepte atenția spre instituțiile publice și centrele urbane. Solicitarea era „*să se facă ordine peste tot*”, în special la sediile de consilii populare. În mod deosebit, la aeroportul Oradea a fost detașată armata pentru efectuarea pazei. S-a delimitat o

¹¹ *Ibidem*.

¹² S. J. B. A. N., *Fond Comitetul Județean P. C. R. Bihor*, dosar 1/1971, f. 83.

¹³ *Ibidem*, dosar 8/1971, f. 263.

¹⁴ *Ibidem*, f. 265.

singură intrare, iar „cine va îndrăzni să intre prin altă parte, se va trage în el fără nicio altă somație”.¹⁵

O altă ședință, de această dată extraordinară, a Comitetului Județean de partid Bihor, a avut loc pe 2 iunie 1971, cu participarea unor reprezentanți ai Miliției, Securității și Ministerului Afacerilor Interne: generalul Răduică, prim-vicepreședinte al Consiliului Securității Statului, și Gal I., ministru adjunct în M. A. I.

Din cercetările preliminare a rezultat încălcarea, de către maiorul de securitate și plutonierul de miliție de la aeroport, a normelor de conduită și de acțiune în astfel de situații. Conform celor spuse de prim-secretarul județului Bihor, „ei s-au dus să dea telefoane, altul să oprească mașina și altele. Realitatea este că au dat dovadă de lașitate”. Contrafactual, conducătorii politici ai județului considerau că dacă s-ar fi intervenit prin forță, deturnarea aeronavei nu s-ar fi petrecut. Însă nu doar personalul din aeroport a fost găsit vinovat, ci și miliția marghiteană, compusă din 16 persoane, învinovățită pentru nedescoperirea la timp a planului de deturnare.¹⁶

Una dintre măsuri a fost demiterea șefilor inspectoratului județean de securitate, respectiv a inspectoratului de miliție: Gheorghe Ristea și Dumitru Romanescu. Cei doi au fost, de asemenea, eliberați din locurile deținute în biroul și Comitetul Județean de partid, respectiv în Comitetul Executiv al Consiliului Popular Județean. Vina principală era pasată în dreapta lor, angrenajul pregătit de ei fiind socotit incapabil de a depista și raporta acțiunile grupului de pregătire a deturnării. De asemenea, inspectorii de securitate nu reușiseră să ia măsurile necesare pentru paza aeroportului, modul de acțiune al ofițerilor de securitate și miliție din cadrul aerogării, criticat aspru de autorități, fiind urmarea slabei instruirii. Cei doi ofițeri au fost acuzați de nefolosirea forței: „Cadrele noastre [...] trebuie să-și îndeplinească această misiune chiar în condițiile când, dacă e nevoie, își va da viața, până la sacrificiul suprem. Nu este în stare să facă acest sacrificiu? Nu are ce cânta în cadrele securității!”.¹⁷ Acesta „nici măcar nu a fost în stare să scoată pistolul și să tragă după ei”, fapt care, în opinia prim-vicepreședintelui Consiliului Securității Statului, ar fi contat decisiv în reușita actului deturnării. Comandantul aeroportului a încercat să oprească decolarea dirijând o mașină pe pistă, în fața avionului, fără succes însă. S-a sugerat mai târziu că maiorul de securitate aflat la aeroport ar fi fost bolnav de epilepsie.

În contextul general al plecărilor în occident, acțiunea de la Oradea nu era socotită întâmplătoare. Localitatea de origine a grupului avea mai mulți cetățeni emigrați în America de Nord, unii întorcându-se periodic acasă la rudele lor și făcând, în același timp, comerț cu produse aduse din străinătate. Între aceștia,

¹⁵ *Ibidem*, dosar 1/1971, f. 83.

¹⁶ *Ibidem*, dosar 8/1971, f. 254-255.

¹⁷ *Ibidem*, f. 257.

fratele lui János Weizer, unul dintre fugarii de pe aeroport. De altfel, rudele celor fugiți trăiau, se pare, în condiții mai mult decât decente: „*au bani mulți, au mașini, unul construiește în prezent o casă cu etaj și este în relații foarte bune și cu organele de miliție*”. Așa se face că, într-un oraș mic, cu un număr relativ mare de milițieni raportat la totalul locuitorilor, activitatea de control nu a dat în vileag ceea ce se petrecea.¹⁸

Deși lipsa de informare a fost puternic blamată, totuși au putut fi adunate unele date despre pregătirea acțiunii. Din primele cercetări, se pare că membrii grupului avuseseră mai multe întâlniri, acestea fiind reclamate de nevoia stabilirii diferitelor variabile: de la timpul de plecare și sosire, la cel de pregătire al echipajului și condițiile de securitate de pe aeroport. O primă tentativă de deturnare a unei aeronave urma să aibă loc pe 11 septembrie 1970, dar grupul a renunțat în ultimul moment datorită condițiilor de pază de pe aeroportul orădean. Cu două zile înaintea incidentului propriu-zis, două persoane, un bărbat și o femeie, au intrat pe aeroport cu un autoturism. Oprind la capătul pistei, cei doi au coborât din vehicul pentru a urmări procesul de îmbarcare-debarcare a pasagerilor. Fiind întrebați de către un angajat al aeroportului: „*de ce ați intrat aici cu mașina că nu e voie?*”, răspunsul a fost, se pare, dezarmant: „*Dar ce? Nu avem voie să vedem și noi cum se urcă și cum se coboară din avion?*”. În acel moment, nu s-a luat nicio măsură, cei doi continuându-și activitatea.¹⁹

Evenimentul de pe aeroportul din Oradea a scos în evidență lacunele din activitatea și modul de pregătire a agenților Miliției și a Securității. Conform celor relatate în stenograma ședinței speciale a biroului Comitetului Județean de partid, asemenea momente sunt cele care atrag atenția asupra minusurilor de funcționare ale instituțiilor. Auditul intern scotea în evidență și alte nereguli, ambele etape (de urmărire a grupului și de acționare pe teren, la aerogară) nefiind gestionate cu tot profesionalismul. Cazuri similare, petrecute nu cu mult timp în urmă în România, nu au influențat sub nicio formă activitatea de urmărire și control a potențialilor fugari, fiind „*evenimente petrecute departe de noi*”. E vorba, în realitate, de o stare psihologică.

Prin „*sustragerea de la controlul de partid*”, se înțelege deplasarea unor agenți ai Miliției și Securității bihorene către propriile interese, lucru sugerat în discuții prin unele legături dintre aceștia și fugari, dar și prin cei care „*nu sunt exemplu în fața maselor, care au furat*”, împotriva lor aplicându-se doar sancțiunea „*mutării de pe un post pe altul*”. Ședințele și discuțiile cu aceștia se desfășurau haotic, „*ajungând până la întreruperea vorbitorului*”.²⁰ Inclusiv în zona Marghitei s-ar fi înregistrat abateri, la Șimian ori Valea lui Mihai. În plus, nu dotarea cu armament ar fi o problemă a autorităților, cât lipsa „*vigilenței*” în modul de folosire a lor.

¹⁸ *Ibidem*, f. 258-259.

¹⁹ *Ibidem*, f. 260.

²⁰ *Ibidem*, f. 262.

Principala măsură gândită pe termen mediu se referea la creșterea nivelului de pregătire a agenților de securitate și miliție. În termenii epocii, această pregătire sau capacitate de reacție, era numită „vigilență revoluționară”, de care, cum am amintit, au fost acuzați oamenii de ordine ai aeroportului. „Poate că ne pierdem în niște probleme mai puțin importante și am neglijat cele care sunt mai importante. Securitatea are menirea de a apăra statul de dușmani!”.²¹ În general, nu doar pregătirea cadrelor era avută în vedere, ci și creșterea numărului acestora. Din discuții reieșea prezența destul de slabă a cadrelor de Miliție și Securitate în locurile strategice din oraș, cum ar fi Aeroportul, Uzina de Apă sau Uzina de Alumină. Atragerea cetățenilor spre activitățile Miliției și Securității era și ea o propunere de îmbunătățire a activității. Participarea membrilor județenei de partid la ședințele organizațiilor de miliție era o altă variantă: „atunci când se observă delăsări sau superficialitate din partea lucrătorilor de securitate sau miliție-să fie luate măsuri imediat, operativ pentru îndreptarea lucrurilor”.²²

În particular, atenția autorităților județene se îndrepta către situația din orașele Marghita și Salonta, unde avuseseră loc mai multe delictive în perioada imediat anterioară anului 1971. În Salonta, orașul aflat în partea de sud a județului Bihor, în anul 1970 avuseseră loc câteva crime, respectiv avorturi, în care au murit șapte femei. Deși în Marghita numărul cazurilor de huliganism, furt sau crimă era redus, în ambele orașe era nevoie, spun documentele, de un număr mai mare de milițieni, aceste situații neputând fi gestionate „corespunzător”. Și în Oradea, activitatea miliției era criticată, mai ales în privința gestionării furturilor și a asigurării ordinii pe străzi. Nu în ultimul rând, tinerii absolvenți de școală profesională sau facultate și neîncadrați în muncă erau socotiți vulnerabili. Pentru că s-ar fi putut deda la „acte de huliganism”, se recomanda supravegherea lor și menținerea legăturii cu familiile, prin organizațiile U. T. C. și Direcția Muncii.²³

La Marghita urma să fie trimis un colectiv al județenei de partid care, împreună cu organizația municipală, avea sarcina efectuării unor verificări la organizațiile de bază. Totodată, se dorea creșterea numărului expunerilor propagandistice făcute în fața populației, pentru „întărirea muncii de partid”, și instruirea birourilor organizațiilor de bază de acolo și din județ. Materialele prezentate în adunări se refereau la „patriotism, educația comunistă și cetățenească, vigilența revoluționară”. Această activitate urma să fie organizată pe o perioadă mai lungă de timp, cu ajutorul unor delegați ai Comitetului Central al P. C. R.

Alte măsuri țineau de paza obiectivelor socio-economice din județ. Numărul persoanelor angrenate în asigurarea pazei instituțiilor și a întreprinderilor era redus, însă cele mai importante obiective avute în vedere aici erau marile fabrici și uzine, unde organizarea pazei era obligatorie. În cadrul organizațiilor de miliție și

²¹ *Ibidem*, f. 266.

²² *Ibidem*, f. 267.

²³ *Ibidem*, f. 271-272.

securitate, se recomanda îmbunătățirea educației militare a cadrelor și a muncii informative.²⁴

Conform rezultatului cercetărilor efectuate de către procuratura militară, răpirea avionului ar fi fost favorizată de membrii echipajului și de angajații aeroportului, prin „neglijență în executarea obligațiilor de serviciu”. La 31 august 1971 au fost pronunțate următoarele sentințe: Nicolae Olteanu, ofițer de securitate, a fost condamnat la 8 ani de închisoare pentru că nu a controlat pasagerii la îmbarcare și nu a folosit armamentul din dotare la momentul producerii incidentului. Ofițerul de miliție Vasile Olar a fost condamnat la 6 ani de închisoare pentru „neglijență gravă în îndeplinirea atribuțiilor de serviciu”. Ca și ofițerul de securitate, nu a folosit arma pe care o avea asupra sa, respectiv a părăsit aeroportul pentru a căuta un telefon și a anunța autoritățile de cele petrecute. Paznicul civil, contractual al aerogării, Petru Hodișan, a fost condamnat la 4 ani de închisoare pentru că nu a urmărit îmbarcarea pasagerilor în avion, preferând să ducă bagajul unei alte persoane. Nici acesta, deși ar fi observat din timp intrarea grupului pe pista de decolare/aterizare, nu a folosit arma din dotare. Dumitru Gherdan, dispecer la sol, a fost condamnat la 3 ani și 6 luni de închisoare pentru că a dus pasagerii la avion fără acordul prealabil al comandantului avionului, în acest fel „creând o situație de dezordine”, în favoarea grupului de atacatori. Comandantul aeroportului din Oradea, Dumitru Pușcașu, a fost condamnat la 5 ani de închisoare pentru că a aprobat îmbarcarea pasagerilor, deși lucrările premergătoare decolării nu erau finalizate. Comandantul aeronavei, Mihai Diaconescu, care la momentul eliberării acceptului de îmbarcare se afla încă în clădirea aeroportului, a fost condamnat la 4 ani de închisoare pentru neasigurarea securității avionului la escală, fie direct, fie prin instrucțiuni adresate însoțitoarei și mecanicului de bord, care erau obligați să încuie ușa echipajului. Mai mult, acesta a fost acuzat de fugă de la locul incidentului. Pilotul secund al avionului (Cornel Vasile) și radiotelegrafistul (Mihai Ionescu), care sub amenințarea armelor i-au transportat pe fugari, împreună cu pasagerii, la Viena, au fost condamnați la câte 3 ani de închisoare pentru că nu au încuiat ușile avionului și nu au încercat să amâne decolarea.²⁵

Toți cei șase membri ai grupării marghitene au primit între 1 și 3 ani de închisoare în Austria pentru răpirea unui avion de pasageri. Adalbert Moka, liderul grupării, a fost condamnat inițial la 57 de ani de închisoare pentru deturnare, furt și uz de armă, răpirea pasagerilor și trecerea frauduloasă a frontierei. Pedecapsa a fost comasată la 23 de ani de închisoare, executând însă 12.²⁶

Reușita de la Oradea a oferit stimulentele necesare și altor grupări, astfel că anul 1971 a fost un vârf în România din punctul de vedere al tentativelor de trecere

²⁴ *Ibidem*, f. 274-275.

²⁵ Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare A. C. N. S. A. S.), dosar 3629/1971, f. 182-184.

²⁶ Dan Simai, „Avionul condamnaților”, p. 7.

frauduloasă a graniței cu avionul. Următorul caz, amintit mai sus, s-a petrecut la Târgu-Mureș, la câteva luni distanță.

Deși autoritățile anunțau, pe parcursul anului 1971, stabilirea mai multor măsuri de securitate care să împiedice pe viitor astfel de incidente,²⁷ la 5 noiembrie 1975, tot pe aeroportul din Oradea urma să aibă loc o altă răpire a unui avion de pasageri (aceeași cursă Tarom Oradea-București), tot cu direcția Viena. Cu ocazia controlului pasagerilor de dinaintea îmbarcării, s-au găsit asupra a doi bărbați (S. Vasile și S. Imre), două pistoale cu 21 de cartușe și două cuțite-pumnal. Amândoi erau tâmplari ai Întreprinderii Județene de Construcții-Montaj Sălaj. Cei doi își începuseră pregătirile de fugă încă din 1971-1972, stimulați și ei probabil de evenimentul din luna mai 1971. Pregătirile au presupus studierea sistemului de pază al aeroportului, controlul pasagerilor, modul de îmbarcare, cei doi urmând să forțeze echipajul să schimbe direcția către Viena prin amenințarea cu arma.²⁸

Deși nu a fost singular, cazul răpirii/deturnării unui avion de pasageri de la Oradea poate fi considerat cel mai spectaculos din România postbelică, atât prin seria faptelor consumate, cât și prin consecințele acestora. Incidentul a arătat vulnerabilitățile unui sistem ce se dorea perfect doar în teorie, respectiv în care neglijența (s-o numim astfel) nu era realmente apăsată de frica față de conducătorii politici. Deși în presa locală nu s-a scris nimic despre incident, cererea privind intensificarea activităților propagandistice arată creșterea fricii dinspre autoritățile locale și județene. Evenimentele de pe aeroportul din Oradea sunt, în fapt, o poveste despre curaj, într-un sistem politic și social falimentar. Este povestea oamenilor care vroiau să demonstreze întregii lumi, nu doar propriilor persoane, că resemnarea nu este o soluție.

**The Flee from the Country: by Air.
A Case of Successful Diversion in Oradea (1971)**

(Abstract)

In the communist period, many people tried to cross the borders of socialist countries, in the idea of remaining in western states. There were many ways of doing this: some were going by road, using fake ID, others crossed rivers, and some of them chose to fly towards freedom. This was a general situation in the socialist block. In Romania, after WWII, there had been many cases of plane hijacking. One of them, which had a stunning success, took place on Oradea airport, on the 27th of May 1971. On that day, six people from the town of Marghita, Bihor county, succeeded in hijacking a Tarom plane, Iliușin 14, that was departing for Bucharest. The final destination, Wien, was reached in the same day. All six persons, including the plane and Oradea Airport staff were sent to prison.

Keywords: airplane hijack, border crossing, communism, wings of freedom.

²⁷ A. C. N. S. A. S., dosar 3629/1971, f. 184.

²⁸ Iosif Pura, George Prada, „Într-o după-amiază de noiembrie... pe aeroportul din Oradea”, în *Securitatea*, număr 1 (33), 1976, pp. 39-41.

DIMENSIUNEA SIMBOLICĂ A REVOLUȚIEI CLUJENE DE LA 1989. IMAGINEA SOLDAȚILOR ÎN RÂNDURILE MANIFESTANȚILOR

Ana-Maria Cristina Stoia
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Decembrie 1989 a reprezentat un sfârșit și în același timp o renaștere pentru toți cei care au ieșit pe străzile marilor orașe (dar nu numai), iar Clujul nu a făcut excepție. Pe 21 decembrie 1989 muncitorii de la Combinatul de Utilaj Greu (C. U. G.) pornesc spre centru, punctele fierbinți ale manifestațiilor fiind în zona Pieței Libertății (în prezent, Piața Unirii), Astoria și Fabrica de Bere. Un martor aflat în acele momente în zona pieței Mihai Viteazul, Hot Ioan, muncitor la Sinterom, declara: „*Ieșind de la serviciu în jurul orelor 14:30-15:00, o mare de oameni venea dinspre C. U. G. și de la fabricile din zonele industriale*”.¹ Este cunoscut faptul că încă din 17 decembrie, imediat după izbucnirea evenimentelor în Timișoara, clujenii au luat cunoștință de confruntările dintre manifestați și armată. Atât posturile străine ce emiteau în limba română, cât și informațiile primite direct de la timișoreni, au determinat la Cluj-Napoca creșterea unei stări de neliniște și incertitudine în rândul populației. Luca Viorica, salariată la Fabrica de Oxigen din Cluj-Napoca declara: „*De prin 17-18 decembrie au ajuns zvonuri că în Timișoara sunt probleme, de la Europa Liberă sau de la persoane venite. Prin 18 a venit din Timișoara om și ne-a spus că într-adevăr este sânge pe străzi*”.² Încercările lui Ioan Aurel Stoica, secretar cu probleme de propagandă la Comitetul Județean al P. C. R., și ale lui Mihai Tâlpeanu, directorul întreprinderii, de a-i determina să nu iasă din stradă eșuează.

Parcursul evenimentelor revoluționare din inima Transilvaniei sunt, până astăzi, puțin cunoscute și mai puțin scoase din umbra istoriei cu toate că au marcat un punct important al manifestațiilor care s-au solidarizat cu Timișoara. Clujul, și-a avut eroii săi, care nu au fost puțini, fiind cel de-al doilea punct important al Revoluției Române, în ordinea reprimării mulțimilor, a tragerii, numărul de răniți și numărul victimelor. Încă din primele momente în care au început scandările împotriva regimului comunist, armata, aflată în stradă pentru a face ordine, nu a ezitat să deschidă focul. Călin Nemeș, un personaj clujean cunoscut în acea perioadă în cercurile studențești și nu numai, actor de profesie, a reprezentat un

¹ Declarația lui Hot Ioan pusă la dispoziție de prof. univ. ing. Marian Rizea portalului *Ziarști Online*, sub forma lucrării intitulate *Schimbarea*, caseta nr. 13, p. 1.

² Declarația Vioricăi Luca pusă la dispoziție de prof. univ. ing. Marian Rizea portalului *Ziarști Online*, sub forma lucrării intitulate *Schimbarea*, caseta nr. 11, p. 3.

simbol al evenimentelor petrecute la Cluj-Napoca. El s-a adresat celor din jur, solicitându-le să-și manifeste dezaprobarea față de pierderile de vieți omenești din Timișoara. Până și astăzi gestul lui de a-și dezgoli pieptul în fața soldaților care se pregăteau să tragă în mulțimea adunată în Piața Libertății rămâne ceva unic, un gest sacru al celui care a reușit să supraviețuiască focului din 1989, dar care și-a luat viața doi ani mai târziu dezamăgit de modul în care au evoluat lucrurile în România.

Într-un articol publicat în 2013, în revista „22”, profesorul Virgiliu Țărău punctează câteva aspecte cu privire la primele momente ale declanșării revoltelor din Cluj-Napoca: *„cronologic, dar și simbolic, protestele au început în centrul orașului, în jurul statuii lui Matei Corvin și pe trotuarele dimprejurul pieței. Cei curajoși se agită, încearcă să polarizeze energiile, să organizeze și să mobilizeze protestul. Călin Nemeș, Radu Negru, Gheorghe Pastor, Ionică Rogoșan, Ghiță Toșa, Traian Petrișor, Lucian Mătiș, Gavrilă Ladiu și alții se manifestă tot mai zgomotos. Militarii sosiți în centrul orașului, pentru a preîntâmpina conform ordinului dat de comandantul lor, mr. Valeriu Burtea, manifestările buliganice ale elementelor ostile regimului socialist, au fost dispuși în formație în intersecția dintre Hotelul Continental și Librăria Universității. În fața militarilor, cei curajoși au protestat. La ordin, fără somație potrivit celor mai mulți martori oculari, militarii au tras. În urma focurilor de armă 11 persoane au fost ucise și alte 26 rănite. Cu cinci minute înainte de ora 16 piața era plină de fum”. Oamenii au început să scandeze, în ciuda evenimentelor tragice care străbăteau tot Clujul. Aflarea veștilor conform cărora armata trage în oameni, nu a făcut altceva decât să-i înverșuneze pe revoluționari care au început să strige „Timișoara, Timișoara!”. „Pancarte puține și albe, însă scrise cu sângele revoluționarilor, coagulat în crăpăturile din asfalt, la locurile unde pieriseră martirii: „Trăiască libertatea”, „Fără violență”. Strigăte, într-o incredibilă unitate și forță: Jos călăul, Mai bine murim, Călăule, nu uita, vrem papuci din piele ta”³.*

La Cluj-Napoca revoluția a luat un drum sângeros încă din primele momente ale manifestațiilor, cei care au ieșit în primele momente pe străzi au avut de înfruntat spaima autorităților, prin prisma armatei care era menită să apere regimul cu orice preț: *„se auzeau zgomote înfundate, parcă de bocanci grei, urlete și şuierături ale unei mari mișcări, încă nevăzute, dar deja creându-și primii pași, în istorie, la Cluj-Napoca: muncitorii (de toate vârstele), ai combinatelor de pe platforma industrială a Gării, venind pe străzile Horea și Doja, spre Piața Libertății, în fața statuiilor lui Matias Corvinul și a Lupoaicei Capitoline”⁴.* După orele 15:34 s-a tras continuu în diferite puncte ale orașului: în fața hotelului și restaurantului Continental, la hotel Astoria, în Piața Mihai Viteazul, la Fabrica de bere, în Piața Gării, în cartierul Mărăști. În zona hotelului Continental manifestații intră în dialog cu militarii, scanând „Plecați,

³ Constantin Zărnescu, *Revoluția română din 17-22 decembrie 1989 (la Cluj-Napoca)*, Cluj-Napoca, Editura Eurograph, 2005, p. 27.

⁴ *Ibidem*, p. 21.

*plecați în cazarmă!”*⁵ Apariția militarilor provoacă, din partea mulțimii, scandarea lozincilor care erau menite să-i determine pe cei aflați cu armele îndreptate spre oameni să se alăture valului revoluționar: „*Nu trageți, suntem frații voștri! Nu trageți!*”. Călin Nemeș își scoate cămașa și strigă: „*Trageți! Hai, trageți! Ce mai așteptați!*”, lozincă care provoacă corpul militar și Nemeș este rănit prin împușcare în timpul altercației cu Dando Carp, comandantul subunității din acea zonă. În urma declarațiilor ulterioare, aflate în Dosarul Direcției Procuraturilor Militare, Carp Dando declara cu privire la evenimentele petrecute în zonă următoarele: „*când am ajuns în Piața Libertății se circula normal, iar strada mi s-a părut puțin mai aglomerată decât de obicei... la debarcare precum și pe timpul parcurgerii distanțelor, oamenii de pe trotuare s-au comportat divers: unii... priveau către noi, alții au început să ne înjure, să ne adreseze cuvinte triviale sau insultătoare, alții fluierau și huiduia... se simțea deja o stare de tensiune... militarii din subordinea mea erau vizibili speriați și derutați și se uitau permanent către mine neștiind ce să facă. Și eu personal eram într-o stare de derută datorită faptului că mă așteptam să găsesc într-adevăr grupuri care să se manifeste violent, distrug, sparg, etc., însă când am ajuns am văzut că pe trotuare erau și femei și copii și bătrâni. Constatând că situația este cu totul alta decât cea pe care mă așteptam să o găsesc... am strigat de donă ori Oameni buni, vedeți-vă de treaba dumneavoastră, că nu are nimeni treabă cu dumneavoastră... reacția mulțimii față de noi nu s-a modificat. M-am gândit în acele momente să nu facem gesturi sau să desfășurăm acțiuni de natură a incita mulțimea din piață... la un moment dat m-am întors cu fața spre statuia Lupoaiței... și am văzut o persoană care discuta cu soldații... practic vorbea singur, vocifera... ulterior am aflat că acesta era Călin Nemeș... cred că se afla la o distanță de aproximativ 10 m... la un moment dat i s-au mai alăturat 4-5 persoane... rețin un cetățean uscățiv, cu barbă care făcea niște mișcări haotice... Mă afluam cam în flancul soldaților când grupul acestora s-a apropiat foarte mult de militari și rețin că am împins o persoană care se apropia până la atingere de mine și de soldați... m-am întors... să privesc către soldați, moment în care m-am trezit împins și am căzut... cu o persoană peste mine, precizez că persoana respectivă m-a apucat de reverul mantalei și am căzut amândoi, el fiind peste mine, fiind deci foarte aproape am simțit că respirația persoanei respective emană un miros puternic de alcool... nu știu de câte ori ne-am rostogolit... cât ne-am luptat... am văzut că oamenii din piață, adică din grupul despre care am vorbit anterior era foarte aproape de soldați, la un pas doi... în timp ce mă luptam... am văzut că apropierea celui grup de civili care puteau deveni periculos, m-am gândit ca nu cumva soldații să fie dezarmați și să se întâmple o nenorocire. Declar că fiind jos, am strigat soldaților Trageți foc de avertisment! iar soldații au tras”*⁶ În urma acestei altercații haosul se intensifică. Militarii trag sub comanda lui Carp, „*Foc!*”, și sunt uciși opt manifestanți, iar alți trei răniți. Acest moment a reprezentat deschiderea incidentelor soldate cu victime. În următoarele ore se produce următorul bilanț: sunt ucise 26 de persoane și 55 sunt rănite, 4 morți și 8

⁵ Alesandru Duțu, *Revoluția din decembrie 1989. Cronologie*, ediția a II-a, revizuită și adăugită, Craiova, Editura Sitech, 2010, p. 141.

⁶ Din Dosarul Direcției Procuraturilor Militare nr. 61/P/1991, pus la dispoziție de prof. univ. ing. Marian Rizea portalului *Ziarști Online*, sub forma lucrării intitulate *Schimbarea*.

răniți în Piața Mărăști; 1 mort și 6 răniți în Piața Libertății, Anticariat, Catedrală; 11 morți și 23 răniți în zona Piața Libertății, strada Napoca, strada Universității; 9 morți și 11 răniți în zona strada Moșilor, Fabrica de bere.⁷

Un membru al corpului Armatei care a ieșit în Cluj-Napoca în zilele revoluției mărturisește momentele de dinaintea și din timpul ieșirii pe străzi pentru a riposta împotriva celor care manifestau contra regimului. Precizează de-a lungul textului dificultatea cu care militarii de rând s-au confruntat în lupta împotriva semenilor: ei au executat (și nu în totalitate, de multe ori) ordinele primite de la superiori. Aduce, de asemenea, în discuție numeroase dezinformări referitoare la începutul manifestațiilor (ocuparea Ardealului de către trupe străine, care vroiau să-l smulgă de restul țării): „*mi asum întreaga răspundere și v-o spun cu tot curajul. Că noi am evitat o baie de sânge! Dacă noi executam ordinele primite (și eram bine dotați, deci aveam cu ce!), acea zonă de la Fabrica de Bere, trebuia să fie transformată în crematoriu*”⁸. La momentul în care militarii au debarcat din autocamioane, au fost întâmpinați de mulțimea adunată în piață și care, conform diferiților martori, au avut reacții diverse: unii au privit pașnici, alții i-au huiduit și jignit, unii au început să arunce cu bile, pietre, sticle goale și alte obiecte. Din dosarul Direcției Procuraturilor Militare, reiese declarația lui Călin Nemeș în acele momente: „*un grup de soldați, i-am văzut chiar în momentul debarcării... s-au deplasat într-un dispozitiv... am văzut că aveau armele îndreptate spre noi, mai precis către direcția Lăpoaica. O parte din cei aflați în piață, la apariția soldaților... nu au avut nici o reacție... o altă parte i-a primit cu huiduieli. M-am apropiat și le-am strigat Trageți! Ce mai așteptați? Că doar de aceea aveți arme să trageți în popor... când am ajuns la circa 2 metri în fața dispozitivului militarilor mi s-au alăturat și alte persoane... am realizat că militarii erau foarte înspăimântați. Erau crispați, unii erau încremeniți; mi-am dat seama că și ei se află într-o situație neașteptată, era ceva neplăcut și pentru ei ce se întâmplă... nu știu dacă la ordinul ofițerului, dar bănuiesc acest lucru, soldații și-au încărcat pistoalele mitralieră... lumea de pe margine striga: Nu trageți! Asasinilor! L-am auzit pe ofițer strigând: Trageți!... cred că intrase în panică și și-au îndreptat pistolul către mine. În momentul acela am sărit către ofițer... am fost împușcat, după părerea mea din față, ușor oblic și nu-mi explic mențiunea din Raportul de constatare medico-legală direcția de tragere a fost de la dreapta la stânga victimei și ușor dinapoi înainte*”⁹.

Primii morți au fost înregistrați încă din 21 decembrie, pe traseul parcurs de muncitori: în fața hotelului Astoria, în fața podului peste Someș, în fața Librăriei Universității și în fața Agenției C. F. R. Noaptea, morții au fost duși de pe străzi foarte rapid, însă autoritățile nu au reușit să ascundă atrocitățile. Starea de surescitare din acele momente, în care se aflau manifestanții și încordarea din rândul militarilor, au imprimat evenimentelor o desfășurare deosebit de rapidă,

⁷ Alesandru Dușu, *Revoluția din decembrie 1989. Cronologie*, p. 142.

⁸ Aurel Ioan, Laurențiu Cocan, *Trădare la nivel înalt*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 1999, p. 128.

⁹ Din Dosarul Direcției Procuraturilor Militare nr. 61/P/1991, pus la dispoziție de prof. univ. ing. Marian Rizea portalului *Ziarști Online*, sub forma lucrării intitulate *Schimbarea*.

astfel că în ziua de 21 decembrie în zona intersecției dintre strada Napoca și cea a Universității s-au înregistrat 11 morți și 23 de răniți: „*jeturile tunurilor cu apă care izbiseră atât de puternic în oameni încât, ceea ce a trecut peste ei și peste monumentul Lupoaiței, în automobilele parcate între carosabilul bulevardului, a spart parbrize, iar în alte locuri, apa înghețase poșigăta pe mașini, încât nu se mai puteau deschide. Jeturile doborâseră mulți oameni la pământ*”.¹⁰ Aceste evenimente au determinat mulțimea aflată în stradă la gesturi agresive față de militari. Acestora li se striga să-și împuște comandanții și să se alătore manifestanților. Momentele de tensiune au dus mulțimea într-o altă extremă: cea a violenței și a gesticii distrugerilor (momente pe care le întâlnim și pe străzile Timișoarei și în București): s-au spart vitrinele unor magazine, s-a răsturnat un container ce a fost transformat în tribună pentru cei care doreau să se adreseze mulțimii, s-au înregistrat încercări de lovire și dezarmare a militarilor: „*un tânăr rânit la unul din genunchi, sparge de față cu noi, geamurile, care pavoazău pereții de la intrare, cu însemnele peste care trona steaua roșie. Înăuntrul fiecărui steag [...] se taie cu foarfeca, sau cu lama emblema-acel gol istoric. Portretul Nebunului, afișe albastre, acte și dosare, hârtii, lozinci vechi-totul e călcat, incendiat și zdrobit*”.¹¹ În Piața Mărăști oamenii încep să scandeze lozinci anticeaușiste, se cere libertate și democrație. În zona Moșilor-Fabrica de bere, manifestanții cântă „Deșteaptă-te române!” și scandează „*Timișoara nu uita, Clujul e de partea ta!*”. Spre seară, centrul manifestațiilor se mută înspre Teatrul Național și Catedrală, unde Doina Cornea vorbește mulțimii despre importanța doborârii dictaturii familiei Ceaușescu. Se scandează în aceste momente lozinci anticeaușiste și anticomuniste:¹² „*lozincile noi ieșite ca din pământ, arată, pentru întâia oară, după 46 de ani de suferințe, tăcere și spaimă, numeroase opțiuni și credințe politice: „Trăiască Frontul Renașterii”, „Ceaușescu-jos!”, „Libertate sau moarte”, apoi imediat: „Tiranule nu uita, a venit și vreme ta!”*”. Nimic nu era haotic, în aceste succesiuni de momente, pentru cei care participaseră, din vreme, la organizare, alături de Călin Nemeș și Daniel”.¹³

În zorii zilei de 22 decembrie străzile erau din nou pline de manifestanți, care scandau la unison: „*Tiranule nu uita, a venit și vremea ta!*”. Printre personajele de referință ale revoluției de la Cluj-Napoca trebuie menționată și Doinea Cornea, publicistă și disidentă, arestată în acea perioadă la domiciliu. Cu o seară înainte, Doina Cornea a ieșit la Catedrala Ortodoxă cu mai mulți tineri, rugându-se pentru cei care și-au dat viața în stradă: „*s-a înngenunchiat, de mai multe ori, s-a spus nu pe șoptite, ci ca într-un cor, Tatăl Nostru, acolo în lungul bulevardului, în apropierea Teatrului Național, într-o mișcare domoală, înceată și largă—înspre Catedrala Ortodoxă și Piața Victoriei—mulțimi întunecate și pestrițe, într-o înceată, domoală și lungă curgere, cât o Dunăre, drum fără de pulbere*”.¹⁴ Se formează grupuri foarte mari de manifestanți care s-au îndreptat din

¹⁰ Constantin Zărnescu, *Revoluția română din 17-22 decembrie 1989 (la Cluj-Napoca)*, p. 13.

¹¹ *Ibidem*, p. 27.

¹² Alesandru Duță, *Revoluția din decembrie 1989. Cronologie*, p. 147.

¹³ Constantin Zărnescu, *Revoluția română din 17-22 decembrie 1989 (la Cluj-Napoca)*, p. 22.

¹⁴ *Ibidem*, p. 9.

zona industrială nord a municipiului, pe mai multe trasee, spre centrul oraşului. În jurul orei 12:00 o coloană de manifestanţi s-a oprit în faţa Miliţiei municipiului Cluj-Napoca, scandând lozinci anticeauşiste şi anticomuniste. În aceste momente, comandantul unităţii aflat acolo, locotenent colonelul Blaga Grigore, le precizează celor din stradă că miliţia este alături de revoluţie. Un grup din mulţimea revoluţionară pătrunde în Inspectorat pentru a se asigura că persoanele reţinute cu o zi în urmă au fost eliberate aşa cum li se promisese cu ceva ore în urmă. Cu toate acestea mulţi vedeau în armată opoziţia-cei care uciseră cu o zi în urmă fără să clipească zeci de oameni: *„am uitat să amintesc plutonul [...] către care, şi în timp ce şuvoaiele omenesci coborau spre Catedrală, mulţi scriipau şi strigau (la soldaţi), neştiind, poate, chiar toţi, că armata se unise cu Poporul [...] Soldaţii stăteau drepţi, încremeniţi, ca de plumb-cu puştile în poziţie de tragere, imediat lângă tanchete; iar spaima era împărtăşită de amândouă părţile: şi de mulţimile trecătoare spre Teatru, şi de soldaţii cei temători, dinlăuntru”*.¹⁵

22 decembrie a adus un număr mare de oameni pe străzile Clujului care şi-au adus cu ei steaguri tricolore, din care au decupat stema, simbolic, urmând cadrul manifestaţiilor de la Timişoara şi Bucureşti. Stema decupată, ca simbol al regimului comunist, este considerată de cei din stradă ca o victorie simbolică împotriva anilor sub semnul totalitarismului şi mai ales sub conducerea familiei Ceauşescu. La începutul zilei de 22 decembrie la Cluj-Napoca, generalul Iulian Topliceanu ordonă regrouparea trupelor, evitându-se *„orice fel de accidente”*. Muncitorii din zona industrială a Clujului ajung în centrul oraşului, scandând lozinci anticeauşiste şi antidictatoriale. Comitetul Judeţean de partid este luat cu asalt de către clujeni. Prim-secretarul, de la acea vreme, Ioachim Moga plânge, dar este liniştit de către revoluţionari. Se constituie un comitet de conducere, Dorel Vişan şi Doinea Cornea fiind preşedinţi de onoare. Clujul începe să ia măsuri concrete pentru buna desfăşurare a activităţilor economice, sociale, administrative, în condiţiile în care haosul domnea în întreaga ţară. Doina Cornea împreună cu alţi membrii ai comitetului format ad-hoc, se deplasează la comandamentul Armatei a IV-a, unde sunt primiţi de generalul Iulian Topliceanu. În stradă, mulţimea revoltată, ia cu asalt clădirea Securităţii. În zona Bibliotecii Universităţii lumea scandează *„Jos Ceauşescu!”*, *„Jos Dictatorul!”*, *„Moarte criminalilor!”* şi se cântă la unison *„Deşteaptă-te române!”*. Generalul Topliceanu, încearcă de la balconul Comitetului Judeţean de partid, să liniştească mulţimea oferind asigurări că armata nu va mai trage în populaţie. Contrar acestei cereri, mulţimea reacţionează violent. Pătrund în primărie şi devastează tot ce făcuse legătura cu regimul familiei Ceauşescu, moment tipic al revoluţiei româneşti.

Simbolic, distrugerea legăturilor materiale dintre regimul comunist şi populaţie a reprezentat o descărcare pentru cei aflaţi în stradă. Furia, îndreptată fizic înspre familia Ceauşescu şi-a găsit descărcarea în forma materială a tot ceea ce

¹⁵ *Ibidem*, p. 13.

se găsea în clădiri și pe străzi. Spre deosebire de ziua precedentă, armata intervine pașnic pentru a menține situația sub control și mai mult decât atât fraternizează cu manifestanții. Securitatea este pusă sub controlul armatei și a forțelor revoluționare organizate în timpul manifestațiilor. Aflarea veștii că Nicolae Ceaușescu a fugit din București la presiunea mulțimii revoluționare trezește și în Cluj-Napoca un val de euforie. Mulțimea scandează la unison „*Ceaușescu împușcat, pentru sângele vărsat!*”. Concomitent, de pe platforma unui autocamion, cu o stație de amplificare a armatei, un cetățean anunță faptul că în dimineața zilei, în fața Catedralei, s-a constituit un comitet de acțiune și un Front Social-Democrat, președinte fiind Matei Boilă și președinte de onoare Doina Cornea. Delegația acestora din urmă intenționa să se deplaseze în cursul după-amiezii în capitală. Doina Cornea se adresează clujenilor, încercând să calmeze spiritele și să asigure o stare de ordine: „*dragi prieteni, vreau să vă asigur de toată dragostea mea... vă rog să fiți disciplinați, să fim cu toții maturi, ca să răspundem cu responsabilitate la ceasul acesta pe care noi putem să-l pierdem. Tineretul și-a dat viața și, prin acte nesăbuite, prin violență putem să stricăm totul. V-aș ruga foarte mult să mergeți spre casele dvs... v-aș ruga foarte mult să nu mă ovaționați pentru că eu fac niște comparații cu altă familie*”.¹⁶

Simbolismul revoluției clujene

Revoluția de la Cluj-Napoca a avut, pe lângă seria de manifestații legate de întreaga desfășurare de forțe contra regimului comunist în frunte cu Nicolae Ceaușescu, și o dimensiune simbolică foarte profundă, atât în imaginea celor care au ieșit pe străzi, cât și în contextul evenimentelor petrecute imediat după 1989: „*am trăit marea bucurie de a striga cu tot sufletul pe străzile Clujului când geniul Carpaților mai era la putere „Jos Ceaușescu”, „Ceaușescu cine ești? Criminal din Scornicești”... Nimic nu v-a șterge din mintea mea hidosul tablou care mi s-a înfățișat în dimineața zilei de 22 decembrie când, ieșind din locuința mea, de pe strada Clinicilor [...] am văzut căzuți pe câțiva dintre eroii noștri, pe care nici măcar nu-i puteam plânge [...] în această stare de cutremurătoare indignare, am ajuns în fața Bibliotecii Universitare [...] M-am alăturat cu tot sufletul celor care strigau Jos criminalul*”.¹⁷ La momentul izbucnirii manifestațiilor în Cluj-Napoca oamenii erau informați cu privire la evenimentele care se petreceau pe străzile din Timișoara și din capitală. Un tânăr de 22 de ani la acea vreme, Mircea Machek, povestește faptul că a hotărât, în condițiile în care soția sa era la spital, să pornească alături de ceilalți manifestanți pe drumul către revoluția contra comunismului: „*la un moment dat, am început să cântăm „Hora Unirii”, eu am inițiat Hora Unirii. Am cântat și am dansat în fața trupelor, după aceea am încercat să ne apropiem și să dialogăm cu ei, să le spunem că suntem*

¹⁶ Teodor Brateș, *Trilogia Revoluției Române în direct*, volum 3, p. 220, apud Alesandru Duțu, *Revoluția din decembrie 1989. Cronologie*, p. 177.

¹⁷ Constantin Zărnescu, *Revoluția română din 17-22 decembrie 1989 (la Cluj-Napoca)*, p. 106. Declarația lui Ioan Horațiu Crișan, participant la Revoluția de la Cluj din decembrie 1989, în anul 1992.

prieteni, că nu pot să tragă în noi, că sunt semeni de-ai noștri, și ei suferă, și noi am suferit. Un lucru care m-a șocat și m-a marcat a fost când am văzut o doamnă în vârstă, cu o crenguță de brad în fața soldaților. Nu știu ce s-a mai întâmplat cu ea. Spunea: copiii mei, de ce vreți să trageți în noi?”¹⁸

Din declarația de mai sus a clujeanului putem deduce un prim aspect cu privire atât la simbolistica revoluției, cât și la percepția armatei printre manifestații. Gestul femeii de a-i îndupleca pe cei care amenințau să oprească drumul spre libertate face parte din mometul tip al revoluției române (vezi cazul manifestațiilor din București, care ofereau soldaților garoafe). De punctat este faptul că intenția revoluționarilor clujeni de a-i atrage pe soldați de partea manifestațiilor nu a avut, cel puțin în data de 21 decembrie, efectul pe care cei din stradă și-l doreau. Contrar. Numărul morților în Cluj-Napoca a atins zeci de persoane în doar câteva ore: „s-a tras absolut în toate direcțiile, s-a tras la nivel, s-a tras în sus, peste clădire. Se trăgea cu trasoare și se vedeau cum ricoșează gloanțele din asfalt”.¹⁹ Încă din primele momente, imediat în amiaza zilei de 21 decembrie, în centrul Clujului au început să se scrie cu sânge pagini din parcursul revoluției. Despre gestul lui Călin Nemeș am menționat și în rândurile de mai sus. Obiectiv, a fost momentul în care s-au început violențele în zona Pieței Universității. Cât despre percepția acestui act, părerile sunt diferite. Mulți, astăzi, îl vedem ca un act de eroism, ca parte simbolică a ceea ce a reprezentat revoluția nu doar pentru Cluj-Napoca, cât și pentru întreaga țară. Despre acele momente, unul dintre cei prezenți în zonă declara: „în data de 21 decembrie, orele 13:40, am fost în Piața Libertății, în momentul în care mai mulți manifestați ne-am adunat acolo. A apărut armata a venit și Călin Nemeș. Actualmente, eu nu l-aș socoti erou, pentru că din cauza lui s-a tras în Cluj. Dacă nu era Călin Nemeș și Matîș, în Cluj nu se trăgea. Părerea mea. Stând înăuntru la restaurantul Pescaru, la masă împreună au stat cu scriitorul Tobamî, au băut... au ieșit în stradă... Călin Nemeș s-a dezbrăcat de cămașă... a mers în fața căpitanului care era cu cordonul de militari și i-a spus trageți în noi... i-a provocat... s-a dus în fața căpitanului... i-a sărit prin față și căpitanul deja a scos pistolul. Prin spate i-a sărit Matîș, un alt erou. Din învâlmășeala respectivă s-a descărcat pistolul, dar fără intenție... în acel moment s-a făcut panică și (cordonul de militari n. n.) au tras în sus, dar din ricoșeuri, zona fiind plină, mulți au căzut, singurul care-a picat Matîș care era la o distanță mai mică de cordon... restul au murit din ricoșeuri... (unii răniți n. n.) nu au vrut să se urce în salvări pentru că ziceau că acolo sunt securiști, îi așteaptă și îi termină... erau niște containere cu care se aducea marfă și lumea le-a luat și se duceau înspre militari, aruncau și cu pietre”.²⁰

¹⁸ Declarația lui Mircea Machek publicată în *Mediafax* pe data de 21 decembrie 2014: <http://www.mediafax.ro/social/25-de-ani-de-la-revolutie-21-decembrie-1989-revolutia-a-inceput-si-la-cluj-unde-militarii-au-tras-in-manifestanti-foto-13733202>, accesat în data de 13.II.2016.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Din Dosarul Direcției Procuraturilor Militare, Declarație, Caseta nr. 6, transcris pp. 17-19, pus la dispoziție de prof. univ. ing. Marian Rizea portalului *Ziaristi Online*, sub forma lucrării intitulate *Schimbarea*.

Gestul lui Călin Nemeș a fost de mulți văzut ca un act de eroism în condițiile în care a avut curajul să manifeste deschis în fața militarilor veniți să împiedice acțiunile revoluționare contra regimului ceaușist. Care a fost, în realitate, viziunea celor de atunci despre acest moment? Se cunoaște faptul că, cel puțin în zona Universității, un grup încheat de personaje clujene (din care făceau parte și Nemeș, Matiaș, Negru, Pastor ș. a.) susțineau vehement căderea regimului, mai ales după ce lumea începea să afle despre evenimentele petrecute la Timișoara. Piața Libertății a reprezentat zona simbol a evenimentelor de la Cluj-Napoca. Tot despre gestul lui Călin Nemeș, un martor, Falup Alexandrina Laurenția declara: „*l-am văzut pe Călin Nemeș îndreptându-se către căpitan și am avut senzația că voia să-i ia arma sau să-l împingă... după care am auzit un foc izolat de armă. Aproape simultan am auzit o rafală și ne-am retras în fața Agenției de Voiagi... a fost o scurtă pauză, câteva secunde și s-a auzit o nouă rafală, în urma căreia am simțit că sunt lovită... când am fost lovită eram în poziția întinsă pe burtă cu axul longitudinal al corpului perpendicular pe strada pe care veniseră soldații... am fost lovită în glezna piciorului stâng. Orificiul de intrare este dinspre direcția străzii 30 decembrie, deci dinspre exterior către interior... am certitudinea că militarii aflați în dispozitivul din fața Continentalului nu aveau cum să mă rănească... în perioada când s-au petrecut evenimentele singurii militari pe care i-am văzut în zonă, erau cei din dispozitivul din față de la Continental și care după părerea mea, nu aveau cum să mă rănească*”.²¹

Cei care s-au hotărât să iasă în stradă, au reușit să atragă atenția mulțimii, astfel încât în primele ore zona era plină de oameni. Cordonul militar, din declarațiile de atunci, a încercat să stăpânească vuietul mulțimii, însă mai important, soldații și comandanții veniți în stradă, erau din primele momente priviți ca personaje negative în această poveste, de aici gesturile revoluționarilor în a arunca cu obiecte și a oferi cuvinte triviale soldaților. Altercațiile din zona Pieții Unirii, sunt privite de cei mai mulți dintre martori ca momente cheie ale imaginii pe care armata clujeană a lăsat-o în urma sa. Oamenii din stradă au resimțit importanța acelor momente: „*nu știu cât s-a tras, probabil câteva secunde, până s-au golit încercătoarele, dar am avut impresia că a durat o jumătate de oră. Apoi am simțit o lovitură în laba piciorului drept și am știut că am fost împușcat. M-a durut foarte tare. După ce militarii au terminat de tras, piața s-a golit de oameni și am rămas numai noi, răniții și morții, la o jumătate de metru de mine era un bărbat împușcat în piept, rezemat de perete*”.²²

Mărturiile acelor momente stau și în fotografiile realizate în cea mai mare parte de Răzvan Rotta, la acea vreme asistent la Universitatea Politehnică din Cluj-Napoca. La fel ca majoritatea celor aflați în stradă, Răzvan Rotta aflase despre

²¹ Din Dosarul Direcției Procuraturilor Militare, Declarația lui Falup Alexandrina Laurenția, nr. 61/P/1991, pus la dispoziție de prof. univ. ing. Marian Rizea portalului *Ziariști Online*, sub forma lucrării intitulate *Schimbarea*

²² Declarația lui Csudom Ștefan, publicată în *Mediafax* pe data de 21 decembrie 2014: <http://www.mediafax.ro/social/25-de-ani-de-la-revolutie-21-decembrie-1989-revolutia-a-inceput-si-la-cluj-unde-militarii-au-tras-in-manifestanti-foto-13733202>, accesat în data de 13.II.2016.

evenimentele din fostele țări comuniste de la „Europa Liberă”. Mărturiile lui de mai târziu subliniază faptul că la acel moment nici nu visa că va cădea comunismul. Pe 21 decembrie, când Clujul a început să vuiască, își amintește că urmărirea la televizor mitingul întrerupt a lui Nicolae Ceaușescu. Interesantă este povestea care l-a adus pe Rotta în centrul Clujului. La acea vreme, fiica sa, Sorana (22 de ani), ieșise în stradă „să facă revoluție”. Plecat cu soția să-și caute fiica își ia și aparatul foto, un Pentax K1000, japonez, manual și un film alb negru cu 36 de poziții.²³ În 2014, rememorând acele momente, Răzvan Rotta povestea că: „*în piață lumea se mișca normal. Am văzut-o pe fiica noastră, ne-am reunit. Lumea se agita, dar trebuia o scânteie. Acesta a fost momentul în care au venit soldații, iar oamenii au început să strige, dar nu strigau „Jos Ceaușescu” sau „Jos comunismul”, nu aveau curaj, ci „Libertate”, „Timișoara”. Am vrut să fac poze, mi-am scos aparatul. În fața mea era profesorul de matematică Horia Pedestru, coleg de generație. Se uita în ochii mei și striga și el. Am vrut să îl fotografiez, dar apoi m-am întrebant de ce să îl fotografiez, ce vor spune cei din jur, poate crede cineva că sunt de la Securitate și îmi strică aparatul foto. Mi-am pus aparatul înapoi în geantă și am strigat și eu cu ceilalți*”.²⁴

Povestea fotografiilor lui Răzvan Rotta este interesantă. După venirea soldaților, dar mai ales după ce încep altercațiile dintre manifestanți și forțele de represiune, acesta se gândește că lumea nu o să mai fie atentă la faptul că are aparat de fotografiat și începe să facă poze. Surprinde principalele momente ale evenimentelor din piață. Alături de el și un student pe vremea aceea la Arte Plastice, George Mureșan: „*în 21 decembrie eram în Piața Mărăști, vindeam felicitări de Crăciun, și am văzut un grup de bărbați botârâți veniți din zona industrială de la C. U. G. Am văzut și TAB-urile Armatei și mi-am dat seama că se întâmplă ceva. Mi-am spus că trebuie să iau parte la evenimentul care va avea loc, că va fi sigur unul istoric*”.²⁵

Revoluția străzii din Cluj-Napoca aduce cu sine, pe lângă imaginile care au făcut înconjurul lumii, și partea mai puțin fascinantă care a constituit numărul mare de morți începând cu 21 decembrie 1989. Simbolic, avem gestul lui Călin Nemeș, discutat în rândurile de mai sus, despre care părerile celor aflați în acele zile pe străzi sunt împărțite, dar care continuă să reprezinte o dovadă că s-a murit pentru libertate cu pieptul înainte. În 1992, nu cu mult timp înainte de a-și lua viața, Călin Nemeș declara: „*Curaj, cetățeni clujeni!... Iar voi, eroi, dormiți în pace! În ziare se mai scrie despre voi. În ziare cu hârtie fină. Fină și moale*”.²⁶ Nimic nu o să poată șterge din memoria celor aflați în stradă ororile care s-au declanșat pe 21 decembrie.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Declarația lui Răzvan Rotta, publicată în *Mediafax* pe data de 21 decembrie 2014: <http://www.mediafax.ro/social/25-de-ani-de-la-revolutie-21-decembrie-1989-revolutia-a-inceput-si-la-cluj-unde-militarii-au-tras-in-manifestanti-foto-13733202>, accesat în data de 13.II.2016.

²⁵ Declarația lui George Mureșan, publicată în *Mediafax* pe data de 21 decembrie 2014: <http://www.mediafax.ro/social/25-de-ani-de-la-revolutie-21-decembrie-1989-revolutia-a-inceput-si-la-cluj-unde-militarii-au-tras-in-manifestanti-foto-13733202>, accesat în data de 13.II.2016.

²⁶ Constantin Zărnescu, *Revoluția română din 17-22 decembrie 1989 (la Cluj-Napoca)*, p. 106.

Numărul celor morți și răniți este edificator, iar legat de acțiunile armatei lucrurile încă sunt discutabile. Ordinul de a se trage în plin în mulțime este lăsat la disputele dintre cei care se aflau atunci la conducerea armatei și la soldați. Adevărul o să iasă la iveală poate doar peste câțiva ani. Cert este că indiferent de vinovați, Clujul a fost al doilea oraș ca număr de victime, cu toate că revoluția a început abia pe 21 decembrie 1989.

**The Symbolic Dimension of the Revolution in Cluj.
The Image of the Soldiers within the Ranks of Demonstrators**

(Abstract)

1989 was the year that end 42 years of communist rule in Romania, and also it was the last ouster of a communist regime in a Warsaw Pact, the only one that forcibly overthrew a country's government and killed its leader. The Romanian revolution started in the city of Timișoara on 16 December 1989, a protest broke out on the part of the Hungarian minority in Timișoara in response to an attempt by the government to evict Hungarian Reformed church pastor Laszlo Tokes. The crowd attracts inevitably the attention, even if only by pure curiosity or in solidarity, more and more people joining the peaceful manifestations. The events that followed these demonstrations however took a different road. People got around the political ideas which got rapidly materialized in a vehement opposition to Nicolae Ceaușescu. That was the beginning of people's revolution against Ceaușescu's regime and also against communism and Cluj-Napoca was no exception.

Keywords: sacrifice, freedom, communism, Ceaușescu, manifestations.

OBSERVATORII STRĂINI LA ALEGERILE PREZIDENȚIALE DIN 20 MAI 1990

Marius Mureșan
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Anul 1990 reprezintă începutul unei perioade de tranziție în istoria României, marcată de două elemente: realizarea economiei de piață și asigurarea funcționării democratice a instituțiilor statului. În săptămânile care au urmat înlăturării lui Nicolae Ceaușescu, Frontul Salvării Naționale s-a bucurat atât de popularitate, cât și de legitimitate în fața populației. Pe 28 decembrie, a fost anunțat programul în 8 puncte, prin care Frontul dorea să asigure respectarea drepturilor fundamentale ale omului și dezvoltarea unui sistem democratic în România. Liderii F. S. N. au susținut că obiectivul lor va fi acela de a conduce România în comunitatea națiunilor democratice moderne iar Frontul este instrumentul prin care se va face acest lucru, afirmându-și rolul temporar pe scena publică. La 23 ianuarie 1990, F. S. N. și-a schimbat cursul, anunțând că va avea candidați și astfel va participa la alegerile stabilite la momentul respectiv pentru aprilie 1990. Acest lucru i-a determinat pe câțiva foști dizidenți comuniști să se retragă din componența sa, în timp ce partidele politice, grupurile studențești și numeroși intelectuali au participat la demonstrații care chestionau caracterul democratic al Frontului, pornind de la ideea că acesta intenționează să înlocuiască regimul ceaușist cu o nouă formă de partid unic dominant.

Primele cinci luni ale anului sunt marcate de aceste exprimări publice a nemulțumirilor: în 12 ianuarie are loc o manifestație împotriva noii puteri politice, în 28 ianuarie, P. N. L., P. N. Ț. C. D. și alte organizații civice organizează o manifestație împotriva F. S. N., sub sloganul „Ieri Ceaușescu-azi Iliescu”. O zi mai târziu, F. S. N. cheamă în ajutor muncitorii de la principalele uzine bucureștene, alături de 5000 de mineri care ajung în capitală, cu misiunea de reinstaurare a ordinii sociale. În 13 februarie are loc cea de-a doua mineriadă în condiții similare celei din ianuarie.¹

¹ Corneliu Iașu (coord.), *Atlasul electoral al României: 1990-2009/Atlas electoral de la Roumanie: 1990-2009/Electoral atlas of Romania: 1990-2009*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 55.

Legea electorală sau mini-constituția României

Circumstanțele de după revoluție au creat o stare de tensiune între două idei: nevoia imediată de a legitima un guvern (în condițiile în care F. S. N. nu putea să mențină ordinea pentru prea mult timp fără un mandat popular) și dorința de a stabili gradual o fundație pentru dezvoltarea tradițiilor democratice. Legea electorală din 14 martie² a avut o dublă semnificație: a funcționat ca o mini-constituție care a stabilit forma de guvernământ a României și ca un set de proceduri electorale pentru alegerea președintelui și a parlamentului bicameral.

Spre deosebire de foștii vecini comuniști, România a inclus alegerile prezidențiale directe în cadrul primului exercițiu electoral post-comunist. Cum s-a procedat în alte țări? În Ungaria, o înțelegere la masa rotundă de a fi organizate alegeri prezidențiale directe a fost respinsă prin referendum; președintele Arpad Goencz a fost ales de către Adunarea Națională. În Polonia, generalul Wojciech Jaruzelski a menținut președinția de-a lungul procesului de tranziție. În Cehoslovacia, noul președinte, Vaclav Havel, a fost ales de către Adunarea Națională. În Bulgaria, Petar Mladenov a fost numit de către participanții la masa rotundă ca președinte de-a lungul perioadei de tranziție de 18 luni; a fost mai apoi forțat să demisioneze, iar succesorul lui, Zhelyu Zhelev, liderul coaliției de opoziție, a fost ales de către Marea Adunare Națională.³

Spre deosebire de alte legi electorale din Europa Centrală și de Est, nu exista un prag electoral pentru obținerea mandatelor în Parlament. Acest lucru a permis alocarea de locuri partidelor care au obținut chiar și mai puțin de 1%. Cursa prezidențială era singura care stabilea un prag minim de 50% din voturi. În caz contrar, trebuie să fie organizat un al doilea tur.

Era stipulată o perioadă de 60 de zile de campanie (Art. 12), care începea în ziua în care data alegerilor era anunțată oficial (19 martie) și se încheia cu două zile înaintea alegerilor, care au avut loc la 20 mai. Pentru înregistrarea unei candidaturi la președinție era necesar un număr minim de 100.001 de semnături, pe când partidele politice și candidații independenți aveau nevoie de 251 de semnături pentru a se înscrie în cursa electorală parlamentară (Art. 11). Decizia de a stabili un prag ridicat pentru candidații la președinție reflectă dorința de a evita o campanie puternic fragmentată. Articolul 10 menționează faptul că nu pot fi candidați „*acele persoane care au comis un abuz în funcțiile politice, juridice și administrative, care au încălcat drepturile fundamentale ale omului, precum și persoanele care au organizat sau au fost*

² „Decret-lege nr. 92 din 14 martie 1990 pentru alegerea Parlamentului și a Președintelui României”, în *Monitorul Oficial*, număr 35, 18 martie 1990. Textul poate fi consultat și în format electronic la următoarea adresă: http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.http_act_text?id=7528.

³ National Republican Institute for International Affairs, National Democratic Institute for International Affairs (în continuare N. R. I. I. A.), *The May 1990 Elections in Romania. International Delegation Report*, 1991, pp. 17-18.

instrumente ale represiunii în serviciul forțelor de securitate, fosta poliție și forțele de miliție”. Acest articol s-a dovedit a fi inefficient, deoarece prea puțină dezbatere s-a organizat în jurul excluderii vreunui partid sau fost membru de partid de la participarea la alegeri.

Prin legea electorală a fost creat B. E. C. (Art. 28), format din 7 judecători ai Curții Supreme de Justiție aleși prin tragere la sorți dintre cei 38 de membrii ai Curții și câte un reprezentant de la fiecare dintre primele 10 partide care prezentau cel mai mare număr total de candidați pe liste (Art. 29) (s-au alăturat B. E. C. abia în 2 mai, deoarece analiza listelor cu candidați a durat mai mult decât se anticipase).

Observatorii străini la alegerile din „Duminica orbului”⁴

Problema aducerii unor observatori străini la alegerile din anul 1990 s-a pus pentru prima dată în timpul manifestațiilor din 12 ianuarie (zi de doliu național în memoria celor căzuți în timpul revoluției), existând teama repetării unui moment precum cel din 1946, când alegerile au fost falsificate în favoarea Blocului Partidelor Democratice din care făceau parte și comuniștii. Acest punct de vedere pleca de la premisa că dacă alegerile vor fi supravegheate de un organism internațional, va putea fi asigurată legitimitatea acestora. Prima organizație care s-a aflat pe lista guvernului a fost O. N. U., care însă a refuzat invitația, susținând că România nu intră sub incidența prevederilor care reglementează activitatea de supraveghere a acestei organizații. Totuși, O. N. U. a prezentat o ofertă de acordare de consultanță tehnică și juridică în privința organizării alegerilor. Pentru concretizarea acestei înțelegeri, între 30 aprilie și 4 mai, 3 experți ai O. N. U. s-au întâlnit cu reprezentanții B. E. C., făcând câteva sugestii pentru viitoarea lege electorală și Constituție.⁵

Un răspuns mult mai pozitiv a fost primit din partea Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa, aceasta fiind de acord să trimită observatori la alegerile din 20 mai. S-au făcut invitații țărilor membre C. S. C. E., unor organizații neguvernamentale și unor personalități cunoscute pe plan mondial.⁶ Astfel de invitații puteau fi trimise și din partea partidelor politice, nefiind un instrument exclusiv al Guvernului.

Pentru buna desfășurare a activității observatorilor, statutul lor a fost reglementat prin decretul-lege nr. 135 din 24 aprilie 1990.⁷ Pentru a deveni

⁴ Nume cu caracter peiorativ care a fost dat acestor alegeri după aflarea rezultatelor.

⁵ Corina Drăgotescu, „Despre observatorii străini”, în *Adevărul*, an I, număr 114, 12 mai 1990, p. 2.

⁶ N. R. I. I. A., *The May 1990 Elections in Romania*, p. 22.

⁷ „Decret-lege nr. 135 din 24 aprilie 1990 privind statutul observatorilor străini pentru alegerile din 20 mai 1990”, în *Monitorul Oficial*, număr 55, 25 aprilie 1990. Textul este disponibil în format electronic la adresa: <http://www.monitoruljuridic.ro/act/decret-lege-nr-135-din-24-aprilie-1990-privind-statutul->

observator, o persoană trebuie să obțină de la Guvern, prin intermediul B. E. C., acreditarea (Art. 2), pe baza unei invitații sau a unei delegații prin care să dovedească ce organizație reprezintă. Un aspect foarte important ține de statutul de neutralitate pe care îl au observatorii. Astfel, *„deși sunt liberi să se deplaseze la orice centru de votare din țară, nu au voie sub nicio formă, spre deosebire de ziaristi, să se pronunțe asupra desfășurării alegerilor, să-și comunice impresiile, până după închiderea secțiilor de votare”*⁸ la ora 23 în ziua de 20 mai.

Într-un interviu acordat pentru ziarul „Adevărul”, președintele Biroului Electoral Central consideră faptul că unele partide cer observatori străini din partea forurilor internaționale ca fiind o măsură excesivă, dar care este determinată, probabil, de faptul că în perioada comunistă comisiile electorale au avut doar un rol de fațadă.⁹ Cele două partide istorice sunt cele mai vizibile, prin pozițiile pe care le au cu privire la prezența observatorilor străini: P. N. L. *„consideră oportună prezența observatorilor străini încă din faza susținerii campaniei electorale, stabilind în acest scop, contacte cu Consiliul European, cu Parlamentul european de la Strasbourg și cu reprezentanții internaționalelor liberală, creștin-democrată și socialistă, la care sunt afiliate cele trei partide ale posibilei alianțe”*.¹⁰ Aceeași idee este preluată și de ziarul „Adevărul”, care reproduce ideile principale ale conferinței organizate de național liberali în vederea alegerii oamenilor din conducerea partidului.¹¹ P. N. Ț. C. D. critică felul în care au fost trimise invitațiile pentru organisme internaționale, făcând o trimitere la declarația lui Ion Iliescu din 23 ianuarie, care afirma că *„observatorii vor putea fi prezenți pe toată perioada desfășurării campaniei electorale, până la încheierea alegerilor”*,¹² nemulțumirea lor pleacă de la faptul că invitațiile au fost trimise abia în jurul datei de 12 aprilie, deci după aproape 20 de zile de la debutul campaniei electorale, perioadă în care se petrecuseră deja o serie de *„violente, dezinformări, interdicții de a se deplasa, de a comunica și celelalte piedici puse în calea opoziției”*.

Una dintre delegațiile internaționale era constituită din reprezentanții Institutului Național Republican pentru Afaceri Internaționale și Institutul Național Democratic pentru Afaceri Internaționale. Delegația internațională de la alegerile din România a fost compusă din 73 de persoane, având drept co-lideri pe Joseph Lieberman-senator al S. U. A., Roy Hattersley-lider al deputaților din Marea

observatorilor-straini-pentru-alegerile-din-20-mai-1990-emitent-consiliul-provizoriu-de-uniune-nationala-945.html.

⁸ Corina Drăgotescu, „Despre observatorii străini”, p. 2.

⁹ Adrian Vasilescu, „Arbitru al competiției electorale”, în *Adevărul*, an I, număr 85, 4 aprilie 1990, p. 2.

¹⁰ Corneliu Achim, Petru Clej, „Opțiuni electorale-Partidul Național Liberal”, în *România liberă*, an XLVIII, număr 14.121 (serie nouă, număr 87), 4 aprilie 1990, p. 3.

¹¹ Paul Dobrescu, „Vestii importante de la Conferința pe țară a P. N. L. (31 martie 1990)”, în *Adevărul*, an I, număr 83, 1 aprilie 1990, p. 3.

¹² Ilie Păunescu, „Simulacru de supraveghere internațională a alegerilor”, în *Dreptatea*, an XX, seria a IV-a, număr 60, 18 aprilie 1990, p. 1.

Britanie și membru al Partidului Laburist, Harrison Schmitt-fost senator american și astronaut în programul Apollo.

În raportul publicat un an mai târziu, această delegație a analizat în detaliu contextul în care s-au desfășurat alegerile din 20 mai 1990. S-au avut în vedere transformările din societate în primele luni după revoluție, adoptarea legii electorale, au fost analizate principalele trei partide politice (F. S. N., P. N. L., P. N. Ț. C. D.) și cei trei candidați la președinție (Ion Iliescu, Radu Câmpeanu, Ion Rațiu). A fost avută în vedere și activitatea grupurilor non-partizane, acțiunile desfășurate pentru îmbunătățirea educației civice și de vot, atmosfera din timpul campaniei electorale.

Problemele cu care s-au confruntau partidele și candidații în timpul campaniei electorale erau grupate în următoarele categorii: accesul la media electronică; presa; alte materiale și metode de diseminare a informațiilor; finanțarea campaniei; intimidări și hărțuiri; tensiunile etnice.

În continuare, vom încerca să prezentăm care au fost principalele probleme cu care s-au confruntat partidele și candidații la alegeri, așa cum reiese din raportul evocat mai sus și din sursele de presă scrisă consultată. Astfel, conform observatorilor străini, vocea opoziției a putut fi auzită într-o oarecare măsură deoarece Televiziunea Română transmitea în întregime dezbaterile din cadrul Consiliului Provizoriu de Uniune Națională. Cu toate acestea, televiziunea a rămas una pro-guvernamentală, astfel încât știrile difuzate de-a lungul campaniei au reprezentat un avantaj pentru candidații Frontului: Ion Iliescu-președintele și Petre Roman-primul-ministru erau prezentați des și într-o lumină favorabilă; de cealaltă parte, activitatea partidelor de opoziție era amintită destul de rar și de cele mai multe ori într-o lumină negativă. Un exemplu pe care ni-l prezintă raportul N. R. I. I. A., descrie evenimentele din ziua de 22 aprilie, când în București au avut loc două mitinguri electorale, ale P. N. Ț. C. D. și F. S. N., la care au participat câte 15.000 de persoane. În cadrul știrilor de seară, mitingului țărănist i s-a acordat un timp de emisie de 60 de secunde, în timp ce Frontul a beneficiat de aproximativ 10 minute: „Când discursul s-a încheiat, figura lui Iliescu a fost pusă în fața unui drapel românesc și menținută, pe măsură ce volumul muzicii de fundal creștea-aceea este imaginea care a și încheiat știrile din aprilie 1992”.¹³ Astfel de evenimente sunt criticate public și de către partidele politice. Astfel, P. N. L. și-a exprimat nemulțumirea față de modul în care au fost prezentate mitingurile din data de 16 aprilie la televiziunea de seară. Deși televiziunea le-a prezentat ca unele pro și anti-monarhice (nicidecum legate de campania electorală, în ziua de Paște), liberalii afirmă că partidele politice nu au avut nicio implicare în organizarea lor, caracterul celor două manifestații fiind dat de scandările celor prezenți. La primul miting se striga: „Trăiască Iliescu”, „Îl vrem pe

¹³ N. R. I. I. A., *The May 1990 Elections in Romania*, p. 38.

Iliescu”, iar la al doilea, „Jos Iliescu”, „Trăiască Timișoara”.¹⁴ Țărăniștii au acuzat Televiziunea Română Liberă pentru modificarea grilei de programe, astfel încât să împiedice promovarea propriilor candidați. Unul dintre exemple este legat de prima etapă a campaniei electorale, când televiziunea publică difuza o emisiune intitulată „Tribuna electorală”. În ziua când urma să fie prezentat un reportaj realizat la sediul P. N. Ț. C. D., s-a introdus un spectacol de operă care a durat până la ora 00:40. Acest lucru este văzut de către țărăniști drept „*Un program, așadar, alcătuit ingenios, menit să asigure audiență „maximă” unei emisiuni de larg interes cetățenesc, în plină campaniei electorale*”.¹⁵

Iliescu a răspuns acestor acuze în cadrul unei manifestări electorale și vom reda felul în care respectivul discurs a fost prezentat în paginile „României libere”: „*Ni se mai spune că Frontul ar manipula mijloacele de informare în masă, presa, radioul, televiziunea. Ar rezulta că manipulăm până și „România Liberă” (răsete), poate și „Dreptatea” (idem). Adevărul este însă, faptul că ni se exprimă critici, suspiciuni la adresa noastră, este de fapt expresia libertății de opinie încă din primele zile ale Revoluției. (aplauze, se strigă „ura!”)*”.¹⁶

Cealaltă modalitate de informare era presa scrisă. Alături de Televiziunea Română și de postul public de radio, ziarele reprezentau principalele surse de informare ale oamenilor. Anul 1990 a marcat începutul unei perioade de tranziție în istoria României, marcată de două elemente: realizarea economiei de piață și asigurarea funcționării democratice a instituțiilor statului, inclusiv respectarea libertății de exprimare. După 1989, numărul ziarelor din România a crescut constant, apărând atât publicații independente, cât și unele editate de partidele de opoziție. Principala problemă era că toate ziarele erau produse la prese deținute de stat, ceea ce reducea numărul de pagini și frecvența de apariție a lor; au fost întâlnite cazuri când anumite materiale au fost refuzate de la tipărire. Cele mai importante publicații erau „Adevărul” și „România Liberă”. Ziarul „Adevărul”, care avea cel mai mare tiraj, era continuatorul direct al „Scântei” și deseori articolele sale favorizau autoritățile, iar spațiul era folosit pentru a critica protestatarii din Piața Universității sau pentru a prezenta poziția președintelui și a primului ministru privind acuzele aduse de partidele de opoziție. De cealaltă parte, „România Liberă” avea o atitudine diametral opusă, fiind favorabilă opoziției, deci cu articole critice la adresa puterii. În timpul campaniei electorale din 1990, pe lângă competiția dintre reprezentanții de atunci ai eșichierului politic, s-a dus și o luptă în cadrul presei românești între cele două publicații amintite anterior. Principala problemă era că toate ziarele erau produse la prese deținute de stat, ceea

¹⁴ „Comunicat din partea P. N. L.”, în *România liberă*, an XLVIII, număr 14.131 (serie nouă, număr 97), 18 aprilie 1990, p. 5.

¹⁵ Paul Lăzărescu, „Sincere mulțumiri T. V. R. L!”, în *Dreptatea*, an XX, seria a IV-a, număr 48, 31 martie 1990, p. 4. Incidente similare sunt prezentate în numărul aceluiași ziar din 26 aprilie 1990.

¹⁶ Paul Gheorghiu, „Miting electoral de Florii”, în *România liberă*, an XLVIII, număr 14.126 (serie nouă, număr 92), 10 aprilie 1990, p. 1.

ce reducea numărul de pagini și frecvența de apariție a lor; au fost întâlnite cazuri când anumite materiale au fost refuzate de la tipărire. Au existat solicitări din partea liderilor opoziției pentru acordarea unor autorizații de tipărire pe cont propriu a unor publicații, dar acestea s-au lovit de refuzul autorităților: Guvernul a refuzat să permită P. N. Ț. C. D. tipărirea de ziare și alte materiale cu presa cumpărată din străinătate; Ion Rațiu s-a adresat direct președintelui Iliescu pentru permisiunea de a utiliza presa, dar a fost refuzat; o cerere similară a lui Ion Rațiu de a crea o televiziune independentă a fost refuzată de asemenea. Liberalii au primit o astfel de presă prin donație din Occident, dar cererea lor înaintată guvernului nu a primit niciun răspuns.¹⁷

Distribuția ziarelor a fost o altă problemă: și aceasta se baza pe rețeaua de stat, astfel că ziarele independente și de opoziție ajungeau pe tarabele din București imediat, iar în orașele de provincie cu câteva zile întârziere; în alte localități trebuiau să fie duse direct de activiștii de partid. Cele trei publicații pe care le-am avut în vedere pentru documentarea acestui studiu au fost ziarele „Adevărul”, „România liberă”, „Dreptatea”, în paginile acestora lansându-se atacuri atât împotriva oamenilor politici, cât și a ziaristilor de la fiecare publicație în parte. În ceea ce privește difuzarea presei scrise, „România liberă” a ridicat câteva probleme în acest sens: ziarele nu ajungeau la destinație; altele ajungeau, se făcea plata integrală, dar nu erau distribuite la tarabe. „Dreptatea” era tipărit în Bulgaria și transportat cu camioanele în țară; dacă primului transport i s-a permis accesul în țară, încărcăturile ulterioare au suferit amânări. Partidele de opoziție au vorbit și de încercări de intimidare, pentru a limita expresivitatea: amenințări cu violența, atacuri asupra unor grupuri de editori, atacuri asupra sediilor ziarelor. „Adevărul” era continuatorul „Scânteii”, criticând protestatarii din Piața Universității, alteori folosind spațiul din ziar pentru a răspunde la acuzele privind violența din campanie, așa cum erau prezentate de celelalte ziare; avea cel mai mare tiraj din țară; într-un număr, un articol vorbea despre răspunsurile „corecte și concrete” ale primului ministru Roman și ale președintelui Iliescu, notând „*preocuparea lor reală pentru destinul țării*”.¹⁸

În timpul campaniei, promovarea candidaților se făcea și prin alte mijloace precum afișe, spoturi televizate, pliante etc. Opoziția a întâmpinat dificultăți în a obține materiale de bază precum hârtie, postere, casete audio-video și cerneală. Motivul este unul simplu, adică faptul că Guvernul controla producția de hârtie din țară, iar cumpărarea acestor materiale din străinătate era dificilă din punct de vedere administrativ și din cauza prețului prohibitiv.¹⁹

¹⁷ N. R. I. I. A., *The May 1990 Elections in Romania*, p. 40.

¹⁸ *Ibidem*, p. 41.

¹⁹ *Ibidem*, p. 43.

Finanțarea campaniei era o problemă critică pentru partidele de opoziție, mai ales că adversarul lor era F. S. N., un partid care beneficia de toate avantajele participării la conducerea țării. Legea electorală oferea posibilitatea finanțării publice a campaniei electorale, dar implementarea acestei prevederi a fost foarte neclară. Au existat poziții contradictorii referitoare la cât sprijin trebuia să acorde guvernul diverselor partide politice: potrivit raportului elaborat de International Foundation for Electoral Systems (I. F. E. S.), partidele urmau să primească un ajutor de pornire de 400.000 lei (aprox. 20.000 de dolari la cursul de atunci). Suplimentar, alți bani urmau să fie primiți în funcție de numărul listelor cu candidați pe care fiecare partid l-ar fi înscris la alegeri. Inițial, a fost interzisă primirea de bani din surse externe, chiar dacă această decizie a fost modificată pentru a permite această practică, dacă sursele banilor erau unele clare și documentate.²⁰

Cea mai gravă problemă a campaniei din 1990, a fost uzul de violență, intimidări și hărțuiri. Victimele acestor incidente au fost aproape întotdeauna membri ai opoziției, iar instigatorii se presupunea adesea că erau oameni din poliție, direct asociați cu Frontul sau cu oameni ai Frontului.

Cele mai vizibile atacuri au fost îndreptate împotriva candidaților la președinție: Ion Rațiu a fost atacat cu pietre și sticle de către un grup al Frontului, în timpul unei vizite în orașul Buzău; a fost nevoit să se refugieze în sediul poliției; șeful poliției, care a telefonat la comandantul forțelor armate pentru a-i acorda protecție lui Rațiu, i s-a răspuns că nu este disponibilă nici o formă de ajutor. Un atac similar a fost îndreptat și împotriva soției sale,²¹ chiar în București. Radu Câmpeanu a fost atacat la Brâila de mulțimea înarmată cu pietre, cărămizi și sticlă. Unul dintre apropiații candidatului a fost confundat cu acesta și bătut de către mulțime. Aceste informații sunt confirmate și prin articolele publicate în ziarul „Dreptatea”.²² Mai mult, este acuzată lipsa de reacție concretă a lui Ion Iliescu, care prin declarațiile publice nu făcea decât apeluri la desfășurarea campaniei în limitele legalității.

Au fost consemnate atacuri împotriva sediilor partidelor. P. N. Ț. C. D. a raportat un număr de 12 atacuri asupra sediului său. Multe demonstrații locale au fost întrerupte de grupuri de susținători ai Frontului, care se infiltrau printre oameni. Conform țărâniștilor din Iași, ai căror sedii au fost atacate în mod repetat, poliția care a fost chemată să investigheze cele întâmplate s-a folosit de situație pentru a „cotrobăi” prin sedii. În luna mai, P. N. Ț. C. D. a prezentat o statistică

²⁰ *Ibidem*, pp. 43-44.

²¹ „Conferința de presă a domnului Ion Rațiu”, în *Dreptatea*, an XX, seria a IV-a, număr 74, 6 mai 1990, p. 4.

²² Ilie Păunescu, „Condițiile domnului Iliescu”, în *Dreptatea*, an XX, seria a IV-a număr 75, 8 mai 1990, p. 1; E. Mihăescu, „La Buzău, în loc de miting electoral: Domnul Rațiu a stat la poliție”, în *Dreptatea*, an XX, seria a IV-a, număr 67, 26 aprilie 1990, p. 4.

privind violențele: între ianuarie-mai 1990, 133 de oficiali de partid au fost răniți grav, 188 au fost bătuți în sediile partidului din țară, 189 au fost atacați în propriile case și doi susținători au fost uciși.²³ Iliescu a făcut numeroase declarații publice, caracterizând drept ilegale multe dintre mitingurile opoziției și alte demonstrații, susținând că guvernul va tolera aceste activități, dar nu îi poate proteja dacă „alții” vor decide să ia acțiune; alți oficiali guvernamentali au afirmat că Frontul nu își poate asuma răspunderea pentru acțiunile susținătorilor.²⁴

Pe lângă constatările din timpul campaniei electorale, delegația de observatori internaționali coordonați de *National Republican Institute for International Affairs* și *National Democratic Institute for International Affairs* a prezentat și felul în care avea să se desfășoare acțiunea de observare a procesului de vot. Astfel, delegația a fost împărțită în 11 echipe care trebuiau să observe procesul de votare și numărarea voturilor în toată țara: 10 grupuri de 3-7 persoane au călătorit în orașele de provincie precum Baia Mare, Brașov, Cluj, Constanța, Craiova, Iași, Piatra Neamț, Sibiu, Timișoara și Târgu-Mureș. Un alt grup de 20 de persoane a rămas în zona Bucureștiului. Grupurile s-au divizat la rândul lor, astfel că au fost vizitate aproximativ 1000 de secții din cele 12.500.²⁵

Concluziile observatorilor străini au fost prezentate și în paginile celor mai importante ziare de la acea vreme. Astfel, în numărul din 3 mai al ziarului „Adevărul” sunt prezentate rezultatele preliminare ale *Grupului Juridic Internațional de Apărare a Drepturilor Omului (International Human Rights Law Group)*.²⁶ Autorul articolului critică sursele observatorilor, pe care le consideră „de coloratură fesenistă”- oficialități guvernamentale, reprezentanți ai administrației locale, în timp ce altele nu sunt specificate-reprezentanți ai partidelor politice, ai grupurilor etnice, ai tineretului studios și ai mass-media, precum și candidați în alegeri. Conform aceluiași autor, observatorii I. H. R. L. G. au refuzat întâlnirea a doi dintre membrii săi separat cu președintele P. N. Ț. C. D., la fel cum poziția ziarului „Dreptatea” nu a fost solicitată. Cu toate acestea, raportul vorbește despre „atmosfera de suspiciune, de neîncredere și de neliniște față de viitor care continuă să existe în societatea română”, despre tensiunile etnice din Transilvania sau despre poziția privilegiată a candidaților F. S. N., datorită controlului guvernamental asupra televiziunii, asupra tipografiilor și circuitelor de distribuire a presei. Nu sunt ignorate nici actele violente din timpul

²³ „Comunismul și metodele sale electorale”, în *Dreptatea*, an XX, seria a IV-a, număr 53, 7 aprilie 1990, p. 1; „Abuzuri electorale: <<M-au lovit, mi-au smuls insigna P. N. Ț. din piept. Poliția nu mi-a primit reclamația>>”, în *Dreptatea*, an XX, seria a IV-a, număr 64, 22 aprilie 1990, p. 4; Dora Mezdrea, „Actele de violență pot garanta alegeri libere?”, în *Dreptatea*, an XX, seria a IV-a, număr 68, 27 aprilie 1990, p. 1;

²⁴ N. R. I. A., *The May 1990 Elections in Romania*, p. 44.

²⁵ *Ibidem*, p. 49.

²⁶ „International Human Rights Law Group”, întemeiat în 1978, cu sediul la Washington, se prezintă ca o organizație specializată în supravegherea proceselor electorale, îndeplinind până la momentul respectiv această sarcină în peste 60 de țări, precum Polonia, Uniunea Sovietică, Chile și Nicaragua.

campaniei îndreptate împotriva opoziției, astfel că „*Dacă aceste probleme nu-și vor găsi rapid o soluționare-apreciază Grupul Juridic-există riscul ca procesul electoral să fie considerat de o proporție semnificativă a populației politice active ca nefiind just și echitabil, în consecință să pună la îndoială legitimitatea guvernului*”.²⁷

Prezența observatorilor străini la primele alegeri libere de după Revoluția din decembrie 1989 a reprezentat pentru o mare parte a populației, cât și pentru partidele politice din opoziție, garanția că rezultatele vor fi unele corecte. Pentru partidul de guvernământ, prezența acestor delegați a jucat rolul de legitimare a rezultatelor care se preconizau încă de la debutul campaniei electorale. Rapoartele făcute publice au prezentat o serie de disfuncționalități în sistemul politic și electoral românesc, care pot fi puse pe seama lipsei de experiență în desfășurarea acestui proces democratic, dar a căror cauză poate fi identificată și prin monopolul impus de Frontul Salvării Naționale instalat la conducerea țării după evenimentele din 1989. Opoziția s-a confruntat cu o serie de probleme în promovarea candidaților și ideilor proprii, în timp ce F. S. N. beneficia de toate avantajele guvernării. În ciuda tuturor problemelor enumerate și analizate în lucrarea de față, rezultatele alegerilor din 20 mai 1990, care l-au dat câștigător pe Ion Iliescu cu un procent de 85,06%, au fost unele apropiate de opțiunile reale ale oamenilor.

Foreign Observers at the Presidential Election in 20th May 1990

(Abstract)

This paper tries to analyze the work of foreign observers and their reports on 1990 elections in Romania. Right after the 1989 Romanian Revolution, the new authorities tried an abrupt change towards a political regime of liberal democracy. In order this objective to be accomplished, many circumstances were to be solved. First of all, they had to hold free elections. From a legal perspective an electoral law has been adopted, which also played the role of a temporary constitution. Presidential elections have been set for the 20th of May 1990 and had three candidates: Ion Iliescu from Frontul Salvării Naționale (The National Salvation Front), Radu Câmpeanu the candidate of Partidul Național Liberal (The National Liberal Party) and Ion Rațiu from Partidul Național Țărănesc Creștin și Democrat (The Christian Democratic National Peasants Party). The electoral campaign began amid some social tensions: ethnic based violence in Târgu-Mureș, the Unirii Square protests and pressure on the opposition candidates. Romanian authorities allowed the presence of foreign observers during all the phases of the electoral process. The Central Electoral Bureau officially invited the U. N., some member countries of the Commission on Security and Cooperation in Europe (CSCE) and numerous private organizations, such as N. D. I. and N. R. I. I. A. Many Romanians overestimated the level of influence this foreign observers might have, while the governmental party hoped to gain legitimacy.

Keywords: Romania, elections, foreign observers, democracy, transition.

²⁷ Ilie Păunescu, „Un raport american despre campania electorală din România”, în *Dreptatea*, an XX, seria a IV-a, număr 71, 3 mai 1990, p. 4.

IMAGINEA COMUNITĂȚII EVREIEȘTI ÎN VIZIUNEA LUI MARIUS MIRCU

Carmen Țăgșorean
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Bacăul, locul de baștină al câtorva dintre personalitățile comunității evreiești, este și urbea unde, la 9 iunie 1909, și-a început călătoria prin viață Israel Marcus. Tânărul plin de energie și dornic să descopere lumea a demonstrat din copilărie că avea calitățile necesare unui bun gazetar. Spiritul de observație, curiozitatea, bucuria de a împărtăși celor din jur gândurile sale și lupta împotriva nedreptăților i-au fost aliați de nădejde întreaga viață. O viață asemeni unui roman de aventuri, uneori mai ușoară, alteori plină de neprevăzut și vicisitudini, pe care le-a înfruntat cu mult curaj și o dorință enormă de a-i ajuta pe cei din jur. În romanul biografic *M-am născut reporter!*, scriitorul mărturisea: „*De mic eram tare curios, iscodeam, cercetam, anchetam, mă născusem reporter*”.¹

Pasiunea pentru scris își găsește ecou în primele tentative publicistice din revista „Încercări” (1925). Tot în același an, „Rampa” și „Sănătatea” îi găzduiesc scurte articole. În acei ani, Israel Marcus va deveni, cel puțin pe hârtie, Marius Mircu. Este începutul unei lungi serii de pseudonime, pe care jurnalistul le va utiliza pentru semnarea articolelor. Datorită condițiilor istorice, dar și pentru că i se publicau uneori mai multe articole în același număr, a semnat cu diferite pseudonime: A. B., Carmella, Dănuș, Carmella Marius Mircu, A. S. Mircu, I. Sever, I. Scarion.² Conform mărturiilor, reporterul a semnat și cu: Mihail Bistrițeanu, M. Mihail, Dănuș, G. P. U., I. Marius, Marius, Israel Marcus, Dr. Studerus, Styx, Dan Teodorescu, G. M. Vlădescu, M. Zaharia.³

Omul de cultură se remarcă prin calitățile sale de jurnalist, acesta colaborând la peste 100 de publicații, dintre care amintim: „Curierul israelit”, „Curentul Bacăului”, „Vocea Bacăului”, „Aviachim”, „Hasmonaea”, „Adam”, „Viața evreiască”, „Calendarul”, „Renașterea noastră”, „Copilul evreu”, „Realitatea evreiască”, „Unirea”, „Înfrățirea”, „Mântuirea”, „Jurnalul literar”, „Natura”,

¹ Marius Mircu, *M-am născut reporter!*, București, Editura Cartea Românească, 1981, p. 17.

² Mihail Straje, *Dicționar de pseudonime, alonime, anagrame, asteronime, criptonime ale scriitorilor și publiciștilor români*, București, Editura Minerva, 1973, p. 573.

³ Ion Prelipcean (ed.), *Marius Mircu văzut de...*, Horodnic de Jos/Bat Yam, Editura „Ion Prelipcean”/Editura Glob, 2003, p. 10.

„România literară”, „Urzica”, „Revista cultului mozaic”, „Răspântia”, „Neamul evreiesc”, „Viața evreiască”, „Revista mea”, „Viața noastră”, „Minimum”, „Revista magazin”, „Ultima oră”, „Mișmar”, „Semnalul”, „Tug morgen jurnal”.⁴

În ceea ce privește volumele, Marius Mircu a publicat 55 de cărți (nu ediții unice, o parte fiind republicări), scrise în limba română, abordând teme diverse: autobiografie, literatură pentru copii, respectiv aspecte legate de comunitatea evreiască din România. Înzestrat cu un simț aparte al limbii române, reporterul reușește să se adreseze deopotrivă comunității evreiești și celei românești.

Eforturile sale de păstrare vie a memoriei au fost apreciate de comunitatea căreia i-a aparținut, concretizându-se în evocări ale oamenilor, locurilor, evenimentelor, trecute și contemporane autorului. În accepțiunea scriitorului, fiecare membru al comunității are datoria de a-și scrie memoriile pentru că „*fiecare evreu este o istorie a evreilor*”, a cărei moarte echivalează cu distrugerea unei biblioteci și cu dispariția unui „*noian de strămoși*”.⁵

Asemeni unui pictor, scriitorul a creionat în culori pastelate imaginea comunității evreiești din România. Se conturează, astfel, tabloul unei minorități unite, în a cărei tradiție educația, alături de principalele valori ale umanității, ocupa un loc central. Chiar dacă o carte nu tratează în mod direct aspecte legate de imaginea comunității evreiești, autorul presară textul cu informații despre „*familia*” lui. Dintre cărțile dedicate acestei teme ne vom opri atenția pe parcursul studiului nostru asupra următoarelor: *Borboațe de sărbători* (2000), *Un cimitir plin de viață: Filantropia. Pantheonul evreilor din România* (2001) și *Iar o dată șapte momente din istoria evreilor din România* (1988). Instantanee ale vieții comunității evreiești se regăsesc și în volume precum *M-am născut reporter!* (1981), *Croitorul din Back* (1979), lucrările dedicate pogromurilor, *Idișul cântă și încântă* (2003), *Treizeci și șase de stâlpi ai lumii* (1994) și *Ce s-a întâmplat cu evreii din România* (1996, 1997, volumul I, al II-lea și al III-lea). Pentru a conferi o notă caldă textului, autorul pornește în această incursiune apelând la experiența personală. Subiectul este cel care dictează tonul, transmițând astfel mai mult decât o simplă informație. Parcurgând textul, cititorul simte că este parte a aceluși scenariu, trăiește, se bucură sau plânge alături de personajele principale. Ceea ce conferă particularitate volumelor este prezența oamenilor reali, a căror existență a fost imortalizată în timp, autorul surprinzându-i în diferite ipostaze ale vieții. Obiceiurile, tradițiile și istoria prind astfel viață, sunt individualizate, captivând atenția și trezind curiozitatea cititorului. Ironic sau melancolic, vesel sau trist, sarcastic sau poetic, în funcție de context, mesajul are puterea de a atinge resorturile intime ale conștiinței. Cărțile se adresează atât evreilor, cât și creștinilor, Marius Mircu oferind suficiente amănunte încât cei din urmă să înțeleagă tradițiile și obiceiurile pe care le prezenta sau să justifice anumite

⁴ *Ibidem*, pp. 9-10.

⁵ Marius Mircu, *Treizeci și șase de stâlpi ai lumii*, Bat Yam, Editura Glob, 1994, p. 269.

luări de poziție, acțiuni ale comunității evreiești, deoarece „*cum spunea odată rabinul: pe Dumnezeu, noi evreii îl mâniem prin păcatele noastre, pe oameni prin virtuțile noastre*”.⁶

Prin opera sa, scriitorul a încercat să schimbe percepția opiniei publice cu privire la o parte dintre prejudecățile legate de evrei. Evreul este perceput ca fiind inteligent, viclean, instruit, bun familist, solidar, religios, fricos, harnic, bun afacerist etc.⁷ Este de remarcat faptul că, unele dintre stereotipuri sau prejudecăți își aveau originile în diferențele legate de tradiții, port, limbaj și aspect fizic. În ceea ce privește aspectul fizic, menționăm prejudecățile legate de barba evreilor, culoarea părului și pistruii. Un eveniment din viața lui Littman Schneider, mentorul lui Gherș Marcus, tatăl scriitorului, ne ajută să înțelegem rolul important pe care evreii îl acordau bărbii. Având o fizionomie asemănătoare cu cea a împăratului Franz Jozsef, Littman Schneider a fost pus în situația de a alege între a părăsi Viena și a-și tăia barba. Decizia nu a necesitat niciun efort de gândire din partea croitorului, acesta părăsind imediat Viena, pentru a se stabili la Bacău, deoarece, așa cum mărturisise: „*Barba asta e în familie la noi o tradiție! N-avea decât să și-o taie împăratul, dacă îi era rușine că seamănă cu un croitor!*”.⁸ Agresiunile împotriva evreilor implicau de multe ori smulgerea firelor de păr din barbă sau tăierea acesteia, Marius Mircu amintind acest tip de violență în special în volumele dedicate pogromurilor. Unul dintre cele mai cunoscute cazuri este cel al rabinului Zvi (Herș) Guttman, supraviețuitor al atacurilor din timpul rebeliunii legionare de la București. Capturat, pentru a treia oară de legionari, rabinul Zvi (Herș) Guttman a fost dus la primăria Jilava unde a fost bătut și i s-au smuls fire din barbă.⁹

Frica și lașitatea sunt două dintre stereotipurile vehiculate frecvent, românii apreciind că lipsa de reacție, supunerea în fața destinului, din partea celor asupriți se datora acestora. Pentru a contracara acest stereotip, Marius Mircu prezintă eroismul soldaților evrei care s-au alăturat armatei române în Războiul de Independență (1877), Războiul Balcanic și în Primul Război Mondial, dovadă a curajului acestora stând mărturiile camarazilor de arme și distincțiile acordate de statul român. Volume, precum *Un cimitir plin de viață: Filantropia. Pantheonul evreilor din România*, *Ce s-a întâmplat cu evreii din România* (volumul al III-lea), dar și articolele de presă au contribuit la mediatizarea faptelor de vitejie ale evreilor, care și-au pus viața în primejdie pentru apărarea intereselor patriei lor. Cu toate că evreii nu erau obligați să se înroleze, nefiind cetățeni români, aceștia s-au alăturat țării în războiul pentru independență din 1877,¹⁰ curajul lor fiind apreciat de ziarele locale.

⁶ Idem, *Borboațe de sărbători. Amintiri din copilărie*, Tel Aviv, Editura Minimum, 2000, p. 17.

⁷ Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central-european*, Iași, Editura Polirom, 2012, pp. 182-183.

⁸ Marius Mircu, *Croitorul din Back*, București, Editura Cartea Românească, 1979, pp. 50-51.

⁹ Idem, *Trei zeci și șase de stâlpi ai lumii*, p. 359.

¹⁰ Idem, *Ce s-a întâmplat cu evreii în România. Câte ceva despre masacrarea lor morală și fizică*, volum I, Bat Yam/Holon, Editura Glob/Editura Papyrus, 1996, p. 23.

Numărul din 8 mai 1877 al ziarului „Presentu” (Bacău) estima că mai mult de 4.000 de evrei se înrolaseră în armata română, în timp ce, în ediția din 11/23 noiembrie 1879, „Monitorul oficial” publica lista evreilor care urmau să primească cetățenia română ca gest de mulțumire din partea statului.¹¹ Au urmat apoi Războaiele Balcanice, când evreii s-au alăturat efortului național pe câmpul de luptă și în spatele frontului. Cei apti de luptă erau încurajați, prin intermediul articolelor publicate în presa românească și evreiască, să se înroleze, în timp ce restul obștii își aducea aportul în spatele liniei frontului, organizând spitale pentru răniți, punând la dispoziție spații și personal medical. Cei care nu aveau nimic de oferit s-au angajat să culegă recolte.¹² Gazetarul afirmă că 40.000 de evrei au dat dovadă de curaj și nu s-au ascuns atunci când au fost chemați la arme, „*ei au stat la locul lor și și-au făcut datoria*”.¹³

Sinonimă într-un fel cu naționalitatea evreiască, cămătăria este unul dintre stereotipurile invocate frecvent, realitatea fiind însă diferită, marea majoritate a evreilor luptându-se să supraviețuiască.¹⁴ Silviu Costache susține, la rândul său, punctul de vedere exprimat de Marius Mircu, încercând să demonstreze contribuția pe care evreii au avut-o în dezvoltarea economică a țării, aceștia asigurând trecerea de la economia agrară la cea capitalistă.¹⁵

În încercarea de a destrăma această imagine, o serie de oameni de cultură români au luat poziție, printre care și Tudor Arghezi, al cărui pamflet, publicat în 1930 în „Adam”, pune în balanță mitul evreilor milionari. Poetul spunea că „*un evreu trebuie să aibă după legendă o bancă, trei fabrici, o moșie*”, care „*pe lângă o mulțime de lucruri de primă utilitate [...] cumpără, după plac, toate obiectele de lux: conștiința, patriotismul, dreptatea, legile, căci creștinul nu poate intra în clasa bogată, adică a evreilor, decât ca «vândut»*”. Acestui tablou idilic, poetul îi opune o realitate care nu se deosebește de cea a majorității românilor, în care evreii „*milionari*” trăiau în mizerie în mahalalele din Iași, Pașcani sau Târgu Frumos.¹⁶ Aceeași imagine apare și la Mihai Sebastian în romanul *De două mii de ani*: „*Aș putea opune celor doi bancheri evrei de care vorbeai douăzeci, două mii, două sute de mii de meseriași evrei nefericiți, mizerabili, zăbătându-se pentru pâinea zilnică și foamea zilnică*”.¹⁷

¹¹ Idem, *Ce s-a întâmplat cu evreii*, p. 25.

¹² *Ibidem*, pp. 261-265.

¹³ *Ibidem*, pp. 268-270.

¹⁴ Idem, *Un cimitir plin de viață: Filantropia. Pantheonul evreilor din România*, Bacău, Editura „Egal”, 2001, p. 56.

¹⁵ Silviu Costache, *Evreii din România. Studiu de geografie umană*, București, Editura Universității din București, 2004, p. 11.

¹⁶ Tudor Arghezi, „Israel”, în *Adam*, număr 9, 15 octombrie 1930 apud. Marin Bucur, Victoria Ana Tăușan, *De te voi uita Ierusalime. Țara Sfântă și cărțile sacre în literatura română*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, pp. 96-98.

¹⁷ Mihail Sebastian, *De două mii de ani...*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 217.

Indirect, Marius Mircu aduce la lumină profesionalismul evreilor, care își practicau meseria cu dăruire. Ideea se desprinde din informațiile de natură personală ale scriitorului, care ne dezvăluie gândurile tatălui său vizavi de meseria de croitor: „*Din toată lumea nu cunoștea decât atelierul, iar acolo n-avea decât o pasiune-croitoria*”.¹⁸

În volumele sale, scriitorul aduce în fața cititorilor o galerie de oameni și de profesii, prin intermediul cărora creionează imaginea profesională a comunității. Actorii invitați să urce pe scena instalată de omul de cultură în imaginația fiecăruia dintre noi, sunt, în marea lor majoritate, oameni de o condiție materială medie sau modestă. Portretul fiecăruia dintre aceștia ne dezvăluie viața unor oameni muncitori, ale căror scopuri gravitau în jurul familiei și al comunității. Fie că ne referim la oameni cu studii superioare (medici, avocați, economiști, jurnaliști, scriitori, educatori, etc.), meseriași (cizmari, croitori, ceasornicari și alții) sau oameni talentați (actori, muzicieni, pictori), obiectivul principal al acestora era de a-și îndeplini cu dedicație profesia.

Conform afirmațiilor lui Marius Mircu, condițiile socio-politice erau cele care au influențat evoluția profesională a evreilor. Inițial, evreii fuseseră agricultori, fiind obligați să se adapteze mediului unde trăiau, dezvoltându-și abilitățile de negustori.¹⁹ Cei numiți „*gheșeftari*” (ne sunt oferite o serie de nume ale comercianților, profesorilor, medicilor, cercetătorilor evrei), au fost cei care au contribuit cel mai mult la dezvoltarea societății românești.²⁰

Organizat, jurnalistul prezintă o serie de nume ale evreilor întreprinzători, care relevă faptul că oamenii de afaceri ai comunității au fost pionieri în multe domenii industriale în România. Ca urmare a inițiativelor acestora au fost înființate primele distilerii, fabrici de postav, chibrituri, tăbăcărie, pielărie sintetică, cărămidă, băi publice și librării. De asemenea, industria petrolului din Moldova s-a dezvoltat tot datorită evreilor.²¹ Conform statisticilor, jumătate din fabricile din România aparțineau evreilor.²² Există și informații care evidențiază faptul că majoritatea evreilor erau simpli meseriași. În 1872, consulul Statelor Unite ale Americii încercase să îi convingă pe evrei să emigreze, însă acțiunile nu au fost încununate de succes. În 1900 situația era diferită. Ziare precum „*La Roumanie*” (ediția din 28 mai 1900) publicau articole în care se arăta că emigrarea evreilor era privită cu îngrijorare, fiindcă aceștia reprezentau o parte importantă a meseriașilor.²³

Alimentația constituie un alt element care face notă discordantă între „*ei*” și „*noi*”. Informații legate de alimentația evreilor pot fi identificate în *M-am născut*

¹⁸ Marius Mircu, *Croitorul din Back*, p. 82.

¹⁹ Idem, *Boroboate de sârbători*, p. 50.

²⁰ Idem, *Ce s-a întâmplat cu evreii*, volum I, p. 72.

²¹ *Ibidem*, pp. 79-81.

²² *Ibidem*, p. 89.

²³ *Ibidem*, pp. 42-46.

reporter!, *Croitorul din Back*, *Ana Pauker și epoca ei* și *Boroboațe de sărbători*. În volumul *Ana Pauker și epoca ei* se prezintă aprecierea românilor din satul natal al liderei comuniste vizavi de obiceiurile evreilor în ceea ce privește sacrificarea animalelor. Aflăm astfel că mulți dintre sătenii români preferau să se aprovizioneze de la magazinele evreiești, carnea comercializată acolo fiind considerată mai „curată”, mai „sfântă”.²⁴

Obiceiurile diferite se remarcă și în ceea ce privește religia, unul dintre elementele distinctive ale comunității. Amintirile din copilăria jurnalistului creează contextul rememorării sărbătorilor petrecute în familie, în spiritul tradiției mozaice. Apropierea de Dumnezeu, din cei mai fragezi ani, ar trebui să constituie o prioritate pentru orice religie. Oriunde întâlnim în opera lui Marius Mircu fragmente legate de copilărie sau de relația dintre evrei și sinagogă simțim legătura profundă pe care această comunitate o are cu religia. Prin rememorarea „boroboațelor”, învățăm specificul fiecărei sărbători mozaice, informații pe care copilul le află de la tatăl său, de la rabin și, uneori, de la Dumnezeu, printr-un șir nesfârșit de întrebări. Răspunsurile memorabile ale acestora sunt încărcate de înțelepciunea generațiilor anterioare. Cu ocazia sărbătorii de Simhat Tora, omul de cultură primește o lecție de viață de la tatăl său, figura dominantă a oricărei familii evreiești, care îl învață că există diferențe între naționalități, fiecare fiind dator să respecte propriile tradiții, acest act reprezentând o dovadă a legăturii puternice cu obștea. Scriitorul învață că „*fiecare neam cu drepturile lui. Dacă noi o să șterpelim drepturile și datoriile lor, n-o să mai fie loc pentru drepturile și datoriile noastre! Dacă vrem să ne respecte lumea, noi, evreii trebuie să rămânem evrei*”.²⁵

Fiecare capitol al cărții *Boroboațe de sărbători* este dedicat unei sărbători vesele (Roș Hașana, Pesahul, Sucot-ul, Simhat Tora) sau triste (Iom Kipur, Tișa be Av), anuale sau săptămânale, caracterizate în funcție de dorințele copilului. Astfel, Hanuca era preferata copiilor pentru că primeau „*honikegeld*” (bani)²⁶ Hamișusâr „*este cea mai gustoasă, cea mai dulce sărbătoare*”, ocazie de a gusta șapte fructe exotice aduse cu vaporul direct din Israel,²⁷ iar Purim, „*e sărbătoarea veseliei*”,²⁸ când femeile trimiteau câte un coșulet cu prăjituri.

Amintiri dragi, legate de poveștile pe care tatăl său le spunea cu ocazia Sucot-ului, s-au întipărit în memoria autorului, un loc special fiind ocupat de reproducerea dialogului dintre Dumnezeu și Îngerii Dreptății, Păcii, Adevărului și Îndurării, care avusese loc, conform legendei, cu ocazia creării omului.²⁹

²⁴ Idem, *Ana Pauker și epoca ei*, Bat Yam/Horodnic de Jos, Editura Glob/Editura „Ion Prelipean”, 2001, p. 31.

²⁵ Idem, *Boroboațe de sărbători*, p. 38.

²⁶ *Ibidem*, pp. 39-41.

²⁷ *Ibidem*, p. 45.

²⁸ *Ibidem*, p. 58.

²⁹ *Ibidem*, pp. 29-30.

Marius Mircu nu ignoră nici detaliile legate de istoria poporului evreu, strecurând printre rânduri remarci cu privire la asupraiea evreilor de-a lungul istoriei: „*Căci Adrian-pîiu!-împăratul blestemaților romani care, urmărind să stăpânească lumea, cuceriseră și Țara Sfântă, a vrut să jure evreilor Ierusalimul*”.³⁰ Copiii erau învățați să aprecieze experiența trecutului prin prisma istoriei comunității, pregătindu-se în acest fel pentru provocările viitorului: „*Ia aminte la ce auzi, povestea neamului nostru nu s-a terminat. Când ai să te faci mare, poate ai să fii vrednic să dai și tu o mână de ajutor!*”³¹

Susținându-se ideea apartenenței la comunitate și dorința de a contribui la bunăstarea tuturor, chiar și în joacă, copiii puneau în practică sfaturile primite de la heidăr, ale cărui lecții de religie erau captivante. Descriind semnificația sărbătorii de Lag b'Omer, Marius Mircu ne dezvăluie câteva dintre învățămintele pe care le primeau copiii: „*Zina de Lag b'Omer e o zi de pregătire ca să ne răzbumăm pe dușmanii care ne-au distrus și al Doilea Templu, ne-au alungat în lume, să stăm, atâta amar de vreme pe capul (nu și pe spinarea) celorlalte popoare, să muncim pe rupte pentru ele, să le dăm-noi-jumătate din numărul oamenilor lor mai de seamă și ele să nici nu-și mai aducă aminte de asta!*”³²

Această continuitate a obiceiurilor și a valorilor nu ar fi fost posibilă în absența educației, care a reprezentat o prioritate în tradiția evreilor. Pentru evrei, haham-ul (învățătorul) era „*pivotul vieții*”, în absența căruia existența comunității „*este cu neputință*”.³³ Pentru a ne face o idee cu privire la importanța educației este suficient să amintim faptul că tatăl scriitorului, Gherș Marcus, primise, prin intermediul Comunității Israelite, o bursă de la familia Rotschild, pentru a învăța meseria de croitor în Statele Unite ale Americii.³⁴ Evreii sunt „*poporul cărții, singurul popor, din vremuri imemorabile, fără de analfabeți*”. Conform Talmudului, un oraș nu merită să existe dacă nu are o școală.³⁵ Imaginile unei comunități preocupate de educație ne ajută să înțelegem relația care exista între evrei și carte. La începutul secolului al XX-lea, Iașiul era un oraș care vibra în fața frumosului și a culturii, locuitorii dezvoltând o plăcere pentru cultură și participând activ la conferințele care se organizau.

În pofida imaginii unei comunități tradiționaliste, obștea evreiască nu a rămas imună la tendințele vremii, dovedind dorința de integrare sau, după caz, de asimilare. Există un curent de opinie în a cărui viziune era necesară o modernizare a comunității, care, pentru unii, echivala cu schimbarea obiceiurilor și tradițiilor, înființarea unor școli unde predarea să se facă în limba română și nu în idiș.³⁶ A

³⁰ *Ibidem*, p. 70.

³¹ *Ibidem*, p. 71.

³² *Ibidem*, p. 73.

³³ *Idem*, *Ana Pauker și epoca ei*, p. 26.

³⁴ *Idem*, *Croitorul din Back*, p. 19.

³⁵ Israel Marcus (Marius Mircu), *Iar o dată șapte momente din istoria evreilor din România*, Bat Yam, Editura Glob, 1988, p. 59.

³⁶ Marius Mircu, *Idișul cântă și încântă*, Bat Yam, Editura Glob, 2003, p. 53.

fost momentul apariției sionismului, care a condus la schimbarea temelor conferințelor. Dacă până atunci, prelegerile se axau pe probleme filosofice, greu de înțeles și care nu aveau legătura cu viața oamenilor, odată cu înființarea Asociației Culturale „Toynbee-hall”, au fost abordate chestiuni de interes general, prelegerile fiind susținute în limba română și în idiș, risipindu-se „*astfel indiferența aproape generală a publicului*”.³⁷ La fel ca și în cazul comunității românești, evreii din mediul rural reacționau diferit la schimbările sociale, motiv pentru care aceste curente de opinie nu au perturbat cu nimic existența târgurilor Moldovei, unde viața își urma cursul după aceleași reguli.³⁸

La culturalizarea evreilor contribuiau și trupele de teatru ambulante care cutreierau târgurile moldovenești, unde, pe scene improvizate și în condiții mizere luminau spiritele.³⁹ Actorii erau atât de săraci, încât de multe ori erau nevoiți „*să fugă noaptea, pentru că nu aveau cu ce să-și plătească gazda*”.⁴⁰ Dacă în mediul rural singurul detaliu de care se ținea cont erau zilele în care se organizau spectacolele,⁴¹ la Iași, spectatorii erau mai exigenți. Pentru a-i atrage în sala de spectacol, actorii erau nevoiți să prezinte în fiecare săptămână o piesă nouă.⁴² Teatrul a reprezentat unul dintre centrele de rezistență spirituală, pe ale cărui scene, în aplauzele publicului, erau exprimate adevăruri ce nu puteau fi făcute publice prin alte mijloace de comunicare.⁴³

Oamenii de cultură evrei au contribuit nu doar la mediatizarea și păstrarea memoriei comunității din care făceau parte, ci și la popularizarea galeriei de elită a culturii române. Printre scrierile lui Iacob Groper regăsim caracterizări elogioase ale lui Tudor Arghezi, Gala Galaction sau Eugen Lovinescu.⁴⁴ În ebraică, idiș sau română, scriitorii evrei au exprimat trăirile, bucuriile și tristețile care îi copleșeau, construind o punte peste timp. Marius Mircu ne prezintă și istoria apariției limbii idiș, „*cea mai pitorească limbă din lume*”,⁴⁵ despre care cititorul află că era utilizată cu precădere de oamenii săraci pentru care a constituit „*un refugiu, un culcuș*” după distrugerea Templului din Ierusalim.⁴⁶

Apariția volumului în limba idiș, *Povestiri de altă dată*, prilejuiește jurnalistului ocazia de a evidenția prezența evreilor în operele scriitorilor români, dar și dorința reprezentanților de seamă ai comunității de a-și familiariza coreligionarii cu „*bogăția*

³⁷ *Ibidem*, p. 55.

³⁸ *Ibidem*, p. 54.

³⁹ *Ibidem*, pp. 154-156.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 184.

⁴¹ *Ibidem*, p. 156.

⁴² *Ibidem*, p. 154.

⁴³ Idem, *Ce s-a întâmplat cu evreii în și din România. O altă față a prigoanei*, volum III, Bat Yam/Holon, Editura Glob/Editura Papyrus, 1997, pp. 304-305.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 65.

⁴⁵ Idem, *Idișul cântă și încântă*, p. 13.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 8.

și frumusețea literaturii române” din scrierile lui Mihail Sadoveanu, Liviu Rebreanu, V. Demetrius sau Al. Sahia, opere în care „sunt evocate o serie de personaje din rândul celor umili: birjari, ctiugari, apari, găzari, zidari, meșteșugari, zugrăviți cu multă măiestrie și cu tot atâta înțelegere”.⁴⁷ Parcurgând informațiile de natură biografică remarcăm numărul mare de traduceri ale autorilor români în limba idiș, ceea ce reflectă respectul și recunoașterea valorii culturii române, fiind și o modalitate de integrare.

Marius Mircu publică o serie de articole inedite dezbătând teme puțin cunoscute, legate de operele literare de început ale culturii ebraice. Pentru cei pasionați de artă și poezie, jurnalistul ne propune o incursiune în lumea slovelor medievale evreiești, punctând deosebiri și asemănările dintre poezii aschenazi și cei sefarzi. Prima diferență remarcată se referă la inspirația biblică a poeziilor, domeniu în care „*poezii aschenazi nu pot să concureze nici în ceea ce privește tematica, nici în ceea ce privește multilateralitatea tehnică pe colegii lor sefarzi, deoarece au trăit într-o societate ale cărei valori culturale nu erau atât de rafinate ca în mediul mediteranean*”. Diferența se remarcă și în ceea ce privește structura textului, care, în cazul aschenazilor, era una simplă, aceștia utilizând „*cuvintele așa cum procedau pictorii poantiliști cu tușul pensulei: țineau cont nu numai de poziția unui cuvânt într-un vers, ci și de efectul lui general, în ansamblul poemului*”. Poezii sefarzi abordau teme variate reflectând „*poziția socială a autorilor lor*”, având multe „*elemente personale*”, în timp ce evreii erau renumiți pentru poemele din „*domeniul liturgiei sinagogale*”, care „*se refereau de obicei la anumite rugăciuni obligatorii și erau variații pe o temă presupus cunoscută de auditoriul poetului*”.⁴⁸

Problemele filosofice și religioase nu constituie o necunoscută pentru scriitor, care explică îndatoririle rabinilor, aceștia fiind mai mult decât simpli recitatori ai învățămintelor Torei, contribuind la crearea unei punți „*între istoria trecută și cea care se făurește sub ochii noștri, între credința strămoșească și datoria către patrie, între cer și pământ*”. Îndatorirea rabinului este aceea de a veghea ca obștea să își îndeplinească datoria către Dumnezeu și pentru oameni. Încă de la început evreii s-au bucurat de un dar divin, cartea, singurele bucurii care nu au putut să le fie negate. Cărțile erau considerate „*punți de hârtie*”, care prevesteau „*drumul omenirii spre întâmpinarea lui Mesia*”, formând „*un pod uriaș*”, pe care „*vor păși oamenii spre vremurile pâcii veșnice și ale fericirii nespuse; iar podul acesta de hârtie este simbolul uriașei forțe a învățăturii, temelie credinței*”.⁴⁹

Prezența cărților în viața evreilor a determinat aplicarea anumitor măsuri de protecție a cititorilor, un control al calității textelor. Realizând impactul acestora asupra populației, evreii au implementat sistemul numit „*haskama*”. Este vorba

⁴⁷ Israel Marcus, „Literatura română în limba idiș”, în *Revista cultului mozaic*, an XVI, TIȘRI 5731, număr 262, 15 octombrie 1971, pp. 1-4.

⁴⁸ A. B., „Poezia medievală ebraică”, în *Revista cultului mozaic*, an XVII, AV 5732, număr 280, 15 iulie 1972, p. 2.

⁴⁹ Marius Mircu, „Notații la o carte. Candela ce nu se stinge”, în *Revista cultului mozaic*, an XVI, HEȘVAN 5732, număr 264, 15 noiembrie 1971, p. 2.

despre o recomandare din partea rabinilor, fără de care publicarea unui volum nu era permisă. În secolul al XVI-lea au fost emise reglementări cu privire la aceste recomandări-aprobări, care trebuiau să poarte semnătura a trei rabini și a președintelui obștii (în Italia), în timp ce în Germania aprobarea a trei rabini era suficientă (1603). Întreaga comunitate respecta cu strictețe reglementările, autorul precizând că „evreii pioși nici nu citeau vreo carte lipsită de *haskama*”.⁵⁰

Educația a contribuit la aprecierea evreilor în diverse domenii. Sunt puțini cei care știu, de pildă, că, pe vremea lui Ștefan cel Mare, evreii au fost angajați în calitate de reprezentanți diplomatici ai țărilor „*musulmane și în general ai țărilor din nordul Africii și din Orientul Mijlociu*” în negocierile cu țările europene. Este vorba despre evrei din Orient, buni cunoscători ai „*limbilor, obiceiurilor și moravurilor*” musulmane și care se bucurau de încrederea sultanilor.⁵¹

Evreii au fost și gazetari pasionați, care au colaborat la presa românească și la cea evreiască, publicând articole în idiș, ebraică sau română. Una dintre cele mai dezbătute probleme legate de ziaristii evrei a fost cea a pseudonimelor considerate de unii un mijloc de a se „*deghiza în români*”.⁵² Cu toate că nu era o practică inventată de evrei sau care să le aparțină în exclusivitate, a existat în perioada interbelică o adevărată obsesie pentru demascarea celor care semnav cu pseudonim, în special a angajaților publicațiilor românești. În opinia lui Marius Mircu, „*la evrei, pseudonimul era o dovadă în plus de integrare în presa românească, în scrisul românesc*”.⁵³ Pentru identificarea gazetarilor evrei era suficient să cunoști obiceiurile sărbătorilor religioase, pe care aceștia le respectau cu sfințenie. Iom Kipur poate fi un astfel de exemplu, fiind ziua în care, „*ca prin farmec, redacțiile deveneau cam pustii în preajma anumitor ore universal recunoscute (11, 17), ziaristii alergau buluc pe... teren, care pe strada Sfânta Vineri, care pe strada Sinagogii (astăzi Adamache), pe Mămulari, Amzei, Antim, Poradim, Calea Moșilor...*”.⁵⁴ Dacă unii dintre evrei au apelat la pseudonime pentru a fi acceptați, au existat alții, precum I. Peltz, care nu au renunțat la numele lor.⁵⁵

Publicarea listei celor 42 de scriitori evrei interziși a fost catalogată ironic de Marius Mircu drept „*cea mai spectaculoasă «demascare» literară cunoscută în România*”.⁵⁶ Sintetizând momentul apariției afișelor, semnificația acestora, jurnalistul ne oferă o nouă perspectivă asupra modului în care au fost întocmite listele. Elementul de

⁵⁰ A. B., „Ce e *haskama*?”, în *Revista culturii mozaic*, an XVII, TIȘRI 5733, număr 283, 15 septembrie 1972, p. 5.

⁵¹ Idem, „Un emisar evreu la curtea lui Ștefan cel Mare”, în *Revista culturii mozaic*, an XVI, ELUL 5731, număr 259, 1 septembrie 1971, p. 5.

⁵² Marius Mircu, *Uite așa se petrecea atunci... Povestiri de necrezut*, Bat Yam, Editura Glob, 2001, p. 43.

⁵³ *Ibidem*, p. 44.

⁵⁴ Idem, *Povestea presei evreiești din România. Povestea evreilor din România*, Bat Yam, Editura Glob, 2003, pp. 423-424.

⁵⁵ Idem, *Uite așa se petrecea atunci...*, p. 49.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 45.

noutate adus de articolul lui Marius Mircu îl constituie informația conform căreia listele ar fi fost realizate cu sprijinul a doi scriitori evrei, „*dintre cei mai cunoscuți*”, aceștia nefiind incluși în respectiva listă. Numele celor doi scriitori nu este însă divulgat cititorilor.⁵⁷ În numărul din octombrie 2004, la aniversarea a 65 de ani de la apariția listelor, gazetarul reia subiectul, republicând parțial articolul din iunie 1997. De data aceasta însă, autorul va preciza numele celor doi scriitori evrei: Sașa Pană și prietenul său Ury Benador.⁵⁸

Unitatea este una dintre calitățile prezentate constant de Marius Mircu, aceasta contribuind la păstrarea speranței în cele mai dramatice momente ale existenței comunității. Ajutorul se materializa sub formă de bani sau crearea unor posibilități de perfecționare. Spre exemplu, fondurile Cimitirului „Filantropia” „*erau destul de mari, încât din ele au putut să fie subvenționate «larg» toate așezămintele culturale și filantropice ale Comunității*”.⁵⁹ Un alt exemplu este cel al lui Sabin Manoilă, care le permitea studenților să facă practica în cadrul Institutului Central de Statistică. În timpul Holocaustului, comunitatea evreiască a dat dovada supremă a unității. Ca urmare a concedierii evreilor, mulți au fost nevoiți să practice meserii pentru care nu erau pregătiți, motiv pentru care au fost organizate cursuri de recalificare.⁶⁰ Comunitățile locale au oferit ajutor și evreilor care fuseseră imbarcați în „*trenurile morții*”. Atunci când li s-a permis, au contribuit la înmormântarea celor decedați, le-au adus apă, alimente și haine evreilor închiși în „*trenurile morții*” (Roman)⁶¹ sau celor din lagărul de la Călărași.⁶² Comunitatea Evreiască din București avea și un Serviciu de Asistență Socială, care asigura celor sărmani hrană, îmbrăcăminte, încălțăminte și alte obiecte necesare în gospodărie. Marius Mircu ne povestește că „*se perindau pe-acolo, zîlnic, sute și sute de oameni (și neevrei!), cu fel de fel de nevoi, în primul rând pentru a cere sprijin material*”. Comunitatea trimitea îmbrăcăminte și celor închiși în lagăre sau închisori.⁶³

Generozitatea evreilor s-a manifestat vizavi de toți semenii. În perioada celui de-al Doilea Război Mondial, Marius Mircu, responsabil al Bibliotecii pentru copii din cadrul Comunității evreiești, a împrumutat cărți și românilor, aceeași atitudine fiind adoptată și în privința distribuirii donațiilor de jucării.⁶⁴

Dacă unitatea, onestitatea, profesionalismul, erudiția, tenacitatea și celelalte calități prezentate nu au reușit să ne convingă, scriitorul ne invită într-o vizită mai

⁵⁷ Idem, „Povestea unor afișe”, în *Minimum*, an XI, număr 123, iunie 1997, p. 27.

⁵⁸ Idem, „Scriitori evrei indezirabili”, în *Minimum*, an XVIII, număr 211, octombrie 2004, p. 24.

⁵⁹ Idem, *Un cimitir plin de viață: Filantropia*, p. 19.

⁶⁰ Idem, *Ce s-a întâmplat cu evreii în și din România*, volum III, p. 313.

⁶¹ Idem, *Pogromul de la Iași (29 iunie 1941)*, București, Editura Glob, 1944, pp. 70-71.

⁶² *Ibidem*, p. 89.

⁶³ Idem, *M-am născut reporter!*, pp. 445-446.

⁶⁴ Idem, „O bibliotecă de acum 25 de ani”, în *Revista culturii mozaic*, an XIII, IIAR 5728, număr 185, 15 mai 1968, p. 6.

puțin obișnuită, pentru a ne dezvălui o altă caracteristică a comunității: prețuirea pentru cei care nu mai sunt printre noi și recunoștința pentru munca lor. Povestea Cimitirului „Filantropia” contribuie la familiarizarea cititorului cu o parte dintre tradițiile credinței iudaice, obiceiuri precum aducerea de pietricele bine șlefuite sau fire de iarbă nefiindu-i străine autorului, care ne dezvăluie semnificațiile acestora: „*Așa cum iarba reînvie an de an, așa să reînvie și acei decedați! Acestui gest, Psalmul 72 îi mai conferă un simbol: «Ca iarba câmpului să sporească, să reînflorească (poporul din Cetate)»*”. Un alt obicei este acela de a aduce la mormântul rabinilor flori, candelă și „*bilețele pentru implorarea ajutorului divin*”. De asemenea, tradiția spunea că evreii au obligația morală să meargă de două ori pe an la cimitir pentru „*a-i pomeni pe cei apropiați*”. În cazul în care acest lucru nu era posibil, evreii aveau posibilitatea de a merge la mormântul unui rabin sau de a intra în orice cimitir, evreu sau creștin.⁶⁵

Contribuția scriitorului la păstrarea memoriei comunității evreiești din România este incontestabilă, prezentarea noastră incluzând doar câteva dintre informațiile salvate de la uitare de către gazetar. Adresându-se deopotrivă evreilor și celor de altă naționalitate, omul de cultură a încercat să schimbe mentalitățile în ceea ce privește stereotipurile și prejudecățile cu privire la comunitatea căreia îi aparține, să creeze o punte de legătură prin intermediul culturii. În funcție de informația prezentată, scriitorul și-a argumentat punctul de vedere cu exemple concrete, din viața reală sau din presă, apelând, acolo unde contextul îi permitea, la umor.

The Image of the Jewish Community in Marius Mircu's Vision

(Abstract)

Marius Mircu was one of Romanian Jewish writers who evoked in his volumes the religious traditions, the social, professional and educational characteristics of his community. Connoisseur of the public opinion's mentalities concerning the Jews, the author tried to bring some light by explaining the habits and the professional evolution of the community's members. The image of Jews that emerges from his volumes is that of a hardworking, educated, family-dedicated, and profession-oriented nation, but generally a poor population. One aspect the author insists on is related to the Jewish contribution to the modernization of Romania. The purpose of our study is to put emphasis on all these aspects.

Keywords: stereotypes, Jewish, mentalities, culture, traditions.

⁶⁵ Idem, „Filantropia, un cimitir plin de evlavie. Grupul slujitorilor de cult”, în *Revista culturii mozaic*, an XVI, SIVAN 5731, număr 254, 1 iunie 1971, p. 6.

DE LA VICTORIE LA DECLIN: INDEPENDENȚA NU A SALVAT SUDANUL DE SUD

Beatrice Nicolle Crețu
Universitatea din București

Statul poate fi definit ca un ansamblu de norme instituționale și de personal specializat care reglementează activitatea populației circumscrise unui anumit teritoriu și care extrage resurse de la acea populație prin colectare de taxe în schimbul serviciilor pe care le prestează; statul poate recurge la folosirea forței dacă situația o cere (ceea ce Max Weber numea „*monopol asupra violenței*”), iar existența îi este recunoscută pe plan internațional de alte state, fiind o construcție artificială, apărută prin convenție.¹ Spre deosebire de modelul european de formare a statelor, bazat în general pe război ca element catalizator și pe dispariția statelor slabe, înglobate în teritoriile actorilor mai puternici, spațiul african prezintă caracteristici speciale, în sensul că apariția statelor a fost determinată de destrămarea imperiilor coloniale europene. Un fenomen observabil este că războaiele interstatale sunt mai reduse ca număr, însă frecvența războaielor intrastatale este destul de ridicată. Astfel, statele africane sunt mult mai fragile, intră mai des în incapacitate de funcționare și depind de ajutor umanitar, însă ultimele evoluții din sistemul internațional se manifestă în direcția recunoașterii și legitimizării statelor deja apărute, indiferent de gradul lor de instabilitate.²

În general, pentru a fi considerat „*eșuat*”, un stat trebuie să se afle în imposibilitatea de a duce la îndeplinire cerințe de bază față de proprii cetățeni, cum ar fi asigurarea securității sau respectarea drepturilor și libertăților fundamentale. În cele ce urmează, vom evalua eficacitatea aparatului statal din Sudanul de Sud din cinci perspective: **securitate** (exercitarea controlului asupra teritoriului, prevenirea invaziilor și infiltrărilor elementelor alogene; amenințări domestice și atacuri împotriva ordinii și structurii sociale; controlul infraționalității și a pericolelor la adresa indivizilor); **democrație** (separarea puterilor în stat și funcționarea procesului democratic, tolerarea dizidenței și a protestelor, respectarea drepturilor și libertăților cetățenești); **justiție** (sistem juridic funcțional, metode de adjudecare a disputelor, existența unui corpus legislativ operațional, securitatea proprietății și inviolabilitatea contractelor); **economie** (viabilitate economică, diversitatea sectoarelor economice,

¹ George Thomas Kurian (ed.), *The Encyclopedia of Political Science*, Washington, CQ Press, 2011, p. 1594.

² *Ibidem*, p. 1597.

sistem fiscal funcțional); **infrastructură și servicii sociale** (accesul la apă, sistemul educațional și medical, transport, infrastructură energetică).³

În sensul cel mai strict, un stat nu este nevoit să asigure cetățenilor săi accesul la democrație sau un sistem juridic echitabil pentru a fi considerat „funcțional”; ar fi suficientă menținerea monopolului asupra exercitării forței în limitele circumscrise teritoriului, alături de gestionarea unei economii sustenabile și a unei infrastructuri corespunzătoare care să asigure desfășurarea activității aparatului de stat. În acest articol vom acorda un înțeles mai larg definiției în virtutea interpretărilor și evoluțiilor conceptuale moderne, întrucât un asemenea model ar constitui, mai degrabă, o dictatură, condiții în care poate fi argumentat că sunt puse sub semnul întrebării tocmai bazele contractului social: indivizii nu ar avea nici un motiv să renunțe la libertatea lor totală și la (ceea ce Hobbes numea) „*starea naturală*” pentru a se supune abuzurilor din partea unei structuri statale.

Acesta a fost și unul din motivele pentru care Sudanul de Sud și-a obținut independența în iulie 2011. Înainte de acest moment, relațiile dintre nordul și sudul Sudanului fuseseră marcate de conflicte intermitente și de două războaie civile sângeroase (1955-1972; 1983-2005).⁴

Sudanul de Sud a cunoscut o cădere spectaculoasă din punct de vedere economic, mai ales ținând seama de previziunile optimiste din momentul obținerii independenței, cădere precipitată de conflictul cu Sudanul pe tema taxelor pentru transportul petrolului, de războiul civil care a sistat producția petrolieră și, bineînțeles, de scăderea globală a prețului petrolului. Conflictul intern a generat un nou val de atrocități care au paralizat, practic, activitatea din teritoriu. În cele ce urmează, ne propunem să evaluăm aparatul de stat al Sudanului de Sud în funcție de cinci dimensiuni, care ne vor permite la sfârșit să tragem concluzii pe marginea eficienței și viabilității sale ca entitate statală.

Securitate

Sudanul de Sud este un stat independent, recunoscut pe plan internațional, membru al Națiunilor Unite,⁵ al Uniunii Africane,⁶ al Comunității Est-Africane

³ Robert I. Rotberg, „The Failure and Collapse of Nation-States: Breakdown, Prevention, and Repair”, în Robert I. Rotberg (ed.), *When States Fail: Causes and Consequences*, Princeton/Oxford, Princeton University Press, 2004, pp. 3-4.

⁴ ***, „Sudan: Conflict Profile”, în *Insight on Conflict*, aprilie 2015, disponibil la <http://www.insightonconflict.org/conflicts/sudan/conflict-profile/>, accesat în data de 05.IV.2016.

⁵ ***, „UN welcomes South Sudan as 193rd Member State”, în *UN News Centre*, 14 iulie 2011, disponibil la http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=39034#.V01_gJF96Uk, accesat în data de 05.IV.2016.

⁶ ***, „Profile: African Union”, în *BBC News*, 5 februarie 2015, disponibil la <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-16910745>, accesat în data de 05.IV.2016.

(*East African Community*)⁷ și al Autorității Interguvernamentale pentru Dezvoltare (*Intergovernmental Authority on Development*, I. G. A. D.),⁸ care nu are de-a face în prezent cu pericolul prezentat de o potențială invazie militară sau de dezintegrare a unității statale venite din exterior. Cu toate acestea, regiunile Abyei, South Kordofan și Blue Nile sunt disputate între Sudanul de Sud și Sudan, fără ca o soluționare să se întrevadă în viitorul apropiat.⁹ În același timp, există suspiciuni că Sudanul ar furniza arme grupării rebele din statul Jonglei, condusă de David Yau Yau, pentru a compromite planurile Sudanului de Sud de a construi o conductă petrolieră care să traverseze Etiopia, o alternativă la conductele sudaneze;¹⁰ gruparea rebelă teroristă al lui Joseph Kony, Armata de Rezistență a Domnului (*Lord's Resistance Army*), care operează pe teritoriul Ugandei, Republicii Democrate Congo și Republicii Centrafricane, a fost activă și pe teritoriul Sudanului de Sud, deși rândurile armatei sale au scăzut în ultimii ani.¹¹ Infiltrarea elementelor alogene pe teritoriul Sudanului de Sud este, astfel, un scenariu pe care autoritățile par incapabile de a-l preîntâmpina.

Dacă în privința amenințărilor externe, Sudanul de Sud nu se află în vreun pericol imediat, principalul element care destabilizează securitatea țării vine din plan intern: războiul civil dintre forțele președintelui Salva Kiir (din gruparea etnică Dinka) și cele ale vicepreședintelui Riek Machar (liderul rebelilor, parte a grupului etnic Nuer), declanșat în urma încheștării din decembrie 2013 în capitala Juba, o consecință a tensiunilor politice crescânde din lunile precedente.¹²

Așadar, din perspectiva amenințărilor domestice și a atacurilor împotriva ordinii și structurii sociale, aparatul de stat al Sudanului de Sud întâmpină dificultăți în a-și menține legitimitatea și monopolul asupra violenței, câtă vreme există grupări rebele contestatoare, cu care rivalizează în îndeplinirea atribuțiilor. Exercițarea controlului asupra propriului teritoriu prezintă, de asemenea, dificultăți în zonele gestionate de rebeli.

⁷ Charles Ngereza, „East African Community admits South Sudan, snubs Burundi”, în *Deutsche Welle*, 2 martie 2016, disponibil la <http://www.dw.com/en/east-african-community-admits-south-sudan-snubs-burundi/a-19088368>, accesat în data de 05.IV.2016.

⁸ ***, „IGAD tells South Sudan to suspend 28 states until review”, în *Sudan Tribune*, 31 ianuarie 2016, disponibil la <http://www.sudantribune.com/spip.php?article57870>, accesat în data de 05.IV.2016.

⁹ ***, „Sudan: Conflict Profile”, în *Insight on Conflict*, aprilie 2015, disponibil la <http://www.insightonconflict.org/conflicts/sudan/conflict-profile/>, accesat în data de 05.IV.2016.

¹⁰ Charlton Doki, „Sudan is supporting rebels in South Sudan”, în *South Sudan News Agency*, 2013, disponibil la <http://www.southsudannewsagency.com/news/top-stories/report-sudan-is-supporting-rebels-in-south-sudan>, accesat în data de 05.IV.2016.

¹¹ ***, „Lord's Resistance Army (LRA)”, în *Global Security*, disponibil la <http://www.globalsecurity.org/military/world/para/lra.htm>, accesat în data de 05.IV.2016.

¹² ***, „World Report 2016: South Sudan. Events of 2015”, în *Human Rights Watch*, disponibil la <https://www.hrw.org/world-report/2016/country-chapters/south-sudan>, accesat în data de 05.IV.2016.

Rata criminalității este ridicată și se manifestă atât prin crime de natură violentă (ucidere, furt armat, violarea domiciliului, furtul vitelor, răpiri), cât și non-violentă (furturi mărunte, înșelătorie),¹³ siguranța indivizilor este periclitată chiar și în sensul rudimentar, după cum vom discuta în secțiunile următoare, luând în considerare încălcările grave ale drepturilor omului, crimele de război și crimele împotriva umanității care au loc pe teritoriul Sudanului de Sud, unele dintre acestea comise chiar de oficiali ai statului. Din motivele enumerate mai sus, putem cataloga Sudanul de Sud drept un furnizor inefficient de securitate.

Democrație

Sudanul de Sud este caracterizat drept un regim prezidențial, în care președintele este șeful statului, șeful guvernului și comandantul suprem al forțelor armate. Puterea legislativă este reprezentată de parlamentul național bicameral: Adunarea Națională Legislativă (aleasă în mod direct) și Consiliul Statelor (alcătuit din reprezentanții statelor constituante ale Sudanului de Sud), în timp ce puterea executivă este deținută de un Consiliu de Miniștri.¹⁴

Sudanul de Sud nu poate fi considerat, însă, o democrație câtă vreme serviciul său de securitate a privat de libertate sute de persoane în condiții inumane pentru că erau suspectați de colaboraționism cu forțele rebele. Există numeroase cazuri de deținuți agresați fizic și torturați, reținuți în camere întunecate, cu temperaturi ridicate; metodele de tortură au implicat folosirea cleștilor, sufocarea cu ajutorul pungilor de plastic sau direcționarea jeturilor de apă către fețele deținuților. Persoanelor reținute li s-a interzis accesul la un avocat sau judecător, încălcându-se, astfel, dreptul lor la *habeas corpus* garantat de constituție (articolul 12). Dispariția forțată a persoanelor incomode este, iarăși, o practică favorizată de autorități, cum este și cazul a doi membri ai parlamentului statului Lakes.

Dreptul la liberă expresie și asociere este periclitat, în egală măsură, de serviciile secrete sud-sudaneze, care controlează îndeaproape mass-media. Exemple grăitoare sunt amenințarea publică a jurnaliștilor de președintele Salva Kiir și de ministrul informațiilor Michael Makuei, închiderea în 2015 a trei gazete („Al Rai”, „The Citizen”, „Daily Nation”) și a unei organizații producătoare de programe radio, asasinarea în august 2014 a jurnalistului Peter Julius Moi și cazurile de dispariție forțată a numeroși jurnaliști. Mai mult decât atât, ofițerii serviciilor secrete beneficiază de prerogative largi în ceea ce privește arestarea, percheziția,

¹³ ***, „South Sudan 2015 Crime and Safety Report”, în *United States Department of State Bureau of Diplomatic Security*, 1 decembrie 2015, disponibil la <https://www.osac.gov/pages/ContentReportDetails.aspx?cid=16898>, accesat în data de 05.IV.2016.

¹⁴ Government of South Sudan, *The Transitional Constitution of the Republic of South Sudan*, 2011, articolele 51-94, 97-104, 109-122, disponibil la http://www.sudantribune.com/IMG/pdf/The_Draft_Transitional_Constitution_of_the_ROSS2-2.pdf, accesat în data de 05.IV.2016.

confiscarea și detenția, acordate în 2014 de parlamentul Sudanului de Sud, fără a necesita vreun control din partea organelor judiciare.¹⁵ Orice formă de dizidență sau de protest față de politicile guvernului este, astfel, sancționată drastic de autorități.

Deși constituția de tranziție a Sudanului de Sud garantează principiul separării puterilor în stat, au fost semnalate numeroase incidente de încălcare flagrantă a independenței justiției, în care membri ai guvernului sud-sudanez sau militari au supus personalul juridic la presiuni și imixțiuni ilegite. Un exemplu elocvent în acest sens îl reprezintă un incident reportat de Comisia Internațională de Juriști (C. I. J.) în care un general al armatei sud-sudaneze s-a prezentat la tribunal însoțit de soldați armați pentru a se interesa de momentul pronunțării deciziei procesului în care era implicat; la scurt timp după ce a vorbit cu judecătorul, acesta a decis finalizarea procesului în favoarea generalului. Conform informațiilor obținute de C. I. J., aceste incidente sunt la ordinea zilei.¹⁶ Sudanul de Sud rămâne, astfel, un sistem democratic doar pe hârtie.

Justiție

Continuând pe linia justiției, ținem să menționăm că istoria Sudanului de Sud a fost marcată de tensiuni între cele două grupuri etnice majoritare, Dinka și Nuer, încă din timpul războiului civil cu Sudanul (1993-2005). Manifestările violente, abuzurile și crimele de război comise în acea perioadă nu și-au găsit niciodată soluționarea pe cale juridică, nici după ce Sudanul de Sud și-a obținut independența. Această lipsă de responsabilizare are efecte majore și în prezent, mai ales ținând seama că forțele rebele care au promovat un asemenea comportament au format, mai apoi, guvernul și armata Sudanului de Sud și că mulți dintre cei vinovați ocupă acum funcții publice. Lipsa compensării juste pentru victimele din trecut și a unui proces de reconciliere națională, alături de absența anchetelor și a sancțiunilor penale la adresa celor care se fac vinovați de crime de război și crime împotriva umanității nu reprezintă o bază solidă de plecare în constituirea unui nou stat și evidențiază un deficit major în sistemul de justiție. În același timp, dezinteresul autorităților pentru judecarea atrocităților petrecute în propriul

¹⁵ ***, „World Report 2016: South Sudan. Events of 2015”, în *Human Rights Watch*, disponibil la <https://www.hrw.org/world-report/2016/country-chapters/south-sudan>, accesat în data de 05.IV.2016.

¹⁶ International Commission of Jurists, *South Sudan: An Independent Judiciary in an Independent State?*, 2013, pp. 28-29.

teritoriu se reliefează și prin faptul că Sudanul de Sud nu este parte semnatară a statutului Curții Penale Internaționale.¹⁷

La toate acestea se adaugă crimele de război și crimele împotriva umanității comise de ambele tabere de-a lungul conflictului izbucnit în decembrie 2013, printre care se numără uciderea civililor pe principii etnice, incendiarea locuințelor, violul în masă al femeilor și fetelor și strămutarea a 2,2 milioane de persoane. Acordul de pace semnat în august 2015 la Addis Ababa prevede, în acest sens, înființarea unor curți hibride alcătuite atât din sud-sudanezi, cât și din membri ai altor țări africane, cu scopul de a-i condamna pe cei implicați în crime care încalcă dreptul internațional și legile Sudanului de Sud, comise pe parcursul conflictului civil. Eficacitatea acestor curți rămâne însă de văzut.¹⁸

Cadrul juridic legal este conferit de constituția interimară a Sudanului de Sud, intrată în vigoare pe 9 iulie 2011, odată cu obținerea independenței, în care se stipulează independența puterii judecătorești, alcătuite din Curtea Supremă, curți de apel, înalte curți, tribunale locale și alte curți sau tribunale constituite după caz. Cum lipsa infrastructurii de transport îngreunează deplasarea indivizilor, problemă la care se adaugă și numărul redus de judecători, din octombrie 2012 s-au introdus curțile mobile, care să reducă presiunea cazurilor în așteptare, cu rezultate finale pozitive.¹⁹

Cu toate acestea, tradiția dreptului cutumiar din Sudanul de Sud se bazează pe structuri patriarhale care desconsideră drepturile femeilor. În cele peste 50 de triburi, fiecare cu propria cultură și tradiții, procesele cutumiare sunt prezidate de către șefii de trib, promovând practici care impactează în mod negativ securitatea femeilor, în ceea ce privește violența domestică, violența sexuală, divorțul și acordarea custodiei copiilor, sancționarea mai aspră a adulterului, dreptul la proprietate și la moștenire (interzis în multe triburi).²⁰

De altfel, violența împotriva femeilor este o tactică folosită de ambele tabere și de milițiile aliate angrenate în conflict: violul în masă ia deseori forma violului în grup, femeile sunt supuse violențelor fizice, obligate să transporte

¹⁷ ***, „Ending the Era of Injustice”, în *Human Rights Watch*, 10 decembrie 2014, disponibil la <https://www.hrw.org/report/2014/12/10/ending-era-injustice/advancing-prosecutions-serious-crimes-committed-south-sudans>, accesat în data de 04.IV.2016.

¹⁸ Elise Keppler, „Hope for Justice for South Sudan”, în *Human Rights Watch*, 28 august 2015, disponibil la <https://www.hrw.org/news/2015/08/28/hope-justice-south-sudan>, accesat în data de 04.IV.2016.

¹⁹ ***, „South Sudan: Court Structure”, în *International Commission of Jurists*, 16 iunie 2014, disponibil la <http://www.icj.org/cij/countryprofiles/south-sudan/south-sudan-introduction/south-sudan-court-structure/>, accesat în data de 04.IV.2016.

²⁰ Human Security Baseline Assessment for Sudan and South Sudan, *Women's Security and the Law in South Sudan*, 1 ianuarie 2012, pp. 1-7, disponibil la <http://www.smallarmssurveysudan.org/fileadmin/docs/archive/other/women/HSBA-Women-threats-in-the-Home-Jan-2012.pdf>, accesat în data de 04.IV.2016.

bunuri furate din propriile sate sau sunt răpite de atacatori. Atacurile la adresa civililor, alături de distrugerea intenționată a bunurilor și a proprietăților lor pot fi calificate drept crime de război, în timp ce uciderea nediscriminată a civililor și violența sexuală folosită pe post de tactică de război ar putea constitui crime împotriva umanității. Pentru a completa tabloul de încălcări grave ale drepturilor omului, forțele combatante se fac vinovate de recrutarea și folosirea copiilor-soldăți; de pildă, Matthew Puljang, un lider guvernamental important, a recrutat sute de copii din statul Unity, în timp ce Johnson Olony, care a defectat la rebeli în aprilie 2015, a recrutat copii din regiunea Malakal.

Referitor la (in)violabilitatea contractelor ca factor de evaluare în analiza noastră, principalele aspecte de care trebuie să ținem cont implică gradul scăzut de alfabetizare din Sudanul de Sud, alături de absența schimburilor comerciale și de imposibilitatea populației de a se angaja în activități economice producătoare de venituri, în mare parte din cauza forțelor guvernamentale și rebelilor care strămută un număr însemnat de civili, îi jefuiesc și le distrug locuințele, grădinile și terenurile agricole.²¹ Din observațiile de mai sus ar decurge că respectarea contractelor nu reprezintă o prioritate pentru aparatul de stat al Sudanului de Sud.

Per total, într-un stat în care atrocitățile sunt la ordinea zilei, în care statul nu garantează, ba chiar, în unele cazuri, pune în pericol siguranța persoanei și a proprietății și în care respectarea legii se face numai selectiv nu se poate considera că există un sistem juridic funcțional.

Economie

Previziunile optimiste inițiale legate de viabilitatea economică a Sudanului de Sud erau influențate, în mare, de certitudinea că rezervele lor bogate de petrol vor genera suficiente venituri pentru a susține existența tânărului stat. Cu toate acestea, o analiză mai atentă a situației ar fi relevat aspecte îngrijorătoare în ceea ce privește sustenabilitatea Sudanului de Sud. În primul rând trebuie menționat faptul că Sudanul de Sud este o țară fără ieșire la mare, care depinde de facilitățile Sudanului pentru a-și transporta petrolul până la portul Bashayer de pe țărmul Mării Roșii.²² În mod previzibil, au apărut o serie de dispute între cele două state pe tema taxelor de transport, care au degenerat în oprirea producției din Sudanul de Sud în ianuarie 2012, reluată abia în aprilie 2013 în urma unor negocieri.²³

²¹ ***, „World Report 2016: South Sudan. Events of 2015”, în *Human Rights Watch*, disponibil la <https://www.hrw.org/world-report/2016/country-chapters/south-sudan>, accesat în data de 05.IV.2016.

²² U. S. Energy Information Administration, *Country Analysis Brief: Sudan and South Sudan*, 3 septembrie 2014, p. 2.

²³ Thomas R. Yager, *The Mineral Industry of South Sudan*, U. S. Department of Interior, U. S. Geological Survey, martie 2015, pp. 1-2.

Economia Sudanului de Sud a mai suferit un șoc major și în decembrie 2013, când producția de petrol a fost sistată din nou din cauza declanșării războiului civil; imagini obținute prin satelit indică pagube majore produse echipamentelor-cheie de extracție.²⁴

Infrastructura petrolieră reprezintă, de asemenea, o problemă majoră: în Sudanul de Sud nu există rafinării (ca urmare a relațiilor conflictuale de pe vremea când constituia doar un teritoriu component al Sudanului, autoritățile de la Khartoum s-au asigurat că în sudul țării nu avea să se investească în rafinării sau în infrastructură de vreun fel, tocmai pentru a îngreuna un eventual proces de secesiune).²⁵ În ultimii ani au existat o serie de proiecte pentru construcția unor rafinării și pentru dezvoltarea infrastructurii de transport cu țări precum Kenya, Etiopia sau Djibouti, în vederea diminuării dependenței economice față de Sudan, însă câtă vreme războiul civil se menține la un nivel atât de distructiv, aceste planuri nu pot fi puse în aplicare.²⁶

Sudanul de Sud este doar un acționar minoritar în companiile implicate în producția petrolieră de pe teritoriul său (Greater Nile Petroleum Operating Company, PetroDar Operating Company, Sudd Petroleum Company), întrucât nu deține suficiente resurse financiare sau capacități tehnice pentru a se implica mai activ în propriul său sector petrolier.²⁷

Mai mult decât atât, dependența Sudanului de Sud de petrol s-a dovedit a fi catastrofală. Cifra mare a șomajului se explică prin faptul că celelalte sectoare economice sunt subdezvoltate. Activitățile agricole se desfășoară doar în condiții rudimentare, pe terenuri mici, între 0,4-1,7 hectare (în ciuda faptului că aproape jumătate din teritoriul țării este arabil), în lipsa fertilizării și irigației, folosind unelte și semințe de proastă calitate.²⁸ Majoritatea muncilor agricole este efectuată de femei,²⁹ iar producția, alcătuită în general de cereale precum sorg, porumb, mei și orez,³⁰ este scăzută (0,97 tone/hectar pentru intervalul 2005-2009).³¹ Specialiștii în geologie și expertii minieri sunt optimiști în ceea ce privește resursele de minereuri ale Sudanului de Sud, printre care s-ar număra uraniu, bauxită, fier, marmură, plumb, nichel, cupru, crom, zinc, tungsten, mică, argint, aur și diamante.³² Cu toate acestea, mineritul este practicat doar la nivel de subzistență, iar conflictul intern

²⁴ U. S. Energy Information Administration, *Country Analysis Brief: Sudan and South Sudan*, p. 11.

²⁵ *Ibidem*, p. 13.

²⁶ *Ibidem*, p. 10.

²⁷ *Ibidem*, p. 6.

²⁸ African Development Bank Group, *South Sudan: An Infrastructure Action Plan. A Program for Sustained Strong Economic Growth*, 2013, p. 136.

²⁹ *Ibidem*, p. 138.

³⁰ *Ibidem*, p. 131.

³¹ *Ibidem*, p. 135.

³² ***, „The World Factbook: South Sudan”, în *CLA*, disponibil la <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/od.html>, accesat în data de 05.IV.2016.

menține imposibilitatea efectuării vreunei misiuni de explorare pentru a estima cantitatea de zăcămintele.³³

Economia Sudanului de Sud se confruntă în prezent cu o criză de proporții majore. Cum producția de petrol, principalul sector economic generator de venituri, este suspendat pe termen nelimitat, Sudanul de Sud a devenit o structură statală nesustenabilă, incapabilă nici să asigure condițiile necesare funcționării unui sistem economic rudimentar, care să permită cetățenilor săi să supraviețuiască. Sudanezii de sud se confruntă cu o criză umanitară gravă și se află în pragul foametei; conform unui raport din noiembrie 2015 produs de Integrated Food Security Phase Classification, 3,9 milioane de persoane dintr-o populație de 12 milioane se află în „*insecuritate alimentară severă*”, dintre care 40.000 din statul Unity sunt clasificați drept „*catastrofă*” (categoria cea mai gravă).³⁴ În acest timp, rebelii își finanțează efortul de război prin afaceri cu așa-numiții „*profitori de război*”, care fac investiții în speranța că victoria taberei sprijinite le va aduce beneficii materiale, sau apelând la bani de proveniență îndoielnică din conturi străine și la sumele trimise de susținători care lucrează în diaspora. Pe de altă parte, guvernul controlează în totalitate veniturile obținute în urma extracției petrolului sau recurge la tertipuri fiscale pentru a face rost de capital, cum ar fi emiterea de monedă și creșterea inflației sau profitul de pe urma cursurilor paralele de schimb: în 2015, pe piața oficială, 1 dolar american valora 2,9 lire sud sudaneze, în timp ce pe piața neagră, 1 dolar american era apreciat la 17-18 lire sud sudaneze.³⁵

După cum reiese din cele prezentate anterior, guvernul Sudanului de Sud este incapabil să funcționeze din punct de vedere economic, cu o populație flămândă, aflată în imposibilitatea de a se angaja în activități economice prin care să-și asigure traiul din cauza climatului de insecuritate ce împiedică orice formă de comerț, chiar și de agricultură (culturile și grădinile sunt distruse periodic, iar vitele furate).³⁶

³³ David K. Deng, Paul Mertenskoetter, Luuk van de Vondervoort, *Establishing a Mining Sector in Postwar South Sudan*, United States Institute of Peace, aprilie 2013, p. 4.

³⁴ Integrated Food Security Phase Classification, *Central and Southern Unity Verification Mission Report*, 20 noiembrie 2015, p. 1.

³⁵ Justine Fleischner, *Deadly Enterprise: Dismantling South Sudan's War Economy and Countering Potential Spoilers*, The Enough Project, decembrie 2015, pp. 3-4.

³⁶ Christian Năsulea, Ramona Mădălina Moroianu, Beatrice Nicolle Crețu, „All Roads Lead to Juba: An Inquiry into the Economic Viability of South Sudan”, prezentat la 23rd *International Economic Conference-IECS 2016 „The Competitive Economic and Social Environment of the International Market”*, Sibiu, România, 20-21 mai 2016.

Infrastructură și servicii sociale

Bazinul hidrografic al Sudanului de Sud este îmbelșugat, însă distribuit inegal în teritoriu, iar lipsa infrastructurii aferente face ca sursele de apă să prezinte variații anuale semnificative, concretizate prin inundații și secete periodice. Nilul Alb, afluenții și stratul său acvifer reprezintă principala sursă de apă a Sudanului de Sud (aproximativ 28 miliarde m³/an traversează înspre Sudan și Egipt). Mare parte a țării este acoperită de zone mlăștinoase, cea mai importantă fiind regiunea Sudd, o deltă a Nilului Alb, formată din lacuri și turbârie, cu o arie de 30.000 km²-printre cele mai mari zone mlăștinoase din lume.

În majoritatea cazurilor, apa potabilă provine fie din pânza freatică de la Um Ruwaba sau din soclul cristalin, care, în regiunile Equatoria și Bahr el-Ghazal de Vest, este caracterizat de permeabilitate scăzută. Accesul la apă este astfel îngreunat de lipsa infrastructurii de extracție și distribuție, deși pe alocuri fracturile din scoarța terestră asigură surse de apă îmbelșugate și calitative.³⁷

Doar între 50 și 60% din populația Sudanului de Sud are acces la surse de apă îmbunătățite, cum ar fi pompe de mână, fântâni protejate sau conducte de apă. Majoritatea se bazează pe apa poluată și murdară a râului Nil.³⁸ La accesul limitat la resurse de apă și la facilități sanitare se adaugă o educație precară în domeniul igienei, ceea ce a produs o epidemie de boli cauzate de consumul apei contaminate: diaree, holeră și cea mai mare incidență de dracunculoză din lume (boala viermelui de Guinea). Situația este agravată de incapacitatea instituțională a statului și de numărul crescând de persoane strămutate, care suprasolicită instalațiile sanitare și de furnizare a apei deja existente.³⁹

În ceea ce privește asigurarea serviciilor medicale, sudanezii de sud se bazează pe ajutorul umanitar dispensat de organizații internaționale precum Médecins Sans Frontières (M. S. F.), însă activitatea acestora este îngreunată de războiul civil în desfășurare și de episoadele de tâlhărie și de violență la care este supus personalul acestora. Un exemplu relevant ar fi jefuirea centrului medical M. S. F. din Pibor (singurul centru medical din zonă, deserving o populație de 170.000), în urma luptelor din 23-25 februarie 2016, periclitând viețile a mii de persoane care necesitau ajutor medical.⁴⁰ În afară de bolile cauzate de apa

³⁷ African Development Bank Group, *South Sudan: An Infrastructure Action Plan. A Program for Sustained Strong Economic Growth*, p. 116.

³⁸ Julius N. Uma, „Less than 60% of South Sudanese access clean water”, în *Sudan Tribune*, 28 decembrie 2015, disponibil la <http://www.sudantribune.com/spip.php?article57515>, accesat în data de 02.IV.2016.

³⁹ African Development Bank Group, *South Sudan: An Infrastructure Action Plan. A Program for Sustained Strong Economic Growth*, p. 245.

⁴⁰ ***, „South Sudan: Looting of Pibor Medical Center Leaves Thousands Without Care”, în *Médecins Sans Frontières*, 4 martie 2016, disponibil la <http://www.doctorswithoutborders.org/article/south-sudan-looting-pibor-medical-center-leaves-thousands-without-care>, accesat în data de 02.IV.2016.

contaminată, urgențele medicale ale populației sud-sudaneze implică, în general, malnutriție, asistență medicală la naștere, dezvoltarea improprie a copiilor (rezultând un procentaj ridicat al mortalității infantile), leziuni traumatice produse cu arme de foc sau arme albe, terapie intensivă, răni provocate în urma violului, malaria, infecții respiratorice, HIV.⁴¹ Implicarea statului este practic non-existentă. Pentru intervalul 2011-2015, rata mortalității pentru grupa de vârstă 0-5 ani a fost estimată la 93 de decese la 1.000 de copii,⁴² în timp ce rata mortalității materne pentru același interval este printre cele mai ridicate din lume, 789 de decese la 100.000 de femei.⁴³

Sistemul educațional prezintă și el lacune majore. Conform unor statistici furnizate de Banca Mondială, doar 27% din populația de peste 15 ani știe să citească, cifră care prezintă diferențe însemnate în funcție de gen: 40% bărbați și 16% femei.⁴⁴ Indicatorii de educație sunt printre cei mai scăzuți din lume, conform datelor oferite de U. N. I. C. E. F.: 51% din copiii sud-sudanezi cu vârsta cuprinsă între 6 și 15 ani (1,8 milioane) nu frecventează cursuri. Războiul civil a dus la demolarea a 800 de școli și la abandon școlar din partea a 400.000 de copii. Statisticile sunt îngrijorătoare: doar 1 din 10 elevi care încep școala își termină studiile primare, din cauza infrastructurii precare, a bugetului scăzut pentru educație (4% din bugetul național; bugetul pentru apărare are întâietate) și a lipsei profesorilor.⁴⁵

Infrastructura energetică din Sudanul de Sud este atât de puțin dezvoltată încât aici se înregistrează cel mai scăzut consum de electricitate per capita din Africa sub-sahariană: doar 1% din populația țării are acces la curent electric și doar 4% din centrele urbane sunt conectate la rețea, însă suferă de pe urma izolării sub sarcină și a penelor de electricitate/întreruperilor de curent.⁴⁶

⁴¹ *** „MSF South Sudan Activity Update”, în *Médecins Sans Frontières*, martie 2016, pp. 2-4, disponibil la http://www.msf.org/sites/msf.org/files/ssdn_2016_march_msf_activity_update-3.pdf, accesat în data de 02.IV.2016.

⁴² The World Bank, *Mortality rate, under-5 (per 1,000)*, disponibil la http://data.worldbank.org/indicator/SH.DYN.MORT?order=wbapi_data_value_2015%20wbapi_data_value%20wbapi_data_value-last&sort=desc, accesat în data de 03.IV.2016.

⁴³ The World Bank, *Maternal mortality ratio (modeled estimate, per 100,000 live births)*, disponibil la http://data.worldbank.org/indicator/SH.STA.MMRT/countries/1W?order=wbapi_data_value_2015%20wbapi_data_value%20wbapi_data_value-last&sort=desc&display=default, accesat în data de 03.IV.2016.

⁴⁴ The World Bank, *South Sudan: Overview*, 9 aprilie 2016, disponibil la <http://www.worldbank.org/en/country/southsudan/overview>, accesat în data de 11.IV.2016.

⁴⁵ AP and Telegraph Staff, „Half of South Sudan's children not in school because of war”, în *The Telegraph*, 13 ianuarie 2016, disponibil la <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/south-sudan/12096496/Half-of-South-Sudans-children-not-in-school-because-of-war.html>, accesat în data de 05.IV.2016.

⁴⁶ *** „South Sudan: Power Africa Fact Sheet”, în *USAID*, 31 martie 2016, disponibil la <https://www.usaid.gov/powerafrica/south-sudan>, accesat în data de 31.V.2016.

Foarte puțin dezvoltată este și infrastructura de transport: densitatea drumurilor raportată la suprafața și populația totală este foarte scăzută, de 19 km/1.000 km² și 1,3 km/1.000 persoane. Densitatea drumurilor pavate este de 0,2 km/1.000 km², mult sub mediile de 16,8 km/1.000 km² pentru Africa subsahariană și de 9,9 km/1.000 km² pentru statele fragile cu venituri scăzute.⁴⁷ Prin urmare, putem concluziona fără îndoială că Sudanul de Sud este incapabil de a furniza un nivel minim de servicii publice.

Concluzii

Obținerea independenței Sudanului de Sud, în condițiile existenței unor deficiențe structurale, nu a garantat un sistem statal funcțional. Sudanul de Sud prezintă insuficiențe înrădăcinate care transcend situația de criză cauzată de izbucnirea unui nou război civil.

În primul rând, dependența prea mare de sectorul petrolier, inexistența vreunei alte industrii producătoare de venituri și incapacitatea majorității populației de a-și câștiga existența contribuie la falimentul economic al țării. Este adevărat că scăderea globală a prețului petrolului (imposibil de prezis în momentul obținerii independenței) a contribuit la problemele economice, însă viabilitatea economică a unui stat nu poate fi bazată pe premiza că petrolul este o sursă inepuizabilă sau de neînlocuit în domeniul energetic.

În al doilea rând, lipsa reponsabilizării pentru atrocitățile comise în trecut și înzestrarea indivizilor vinovați cu funcții publice, alături de crimele de război și crimele împotriva umanității, săvârșite în mod sistematic, și tradiția tratării femeilor drept cetățeni de mâna a doua duc la construirea unui climat de insecuritate în care încălcarea drepturilor și libertăților cetățenești devine o cultură în sine. Un asemenea climat nu este propice dezvoltării sau preservării unui stat funcțional.

Prin urmare, Sudanul de Sud nu reușește să îndeplinească satisfăcător nici unul din cele cinci criterii alese pentru evaluare, motiv pentru care eticheta de „*stat eșuat*” devine una corespunzătoare pentru caracterizarea sa în prezent.

⁴⁷ African Development Bank Group, *South Sudan: An Infrastructure Action Plan. A Program for Sustained Strong Economic Growth*, p. 169.

From Victory to Decline: Independence Could't Save South Sudan

(Abstract)

South Sudan became independent in July 2011, a direct result of its turbulent history with Sudan, characterized by prolonged conflicts (two civil wars, between 1955-1972 and 1983-2005) and grave human rights violations (the use of child-soldiers, mass killings and indiscriminate attacks against civilians, torture and other inhuman treatment, mass rape etc.). Initial optimistic projections were mostly predicated on the generous oil reserves, but proved unfounded once civil war broke out in December 2013 between the factions led by President Salva Kiir and former Vice-President Riek Machar. The conflict engendered a severe humanitarian crisis, with devastating consequences for the economy: South Sudan, the world's youngest state, is now in disrepair. Its accelerated decline questions the efficiency of independence as a solution for secessionist territories to consolidate a viable institutional bedrock. This paper aims to analyse whether South Sudan is a „*failed state*” according to five criteria: security (exercising control over its territory, prevention of invasions and the infiltration of allogeneous elements, domestic threats and attacks against the social order, management of crime and threats against individuals); democracy (the separation of powers, a functioning democratic process, toleration of dissidents and protests, observing civil rights and freedoms); justice (functioning judicial system, settling of disputes, existence of an enforceable body of laws, right to property, inviolability of contracts); economy (economic viability, diversity of economic sectors, functioning fiscal system); infrastructure and social services (access to water, educational system, health care, transport, energy infrastructure).

Keywords: civil war, crimes against humanity, failed state, war crimes, South Sudan.

RAPORTUL DINTRE ISTORIE ȘI LITERATURĂ ÎN MEMORIA ORALĂ*

Anuța Iuga
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Studiul pe care l-am întocmit se înscrie într-un lung șir de căutări ale adevărului despre trecutul recent, adevăr indispensabil tinerei generații, așa numită „fără memorie”, din care eu însămi fac parte. Este vorba, mai exact, despre viața cotidiană din perioada comunistă, așa cum a fost trăită ea de către țărani din Maramureș.

Atunci când vine vorba despre istoria noastră recentă, privirile istoricilor se îndreaptă în general, și pe bună dreptate, asupra celor care au suferit în închisori și mai puțin, vorbindu-se clișeizat, asupra vieții de zi cu zi din perioada comunistă. Poate și pentru cei care au trăit în perioada comunistă astfel de lucruri par banale și se vor a fi uitate. Tânăra generație însă, ale cărei amintiri despre viață cuprind numai perioada de după 1989, are nevoie să cunoască istoria recentă în cele mai mici amănunte ale ei pentru a o înțelege. O sursă de cunoaștere a vieții cotidiene din perioada comunistă, alta decât cărțile de specialitate, inaccesibile oricărui tip de cititor, o reprezintă romanele românești din acea perioadă. Acestea conțin, însă, subtilitățile lor, care sunt din nou inaccesibile unor cititori diletanți, pentru că ele, de cele mai multe ori, nu vorbesc direct despre perioada respectivă. În caz contrar, nu ar fi trecut de cenzură.

„*Forma în care ne trăim istoria este cotidianul [...] Până la urmă, dincolo de marile falii care marchează epocile din asta e țesută pentru fiecare din noi istoria*”¹ spune Ioana Pârvulescu în prefața la recenta carte despre viața cotidiană în perioada comunistă. Viața de zi cu zi este cea care, citând-o pe aceeași autoare, „dă seama de eșecul sau reușita unei lumi, unui sistem, unei vieți. Că numai cunoscând-o pe aceasta află adevărul despre istorie”². Tânăra generație trebuie să cunoască detaliile de care ține eșecul sau reușita sistemului comunist, pentru a putea transforma lumea în care trăim într-o lume mai bună și pentru a încerca să evite vechile greșeli.

* Articolul face parte dintr-o cercetare mai amplă realizată în cadrul programului de burse pentru masteranzi al I. I. C. C. M. E. R.

¹ Ioana Pârvulescu (editor), *Și eu am trăit în comunism*, București, Editura Humanitas, 2015, p. 7.

² *Ibidem*.

După decembrie 1989, și mai pregnant la generațiile și mai tinere, care s-au născut după revoluție, se simte „*nevoia de istorie trăită, de istorie mică și de istorie orală*”,³ tânăra generație având nevoie de exemple concrete pentru a credita și mai ales pentru a înțelege o parte a istoriei care îi este străină. Această formulă a narațiunilor personale apropie mult mai mult de istorie cititorii tineri (și nu numai) și poate reprezenta chiar și o sursă de informare pertinentă pentru istorici și cercetători în domeniu. Memoriile orale conțin „*cotidianul*” și „*unghiul personal*”, ce lipsesc din discursul factual al istoriei clasice.⁴

Acesta este motivul pentru care memoriile orale fac subiectul cercetării mele. Am realizat, în total, 15 interviuri, în 6 sate de pe Valea Izei, mai exact Săcel, Săliștea de Sus, Dragomirești, Ieud, Bogdan-Vodă (mai demult Cuhea) și Rozavlea. Am transcris interviurile relevante, creând un corpus de memorii structurat tematic care m-a ajutat să fac, într-o primă fază, o radiografiere a societății rurale în comunism sub aspectul ei cotidian, observând particularitățile fiecărui sat în parte. Partea inițială a studiului, care nu este lipsită de importanță, a fost cercetarea de teren care, în anumite cazuri, a fost greu de gestionat, deoarece persoanele intervievate au fost destul de reticente la început. Cei care au fost mai dispuși să vorbească fără rețineri au fost cei asupra cărora sistemul comunist a lăsat urme adânci, mai exact persoanele care au fost închise sau au avut rude apropiate în închisoare și persoanele cărora sistemul comunist le-a afectat viața în mod direct. Aceștia simt nevoia să își explice într-un anumit fel istoria trăită pentru a o putea înțelege și, într-o oarecare măsură, accepta. A povesti, în acest caz, înseamnă a face sens, a da sens absurdului trăit.

Nu am dorit construirea memoriei unui singur eveniment, ci am vrut să am o privire de ansamblu asupra vieții cotidiene în perioada comunistă, cu temele ei specifice, ierarhizate în ceea ce privește importanța, subiectiv de către fiecare mărturisitor în funcție de prioritățile sale. Deși firul întâmplărilor este același, observăm după citirea interviurilor că evenimentele importante din perioada comunistă, cunoscute de toți deopotrivă, capătă nuanțe diferite în funcție de fiecare vorbitor. Cel care povestește anumite întâmplări din respectiva perioadă poate fi participant direct al evenimentelor sau doar martor, spectator.⁵ Cel dintâi, povestește într-un alt mod întâmplările cunoscute printr-o experiență nemijlocită, fiind stăpânit de emoții mult mai intense, fapt ce se poate distinge și la nivel discursiv. Spectatorul este caracterizat de cele mai multe ori de o inocență, care îl face să se mire de cele văzute. Această inocență poate fi, însă, și mimată pentru a

³ Dan C. Mihăilescu, „Deliciile și riscurile istoriei orale”, în *Litere, arte și idei*, supliment de cultură al ziarului *Cotidianul*, an VIII, număr 26 (282), 7 iulie, 2003.

⁴ Ioana-Ruxandra Fruntelată, *Narațiunile personale în etnologia războiului*, București, Editura Ager, 2004, p. 34.

⁵ Narcisa Alexandra Știucă, *Transcrieri infidele. File din istoria unui sat*, Bacău, Editura Corgal Press, 2000, p. 18.

intensifica, prin rîcoșeu „grozăviile” celor povestite. Un astfel de exemplu ar putea fi scurta poveste pe care o relatează una dintre persoanele intervievate care nu și-a dat numele: „Ș-amu mă tăt gîndesc cînd mîncînc la omu’ acela care o fost pî trenu’ foamei și atîta de flîmînd o zînit de acolo, ce știu eu cîtă vreme nu i-o dat de mîncare, cî atunci cînd o zînit înapoi atîta o mîncat, o și întregă o tăt mîncat pînă s-o ghîstuit. No, omu’ acela sî brîne’ de atunci numai cu o cană de lapte. Be o cană de lapte și-i sîtul. Nu mai vre’ sî vadă mîncare... Doamne ferește de așă ceva!”.

Următorul pas a fost sî vîd în ce măsură putem aborda istoriile orale din perspectivă literară. Dacă reprezentarea în istorie are anumite limite, narațiunea este cea care poate sî le depășească. Avantajul discursului narativ este capacitatea de a nu vorbi de-a dreptul, de a vorbi oblic, fapt pe care cărțile de istorie nu îl pot face.

Oamenii pe care i-am intervievat au încercat sî rostească *adevărul* despre cum era viața în perioada comunistă, iar acest lucru nu este posibil decît prin intermediul cuvintelor, în primul rînd, al retoricii și al figurilor limbajului, ceea ce înseamnă cî formule specifice literaturii subvin, chiar dacî involuntar (majoritatea oamenilor intervieuți au doar cîteva clase primare), nevoii mărturisitorilor de a face cunoscut acest *adevăr*, adevărul personal. Ioana-Ruxandra Fruntelată spune cî dacî admitem faptul cî „gîndirea este inseparabilă de limbaj, a avea amintiri înseamnă și a avea cuvinte cu care sî vorbești despre ele”.⁶

Naratorii din mediul rural sunt retoricieni instinctivi, narațiunile lor bazîndu-se pe o gîndire mitică dezvoltată în șezătorile specifice perioadei. Firească devine, astfel, întrepîtrunderea narațiunii mărturisirii cu elemente din literatura folclorică, cu referințe biblice, dar și cu elemente din fondul de proverbe, atît de bine cunoscut țaranilor romîni: „Frunză verde foaie lată/Multe m-o mîncat odată”, sau „Cîte m-o mîncat pî lume/Și mai rîle și mai bune”. De asemenea, în narațiunile lor utilizează și istorioare cu caracter anecdotic, care dau și ele valoare estetică narațiunii. Astfel de tipare preexistente îi folosesc povestitorului, paradoxal, pentru a se putea exprima într-un mod cît mai autentic și pe care îl stăpînește. În plus, „povestitul implică aranjarea discursului în propoziții ordonate cronologic, asigurîndu-se cauzalitatea și coerența precum și relaționarea cu prezentul”.⁷ Este, așadar, un discurs construit, deși neintenționat, cu ajutorul tehnicilor narrative.

Este evident raportul dintre biografia personală și bucata de istorie povestită, deoarece naratorii se raportează mereu la biografia lor pentru a ne spune cum s-au petrecut lucrurile. Mărturisitorii trec evenimentele istorice prin filtrul personal și, astfel, ei interpretează anumite realități în funcție de centrul lor de interes, reprezentat de evenimentele pe care le cunosc cel mai bine, de cele la care au participat în mod activ sau de cele care s-au desfășurat într-un mod extraordinar

⁶ Ioana-Ruxandra Fruntelată, *Narațiunile personale în etnologia războiului*, p. 49.

⁷ *Ibidem*, p. 43.

în jurul lor. Pe lângă experiența de viață, răspunsurile mai variază și în funcție de vârstă și de categoria socială din care face parte persoana intervievată. Intonația vocii povestitorilor dă și ea o notă personală celor spuse, care este imposibil de redat la copierea interviurilor în format electronic, dar care m-a ajutat pe mine să observ în ce fel se poziționează aceste persoane față de perioada discutată. Se simte, în tonul lor, regretul, furia sau resemnarea, dar discursul lor are și o anumită valență ludică pe care, în mod surprinzător, o dau celor povestite. Astfel, fiecare își formulează în felul propriu povestea, fapt ce are ca rezultat mai multe narațiuni diferite care tratează același fenomen istoric, trecând în acest fel peste rigiditatea modelului canonic și nuanțând istoria. Și este un lucru normal ca, între istoria perioadei comuniste și experiența aceleiași perioade, să existe anumite variațiuni.

Așadar, un text poate fi expresiv din punct de vedere literar, deși nu are o intenționalitate artistică programată, miza celor care mărturisesc fiind mai degrabă etică, de punere a *adevărului*, și nicidecum una literară.⁸ Faptul că îl putem citi, că îl putem interpreta, face din acest tip de text un text literar.⁹ Desigur, că la această expresivitate literară contribuie și cititorii, care știu să pună narațiunea într-un context și să se bucure de „*expresivitatea involuntară*” a povestitorilor.¹⁰

Multe dintre persoanele intervievate insistă asupra faptului că ceea ce narează nu este ficțiune, ci *adevăr*, deși cuvântul pe care îl folosesc pentru exprimarea acestui fapt este tocmai verbul „*a povesti*”: „*să-ți povestesc numa' cum o fo*” sau „*nu ți-am povestit numa' ce am trăit*”. Totuși mărturisitorii nu admit faptul că ceea ce narează ei poate, în anumite cazuri, să distorsioneze adevărul, fie datorită uitării, fie datorită unor feste jucate de memorie.¹¹

Mărturisitorii dau dovadă de o foarte bună memorie, fiind capabili să povestească cu precizie chiar și detalii neimportante din viața lor în comunism. Ei țin să dea uneori astfel de amănunte cerând, când este posibil, o confirmare din partea unei alte persoane aflate în încăpere sau din partea mea în cazul persoanelor din comunitatea din care fac parte. Acest lucru relevă dorința mărturisitorilor de creditare a faptelor povestite ca adevăruri. Ficțiunea nu este însă o condiție a literarității, iar lucrul acesta poate fi ilustrat cel mai bine de memoriile carcerale, care deși vorbesc despre universul concentraționar din perioada comunistă, pun probleme de stilistică literară și de retorică discursivă unui specialist al domeniului.

Prezența persoanei I este menită să ofere o „*garanție a credibilității*”,¹² persoana intervievată fiind ea însăși pârtașă sau martoră a evenimentelor, dar ne semnalează și faptul că avem de a face cu un text al eului, ceea ce înseamnă că

⁸ Lena Constante, *Evadarea tăcută*, ediție îngrijită, cuvânt înainte și note de Ioana Bot, București, Editura Humanitas, 2013, pp. 6-7.

⁹ Stéphane Santerres-Sarkani, *Teoria literaturii*, București, Editura Cartea Românească, 2000, pp. 22-23.

¹⁰ Ioana-Ruxandra Frunteletă, *Narațiunile personale în etnologia războiului*, p. 46.

¹¹ Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*, București, Editura Amarcord, 2001, pp. 19-20.

¹² Ioana-Ruxandra Frunteletă, *Narațiunile personale în etnologia războiului*, p. 29.

atunci când vorbește, cel care vorbește se construiește pe sine într-o oglindă a trecutului pentru a se putea înțelege și accepta. Orice poveste care rememorează este, de altfel, o construcție de sine. Dacă în timpul vieții, o persoană traversează un moment istoric important, cum a fost perioada comunistă pentru țara noastră, nu numai viața, ci și personalitatea acestuia este influențată inevitabil de evenimentele istorice la care a participat, fie ca martor, fie ca protagonist.¹³

Narcisa Știucă spune că „referențialitatea” este cea care diferențiază povestirile acestea de speciile literaturii populare.¹⁴ Faptul că discursul are toate coordonatele realului, fiind un discurs despre realitatea trăită de către mărturisitori cu câteva decenii în urmă, ar îndepărta narațiunile orale de tipologia basmului, de pildă. Datele sigure pe care ni le oferă povestitorii, detaliile spațio-temporale reale, dar și cunoașterea și reproducerea întocmai a unor evenimente istorice pe care le-au cunoscut direct ne depărtează de formulele epicii tradiționale și ne apropie mai mult de o formă documentară. Totuși, conform lui Paul Ricoeur, chiar dacă redau un trecut real, care însă nu mai există, memoriile nu sunt altceva decât o formă de mimesis, fapt ce le apropie foarte mult de condiția artei.¹⁵ De altfel, și modalitatea în care este narată istorisirea ne duce cu gândul la poveștile spuse cu aplomb în serile de iarnă în șezătoarele tradiționale. Am putea spune că „istoria, experiența și povestirea sunt trei secvențe ale realului, având fiecare gradele ei de adevăr și ficțiune, unele fiind cu nimic mai prejos decât celelalte”.¹⁶

Ceea ce vreau eu să demonstrez este faptul că istoria și literatura nu se exclud, ci mai degrabă se completează reciproc. Cele două discipline (studiile literare și istoriografia) se împletesc, între discursul factual și cel ficțional fiind greu de trasat o linie în acest caz. Teoreticianul literar francez Gerard Genette spune că „nu există nici ficțiune pură, nici istorie într-atât de riguroasă încât să se abțină de la orice «punere în intrigă» și de la orice procedeu romanesc [...] Cele două regimuri (cel ficțional și cel factual n. n.) un sunt deci atât de îndepărtate unul de celălalt și nici fiecare în parte atât de omogen cât se poate presupune de la distanță”.¹⁷

Cei cărora astfel de evenimente le-au marcat profund existența vorbesc mult mai ușor și se destăinuiesc fără rețineri, se eliberează de povara acestor amintiri povestindu-le, împărtășindu-le. Destăinuirile au pentru ei rolul de a stăpâni dezordinea, de a reordona anumite elemente absurde din viața lor trecută pentru ca aceasta să capete sens. Pentru unii dintre ei, și mă refer din nou aici la cei care au

¹³ *Ibidem*, p. 34.

¹⁴ Narcisa Alexandra Știucă, *Transcrieri infidele. File din istoria unui sat*, p. 17.

¹⁵ Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*, pp. 27-29.

¹⁶ Ioana-Ruxandra Fruntelată, *Narațiunile personale în etnologia războiului*, p. 34.

¹⁷ Gerard Genette, *Introducere în arhitect. Ficțiune și dicțiune*, București, Editura Univers, 1994, p. 158.

avut mai mult de suferit de pe urma comunismului fiind închiși sau având rude în închisoare, rememorarea acelor momente are efectul vindecător al catharsisului.¹⁸

În cazul persoanelor intervievate de mine, raportul dintre greșeală și iertare nu poate fi scos în afara eticii creștine, așa cum o face Paul Ricoeur în cartea sa *Memoria, istoria, uitarea*, deoarece persoanele în vârstă din mediul rural vor crede mereu în puterea divină. O atitudine vindicativă nu este negată cu desăvârșire atunci când vine vorba despre iertare, chiar dacă lucrurile sunt lăsate de cele mai multe ori în voia divinității: „*De la nime' n-am luat nimic, da' la comuniști le-aș lua și zălile, dacă mi-ar si îngăduit. Eu îs om credincios. În Biblie zăce să ierți. Eu nu-i pot ierta. Nici să mă spovedesc nu pot din cauza asta, atâta rău am în mine. Da' i-a ierta Dumnezeu dacă a vre', că El ști' cum să facă*”. După morala religioasă, răul e întotdeauna pedepsit, după cum și binele e răsplătit mereu. Ei sunt într-o oarecare măsură conștienți că echilibrul nu poate fi restabilit prin răzbunare și sunt, de asemenea, conștienți și de limitele umane pe care le au atunci când vine vorba de iertare. Cu toate că vorbele lor sunt de cele mai multe ori lipsite de reproș, la întrebarea despre iertare răspunsurile sunt ușor evazive și vin după o tăcere de câteva secunde. Fiind oamenii credincioși, ei lasă iertarea în seama divinității, care este capabilă de o iertare care ne este uneori inaccesibilă nouă, dar și o divinitate care consideră ei că le oferă certitudinea că o să-i pedepsească pe cei care au greșit după faptele lor.

Povestirea este o formă de rememorare, de aceea trebuie să aducem în discuție raporturile pe care le are memoria cu uitarea, cu imaginația și cu amintirea. Problematizând reprezentarea trecutului, Paul Ricoeur vorbește în cartea sa, *Memoria, istoria, uitarea*, despre aceste relații pe care le stabilește memoria. Poate fi adus în discuție și raportul dintre memorie și uitare atunci când vorbim despre memoriile orale. „*Transformarea discursului memoriei în narațiune*”¹⁹ nu este ușoară, granița dintre memorie și uitare fiind foarte fragilă, de aceea nu putem avea siguranța că ceea ce își amintesc persoanele intervievate e întotdeauna exact. De asemenea, mărturisitorii aleg să povestească unele elemente care i-au afectat pe ei în mod direct, trecând cu vederea altele, care nu au avut nici un efect asupra vieții lor personale sau asupra celor din jur și asta datorită faptului că memoria lor funcționează într-un anumit fel. Narativizarea unei experiențe din trecut mai ales la o vârstă înaintată (majoritatea persoanelor intervievate au peste 60 de ani) implică riscul apariției imaginației. Ei pot reprezenta un lucru absent în realitatea istorică fie pentru a compensa anumite momente de uitare, fie pentru a transforma evenimentele banale în unele diferite sau extraordinare. În ceea ce privește relația dintre memorie și amintire, lucrurile sunt destul de clare: nu ne putem aminti un moment din trecut fără să apelăm la memorie, iar memoria ar fi nefolositoare în

¹⁸ Smaranda Vultur, *Istoria trăită-Istoria povestită. Deportarea în Bărăgan, 1951-1956*, Timișoara, Editura Amarcord, 1997, p. 27.

¹⁹ Ioana-Ruxandra Fruntelată, *Narațiunile personale în etnologia războiului*, p. 43.

lipsa amintirilor. Între cele două există, aşadar o relație de interdependență. Vorbind despre amintire, Paul Ricoeur citează un filozof american, Edward S. Casey, care vorbește despre faptul că există trei moduri de amintire. Cel care ne interesează pentru studiul de față este modul numit *reminiscing*, a cărui formă „canonică” presupune „o conversație în regimul oralității”²⁰ și se referă la reproducerea trecutului în prezent prin evocare. Aici se încadrează autobiografiile, dar și memoriile orale.

„Narațiunile personale sunt povestiri factuale generate fără nicio intenție de ficționalizare a realității, dar acest lucru nu le anulează valoarea estetică” conchide Ioana-Ruxandra Fruntelată într-unul din capitolele sale, subliniind încă o dată faptul că valoarea literară a narațiunilor orale nu poate fi negată oricare ar fi proporția ei. Mai mult, putem spune că valoarea etică s-ar pierde dacă valoarea estetică ar fi mai mare.

Narațiunile orale pot fi interpretate ca un „răspuns al culturii tradiționale la istorie”²¹ și la atrocitățile ei, un răspuns dat din prezent trecutului dureros. Autorii rememorării rămân, astfel, cu privirea îndreptată definitiv spre trecut, fie într-un fel melancolic, fie datorită atrocităților trăite, într-un mod ce capătă valențe magice de narațiune apotropaică²² ce îi ajută să supraviețuiască în prezent.

Aşadar, memoriile orale reprezintă un amalgam de istorie, subiectivitate și adevăr, căruia i se adaugă forța mediatore a narațiunii, creându-se astfel o formulă diferită de cea clasică a cărților de specialitate, care ar putea apropia generația tânără de istorie. Efectul diferit este dat și de faptul că cel care vorbește este un individ din interiorul evenimentului și nu un cercetător, care a scris, detașat fiind, istoria. Astfel, mărturiile despre perioada comunistă devin narațiuni care metabolizează, transformă în literatură, experiența trăită, fără ca cel care vorbește să-și propună programatic acest lucru, fenomenul acesta demonstrând puterea narațiunii de a susține adevărul istoric.

The Relation Between History and Literature in the Oral Memory

(Abstract)

Our recent history is very little known by the younger generation that was born after the revolution in 1989. This paper deals with exactly this little known period for the so called „without memory” generation (of which I myself belong to) and it talks about the everyday life in the Communist period, subject often regarded as commonplace. When it comes to recent history, the eyes of the historians are headed (rightly) towards those who suffered in concentration camps and prisons and less on the everyday life. This is the reason why I chose to draw on interviews with farmers on the everyday life in an area of the historic Maramureș. The interviews also helped me

²⁰ Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*, pp. 56-57.

²¹ Ioana-Ruxandra Fruntelată, *Narațiunile personale în etnologia războiului*, p. 47.

²² *Ibidem*.

make a radiography of the everyday life in the communist period, but I also valued their literary and ethical bonds. During my research, I took into consideration the reports that the memory has with oblivion, imagination and the recollection to have a clearer picture on the way oral memories are built. The research that I realized draw me to the conclusion that history and literature do not exclude themselves in the case of oral memories but, on the contrary, they complement each other.

Keywords: daily life, history, recent history, personal narrative, memory.

PROLEGOMENE LA O TEORIE A MEMORIEI POSTEVENIMENTĂLĂ

Dorin-Gabriel Pop
Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca

Cu toate că riscă să pară un pleonasm, dat fiind că orice memorie este postevenimentală, conceptul sau abordarea pe care o propun pornește de la ipoteza conform căreia memoria imediată, memoria situată în proximitatea evenimentului încorporează o serie de caracteristici distinctive. Schema postevenimentală se apropie mai mult de o memorie istoricizată, care tinde să uniformizeze discursul despre trecut, să impună o unicitate a acestuia, coroborată cu o metamorfozare a temporalităților multiple specifice memoriei într-o omogenitate, rezultatul fiind un tablou cu contururi clare, lipsit de ambiguitatea și de neliniștile specifice memoriei colective.

În opinia mea, memoria postevenimentală reprezintă nivelul median dintre statutul memoriei ca entitate cvasi-independentă, care se poate manifesta contestatar, și scrisul istoric, ca instituționalizare a memoriei. Abordarea postevenimentală constă așadar în identificarea unei memorii pe cale să devină istorie, pe cale să fie legată într-un șir de episoade culturale marcante, care sunt arondate unui timp ciclic, sintagmatic, specific evenimentelor memorabile. Evenimentul memorabil, care poate fi definit și ca produsul finit al memoriei postevenimentale, nu este prins în narațiunea reconstitutivă specifică operațiunii istoriografice, ci intră într-o narațiune recitativă, într-o „*aliteratie ce impune un limbaj esențializat, formalizat, ritualizat, injonctiv*”,¹ având finalități legitimize, conservatoare, uneori justițiare, care se formează în proximitatea temporală a evenimentului. Această supraîncărcare simbolică a faptului memorabil, careia i se adaugă închiderile de natură temporală, discursivă și politică, contribuie la elidarea conținuturilor evocatoare ale acestuia, plasându-l în zona comemorabilului, a spațiului public și al retoricii puterii.²

Într-un climat temporal contemporan marcat tot mai mult de opresiunea prezentului, de tirania imediatului, așa cum o numește François Hartog,³ în care majoritatea oamenilor trăiesc cu sentimentul, cu convingerea că singurul timp

¹ Doru Radosav, „Memorie și eveniment. Câteva considerații”, în *Anuarul Institutului de Istorie Orală* (în continuare *A. I. O.*), număr VIII, 2007, pp. 7-43.

² *Ibidem*, pp. 39-40.

³ François Hartog, *Regimes of Historicity*, New York, Columbia University Press, 2015, p. XIV.

existent este cel prezent, manifestat sub forma unui „*acum*” nesfârșit, scrisul istoric se vede forțat, în special de funcțiile cognitive și discursive pe care și le asumă, printre care și aceea de a contribui la o mai bună gestionare a prezentului pe baza experienței istorice, să proceseze această nouă formă de raportare la temporalitate și să dea un răspuns sau un fir director modalităților în care societățile și indivizii pot să gestioneze procesul de articulare a trecutului, prezentului și viitorului, modalități cuprinse sub umbrela conceptului de regimuri de istoricitate.⁴

Așa-numiții „*doctori ai intelectului*”, precum Michel Foucault, prin discursul intitulat „Ordinea Discursului”, rostit la cursul inaugural de la *Collège de France* în 1971, Krzysztof Pomian cu ale sale „*ordine ale timpului*”⁵ sau Paul Ricoeur, prin magistralele lucrări *Timp și povestire*⁶ și *Memoria, istoria, uitarea*,⁷ au pus diagnosticul de „*timp-îtită*”⁸ societății contemporane. Această patologie în relația societății contemporane cu timpul se datorează evenimentelor petrecute în trecutul recent-căderea Zidului Berlinului, năruirea comunismului, care a echivalat cu o descătușare ideologică, ascensiunea unor mișcări fundamentaliste etc.-care au desferecat memoria și readus istoria la statutul de „*tunel întunecat*”, după cum considera François Furet în 1995.⁹

Ruptura temporală și statutul incert al prezentului ca timp „*moale*” între cele două timpuri tari au stat la baza, mai cu seamă din anii '80, unei resurgențe a memoriei în spațiul public, a unui veritabil *boom* memorial, fenomen manifestat sub forma unor valuri memoriale succesive, care au debutat în societățile libere din Occident și s-au extins și asupra spațiilor din Europa de Est, America de Sud și Africa, pe măsură ce acestea redeveneau libere. Printre prilejurile și cauzele acestei noi pasiuni publice pentru memorie s-au numărat diversele aniversări civice, așa cum au fost bicentenarul american din Statele Unite ale Americii sau cea de a 50-a aniversare a sfârșitului celui de-al Doilea Război Mondial, rupturile generaționale între cei care au luptat și noua generație *hippie* etc. Proliferarea acestor manifestări ale memoriei în spațiul public a determinat, de asemenea, o creștere a interesului în ceea ce privește memoria diferitelor grupuri etnice, care au început să își sondeze memoria, fie aceasta generațională sau socială, în căutarea „*rădăcinilor*”, provocând, în același timp, noi dezbateri asupra unor teme controversate, așa cum erau (și sunt) Holocaustul sau regimul de la Vichy.¹⁰ Această resurgență a memoriei a surprins oarecum, dat fiind faptul că mulți dintre gânditorii moderni clasici

⁴ *Ibidem*, p. XVII.

⁵ Krzysztof Pomian, *L'Ordre du temps*, Paris, Gallimard, 1984, pp. 92-99.

⁶ Paul Ricoeur, *Temps et récit*, Paris, Seuil, 1983-1985 (3 volume).

⁷ Idem, *Memoria, istoria, uitarea*, Timișoara, Editura Amarcord, 2001.

⁸ François Hartog, *Regimes of Historicity*, p. 3.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Barbara A. Misztal, *Theories of Social Remembering*, Philadelphia, Open University Press/ Maidenhead, 2003, p. 2.

prevedeau un viitor în care societățile urmau să renunțe la tradiție, în conformitate cu mitul progresului, astfel că teoreticieni precum Emile Durkheim¹¹ sau Max Weber vedeau demersurile care urmăreau să interpreteze impactul trecutului asupra prezentului drept desuete și cvasi-inutile.¹²

Totodată, anii 1980-1990 au marcat și o perioadă de explozie a unor memorii suprimate, o „regăsire” a memoriei, după cum o numea Jacques Le Goff, care a pătruns până în cele mai de jos straturi ale societăților, până la nivelul „celor mici”, metamorfozându-se apoi într-o veritabilă „obsesie a memoriei”,¹³ născută prin aportul masiv al mass-media, mai cu seamă al sectorului cinematografic, care a urmărit să recreeze trecutul „așa cum a fost”. Obsesia comemorativă s-a manifestat și printr-o proliferare a obiectelor sau a locurilor și târâmurilor memoriei,¹⁴ precum și printr-o vizibilă creștere a popularității genului autobiografic, o veritabilă vogă a lucrărilor memorialistice care livrau imagini alternative asupra diferitelor evenimente istorice, fenomene pe care istoriografia le-a apropiat și le-a teoretizat.¹⁵ Redimensionarea discuțiilor despre memorie și noile teorii elaborate au lărgit spectrul analitic și posibilitatea de resetare a trecuturilor și culturilor istorice și naționale ale țărilor recent devenite democratice, care încep să își chestioneze trecutul prin prisma memoriei supraviețuitorilor, acțiuni care a deschis orizonturile și perspectivele unui pluralism interpretativ, a dat naștere unor narațiuni paralele și concurente cu discursul oficial al statalității. Deceniile amintite au fost, de asemenea, marcate de o pasiune pentru memorie, după cum considera Pierre Nora, o pasiune care a readus-o în prim-planul discursului științelor sociale, permițându-i să explice și să exploreze nu doar trecutul, ci și prezentul.¹⁶ În studiul introductiv la primul volum al lucrării dedicate locurilor memoriei, intitulat „Între memorie și istorie”, Pierre Nora pleda pentru utilizarea, în cadrul cercetării istorice, atât a abordării istorice tradiționale, cât și a memoriei, care are capacitatea de a revitaliza și lărgi spectrul istoriei contemporane, în timp ce memoria colectivă poate juca pentru istoria contemporană rolul pe care istoria mentalităților l-a jucat

¹¹ Merită menționat aici faptul că Durkheim este considerat unul dintre primii teoreticieni ai memoriei colective, cu toate că demersurile sale s-au oprit mai ales asupra unor discuții sumare despre ritualurile și practicile comemorative ca trăsătură a societăților primitive, aflate în zorii modernității. Cf. Emile Durkheim, *The Elementary Forms of Religious Life*, New York, The Free Press, 1995, pp. 340-374.

¹² Jeffrey Olick, Joyce Robbins, „Social Memory Studies: From „Collective Memory” to the Historical Sociology of Mnemonic Practices”, în *Annual Review of Sociology*, volum 24, 1998, p. 108.

¹³ Andreas Huyssen, *Twilight Memories: Making Time in a Culture of Amnesia*, New York/Londra, Routledge, 1995, p. 25.

¹⁴ Joe Moran, „History, Memory and the Everyday”, în *Rethinking History*, număr 8, 2004, pp. 51-68.

¹⁵ Cf. Pierre Nora, *Les Lieux de mémoire*, Paris, Gallimard, 1984; Idem, *Essais d'ego-histoire*, Paris, Gallimard, 1986.

¹⁶ Barbara A. Misztal, *Theories of Social Remembering*, p. 2.

în istoria modernă.¹⁷ În consecință, Pierre Nora atrăgea atenția asupra specificităților memoriei contemporane, care este inclusă în diferite mecanisme oficiale sau instituționale și livrează o „*istorie totemică*”, doar parțial afectivă și sentimentală, care sădește, la nivel social, o lege a rememorării care constrânge indivizii la a-și sonda rădăcinile, la sublinierea apartenenței la un anumit grup și produce o „*atomizare a memoriei*”. În opinia aceluiași autor, ceea ce azi numim memorie este deja istorie, aparenta reaprindere a memoriei fiind, de fapt, un ultim licăr al acesteia înainte de a fi consumată de „*flăcările istoriei*”.¹⁸ Hipertrofia memoriei de care suferă societățile contemporane este și un rezultat al rupturilor sociale și de mentalitate de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, perioadă în care cultura rurală, aparent imuabilă, se prăbușește. Memoria devine, în acest context, o problemă centrală a filosofiei, la Bergson, a psihologiei, la Freud și a literaturii, la Marcel Proust, dat fiind faptul că, prin modul în care definește relația cu trecutul, aceasta contribuie la fasonarea viitorului.¹⁹ Ca o consecință firească a noului statut public al memoriei, în 1978, dicționarul *Nouvelle Histoire*, editat de Jacques Le Goff, Roger Chartier și Jacques Revel rezerva o voce acesteia, mai precis „*memoriei colective*”, a cărei proliferare în perioada modernă și contemporană a pus presiune pe scrisul istoric și a determinat metamorfozarea acestuia, constrâns să ia act de noua ipostază a memoriei.²⁰ François Hartog conchide discuția asupra statutului memoriei în societatea contemporană afirmând, printre altele, faptul că analiza memoriei colective poate și trebuie să fie „*vârful de lance al oricărei istorii care se dorește a fi contemporană*”.²¹

Statutul înalt pe care memoria l-a dobândit în cadrul discursului academic este rezultatul a trei curente sau direcții generale, care se constituie într-o serie de cauze de ordin epistemologic și pragmatic ale resurgenței memoriei. Prima dintre acestea explică statutul memoriei ca un efect al culturii contemporane, post-structuraliste, angrenată într-un șablon sau într-o paradigmă a pluralismului explicativ. Multiculturalismul, care a identificat istoriografia drept o formă de dominație culturală, a urmărit să spargă narațiunile istorice hegemonice în numele unor grupuri reprimite.²² De asemenea, postmodernismul a chestionat și criticat frecvent bazele conceptuale ale istoriei, liniaritatea discursurilor despre trecut, prezumția veritativă a narațiunilor istorice, generând, astfel, ample dezbateri asupra

¹⁷ Pierre Nora, „General introduction: Between Memory and History”, în Pierre Nora, Lawrence D. Kritzman (coord.), *Realms of Memory: rethinking the French past*, volum 1, New York, Columbia University Press, 1996, pp. 1-20.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 7-8.

¹⁹ *Ibidem*, p. 11.

²⁰ Cf. Alun Munslow, „Why should historians write about the nature of history (rather than just do it)”, în *Rethinking History*, număr 11, 2007, pp. 613-625.

²¹ François Hartog, *Regimes of Historicity*, p. 121.

²² Jeffrey Olick, Joyce Robbins, „Social Memory Studies: From „Collective Memory” to the Historical Sociology of Mnemonic Practices”, p. 108.

relațiilor dintre istorie, memorie și putere.²³ În cadrul acestei ultime triangulații, discuția se constituie în jurul transferului de sens dinspre memorie înspre istorie sau viceversa, traseu analizat de Tzvetan Todorov, care consideră că recuperarea trecutului și utilizarea lui ulterioară, adeseori în mod trunchiat, prin elidări interesate, în jocurile puterii, constituie un abuz al istoriei.²⁴ Păstrarea trecutului „în literalitatea sa, ceea ce nu înseamnă întotdeauna adevărul său”, spune Tzvetan Todorov, face ca acesta să rămână un „*fapt intranzitiv, care nu duce dincolo de el însuși*”. Numai printr-o utilizare exemplară (de la latinescul *exemplum* sau *exempla*), trecutul devine „*principiu de acțiune pentru prezent*”, inspirând învățături și conduite.²⁵ Utilizarea literală a trecutului, care face evenimentul memorat imposibil de depășit, ajunge în final să supună prezentul trecutului, aceasta fiind o „*memorie pur și simplă*”, pe când utilizarea exemplară a acestuia „*permite folosirea trecutului în vederea prezentului*”. Tzvetan Todorov consideră că un grup care nu reușește să scape de „*comemorarea obsedantă*” a trecutului sau cei care, făcând parte dintr-un grup, îl determină să trăiască într-o astfel de situație, merită puțină simpatie, dat fiind faptul că, în acest caz, „*trecutul servește la refularea prezentului, iar refularea aceasta nu e mai puțin periculoasă decât cealaltă*”.²⁶ Al doilea curent se datorează caracterului pragmatic al memoriei, aceasta începând să fie utilizată drept ecran pe care diferitele grupuri pot să proiecteze diverse controverse privitoare la trecutul lor, subliniind distincțiile dintre narațiunea oficială, care tinde să instrumentalizeze trecutul și memoria populară, colectivă sau socială, amplasată de cele mai multe ori antagonic, contestatar. Cel de-al treilea curent, care își are originile în studiile de teorie culturală și în sociologie, urmărește să explicitizeze felul în care diversele categorii de înțelegere asupra trecutului sunt dobândite cultural.²⁷

Așadar, memoria a devenit un subiect extrem de prizat în lumea academică, tocmai prin prisma acestor transformări pe care le-a generat în cadrul paradigmelor dominante, colectivitatea istorică clasică, cvasi-amorfă vâzându-se pusă în fața unui alt fel de „noi”, al memoriei, al unor comunități memoriale constituite pe baza practicilor împărtășite și a discursurilor care definesc principiile includerii și excluderii. Cu toate acestea, resurgența memoriei atât în spațiul public, cât și în cadrul dezbaterilor academice se constituie într-o activitate de reconstrucție și fasonare a trecutului în care sunt angrenați nu doar istorici, ci și activiști, oameni politici, artiști și regizori, care urmăresc diferite agende, lucrează

²³ Doru Radosav, „Uzul și abuzul de istorie și memorie în trei descompuneri”, în *A. I. O.*, număr IX, 2008, pp. 5-14.

²⁴ Georg G. Iggers, „The Role of professional historical scholarship in the creation and distortion of memory”, în *Chinese Studies in History*, volum 43, număr 3, 2010, pp. 32-44.

²⁵ Doru Radosav, „Uzul și abuzul de istorie și memorie în trei descompuneri”, pp. 9-10.

²⁶ Tzvetan Todorov, *Abuzurile memoriei*, Timișoara, Editura Amarcord, 1999, pp. 29-33.

²⁷ Jeffrey Olick, Joyce Robbins, „Social Memory Studies: From „Collective Memory” to the Historical Sociology of Mnemonic Practices”, p. 108.

pentru a reifica anumite aspecte ale trecutului ca fiind importante și în prezent, reconsideră sau încearcă să revalideze anumite biografii sau anumite poziții luate de indivizi în diferite contexte istorice. *Boom*-ul memorial dobândește, așadar, și valențe identitare, mai ales la nivel colectiv, anumite memorii de grup reușind să-și dezvolte inclusiv mecanisme prin care să exercite o stare de vigilență critică și să genereze criterii pentru a valida calitatea anumitor construcții memoriale, distingând între o serie de memorii maligne și altele benigne, adică narațiuni memoriale care perpetuează atitudini vindicative, resentimentare, chiar violente și memorii care au valențe terapeutice, paleative sau etice.²⁸ Evenimentele sunt ținute într-o intrigă încărcată emoțional și înzestrată cu o serie de semne, atât vizuale, cât și verbale, care să servească drept adjuvanți memoriei, micro-narațiuni care să repete într-o manieră sintetică mesajul povestirii principale. Pentru realizarea acestor narațiuni, entitatea care gestionează procesul mnemogenetic apelează la serviciile unor instituții de învățare sau de diseminare și totodată realizează o topografie simbolică, înzestrând anumite locuri cu semnificații și transformându-le în „*relicve palpabile*”.²⁹ Apoi, narațiunea odată formulată este recitată public în cadrul unor ritualuri comemorative organizate periodic, dând naștere unui calendar al memoriei, care dublează calendarul politic sau religios, inserând o nouă ordine asupra trecutului, o ordine determinată de dialogul dintre prezent și trecut. Prin restructurarea trecutului în acord cu imperativele ideologice ale timpului prezent, narațiunea comemorativă creează o versiune paralelă a temporalității istorice prin comprimări, omisiuni și supraîncărcări simbolice. Astfel, timpul istoriei este înlocuit cu un timp al comemorărilor, al evenimentelor care marchează schimbări majore în existența colectivității. Evenimentele istorice sunt de-a dreptul mutilate de memoria colectivă, aceasta transformându-le în mituri politice care sunt mai apoi utilizate de oamenii prezentului ca lentile prin care pot dobândi înțelesuri asupra prezentului și se pot pregăti pentru viitor.³⁰

Fiecare act al comemorării reproduce, astfel, o povestire comemorativă, o narațiune despre un anumit moment din trecut, având de cele mai multe ori o încărcătură morală sau sapiențială pentru oamenii prezentului. Într-o manieră similară narațiunii istorice, povestirea comemorativă diferă de cronică, care reprezintă o înregistrare mecanică a evenimentului prin faptul că inserează faptele trecutului într-o intrigă, le narativizează. Spre deosebire de „*povestirea istorică*”, așa cum numește Ricoeur produsul finit al istoriografiei, narațiunea comemorativă

²⁸ Aleida Assmann, „Transformations between History and Memory”, în *Social Research*, volum 75, număr 1 (*Collective Memory and Collective Identity*), 2008, p. 54.

²⁹ *Ibidem*, pp. 55-57.

³⁰ Yael Zerubavel, *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*, apud Jeffrey K. Olick, Vered Vinitzky-Seroussi, Daniel Levy (coord.), *The Collective Memory Reader*, Oxford, Oxford University Press, 2011, pp. 237-241.

estompează, diluează frontiera dintre real și imaginat, astfel că rezultatul este o diegeză fragmetară, hipersectivă, care structurează memoria colectivă.³¹

Se forjează în cadrul acestui proces o memorie omogenă, instituționalizată de sus în jos, care poate, în acest fel, să fie transmisă generațional. Conceptul care acoperă cel mai bine această interpretare este cel de memorie politică, manifestare investigată îndeosebi de politologie, care urmărește rolul și aportul memoriei în procesul de formare a ideologiilor și identităților colective, precum și modalitatea în care unități colective, fie ele instituții sau națiuni, utilizează și abuzează memoria în scopuri politice sau identitare.³² Aceste construcții memoriale care alimentează practicile comemorative și tradițiile nu sunt obligatoriu false doar prin prisma faptului că sunt construite, dacă ținem cont de faptul că selectivitatea memoriei colective și deci, implicit, a celei naționale, constituie deja un truism.³³ Memoria națională este predispusă, astfel, la a reaminti traumele suferite și la a induce uitarea asupra traumelor cauzate, fiind întotdeauna formulată cu un scop specific prezentului.³⁴ Spre deosebire, însă, de traumele individuale, traumele colective sau culturale, folosind formularea lui Ron Eyerman, se manifestă ca o breșă dramatică sau ca o rană în țesutul identitar al grupului, care trebuie enunțată public, într-o manieră discursivă sintetică, încărcată emoțional, care are însă și valențe revanșarde, paleative și care dorește să transforme drama într-un succes, într-un triumf al grupului, care va deveni mai puternic și mai bine încheiat în urma acestei experiențe.³⁵ Ca urmare, memoria națională poate fi interpretată și ca o memorie sau o celebrare a începuturilor, a genezelor, care vine să întărească diferențele identitare ale unui anumit grup față de altele, dar și să legitimizeze temporal, pe baza originilor îndepărtate, formula prezentă a grupului.

Istoria se vede în acest context deplasată oarecum din poziția centrală de gestionar al discursului despre trecut, diferitele relee care chestionează perpetuu și reambalează elemente ale istoriei, înțeleasă aici ca trecut istoric, în funcție de interesele identitare sau de putere, au determinat o mutație paradigmatică imprescriptibilă a relației, și așa încălcite, dintre istorie și memorie. În perioada de dinaintea secolului al XIX-lea, când istoria nu se constituise ca disciplină, nu se profesionalizase, preservarea memoriei era o funcție primordială a scrisului istoric,

³¹ *Ibidem*, pp. 237-238.

³² Jan Assmann introduce, pe urmele lui Niethammer, un alt concept, cel de memorie culturală, un tip de memorie care reunește trecutul re-prezentat, cultura și grupul, contribuie activ și perpetuu la definirea identității, reconstruiește trecutul în acord cu imperativele, mai ales ideologice, ale prezentului, organizează discursul memorial și obligă la interiorizarea acestuia. Vezi Jan Assmann, John Czaplicka, „Collective Memory and Cultural Identity”, în *New German Critique*, număr 65, pp. 125-133.

³³ Aleida Assmann, „Transformations between History and Memory”, pp. 58-70.

³⁴ Margaret Atwood, *In Search of Alias Grace*, Ottawa, University of Ottawa Press, 1997, apud Aleida Assmann, „Transformations between History and Memory”, p. 68.

³⁵ Ron Eyerman, *The Past in the Present: Culture and the Transmission of Memory*, apud Jeffrey K. Olick, et. al, *The Collective Memory Reader*, pp. 304-306.

care era adaptat imperativelor prezentului, servind drept element legitimator pentru diferite instituții sau tradiții. Istoria se livra autorității ca o slujnică, după formularea lui John Plumb, asumându-și funcția memorială de consemnare a faptelor eroice pentru a le salva de la uitare. Tot în această perioadă, istoria și, implicit, memoria, manifesta o hiperselectivitate, fiind dedicată nivelurilor superioare ale societății și evenimentelor pe care aceasta dorea să le consemneze, relația identitară dintre istorie și memorie fiind clădită pe un raport patrat între memorie, istorie, identitate și putere.³⁶ Polarizarea relației dintre memorie și istorie se petrece în contextul instituționalizării istoriei științifice, odată cu pretențiile autoritare ale „adevărului istoric”, definit în termeni rankieni. Este perioada în care scrisul istoric adoptă idealul unei obiectivități dezinteresate, astfel că legătura ancestrală dintre istorie și memorie va fi tăiată. Resuscitarea interacțiunilor dintre istorie și memorie are loc în contextul postmodernității, perioadă care subliniază, după cum am arătat în rândurile de mai sus, complementaritatea dintre istorie și memorie, osmoza selectivă dintre cele două. Noua interpretare asupra acestor interacțiuni a fost declanșată, după cum am menționat și înainte, de profunde schimbări politice din anii 1980-1990, când asistăm la un proces de resetare a memoriilor.

În contextul postmodernității, al redimensionării interacțiunilor dintre istorie și memorie, teoreticienii istoriei au introdus conceptul de „mnemoistorie”, care servește drept instrument de analiză a formelor de rememorare ca practici socio-culturale.³⁷ Chestionările mnemoistoriei se îndreaptă către identificarea elementelor pe care prezentul le reține din trecut, analizarea acestora și a felului în care sunt livrate, evidențierea imaginilor care au supraviețuit timpului, a modului în care societățile au îmbinat reamintirea cu discursurile statalității pentru a concepe diferite acte comemorative, precum și către efectele constructive și capacitățile distorsionante ale memoriei.³⁸ Se observă astfel cum, în climatul de azi, memoria complineste istoria, iar istoria corectează memoria, caută să se reproprie de aceasta, în căutarea acelui *Jetztzeit*, al prezenței unui „acum”, care se constituie într-o elongație a statutului temporalității prezente înspre trecut. Aceasta este și rațiunea principală din spatele acestei scurte introduceri, prin care am urmărit să justific preocuparea pentru ceea ce am numit drept „memorie postevenimentială”, o reamintire imediată, o acțiune de fixare în memoria posterității a unui eveniment marcant la nivel social sau colectiv, o memorie care se constituie în urma interacțiunii dintre discursul hegemonic, instituțional, văzut ca o coagulare a narațiunilor venite

³⁶ Aleida Assmann, „Transformations between History and Memory”, pp. 57-59.

³⁷ Jan Assmann, *Moses the Egyptian. The Memory of Egypt in Western Monotheism*, Cambridge, Harvard University Press, 1997, p. 10.

³⁸ Gabrielle M. Spiegel, „Memory and history. Liturgical time and historical time”, în *History and Theory*, volum 41, număr 2, 2002, pp. 149-162.

dinspre putere și memoria mică, „*de jos*”;³⁹ marcată de emoție, livrând o perspectivă personală, diegetică, a celui care a luat parte la un anumit eveniment, o mărturie fragedă, paralelă cu apropierea istorică.

Conceptul de memorie postevenimențială este cvasi-inexistent în literatura de specialitate, atât în cea autohtonă, cât și la nivel internațional, majoritatea analizelor aplecându-se asupra memoriei individuale sau colective așa cum apare aceasta după o perioadă de aproximativ 25-30 de ani, timp în care memoria se decantează și își definește contururile și mecanismele de manifestare. Drept urmare, periplul teoretic pe care l-am realizat, pornind de la cupuri din teoria care subliniază caracteristicile memoriei individuale, continuând cu memoria colectivă, cea socială, culturală, politică, constituie o încercare de ancorare în literatura de specialitate și de argumentare a validității modelului de analiză postevenimențială care, după cum afirmam și în introducere, își propune să sublinieze o serie de caracteristici ale memoriei imediate.

Având manifestări similare memoriei colective, memoria postevenimențială se distinge însă de aceasta în primul rând prin apropierea temporală față de evenimentul narat și prin faptul că își dezvoltă o serie de mecanisme prin intermediul cărora sădește memoria unui eveniment marcant la nivel social. Astfel, consider că putem vorbi de o veritabilă mnemotehnică prezentă, imediată, manifestată la nivel social, o pedagogie socială opusă memoriei „*de jos*”, spontane, personale, care se manifestă prin intermediul mai multor vectori, unul dintre aceștia fiind, de exemplu, presa. În spațiul intelectual autohton, Ticu Constantin este singurul autor care elaborează o teorie apropiată de ceea ce eu am imaginat ca fiind această memorie postevenimențială, teorie pe care o creionează sub numele de „*memorie a evenimentelor sociale controversate*”.⁴⁰ Evenimentul surprins de memoria postevenimențială se livrează drept un eveniment-simbol, creator de identitate, semiofor, care are valențe fondatoare și de legitimare politică, este o diegeză care pătrunde în povestirile și practicile comemorative și naționale, înscriindu-se într-o serie de evenimente similare, fiind, în același timp, apropiat și de către discursul oficial al istoriografiei și al puterii. Memoria postevenimențială are toate caracteristicile memoriei sociale, referindu-se la percepții colective despre trecut, memorii multiple care coexistă într-un anumit areal geografic, sunt elaborate și promovate de grupuri sociale distincte, memorii aflate în competiție, încorporând și o serie de caracteristici distinctive, cum ar fi extrem de importanta miză simbolică, filtrarea identitară a evenimentului, ale cărui date sunt interpretate în acord cu identitatea socială, etnică, politică sau de altă natură, distorsionarea faptelor, datorită implicațiilor afective și identitare sau caracterului traumatic, polarizarea atitudinală sau resemnificarea memorială a

³⁹ Cf. Doru Radosav, „Memoria „de jos” a războiului. Câteva considerații”, în *A. I. O.*, număr XIV, 2014, p. 5.

⁴⁰ Ticu Constantin, *Memoria evenimentelor sociale controversate. O perspectivă psihologică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006.

faptelor.⁴¹ Totodată, memoria postevenimențială denotă un caracter paliativ, astfel că, odată expusă public, durerea devine mai suportabilă, individul și mai ales colectivitatea reușind să îndure mai ușor apăsarea; recitarea, enunțarea publică a suferinței naționale, într-un mod similar durerii fizice, o face mai ușor de suportat și îi apropie pe membrii colectivității.

Pe scurt, memoria postevenimențială se constituie, cel puțin la nivel național, într-o recitare imediată a suferinței naționale în urma unui eveniment marcant; se constată o despărțire a memoriei de versiunea sa clasică, contestatară, arondată de obicei istoriei orale, devenind, după cum afirmam și în rândurile de sus, o memorie în cadrul căreia cele două voci, cea a „*suveranității jupiteriene*”, după formularea lui Michel Foucault,⁴² și cea a societății, se apropie pentru a contribui discursiv la combaterea unui eveniment sau a unei stări de lucruri care a afectat „*comunitatea imaginată*”. Scopul acesteia este de a afirma sau chiar a impune o versiune proprie asupra evenimentului, astfel că memoria postevenimențială se livrează ca o manifestare deosebit de dinamică și de adaptabilă a memoriei colective. Controlul sau manipularea datelor acestei rememorări, extrem de abundente din punct de vedere emoțional, pot sta la baza unor mișcări contestatate sau extremiste, pot da naștere unor mituri puternice în contextul în care, la fel ca și memoria colectivă, și memoria postevenimențială nu este o entitate statică, inertă și pasivă, ci este un „*câmp în care evenimentele trecute sunt supuse unui proces de selecție, reconstrucție, întreținere, modificare și înzestrare cu sensuri politice*”.⁴³ Discuția asupra modului în care această specie a memoriei colective alimentează practicile comemorative și generează „*tradiții*” este subsumată unor întrebări precum: de ce, și cum, funcționează construcțiile memoriale? de ce reușesc acestea să mobilizeze? care este procesul prin care evenimentele memorabile sunt selectate? ce este inclus și ce este exclus din cadrul acestora? care sunt consecințele politice ale acestor selecții în prezent și viitor? Edward Said considera că procesele memoriei sunt manipulate în permanență, de cele mai multe ori (dacă nu întotdeauna) din rațiuni care țin de nevoile timpului prezent, iar memoria colectivă națională⁴⁴ este selectivă *par excellence* și tinde, concomitent, să reamintească traumele suferite și să inducă uitarea asupra traumelor provocate.⁴⁵ Fiind întotdeauna formulată cu un scop, memoria națională poate reacționa violent în momentul în care îi sunt readuse în atenție, îi sunt reamintite anumite aspecte pe care aceasta a hotărât să le lase uitării.

⁴¹ *Ibidem*, pp. 205-206.

⁴² Michel Foucault, apud Doru Radosav, „Memoria „de jos” a războiului. Câteva considerații”, p. 9.

⁴³ Edward Said, „Invention, Memory, Place”, în *Critical Inquiry*, număr 26, 2000, pp. 175-192.

⁴⁴ Memoria națională este o formă puțin diferită a memoriei colective, care definește în tonuri mult mai clare diferențele dintre „*mine*” ca membru al grupului, al unei narațiuni naționale învățate și împărtășite, și „*celălalt*”, cel exclus, asupra căruia discursul nostru lansează o serie de valori sau anxietăți. Cf. Aleida Assmann, „Transformations between History and Memory”, pp. 52-53.

⁴⁵ Edward Said, „Invention, Memory, Place”, p. 191.

Totuși, prin concentrarea asupra aspectelor rușinoase sau (făcute) uitate ale trecutului, scrisul istoric poate contribui la realizarea unei imagini mai oneste și mai complexe a națiunii pe care, de cele mai multe ori, o servește.⁴⁶

O altă direcție a excursului teoretic pe care l-am creionat pentru argumentarea modelului postevenimental se concentrează asupra relației sau osmozei dintre memorie și eveniment, urmărind să identifice modalitățile în care memoria se raportează la eveniment, dacă, cum și când asumă evenimentul, pozițiile pe care le ia față de acesta și, nu în ultimul rând, raportarea imediată a colectivităților față de un eveniment marcant. Faptele memorabile, ca rezultate ale „*ambrierii memoriei și evenimentului*” sunt cele care supraviețuiesc timpului, reușind, în urma unui proces de narativizare și încărcare cu sens, să mobilizeze grupuri și să le confere legitimitate. Aceste considerații sunt circumscrise ipotezei hegeliene conform căreia „*statul este cel care nu numai că oferă conținut potrivit narațiunii istorice, dar o creează ca atare odată cu sine*”, narațiune care contribuie „*atât la prezentarea, cât și la interesul pentru fapte și întâmplări raționale determinate în sine și cu rezultate durabile, cărora zeita Mnemosina (sau Mnemosyne, n. n.) cu scopul de a da caracter veșnic structurii și naturii statului este împinsă să le adauge dăinuirea amintirii*”.⁴⁷

Ca urmare, memoria se constituie și se proiectează ca o „*închidere spre eveniment și o deschidere spre amintire*”, tinde spre memorabil sau spre *commendatio memoriae*, asumându-și un statut de supunere față de eveniment, dar și față de amintire ca memorie în timp, „*ca act memorizator în durata lungă*”, deplasându-se dinspre istorie spre memorie, intrând în ceea ce Philippe Ariès cataloga drept imaginarul trecutului, circumscris timpului prezent și utilizat de acesta.⁴⁸ Evenimentul memorat se înscrie, astfel, într-o „*gestică simbolică și de re-prezentare a trecutului*”, articulată sub forma practicilor comemorative, care asumă un fapt istoric și îl inserează într-o serie de evenimente istorice fondatoare, memorabile, încărcare sapiențial. Această apropiere a evenimentului în memoria prezentului se desfășoară pe trei niveluri, care constituie, de asemenea, „*trei secvențe explicative*”: cele festive, constând în sărbători cu tematică istorică (Ziua Unirii, Ziua Independenței etc.), practicile comemorative, despre care aminteam mai sus și care realizează o „*panteonizare a trecutului*” și nivelul totemic, care constă într-o reproducere a trecutului prin intermediul unor vestigii ale acestuia, constituindu-se o imagerie a trecutului, o recompunere vizuală a ceea ce a fost pentru a putea constitui un produs livrabil prezentului.⁴⁹

Evenimentul se constituie ca un element cultural care contribuie la delimitarea grupului, iar transcrierea culturală a acestuia reliefează o anumită

⁴⁶ Aleida Assmann, „Transformations between History and Memory”, pp. 68-70.

⁴⁷ G. W. Hegel, *Prelegeri de filosofia istoriei*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste Române, 1968, pp. 61-62, apud Doru Radosav, „Memorie și eveniment. Câteva considerații”, p. 7.

⁴⁸ Doru Radosav, „Memorie și eveniment. Câteva considerații”, p. 8.

⁴⁹ *Ibidem*, pp. 8-9.

viziune asupra trecutului care se află în acord cu o serie de coduri culturale sau ideologice ale unei societăți dintr-un anumit timp prezent. Prin apropierea sau asumarea memorială a evenimentului, discursul diacronic celebrat de istoriografie este substituit, după cum consideră Doru Radosav, de un discurs abcronic, care se produce în timpuri și spații diferite, celebrat de antropologie.⁵⁰

Prin urmare, discuția se desfășoară în jurul axei eveniment-narațiune-memorie, în funcție de care fiecare colectivitate își organizează viziunea asupra trecutului, astfel că Paul Veyne considera faptul că evenimentul trecutului nu există în sine, nu este un loc sau o ființă, ci este o „*încrucișare de itinerare posibilă*”. Evenimentul există așadar doar în structura dramatică, în trama istorică sau în textualizarea lui. Evenimentul istoric este un „*fapt istoric care se particularizează prin selecția istoricului*”, deci prin coeficientul de evenimențial pe care istoricul îl acordă unui anumit fapt din trecut.⁵¹

În contextul exercitării funcției rememorative, soarta dorinței de fidelitate despre care făceam vorbire în cazul memoriei individuale și care este legată de considerarea acesteia ca păstrătoare a profunzimii timpului și a distanței temporale este aici și mai predispusă abuzurilor, vicisitudinile memoriei fiind în măsură să afecteze ambiția veritativă a memoriei. Exersarea memoriei este uzul acesteia. Or, uzul, mai ales în cazul memoriei, comportă posibilitatea abuzului. Spațiul de acțiune, zona dintre uzul și abuzul de memorie este arealul unde „*mimetica rea*” își poate face apariția, deplasând reamintirea înspre o imagine viciată sau manipulată.⁵² Cele trei planuri ale abuzului, patologic, practic și etico-politic scot în evidență vulnerabilitatea fundamentală a memoriei.⁵³ Mă voi opri, în cadrul acestei triple posibilități de abuzare a memoriei doar asupra celei pragmatice, care se constituie de cele mai multe ori în jurul apropierii memoriei de discursul politic, entitate narativă care își propune să acapareze procesele de rememorare asupra unui eveniment sau a unui regim, înlocuind procesul „*natural*” de memorare cu unul viciat, manipulat, determinând astfel creșterea proporțională a ocaziilor de proastă întrebuințare a memoriei. Astfel, învățarea, care, după formularea lui Georges Chapoutier, reprezintă o „*biologie a memoriei*”, se supune imperativelor prezentului și discursivității puterii, astfel că procesele și exercițiile de rememorare sunt înscrise într-un program de educație, de *paideia* care „*dezvăluie dialectica maestrului și a*

⁵⁰ *Ibidem*, p. 11.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*, pp. 76-77.

⁵³ Celor trei niveluri ale memoriei abuzate creionate de Ricoeur, li se mai adaugă o interpretare contemporană, cea istorică. Vezi Doru Radosav, „Uzul și abuzul de istorie și memorie în trei descompuneri”, pp. 5-6.

discipolului”, extrapolabilă, în opinia mea, și la nivel național, când mecanismele birocratice ale puterii „predau” memoria societății, o recită împreună cu aceasta.⁵⁴

Există, fără urmă de tăgadă, „învățăcei” care nu sunt de acord cu versiunea maestrului, astfel că aceștia își formulează o versiune, o narațiune proprie, care se constituie în ceea ce teoria memoriei a conceptualizat drept „*memoria de jos*”.⁵⁵ Aceasta este generată de „*dilemele și necesitățile oamenilor de rând*”⁵⁶ mai degrabă decât de cele ale statalității, astfel că memoria de jos se particularizează ca o altă voce a memoriei colective, manifestându-se uneori contestatar, alteori convergent în raport cu memoria oficială. Cu toate acestea, discursul oficial a continuat să-și recite memoria, acțiune care a constituit modul privilegiat de transmitere al unor texte, sentimente, poziții, valori și atitudini considerate dacă nu fondatoare, cel puțin prestigioase, recomandate memoriei. Transmiterea memoriei oficiale, atât prin relele oraltăți transgeneraționale, cât și prin practicile comemorative se substituie efortului epuizant de a învăța de fiecare dată, de a retrăi travaliul memoriei, dar, în același timp, metamorfozează discursul despre trecut în funcție de imperativele timpului prezent. Astfel, memoria a început să fie asociată locurilor, imaginilor, devenind din ce în ce mai artificială. Depărtarea de memoria naturală, așa cum o numește Edward Casey, de „*dreapta memorie*”, implică riscurile unei cultivări a unei „*memorii memorizante*”, care poate duce la alterări, atât individuale, cât și colective, asupra unui eveniment traumatic din trecut.⁵⁷ Freud este de părere că manifestarea prezentă a unor asemenea amintiri viciate se caracterizează printr-o tendință de *trecere la act*, care „se substituie amintirii”.⁵⁸

Freud introduce, în eseu intitulat „Doliu și melancolie”,⁵⁹ o reflecție care poate fi, de asemenea, aplicată patologiei memoriei colective. Doliul, înțeles aici ca o reacție la pierderea unei persoane dragi, poate fi aplicat și unei abstracțiuni ridicate la rangul de substitut al acestei persoane, cum ar fi patria, libertatea sau anumite idealuri. Cu toate că obiectul, entitatea de care eul nostru (sau libidoul, în interpretarea lui Peter Homans) se simțea atașat a dispărut, existența sa continuă la nivel psihic, astfel că amintirile și așteptările sunt supraîncărcate emoțional. Întreaga realitate este, astfel, bombardată cu amintiri a ceea ce nu mai este, eul metamorfozându-se într-o entitate dezolată, melancolică.⁶⁰

⁵⁴ Georges Chapouthier, *La Biologie de la mémoire*, Paris, PUF, 1994, p. 5, apud Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*, p. 76.

⁵⁵ Doru Radosav, „Memoria „de jos” a războiului. Câteva considerații”, pp. 25-54.

⁵⁶ J. Bodnar, *Remaking America: Public Memory, Commemoration and Patriotism in the Twentieth Century*, Princeton, Princeton University Press, 1992, p. 14, apud Doru Radosav, „Memoria „de jos” a războiului. Câteva considerații”, p. 15.

⁵⁷ Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*, pp. 87-88.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 90.

⁵⁹ J. Laplanche, J. B. Pontalis, *Métopsychoanalyse*, Paris, Gallimard, 1968, apud Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*, pp. 92-101.

⁶⁰ *Ibidem*.

Aceste traumatisme pot fi întâlnite atât la nivel individual, dar ele reprezintă un interes pentru lucrarea de față în momentul în care se manifestă la nivel colectiv, când rănilor memoriei colective, pierderea puterii, a unei părți a teritoriului sau a populației declanșează mari celebrări funerare care adună un întreg popor în jurul unei entități memoriale, manifestată mai ales discursiv, constituind un abuz al memoriei. Rănilor simbolice ale memoriei colective sunt fasonate perpetuu, pentru a nu cădea într-un deficit de memorie care să nu mai aibă capacitatea de a mobiliza națiunea. Asistăm, astfel, la un proces de manipulare a memoriei, dar și a uitării, de către deținătorii puterii, rezultatul fiind o memorie instrumentalizată, o „*rațiune conformă unui scop*” în termeni weberieni. Astfel, la nivel public sunt operate o serie de abuzuri, atât asupra memoriei, cât și asupra uitării, ambele bine drămuite de puterea politică, în principal datorită mizei identitare, atât colective, cât și personale. Memoria se vede în acest context ridicată la rangul de criteriu al identității și mobilizată în slujba căutării, a cererii și a revendicării acesteia. Identitatea asumată prin apelul la o memorie manipulată este însă una extrem de fragilă, rezultanta având un caracter atribuit, pretins, pregătit întotdeauna pentru confruntarea cu „*celălalt*”, resimțită mereu ca o amenințare. Nu este de mirare atunci faptul că umilințele, atingerile, fie ele reale sau nu, aduse „*respectului de sine*” de către o alteritate prost tolerată rezultă în viraje periculoase ale raportului dintre identitate și alteritate către respingere și excludere. Sunt apoi readuse la suprafață o serie de narațiuni fondatoare care fac vorbire despre rănilor reale și simbolice ale națiunii, înmagazinate în memoria colectivă. Hannah Arendt, într-o abordare tributară viziunii totalitarismului, consideră că funcțiile selective ale acestor narațiuni naționale oferă manipulării ocazia și mijloacele unei „*strategii violente*”, care constă de la bun început într-o alternare sau un joc al uitării și rememorării.⁶¹ Cu privire la considerațiile Hannei Arendt aș introduce o singură nuanță, pe care am amintit-o și mai sus, și anume emergența memoriei „*de jos*” care, în termeni teoretici și epistemici, este tributară unei viziuni revizioniste și ia în calcul și memoriile neconforme cu discursul dominant, care nu mai este prezentat drept omnipotent.

Cu toate că există și versiuni contestate, „*de jos*”, memoria oficială, impusă, este dublată de putere și întărită printr-o istorie autorizată, aprobată de oficialitate, care este învățată și celebrată public. Ceremoniile publice nu sunt doar expresia unei memorii forțate din rațiuni politice să se manifeste, ci, cel mai adesea, ia forma unor colaborări sau pakte între rememorare, memorare și comemorare. Merită reamintite aici, cu rol de *memento*, semnalele de alarmă trase de Tzvetan Todorov cu privire la aceste ceremonii ale memoriei, utilizate astăzi într-o supradoză, ceremonii care controlează și ghidonează manifestările publice memoriei și care riscă să alunece din condiția de evenimente care readuc aminte

⁶¹ Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*, p. 108.

într-una de „*liturghii ale memoriei*”, care prezintă trecutul într-o formulă lipsită de critică, pasibilă de a da naștere unor atitudini revanșarde sau unor ipostaze victimizante.⁶² În cadrul acestor ceremonii, colectivele sau societățile sunt somate să își amintească, iar memoria este declinată într-o manieră nenaturală, specifice schemei postevenimențiale pe care o propun mai sus, dat fiind faptul că memoriei îi este proprie spontaneitatea, afectul, la modul imperativ.

În concluzie, abordarea pe care o propun interpretează memoria din proximitatea unui eveniment într-o manieră distinctă, apropiată de imperativele ideologice sau identitare alocate discursului puterii. Se constituie, astfel, o memorie situată la jumătatea drumului dintre memoria spontană, „*de jos*” și discursul istoriografic oficial.

Prolegomena to a Theory of Post-Event Memory

(Abstract)

The paper proposes a theory of memory which argues that memories imposed upon a society or a group of people immediately after a traumatic event differ from other forms of memory, such as cultural or collective memory. I have drawn my ideas from various studies and theories both on individual and collective or social memory which scarcely mention the period of time between the event and the moment memories about it start to be recited publicly, but also on scholarly papers analyzing the relationship between memories and events. Being imposed upon society, most commonly by the political power, this type of memory is frequently contested by personal accounts or by different collective memories.

Keywords: memoirs, social memory, collective memory, commemorative practices, memorial masses.

⁶² Tzvetan Todorov, *Abuzurile memoriei*, pp. 55-56.

LISTA AUTORILOR

Silvia-Iuliana AMĂNĂLĂCHIOAIE, Masterand, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași;
e-mail: amanalachioaie_silvia@yahoo.com.

Silvia-Cristina BAUMGARTEN, Masterand, Universitatea din București;
e-mail: silviabaumgarten@gmail.com.

Elena CAZACU (COJOCARIU), Doctorand, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava;
e-mail: elena91cazacu@gmail.com.

Daniel-Vasile CHIRIAC, Masterand, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași;
e-mail: danielchiriac_2007@yahoo.com.

Răzvan CIOBANU, Doctorand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;
e-mail: razvan55ciobanu@yahoo.com.

Silviu Marcel COSTIN, Doctorand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;
e-mail: silviu213@yahoo.com.

Beatrice Nicolle CREȚU, Doctorand, Universitatea din București;
e-mail: beatrice.cretu@ymail.com.

Cristian CULICIU, Doctorand, Universitatea din Oradea;
e-mail: cristian.culiciu@yahoo.com.

Gabriela DRISTARU, Masterand, Universitatea din București;
e-mail: dristaru_gabriela@yahoo.com.

Nicolae DUMBRĂVESCU, Doctorand, Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba-Iulia;
e-mail: ndumbravescu@yahoo.com.

Andrei Sabin FAUR, Doctorand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;
e-mail: faur_andrei_91@yahoo.com.

Iustin-Eusebiu GHERMAN, Doctorand, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași;

e-mail: iustin_gherman@yahoo.com.

Vasile-Lucian GOLDAN, Doctorand, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași;

e-mail: willy_1019@yahoo.com.

Mihai-Octavian GROZA, Doctorand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;

e-mail: grozamihai@ymail.com.

Anuța IUGA, Masterand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;

e-mail: iuga.anuta@gmail.com.

Ionuț-Alexandru MARANDA, Masterand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;

e-mail: maranda_ionut_alexandru@yahoo.ro.

Ionuț Mircea MARCU, Masterand, Universitatea din București;

e-mail: marcu.ionut.mircea@gmail.com.

Oana-Maria MITU, Doctorand, Universitatea „Dunărea de Jos” Galați;

e-mail: mituoana@ymail.com.

George-Paul MOLDOVAN, Masterand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;

e-mail: moldovan.george19@yahoo.com.

Ionel MOLDOVAN, Doctorand, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași;

e-mail: moldo_ionel91@yahoo.com.

Iuliu-Marius MORARIU, Doctorand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;

e-mail: iuliumariusmorariu@gmail.com.

Teodora-Daniela MOȚ, Doctorand, Universitatea din București;

e-mail: teodora_tm@yahoo.com.

Ionel MUNTEANU, Masterand, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași;

e-mail: ionelmunteanu20@yahoo.com.

Marius MUREȘAN, Doctorand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;
e-mail: muresan.marius91@yahoo.com.

David-Linus-Emanuel NEAGU, Masterand, Universitatea din București;
e-mail: neagulinus@gmail.com.

Dorin-Gabriel POP, Masterand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;
e-mail: dorin_gabriel_pop@yahoo.com.

Tereza POP, Doctorand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;
e-mail: tereza_pop@yahoo.com.

Adrian Constantin ROTAR, Masterand, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași;
e-mail: aditarotar93@yahoo.com.

Ioana-Zoia SANDU (URSU), Doctorand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;
e-mail: ioana_ursu@hotmail.com.

Ionel SIGARTEU, Doctorand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;
e-mail: sigarteu_io@yahoo.com.

Ana-Maria Cristina STOIA, Doctorand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;
e-mail: criss_tina91@yahoo.com.

Marian SUCIU, Doctorand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;
e-mail: suciu_marian0@yahoo.com.

Tudor ȘTEFĂNESCU, Masterand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;
e-mail: tudor.steff@gmail.com.

Carmen ȚĂGȘOREAN, Doctorand, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca;
e-mail: carmen.tagsorean@ubbcluj.ro.